

+

4 XXXIV/1.
10

ALLAMTUD. KAK.
Semináriumi könyvtár
Könyvtár 982 VIII.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI
HAMPEL JÓZSEF.

ÚJ FOLYAM, VIII. KÖTET.
hatna nyolc

59 KÉPES TÁBLÁVAL ÉS 178 ÁBRÁVAL.

RÓMAI IMPERATOR MELLKÉPE BRONZBÓL
A POZSONYI EV. LYCEUM MUZEUMÁBAN; TERM. NAGYSÁG.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1888.

50634

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

- ÁDÁM IVÁN a badacsonyi pálos kolostor romjairól. 64—66. — Románkori pálos épület-maradvány Bakony-Szent-Jakabon. 151—155.
- BALLAGI ALADÁR. Magyar tárgyú emlékek Orosz- és Lengyelországban. 248—255.
- BELLA LAJOS. A Sopron melletti Purgstall prähistorikus földvára és sírhalmairól. Két képes táblával. 354—360. — Három római emlékkő. 233—235.
- Dr. BOJNICIČ. A Gara-féle síremlék Zág-rábban. 401—402.
- Dr. BOROVSKY SAMU. Ásatás a czeplédi halmon. 448.
- CSERGHEŐ-CSOMA. Garay Radoslav sírköve. (XIII. század.) Egy ábrával. 402—405.
- CSERGHEŐ GEIZA. Családi címerek régi hazai ötvösműveken. 18 ábrával. 130—138.
- CSOMA-CSERGHEŐ. A Perényiek középkori síremlékei. Három képes táblával. 295—303. — Sirokay László sírköve. Kép melléklettel. 405—408.
- CSONTOSI JÁNOS. Mátyás és Beatrix arczképei a Corvin-codexekben. Első közlemény. 15 képpel. 97—115. — Második közlemény. 16—23. számú 9 képpel. 209—220. — Harmadik, befejező közlemény. 24—31. számú 9 képpel. 310—326.
- Dr. CZOBOR BÉLA. Könyvismertetés: Zeitschrift für christliche Kunst, 273—274. — Sirokay László püspök sírköve. 408—409.
- DUDÁS GYULA a zentai régi romokról. 155—157. — A csókai bronzleletről. 157—158. — Könyvismertetés: Starnar. 274—275. — Régészeti és műtörténeti czikkek iskolai programokban. 369—370.
- FARKAS SÁNDOR. Szentesi lelet. 384 — Magyar pogánykori lelet. 384.
- Dr. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ. Könyvismertetés: Brassó városának régiszámadás-könyvei 1503—1526. 159—172.
- FENICHEL SÁMUEL. A sz.-újfalusi és paczalkai katlan-sírokról. 14 ábrával. 261—266.
- FRÖHLICH RÓBERT. A krásznai aranylelet. 39—48. — Könyvismertetés: Bötticher, Die Akropolis von Athen. 79—81. — Két római mértföldmutató kő. Adalék Pannonia helyrajzához. 289—295.
- HAMPEL JÓZSEF. A krásznai római aranyrudak kora és rendeltetése. 48—50. — Dr. Lipp Vilmos †. 83. — Civitas Eraviscorum. 186. — Ötvösművek Nagy Lajos korából és az erdélyi ötvös-iskola. Első közlemény. 5 képpel. 193—208. — A nemzeti múzeumi régiségtár gyarapodása 1887. szeptember — december végéig. 175—178. — A n. múzeumi régiségtár gyarapodása. Négy ábrával. 276—281. — A n. múzeum régiségtárának gyarapodása. 379—381. —

- Necrologia. 276. — «A n. múzeum jövője.» 283—284.
- HAVAS SÁNDOR. A fővárosi régészeti ásatások és Salamon Ferencz. 66—74.
- HENSZLMANN IMRE. Az ó-egyiptomi művészetről. Két ábrával. 1—10. — Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. (Nyolczadik s. befejező közlemény.) 138—139. — A műemlékek országos bizottságának évi jelentése 1887-ről. 83—86.
- Dr. HOERNES MÓR. A prähistoria Ausztriában. Első közlemény. 221—227. — Második közlemény. 303—310.
- HUSZKA. A derzsi (Udvarhelym.) falkek. Kilencz ábrával. 50—53.
- KUBINYI MIKLÓS pótló közlése a komjáthnai bronzleletről. Négy ábrával. 257—259.
- Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. A szentendrei sarkophag. 94. — Az ó-budai papföldi ásatások 1887-ben. Négy ábrával. (Befejező közlemény.) 25—39. — Délvidéki és erdélyi múzeumok. Első közlemény. Négy ábrával. 238—248. — Második, befejező közl. 8 ábrával. 336—343. — Az aquincumi Mithræum. Egy képpel és egy ábrával. 385—392. — Könyvészet. 186—192.
- LEHÓCZKY TIVADAR. A Borsán és Héteben talált bronzrégiségek. 256—257. — Sztánfalvai és árdánházai bronzkardokról. Egy ábrával 428—433.
- LEUSTÁCH LAJOS zólyommegyei őstelepekről 433.
- MASNER KÁROLY. Ezüst sisak a M. N. Múzeumban. Három képes táblával. 392—400.
- B. MEDNYÁNSZKY DÉNES. Adalék Könyökinék «Trencsén vára» leírásához. 62. — Óskori telepekről a Vág mentén. 421—426.
- MIHALIK JÓZSEF a rohácskai (Liptóm.) őstelepről. 140—147. — Óskori telepről Liptó megyében. 259—261.
- MYSKOVSZKY VIKTOR egy elpusztult műemlékünkről. 63—64. — Két régi sír-emlék a kassai dómban. Két képpel. 125—130. — Régi városi ürmérczék. Négy ábrával. 235—238. — Felsővidéki műemlékek. 409—416.
- B. ORBÁN BALÁZS. Dézs városa régi emlékei. 332—336.
- RAKOVSZKY FERENCZ. Nyitra megyei ásatásaim eredménye. 10 ábrával. 327—330.
- RÉCSEY VIKTOR a legújabb soproni ásatásokról. 147—149. — A sopron megyei rég. egyesület közgyűlése. 382—383.
- REINER ZSIGMOND. Az ispánlaki bronzlelet. Hat képes táblával. 10—25.
- Dr. RÉTHY LÁSZLÓ. A n. múzeumi éremtár gyarapodása. 281—282. — Az úgynevezett hún-székely írás. Írásmintákkal. 54—60.
- SÖTÉR ÁGOST a mosonmegyei római leletről. 149—151.
- Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég. társulat deczemberi közgyűlése. 86—90. — Az orsz. rég. társulat januáriusi ülése. 90—91. — Az orsz. rég. és embertani társulat f. évi február hó 27-iki ülése. 181—182. — Az orsz. rég. társulat áprilisi ülése. 282—283. — Az orsz. rég. társulat szeptemberi ülése. 373—379. — Csoma József régiségyűjteménye. Első közlemény. 22 ábrával. 343—352. — Az orsz. rég. és embertani társulat október hó 30-iki ülése. 443—444. — Az orsz. rég. és embertani társulat november hó 27-iki ülése. 444—445.
- SZENTMÁRTONI DARNAY KÁLMÁN újabb kutatásairól. 61.
- TAGÁNYI KÁROLY. Garai Radoszláv sírkövéről. 402.
- TÉGLÁS GÁBOR. Hol gyártották Dacia őslakói kézi malomköveiket? 91. — Óskori sculptura a tordai hasadékból. Egy ábrával. 91. — Rézkori tárgyak az erdélyi medence területéről. 33 ábrával. 116—125. — Kőbuzogányokról az erdélyi medence területén. Két képes táblával. 417—421.
- TÉGLÁS ISTVÁN. Apafi fejedelem poharai. 287. — A kolozsvári bronzleletről. 353—354.
- WOSINSZKY MÓR. Könyvismertetés: Siret Henry et Louis, Les premiers ages

- du métal dans le Sudest de l'Espange. 434—439.
- Dr. ZIEHEN GYULA. Salonai sírláda a n. múzeumban. 3 képpel. 228—233.
- a.* Könyvismertetés: Dr. Grempler, Der Fund von Sackrau. 174. — Magyarhoni archæologia a külföldön. 272—273. — Akadémiai pályakérdés. 284. — A hunyadmegyei tört. és rég. társulat évkönyve. 383—284. — A biharmegyei régészeti és történelmi egyesület 445.
- a. a.* A bács-bodroghvármegyei társulat harmadik évkönyve. 183.
- E. L.* Könyvismertetés: L. Reissenberger, Überreste der Gothik und Renaissance. 271—272.
- E. R.* Könyvismertetés: Az erdélyi múzeumegylet kiadványai. IV. k. 4. füz. 1887. 77—79.
- H.* Mátyás király lóháton. Egy képpel. 330—332. — Római sír a Svábhegyen. 384.
- H—n I—e.* Könyvismertetés: Szent Jakab kápolna Sopronban. 74—75.
- Hpl.* Dr. Lenhossék József †. 443.
- i. e.* Könyvismertetés: A komárommegyei régészeti egyesület évi jelentése. 75—77.
- J—y E—e.* Mosonymegyei rég. társulat közgyűlése. 284—286.
- Rj.* Könyvismertetés: B. Bucher, Geschichte der technischen Künste. 364—369.
- R. J.* Beszterczebányai levél. Három ábrával. 360—362.
- rs.* Könyvismertetés: Győrik Márton, Görög érmek. 269—271.
- r—y.* A n. múzeum éremtára 1887. szeptember—december végéig. 178—179. — A n. múzeum éremtárának gyarapodása. 381—382.
- sz.* Könyvismertetés: A bécsi «Numism. Zeitschrift» 1886-iki második félévi kötete. 82.
- Sz.* Könyvismertetés: Bunyitay Vincze, Szilágymegye középkori műemlékei. 267—269.
- T.* Római lámpa a Bodza-szorosban. 183—184.
- Tg.* Krásznai aranyrúd. 184. — Római sisak Székely-Kocsárdról. 184—185. — Pókafalvai bronztükrő. 185—186.
- T. G.* Smirgel véső a csáklyai telepről. Egy ábrával. 92—93. — Öntőminta a csáklyai telepről. 93—94.
- V. J.* A garamlöki lelet. 152.
- W. M.* Könyvismertetés: Baron de Baye, L'Archéologie préhistorique. 363—364.
- x.* Könyvismertetés: Das mittelalterliche Drahtemail. 81—82. — Könyvismertetés: Magyarhoni archæologia a külföldön. 173. — Az ádándi lelet. 182. — A mosonymegyei tört. és rég. egyesület 1887. évi jelentése. 183. — Könyvismertetés: Zapiski archeologiczne poznańskie. 173—174. — Az erdélyi múzeum gyarapodása. 284. — Szentannai aranylelet. 286. — A krásznai aranyrudakról. 286—287. — A német antrop. társulat nürnbergi közgyűlése. 287—288. — Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi társulat első évkönyve. 445—446. — Régiségek föl kutatása és megőrzése. 446—447.
- XX.* A békésmegyei társulat évkönyve. 383.
- y.* Magyarhoni archæologia a külföldön. 370—371. — Könyvismertetés: Dr. Forster Gyula, Az ingó műemlékek. 439—441. — Az erdélyi honismertető társulat 446.
- Y—Z.* Gyűrűkiállítás Budapesten. 286.
- A nemzeti múzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása. 95—96.
- Barcsay Druzianna hozománya. 384.
- Szerkesztői mondani valók. 192.
- Trefort Ágoston †. 372.
- A huszti reform. templom falfestményei. 447—448.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

- BELLA LAJOS. A Sopron melletti Purgstall præhistorikus földvára és sírhalmairól. Két képes táblával. 354—360.
- Dr. BOROVSKY SAMU. Ásatás a czeglédihalmon. 448.
- DUDÁS GYULA a csókai bronzleletről. 157—158. — Régészeti és műtörténeti cikkek iskolai programokban. 369—370.
- FENICHEL SÁMUEL. A sz.-újfalusi és paczalkai katlan-sírokról. 14 ábrával. 261—266.
- Dr. HOERNES MÓR. A præhistoria Ausztriában. Első közlemény. A végén egy ábra. 221—227. — Második közlemény. 303—310.
- KUBINYI MIKLÓS pótló közlése a komjáthnai bronzleletről. Négy ábrával. 257—259.
- Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Délvidéki és erdélyi múzeumok. Első közlemény. Négy ábrával. 238—248. — Második, befejező közlemény. 8 ábrával. 336—343.
- LEHÓCZKY TIVADAR. A Borsán és Hetében talált bronzrégiségek. 256—257. — Sztánfalvai és árdánházai bronzkardokról. Egy ábrával. 528—433.
- LEUSTÁCH LAJOS zólyommegyei őstelepekről 443.
- MIHALIK JÓZSEF a rohácskai (Liptóm.) őstelepről. 140—147. — Őskori telepről Liptó megyében. 259—261. — Őskori telepekről a Vág mentén. 421—428.
- RAKOVSKY FERENCZ. Nyitra megyei ásatásaim eredménye. 10 ábrával. 327—330.
- RÉCSEY VIKTOR a legújabb soproni ásatásokról. 147—149.
- REINER ZSIGMOND. Az ispánlaki bronzlelet. Hat képes táblával. 10—25.
- Dr. SZENDREI JÁNOS. Csoma József régiség-gyűjteménye. Első közlemény. 22 ábrával. 343—352.

SZENTMÁRTONI DARNAY KÁLMÁN újabb kutatásairól. 61.

TÉGLÁS GÁBOR. Rézkori tárgyak az erdélyi medencze területéről. 33 ábrával. 116—125. — Kőbuzogányokról az erdélyi medencze területén. Két képes táblával. 417—421.

TÉGLÁS ISTVÁN a kolozsvári bronzleletről. 353—354.

WOSINSZKY MÓR. Könyvismertetés: Siret Henri et Louis, Les premiers ages du métal dans le Sudest de l'Espange. 434—439.

F. R. Könyvismertetés: Az erdélyi múzeum-egylet kiadványai. IV. k. 4. füz. 1887. 77—79.

V. J. A garamlöki lelet 152.

W. M. Könyvismertetés: Baron de Baye, L'Archéologie préhistorique. 363—364.

x. Könyvismertetés: Zapiski archeologiczne poznanskie. 173—174.

II. Ó-kor.

BELLA LAJOS. Három római emlékkő. 233—235.

FRÖHLICH RÓBERT. A krásznai aranylelet. 39—48. — Könyvismertetés: Rötticher, Die Akropolis von Athen. 79—81. — Két római mértföldmutató kő. Adalék Pannonia helyrajzához. 289—295.

HAMPEL. A krásznai római aranyrudak kora és rendeltetése. 48—50.

HAVAS SÁNDOR. A fővárosi régészeti ásatások és Salamon Ferencz. 66—74.

HENSZLMANN IMRE. Az ó-egyiptomi művészetéről. Két ábrával. 1—10.

Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Az ó-budai papföldi ásatások 1887-ben. Négy ábrával. (Befejező közlemény.) 25—39. — Az aquincumi Mithraeum. Egy képpel és egy ábrával. 385—392.

MASNER KÁROLY. Ezüst sisak a M. N. Múzeumban. Három képes táblával. 392—400.

SŐTÉR AGOST a mosonymegyei római leletről. 149—151.

Dr. ZIEHEN GYULA. Salonai sírláda a n. múzeumban. 3 képpel. 228—233.

a. Könyvismertetés: Dr. Grempler, Der Fund von Sackrau. 174.

III. Középkor.

ÁDÁM IVÁN a badacsonyi pálos kolostor romjairól. 64—66. — Románkori pálos épület-maradvány Bakony-Szent-Jakobon. 151—155.

BALLAGI ALADÁR. Magyar tárgyú emlékek Orosz- és Lengyelországban. 248—255.

Dr. BOJNICIČ. A Gara-féle síremlék Zág-rábban. 401—402.

CSERGHEŐ-CsOMA. Garay Radoslav sírköve. (XIII. század.) Egy ábrával. 402—405.

CSERGHEŐ GEIZA. Családi címerek régi hazai ötvösműveken. 18 ábrával. 130—138.

CSOMA-CSERGHEŐ. A Perényiek középkori síremlékei. Három képes táblával. 295—303. — Sirokay László sírköve. Kép melléklettel. 405—408.

Dr. CZOBOR BÉLA. Könyvismertetés: Zeitschrift für christliche Kunst. 273—274.

DUDÁS GYULA a zentai régi romokról. 155—157. — Könyvismertetés: Starnar. 274—275.

HAMPEL JÓZSEF. Ötvösművek Nagy Lajos korából és az erdélyi ötvös iskola. Első közlemény. 5 képpel. 193—208.

HENSZLMANN IMRE. Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. (Nyolczadik s befejező közlemény.) 138—139.

HUSZKA. A derzsi (Udvarhelym.) falképek. Kilencz ábrával. 50—53.

B. MEDNYÁN-ZKY DÉNES. Adalék Könyökönek «Trencsén vára» leírásához. 62.

MYSKOVSKY VIKTOR egy elpusztult műemlékünkéről. 63—64. — Két régi síremlék a kassai dómban. Két képpel. 125—130. — Felsővidéki műemlékek. 469—416.

B. ORBÁN BALÁZS. Dézs városa régi emlékei. 332—336.

TAGÁNYI KÁROLY. Garai Radoszláv sírkövéről. 402.

F. L. Könyvismertetés: L. Reissenberger, Überreste der Gothik und Renaissance. 271—272.

H—n I—e. Könyvismertetés: Szent Jakab kápolna Sopronban. 74—75.

Rj. Könyvismertetés: B. Bucher, Geschichte der technischen Künste. 364—369.

Sz. Könyvismertetés: Bunyitay Vincze, Szilágymegye középkori műemlékei. 267—269.

x. Könyvismertetés: Das mitteralterliche Drahtemail. 81—82.

IV. Újkor.

CSONTOSI JÁNOS. Mátyás és Beatrix arczképei a Corvin-codexekben. Első közlemény. 15 képpel. 97—115. — Második közlemény. 16—23. számú 9 képpel. 209—220. — Harmadik, bejező közlemény. 24—32. számú 9 képpel. 310—326.

Dr. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ. Könyvismer-tetés: Brassó városának régi számadás-könyvei 1503—1526. 159—172.

MYSKOVSKY VIKTOR. Régi városi ür-mérczék. Négy ábrával. 235—238.

Dr. RÉTHY LÁSZLÓ. Az úgynevezett hún-székely írás. Írásmintákkal. 54—60.

a. Magyarhoni archæologia a külföldön. 272—273.

H. Mátyás király lóháton. Egy képpel. 330—332.

i. e. Könyvismertetés: A komárommegyei régészeti egyesület évi jelentése. 75—77.

R. J. Besztercebányai levél. Három ábrával. 360—362.

x. Könyvismertetés: Magyarhoni archæologia a külföldön. 173. — Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi társulat első évkönyve. 445—446.

y. Magyarhoni archæologia a külföldön. 370—371. — Könyvismertetés: Dr. For-

ster Gyula, Az ingó műemlékek. 439—441. — Az erdélyi honismertető társulat. 446.

V. Érmészet.

rs. Könyvismertetés: Györík Márton, Görög érmek. 269—271.

sz. Könyvismertetés: A bécsi «Numism. Zeitschrift» 1886-ik második félévi kötete. 82.

VI. Különfélék. 83—96. 175—186. 276—288. 372—384. 443—448.

VII. Könyvészet. 186—192.

VIII. Szerkesztői mondani valók. 192.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET.

I. HENSZLMANN IMRE. Az ó-egyptomi művészetről. Két ábrával...	1—10. l.
II. REINER ZSIGMOND. Az ispánlaki bronzlelet. Hat képes táblával...	10—25. l.
III. KUZSINSZKY BÁLINT. Az ó-budai papföldi ásatások 1887-ben. Négy ábrával. (Befejező közlemény) ...	25—39. l.
IV. FRÖHLICH RÓBERT. A krásznai aranyelet ...	39—48. l.
V. HAMPEL. A krásznai római aranyrudak kora és rendeltetése ...	48—50. l.
VI. HUSZKA. A derzsi (Udvarhelym.) falképek. Kilencz ábrával ...	50—53. l.
VII. Dr. RÉTHY LÁSZLÓ. Az úgynevezett hún-székely írás. Írásmintákkal ...	54—60. l.

LEVELEZÉS.

I. SZENTMÁRTONI DARNAY KÁLMÁN újabb kutatásairól ...	61. l.	IV. ÁDÁM IVÁN a badacsonyi pálos kolostor romjairól ...	64—66. l.
II. B. MEDNYÁNSZKY DÉNES. Adalék Könyökinek «Trencsén vára» leírásához ...	62. l.	V. HAVAS SÁNDOR a fővárosi régészeti ásatások és Salamon Ferenc ...	66—74. l.
III. MYSKOVSKY VIKTOR egy elpusztult műemlékünkéről ...	63—64. l.		

IRODALOM.

I. Szent Jakab kápolna Sopronban; ism. H—n I—e ...	74—75. l.	IV. BÖTTICHER. Die Akropolis von Athen; ism. Fröhlich Róbert ...	79—81. l.
II. A komárommegyei régészeti egyesület évi jelentése; ism. í. e. ...	75—77. l.	V. Das mittelalterliche Drahtemal; ism. x. ...	81—82. l.
III. Az erdélyi múzeum-egyesület kiadványai. IV. köt. 4. füzet 1887. ...	77—79. l.	VI. A bécsi «Numism. Zeitschrift» 1886-ik második félévi kötete; ism. sz. ...	82. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Dr. Lipp Vilmos †. HAMPEL 83. l.	IV. Az orsz. rég. társulat januáriusi ülése. Dr. SZENDREI JÁNOS ...	90—91. l.
II. A műemlékek orsz. bizottságának évi jelentése 1887-ről. Dr. HENSZLMANN IMRE ...	V. Hol gyártották Dacia őslakói kézi malomköveiket? TÉGLÁS GÁBOR ...	91. l.
III. Az orsz. rég. társulat deczemberi közgyűlése. Dr. SZENDREI J. ...	VI. Óskori sculptura a tordai hasadékból. Egy ábrával. TÉGLÁS GÁBOR ...	91. l.

VII. Smirgel véső a csákyai telepről. Egy ábrával <i>T. G.</i> ... 92—93. l.	IX. A szentendrei sarkophag. KUSZINSZKY B. ... 94. l.
VIII. Öntőminta a csákyai telepről. Egy ábrával <i>T. G.</i> ... 93—94. l.	X. A n. múzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása ... 95—96. l.

MÁSODIK FÜZET.

I. CSONTOSI JÁNOS. Mátyás és Beatrix arczképei a Corvin-codexekben. (Első közlemény.) 15 képpel ... 97—115. l.
II. TÉGLÁS GÁBOR. Rézkori tárgyak az erdélyi medencze területéről. 33 ábrával ... 116—125. l.
III. MYSKOVSKY VIKTOR. Két régi síremlék a kassai dómban. 2 képpel ... 125—130. l.
IV. CSERGHEŐ GEIZA. Családi címerek régi hazai ötvösműveken. 18 ábr. ... 130—138. l.
V. HENSZLMANN IMRE. Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. (Nyolczadik s befejező közlemény) ... 138—139. l.

LEVELEZÉS.

I. MIHALIK JÓZSEF a rohátskai (Liptó-megye) őstelepről ... 140—147. l.	IV. ÁDÁM IVÁN. Románkori pálos épületmaradvány Bakony-Szent-Jakabon ... 151—155. l.
II. RÉCSEY VIKTOR a legújabb soproni ásításokról ... 147—149. l.	V. DUDÁS GYULA a zentai régi romokról ... 155—157. l.
III. SÖTÉR ÁGOST a mosonymegyei római leletről ... 149—151. l.	VI. DUDÁS GYULA a csókai bronzleletről ... 157—158. l.

IRODALOM.

I. Brassó városának régi számadás-könyvei 1503—1526; ismerteti Dr. Fejérfataky László ... 159—172. l.	III. Zapiski archeologiczne poznánskie; ism. <i>x.</i> ... 173—174. l.
II. Magyarhoni archæologia külföldön; ism. <i>x.</i> ... 173. l.	IV. Dr. GREMLER. Der Fund von Sackrau; ism. <i>a.</i> ... 174. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. A n. múzeumi régiségtár gyarapodása 1887. szeptember—december végéig. HAMPEL ... 175—178. l.	VII. A bács-bodroghvármegyei társulat harmadik évkönyve. <i>a.</i> ... 183. l.
II. A n. múzeum éremtára 1887. szeptember—december végéig. <i>r—y.</i> ... 178—179. l.	VIII. A mosonymegyei tört. és rég. egyesület 1887. évi jelentése. <i>x.</i> ... 183. l.
III. Az orsz. rég. és embertani társulat f. évi február hó 28-iki ülése. Dr. SZENDREI JÁNOS ... 179—181. l.	IX. Római lámpa a Bodza-szorosban. <i>T.</i> ... 183—184. l.
IV. Az orsz. rég. és embertani társulat márczius hó 27-iki ülése. Dr. SZENDREI JÁNOS ... 181—182. l.	X. Krásznai aranyrúd. <i>Tg.</i> ... 184. l.
V. Az ádándi lelet. <i>x.</i> ... 182. l.	XI. Római sisak Székely-Kocsárdról. <i>Tg.</i> ... 184—185. l.
VI. A garamlöki lelet. <i>V. J.</i> ... 152. l.	XII. Pókafalvai bronztükrő. <i>Tg.</i> ... 185—186. l.
	XIII. Civitas Eraviscorum. HAMPEL ... 186. l.

K Ö N Y V É S Z E T.

Összeállította Dr. KUZSINSZKY BÁLINT... 186—192. l.

Szerkesztői mondani valók 192. l.

HARMADIK FÜZET.

- I. HAMPEL JÓZSEF. Ötvösművek Nagy Lajos korából és az erdélyi ötvös iskola. (Első közlemény.) 5 képpel ... 193—208. l.
 II. CSONTOSI JÁNOS. Mátyás és Beatrix arczképei a Corvin-codexekben. Második közlemény.) 16—23. számú 9 képpel ... 209—220. l.
 III. Dr. HOERNES MÓR. A prähistoria Ausztriában. (Első közlemény.) A végén egy ábra. ... 221—227. l.

E M L É K E K É S L E L E T E K.

- I. Dr. ZIEHEN GYULA. Salonai sírláda a n. múzeumban; 3 képpel 228—233. l.
 II. BELLA LAJOS. Három római emlékkő ... 233—235. l.
 III. MYSKOVSKY VIKTOR. Régi városi ürmérczék. Négy ábrával ... 235—238. l.
 IV. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Délvidéki és erdélyi muzeumok. (Első közlemény.) Négy ábrával ... 238—248. l.
 V. BALLAGI ALADÁR. Magyar tárgyú emlékek Orosz- és Lengyelországban ... 248—255. l.

L E V E L E Z É S.

- I. LEHÓCZKY TIVADAR. A Borsán és Hetében talált bronzrégiségek 256—257. l.
 II. KUBINYI MIKLÓS pótló közlése a komjáthnai bronzleletről; négy ábrával 257—259. l.
 III. MIHALIK JÓZSEF Őskori telepről Liptómegyében ... 259—261. l.
 IV. FENICHEL SÁMUEL. A sz.-ujfalusi és paczalkai katlan-sírokról 14 ábrával. A végén egy ábra ... 261—266. l.

I R O D A L O M.

- I. BUNYITAY VINCZE. Szilágymegye középkori műemlékei ism. Sz. 267—269. l.
 II. GYÖRIK MÁRTON. Görög érmek; ism. rs. ... 269—271. l.
 III. L. REISSENBERGER. Überreste der Gothik und Renaissance; ism. F. L. 271—272. l.
 IV. Magyarhoni archæologia a külföldön. a. ... 272—273. l.
 V. Zeitschrift für christliche Kunst; ism. Dr. CZOBOR BÉLA. ... 273—274. l.
 VI. «Starinar;» ism. DUDÁS GYULA ... 274—275. l.

K Ü L Ö N F É L É K.

- I. Necrologia. HAMPEL ... 276. l.
 II. Az orsz. rég. társulat áprilisi ülése. Dr. SZENDREI JÁNOS ... 276—281. l.
 III. A n. múzeum régiség-tára gyarapodása. Négy ábrával. HAMPEL 276—281. l.
 IV. A n. múzeum éremtárának gyarapodása. RÉTHY ... 281—282. l.
 V. «A n. múzeum jövője.» HAMPEL ... 283—284. l.
 VI. Akadémiai pályakérdés a. 284. l.
 VII. Az erdélyi múzeum gyarapodása. x. 284. l.
 VIII. Mosonymegyei rég. társulat közgyűlése. J—y E—e ... 284—286. l.

- IX. Gyűrűkiállítás Budapesten. Y—Z. 286. l. XII. Apafi fejedelem poharai. TÉGLÁS ISTVÁN ... 287. l.
 X. Szentannai aranyelet. x. ... 286. l. XIII. A német anthrop. társulat nürnbergi közgyűlése. A végén egy ábra 287—288. l.

NEGYEDIK FÜZET.

- I. FRÖHLICH RÓBERT. Két római mérföldmutató kő. Adalék Pannonia helyrajzához ... 289—295. l.
 II. CSOMA-CSERGHEŐ. A Perényiek középkori síremlékei. Három képes táblával ... 295—303. l.
 III. Dr. HOERNES MÓR. A prähistoria Ausztriában. (Második közl.) 303—310. l.
 IV. CSONTOSI JÁNOS. Mátyás és Beatrix arcsképei a Corvin-codexekben. (Harmadik, befejező közlemény.) 24—32. számú 9 képpel ... 310—326. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. RAKOVSKY FERENCZ. Nyitra megyei ásatásaim eredménye. 10 ábrával 327—330. l. IV. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Délvidéki és erdélyi muzeumok. (Második befejező közl.) 8 ábrával ... 336—343. l.
 II. Mátyás király lóháton. H. Egy képpel ... 330—332. l. V. Dr. SZENDREI JÁNOS. Csoma József régiség-gyűjteménye. (Első közlemény.) 22 ábrával ... 343—352. l.
 III. B. ORBÁN BALÁZS. Dézs városa régi emlékei ... 332—336. l.

LEVELEZÉS.

- I. TÉGLÁS ISTVÁN a kolozsvári bronz-halmairól. Két képes táblával 353—354. l. 354—360. l.
 II. BELLA LAJOS. A Sopron melletti Purgstall prähistorikus földvára és sír-ábrával ... 360—362. l.
 Orpheus az állatok közt, ábra 362. l.

IRODALOM.

- I. BARON DE BAYE. L'Archéologie préhistorique. Ismerteti W. M. 363—364. l. III. Régészeti és műtörténeti cikkek iskolai programokban ... 369—370. l.
 II. B. BUCHER, Geschichte der technischen Künste. Ismerteti Rj. 364—369. l. IV. Magyarhoni archæologia a külföldön. y. ... 370—371. l.
 Ezüst karperecz a római korból, ábra 371. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. Trefort Agoston † ... 372. l. VI. A békésmegyei társulat évkönyve. XX. ... 383. l.
 II. Az orsz. rég. társulat szeptemberi ülése. Dr. SZENDREI JÁNOS ... 373—379. l. VII. A hunyadmegyei tört. és rég. társulat évkönyve. a. ... 383—384. l.
 III. A n. múzeum régiségtárának gyarapodása. HAMPEL ... 379—381. l. VIII. Római sír a Svábhegyen. H. 384. l.
 IV. A n. múzeum éremtárának gyarapodása. r—y. ... 381—382. l. IX. Szentesi lelet. FARKAS S. 384. l.
 V. A sopronmegyei rég. egyesület közgyűlése. RÉCSEY VIKTOR ... 382—383. l. X. Magyar pogánykori lelet. FARKAS SÁNDOR ... 384. l.
 Barcsay Druzsianna hozománya 384. l.

ÖTÖDIK FÜZET.

- I. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Aquincumi Mithræum. Két ábrával --- 385—392. l.
 II. Dr. MASNER KÁROLY. Ezüst sisak a nemzeti muzeumban. Három képes táblával --- 392—400. l.
 III. GARA-féle síremlék a zágrábi muzeumban. I. Dr. Bojničić. II. Tagányi Károly. III. Csergheő-Csoma. Egy ábrával --- 401—405. l.
 IV. SIROKAY LÁSZLÓ sírköve. I. Csoma-Csergheő. II. Dr. Czobor Béla. Egy képes melléklettel --- 405—409. l.
 V. MYKOVSKÝ VIKTOR. Felsővidéki műemlékek --- 409—416. l.

LEVELEZÉS.

- I. TÉGLÁS GÁBOR, kőbuzogányokról az erdélyi medence területén. Két képes táblával --- 417—421. l.
 II. B. MEDNYÁNSZKY DÉNES, őskori telepekről a Vágmentén --- 421—428. l.
 III. LEHÓCZKY TIVADAR, sztanfalvai és árdánházai bronzkardokról. Öt ábrával --- 417—432. l.
 IV. LEUSTÁCH LAJOS, zólyomgyepei őstelepekről --- 433. l.

IRODALOM.

- I. Les premiers ages du métal dans le sud-est de l'Espagne par H. et L. Siret ism. Wosinszky Mór --- 434—439. l.
 II. Dr. FORSTER GYULA. Az ingó emlékekről ism. y. --- 439—441. l.
 Dr. Henszlmann Imre † --- 442. l.

KÜLÖNFÉLEK.

- I. Dr. Lenhossék József†. *Hpl* 443. l.
 II. Az orsz. rég. társulat októberi ülése. Dr. SZENDREI JÁNOS --- 443—444. l.
 III. Az orsz. rég. társulat novemberi ülése. Dr. SZENDREI JÁNOS --- 444—445. l.
 IV. A biharmegyei rég. egyesület --- 445. l.
 V. Az alsó-fehérmegyei rég. társulat --- 445—446. l.
 VI. Az erdélyi honismertető társulta --- 446. l.
 VII. Régiségek föl kutatására oktató kalauz --- 446—447. l.
 VIII. A huszti református templom --- 447—448. l.
 IX. Ásatás a czeplédi halmon. Dr. BOROVSKÝ SAMU --- 448. l.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

Lap

- Öntőminta a csáklyai telepről.
 2. Bulaki irtók.
 4. Új-birodalmi canon.
 12. Ispánlakai bronzlelet. I. tábla $\frac{1}{3}$ nagyság. 1—19. Kardpenge-töredékek. 20—24. Lemezek. 25—29. Kardcsúcsok. 30—32. Lándzsacsúcs-töredékek. 33—35. Kopjacsúcsok. 36—37. Nyílhegy-öntvények. 38—39. Csúcs-töredékek.

Lap

15. Ispánlakai bronzlelet. II. tábla. $\frac{1}{3}$ nagys. 1—14. Bronzrögök. 15—18. Szárnyas vésők. 19—46. Tokos vésők.
 17. Ispánlakai bronzlelet. III. tábla. $\frac{1}{3}$ nagys. 1—2. Tokos töredék. 3. Ismeretlen rendeltetésű tárgy. 4. Bronzanyag. 5—6. Rudacsák. 7. Függő dísz töredéke. 8. Rudacska. 9—10. Lózabla oldalrúdja. 11. Ismeretlen rendeltetésű tárgy. 12—17. Övlemez.

Lap

- töredékek. 18. Boglár. 19. Csüngődísz. 20. Ruhadísz. 21. Függődísz. 22—34. Kés- és törmarkolat-lemezek. 35—42. Fűrészek.
19. Ispánlaki bronzlelet. IV. tábla. $\frac{1}{3}$ nagys. 1—38. Sarlók és töredékeik.
22. Ispánlaki bronzlelet. V. tábla. $\frac{1}{3}$ nagys. 1—34. Sarlók és töredékeik.
23. Ispánlaki bronzlelet. VI. tábla. $\frac{1}{3}$ nagys. 1—14. Kapereczek. 15. Karika. 16. Lándzsatokul szolgáló lemezek. 17. Szegettöredékek. 18. Csavarmenetes hengerke. 19. Karika. 20. Szegettöredék. 21. Függődísz. 22—31. Tekercsek. 32. Gombostű-töredék. 33—37. Tekercsek.
26. A papföldi római lakóház teljes áttekintése, a keleti oldalán emelkedő dombról nézve. Halavács Gyula úr fölvétele szerint.
27. A papföldi római fürdő nyugoti része, északról tekintve. Az előtérben a 3. számú osztály a padolatot egykoron tartó oszlopaival és a meleg átvezetésére szolgáló ívezeteivel. Halavács Gyula úr fölvétele szerint.
37. Stuccóból készült párkányöv.
38. Bisellium lába.
51. A magyar-dályai ev. ref. templom falfestményeiben előforduló virágok.
52. Falfestmény a magyar-dályai ev. ref. templom szentélyének észak-keleti részén.
53. Falfestmény a magyar-dályai ev. ref. templom szentélyének nyugoti első boltsüvegén.
57. A csíkszentmihályi *a)*, enlaki *b)* és Telegdy-féle *c)* székely ábécék grafikai összehasonlítása. — Csíkszentmihályi felirat.
92. Óskori karczolatolt arczkép a tordai hasadékból.
93. Smirgel-véső. — Öntőminta a csákyai telepről.
— Mátyás király emlékérmé a N. Múzeumban.
97. Lapszéli díszítés a bécsi 1469-ik évi Missaléból.

Lap

100. (1. sz.) Mátyás király arczképe a bécsi 1469-ik évi Missalében. (Eredetije ezelőtt a római, most a bécsi jezsuiták könyvtárában.)
101. (2. sz.) Beatrix királyné arczképe 1476-ból. (Eredetije a pármái Diomedes Caraffa-féle Corvin-codexben.)
103. (3. sz.) Mátyás király mellképe a brüsszeli Corvin-Missalében 1485-ből.
104. (4. sz.) Beatrix királyné mellképe a brüsszeli Corvin-Missalében 1485-ből.
105. (5. sz.) Mátyás király térdképe a brüsszeli Corvin-Missalében 1485—1487-ből.
107. (6. sz.) Mátyás és Beatrix arany emlékérmé a brüsszeli Corvin-Missalében 1485—1487-ből.
109. (7. sz.) Mátyás és Beatrix arczképe a római vatikáni Corvin-Breviariumban 1487—1492-ből.
111. (8. sz.) Mátyás király arczképe, (9. sz.) Beatrix királyné arczképe a római Didimus Corvin-codexben 1488-ból.
113. (10. és 11. sz.) Mátyás király arczképe, (12. sz.) Beatrix királyné arczképe a bécsi Hieronymus-féle Corvin-codexben 1488-ból.
114. (13. sz.) Mátyás király arczképe a velencei Averulinus-codexben 1488. évből.
115. (14. sz.) Mátyás király emlékérmé. Eredetije a Nemzeti Múzeum régiségtárában.
119. Rézkori tárgyak az erdélyi medencze területéről. 1. Mogyorós. 2. *a)*, *b)* Sepsí-Sz.-Iván. 3. *a)*, *b)* Csernatoní Csonkavár. 4. *a)*, *b)* Bodoki Kincsásvár. 5. Kovászna. 6. Oroszfája. 7. *a)*, *b)* Köhalom vidék. 8. Szász-Ugra. 9. *a)*, *b)* Glimboka. 10. Szederjes.
121. Rézkori tárgyak az erdélyi medencze területéről. 11. Somogyom. 12. *a)*, *b)* Hondorf. 13. *a)*, *b)* Vérd. 14. *a)*, *b)* Vérd. 15. *a)*, *b)* Vérd. 16. *a)*, *b)* Vérd. 17. Nyárad-Gálfalva. 18. *a)*, *b)* Szt-Gerlicze. 19. Csáklya. 20. Csáklya.

Lap

123. Rézkori tárgyak az erdélyi medencze területéről. 21. *a)*, *b)* Csáklya. 22. *a)*, *b)* Csáklya. 23. Csáklya. 24—25. Vláháza. 26. *a)*, *b)* Gergelyfája. 27. *a)*, *b)* Alvincz 28—33. Tordos.
127. Andreas Seip síremléke 1374-ből a kassai székestemplomban. Rajzolta Myskovszky Viktor.
129. Augustinus Cromersírtáblája 1472-ből a kassai székestemplomban. Rajzolta Myskovszky Viktor.
133. Családi címerek régi hazai ötvösműveken. 1. A bethlenfalvi Thurzó-család címere a nyitrai egyházmegye XIV. századi evangelisteriumán. 2. A Puchheim-család címere a soproni sz. Mihály templom aranyozott ezüst kelyhén. 3. és 4. Ismeretlen címerek ugyanazon kelyhen. 5. és 6. Frangepán-család címere a nyitrai egyházmegye arany kelyhén. 2. Bornemisza Abstemius Pál püspök címere ugyanott. 8. Ismeretlen címér (nem a Corvin Jánosé) ugyanott. 9. Hunyady-címér a gr. Erdődy-kelyhen. 10. XV. századbeli címér ugyanott. 11. Hethesi Pethe Márton kalocsai érsek címere a Császká-kelyhen. 12. Gr. Gyulay-címér a Kárász-serlegen. 13. Ismeretlen címér a gr. Andrássy Manó kelyhén. 14. Markus- és batizfalvi Mariássy-család címere ugyanott. 15. A Rákóczy- és nagymihályi Bánffy-család címere a gróf Erdődy-kristálypalaczkon. 16. Spielenberg-család címere gróf Andrássy Manó gyömbértartóján. 17. Lengyel «Odrovanz» - címér. 18. Révayak címere.
196. Nagy Lajos címerdísz. Ötvösmű Aachenben.
197. Nagy Lajos másik címerdísz színtén Aachenben.
200. Nagy Lajos címerdísz (Bock-féle rajz).
203. Szent György szobra Prágában, Kolozsvári Márton és György mester műve; előlről, lándzsa nélkül; a

Lap

- «Gesch. der deutschen Kunst»-ban közölt fametszet után.
205. Szent György szobra Prágában; hátulról; eredeti fényképi fölvétel szerint. Az eredeti szobor körülbelül fél természetes nagyságban készült.
209. (18. sz.) Mátyás király lovas arczképe a wolfenbütteli Cortesius-codex első címlapján.
213. (19. sz.) Mátyás király medaillon arczképe a wolfenbütteli Priscianus-codex első címlapján. (20. sz.) Beatrix királyné medaillon arczképe a wolfenbütteli Priscianus-codex második címlapján. (21. sz.) Mátyás medaillon arczképe a wolfenbütteli Marsilius Ticinus-codex első címlapján. (22. sz.) Beatrix medaillon arczképe a wolfenbütteli Marsilius Ticinus-codex második címlapján. (15. sz.) Mátyás király arany emlékérmé a bécsi Philostratus-codex első címlapján.
215. (16. sz.) Mátyás király bécsi bevonulása a bécsi Philostratus-codex második címlapján.
217. (17. sz.) Mátyás király emlékérmé a wolfenbütteli Cortesius-codex címlapján.
219. (23. sz.) Mátyás király tallérnagyságú relief-mellképe az erlangeni Corvin-codex eredeti kötésén.
227. Vadásztársoly selyemhímezésű díszítménye, XVII. század.
229. (1. ábra.) A salonai sírláda első oldala.
231. (2. ábra.) A salonai sírláda balfelőli keskeny oldala.
232. (3. ábra.) A salonai sírláda hátlapja.
237. Régi városi ürmérczék. 1. Bártfai nagyobb 1519. 2. Bártfai kisebb 1620. 3. Kis-szebeni 1573. 4. Kassai ürmércze.
245. 1. Grosztergidi csiszolt köfejsze töredéke. 2. Rohrbachi karperecz. 3. Bodendorfi bronzkard. 4. Bodendorfi bronzkard markolata.
258. 1—4. Komjáthnai bronzkardok.

Lap

263. 1—7. Sz.-újfalusi katlansírok. 1—4. Paczalkai katlansírok.
265. 5. Paczalkai sír.
266. Hullámvonalas edénydíszt és fibula a paczalkai katlansírokból. — Vadásztársoly selyemhívmzésű díszítménye, a XVII. századból.
277. Római cserépmécses gladiatori jele-nettel.
278. Barbár készítésű római kori kar-perecz.
279. Selyemhívmzés XVII. századi vadász-társolyon a N. Múzeumban.
288. Vadásztársoly selyemhívmzésű díszít-ménye, XVII. század.
297. Perényi István sírköve 1437. Rudnó-bányán.
299. Perényi János sírköve 1458. Terebe-sen (Zemplénmegye).
301. Perényi Imre sírköve 1519. Ugyanott.
311. (25. sz.) Beatrix királyné arczképe a bécsi Agathias Corvin-codexen.
312. (24. sz.) Mátyás király arczképe a müncheni Agathias Corvin codexben.
313. (26. sz.) Beatrix királyné arczképe a bécsi Ant. Bonfini Symposion Corvin-codexben.
315. (27. sz.) Mátyás és Beatrix arczképe a mint a trónon ülve Ransanus püspököt, Ferdinánd nápolyi király követét, 1488-ban fogadják. — A N. Múzeum Ransanus-codexében.
318. (28. sz.) Mátyás király arczképe a volterrai Jo. Franc. Marliani Epitha-lamium Corvin-codexben.
320. (29. sz.) Mátyás király fametszetű arczképe a Thuróczy-krónika 1488. évi márcz. 20-án kelt brünni kiadá-sában.
321. (30. sz.) Mátyás király fametszetű, egykorúan kifestett arczképe, a Thu-róczi-krónika 1488. évi junius 3-iki augsburgi kiadásában. A múzeumi könyvtár hártypéldányából.
323. (31. sz.) Mátyás arczképe a múzeumi könyvtár «Constitutiones Incliti Regni Ungarie» 1490 előtti ősnymtatvá-ban.

Lap

325. (32. sz.) Beatrix királyné arczképe a Philippus Bergomensis De claris et scelestis mulieribus Ferrarában 1493-ban megjelent munkájában.
329. Nyitra - nováki és lehotai leletek. 1—3. Urnák. 4—5. Bronztűk. 6. Urna elhelyezése a sírban. 7—8. Urnák. 9. Bronzkarika.
331. Mátyás király lóháton.
339. 1. Ispánlaki bronz karperecz. 3. Kő-kori buzogány. 3. Kanalas fibula-töredék. 4. Mezőszilvási bronzkard. 5—6. Bronzkardok markolatainak díszítése. 7. Tokos véső. 8. Füles edény gazdag vonaldíszítménnyel.
344. Bronzkori leletek Csoma József gyűj-teményében. I. Erdő-horváthi lelet. 1—2. Karpereczek. 3. Dárda. 4. Sod-ronytekercs ujjvéd. 5—8. Trombita alakú függődíszek. 9—11. Sodrony-tekercsek. — II. Korláti csákány-fokos.
345. Bronzkori leletek Csoma József gyűj-teményében. III. Szakácsi lelet. 1. Ko-rong. 2—7. Karpereczek. IV. Szend-rőládi lelet. 1. Tokos füles véső. 2. Karperecz. 3. Korongos tekercs.
350. A purgstalli leletek (Sopron mellett). A) 1—4. Sífedények. B) Hálózatos díszítés. C) Ujjal nyomott dudo-rodás.
357. A purgstalli leletek (Sopron mellett). 5—6. Vonalos és rovásos edénydíszí-tés. 7—9. Gyöngysor-féle edénydíszt. 10—11. Holdalakú agyag-figura. 12. Rovatos pitykés, füles földő.
361. Medaillonok kelyheken.
362. Orpheus az állatok között, római kori cserépminta dombormű számára, lel-helye állítólag Tétény; magántulaj-don. (1/2 nagys.)
371. Ezüst karperecz a római korból; repcei lelet. A N. Múzeumban. Egész nagyság.
386. Az aquincumi mithraeum.
387. Az aquincumi mithraeum alaprajza.
393. Ezüst sisak a n. múzeum régiség-tárában, oldalnézet.

Lap

394. Ezüst sisak, hátsó nézet, a taréj leg-
-lejtét ékítő oroszlán oldalnézete.
395. Ezüst sisak és a taréjt ékítő oroszlán
előlől tekintve.
399. József fogadja testvéreit; elefántcsont
dombormű a VI. századból.

Lap

403. Gara-féle síremlék.
405. *Melléklet* Sirokay László sírköve
Divald Adolf fénynyomata.
418. | Őskori kőbuzogányok az erdélyi me-
419. | denceze területéről. 14 ábra.
429. Sztánfalvai kardok 1/6 nagyságban.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

Aachen 193, 198; — kápolna magyar zarándokok
számára 1374. 193.
Aacheni czímerek mellesaton 201; — czímerek
rendeltetése 200; — czímeren fülkék 198; —
czímer keretének legendája 200; — ékszerek
202, 207; — ékszerek készítésének ideje 1366.
206; — ékszerek, mesterek arca 207; —
kanonokok 202; — kápolna 198; — kápolna
szentjei 198; — kincs, pereczek 199; —
kincsek 193; — kincsek magyar eredete
194; — kincstár leírása 193; — remek
202; — remekművek 206.
Aacheniek 197.
I. Aahmes egyiptomi király 10.
Aalu kép utánzata 8.
Aba családok Sárosmegyében 408; — nem-
zetség 407; — Péter comes és hat fia 408.
Abaúj 348.
Abaújmegye 89; — bronzkori telepei 348; —
építészeti műemlékei 409; — geológiai te-
kintetben 343; — kőkori telepei 346; —
leletei 343; — őstörténete 343; — régé-
szeti kutatások 87.
Abaújmegyei bronzlelet 173.
Abd-el-Rassul 9.
Ablakok, román stílusú 410.
Aboudio 180.
Abundantia 43.
Abydos környékén levő sírok 9.
Achunaten 5.
Acimincum 293.
«Adalékok Enns feletti Ausztria országméjé-
hez» 309.
Ádánd (Somogym.), középkori régiségek 182.
Adflexum 150; — helye 151.
Ad labores 293.
Ad Militare, Batina római neve 294; — equi-
tes Flavianenses 294.
Ad Novas 293.
Adólajstromok, megyei 376.
Adonis mythos 230.
Adria északi partvidékei 55.
Adriai tenger 428.

Adriamelléki szlávok írástudománya 58.
Ad Statuas, Equites Dalmatæ 294.
Aediculum keret 340.
Aeneas 414.
Afrika 438.
Agancs csákány 346; — csonka 338; — darab
347; — kalapács 346; — kalapácsok 346;
— löportartó 1602-ből 381; — tárgyak 363.
Agathias de Bello Gothorum cz. corvinox
(Cod. lat. Monacensis 294, és cod. lat. Vin-
dobonensis 82), 311.
Ágfalva 147.
Agger 68.
Aggteleki barlang 344.
Ágoston zágrábi püspök 252.
Agyag 358; — állat-alakoscsák 89; — conus,
szövőszék-súlyok 145; — cserépedénye
töredékei 141; — cserép gyári jegygyel
ellátva 39; — cserepek 338; — cserepek
tanúsága 373; — csövek, bélyeges 380; —
cikkek 239; — darabok 144; — darabok,
házfalul használt 346; — edény 350, 436; —
edények 246, 374, 434; — edénytöredékek
262, 436; — figura 359; — füles edény 350;
— gyöngy, őskori 376; — húr 359; — kanál
346; — kanál, durva 379; — keményre
döngetett 391; — képződmény, negyed-
kori 343; — készítmények 379; — mécses
240, 241, 243; — mécses, csonka 241; —
mécsesek 341; — minta 341; — művesség
375; — nyakékek 346; — pogácsák 434;
— réteg 260; — sárga 66; — szobrocska
436; — szerek 431; — tapaszték-töredékek
146; — tárgy, hegedű-alakú 347; — tár-
gyak 341; — technika 278.
Agyagos orsógomb 264; — réteg 183.
Agyarak 374.
Ágyterítők 160.
Ágyú-öntés 1526-ban 171.
Ágyú, XVII. századi 177.
Ahura-mazda jazitái 390.
Akadémia, magyar tudományos 159.
Akadémiai pályakérdés 284.

- Akanthus díszű párkány 231; — indák 406;
— levelek 37, 177, 368, 406, 413.
Ákos nemzetség monostora 267.
Ákos (Szilágyi.), téglapítményű négytornyú
román bazilika 267.
Akropolis természeti leírása 80; — története 79.
Akroterionszerű díszítés 94.
Alacsony-Tátra Gyömbér hegycsoportja 140.
Alakok, félig állati, félig emberi az aacheni
ékszereken 207.
À l'antique sisakok 400.
Alba, dús redőzetű 408; — Ecclesia 69, 70,
73; — Maria 72.
Albano, equites Dalmatæ 294.
Albert király 300; — pénze 179.
Aldozati állatok 263; — lakoma 388; — oltár
379.
Áldozó edények 358; — hely 426.
Alexander Magnus 414; — Severus 289.
Al fresco kép, egyedüli, Mátyás királyról 332.
Állat-csontcskáik 358; — -csontok, barnult
422, 426; — emberek az aacheni ékszere-
ken 208; — ornamentika 280; — utánzá-
sok 280.
Állati csontrészek, félig égetett 263; — idomok
426; — motívumok 373.
Állatok 380; — ábrázolása 3.
Almás 292.
Almási kő 290.
Almás-Szelistye, bányahely 125.
Alpesek, keleti, ősi műveltsége 224.
Alpok, keleti 354; — öve 116.
Alsó-Ausztria, országismei egyesület 309; —
præhist. régiségei 305.
Alsó-ausztriai múzeum 307.
Alsó-Fejérmegye, réz emlékei 120.
Alsófehérmegyei történelmi, régészeti és ter-
mészettud. társulat 445.
Alsó-Ilosva, római emlékek 341.
Alsó-ilosvai katona-fürdő 30.
Alsó-járai lelet 18.
Alsó-Kubin 422.
Alsó-Pannonia 78.
Alsó-Pél (Tolnam.), cserépedény a La Tène-
korból 176.
Alsó-sebesi várkastély 416.
Alsó-Sztrigylvölgy 420.
Alsó-Szűcs, őskori telep 427.
Altemberger Thomas nagyszombeni polgármester
címmere 1470—1491. 271.
Altinum (Mohács) 292, 293; — equites sagit-
tarii 294.
Alvincz, rézbaltá 124.
Alzeni bronzlelet 245.
Amazon-harcz 397.
Ambrasi gyűjtemény 300; — márvány dombor-
műve 110; — relíeffe 312, 317, 324, 326; —
márvány-relíeffek 317.
III. Amenemha 2, 8.
Amen-hotep 5.
III. Amenoph labyrinth és pyramisa 8.
IV. Amenophis az eretnek 10.
Amentes jelképe 6.
Amerika 367, 438.
Amphistigenák mesze 234.
Amphitheatrumi ásatások 68.
Amphora 398.
Amulett, fogból készült 346; — lánczon csüngő
178.
Amuret 414.
Amulettek 89.
Andesit 420.
Ananiás, barátcsuklyás 52.
Andezit 346.
II. András 426; — sírjával bíró altemplom 138.
III. András sírja 73.
Andrásfalu 259.
Gr. Andrassy Manó, gyömbértartója 137; —
kelyhe 136.
Andrian b., Hochstetter életírója 224, 226.
Angol kincses lajstromok XIV. és XV. száz. 202.
Angyalka 254.
Angyalok alakjai sírkövön 302.
Anjou-jelvény, struczok alak 195; — királyok
195; — lilomok 195; — struczok 196.
Anjouk címere 201; — kora 195, 443.
Anonymus 377; — Belæ regis notarius 70.
Anphibol-trachit 346.
Antal brassói építész 1508. 168.
Anthonius aurifaber, brassói ötvös 1507—1523.
163.
Anthropologia 224; — feladata 282.
Anthropologiai álláspont 222; — értekezések
288; — kutatások 249; — tananyag 225.
Anthropométria 282.
Antiana (Bán) 292, 293, 294.
Antik előminták 280; — emlékek 221; — fegy-
ver 396; — írók 367; — képzőművészet
397; mesterek 201; — numismatika 269;
— sarcophagok 231; — stuccoalap 34; —
szobrászati művek 228; — üveg karpereczek
277; — világ 176.
Antikencabinet, cs. kir. 222.
Antonian Simon P. † 276.
Apaí fejedelem poharai 287.
Apáti halom, kőkori sír 347.
Apollo 176.
Apostoli alak zománcz maradványával 380; —
kereszt 211.
Apotropeion 397.
Apsidikus medence 30.
Apsis, félkörívű 410.
Apulum 91, 246; — (Gyulafehérvár), hadi út
185.
Aquila 77; — pénzverde 40.
Aquincum a góthok betörése alatt, IV. század
végén 392; — canabái 34; — castellum 69;
— castra stativa 68; — colonia 391; —
épületei 39, 387; — épületei a rómaiak el-
vonulása után 392; — falfestészet 34; —

- fibula lap 240; — fresco-festészet 35; —
kőbányák 32; — legújabb ásatások 443;
— mint római telep élete 391; — mith-
ræum 385—392; — multja 68; — mursai
út 292; — specula 69; — szobafestő 35;
— téglamozaik 33; — temetői 445; — tör-
ténelme 385; — utcája 385.
- Ár 117, 437.
- Ara 176, 234; — votiva 390.
- Arabeskek 383, 412, 413.
- Aracs (Torontálm.), templom romja 138.
- Arad 124.
- Aradi múzeum 286; — tűzoltó-kar emlékérmé
178.
- Aragoniai Beatrix, Mátyás k. második nejé-
nek arczképe 102; — ház emblemái 102; —
kanna-rend 295, 298.
- Árak, ércz 435.
- Arany bíbor 160; — boglár, paraszt 384; —
boglár, zománczos virágos 384; — brokát-
féle (nassyncz) 160; — ékszer, apró tekercses
láncszem 277; — függőcske 380; — fülbe-
való 380; — fülbevaló, félhold idomú 380;
— jogar 217; — kamrának megfelelő ará-
nyok 4; — kancsó 368; — karikák 256; —
karikák, magyarországi 305; — kincs 286;
— láncz, dióbeles forma 384; — láncz, zo-
máncz remekes 384; — mivek 384; — pénz
77; — régiségek 288; — rúd 77.
- Aranyos folyó, római híd 185; — völgyén ős
bányászati nyomok 87.
- Aranyos, kőkori telep 346; — ős telep 346.
- Aranyozás 280.
- Aranyozások 163.
- Araviscusok törzse 379.
- Arca, császári pénztár 42.
- Arcadius 39, 48; — császár 46, 47.
- Arcarius vagy susceptor 45.
- Archæologia, classikai 221; — egyetemes 274.
- Archæologiai társaság 1887. okt. 25-én tartott
ülése 61.
- Archæologus módszere 223.
- Archaiikus szobrok 80.
- Arco (Archo, Arch) család címere 62.
- Arczkép, karczolat 92.
- Arcus triumphalis 64.
- Árdánháza (Bereg.) 430; — bronzkard töre-
déke 432.
- Arelate, pénzverde 40.
- Argisch (Oláhorsz.) egyházát képekkel díszít-
teti 1523-ban 167; — templomai 167.
- Áriai népek 224.
- Arimathe József a kereszt alatt 106.
- Árka 347; — kőkori telep 346.
- Arneth 241.
- Árpád halála és temetkezési helye 71; — sírja
67, 69, 72.
- Árpádházi királyok első századából való ba-
silika 410.
- Árpád kor 402.
- Árpádkori archaismusok 57; — érmek 96; —
ezüst denárok 179; — klastromi egyház
267; — templomok 151.
- Árpádok 443; — kora 157.
- Arrabona 150.
- Arragoniai címér 312; — ház emblemái 313; —
ház emblemája 314; — V. Alfonz 1410. 298.
- Ártányhát nevű dűlő lelhely 348.
- Artemis-fej márványból 176.
- Ásatások 225, 226; — iránti érdeklődés 378.
- Asiana pénzverde nélkül 43.
- Assiria 414.
- Assisi sz. Ferencz elragadtatása 99.
- Atebla, celta név 235.
- Athanarich 49, 50.
- Athen, Akropolis 79; — Schliemann magán-
gyűjteménye 439.
- Athenæ függetlensége 79.
- Athenæi régiségek 79.
- Athenai Parthenon 7.
- Athene márványfeje 397.
- Atiliæ Firmæ téglabélyeg 32.
- Atlas von Athen 80.
- Atlasz, iparczikk 160.
- Átmeneti kor 407; — korszak 435; — stylű
oltár 75.
- Atrium szerepe 387.
- Attavantes de Attavantibus, florenczi miniator
97, 103, 106, 108, 110, 209, 211, 212, 216,
218; — brüsseli Missaléja 326; — iskolája
211, 212; — könyvfestészeti iskolája 218.
219; — tanítványa 218.
- Atter czölöpépítményei 305.
- Attersee leletei 306.
- «Atti e memorie» 1886. 310.
- Attila-féle emlékérem 381; — húnjai 60; —
római adója 43; — története és történe-
tünk 54.
- Audrieux M. francia érmelő 181.
- Augustus 180, 414; — bélyege 46; — féle dená-
rok 93.
- Aurelianus Dáciát a barbároknak átengedi 40.
- Aureus Mons 293.
- Aurum coronarium 42.
- Ausztria 74, 209; — címere 212; — præhis-
toria 221—227, 303—310; — tartomány
címere 210.
- Ausztriai érmek 178; — kutatások 370; —
leletek 223.
- Avar főnök sírja 373; — nép 445.
- Avarok harczias nép 373.
- Averulinus 115; — Corvin-codex 209; — De
Architectura című Corvin-codex 112.
- Avitus római négyes láb készítője 174.
- Ázsia 224, 366.
- Ba hieroglyph = kos 8.
- Bábfalva (Bereg.), bronz tárgyak 432.
- Báb (tájszó) edény közepén 359.
- Babelon 270.

- Babenbergi dynastia pénzei 82.
 Baberini könyvtár 330.
 Babona 424.
 Babot, agyagkorsó alakú edényke 383.
 Baboti kavicsverem, sárga agyagorsógomb 383.
 Bacchikus idomok 380.
 Bach-korszakbeli kétfejű osztrák sas 240.
 Bács-Bodrogh vármegye 155.
 Bács-Bodrogh vármegyei társulat harmadik évkönyve 183.
 Bács, ferencziek késő csúcsíves temploma magas négyszögű toronynyal 138; — Szent György kápolnájának alapfala 138; — székesegyház 138; — vár 138.
 Badacsony, pálos vízvezetés 153.
 Badacsonyi hegyi kolostor 66; — pálos kolostor romjai 64–66.
 Badacsony-tomaji plébánia anyakönyve 64–65.
 «Bai», egyiptomi nyelven lélek 8.
 Bajnóc vár 83.
 Bajóthi éremlelet 381.
 Bakocs-czímer 313; — Tamás érsek címere 316; — Tamás esztergomi érsek 1497–1521. 314.
 Bakodi pusztán talált arany tárgyak 367.
 Bakony-Szent-Jakab, románkori pálos épület-maradvány 151.
 Bakony vadonja 155.
 Bakta, bronzkori telep 348; — kőkori telep 346.
 Baldu 180.
 Balkán-félsziget régészeti kincsei 310.
 Balneum 31; — polgári 32.
 Balta, átfurt 342; — kerek foka 257.
 Balták, 429; — vésőkhöz hasonló, hosszénegyszögalakú 435.
 Bambergi dom, Szent István lovagszobra 206.
 Bán 293.
 Bán vár 84.
 Bánfalvi patak 354; — sváb nép 354; — (wondorfi) templom 65.
 Bánffy-család, nagymihályi, címere 137.
 Bánhegyes 276.
 Bányász-eszközök 243; — szobrok 243.
 Baracska, római emlékkő 379.
 Baranyamegye 292; — két vörösrézcsákány 175.
 Baranyay Ferencz táblabíró által emelt oltár 1725. 254.
 Barátföld (Mosonym.), római leletek 149.
 Baráttemplom 65.
 Barbár (celta) kő 235; — cserép 262; — emlékek 342; — érmek 281; — ezüst tetradrachma 281; — fejedelem mellképe 312; — készítmények Kr. u. 3–4. száz. 244; — művek 174; — művész 174; — ötvösök 277; — pénzek 183; — tetradrachmák 93; — utánzás 280.
 Barbarok ékszerkészítése ezüsből 278; — ízlése 280.
 Barberini kép 331.
 Barcsay Druziánna hozományának jegyzéke 1643-ból 384.
 Barlang leletek 363.
 Barlangi lelet (Szolnok-Dobokam.) 242.
 Barlangok (spelæa) 387.
 Barokk ízlés kora 267.
 Bartensch Martinus pecsétgyűrűje, xvii. száz. 281.
 Bártfa 85, 404; — «középkori műemlékei» 236; — régi mércze 236; — templom régi oltára 84; — városháza 178; — városház 1505–1509. évek közt épült 236; — város kettős bárdú s nyolcz pólyás, koronás és liliomos címertpajzsa 1519-ből 236.
 Bartusch pictor, brassói festő 1505. 167.
 Basalt 5.
 Bátyák címeren 198, 202.
 Bátyaszerű kökerítés 65.
 Batai mértföldkő 292.
 Báth-Monostor (Pestm.), főtemplom 138.
 Báthory-család, címere 416; — többféle 402.
 Báthory-czímer 90; — sarkányfogas 334.
 Báthory István alvajda részére szőnyegajándék 161; — anyja 269; — erdélyi vajda 1532. 269; — kardja és fészülete 255; — lengyel és litván 3-as garasa 282.
 Báthory Gábor serege 1610. 271; — László magyar bibliafordító arcképe 253; — László magyar bibliafordító halálának esztendeje 1457. 253; — Zsigmond 90; — Zsigmond épülete 334.
 Batina 293; — (Kis-Köszeg) mértföldkő 291; — neve az ó-korban 293; — római mértföldmutató 176.
 Bátka helység (Bácsm.) 156; — egyháza 157.
 Bazalt kő agyagragasztékkal összerakva 66; — tömbök 65.
 Beatrix királyné arcképe 97, 102, 106, 110, 111, 209, 218, 220, 311, 312, 313, 314, 316, 318, 324, 325, 326; — arcképe emlékérmén 326; — arcképe fametszetben 326; — arcképe miniatűrben 326; — arcképe színes medaillonban 326; — címere 314; — emlékérmé 181; — legjobb arcképe 110.
 Beatrix, II. Ferdinánd nápolyi király leánya, Mátyás k. jegyese 102.
 Bécs 50, 184, 354, 364, 431; — anthropologiai társulat 417; — dr. Woldrich tanár csehországi eredetű gyűjteménye 308; — ősrégészeti magángyűjtemények 307; — Philostratus és Ant. Bonfinii Symposion codex 318; — Szent István templomának tornya 214; — városa 210; — városának meghódítása 209; — város bástyái 214; — város címere 209.
 Bécsi Agathias Corvin-codex 312; — akad. praeistoriai bizottság 304; — ambrasi gyűjtemény 110; — ambrasi gyűjtemény két fejtöredéke 1; — anthropologiai múzeum 304; — anthropologiai társulat 223, 225,

- 226, 227, 304; — anthropologiai társulat folyóiratának (Mittheilungen) XV—XVII. köt. 173; — anthropologiai társulat közleményei 307; — Archæologisch-epigraphische Mittheilungen XI. évf. 2. f. 273; — császári udvari könyvtár 209, 215; — cs. kir. múzeum 147; — cs. k. osztrák múzeum közleményei 371; — cs. k. pénzverő-intézet 1887. évi veretei 282; — cs. k. tudományos akadémia 226, 227; — fillérek vonatkozása a magyar érmeleshez 82; — főköltő 384; — jezsuiták Corvin-Missaléja 98, 322; — könyvtár Hieronymus codexe 317; — mechtarista rendház 276; — mérhitelesítő hivatal 1823-ban 284; — numismatikai társulat 286; — Numismatische Zeitschrift 1886. 82; — Philostratus Corvin-codex 115, 209, 211; — régészeti egyesület kiadványai 309; — szent ferenczrendiek 98; — udvari könyvtár 110, 112; — udvari múzeum 308; — udvari múzeum őskori osztálya 304.
- Bécs-Újhely 209, 210; — 1487-iki megvívása 115.
- Beczkói váruadalom 423.
- Beczkovski János 207.
- Beethoven zongorája 95.
- Békásmegyeri Schwanfelder tó 69, 70.
- Bekenran egyipt. főpap sírja 9.
- Békés-Gyula, múzeum 383.
- Békésmegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat 1886/7. évi évkönyve 383.
- III. Béla király és második nejének koporsója 85.
- IV. Béla 401; — -féle rézérmekek 281, 381.
- Béla-hegy 336.
- Béla király névtelen jegyzője 70.
- Belga gyűjtők 273.
- Belgiumi «Gilde de St. Thomas et de St. Luc» társulat 274.
- Belgrád, szerb régészeti társulat évnegyedes folyóirata 274.
- Bél Mátyás 140; — kézirata 428.
- Béllyei mértföldkö 292.
- Bélyeges téglafalak 380; — téglák 341; — leg XIII gem felirattal 339.
- Belzoni munkája 6; — sírja 6.
- Benczeháti tanya (Bereg.) bronzművek 256.
- Benedek legendája 426.
- Benedictus aurifaber, brassói ötvös 1526. 164.
- Beni-Hassan 5, 6.
- Benndorf 246.
- Beregmege, bronzkardok 430.
- Beregmegei leletek 349.
- Beregszászi fűrész 18.
- Berengar 325.
- Berenye (Mosonym.), római laktelep 150.
- Beret, bronzkori telep 348.
- Beretva 93.
- Bergomensis Philippus: «De Claris et Scelestis mulieribus» 1493-ban megjelent ösnyomatvány 324.
- Beri vipera (Peliu berus) 184.
- Berlin, múzeum éremlajstroma 270.
- Berlini akadémia gyűjteménye a római sarcophagusckrol 233.
- Bertalan pécsi püspök arcsképe, XVII. századi 252.
- Berthóty 415; — Bálint 1630, 414; — család címere 414.
- Berzeviczi műemlékek 84.
- Besenyő 248; — falu 374.
- Besenyői lelet 337.
- Besenyők 249, 374; — emlékei 373; — képmásai 250; — sírjai 374.
- Bessaraba Máté vajda 381.
- Bessenő (Háromszékm.), bronz csákány formája 93.
- Besztercze 282, 336; — bástyái 198; — címmere 199; — ötvösiskola 203; — város címerében Anjou-struczkok 196; — városi joga 199; — XIV száz. 203.
- Beszterczébánya 360, 433; — székesegyház déli oldalán levő olajfakert 84.
- Beszterczei iskola gyűjteménye 354; — vörös oroszlán 99.
- Besztercze-vidék, egy rézcsákány 125.
- Bethlen Gábor emlékérmek 179; — garasa 179; — pénzei 282.
- Bethlen István gróf (iktari) címere 1640. 447.
- Betoualli csatakép 6.
- Betű, bötű szók török eredetűek (bitik) 54.
- Biban el Moluk (királyi sírok) völgye 8.
- Bieli czölöpépítmények 116.
- Biforiumok 410.
- Bihar hegység 93.
- Biharmegyei régészeti és történelmi egylet 445; — múzeuma 342; — «múzeumában levő tárgyaknak lajstroma 1886. június 14.» 343.
- Bilitsch címer 138.
- Billikom 1672-ből 382; — 1708-ból 448.
- Bischofshofen Salzburg mellett 116.
- Biscuite idomú téglák 240.
- Bizanczi ezüst érem 381.
- Blatnicza (Barsm.) vára 370; — vár 84.
- Bock, műíró 193.
- Bocs-temetői éremlelet 282.
- Bode: «A német plasztika története» 206.
- Bodendorfi lelet 245.
- Bodachun, monasterium S. Emerici de — 64.
- Bodok (az Olt mentén), kétélű rézcsákány 117; — rézcsákány 117, 118.
- Bodva (Borsodm.), apátsági templom 410; — bronz tárgyak 374; — románkori templom 409.
- Bodza-szoros 117.
- Boglár 25, 369; — dudoros 21; — gömböcs alakú 21; — kapocs 111; — Kubinyi-féle 21; — lószerszámon 21.

Bogosláv (Bereg.), köverőség 431.
 Bohuszlavicz, vágvölgyi falu 423.
 Boldog Anya 254.
 Boldogkő-Ujfalu, bronzkori telep 351.
 Boldogságos Szűz képe görög ízlésben 254.
 Boldog Vác, «Beatus Waac» képmása 252.
 Bolognai könyvtár 316.
 Bologna vidéke 288.
 Bolondócz 423.
 Bonfin 212, 313; — ajánlása 214; — a székeley írásról 55; — latin fordításai 211.
 Bonfini 110; — Antonii: «Symposion Trimeron de virginitate et pudicitia conjugali» című Corvin-codex 312.
 Bonn, «Zeitschrift für christliche Kunst» 273.
 Bononia 293.
 Borda alakú dudorodások 360; — csontrész 263; — kések 346; — maradványa 265.
 Bordák 422.
 Borghesi viador, szobor 248.
 Borgóprundi szoros 335.
 Borjasi lelet 349; — öntőműhely 240.
 Bornemisza Abstemius Pál püspök címere 135.
 Bornemisza-czímer 134.
 Boros-Jenő (Biharm.), francia kard 177.
 Borosjenői éremlelet 282.
 Borostyán, antik 380; — darabok 245.
 Borostyánkő-gyűrű 285; — hegység (Vasm.) szappankő 358.
 Boroszló 174, 288; — múzeum 439.
 Borotva 24, 353.
 Borsa, Borzsova (Bereg.) bronzrégiségek 256.
 Borsa folyó 256.
 Borsai völgy (Bereg.) 431.
 Borsodmegye építészeti műemlékei 409; — kis kapuk 88; — régészeti emlékek 351; — régészeti kutatások 87.
 Borsovai vár 256.
 Bosznia múzeuma 310; — sírhalmok 310.
 Boszorkánypör, xvii. száz. 76.
 Boutovsky: «Histoire de l'ornement russe du Xe au XVIe siècle (Paris, 1870.)» 250.
 Bögre 246, 379; — bronzkori 350; — csontváz mellett 61; — csúcsalakú, füles 350.
 Bögrék 256, 285; — két fülű 246.
 Bölcskei bronzedények 88.
 Bölöny (Udvarhelysz.), kehelyről való patena, ó-szláv felirattal 381.
 Börszj 25.
 Bőségszarú 217.
 Brandenburgi ezüstpénz 282.
 Brassó 177; — ács munkák, xvi. száz. 168; — ácsok 1526. 171; — ágyúöntés, xvi. száz. 169; — ágyúöntés 1526. 171; — ágyúöntés költségei 1526. 172; — ágyúöntő-minta 1526. 171; — budai követek által vitt ajándékok 165; — drót 1526. 171; — edények (scaffa) 1526. 171; — egyházi ügyvédek 1512—13. 171; — ékszer zománc-ékitéssel 178; —

építész munkája 1508. 168; — erdélyi vajda szabályját megaranyoztatja 1522. 166; — erődítmények tökéletesítése 1521-ben 163; — faggyú (sepum, eysel) 1526. 171; — festészet a xvi. század elején 167; — földmunkák, xvi. száz. 168; — fürdőházak, xvi. száz. 168; — gyapotféle (scherwal) 1526. 171; — gépórak xvi. száz. elején 170; — harangok 1512—13. 171; — harangöntés 1512. és 1513. 171; — harangöntés xvi. száz. 169; — harczi játékok a xvi. század elején 172; — homokóra 1524. 170; — kehely felirata, xiv. száz. 201; — kép 1514. 168; — két ország emporiuma 159; — kőművesek 1526. 171; — kőművesi munkák, xvi. száz. 168; — kupaszükséglet beszerzése Nagy-Szebenből 1507. 166; — kút rácozatának megaranyozása 1520. 166; — lapicidák, azaz kőfaragók a xvi. száz. 168; — löfegyvereket (35 dbot) szerez be 1516-ban 172; — löporgyártás 1524. 170; — malom, xvi. száz. 168; — Mária-templom 1512—13. 171; — nagy ágyút öntet (magna bombardá) 1526. 171; — nagy templom építési költségei a xvi. század első negyedében 168; — nyilvános ház (lupanar), xvi. száz. 168; — olvasztó-műhely 1526. 171; — órákészítés, xvi. száz. 169; — óraművesek 1520—1525. 169, 170; — ötvösség virágkora a xv. századtól kezdve 163; — ötvösművek 163; — ötvösök ezüst czéhtáblája 1556-ból 95; — ötvösök nevei a xvi. száz. elején 163; — Péter-kapu 171; — piacza 159; — plébánia-templom órája 1523. 169; — régi számadáskönyvei 1503—1526. 159; — réz mázsája 5 frt 1526. 172; — szőnyegajándékozások 1507—1523. 161—163; — szőnyegbehozatal 160; — tanácsház órájának javítása 1520. 169; — tanácsház, xvi. száz. 168; — tanácsház tornya 1525. 168; — tanácsurak botjának megaranyozása 1523. 167; — taréjtartó ló homlokára, xvii. századbeli 177; — templomi óra javítása 1514. 169; — turris aurifabrorum 163; — tűzi fegyverek beszerzése a xvi. században 172; — tűznek ellenálló felöltők (folles) 1526. 172; — úrmutató 1507. és 1526. 166; — üstverő (caldarius) 1526. 172; — zászlók 1507. és 1521. 172; — városi építkezések a xvi. század elején 168; — város erődítményei, xvi. száz. 168; — város régi kereskedelme és műipara 90; — városi csűr, xvi. száz. 168; — várfalak 1521. 168.

Breccia 5.
 Bregenz, múzeum és múzeumi egyesület 310.
 Breviarium Mathiae Corvini 108.
 Brigetio, feliratos kövek 76; — római régiségek 76.
 Brina (Hunyadm), kőszerszámok 420.
 British Museum 1, 319; — Duc de Blacas

- féle Zeus 176; — éremlajstrom 270; — japáni prähistoricus agyagművészete 367.
- Brodnicze község (Szerbia) a középkorban 275.
- Bronz 149, 360; — anyag 21; — aquamanile, xvii. száz. 244; — balta (?) 342, 436; — balta öntésére szolgáló minta 338; — beváltóraktár 24; — cisták 173; — csákány 350; — csákány, kacsá-alakkal 90; — csákány, rendkívül nagy és ritka formájú 89; — csat 375; — csatok, apró 374; — cultura keleti urnája 11; — díszítmények, figurális 380; — dísz tárgyak 338, 341; — edény 367; — ékszerek 436; — emberek 20; — emlékek díszítményeinek stílje 373; — emlékérem 216; — érmek 151; — eszközök 239, 342, 433; — eszközök görbe vonaldíszszel 373; — eszközök ornamentikája 373; — fegyverek 276; — fibula Kr. u. a II. vagy III. századból 384; — fibula ezüstözés nyomai-val 280; — fibulák 241; — függő mécses 243; — füles mozsár 177; — fűrészek 436; — gyöngyök 328; — iparhoz nyers anyag 24; — kanál, sajtáságos alakú (római?) 340; — kapocs, xiv. száz. 275; — kard 340; — kard, ép 284; — kard, hajlott liliomlevelű 384; — kard markolata 175; — kard markolata mandulaidomú 347; — kard markolatának spiralszerű alakítása 245; — kardmarkolat töredéke 158; — kardok 257, 339, 430, 431; — kardok töredéke 11; — kardpenge töredékek 11; — karika 328; — karikák láncza 340; — karperecz 62, 244, 374; — karpereczek 124, 285; — karperecz-féle 376; — karperecz filigrán ékszer 62; — karperecz, vonaléktéssel 277; — kés, nyéllel és végén karikával 276; — kés végének töredéke 352; — kincs 351; — kor 93, 95, 344; — Kor Emlékei 342; — kor, éjszaki 280; — kor, kereskedelem 352; — kor, kereskedelmi kapcsolat 1500 körül Kr. e. 288; — kor, magyarhoni 173; — korongok 157; — korszak utolsó szaka 376; — láncz zománczos szemei 379; — lándzsa 384; — lap 158; — lelet 417; — leletek 245; — lelet, számos nagyérdékű 89; — lemez 342; — lemez, 425; — lemez vonaldíszes 337; — lemezekék 328; — mécses 151; — mécsesek 341; — művek 250, 257; — műszerek 431; — műveltség 24; — nép 429; — nyilak 374, 436; — nyilvégek 246; — öntő 24; — öntvény 122; — öntvény, körtealakú 432; — öv 337; — övek 373; — pát, zománczos 380; — pityke, ruhadísz 350; — pitykék 378; — régiségek 288; — relief 341; — rög II, 158. 432; — rög, cipőalakú 337; — rögök, nyers 175; — salak 24; — sarkantyú, xiii. századból 374; — sarkantyúk, kúpos hegyű 173; — sarlók 340; — stylus 176; — szobrocska 176; — szobrocskák 243, 247, 341; — tárgyak, ismeretlen rendeltetésű 376; — tárgyak 61, 143, 182, 337, 353, 354, 433; — technika 245; — tekerics 143; — tör 257, 436, 437; — töredék 360; — töredék, ismeretlen rendeltetésű 351; — tű 176, 328, 348, 350, 436, 444; — tű, óriási, 1/2 métert meghaladó 61; — tűkőr 340; — tűkörlap 241; — vert 350; — véső, picziny 348; — vésők 120, 436; — vésők mint őskori pénzt helyettesítő csereeszközök 288.
- Bronzkori ékszerek 277; — eszközök 242; — karpereczek 241; — kincs 175, 384; — leletek 371; — lelhelyek 259; — művelődés 287; — műveltség Magyarországon 371; — nyakpereczek 241; — ornamentika 288; — östemető 261; — sírlelet 158.
- Bronzok 338; — lakkal bevonva 241.
- Brugsch Emil 4, 10.
- Brünn, múzeum-egyesület 308; — országos múzeum 308.
- Brüsszeli «Missale» 97, 103, 108, 110, 209, 211, 228; — missale miniatűrjei 317; — retrospectiv-kiállítás 274.
- Buckle 283.
- Buda 70, 85; — brassói követek 1507. 161; — svábhgyei római sír 384; — visszavételének emlékérméi 181.
- Buda Ádám reai gyűjteménye 420.
- Budafok, régi sörfőző 289; — római lelet 95; — római mértföldkö 289.
- Buda-Gellérthezy, római áldozati oltár 186.
- Buda-Szent-Lőrincz 250, 252; — templom 65.
- Budavári bástya leírása 86; — főtemplom 85.
- Budai bástyasétány-leásásakor napfényre jött leletek 87; — hegyek, pálosok emléke, Pál-hegy 251; — székesegyház 72; — székesegyházi káptalan főegyháza 69.
- Budapest, egyetemi könyvtár 322; — egyetemi templom földtára 254; — ötvösműkiállítás 368; — története 66.
- Budapesti Szemle 1887. okt. 59.
- Budweis, múzeum 308.
- Buják várának fényképi fölvétel 443.
- Bujáki éremlelet 281.
- Bukova, márványbánya 243.
- Bukurest 50.
- Bulaki codex 8; — múzeum 10; — térdelő 125.
- Bulánbánya (Csík-Szent-Domokos határában) 125.
- Burada Tódor: Despre crestaturile plutasilor Jassii 1880. 59.
- Burghall, római téglák 353.
- Burgmayer Venczel német éremverő 181.
- Burgstall kúp 147.
- Burgundi fejedelmi címér 103; — sisak 400.
- Buzitai kardok 430.
- Buzogány 244; — csillagos 421; — fej, összevert csillagos 352.
- Buzogányok 160; — különböző alakú 429.
- Büchten címér 138.

- Büd 347.
 Bütykök 360.
 Bűvszerek 424.
 Byciskája-barlang leletei (Morvaország) 306.
 Bytkowoi lelet 173.
 Byzancz 365.
 Byzanczi klostrom 275; — művészek 250; — stylus 275; — technika 275.
 Byzantin korszak 367; — mester 368.
- Caligula 414.
 Camaura 408.
 Canabák építményei 388.
 Canon 98, 99; — előtti kép 106; — használata 3; — szigorú szabály 1.
 Caracalla mint augustus 78.
 Caraffa család címere 102.
 Caraffa Diomedes 102.
 Carinthia című heti lap 309.
 Carnalium 74.
 Carneol 346; — intaglio 176.
 Carnutum 150.
 Caroglio 180.
 Carolina Ludovica parma-piacenza-guastallai hercegnő 98.
 Carrara Ferencz emlékérmé 1390-ből 180.
 Caslau, múzeum 308; — Vcela nevű egylet 308.
 Cassa superior 1261-ben 86.
 Castra stativa 68.
 Casula 406, 415.
 Caudia 414.
 Cautus, Cautus Pates Mithras elnevezése 390.
 Celestinus aurifaber, brassói ötvös 1520–1526 164.
 Cellini 180.
 Celta leletek 371.
 Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale hivatása 308.
 Ceramika 363.
 Cernuschi-féle gyűjtemény 367.
 Chafin francia érmelő 181.
 Chalcedon 346; — szilánkok 347.
 Caritas 414.
 Chersonesus Taurica 270.
 China 366.
 Chinaiak 3.
 Chlamys 176.
 Chocholna-Podhrágy, őskori telep 425.
 Chrismon 48, 49.
 Christoforus aurifaber, brassói ötvös 1509. 164.
 Christophorus Persona 311.
 Cicada fibula 182; — idomú bronz fibula 280.
 Cilli városi múzeum 309.
 Cinicus Joannes Marcus könyvmásoló 102.
 Cinquedeia, kurta, vasból 374.
 Ciotta János 228.
 Cisták, bronz 173.
 Citadella 336.
 Clarissák 268.
- Classikai írók 3.
 Classicus népek 373.
 Claudianus 76.
 Claudius 414; — gothicus-féle aranyérem (268–270) 288.
 Clenodium, királyi 195.
 Clussenbach Márton és György (helyesebb olvasás szerint Clussenberch) kolozsvári ötvösművészek, a prágai Szent György-szobor készítői 206.
 Clussenberch, Martinus et Georgius de — 207.
 Colonódok 412.
 Combustica castrum 275.
 Comelino Vittore érmeiket ver 181.
 Comes auri 46; — sacrarum largitionum, római pénzügyminiszter 40, 41, 44.
 Commodus (180–192) érme 151.
 Compte-Rendu 1876. II/2. 342.
 Comynes Fülöp 180.
 Concentrikus körök és félkörök bronzeszközökön 373.
 Conglomeratumok, asztal nagyságú 149.
 Constans (szül. 320) 78.
 Constantin fiai 77.
 Constantinopolis, pénzverde 40.
 I. Constantinus kiadatlan aranyérme 179.
 II. Constantinus († 680) pénze 373.
 «Constitutiones incliti regni vngarie» című ösnyomtatvány 322.
 Consularis érmek 338.
 Contraaquincum castelluma nagy praetenturája 139.
 Conze régiségbuvár 228, 231, 233.
 Cornacum 293.
 Corona civica 398.
 Cortesius Alexander hőskölteménye: «Laudes bellicae Mathiae regis» 210, 216.
 Cortesius-codex miniatura 217.
 Cortesius, Corvin-codex 209.
 Corvin-codex 103; — codexek 97, 98, 209, 216; — címér 209, 312, 322; — emblemák 106; — -féle emblemák 108.
 Corvin János állítólagos címere 135; — (?) címere 134; — Sforza Blanca hgnővel tervezett házassága 316.
 Corvin Mátyás 332, 401.
 Corvina 314, 324; — bibliographiája 209; — maradványai 102, 312.
 Cosmos 269.
 Costume-tan 274.
 Crestohna de Gara 401; — (Krstnja) szláv név a latin Christophorus 401.
 Crispus császár († 326) 48.
 Crista 184.
 Cromer Ágoston kassai polgármester 1472. 128; — monogramja 129.
 Cromer-család xvi. században 130.
 Cuccum 293.
 Csaba-magyar eredet 54.
 Csab-Rendek 61; — úrnatemető 378.

- Csabrendeki sír 21; — sírmező 61, 351.
 Csák Máté 427.
 Csákány 94, 276, 342; — baltaalakú 338; — fele 338; — fokos 350; — pengés 242.
 Csákányok 347, 429; — kétélű 117; — nagy 117.
 Csáklya 91; — (Alsófehérm.) kőbuzogányok 417.
 Csáklya (Alsó-Fehérmegye) ár 124; — czipóalakú nyers réz formája 124; — fazekas készítmények 122; — hosszú véső 124; — lelet 337; — őskori telep 93; — őstelep 120; — részlet 122; — rézrög 124; — smirgel véső 92.
 Csákoói telep jellege 338.
 Csáktornyai templom 65.
 Csángó festett butor 88.
 Csapocska (nucleus) 420.
 Csaroda folyó 256.
 Császári bélyegek 39.
 Császa György püspök aranyozott ezüst kelyhe 136.
 Csát 178; — ékes 343; — ezüsttel kivert népvándorláskori 182; — figurális 177; — gomb 182; — részletek 177; — szíj 177.
 Csattos könyv 415.
 Csatabárdok 216; — képek Corvin-codexeken 210.
 Csátka, pálos zárda 154.
 Csatok 174, 202; — fülkék 202.
 Csatornák, földött 65.
 Cseh oroszlán 99, 211, 322; — oroszlános filér 82.
 Csehország 206; — őskori régiségeket tartalmazó múzeumai 308; — prähist. régiségei 305; — németek egyesületének kiadványai 308.
 Cseh्य czímer alakja 269.
 Cseh्य István vajda címeres sírtáblája 1500-ból 269.
 Csejthe, templom 84; — vár 421—422.
 Csekelak, vörös rézből készült tör 338.
 Csensztochova, Boldogságos Szűz 254; — «Fekete Szűz» 253; — Fényeshalma (Clarus mons, lengyelül Jasna Góra) 255; — kép 254; — kincstár 255; — klastrom magyar vonatkozású tárgyai 251; — könyvtár 255; — lengyelek legnagyobb bucsújáró helye 250; — magyar emlékek 250; — Máriakép 254; — orosz katonaság által megszállva 255; — pálosrendi zárda 250; — Regina Regni Poloniae csodatévő képe 253; — valószínű magyar múzeum 255.
 Cserág jelentősége 398.
 Cserép a fenékhez közel mintával benyomkodott háromszögű levelek csoportozatával 338; — darabok butykokkal és karcdiszítványokkal 425.
 Cserépdarab, cizfrázattal 260; — durva 377; — ékített 246, 347; — hullámos ékítésű 346; — vörös 346.
 Cserépdarabok 142, 146, 259, 346, 347.
 Cserépedény-darabok 151; — töredékei 286.
 Cserépedények, festett 88.
 Cserép és csonttöredék 358; — festett 246; — neműek 88; — tárgyak 379; — töredék 259; töredék, díszített és festett 264; — töredékek 337, 355.
 Cserepek 175, 241, 280, 342, 344, 347, 384; — durva és finom 93; — őskori 375; — ősrégi 375; — változatos díszű 337.
 Csernáton, kétélű rézcsákány 117; — rézcsákány 117, 118.
 Csésze, füles 148, 358; — füles, finoman'sankolt agyagból csillogó feketére égetett 355; — kőkorbéli 382; — öntött ezüst 341; — trébelt dudorokkal 246.
 Csesznek várának fényképi fölvétele 443.
 Csészto község (Bácsm.) temploma 1721. 156.
 Csetinyei régiségek 275.
 Csicsó-Keresztúr római emlékei 341.
 Csigadomb 67, 68.
 Csigalakú görbületek (crossillon) 406.
 Csigolyacsont 448.
 Csiklova (Krassó-Szörénymegye) bányahely 125.
 Csíkszentmiklósi felirat 1501. 55.
 Csillag nyolczágú 49.
 Csillámszemek 259.
 Csincse pataka 377.
 Csipesz 20.
 Csíptető 174.
 Csizolt kő korszaka 363.
 Csitári éremlelet 381.
 Csiz vára 336.
 Csizmat ábrázoló őskori edényke 444.
 Csóbád, bronzelet 348.
 Csóka (Torontálm.) bronzelet 157.
 Csokoralakú virágdísz 88.
 Csoma József régiséggyűjteménye 89; — magángyűjteménye 343.
 Csombordi lelet 337.
 Csonkapapi puszta, bronz karperecz 277.
 Csont 183, 346, 377; — ár 346; — darabok, összehasogatott 141, 146; — emberi 182; — eszköz 346; — hajtűk 151; — ház 74, 139; — maradványok 148, 327, 338, 448; — maradványok, óriási mennyiségű 148; — tárgyak 337, 363; — töredék 146; — töredék, összehasogatott 264; — töredékek 358; — töredékek 260, 338; — tű 346; — tűk 341, 434, 435; — váz 1, 62, 148, 266, 347, 348, 374, 376, 377, 384, 435; — váz, emberi, anatomicus összefüggésben maradt 363; — váz 421, 422; — váz, férfi és nő 373; — váz maradványai 286; — vázak 61, 437.
 Csontok 62, 74, 94, 139, 142, 143, 151, 158, 346, 423; — állati 244; — épségben 374; — szét-hasogatott 375.
 Csöbörsisak, koronás 195.
 Csörsisak 295.

- Csücsíves ablakok díszművezete 333; — ajtókeret 1502, 271; — baldachin 300; — góth boltozat 63; — kapu 333; — kor 271; — motívumok renaissance sírkövön 1519, 302; — stílus 268; — styl 407.
- Csúny (Mosonym.), római fibula 150.
- Csupor 379.
- Csüllő domb, őskori hamvveder temető 376.
- Csüngő dísz 241, 342; — félhold alakú 242; kereklemezű, vízszintes fülű 242; — pelta-idomú 242; — tölcseralakú 245.
- Csüngődíszek 178.
- Cuenca-i lelet filigránja 367.
- Cuppa 416; — kosara 361.
- Curtius Ernő 80.
- Cuspinianus János humanista 215.
- Cusum 293.
- Cyprus szigete 298.
- Cyprusi lovagrend 298.
- Cyrus 414.
- Czaczi lelet 173.
- Czafrangozott takarók 297.
- Czakkos vonal edényen 350.
- Czegei lelet tárgyai 338.
- Czeglédi halmon ásatás 448.
- Czenei lelet 337.
- Czeresch Lucas, brassói kereskedő 160; — Lux, brassói polgár 1511. 166.
- Czicz-hegy 336.
- Czicz-hegyi váromladványok 90.
- Czímer-féle, sárgarézpélemből készült czéhes táblára való 281; — xiv. század elejéről 401; — ismeretlen 178; — környező német körirat 197; — levelek 405; — monda 138; — pajzs 132, 295, 407¹; — pajzs, jobbról balra dülő 126; — pajzs, jobb széle kajácsos 128; — pólyái 497; — rendeltetése 199; — pajzs, xiii. századi 404; ujtó levél 1456. 131; — vörös-fehér és világoskék zománczczal 202.
- Czímerék elhelyezése sírkövön 302; — évszámjai 269; — magyar 194.
- Czímeres remek 199; — támkövek 269.
- Cziráda edényen 448.
- Czölöpépítmények 223.
- Czölöpös telepek 370.
- Czölöptelepek leletei 306.
- Dabi kőalapács 244.
- Dacia 93. 390; — őslakóinak kézi malomkövei 91; — pénzverdéjében rézpénzt vertek 43; — provincialis szobrászat 243.
- Daciai Diana 340; — (erdélyi) bányák 40; — fölíratok, kiadatlan 273; — leletek 185.
- Dacorix, celta név 235.
- Dákok falképeken 444.
- Dalmácia, családi címer 1759, 275; — címere 99; — múzeuma 310.
- Dalmát egyházi könyvek glagolita betűkkel 58; — három párduczfaj 211.
- Dalmátia 58.
- Dálnok (Háromszékm.), kőbuzogány 420.
- Dályai ref. templom 50, 51.
- Dapur, egyiptomi erő 9.
- Dárda 348, 349.
- Dárdacsúcs 242; — töredéke 241.
- Dárdacsúcsok 338.
- Dárdahegyek 342, 347.
- Dárdatartó 300.
- Dárdák 316, 429.
- Darius 414.
- David Louis francia érmelő 181; — Rex 414.
- De Castries herceg 62.
- Deák Farkas † 1888. jun. 3. 276.
- Deáki romok 152.
- Debreczeni nemes tanács 1708. 448.
- Debreczeni Márton «Kióvi csatája» 250.
- Decuriók Mithras-oltárai 390.
- Deir-el-bahari sziklája 9.
- Delphin, fejével lefelé forduló 241.
- Délmagyarország 58; — múzeumai 238; — rég. muzeum-társulat 157; — sánczok 87; — történelmi és régészeti társulat gyűjteménye 240; — történelmi és régészeti társulat múzeuma, vörösréz bányacsákány 118.
- Dél-Oroszország, kurgánok 248.
- Délszláv csüngő dísz 241; — ötvösművek 178.
- Délvidéki nép 396.
- Deméndi éremlelet 282.
- Demoticus írás 1.
- Dénes, kalocsai érsek 1370. 253.
- Dentalium csövecskékből 435.
- Dépaux, francia érmelő 181.
- Derzsi (Údvarhelym.) falképek 50—53; — falképek 86; — hossz-szentély képei 51; — templomhajó falképei 1419-ből 50; — unitarius templom 50, 84.
- Désházy 1515. 268; — címer 268.
- Detrekő-Sz.-Miklós, Csertova területén fekvő barlang 374.
- Déva 91, 242, 243; — bányahely 125.
- Dévai állami főreáliskola értesítője 370; — vörhenyeges trachyt 91.
- Dévaványa (hibásan Borsodm., J.-N.-K.-Szolnokm. helyett) zománczos aranygyűrű 178.
- Devecser (Abaujm.) Csoma József magán-gyűjteménye 343; — bronz tárgyak 348; — kőkori tárgyak 346; — régiséggyűjtemény 374.
- Dévény vára fényképi fölvétele 443.
- Dézs fekvése 335; — hadászati szempontból 335; — hadászati szerepe 90; — harang 1477-ből, fölírattal 333; — neve 334; — ódon templomának őstornya 333; — ref. csücsíves templom 90; — ref. templom 332; — régi épületei 332; — régi kolostor nyomai 335; — rendelet 1236-ból 336; — Rózsahegy 335; — sírkő mcccxxxiii évszámmal 335; — színházi épülete 335; — toronyban kettős rézdob (pauke) 333; — történelmi jelentősége 332; — vár (Castrum Dézs)

- xiii. száz. 335; — várkastély a templom körül 334; — város régi emlékei 332–336; — város régiségei 90; — Vaskapu nevű hely 336.
- Dézsakna 333.
- Dézs-aknai sóbányák 333.
- Dézi harang felirata 90; — kolostor 90; szorulat 335.
- Dézs-köri várak 336.
- Diadalív, nyújtott 65.
- Diadaljelek 255.
- Diadalkapu (porta triumphalis) 216.
- Diadalkocsi, kétkerekű 115.
- Diadémrészek 21.
- Diadém 438.
- Diana 243; — szobrai 247.
- Dianát ábrázoló domborműves tábla 341.
- Didimi Alexandrini de Spiritu Sancto et Cyrilli Alexandrini opera című corvin-codex 110.
- Didimus-codex 112.
- Dido 414.
- Didymus 78; — Corvin-codex 209.
- Diebmans-árok 354.
- «Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa» 138.
- Digma próbatű 78.
- Dióbeles forma arany láncz 384.
- Dionisius név aranyrudon 41.
- Dionisus (nem Dionysius) 44, 49, 77, 78; — sirmiumi susceptor 45.
- Dionysos színháza 81.
- Diorit 420.
- Dipinti töredék 39.
- Diptychon felirata 273; — sodronyos žománczú keretbe foglalt 178.
- Dispensator 78.
- Distychonok sírköveken, xvi. száz. 404.
- Díszedény fogantyúja 151.
- Díszfegyver 396.
- Díszgomb 21.
- Díszítési minták 337.
- Díszkapú, xiv. száz. 63.
- Díszlemezek, csüngő 21.
- Díszserleg, xvii. száz. 448.
- Dísztárgy 25.
- Disznó Egyiptomban 7.
- Divék, templom 84.
- Dobóczky J. éremgyűjteménye 96.
- Dobozi Sára asszony 1808. 448.
- Dobrowszki 71.
- Dohme «Geschichte der deutschen Kunst» 204.
- Dohnau 427.
- Dolányi telep nyílhegye 13.
- Dolium periméje 266.
- Dollinger János német éremverő 181.
- Dolmenek 438.
- Dolomit, falszerű 142.
- Domahidai bronzöntőműhely 122; — (hibásan dunahidai) réz spiralkorong 122.
- Domahídi kardok 430.
- Dombormű, emberi ábrázathoz hasonló 316; — tompa csúcsívben 75.
- Domborművek 199, 228, 231, 332, 340; — az Akropolison 80; — vadászjelenetek 230.
- Domború vonal díszítő elem 340.
- Dominicus pictor, brassói festő 1512–1526. 167.
- Domitianus 414.
- Domonkos brassói festő ágyú-inscriptiót készít 1526-ban 171; — frater † 1370. 252; — szerzetes 324.
- Donatianis 293.
- Donga-boltozat 333; — boltrakás 153.
- Dorogh, római mérföldjelzők 379.
- Dorozsma, törökök által elpusztított nagy templom 240.
- Dömötör váradi püspök 1370-ben készítteti Szent István és Szent László álló szobrai 206.
- Drágakövek 254.
- Drágfyak címere 268.
- Drágfy család 269; — címer 269.
- Draskovics Iván gróf birtokában Utješenović György xvi. századi arczképe 251.
- Dráva 292.
- Drezdai múzeum 439.
- Drugeth Vilmos nádor 408.
- Drusina nem 404; — nemzetség ősi címere 405; — genus ősi törzscímere 401.
- Dubois, oroszországi utazó 249.
- Dudorványos pálczikák 359.
- Duna 94, 275, 292.
- Duna-Földvár, római bélyeges fedő téglák 176.
- Dunántúli sírlelet 380.
- Dunaparti állomások 294.
- Dunavidéki római castrumok 275.
- Dupré Augustin, franciaia érmelő 181; — Vilmos, franciaia érmelő 181.
- Durm rajzai 80.
- Duxi leletek 306.
- Dürer mint modellírozó 181.
- Dymnoquarcz 346.
- Dyorit 346.
- Ébenfa oltár 254.
- Eberhard gróf imaszéke 273.
- Ebers, az egyptologia tanára 10.
- Eckhel-féle földrajzi rendszer érmek elrendezésében 270.
- Eczelburg Etele vára 72.
- Edelényi kardok 430.
- Edény, belőle kinőtt liliummal 295; — ép 265; — feneke dudorodással 264; — finoman sankolt agyagból 359; — füles cipőalakkal 342; — hullámvonalas 280; — maradékok 148; — négyszegletű 338; — óriási 149; — pereme 355; — perime, hullámdíszítésű 266; — sírban 377; — völgyelt oldalú, szürkés agyagú graphitos 177; — v. századi Kr. e. 397.

- Edénycserepek, igen vastag 146; — más nélküli, czifrázatban 141.
 Edénydarab, hornyolt szélű 264.
 Edénydarabok 157.
 Edénydudorok, félzsemlye alakú 143.
 Edényfestmények a Kr. e. v. századból 396, 397.
 Edényképek Kr. e. v. száz. 398.
 Edényrészlet, ritka szép 420.
 Edénytöredék 61, 242; — dudoros 264; — festett 264; — összeálló 260; — párhuzamos mélyedésekkel 264.
 Edénytöredékek 24, 265, 448; — gyurmája 141; — nagy tömegben 142; — púpokkal 145.
 Edények 174, 239, 339, 355, 358, 260; — gyártása 375; — henger- és gömbalakúak 434; — maradványai 147; — primitív díszítése 360; — víz által kimosva 61.
 Edényke, csinos 328.
 Edénykék, festett 241.
 Egereske (Beregme.) helység feletti Derenova hegyen 1832-ben talált bronzkardok 431.
 Egervölgyi régiségek (Csehország) 305.
 Eggerer 253.
 Egressi romok (Torontálm.) 138.
 Egri fehér edény 88; — püspöknek a brassaiak ajándéka 1523. 165.
 Egyházi ének sorai 201; — műemlékek 63; — öltöny bronz kapcsa 275; — öltönyök 202; — öltönyre való mellcsatok 202; — rituális könyv 201; — szerelvények 361.
 Egyiptomi aranyozás 7; — bolt 9; — bronzkor 287; — csataképek 5; — dongabolt 9, — elysium 8; — emberi alak 4; — építészet 7; — erődök 9; — expeditio 1842—1845-ig 1; — ezüstözés 7; — festékek tarkasága 6; — festészet haladása 6; — halottak városa 9; — hevederív 9; — hypostyl 8; — őrök 2; — lakházak 9; — maradványok, typicus 1; — márványfajok 33; — mumiák 9; — műrégiségek 1; — sarkophag 8; — sírok, syringek 9; — sírrablók 9; — szobor, XII. dynastiából származó 1; — szobrászat 4; — temetkezési tárgyak 243; — templom, colossalis szobrok 8; — templom, obelisk 8; — templom, pylon 8; — templomok, sziklába vájtt 9; — templom udvara 8; — templom, sphinxek 8; — torony 9; — vallásos hit 3.
 Egyiptomiak 1.
 Egyiptomiaknál a testszín 7.
 Eisenberg 354.
 Eisenerzi őskori bányaeszközök 309.
 Eitelberger-féle bronz érem 179.
 Éjszaki barbár agyagok 176.
 Ékítmények, körzővel véssett 338.
 Ékszer 117, 239, 363, 373.
 Ékszer-lelet 178.
 Elefántcsont dombormű 397.
 Éleskő vár 83.
 «Elogia virorum bellica virtute illustrium Basil 1561.» 331.
 Eltz-féle sorleg 368.
 Emberfő címeren 295; — szakállas 302.
 «Embertain és embertani földrajz» 282.
 Embertani és ethnographiai osztály 225.
 Emblemák 218.
 Emlékérem 106; — arany 112, 212.
 Emlékérmek 216, 332.
 Emlékkiállítás 1876. 270.
 II. Endre, palestinai útja 154.
 Endrőd (Békésm.), bronz kard 379.
 Enkaustikus festészet 35.
 Enlaki felirat 1668. 55.
 Enns alatti vidék ősrégészete 307.
 Enyed 337.
 Enyedi lelet 337.
 Eperjes 412; — régi ládák 412.
 Eperjesi sgraffitók 414.
 Epigraphiai curiosum 242.
 Épület-maradvány 65.
 Épület, szögalkú 65; — -törmelékek 448.
 Építészeti stílus 64.
 Equites állomásai 294.
 Erasmus brassói lakatos 1520 körül 169.
 Eraviscorum civitas 186.
 Eraviscus nép 186.
 Ercsi (Fehérm.) kincs 351.
 Érczhegység 92, 120.
 Ércz korszak 436; — művészet 278.
 Érczsalak 435.
 Ércztányér, domború díszítményű 150.
 Erdély 49, 55, 58, 59, 91, 93, 195, 201, 202, 204, 242, 244, 266, 278, 280, 369; — múzeumai 238.
 Erdélyi arany 40; — bányászati emlékek 173; — család 280; — csatok 202; — eredetű kehely felirata 201; — fejedelmek a műveltség ápolói és terjesztői 334; — fejedelmek moldva-oláh címmel vert érmei 179; — hadgyakorlatok 1887. emlékérmek 178; — honismertető társulat 445; — lelhelyek 244; — mellcsatok, góthikus formákban 202; — múzeum 120, 125, 337, 341; — Múzeum-Egylet kiadványai, IV-ik kötet 4. f. 1887. 77; — muzeumegylet közlönye 337; — múzeum régiségtárának gyarapodása 1887-ben 284; — műírók 203; — őskori leletek krónikája 371; — ötvös-művek 201; — ötvösművészet története 203; — püspök 70; — sarló-darabok 24; — századok 159; — század ötvösök 369; — szent (László) 195; — templomok bástyákkal 267; — vajda 65; — vajda részére szőnyegajándék 161; — vajda szabályja 166; — zománcz 272, 362, 369.
 Erdélyrészi archæologia 370; — bányászat archæológiája 125.
 gr. Erdődy címer 137; — Ferencz ezüstkelyhe 136; — kristály palack 137.

- Erdődi (slavoniai) bronzkori lelet 87.
 Erdő-Horváti bronzeszközök 350; — bronztelep 348.
 Erechtheion 80, 81.
 Érem anyaga legtöbb esetben bronz 181.
 Éremgyűjtemény 240.
 Éremtár 342.
 Erlangeni Corvin-codex egykorú kötési táblája 220.
 Erman az egyiptomi szobrokról 2.
 Érmek 285, 380, 381; — érték 270; — föntartás foka 270; — meghatározása 270; — modern eladási lajstromok 270; — nagysága 270; — régi 183; — ritkasági fok 270; — súlya 270.
 Ernesztházi lelet, XIV. száz. ékszerek 241.
 Erzsébetfalvi bronzlelet 245; — nagy bronzkatlan 246.
 Erzsébetváros 118.
 Escarpe, igen meredek 354.
 Eszék 292.
 Eszéki mértföldkö 292.
 Esztergályos technika 373.
 Esztergom, Bakocs-kápolna 254.
 Esztergomi kalvária 366; — kincstár 255; — lypsanothéka 367.
 Eszterházy herczegek zománczos arany serlege 368.
 Etelköz 248.
 Ethnographiai kutatások 249.
 Ethnologia, prähistoriának segédtudománya 221.
 Etrúriai festett díszedény 343.
 Etruszk befolyás 376; — import 224.
 Etruszkok 287, 288.
 Európa 174, 245, 270, 366; — északi vidékei 288.
 Európai őskori kutatás 223.
 Európába költözködésünk 60.
 Eusebius, boldog, esztergomi kanonok 250; — életeseiményei (festményeken) 252.
 Eutherpia 414.
 Eva 414.
 Evangeliomos könyv 408.
 Ewdenfy család czímere 137.
 Exagiumokon levő bélyegek 39.
 Ezüst amphora 397; — csat 280; — csésze 95; — érem 182; — ismerete 438; — kanál 285; — karperecz 380; — karperecz, kigyó alakú 277; — kincs 278; — lemez, vert 374; — pohár, XVII. századi 280; — pontocsák 280; — sisak 392; — sisak kora 396; — tű 444.
 Fabretti 270.
 Fabri János bécsi érsek 215.
 Facetták 414.
 Facettirozott sarokkövek 63.
 Fafödény 411.
 Faformák, nyomtatásra szolgáló 365.
 Faj szerepe 282.
 Falfestmény-töredékek 243.
 Falképek, régi 75.
 Falszalagok (lisénák) 410.
 Famennyezet 63.
 Fannus 325.
 Fanum Veneris 425.
 Farkas, zágrábi püspök 252.
 Fasciák (pendilia) 406.
 Fátyol (velum, sudarium) 406.
 Fa-várak 443.
 Fazék 348; — alja részek 422; — pereméje benyomkodással 266; — sírban talált, tartalma 265; — sötét sárgásbarna, talpas 378.
 Fazekak, hamuval töltött 266.
 Fayumi tó 8; — kiásása 2.
 Fegyverek 244.
 Fegyvergyűjtemény 240.
 Fegyver sírba tétele 396.
 Fegyvertárgyak 341.
 Fehéregyház, Árpád sírja 70; — romjai 69.
 Fehéregyháza hajdan népes község 377.
 Fehér-hölgymenyét 313.
 Feistritz (Karinthia), ezüst sisak 396.
 Fejdísz 380.
 Fejér Codex Diplomaticus IX. k. 2. 69.
 Fejérváry-gyűjtemény szobortöredéke 3.
 Fejszék 117, 429; — szarvasagancsból 338.
 Fekete gyanta 358, 359; — Madonna mellképe 254.
 Feketepatak-völgy, őstelep 346.
 Fekete Szűz 253.
 Fekete-tenger 174; — melléki antik világ 288.
 Felföldi templomok bástyákkal 267.
 Feliratos kő betűinek mastyxal szemléltetése többé tétele 130; — kövek 247, 342.
 Felkai kardok 430.
 Felső-Ausztria prähist. régiségei 305.
 Felső-ausztriai formájú hazai véső 352.
 Felső-Boj 91.
 Felső-Dobsza 347; — kalapács és véső egy-szerre 347; — kőkori telep 346; — lelet 349; — öntőműhely maradványai 347.
 Felső-Füged, kőkori telep 346.
 Felső-italiai «terra-marék» 444.
 Felső-Lubin 422.
 Felsőkubini urnatemető leletei 173.
 Felsőmagyarországi múzeum 238, 348; — kincsei 343; — bronzok 347.
 Felső-Szálláspatak (Hunyadm.), kőszerszám 420.
 Felső-Szőcs (Erdély), ásások 87; — bronzkori cseréptöredékek 175.
 Felsőszőcsi őskori lelet 87.
 Felső-Vadász, kőkori telep 347.
 Felsővidéki műemlékek 409–416.
 Fémeszköz, vörösréz 143.
 Fémsalak 424.
 Fémtechnika 373.

- Fenéktől Veszprémig vezető út 61.
 Fenili rézkorszakbeli telep 116.
 Feodal-patriarchalis ősrégi állam 3.
 I. Ferdinánd és Zápolya János korabeli dénár-
 hamisítvány 281.
 I. Ferdinánd 1547. évi körmőczi denárának
 1/4 aranyos lenyomata 179.
 Ferdinánd nápolyi király 313; — a könyvfes-
 tészetnek nagy barátja és mecénása 314.
 Ferdinandshöhe 354.
 Ferencz atya, csodatévő 252.
 Ferrara 324; — melletti sz. Kristófról nevezett
 monostor 98.
 Fertő gyógyító ereje s gyönyörű vidéke 286.
 Fertőtavi czölöpös telep leletei 305; — lelet 370.
 Festészet mint a plastika leánya 6.
 Festetich László gróf 98.
 Festett butorok, kapuk, kopjafák 88.
 Festonok 448.
 Feydeau: Histoire des usages funèbres 9.
 Fferich sárosmegyei falu 408.
 Fibula 93, 360; — ezüst 342; — kanalas 244;
 — népvándorlaskori 343; — pápaszemes
 348; — rozsdáette 148; — tekercsek 117;
 — töredék 338; — töredékek 240.
 Fibulæ 202.
 Fibulák 174, 347.
 Fides 414; — megfordított félholdon állva 217.
 Figdor Albert elefántcsont diptychonja 273.
 Filigrán 367.
 Filigrános kereszt 178.
 Flavius 414; — Flavianus 44, 45, 77; — -féle
 bélyeg 39; — palmaágféle jele 49; —
 pro(curator) 78.
 Flórencz 110, 112.
 Flórenczi iskola 84; — könyvtár 316; — Lau-
 renziana 110; — provenientiájú kéziratok
 211; — Scolariák családja 84.
 Florentia 106.
 Florentiæ, Equites Dalmatæ 294.
 Flórián-téri hypocaustum 72.
 Flöhner Péter német éremverő 181.
 Fogadalmi jelvény és tábla 254.
 Fogak 374, 377.
 Fokos korong 350.
 Fokosok. csücskös 429.
 Fortitudo 414.
 Fortis műhelyéből agyagmécses 243.
 Födő, rovatos pitykés, füles 359.
 Föherczglak (Baranyam.), mértföldkő 290.
 Földpát 259.
 Földrajz 283.
 Földtan, præhistoria segédtudománya 211.
 Földtani intézet, m. kir. 87.
 Földvár 335, 375.
 Földvárak, történetelötti 355, 443.
 Főpapi ornatus (pontificalia) 408.
 Fővárosi régészeti ásatások 66.
 Francesco Antonio de Cherico 110, 209, 216,
 219.
 Francia kincses lajstromok a xiv. és xv. száz.
 / 202; — ötvösművész 194; — renaissance
 416; — styl 74.
 Franciaország 364; — neolith-kori telepek
 363.
 Francziskánusok régi zárdái 153.
 Frandenburg, Ulrich von Lichtenstein trouba-
 dour sírköve 1275-ből 404.
 Frangepán-czímer 134, 135.
 Frangepán István 1549. 134; — János 1496. 134.
 Fráter György képmása 253.
 Frauenberg, hg. Schwarzenberg-féle múzeum
 308.
 Fresco 75; — xvii. száz. 330; — -festészet 34;
 — hét főbűn 75; — hét irtalmassági cse-
 lekvény 75; — -képek, xv. száz. 51; — öt
 okos szűz 75; — szent-háromság, az ítélő
 Krisztussal 75; — teremő tilalma 75.
 Frics 415.
 Fricsi sgraffitók 414; — várkastély (Sárosm.)
 412, 413.
 Friesachi pénz 383.
 Frigyes császár hatalma megtörve 210.
 Frigyes (1230—1246.) pénzei 82.
 III. Frigyes császár 300.
 Fries, félköríves 139.
 Friest képező szalag 64.
 Friz várkastélyon 414.
 Frög (Karinthia), ásatások 306.
 Fuchs-árok 354.
 Fuló-Kéres, kőkori telep 346.
 Furó 435.
 Furtai éremlelet 282.
 Fux Hanns, brassói ötvös 1507. 164.
 Fux Johannes, brassói ötvös bástyát épített
 164.
 Függő 438; — arany 177; — cseppforma
 fűzőlyukacskaival 425; — dísz 25; — töl-
 cséres 348; — tölcser- vagy trombita-
 alakú 349.
 Fülbevaló 373; — antik gúla-alakú, aranyos
 380; — vékony sodronyból készült 352.
 Fülbevalók 178.
 Fülek várának fényképi fölvétele 443.
 Füles vésők 353.
 Fülkék (ædiculi) toronyban 63; — háttere
 (fondja) 413.
 Fülönfüggő, csavart sodronyú 338; — népván-
 dorkorai 241.
 Fűrész 435.
 Fűrész-fries 139, 350; — -lemez 18, 24; —
 -penge 242.
 Füstquarcz 421.
 Fűzősodrony övön 20.
 Gabriel pictor, besztercei festő 1518. 169.
 Gajári bronzlelet 87.
 Gajus Julius eques 149.
 Galba 414.
 Gál, erdélyi püspök, xiii. száz. 267.

- Galeotti 110.
 Galiczia múzeumai 309.
 Gallér, fodros 251.
 Galleria, felette díszes 413.
 Gamlitz ősregészeti gyűjtemény (Stájerország) 309.
 Gara-család 401; — czímerei 402; — kigyós czímere 401.
 Gara nemzedék 1269-ben 401; — városi polgár sírköve 402.
 Garai-család 402.
 Garai Radoszláv sírköve 402.
 Garaiak 402.
 Garák családi sírboltja 401.
 Garam-Lök, akós nagyságú cserépfazék 182.
 Garam völgye 327, 433.
 Garay-család czímere 405; — (de Gara) család 404; — Radoslav sírköve, XIII. század 402—405.
 Garda tó 305.
 Gardener 270.
 Gata patak, bronzlelet 348; — vízmosás, lelhely 346.
 Gaurai kincsből származó diszcsákány (bronzból) 340.
 Gayard, francia érmelő 181.
 Gellérthegy 253; — araviscusok szállása 379; — római emléktár 379.
 Gellért-legenda 253.
 Gemeinlebarn (Alsó-Ausztria), ásatások 306.
 Genealogiai könyvek 401.
 Genusból leszármazó családok 405.
 Geometria 114.
 Georgius aurifaber, brassói biró és ötvösmester 1505—1525. 164.
 Georgius Cathedralis könyvmásoló 1469. 98, 99.
 Geréb László, vingárdi, 1476. 268.
 Gerencsér, művészi 359.
 Gerendafödény 411.
 Gergelyfája, lapos véső 124; — széles, lapos véső 122.
 Germán góthok 288; — mythos 75; — őstörténet 83.
 Germánok 288.
 Germanus 414.
 Germizera (Csigmó) [hibásan Germizea (Cugmo)] 91.
 «Geschichte der technischen Künste» 364.
 Geta mint augustus 207-ben 78.
 Géza 69.
 Ghiczy Kálmán ezüst téntartója 1844. nov. 8. 381.
 Ghirlandeok 448.
 Gibárt 347.
 Giotto-féle iskola 84.
 Gizei pyramisok 7.
 Gladiatori jelenet mécses felső lapján 277.
 Glagolit betűk 57, 58.
 Glagolica 58.
 Glasburg = őskori sánczok 433.
 Glasinaci halmok (Bosznia) 305.
 Glass, ötvösművel ellátott billikom 166.
 Glatz Lénárd bártfai biró 1620. 236.
 Glimboka, bányászszekercze vagy parancsbot 124; — nagy bányászcsákány 124.
 Glyptika 365.
 Gocca 414.
 Golgothán fölfeszített Üdvözítő képe 106.
 Golubinye (Szerbia) római feliratos téglák 275.
 Gólya domboralakja 341.
 Gomb, kupakszerű 257.
 Gombostű 239; — konikus végű, vonaldíszes 242; — -töredék 20.
 Gombostűk hazai leletekben 21.
 Goos Károly: Chronik der archæologischen Funde Siebenbürgens 125.
 Gordianus 76; — császár (238—244.) 289.
 Gorilla koponyája 288.
 Góth alakok 63; — betűk 103; — divat késő virágzása 51; — építészet 156; — ízlésű sírkő 130; — kori hálószővedékes boltozat 333; — minusculás feliratú harang 1523-ból 269; — modor 297; — stílus 64; — stílus műalkotások 238; — stílus széksorozat 63.
 Góthika 307; — olaszföldi 194.
 Gothikus alakok 202; — feliratú harang 269; — ízlésű házak 271; — paizs, háromszögű 401; — templom 156.
 Góthok 392.
 Gömb, átlukasztott 244; — fúrási kísérlettel 342.
 Gömői classikus szépségű korsók 88.
 Göncz-Ruszka, kőkori telep 347.
 Görlitzi posztó 160.
 Görög építészeti részlet 248; — eredetű fal-festmények 250; — érmek 269, 270; — és római mythologiai elnevezések 270; — harcosok sisakjai 397; — minták 176; — mythos 221; — numismatika 269, 270; — nyelvű bélyeg 242; — ötvösművesség 367; — sarcophagusok 228; — sisakok 397; — szobrászat 247; — vázák 397.
 Görögország 287; — felszabadulása 79; — őskora 224.
 Görögországi márványfajok 33.
 Görögök 224; — kereskedése 278; — ősei 444.
 Görömbályi talpczai fürdőhely 375.
 Grác, embertani társulat 309; — 1881-iki kiállítás 309; — múzeum 308; — országos Joanneum 309.
 Grádicsház, sugár-kaczér 333.
 Granit 5, 421.
 Gratianus 48; — császár 383. 46, 286; — 367 óta 49.
 Gredistye (szászvárosi völgy) 91.
 Gregorii Magni Dialogi et Vita 110, 112.
 Gregorius pictor, brassói festő 1523—1525. 167.
 Gremesperger József † 276.
 Grett Simon, brassói nagykereskedő a XVI. században 160.

- Griff 174; — szárnyas 241, 298, 300.
 Griffek 195, 202.
 Groman Johannes, brassói kereskedő 160.
 Gronowoi bronzkori lelet 173.
 Grosztergidi csiszolt kőfejsze 244.
 Guano 374.
 Guggoló helyzetben való temetés 436.
 Gulács helység, bronz és arany őskori ékszerek 256.
 Gurina (Karinthia) ásatások 306.
 Gurinai leletek (Karinthia) 306.
 Gusztáv Adolf 255; — pénzei 282.
 Gyámkövek (consolék) 410.
 Gyárszigeti római fürdő 30.
 Gyertyános 91; — (Alsó-Fehérm.), oláhul Valisora, kőbuzogány 420.
 Gyertatartók 193.
 Gyetvai őstelep 433.
 Gyíkok apró szemcsékből 367.
 Gyolcs, finom (bogass) 160.
 Gyöngy 151, 380.
 Gyöngyök 116, 379; — anyaga 438; — kagylóból 435; — kerek és hosszúkás 264.
 Gyöngysorféle díszítés 358.
 György, segesvári óraműves 1520—1525. 169.
 Győri főgymnasium múzeumának ismertetése 370; — ládák 88.
 «Győri Füzetek» III. köt. 139.
 Györki pusztán lelt tetradrachmák a Kr. e. III. száz. 96.
 Gyulafehérvár 122, 124.
 Gyulai bronzöv, gazdag vonaldíszítésű 341.
 Gr. Gyulay-czímer 136.
 Gr. Gyulay Ferencz 1735. 136.
 Gyűrű 349, 381; — ezüst, pecsételő 176; — ezüst, sodronyból font 244; — hengerded testű, vastag sodronyból készült, háromszor csavarodott 352; — -kiállítás Budapesten 286; — zománcozott arany-, XVI. száz. végéről 178.
 Gyűrűk 95, 286, 438; — pecsétlő 280.
 Gyűrűs holló 99, 322.
 Gyűrűsáncz, bejáró réssel 423.
 Habanok morva testvér-egyesület mint vallási secta 375.
 Habsburgkori aranyak 281.
 Hadad (Szilágym.), ref. templom 267.
 Hadi jelvények 216; — Corvin-codexekben 210.
 Hadrév, római út 185.
 Hadrianus-féle denarius 286.
 Hagenauer, augsburgi éremverő 1569. 181.
 Haidinger, osztrák geologus 225.
 Hajító bunkó (λαγόβωλον) 230.
 Hajógyár szigetén feltakart fürdőromok 34.
 Háj szláv név (= erdő) dülő elnevezés 426.
 Hajdú-böszörményi kardok 430.
 Hajtű 378, 379, 381.
 Hajtűk 257.
 Haláb 152.
 Halak domboralakjai 341.
 Halászati eszközök 341.
 Halbordaóhoz hasonló vonaldíszítmény 259.
 Haller gróf család 416.
 Hallstadt 305, 379; — újabb leletek 305.
 Hallstadti civilisatio 95; — cultura 224; — gyűjtemény 305; — kelta periodus (K. e. VI—I. századig) 149; — leletek 179, 222; — lelhely 306; — műveltség 371; — műveltség kora 307; — régiségek 224; — Salzberg leletei 306; — Salzbergen fönmaradt őskori bányából való leletek 305; — temető 222, 224, 226; — temetőről írt mű (b. Sacken Eduardtól) 222.
 Hallstadtkori lelet 173.
 Halmágy, római pajzsdudor (umbo) 246.
 Hálósúly 239.
 Hálósúlyok 379.
 Halottak bebalzsamozása 3.
 Hámri falu neve (= hámorok) 427.
 Hampel József: «A bronzkor Magyarországon» 93; — «Hazai ötvösművek Nagy Lajos korában» 282.
 Hamu 426, 327; — bronztárgyak közt 11; — réteg 422.
 Hamvveder, fedőlappal 422.
 Hamvvedrek 376, 378, 444; — durva 256.
 «Handbuch der Kunstgeschichte» 365.
 Hans Mielich 369.
 Harczosok domboralakjai 341.
 Háromszék 91, 117, 183.
 Háromszéki aranykincs 77; — medencze 117.
 Háromszögdísz edényeken 359.
 Hárshegyi bronz nőkapocs 122.
 Hartmann-Schedel-féle nürnbergi krónika 324.
 Hasság (Haschagen), kétélű rézcákány, a medgyesi gymn. tulajdona 120.
 Háthegy (Beregm.) 432.
 Hátszeg vidék kőkori emlékei 420.
 Hatlobos kert az aacheni címeren 202.
 Hauer, osztrák geologus 225.
 Häuslerberg 354.
 Havaselföld, behozott árucikkek 160; — kereskedés 159; — késbevitel 160.
 Havaselvi forgalmi érmek 179.
 Héber írás 56.
 Hedderneimi két mithraeum 389.
 Héder nemzetség ősi pólyái 303.
 Hedry 415.
 Hedrychfalva sárosmegyei falu 408.
 Hedvig királyné, Nagy Lajos leánya 255.
 Heftel, középkori mellcsat újabb idoma 202; — női ékszer 202; — ruhakapcsok 244.
 Heger Ferencz, bécsi múzeumi őr 226.
 Hegyaljai trachit-hegyláncz 344, 348.
 Heidelbergi egyetemi könyvtár 319.
 Heiligenkreuz (Ausztiria), ciszterciatár könyvtára 319.
 Héjasfalva 118.
 Hejó 377.

- Hejő = Hőjő, hő vagy meleg folyó 376.
 Hekataion, szobor 247.
 Hekatonpedos kérdése 80.
 Helena 414.
 Hellének 78.
 Heltai 335.
 Helynevek, régi 152.
 Hengerke, csavarmenetes díszítésű 21.
 Hengertekercs maradványai 350.
 Hengertekercsek 348.
 Hengertöredék, keresztekkel és vonalakkal ékített 257.
 Heraldika, 403, 407; — hazai 300; — ujjmutatása 302; — virágzó kora 195.
 Heraldikai emlékek 405.
 Héreghi éremlelet 381.
 Herepei Károly 262; — ügyszeretete 337.
 Hermelin galléros palást 111.
 Hernád 344; — völgye 345.
 Hernád-Büd, bronzkori telep 348; — kőkori telep 347; románkori templom 409; — románstíliú ref. templom 411.
 Heródész 99.
 Herodias 414.
 Herodot 8.
 Heroldkép 404.
 Herpályi pajzsdudor 173, 174.
 Herschel, angol csillagász 7.
 Hester 414.
 Hete (Bereg.), bronz régiségek 256.
 Héthársi műemlékek 84.
 Héviz, őskori gyártelep 91.
 Hévvizek, felső 70.
 Hidegkút 91.
 Hideg-Szamos gránit vidéke 421.
 Hiderdeje liget (Bereg.) bronztárgyak 256.
 Hieraticus-despoticus állam 3.
 Hieraticus írás 1.
 Hieroglyphék 1; — vésete 5.
 Hieronymus Explanatio cz. Corvin-codex 110, 112; — in Matheum et Marcum cz. Corvin-codex 110, 112; — Corvin-codex 209.
 Hímzések, népies 375.
 Hímzett ruhaneműek, suba, szűr 88.
 Hipolita Thesei 414.
 Hippona, a lovasok istennőjének domborműve 95.
 Hirschfeld 246.
 Hochstetter Ferdinánd 222, 223, 224, 225, 226, 227; — iránya 304.
 Hofer Mathias, selmeczbányai tiszt pecsét-nyomója, xvii. száz 178.
 Hohenlohei 1683-iki «Ortsgulden» nevű forintok 82.
 Hold szarva 359.
 Holicsi gyár 375.
 Hollandiai aranyok 281.
 Holló arany gyűrűvel 216.
 Hollókővárának fényképi fölvétele 443.
 Homéros 179.
 Homlokszalag (circulus) 496.
 Homoródszentmártoni unit. templom 50.
 Hondorf, kétélű rézcsákány 118.
 Honorius 39, 48; — császár 384. 46, 47, 372.
 Horganyedés 204.
 Horhát község 434.
 Hornyolatok sisakon 397.
 Horoch címér 138.
 Horony, félkör irányú 352; — karimával egyenközü 350.
 Horváth Gábor iffiú 1738. 449; — Mihály 70, 71.
 Horvát-Jánfalú (Mosonyi.), római sarcophag 150.
 Horvátország 58.
 Hömpölykövek 426.
 Hradistei lelhely (Csehország) 305.
 Hradova hegy tetején várrom 86.
 Hrad szó fogalma 423.
 Hradiska 425; — terület, bronz tárgyak 424.
 Hricsó vár 84.
 Huczewoi etruszk bordás bronzcista 173.
 Hulladékréteg 345.
 Hulláégetés 149, 264, 364.
 Hullamaradványok 263.
 Hullámvonalas ékítmények 338, 433.
 Humanismus 221.
 Humanisták magasztalják Mátyás király érdemeit 217.
 Humerales hímzett szegélye (parura) 408.
 Humus 374.
 Hún-ivadék 58.
 Hún-székely írás 54–60; — újabb emlékei 182.
 Húnok 60; — támadása 49.
 Hunyades 414.
 Hunyadmegye 284; — réz emlékei 124.
 Hunyadmegyei régészeti és történelmi társulat múzeuma 242; — 1885–86. évkönyve 383.
 Hunyady czímer 135, 136; — ház czímere 317; — János ezüst denára 281; — Mátyás kispénze 381; — Mátyás korabeli denár és obulus 282; — Mátyás pénze 179; — János díszes costümben 413.
 Hunyadyak kora 268.
 Huszadjegyzék (registrum vigesimale) 159.
 Hussziták 300.
 Huszti ref. templom falfestményei 447.
 Hübner E. 246.
 Hydro-quarcz 346.
 Hyksosok uralma 3.
 Hyrscher Georgius, brassói kereskedő 160.
 Idol, agyagból 243.
 Idolum, agyagból égetett, gazdagon ékesített 149.
 Idria 307.
 Igues Coeur emlékérméi Bordeaux visszafoglalására 181.
 Íjj ára a xvi. század elején 172.
 Ikonographia 274.

- Illanó község 140.
 Illyricum, császári pénztár 46; — két római pénzverde 43.
 Ilosva (Bereg megye) 430.
 Ilyésmező 91.
 Imbrex 69.
 Imhof-Blumer 270.
 India 7, 366.
 Infula 415.
 Ingó műemlékek 439–441.
 Initiale miniatűrje 212.
 Innsbruck, Ferdinandeum 309; — múzeum 308.
 Institoris könyvmásoló 1469. 98, 99.
 Intarziák 415.
 Invictus cím feliratokon 290.
 Inzersdorf (Wienerberg mellett), római sírleletek 305.
 Ipolyi Arnold 193; — 1863. 204.
 Ipsambuli templom 9.
Írni, írás szók török eredetűek (sír-mak) 54.
 Irsa, terra sigillata edény 380.
 Islóg (lapos pityke) 249.
 Ispánlaka, Alsó-Fehér megye 10.
 Ispánlakai bronzlelet 10–25, 284, 337; — bronzöntő-műhely maradványai 87; — ékszerek 18; — kincs 16; — lelet nyílhegyei 14; — lelet kopjái 14; — öntőműhely 24.
 Ispánlaka, sarló-készítés 18.
 Isten és Mária versben együtt 201.
 Istria múzeumai 310.
 Istriai leletek 306.
 István szerémi püspök 1577. 253.
 II. István kiadatlan éremfaja 381.
 V. István király 86; — † 1272. 139.
 Italia 287; — műveltség 174; — ősrégészete 287; — öt római pénzverde 43.
 Itáliai eredetű sodronyos cista 95; — műveltség 234.
 Itcze ősmértéke 1823-ból 284.
 Itinerarium Antoninum 293.
 Izabella királyné 251.
 Ivóphár, delnöt ábrázoló 244.
- Jagello-féle lengyel sas 214.
 Jägerndorfi leletek 309.
 Ják, temető-kápolna 74.
 Jakchiak 267.
 Jamnitzer Albrecht, német éremverő 181.
 Jankovich Miklós gyűjteménye 314.
 János a kereszt alatt 106.
 János, brassói üstverő (caldarius) 1526. 172.
 II. János Zsigmond aranya 179.
 Jánoshegy 251.
 János, palermói dominikánus 314.
 János, váradi érsek (sajtóhiba: püspök) Szent László lovas szobrát készítteti Nagyváradon 1390. május 20-án 207.
 Japán 366.
 I. Jánoszláv (Nagy) besenyőkön nyert diadala 1037. 250.
- Jason 414.
 Jaspis 346.
 Jász 248.
 Jászberényi templom 136.
 Jászó 343.
 Jászpis nyílhegy 347; — szilánkok 347.
 Jávorszarvas 174.
 Jekaterinoszláv 249.
 Jekelfalva 404.
 Jelensky czímer 138.
 Jerney János 248.
 Jeruzsálem 254.
 Jeton (fizető bárcza) XVIII. száz. 179.
 Jézus, a kiseded, Mária balkarján 254; — könyvet tartva kezében 53.
 Joannes Florentinus, a menyői templom építője 268.
 «Joannis Francisci Marliani Epithalamium» című Corvin-codex 316.
 Jogar 251.
 Johannita kereszt 126.
 Johannita-sírkövek 126.
 Jonathan 414.
 Jóniai oszlopok 334.
 Joslowitz lész 305.
 Jovius Paulus műve 331.
 Jósza András dr. szabolcsmegyei főorvos régi-séggyűjteménye 444.
 József főherczeg ő cs. k. fensége ajándéka 228.
 József helytartó VI. századbeli öltözetben 397.
 Judás 99.
 Jugurtha 414.
 Juh állkapocs 146; — lábszárcsont 146.
 Julius Cæsar 414; — -féle denárok 93.
 III. Julius pápa 251.
 Jupiter a sassal, szoborcsoport 247.
 Jura-hegység, bronzkori tárgyak 305.
 Justinianus 180; — aranya 179; — Codex 44. 77, 78.
 Justitia 414.
 Jütland, neolith leletek 305.
- «Ka» a halottnak mása, árnyéka 3.
 «Ká» az elhunyt lelke Egyiptomban 8.
 Kacsanyak idomú rúd vége 347.
 Kaftana aurea 160.
 Kagylóbélből faragott gyöngyök 435.
 Kaján, Pusztatorony épülete 152.
 Kajászó-Szent-Péter, római emlékkő 379.
 Kákovai lelet 337; — tumulusból előkerült urna 339.
 Kalapács 25, 337, 436.
 Kalapok 160.
 Kaliforniai aranyérmek, apró 281.
 Kalocsa pusztá (Bácsm.), templom romjai 155; — Sz. István korabeli templom 139.
 Kalocsai, XIII. száz. templom 139; — érseki sematizmus 138.
 Kaltenbeck A. osztrák történész 98.
 Kályhacserepek 88.

- Kályhák gyártása 375.
 «Kamenája babák» (kőbanyák) 248.
 Kamenihorb (Beregm.) hegyen talált bronz kardok 431.
 Kamók sziklaüregekben 433.
 Kamuka-selyem (camoca) 160.
 Kanál 95, 174; — xv. száz. 178.
 Kanalka 176.
 Kandelaber 248.
 Kanna három liliummal 300.
 Kanna-rend szalagja 297.
 Kapcsok 257.
 Kapocs 381; — madárfőt ábrázoló 384; — (Metallzwing) 408; — rossz ezüsből 384.
 Kápolna, temető, xiii. száz. 74.
 Kápolnák az aacheni címeren 202.
 Kappyak daru-címere 416.
 Kapuczinusok régi zárdái 153.
 Kapudi lelet 337.
 Karastom-kút 65.
 Kárász-féle fedeles kupa 272.
 Kárász Géza serlege 136.
 Karcsa (Zemplénm.) templom 74.
 Karcsont 448.
 Kard 117, 240, 246, 258, 276, 351, 444; — bonzipar valóságos remeke 258; — csészés markolatú 339, 342, 430; — és alkatrészei, részletesen leírva 258, 259; — gyártás a bronzkorban 430; — hüvely 337; — hüvely vége 338; — kétélű 353; — markolatok, csücskös koronggal záródók 430; — tokok 430; — ujabbkori 376; — vas 177.
 Kardmarkolat 175; — csontba vagy fába foglaltva 258.
 Kardok 347, 437; — a bronzkorban 25; — fűrészszerű bevágással 13; — fűz- és nádlevél-idomúak 11; — hossza 13; — markolat-lemeze 13.
 Kard-öv részlete 241; — -penge 158; — és markolat-töredék 24; — kétélű 257; — lemezes 241; — töredék 240; — -pengék 175.
 Karika 18, 348, 351; — bronzból 379; — hengerded testű 352; — mélyebb vésetekkel 20; — mint érték 20; — mint védelmi eszköz 20; — négyélű 256; — reczés 256; — sima, vékony 256; — sodronnyal körülcsavart 264; — -töredék 18; — -töredék, vastag 257; — vastag 256.
 Karikák 175, 177, 257, 431; — alakja 20; — apró 239; — arany 174; — belső lapja 20; — kocsi díszítésére 380; — sodronya 20.
 Karimás véső 16.
 Karinthia 305; — múzeumi 309.
 Karmantyú 20.
 Karnaki királytábla 1.
 Karner 74.
 Karolingi kor 373.
 IV. Károly műszerető cseh király 207.
 V. Károly császár 251.
 Karöv, korongos 348.
 Kárpátalji magyarság székegyekül felhasználva 54.
 Kárpátok 94, 328, 330; — (déli) kristályos palúvonala 421; — keleti 117.
 Kárpátvidék lakói 58.
 Karperecz 24, 175, 242, 245, 277, 280, 348, 351, 353, 438, 448; — búbos 379; — csavarszerű szala gokkal 337; — ezüsből 384; — féldomború testű 352; — sima és rovátkos 342; — sodrott 20; — tömör 61, 173; — tömörsima felületű 239; — vékony 378; — vékony széles 257; — -töredék, reczés 256; — vonalakkal recézett 256; — vonaldíszítménye 337.
 Karpereczek 18, 117, 342, 438; — díszei 20; díszítése 351; — kagylóból 435; — mint karikák 349; — patinája 20; — sodrott 24.
 Karspirális 342; — töredékei 342.
 Karszalag 20.
 Karthauzi szerzetes 98.
 Karvasak, lemezesek 302.
 Karvéd 348.
 Karvédek 347.
 Karvég maradványai 350.
 Karyatidákra nézve sajátos nézet 81.
 Kaschowitz (Csehország) éremlelet 82.
 Kassa 85, 236; — dom 85; — első plebánia-temploma 128; — Johannita-lovagrend a xiii—xiv. száz. 126; — Johannita-templom 1285-ben 126; — kórházzal összekötött Johannita-zárda 1285-ben 126; — oklevél 1285-ből 126; — régi városi mércze 238.
 Kassafalusi téglaház (Baranyam.) népvándorláskori régiségek 177.
 Kassa vidéki aranykincs 175; — aranylelet 87.
 Kassai dom 90, 178, 333, 404; — déli kápolnája 128; — déli kereszthajója 1467-ben 130; — építése 130; — építése N. Lajos alatt veszi kezdetét 128; — helyén azelőtt egy egyhajós, polygonál zárású, kisebb kiterjedésű, és még korai góth stílus templom állott 126—128; — restaurációja 125.
 Kassai Ferencz-rendi templom 84; — Szent Mihály nevű temető-kápolna 74.
 Katakombák 397.
 Katlan sír 421.
 Katlansírok 262, 265, 377; — átmetszete 262; — belseje 264; — egynél több hullamaradvány 264; — emberi csontok 265; — készítése 262, 264; — kutya csontváza 265; — nagyok 265; — szerkezete 262; — tartalma 262; — temetkezés 263; — temetkezés oka 264.
 Katona 70, 71.
 Katonai térkép (1:75000) 292.
 Kavicsok, tengeri 374.
 Kazária 58.
 Kazár szók 54.
 Kecze, római út 185.
 Kegeleti emlékek 95.

- Kehely, arany 217; — kuppája xvii. száz. 447; — sodronyománczos 360; — xv. száz. 89, 90; — xiv. századi 416; — xviii. száz. 360, 361.
- Keletázsia 366; — ötvösművészete 367.
- Keleti kultúra 224.
- Keleti népek 374.
- Kelta emlékek korszerinti osztályozása 179; — leletek 179.
- Kelyhek 89, 201; — középkori 361; — nodusai 198.
- Kengyelvas 384.
- Kensington Museum 367.
- Kenyérmező dűlő lelhely 348.
- Keő falu, temérdek római sír és téglá 295.
- Keramika 438.
- Keramikus emlékek 339.
- Kércs, bronzlelet 350.
- Kerecseny 369.
- Kereskedelmi lelet 347.
- Kereszt 373; — a magasabb lovagi rang jelzésére 300; — sírköveken xi. és xii. száz. 404
- Keresztelő-kút 268; — medencze 273.
- Keresztény-almási római maradványok 384; — művészetek 273; — műarchaeologiai irodalom 273; — religio allegorikus képe 217.
- Keresztény apologeták 392.
- Kereszténység meghonosodása Magyarországon 54; — versenytársa a Mithras-cultus 392.
- Keresztes, ütközet 1596 okt. 23-án 377.
- Keresztes-Nyárad 377.
- Keresztinecz (Zágrábm.) 401
- Keresztről levett Üdvözítő képe 99.
- Keresztúri ezüst és xv. száz. magyar ezüstlelet 87.
- Keresztyén ikonographia 75.
- Kéri kardok 430
- Kertschi halántékfüggő 369.
- Kerzezi prähistorikus maradványok 384.
- Kés 93, 117, 175, 176, 435; — vagy borotva 353.
- Késpenge 16, 149, 421; — -pengék 89; — -törédek és csúcsa 24.
- Kések 379, 429, 431; — különféle 257.
- Keselőkő vár 83.
- Keszthely 83.
- Keszthelyi ásatások 186.
- Kéty, bronzkori bögrék 350; — kőkori telep 347.
- Ketye (mások szerint Hetye), toronyalakú rom 182.
- Kézay adata 59; — a székely írásról 55.
- Kézi malomkövek fekete bazaltból 91.
- Kézsár-csontok 62.
- Keztyűk (chirothecae) 408
- Khilians S. 51.
- Khuen-aten 5; — eretnek király 3; — sirja 10.
- Kunhardt Ferdinand ötvös 1655. 368.
- Kibéd 91.
- Kiev 248, 255; — «aemula sceptri Constanti o-
- politani et clarissimum decus Graeciae» 250; — byzanczi befolyás alatt 250; — falfestmények és szoborművek 249; — legrégibb szentegyháza 249; — magyar vonatkozású festmények 249; — műemlékei, x. és xi. száz. 250; — Szent Mihály kolostora 249; — Zsófia-templom magyar vonatkozású falfestményei 250; — Vengorszkoje polje (Magyar mező) 249.
- Kigyula véső 148.
- Kigyófej 376; — barbár utánzása 280.
- Kigyó, 390; — sisakdísz 184.
- Kilb, római sírok 306.
- Kimon hatása 79; — uralma 80.
- Kimpulungui Bomsila és Nagzul, szőnyegkereskedők a xvi. század elején 160.
- Kincás előfok 117.
- Kincskeresők 433.
- Kincsőrző szellemek 424.
- Király Pál 242; — «A sarmizegetusai mithraeum» 243
- Királyföld, legrégibb datált renaissance-emlék 272; — műemlékei 445.
- Királyi cancellaria 70; — czímer 198.
- «Kirchenschmuck» folyóirat 273.
- Kisázsia 367, 438.
- Kisbányai (boiczai) sziklaszoros és barlangja Hunyadmegyében 370.
- Kisbény, temető-kápolna 74.
- Kis-Czell 70.
- Kis-Duna, Adflexum hely fekvése 150.
- Kisfaludy-forrás melletti román templom-rom 64.
- Kiskárpáti határhegyláncz 413.
- Kis-Keszi (Hontm.) templom 74.
- Kis-Kőszeg ókori neve 294.
- Kis-petri lelet 95.
- Kis-Sarló (Hontm.) templom 74.
- Kis-Senk 246.
- Kis-solymosi lelet 337.
- Kis-Szamos völgye 336.
- Kis-Szeben 236; — régi városi mércze 238.
- Kis-szebeni Sabina-féle ház 84; — templom 84.
- Kiugró pont díszítő elem 340.
- Klagenfurt, múzeum 308; — Rudolphinum 309.
- Kleingbini leletek 309.
- Klimboka, bányászcsákány vagy parancsbot, tiszta vörösrézből 118.
- Klosterneuburg 74.
- Klosterneuburgi kehely 273.
- Knauz Nándor budai regestái 69.
- Knyazki Sztuol (= pap asztala), őskori telep 428.
- Koblenzi gyűjtemény 273.
- Kobori kardok 13.
- Kocsárd, római út 185.
- Kocsikér, kis 173.
- Kockás deszka-főlep 333.
- Kolduló szerzetek tornyai 153.
- Kolostor 64; — -tér 65.

- Kolosvári Márton és György ötvösművészek 204.
 Kolozsvár 421.
 »Kolozsvár« 51. sz. 184.
 Kolozsvár 195, 335, 354; — Erdélyi Múzeum 340; — múzeum 93, 117; — Múzeumegylet 1879. 93; — ötvösiskola a xiv. század második felében 206; — virágzó ötvössége a xiv. században 204.
 Kolozsvári bronzlelet a besztérczei gymnasium gyűjteményében 353; — mesterek 204, 206; — testvérpár, ötvösművészek 208.
 Komárom mult századi térképe 76.
 Komáromi múzeum 76.
 Komárommegye multja 76; — római hódoltság korában 76.
 Komárom vármegyei és Komárom városi tört. és rég. egylet 1887. jelentése 75.
 Komjáthna falu 259; — őskori földvár 430.
 Komjáthnai bronzlelet 257; — kardok 430; — összegezése 259.
 Komolló, katonai erőd 184.
 Konstantinápoly, Aja Sophia 250.
 Konyhahulladékok 264, 345.
 Koós (Nyitram.) nagy domb felásatása 330.
 Kopja 24; — csúcsok 14; — vas 177; — -fák (temető fejfák) 88.
 Kopják 216.
 Koponya 183, 384; — csontok 448; — csont-rész 263; — darab265; — darabok 374; — ép 62; — kerek típusú 377; — koromfekete 383.
 Koporsó 376.
 Koppányi pusztá (Csanádm.) csúcsíves templom 138.
 Korcsul (Dalmácia) Koszovity-(Cossovich)-féle epitaphium és sírkő 275.
 Koré-k csarnoka (Korenhalle) 81.
 Korlát, kőkori telep 347; — neolithkori leletek 350.
 Korláth őstelep 346.
 Korona, arany 111, 115; — cifra, nagy 254; — leveles 302; — magyar szent 367.
 Koronázó párkányzat tornyon 63.
 Korong 348, 351; — nélkül készült edények 350; — tüskés 342.
 Korongok, apró 277 536.
 Korongos sodrony 348; — tekercs 351, 352.
 Koronka, aranybogláros gyöngyös 384.
 Korosi kincs (Baranyam.) 93.
 Korsós nevű dűlőn bronzlelet 348.
 Kosfej mint bélyeg 368.
 Kosfő 241.
 Kossuth-féle amerikai papírpénz 381.
 Koszovity-czímer 275.
 Kova 344; — eszközök 346; — gömbök 346; — kés 340; — kések 347; — nucleus 346; — nyílhegy 347; — szekercze 347; — szilánk 239, 346; — szilánkok 347 — tör 116; — véső 148.
 Kovászna, egyszerű fokos 124; — két kis réz-fejsze 118.
 Kozsény vára (Szerbia) 274, 275.
 Kő 346; — átfúrt 338; — amulett 432; — balta, átfúrt 340; — balta, átlukasztott 239; — balta, csiszolt 244, 346, 347 363, 434; — balták 338, 427; — buzogány 340; — buzogányok 338, 317—421; — csiszolatlan 342; — czeltek, csiszolt 338; — darab, karczolos 92; — edény 182; — edények 157; — emlék, faragott 341; — eszköz 145; — eszköz, csiszolt 240; — eszközök 244, 363; — csiszolt, magyarhoni és skandináv 173; — faragványok építészeti 243; — fejsze 120, 420; — gyalú, serpentin 347; — fegyver-maradvány 328; — kamara. rakott 173; — karikák 434; — korsó régi 284; — medenczék 31; — mozaikok 243; — nyílhegyek 89; — pengék 434; — szerszám, csiszolt 347, 379; — tárgyak 337; — véső, csiszolt 239, 346, 347; — véső, ősi 16; — vésők, csiszolt 89.
 Kődi templom (Szilágym.) 267.
 Kőhalmi ev. áll. népiskola 117.
 Kőhalom 91; — rézbalta 118.
 Kőhalomszéki 1858-iki kardok 13.
 Kőkor, csiszolt kőeszközök 338; — emlékei 444.
 Kőkori eszközök 239; — lakosság 444.
 Kölked, római út 292.
 Köln, Schnüttgen műgyűjteménye 273.
 Köln város 1434. máj. 10-én kelt privilegiuma 274; — városi múzeum könyvtáblája 273.
 Kölni posztó 160.
 Kömlődi római tábor 291.
 Könyökvasak 302.
 Könyv szó szláv eredetű (knyiga) 54.
 Könyvkiállítás, orsz. magyar 1882. 98, 112; — budapesti országos 1882. 215; — -ornamentika 210, 216.
 Kő-Poruba, barlang 427.
 Köpeny (χλαμύς) 391.
 Köpönyegek 160.
 Kőrfémerek (medaillonok) 413.
 Körmöczbánya 361.
 Kőrös folyó 384.
 Körtélyes (Mosonym.), római sírok 150.
 Kőszeg 132; — Sz. Jakab templom 132.
 Kőszőrűkövek 436.
 Kötelek 172.
 Kővárvidék 336.
 Kőves szőlőhegy, bronzlelet 350; — kőkori telep 346.
 Kővületek 346.
 Közép-Európa 224, 278, 286; — tokos véső 14.
 Középkor emberei 392.
 Középkori bibliographia 318; — egyházi régiségek 342; — emlékek 201; — hazai 95; — fegyver 241; — festők és szobrászok arczvonásait megörökítik műveiken 207;

- lószerző 241; — lovagvárak 443; mesterek 201; — művelődéstörténet 159; — művészet xv. száz. 75; — pecsétlő gyűrűk 280; — sodronyománcz 81; — szokatlan nagyságú sarkantyú és nyílhegyek 89; — templomok kincstárai 273; — várépítés hazánkban 443; — város háztartása 172; — városi számadások 159; — városok belső élete 159; — vaslándzsavég 241; — zabla 241. Közönség közömbössége a tudományos szakkiállítások tekintetében 270.
- Központi furóval készített ornamentumok 338.
- Kraina múzeumai 309.
- Krainai sírmezők 224.
- Krakkó, divatozó renaissance stíl 412; — kir. tudós társaság múzeumai 309.
- Krassó vár 83.
- Krasnodembzsky címer 138.
- Kraszina várhegy, fellegvára 427.
- Kraszna-Horváti (Szilágy) templom 268.
- Krászna (Szilágy) csúcsíves egyház, xiv. száz. 267.
- Krásznai aranykincs 48; — négy rudjának galvanoplastikai másolata 177, 284; — aranylelet 39—50, 77, 89; — aranyrud 184; — aranyrudak 77, 286; — készítésének ideje 46; — kora 45; — kora: 338. év 77, 341—342. év 78, 383—392. év 47; — rendeltetése és kora 78, 89, 286, 287; — súlya 339 és 472 gramm között váltakozik 43; — hegyoldal 49; — kincs kora 367—375. év 49; — kincselet, bélyeges aranyrudacskák 380; — római aranyrudak kora és rendeltetése 48—50.
- Krawarz címer 138.
- Krefeld, egyházi textil-kiállítás 1887. 274.
- Kremenyák földhát, tűzkő-leletek 157.
- Krétanemű pastából készült dísz 274.
- Kripta (xvii. századi?) 85.
- Krisztus két trombitát fuvó angyallal 75; — lángnyelves dícsörrel körített monogramja 296; — monogram 48.
- Krug János és Lajos német éremverők 181.
- Krypták 65.
- Kubáni serpentin buzogány (Kaukasz) 417.
- Kuczborszky címer 138.
- Kuczova (Bereg) 431, 432.
- Kudu (Szolnok-Doboka) kétélű rézcsákány 125; — bronztorquesek 341.
- Kugler, műtörténész 204, 206.
- Kulturréteg 141, 259, 260, 265.
- Kultuszhely, pogány 142.
- Kún 248; — becsapások 54.
- Kun Anna boszorkány póre 76.
- Kún Miklós löportartója 1655. 381.
- Kunigunda, IV. Béla király leánya magyar szent 282.
- Kunok 249; — képmásai 250.
- Kupa ősmértéke 1823-ból 284.
- Kupák 89, 163.
- Kurdi cisták 173; — lelet (Tolna) 95.
- Kurgánok kőbálványai 249.
- Kurucz lovas alakja díszes costümben 414.
- Kusaly (Szilágy) Jakchi nemzetség főhelye 267; — Szűz Máriáról címzett templom 268.
- Kúti régi templom 64.
- Kutya csontváza 265; — -fej 228.
- Kutyák sok faja Egyiptomban 7.
- Kylhaw Joh. et Aylda, szőnyegkereskedők a xvi. század elején 160.
- La Duden lelhely 10.
- La Tène 95; — periodus 246; — stílus 278.
- Lábperecz 373.
- Lábszár-csontok 374; — -vasak, simák 302.
- Ladislaus 414.
- Laibach, múzeum 308; — Rudolphium 309; — tözegbeli leletek 309.
- Laibachi cölöpépítmények 244; — morotva leletei 306; — tözegtől származó leletek 305.
- I. Lajos pénze 179.
- II. Lajos koronázására (1508.) Brassó város szőnyegajándéka 161.
- XIV. Lajos korabeli divat 287.
- Lajta 364; — Adflexum hely fekvése 150.
- Lajta-ujfalusi lelet (Sopron) 444.
- Lakkfestés 365.
- Lambecius 1670. 212.
- Lanciani Pallas, szobor 248.
- Láncz, hét síma karikából összefont 277.
- Lánczszemek, csavart 342.
- Lándzsa 93, 351; — -csúcs 338; — -csúcsok 14; — -csúcs, levélalakú 353; — -csúcs, szép alakú 256; — hegye, tömör 353; — -tok 25; — -vég 240, 276.
- Lándzsák 431; — hajító apró 429.
- Langer, osztrák orvos 225.
- Lángoldal dülön bronztöredékek 350.
- Laoni gúnypecsét 274.
- Lapidarium 241.
- Lapis lazuli 7; — perforatus 70.
- Lapos penge 437; — véső 340.
- «L'Archéologie Préhistorique» 363.
- Laskó 292; — állítólag római castrum 295.
- Lassota-család, steblau, címere 137.
- I. László kora 54.
- V. László király pénze 179.
- Latène 379; — műveltség 371.
- Latin ABC-ét feltüntető téglák 242; — írás használata őseinknél 54; — szavak a magyar nyelvben 55.
- Lauth 5.
- Laxenburg, Capella Speciosa 74.
- Lázárpataki bronzlelet 21.
- Lébeny, római felirat és egyéb római leletek 249.
- Lébeny-Szent-Miklós, római leletek 249, 250, 149.

- díszruhán melleszt 202; — éremgyűjtemény 281; — éremlelet 276; — érmészet 82; — földi kőszerszámok 305; — főurak díszruhában 414; — hegy, csúcsalakú füles bögre 350; — jelmezek, régi 250; — kettős kereszt 322; — Könyvszemle 1879. 102; — 1888. 316; — motívumok 375; — műtörténelem 284; — népies díszítő módor 88; — paulinus 255; — paulinusok arczképcsarnoka 252; — pogánykori lelet 384; — renaissance 88; — renaissance-díszítmények 88; — sodronyzománcz 81, 366; — styl 89; — származású réz- és bronzkori gyűjtemény 173; — szentek 98, 194; — szentek ikonographiája 282; — tallér 282; — technika sajtószertű 82; — terület 11. században 60; — Tudományos Akadémia 330; — típus és viselet, legrégebb, eddig ismeretlen emléke 250; — viselet Erdélyben mint idegen jövevény 369; — vitézek daliás alakjai 63; — vonatkozású képek 249; — zárda 250; — zászlóból kivágott részlet 281.
- Magyar-Brette (Hunyadm) kőbuzogány 420.
- Magyarhoni műtörténet 204.
- Magyar-Igen (Alsó-Fejérmegye), Apafi fejedelem poharai 287; — Keczel (Szilágym), templom 268.
- Magyar lapádi lelet 337.
- Magyarok északnyugati ázsiai hona 60; — ősi ábrázolása 249.
- Magyarország alföldjei 54; — címere 201; — latin-olasz műveltség 54; — prähist. régiségei 305; — régészete az osztrák tudósok előtt 364; — régészeti térképe 343.
- Magyarországi humanizmus története 316; — ó-keresztény stb. emlékek 139; — pólák 211; — Tamás ferenczr. szerzetes 1469. 98.
- Magyar-Óvár, castrum 150; — római feliratos kővek 150; — xv. századi képe 151.
- Magyarság volgamenti hazája 54.
- Majnai Frankfurt, Krauth műgyűjteménye 273.
- Majolika-gyűjtemény, gazdag paraszt 375.
- Malachit zöld festéke 7.
- Maldúr templomtornya, xvi. száz. 63; — (Szepesm.) kath. templom 63.
- Maldúri templom építésének ideje 64.
- Maler V. németországi éremverő 1526. 181.
- Malsai kereszt (Tatzenkreuz) 402.
- Mamurra márványlemezei 33.
- Mank, római sírok 306.
- Marcus Aur. Celerinus, a II. legio adj. hadastyána 379.
- Marescoti Joh. 180.
- Margit, II. András leánya (hibásan IV. Béla leánya helyett) 139.
- Margitai mészkö 234.
- Margitsziget, Contraaquincum 139; — Domonkos szerzetbeli apácák zárdatemplomának maradványai 139; — premontreiek Mihály egyházának maradványai 139; — sz. Ferencz minorita-szerzet egyházának maradványai 139.
- Mária 254; — a kis Jézussal 99; — Magyarország védasszonya 217.
- Mária Feodorovna, I. Pál orosz czár neje mint érmelő 181.
- Mária királyné pénze 179.
- Mária-Nosztra (Hontmegye) 1382-ben 250; — erdő 252.
- Máriássy-család, markus- és batizfalvi, címere 137.
- Mária-Thall (Pozsonym.) 250.
- Mária Terézia 447.
- Mária-Terézia-féle bajor érmek 179.
- Máriavölgy, pálos vízvezetés 153.
- Mariette 7.
- Mariopol 248.
- Márk mester bölcsész 98.
- Marlianus Jo. Franciscus codex 318.
- Mármaros 335.
- Marne-kerület (Franciaország), mesterséges krétabarlangok 363.
- Marohán birodalom 426.
- Maros 117, 261, 262, 264.
- Marosbogáti fűrész 18.
- Maros-Bogát, római út 185.
- Maros-Décse, katlansírok 266.
- Maros-décsi lelet 337.
- Maros és mellékvölgyei, részletek 120.
- Maros-Gezse, római út 185.
- Maros jobbparti ősbárlangok 384.
- Maros-Tordamegye lelőhelyei 120.
- Marosújvár, római sisak 341.
- Maros-Vásárhely 118, 276; — vidéke 125.
- Marosvölgy 120; — római hadi út 185.
- Maros völgye, katlansírok 266.
- Martyákova Szkala hegykúp 423.
- Marsigli 67.
- Marsilius Ficinus, Corvin-codex 209; — «Epistolarum Libri VIII.» Corvin-Codex 218.
- Marsnak szentelt kocsai díszei 341.
- Martin-féle muzeum 305.
- Martinus Faventinus presbyter másoló 1487. 108.
- Martinuzzi 251.
- Márványkapu 268.
- Maskeronok 448.
- Maspero 8; — a bulaki muzeum igazgatója 2.
- Massa obryzæ súlya 42; — tisztára kiolvasztott színarany 41.
- Mastabák 7, 8.
- Mastyx, fekete szurokhoz hasonló 130.
- Mathias Rex 414.
- I. Mátyás király 72, 252, 325, 376; — által meghódított tartományok címerai 209; — arczképe 97, 99, 102, 106, 108, 110, 111, 112, 115, 209, 210, 212, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 311, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 322, 323, 324, 325, 326, 407; — arczképe emlék-

- érmen 326; — arczképe fametszetben 326; — arczképe miniatűrben 326; — arczképe színes medaillonban 326; — arczképe szláv typust mutat 218; — Ausztria hercege 217; — babérkoszorúsan 326; — babérkoszorúval fején 210; — bécsi bevonulása 211, 214; — bronz emlékérmé 216; — címere 220, 313, 211; — diadalkocsin 214; — diadalkocsin mint triumphator 210; — díszes costümben 414; — emlékérmé 181, 317; — 1485. évi bécsi bevonulása 115; — fametszetű arczképe 1493-ból 324; — hadi diadala 212; — hadi tettei 210; — hadjáratai a török ellen 217; — halála 1490. 313; — homlokán cserkoszorúval 326; — iconographiája 212, 219, 319; — könyvmásolói és miniatorai 313; — könyvtára 313; — legjobb arczképe 110, 317; — legrégibb arczképe 99; — lóháton a törökkel való csatában 216; — lovas arczképe 217; — lovas képe 330—332; — mellképe 106; — miniatűr arczképei 210; — mint a keresztény civilisatio előharczoja 217; — mint Ausztria uralkodója 212; — mint triumphator 115; — nyílt és zárt koronával 326; — Olaszországban népszerű hős 332; — osztrák hercegi czíme 210; — palástban térdelve 210; — Ransanus Pétert, a nápolyi király követét 1488-ban ünnepélyesen fogadja 314; — szakállal 98; — térdelő alakban 99; — udvara 313; — uralkodásának utolsó lustruma 1485—1490. 209; — vaspánczélú fegyverzetben 330.
- Mátyáskori sodronyzománcz 408.
 Maximilián király 1575. 272.
 Maximinus aranya 179; — püspök revennai trónusa 397.
 Mecheln posztó 160.
 Mécsesek 285, 339.
 Medaillák keletkezése és előállítása 180.
 Medaillon-féle 361; — kelyhen 361; — -kép 317; — medalia szó 180; — miniatűrök 218; — művészet 180.
 Medea 414.
 Mathæus de Pastis 180.
 Materies obryæ auri tisztára kiolvasztott színarany 42.
 Mathias rex Ungariæ Boemiæque et dux Austriæ éremkőirat 212.
 Medgyes, aranyozott áttört művű ezüstöv (xvii. század?) 284; — réz eladás 1526. 171.
 Medgyesi torony legmagasabb Erdélyben 333.
 Medicis Péter éremgyűjteménye 180.
 Medinethabou, egypt. falu 8.
 Medvével viaskodó lovas alakok 64.
 Megalithicus emlékek 438.
 Megykerék 204.
 Melagber szentélye 243.
 Meleager mythos 230.
 Meleg-Földvár (Szolnok-Dobokam.), kőbuzogányok 421.
 Mellesat, hatlobos 202; — kerekidomú 202.
 Mellesatok 202; — díszítése a xvi. században 177; — öltönyre 201.
 Mellképek 380.
 Mellszobor 341.
 Mellvért, díszes 300.
 Memnon 398.
 Memphisi sírok 243; — művészek 5.
 Mendola (Délirol) népvándorláskori leletek 305; — leletei 306.
 Menes uralkodói 3.
 Mentekőtő 202, 369.
 Mentuna szobra 1.
 Menyő (Szilágym.) keresztelő kút 268; — (Szilágym.), templom 268.
 Mérczék, régi városi (Stadtmetzen) 235.
 Mérművek 63, 64, 412.
 Mérműves ormok (Giebel) 64.
 Meroe, pyramisok 8.
 Mértékletességi rend 298.
 Mértföldkő 242-ből 290.
 Meszely eredeti ősmértéke 1823-ból 284.
 Meszesi Sz. Margit apátság 267.
 Mészkö töredék 92.
 Metallurgia 435.
 Metszetek 365.
 Metszőeszköz éles hegye 425.
 Metz város könyvtára 274.
 Mexikói hieroglyphes kö emlékek 367; — ólom szükségpénz 281.
 Meynert, osztrák orvos 225.
 Mező-Kereszt, réz bányászcsákány 118.
 Mező-Keresztes, arany karperecz 377.
 Mező-Komárom 379.
 Mezőkövesdi matyók butorai 88.
 Mezősápi lelet 18.
 Mezőszilvási lelet 339.
 Mezővári városka 256.
 Michne havaselföldi vajda 163.
 Mihály arkangyal, lelkeket mérlegelő 74; — vasba öltözve 52.
 Mihály zágrábi püspök 252.
 Miklós mester kolozsvári festő fiai szobrászok 207.
 Miklós falu (Mosonym.), római laktelep 149.
 Miksa főherczeg 377.
 «Milieu» 282, 283.
 Millefiori lap, kerek 240.
 Milzecky czímer 138.
 Minerva-fej 397.
 Miniator, ismeretlen 98, 115.
 Miniatorok 216.
 Miniatur-festészet 110.
 Miniature képek 332.
 Miniatureök 365.
 Mintakönyv, régi 375.
 Mionnet 270.
 Mirkvásár (Streitfort) 118.

- Misekönyv 99.
 Misemondó ruhák, drágagyönggyel és skó-
 fummal kivarrott dombormívű 255.
 Miseruha (casula) harang alakú 408.
 Miskolcz 375, 377, 409.
 Mithras, a sziklaszülött 390; — bálványszobra
 387; — bikaölő 247; — cultusa 243, 390;
 — fogadalmi oltárkö felső része 387; —
 hívei 387; — oltárai 390; — szentélye 243;
 — sziklából születő 247; — sziklaszülött
 (Mithras petrogenitus) bálványa 389; —
 szobor alakja sértetlen állapotban 390; —
 szobor alapzata 389; — tana 392; — tem-
 plom barlangszerű jellege 388; — templom
 titokzatos homálya 391; — temploma 387.
 Mithrast ábrázoló kémlékek 341.
 Mithraeum 387; — cellája 389; — hármás
 felosztása 389; — nagysága 388; — romok-
 ban 392; — sacrariuma 389.
 Mithriatikus emlékek 391.
 Mitterbergi prähistoricus rézbányászat 116.
 Mochnay templom a xv. századtól 416.
 Mócsi lelet 340.
 Modenai estei könyvtár 110; — Gregorius,
 Corvin-codex 209.
 Moeris-Phiops, egyiptomi király 8.
 Mogoróhéj, megszenesedett 143.
 Mogorós 117; — lapos véső 124.
 Mohácsi vész 155.
 Mohamed szultán 377.
 Mohamedán nyomok butoraink díszítésében 88.
 III. Mohammed-féle török arany 179.
 Mohorai Vydfy Ambrus nógrádi alispán 322.
 Mojgrádi nagy aranykincs 50.
 Mokrai barlangleletek (Morvaország) 305.
 Moldován Gergely: «A latin, cyrill, dák és
 székely írásjegyek kérdése a románoknál» 59.
 Moldva és oláh érmek 96 — forgalmi érmek
 179; — kés bevitel 160.
 Mommsen 247; — C. I. L. III. 3257. 241
 Monaji halomsír leletei 374.
 Mondsee czölöpépítményei 305.
 Mondsee-i codex 253; — réztárgyak 116
 Moneta, pénzverde 40; — Sirmiensis 77.
 Mongol népek 249.
 Monilia 202.
 Monogrammok, polgári patricius családoké, a
 xv—xviii. száz. 129.
 Monostor 295.
 Montagny franczia érmelő 181.
 Morsus 202.
 Morva-Lieszkó helység 423.
 Morvaország, 423; — őskori régiségeket tar-
 talmazó muzeumai 308; — prähist. régi-
 ségei 305.
 Mosea 180.
 Mosony 151.
 «Mosonymegye multjából, Vázlatok» 150.
 Mosonymegyei ásatások 183, 186; — római
 leletek 149; — történelmi és rég. egylet
 1887. évi jelentése 183; — tört. és rég.
 egylet ötödik közgyűlése 1888. febr. 11-én
 284.
 Mostunga, örtorony alapja 138.
 Moszkva 255; — múzeumai 249.
 Mozaik 365; — téglák 240, 241, 339.
 Mozaikok 341.
 Much Mátyás gyűjteménye 307; — osztrák
 archæologus 225.
 Mugicskert, bronz tű 348.
 Muhi pusztá 376; — város romjai 376.
 Mumia 3, 434.
 Munkácsi bányász emlékérem 281; — bronz-
 kardok 305.
 Murány vára 427.
 Murrus műhelyéből agyagmécses 243.
 Mursa (Eszék) 292, 293.
 Mursai út Mohácsnál 292.
 Murus dirutus 70.
 Muzeumok 223.
 Műemlékek országos bizottsága 67, 74—75, 83,
 410; — rajzai 86.
 Mühlbach 445.
 Műkincsek mint hadizsákmány 255.
 Müller Frigyes, osztrák ethnologus 225.
 Müller Henrik, nagyszebeni régiségőr 244.
 München 369; — Corvin-codex 311.
 Münchener Beda Venerabilis 114, 216; — Cor-
 vin-codex 211.
 Müntz Eugène 330—332.
 Műrégészeti Kalauz 446.
 Műtárgyak külföldre vitele 95.
 Művész, sírkövet véső 303.
 Művészek neve műveiken 207.
 Művészeti Ipar 81.
 Művészeti ipar kézikönyve 364.
 Mythologiai népmese 424.
 Mythos, görög 63.
 Nádlevél idomú széles gerincű penge 175.
 Nádasdy család többféle 402.
 Nádpataki (rohrbach) lelet 244.
 Nagy-Bánya 336.
 Nagy-Bobrócz 259.
 Nagy-Borosnyó (Bodza-szoros torkolata), ró-
 mai lámpa 183.
 Nagy-Constantinus 77, 79; — császár 313-ban
 392.
 Nagy-csongovai kések 257.
 Nagy-disznódi úrmutató felirata a xv. század-
 zadból 201.
 Nagy-Enyed 117, 118, 261, 264; — Bethlen-
 tanoda régiséggyűjteménye 336; — kanalas
 fibula bronzból 244; — múzeum 93, 122,
 124; — ref. collegium múzeuma 117; —
 sírmező emlékei 338.
 Nagyfalu (Szilágym.), templom szentélye 268.
 Nagy-kajdáci sziget (Tolnam.), bronzrégiségek
 175.
 Nagy-Károly arany kancsója 368.

- Nagy Kristóf ábrája tornyon 139.
 Nagy-Küküllő és Olt-vidék vízválasztója, részleletek 120.
 Nagy-Küküllőmegye, részleletek 118.
 Nagy-Küküllő vidéke, részleletek 118.
 Nagy Lajos 198, 250, 376; — Beszterczén 1366-ban 199; — címere 193, 195, 199; — király 1355. évi ó-budai határjáró oklevele 69, 70, 71; — magyar király fényes kísérettel viszi Szent Pál tetemeit B.-Sz.-Lőrinczre (festmény) 252; — tartózkodása és új telepítései 282.
 Nagy-Lehota, ásatások 328; — leletek 327.
 Nagy-Lévárd (Pozsonym.) községrész Haban vagy Haban-udvar 375.
 Nagy-Szaláncz, szenesedett búza 347.
 Nagy-Szeben 445; — ajtók és ablakok, xvi. száz. 271; — ajtók, xvi. száz. 272; — Bruckenthal-múzeum 117, 118, 243; — C(zirmes) W(eidner) építész 1582-ben 272; — dóriai ízlésű párkánnyal bíró ajtó 272; — Erdélyi Honismertető Társulat 445; — ezüst kanalas ruhakapocs 338; — gothikus renaissance világi épületek 445; — Haller-féle ház kapuja 1582. 272; — kaputornyok 272; — műemlékei 271; — olasz kőfaragó 271; — olasz renaissance ízlés 272; — ötvös 272; — plébánia-templom 271; — pusztulásai 271; — Reispergassei ajtó 1571. 272; — réz-utczai Teutsch-féle házban levő díszes ajtó 272; — Roland szobor épülete 1550—51. 272; — Thomas Stihn művész 1570. 272; — Thomas Lapidica a. d. 1552. 272; — tornyok 272; — városháza, xv. száz. 271; — városi számadások 159.
 Nagyszentmiklósi aranylelet 368; — kincs 185, 288; — lelet 173, 367.
 Nagy Theodosius ruhadelete 45.
 Nagytótfalusi éremlelet 381.
 Nagy-Várad 207, 342; — bronzlelet 342; — ezüstlelet 244; — három szent király szobra 204; — négytornyú székestemplom 267; — püspöki palota 268; — római kori barbár ezüstkincs 342, 445.
 Nap tárcsája 5.
 I. Napoleon 255; — győri ezüst emlékérmé 179.
 Nápoly 102.
 Nápolyi görög autonóm érem 281; — miniatörök 314; — múzeum 397.
 Naszód 336.
 Naszódi szoros 335.
 Naxos szigete 93.
 Necrologia 276.
 Nedecz vár 84.
 Negai sisakok 309.
 Negotin (Szerbia) 275.
 Nehezék 436.
 «Nekües», árnyékok 3.
 Nemanyják szerb dynastiája 275.
 Nemes-Podhrágy, őskori telep 423.
 Nemesvölgy (Mosonym.), nagy kiterjedésű római épület falai 150.
 Nemesvölgyi ásatások 285.
 Német anthropologiai társulat 287; — anthropologusok nagygyűlése 116; — császári korona 251; — feliratú sírkő, legrégibb 404; — iskola 102; — kincses lajstromok a xiv. és xv. száz. 202; — könyvfestészeti iskola 99; — műtörténet 204; — ősrégészeti társulat folyóirata 173; — universitáson dal-mátok 58.
 Német-Csanád (Csanádm.), csúcsíves templom 138.
 Német-Lipce, átfűrt kőbalta 276.
 Németlipcsei kardck 430.
 Németország, medaillák használata 180.
 Németországi minták a xvi. század közepe óta 272.
 Németpalánkai éremlelet 282.
 Német-Próna, városháza 84.
 Nemeth, ó-budai praefectus ásatása 68.
 Nemzeti Múzeum 122, 182, 186, 238, 241, 245, 349, 384, 427, 444; — arany karperecek 367; — aranylelet 118, 286; — boglár 21; — érme 326; — bronz kardok 430; — erdélyi eredetű kehely 201; — érem- és régiségosztály gyarapodása 1886. augusztus végéig 94; — érem- és régiségosztályának gyarapodása 1887. szept.—decz 175; — éremtárának gyarapodása 1888. jan.—apr. 281; — éremtárának gyarapodása 1888. máj.—aug. 381; — ezüst sisak 392—400; — jövője, hirlapi polemia tárgya 283; — kehelygombja 273; — két rézcsákány 120; — könyvtára 102, 215, 314, 319; — mellcsatok 202; — régiségtára 220; — régiségtárának gyarapodása 1888. január — apr. 276; — régiségtárának gyarapodása 1888. máj.—aug. 379; — réz bányászcsákányok 118; — salonai sírláda 228—233; — udvara 289.
 Neolith-kor 363, 434.
 Neolith-kori népek 364.
 Népszerű felolvasási cyclus 87.
 Neptun 270.
 Népvándorlás kora 183, 280, 380.
 Népvándorláskori aranygyűrű 89; — emlékek 95; — fülönfüggő 241; — ötvösművesség 367; — sirmezők 83; — vaskard 185.
 Nero 414.
 Neuchateli czölöppéptmények 116.
 Nezsider multja 285; — régi neve Zombat-hely 285; — római nő sírja 150; — vidékén római sírok 285.
 Nezsideri ásatások 285.
 Nike apteros temploma 81.
 Nikolsburgi hg. Dietrichstein-féle könyvtár 319.
 Nil völgye 5.
 Nodus helyén cikkkes gallér 361.
 Nommismata szó 180.

- Notitia dignitatum 40, 44, 46, 294.
 Novæ, equites Dalmatæ 294.
 Novotha család, beczkói, címere 137.
 Női szentek 202.
 Nöstényszarvas 174.
 Növényi minták 374.
 Nucleus 340.
 Nucleusok 435; — gyűjteménye 342.
 Nulliborák mesze 234.
 Num-hotep sírja domborművei 5; — sírképei 6.
 Nummulit mészke 378.
 Nürnberg 287.
 Nürnbergi anthropologiai nagygyűlés 116; — germán múzeum 445; — Historia Imperatorum Turciæ 114.
 Nyakék 438.
 Nyaklancz 297; — liliomos kannákból 300.
 Nyakpercz 373; — rovátkos 244.
 Nyakvédő, pikkelyes 300.
 Nyárad-Gállalva, fejsze 124; — két rézbalt 125; — kőbuzogányok 417; — nagy réz-lelet 120.
 Nyék, csizmadia-czéh ládája német köriratos pecséttel 382.
 Nyíl 363.
 Nyílak 429; — háromszögű, laposvégű 435.
 Nyílcsúcs 280, 380.
 Nyílhegy 24, 241, 423, 434, 435.
 Nyílhegyek 347; — négylapú 338.
 Nyílak, keresztelű 363.
 Nyíroldal, lapos vésőféle 117.
 Nyitrai egyházmegye arany kelyhe 134; — evangelisteriuma a xiv. századból 131.
 Nyitra-ivánkai korona 367.
 Nyitramegye 375.
 Nyitramegyei ásatások 327—330.
 Nyitra-Novák, temetkezési hely 328.
 Nyitra völgye 327.
 Nyugoteurópai fajok 282; — avar ékszerek 373.
 Nyugoti góthok részére évi ajándék 49.
 Nyúlzigeti (margitszigeti) emlékek 139.
 Oberflorstadti mithræum 389.
 Obl kassai polgár 1262. 86.
 Obrusa, obryza 41; — obrisiacum = tisztára kiolvasztott színarany 42.
 Obrussa 77.
 Obryza 46.
 Obryzare, obryzatus 78.
 Obryzatus 77.
 Obsidián 344, 346; — eszközök 346, 379; — magkövek 346; — nucleus 346, 347; — nyílhegy 347; — penge 239, 240; — pengőcske 328; — szilánkok 347.
 Ó-Buda 67; — amphitheatrum 67, 68; — Árpád sírja 69; — Attila városa 71; — Csigadomb 68; — királyi várak 73; — Kreml-malom 68; — lakosok 67; — mi-noríták székháza 73; — palaestra 67; — Papföld 68; — rézkori halászhorog 122; — római erődítmények 68; — római gyűrű 176; — római lelet 95; — római villa 86; — római vízvezetéki pillérek 67; — székes-egyház 70; — thermák 68; — Viktoria téglavető 380.
 Ócsai átmenetkorú templom 139.
 Ocsova község 433.
 Octavius művész bélyege 380.
 Odessa 248, 249.
 «Odrovanz» lengyel címércsoport 138.
 Ó-egyiptomi emlékek 439; — művészet 1—10.
 Ó-görög érmészet 82.
 Oker, természetes 7.
 Ó-keresztény baptisterium, földalatti 138.
 «Ó-kor journalistái» 226.
 Ó-kor 396; — templomai 7.
 Ó-kori arany- és ezüst-ipar 367; — élet 247; — emlékek 221; — halottas szertartások 396.
 Oláh-bogáti lelet 349; — lószabla 21.
 Oláhok betűi 58.
 Oláhország 160.
 Oláh tutajosok szerszámjainak megjelölése 59.
 Olajbogyó alakú gyöngyök 435.
 Olasz cursiv betűk 216; — cursiv minuscula 211; — festmények, xvi. száz. 400; — -földi góthika 194; — heraldika 404; — könyvfestészeti iskola 216; — lovagszobrok, xv. sz. 206; — mesterek 268; — mester freskói 53; — ötvösművész 194; — pásztorbot, xv. száz. 274; — renaissance 415; — arcsképei 102; — ornamentika 406; — stílus 268; — származású miniatűr 114; — universitás 58.
 Olaszország 53, 224, 268, 366; — medailleurművészet hazája 180; — őskora 224; — renaissance apostolai (szobrászok, festők, építészek) a xv. században 407.
 Olaszországi könyvtárak 316; — ötvösiskola 194; — régiségek 288.
 Olaszos ízlés hazánkban a xvi. század első évtizedeiben 271.
 Olefactorium 241.
 Olmütz, nemzeti múzeum 308.
 Olmützi társulat cseh kiadványai 308.
 Ólomgyűrű 39.
 Ólomtáblácska, négyszögödmű 95.
 Olt vidéke 117.
 Oltár- és úrasztala-terítő, legrégibb, 1641-ből 88.
 Olvasztó csésze, tisztá graphitból 427.
 Olympiai ásatások 78.
 Ompitali völgy, őskori barlangok 375.
 Ón 172, 447; — -darab 24; — lemezek 122; — rézcsákány anyagában 118; — tárgyak 337.
 Ondine francia érmelő 181.
 Optatus műhelyéből agyagmecsés 243.
 Orbán Balázs: Székelyföld 125.
 Orchestra az v. században, kör alakú 81.
 Orczii kardok 430.
 Organismusok 283.

- Óriások útja, hegynyereg 425.
 Ormok címéren 198.
 Ormós Zsigmond temesi főispán régiséggyűjteménye 241.
 Ornamentika 280; — rovátkolt 352.
 Orosi éremlelet 282.
 Orosz 253; — császári közgyűjtemények 255; — czárok Moldva-Oláhország számára vert éremfajai 179.
 Oroszfája, nagy kétélű csákány 118.
 Oroszi kardok 13; — lelet 20.
 Oroszlán, címéren 131, 132; — kettős farkú 414; — (Komáromm.), csiszolt köeszközök 175; — sírkövön 302; — sisakon 397.
 Oroszlánfő sisaktarajon 397.
 Oroszlánon álló pánczélos alak 300.
 Oroszok 255; — cyrill betűi 58; — nemzeti szent hőse 249.
 Oroszország, templomok x. és xi. száz. 249.
 Oroszvár (Mosonym.), régi vár 150.
 Orsógomb 358, 359.
 Orsógyűrűk 417.
 Orsókarikák 346.
 Orsópergetyű 148, 149.
 Orsovai korona-kápolna emlékérmé 178.
 Ország almája 251; — címérében a pólák nem ezüsttel, hanem vörössel kezdődnek 212; — zászlaja 214.
 Országház (új) alapozási munkálatainál napfényre jött római és xvii. száz. leletek 87; — területén kiásott közép- és újabbkori régiségek 177.
 Országos címér, magyar 195; — kiállítás 1885. emlékérmé 179; — levéltár 402.
 Ortheologiai leletek 439.
 Osiris istenség 3.
 Oslí, fekete agyagedény 383.
 Ostyafűtő vasak 445.
 Ó-szláv evangéliumi szöveg 275; — naptisztelet áldozóhelye 428.
 Oszlopok 380.
 Ó-Szőny, római régiségek 76.
 Osztrák érmek 281; — főváros 225; — múzeum igazgatósága 364.
 Osztrópatak 288.
 Osztrópataki lelet 174, 367; — lemez 174.
 Ó-testamentomi jelenet 597; — próféták alakjai 447.
 Otho 414.
 Óvár a Szamos partján 334; — (Bereg.), kőverőség 431.
 Oziris 8.
 Ozorai aranykincs 373; — Pipo 84.
 Öblönyök 246.
 Ólandi észt parasztok rótt jegyei 55.
 Öntési barázda 94; — lepények 93.
 Öntőcsésze, csolnakalakú 444.
 Öntőminta 93.
 Öntőműhely maradványai 245.
 Öntő-rög 24.
 Öntvény, alakatlan 257; — kétélű 257; — vas-tag 257.
 Örlőkő 340, 347; — darabok 347; — egyik töredékfele 144; — gömbölyű, közepén átfűrt 346; — töredék 143, 146; — töredékek 346.
 Örlőkövek 346, 421, 434, 456.
 Örmény éremgyűjtemény 276.
 Örök forrásnak szentelt kő 390.
 Ősállatok csontjai 374; — megkövült maradványai 343.
 Ősbúza, szenesedett 346.
 Őscserép 424; — darabok 422.
 Ős cultus 426; — hagyományok 424.
 Őscsontok 344.
 Ősember ipara 92; — művelődése 221; — nyomai 374.
 Őshajdankorban munkafelosztás 91.
 Őskor cseréptárgyai 379; — emlékei 433.
 Őskori agyagedény, vaspánttal foltozott 89; — aranykarika 284; — aranykarikák 305; — arany láncszemek 89; — aranyleletek 425; — bányahelyek 125; — bronzok 340; — cserépedények 89; — cserépgyűjtemény 242; — cseréptöredékek 428; — cultura 337; — edények 61; — edényke 444; — ékszer 432; — ember 390, 421; — emlékek 221, 222, 378; — épülettörmelék 61; — erődítmény 141; — eszközök 427; — gyári ipar 91; — gyártelep 346; — koponyák 439; — köeszközök 175; — kögyűjtemény 242; — kőszáncz-gyűrű 433; — kultúra 245; — kunyhók 144; — leletek, hazai 374; — malomkövek 91; — népek 375; — népek bocszkorszéri viselete 444; — népek costumeje 444; — rakott fal 142; — régiségek 304; — rézeszköz 379; — sculptura 92; — sírmező 327; — táborhely 424; — tárgyak 61, 95, 342; — telep 141, 261, 422; — temető 377.
 Őslénytan, prähistoriának segédtudománya 221.
 Ősmagyar (?) temetkezés 377.
 Ősmagyarok 377; — emlékei 374.
 Ősmedve (ursus speleus) csontjai 374.
 Ősnépek tanyája 157.
 Ősrégészeti congressus 1876. 384.
 Ős-scythák viseletét jellemző islóg (lapos pityke) 249.
 Őstelep 157.
 Őstelepek 344, 345.
 Őstörténelmi congressus 1876. 444.
 Ötvös iskolák 194; — lajstrom 193; — -mű 163; — -mű bélyeg 365; — műhelyek 362; — -műkiállítás 1884. 130, 193, 270; — -művek 244; — -művek, címéres 199; — -művek, xvi. és xvii. száz. 89; — -művek zálogba adása 1511. 166; — művesség 365; — művészek mint szobrászok 206; — művészet, 273; — művészet, xiv. század 203.

- Ötvösség 366; «— remekei» 200; — története, hazai 193.
 Öv 20, 369; — -csüngő, szívalakú 239; — gyanánt szolgáló lemez 341; — -lánczok, ezüst 95; — -lemezek 25; — -lemez-töredék 20; — -részlet 342; — -töredék, különböző díszítésű 25.
 Övek 160.
- Paczalka 264; — katlansírok 261.
 Paczalkai lelet 337.
 Pádua visszafoglalásának emlékérmé 1390. 180.
 Páduai ötvösiskola 194.
 Paizs 202; — ára a xvi. század elején 172; — címér 195; — dudor vasból 173.
 Pa-juma egyiptomi szó = tenger 8.
 Pál apostol 380; — megtérése 52, 85; — püspök lajstroma 66; — veszprémi püspök levele 1263-ból 154.
 Pala 343.
 Palæolith eszközök 306; — gyűjtemény 305.
 Palást, arannyal áttört 251.
 Pálczácska 176.
 Pálczácskák nyakékeken 346.
 Pálcza végtagszerű tárgy, kacsza alakjával 444.
 Palæoethnologia Ausztria-Magyarországban 370.
 Paleolith-kor 363.
 Pálffy-serleg 368.
 Pálhegy 251.
 Palladio-féle minta 272.
 Pallas 270; — oroszországi utazó 249.
 Pallos, egyenes 302; — mint jelvény 298.
 Pálmaág 49.
 Pálmakoszorú 177.
 Palmett dísz 398; — sisaktarajon 397.
 Pálos épületek 66; — klostrom 268; — kolostor 152; — krónikák 66; — remeték telepei a xiii. század elején 152; — templom 65; — zárda beosztása 154; — zárdák 65, 153.
 Pálosok 72; — anyakolostorának emléke 250; — fővezére, vagyis generálisa 250; — magyar és lengyel provinciája közti kapcsolatot 250, 253; — magyar, őseinek arczképei 251.
 Pánczél 251.
 Pannonia 32, 379 390; — inferior helyrajzához adalék 289; — secunda 294; — secunda procuratora 44; — II-ban szedett adók 46; — területén szobrászati mű 176.
 Pannoniai edények 176; — földközi út 273; — idomok 174; — kutatások 90; — limes 292; — modor 350; — provincialis művészet 233; — sírládák 231; — táborok 76.
 Pannonius Andreas: «De regis virtutibus ad Mathiam Hungariæ Regem» 1467. 97; — karthauzi szerzetes 98.
 Pan, syrinxen játszva, szobor 247.
 Pántallér (Bandelier) 300.
 Pápaszemes fibula 348.
- Papföldi ásatások 25—39, 68, 385.
 Papyrcodex, legrégibb ismert 1.
 Papyrtekercs 2.
 Papyrusok rajzai 6.
 Parajd 91.
 Párducz 174.
 Parenzo, Societa di archeologia e storia patria 310.
 Paris 414.
 Párisi Cassianus 114; — Corvin-codex 209, 216; — világiállítás 1867. 1.
 Parittyá 420.
 Párkánytöredék, renaissance ízlésű 269.
 Pármai királyi könyvtár «Diomedes Caraffa: de institutione vivendi» című hártya-codex 1476-ból 102.
 Párta, «melyen vagyon kilencz paraszt aranyboglár» 384.
 Pártáreszek 21.
 Parthenon 80; — leírása 80.
 Patacs, pálos rom 153; — pálos zárda 154.
 Pater patriæ cím 290.
 Patencia 414.
 Patron minták 64; — motívumok 64.
 Patzner József seminariumi præfectus 240.
 Pausanias 80; — redivivus 79.
 Pávaszemes rózsa 88.
 Pávatóll és rózsa combinatiója eredeti magyar találmány 88.
 Pázmán Péter 66.
 Pécs 85; — püspöki könyvtár 289.
 Pecsétek 405.
 Pecsétlők 381.
 Pecsétnyomók 178.
 Pécsi székesegyház 370.
 Péczeli várhegy (Pestm.), őskori leletek 175.
 Peisistratidák működése 79.
 Peisistratos 79..
 Pelargikon kérdése 80.
 Peleske (Zalamegye), törtök felirattal 382.
 Penge 435.
 Pengehasogató kövek 434.
 Pengék 434.
 Pénzek, cseh és morva 82.
 Pénzzavárok 1621—1623-ig 82.
 Pereczek az aacheni domborművön 199.
 Peremes véső 24.
 Perényi-család ősi címere 295; — sírkövei 295.
 Perényi Imre főpohárnok és kanczellár 300; — Imrenádor 302; — Imre nádor parancslevele 1510-ből 70; — István főasztalnok felesége 303; — János címei 300; — János sírköve 1458-ból 295, 296; — János tárnokmester teljes címere 296.
 Perényiek családfája 303; — ősi címere 302.
 Periegetes eximius 79.
 Perikles kora 79.
 Perrot-Chipiez 3.
 Persa styl 369.

- Persia 414.
 Pertolalt sárosmegyei falu 408.
 Pesano Viktor veronai festő művei 180.
 Pest városának paroch. temploma 139.
 Petamenoph egyiptomi főpap sírja 9.
 Péter mester fia, ötvösművész 194.
 Péter, nyitrai püspök 1405. 252.
 Petersdorfi lelet 337.
 Petersen 247.
 Pétervárad felirat 290.
 Pethe Márton kalocsai érsek (1554–1605) címere 136.
 B. Pető Jánosné, özv., oltárképe 1672-ben 254.
 Petőfi-szobor leleplezése alkalmából származó füles ólomveret 281.
 Petrarca mint éremgyűjtő 180.
 Petreosai aranykincs 50.
 Petrossai aranylelet 367.
 Petzold mester 368.
 Peutingeri táblák 275.
 Pfennigshügeln 354.
 Phalera öntőminta 120.
 Pharao 4.
 Pharaók sírjai 9.
 Philippus (244–249) 289; — Maced. 414.
 Philostratus: «Icones, Vitæ Sophistarum ab Antonio Bonfino e græco in latinum tractæ» 209.
 Philostratus-codex 212.
 Phönix madár 313.
 Phrygiai süveg 391.
 Pilátus 99.
 Pilini leletek 380.
 Pillérek, keresztboltozatok tartására 387.
 Pillichstorfi ősdomb 305.
 Pilsen, múzeum 308.
 Piperetárgyak 434, 435.
 Pipere olajüvegecskék 285.
 Pisek, múzeum 308.
 Pisinói lelet 306.
 Pisztoltyok 241.
 Pityke 21.
 Pitykék, átlukasztott 239, 242; — pipakupak alakúak 351.
 Pitykés dísz 380.
 Plaqueette, kehelytalpra forrasztott 361.
 Plaqueettek, zománczos 361.
 Plastica 302; — hanyatlása 2.
 Plostyin község 140, 141.
 Pluto és Persephone reliefje 243.
 Poda magyarázata a fáról 75.
 Podæ nevű lelhely 11.
 Podheringi bronzkardok 430, 431.
 Podhradj = vár-alja 423.
 Podhrádi völgy 423.
 Podjebrad György (1458–1471) korabeli fillérek 82.
 Podolin, Szepesm. 63.
 Podsemel 306.
 Poetoviai felirat 207. évből 78.
 Pogányság uralma a iv. század első tizedében 392.
 Pogányvárak 430.
 Poggini felirat 180.
 Pohár, aranyozott 280.
 Poharak, tömör talpcsővel bíró öblös és igen csinos 437.
 Pohárka csontváz mellett 61; — magastalpú 359.
 Poicesti csiszolt kőalapács 244.
 Pókafalva (Alsó-Fehérm.), bronztükör 185, 340.
 Polgárdi háromláb 174; — harmadik lába 177.
 Pol.-Przyzycka, kis bronzlelet 173.
 Poludnica hegy 140.
 Polychrom initialék 312.
 Polygonal zárású szentély 63.
 Pomellum 406.
 Pompeji 33; — falfestészet 36; — falfestmények 34; — -féle vörös szín 35; — festmények 397; — fürdő 31; — gladiator sisakok 298.
 Pompejii szobrocška 248.
 Poncz, bélyeges 280.
 Ponczverőkkel készült idomok 174.
 Ponczokkal való díszítés 278.
 Ponczczal való jelzések 124.
 Ponor-Ohába (Hunyadm.), kőszerszám 420.
 Pontelly 240.
 Pontica pénzverőjében rézpénzt vertek 43.
 Pontus melléki városok 78.
 Popelnica = hamvasztó dűlő 425.
 Porcellán-medenczék 31.
 Poroszlói (Hajdúm.) őskori kincs fokosa 350.
 Poroszország (Nyugoti), katlan- és urnasírok 266.
 Porphyr-oszlopos oltár 106.
 Porta decumana 18; — prætoria 68; — principalis dextra 68.
 Portrait-statua, tribunust ábrázoló alak 243.
 Portus 341.
 «Posener Archæologische Mittheilungen» 173.
 Potaissa (Torda) hadi út 185.
 Pótsági lelet 21.
 Pozserovác (Szerbia) vidéki nyomok 275.
 Pozsony, káptalan 99; — -székeskúti bronzlelet 87; — -székeskúti völgy, őskori barlang 375; — társas káptalan kelyhe 367.
 Pozsonyi mérő, régi, 62 liter 236.
 Pozsonymegye 374, 375; — régészeti kutatások 87.
 Pölöskei bronzlelet 87.
 «Prædium consulare» bélyeges téglán 242.
 Præfectus prætorio Illyrici et Italiae 45.
 Præhistoria Ausztriában 221–227.
 Præhistoriai bizottság 226.
 Præhistoricum fejlődési története 363.
 Præhistorikus bronzeszközök ornamentikája 238; — gerencsér 358; — gyűjtemény 118; leletek 305; — sírok 147; — tárgyak 421.
 Præpositi thesaurorum a császári pénztárak élén 46.
 Præses, helytartó 41.

- Prætoriumok 443.
 Prága, dr. Berger gyűjteménye 308; — kr. národni múzeum 308; — múzeum 308 439; — Památky archeologicke 308; — Sz. György lovas szobra 204; — Sz. György lovas szobrának készítése 1373-ban 207.
 Pray «Hyerarchia» 406.
 Prerau (Morvaország), Szent István-kori emlélet 281.
 Příbócz, templom 84.
 Primavera 180.
 Primicerius 46; — scrinii aureæ massæ 41.
 Priscianus Lydus: «Interpretatio in Theophrastum de sensu traducta et exposita a Marsilio Ficino Florentino» Corvin-codex 218; — Corvin-codex 209.
 Priscus, a cohors miliaria nova severiana signorum signifer-e 379.
 Prisse d'Avennes: «Histoire des arts égyptiens» 1.
 Privigye 327; — templom 84.
 Próbatú (digma) 78.
 Procuratio jelentése 44.
 Procurator Augusti 44; — aurarium 39, 41; — monetæ 40, 44; — rei privatae 44.
 Procuratori bureau (ratio) 78.
 Prokopius 275.
 Propylæa 81.
 Provinciák pénzügye 41.
 Prudencia 414.
 Pruis János váradi püspök 317.
 I. Psammetich korabeli renaissance 5.
 Ptah-hotep sírja 5; — sírjának reliefje 1.
 Ptolemæusok 8; — templomai 9.
 «Publikános» függő 384.
 Puchheim (Puchhaimb) család címere 132.
 Puchheimok honfújsítása 1663. 132.
 Puchó 426, 427.
 Pulszky Ferencz 217, 239, 240; — Károly az aacheni kincsekről 1884. 193.
 Purgstall (Sopron mellett), földvár és sírhalmok 354.
 Purgstalli ásatások 360; — edények typusa 358.
 Puska 240.
 Pusztá-Somorja, római érmek 149.
 Püspöki bot (pastorale) 406; — bot renaissance stílú 415; — címér 409; — keztyűk (manicuralia) 406; — pálcza (pastorale) 408; — süveg (mitra) 408.
 Püspöksüveg apró szemcsékből 367.
 Pyramisok 7; — colossalis sphynxe 5.
 Quadrum egyik oldala nincs zárva 66; — -kút 66, 153.
 Quarcz 259; — -gömb 420; — -véső 92.
 Quarczit 417.
 Quazzaloti Andrea 180.
 Quirillus 44, 49, 77, 78; — név aranyrudon 41; — pénzverdei tiszt 49; — sirmiumi susceptor 45.
 Quittenberg, múzeum 308; — «Vočel» nevű egylet 308.
 Qounak, egypt. falu 8.
 Ra istenség 3.
 Ráczkeve, késő csücsíves templom 139; — szigeten temetői kápolna 139.
 Radisics Jenő az aacheni kincsekről 193.
 Radoslavo de Gara 401; — név 401.
 B. Radvánszky Béla ezüst kelyhe 137.
 Ra-em-ke faarczkép szobra 1; — fa szobra 5.
 Rajecz fürdő vidéke őstelep 428; — völgye, őskori telep 427.
 Rajka, római téglák 149.
 Rajna, keresztény műemlékek 273.
 Rákó, templom 84.
 Rákóczy-ágyú, XVII. száz. 177; — -címer 177, 381.
 II. Rákóczy Ferencz fejedelem neve 1705-334; — kis arany medaillonja 179; — libertásai 281.
 Rákóczy György jelmondata 177; — László († 1664) címere 137; — palota 334.
 Rákosi mithraeum (Sopronm.) 387, 390.
 Rákos-Palota, római lelet 95.
 Rakwitzi éremlelet 82.
 Ramesseum 8.
 II. Ramses Dapur erdővárosának megvívása 5; — fejének másolata 10; — korabeli felirat 4; — szobra 9.
 II. és III. Ramses mumiái 10.
 Ramsessek palotája 8.
 Ransanus: «Epitome Rerum Hungaricarum» című codex 313; — halála 1492-ben 314 — Péter lucerini püspök Mátyás udvarában 1488—1490. 313.
 Rapillusok 345.
 Rásony, őstelep 347.
 Ravaszlyuk lelhely 347; — tető, őstelep 346.
 Ravennai dombormű 398; — trónus domborműve 397.
 Ravin vára (Szerbia) 274, 275.
 Rea (Hnnyadm., Hátszegv.), kőbuzogány 420.
 Realismus 2.
 Récsei Récsey István, Apafi fejedelem jószágigazgatója 287.
 Redoutenberg 354.
 Régéc, kőkori telep 347.
 Regenyefalu (Baranyam.), török korbéli hajlított idomú kardpenge 177.
 Régészeti közgyűlés, magyar 173; — kutatások 249; — térképek 87; — tudományos irodalom repertoriuma 87.
 Régészeti Társulat (orsz.) december 27-iki ülése 86; — január 31-iki ülése 90; — febr. 28-iki ülése 179; — márcz. 27-iki ülése 181; — ülése ápril 24-én 282; — szept. 25-iki ülése 372; — okt. 30-iki ülése 443; — nov. 27-iki ülése 444; — szakosztályainak újjáalakítása 89—90.

- Regina Regni Poloniæ 253.
 Régiségek föl kutatása és megőrzése 445.
 Régiséggyűjtemény 240.
 Régiséggyűjtemények, magán 87.
 Régiség-kabinet, cs. kir. 305.
 Régiségleletek megóvása 95.
 Reissenberger Lajos tanár nyilatkozata 203.
 Reitz Heinrich német éremverő 181.
 Reizner János, a Somogyi-könyvtár igazgatója 239; — Szegedről írt monographiájának II. kötete 240.
 Rejman Eusebius pater, csensztochovai könyvtárnok 255.
 Relief bőr emlékérem 220.
 Remete Szent Pál szerzete 250.
 Remetei lelet 337; — telep csoportja 338.
 Remeték 66.
 Renaissance 271, 396, 400, 407; — czimerpaizs 302; — építészetben és műiparban 1573-ik évben 238; — -kori miniatűr-festészet 110; — mester 400; — mesterei 206; — metszésű pajzs 409; — motívumok 406; — motívumok könyvdíszeken 210; — sírkő 302; — sisak 398; — stílus rosetta 406; — stílus trón 324; — színei 280.
 Renner Lucas, brassói kereskedő 160.
 Repcz (Erdély), ezüst karperecz 380.
 «Repertorium für Kunstwissenschaft» XI. k. 2. f. 173.
 Rétyi Nyír, füstös jáspis szilánkok 117.
 Révay család címere 137.
 Revistye (Barsm.) vára 370.
 Réz ár 122.
 Részásványok 93.
 Réz balta 241, 245, 340, 342; — balták 117, 340, 437; — bányászat 116; — csákány 124, 241, 245; — csákány, kétélű 122; — csákányok 340; — csákányok, kétélű 124; — csákányok, magyarhoni eredetű 173; — csat 286; — -darab 24; — -dob, kettős (pauke) 333; — előkészítése a kereskedelemre 122; — eszközök 435; — feldolgozása 437; — házi kohászata 93; — karperecz 124; — kohászati kiolvasztása 122; — kor 370; — kori kalapács 175; — korong, orsógyűrűkhöz hasonló 122; — korról írt mű 340; — korszak 116; — lemez 124; — lemezke 257; — metszet 365; — őskereskedelmi 122; — rög 122; — (talán bronz) kard 431; — tárgyak 143, 337; — tárgyak belföldi készítmények-e? 125; — tárgyak kalapácsolás útján előállítva 124; — tárgyak technikája 124; — technika 342; — török 116; — tű 122; — véső, keskeny, lapos 276; — véső, lapos 122, 340; — -bánya 125.
 Rimaszombati kardok 430.
 Ritovniczai monostor (Szerbia) 275.
 Róbert Károly széles garasa, aranyforintja 179.
 Robenhauseni korszak 363; — leletek 363.
 Robogány (Biharm.), bronzlelet 342.
 Rodenegg várkastély a Wolkensteinok ősi fészke 298.
 Rodna 282.
 Rohácska, a neolith-korszak végétől, vagyis a bronzkorszak eleje óta az ember lakóhelye 146; — ásátások 141; — hegy 142; — lejtői 147.
 Rohácskai (Liptóm.) őstelep 140; — prähistorikus telep 260.
 Rokitansky osztrák orvos 225.
 Rom, téglalakú 65.
 Róma, 414; — a III. században 391; — Andreas Pannonius codex 318; — Didymus codex 312; — jezsuiták «Collegio del Gesù» gyűjteménye 98; — jezsuiták «Collegium Romanum» könyvtára 110; — pénzverde 40; — vatikáni breviarium 312; — Via del Pellegrino 330.
 Római adó fejében beszolgáltatott arany 43; — adófelügyelő 45, 46; — adószedő hivatalnok összesen 177, 44; — agyagkészítmények 339; — agyagművek 277; — ajtó szemöldöke (limen superum) 27; — album idomú reliefkeret 94; — *al fresco* festmények 34; — alfűtés 27; — apodyterium 28; — arany beolvasztása 43; — arany beszolgáltatása a császári pénztárba 42; — aranyékszerész 78; — aranyküldemény 49; — aranypénz készítése 40; — aranyrudak 40; — aranyrudak mivolta 42; — arcarius 46; — bányaigazgató 40; — bányászat 39; — bányászteszközök 243; — béletfalazat 29; — bélyeges aranyrudak 183; — bélyeges téglák 39, 240, 295; — bélyeges téglák gyűjteménye 242; — biscuite idomú téglák 33; — birodalmi pénzverdék 43; — birodalom 32; — bisellium lába 38; — bögrék 151; — Breviarium, Corvin-codex 209, 211; — bronz edény füle 277; — bronzháromláb 380; — bronzszűrő 174; — calculus (számológó) 39; — caldarium 25, 26; — capitel-töredékek 32; — castra stativa 9; — castrum 275, 295; — cella 28; — civilisatio 371; — consularis ezüst denár 239; — corinthuszlopok 32; — családi és császári érmek 281; — csapatok zászlói 180; — császárbélyegyek aranyrudakon 47; — császári bányák 40; — császári ezüst érmek 281; — császári kincstár 44; — császári pénztár 42; — csatorna 29; — cserépedények 341; — cserépmécses 380; — cserépmécses, gladiator jelennel 277; — cseréptárgyak 380; — diocesis adószedő hivatalnok 43; — domborműves mécsesek 246; — ékszer 176; — ékszerek 38; — elefántcsont szoborcso 277; — előudvar 29; — emlékek 341; — emlékkő 139; — emlékpénzek, missilia 180; — emlékszerű oltár 186; — építmény maradványai 68; — épület dekoratív kiállítása 32; — épület légfűtése

150; — ereklyék 285; — érmek 39, 381; — erőd 140; — erődített tábor praetoriuma 68; — ezüst ékszerek 277; — ezüst érmek 179; — ezüst- és bronzérmek 178; — ezüst karperecz 380; — fal alapszíne 36; — falak 32; — falazat 295; — falmezők 35; — fal-festmények 34; — falfestmények stílistikai oldala 35; — falfestmények színei 36; — falfestmény-részletek 28; — falvakolat festése 150; — fehér márványpálczikák 34; — fehérszínű kőkoczkák 33; — felirat 295; — feliratok 233, 234, 235; — feliratos emlékek 39; — feliratos és faragványos kövek 241; — feliratos kövek 242, 275, 379; — feliratos téglák 275; — festményeken növénymotívumok 36; — festmények színe 35; — festménytöredékek 36; — fibulák 246; — filigránüveg 38; — fogantyús merítő csésze 277; — fresko-vakolat 34; — frigidarium 25; — függőtálg szerkezete 26; — füles katlan szélfelöli töredéke 174; — fürdő bemenete 30; — fürdőcellák 29; — fürdő-csoport 25; — fürdő falburkolata 31; — fürdő férfiak számára 31; — fürdő kör-czikkelyei 31; — fürdő körfala 29; — fürdőmedenczék mélysége 30; — fürdő-medenczék rétegezése 31; — fürdő mellfala 30; — fürdő nők számára 31; — fürdő vállalkozó tulajdona 31; — gyártnmányok 174; — gyűjtemény 239, 240; — gyűjtemény Olaszországból 241; — gyűrűk 39; — harczos gazdagon aranyozott mellszoborcskája 243; — házi butorzat 38; — hidegfürdő 27; — hidegfürdő-medenczék 30; — hidegfürdő-medenczék nagysága 30; — historia 221; — imperium 278; — ioni oszlopok 32; — kereskedés 278; — kereskedő kincse 78; — kettős fürdőosztály 31; — koporsó 94; — kor 93, 183, 241; — kor előtti leletek 309; — kormány 45; — koronaarany 42; — korszak 67; — köprizmák 30; — kövezettéglák 151; — közfürdő 31; — községek aranyszolgáltatása 42; — köztársaság denárjai 82; — kulcs 338; — kút feneke 151; — küszöbök sajátsterü szerkezete 27; — lakóház 32; — lakóház peristylum 32; — lakóház tablinuma 33; — lámpa 183, 184; — leletek 39, 149; — lepel (velum) 27; — magánfürdő 33; — magánfürdő apodyteriuma 33; — magánház 31; — magaslatok 151; — malomkőkészítés 91; — márványlapok padolásra 33; — márványt utánzó díszítés 36; — mécses gladiatorok alakjaival 182; — medailák 180; — melegfürdő hosszúsága 25; — melegvezető csatorna 28; — mellékutvonal 185; — mérőföldmutató 176; — merítő öblöny 174; — mértőföldmutató kövek 289; — mozaikburkolat 33; — mozaik kőkoczkákból 33; — mozaikszerű ornamentumok

33; — negyedkör-pálczika 26; — negyedkör-pálczikák 30; — négyes láb 174; — női sírok tartalma 372; — padolat 26; — padolat előállítás 32; — palalemezek 34; — párkányzat 37; — pavementum, opus Signium 32; — pénztár főnöke 46; — pénzügyi ellenőrzés 45; — pénzügyi helytartó 44; — pénzügyi miniszterium 46; — pénzverés 77; — pillérek talapzata 32; — piscina 25; — prismaticus kötőbök 29; — provinciák 264; — provinciális agyagipar 246; — régészeti ásatások a főváros területén 67; — régiségek 274; — régiségek száma 95; — remiscientiák 183; — romok 72; — ruha-kapocs 38; — sánczok 87; — sarcophagusok gyűjteménye 233; — sikátor 29; — sír 295, 384; — sírkövek 95; — sírládák 380; — sírmező 149; — sírok 285; — sisak 184, 340, 341; — solidusok 77; — stuccodísz 37; — stuccofries 37; — stuccoréteg márványszemcsékkel 38; — stuccotöredékek 37; — susceptori hivatal 408-ban 45; — suspensura talajának burkolata 33; — szalagdíszítmények 35; — szerszámok 176; — szobafalak tagozása 35; — szobák belső decoratiója 37; — tablinum 37; — tábor 68; — táborhely 291; — talajmáz, maltha 31; — téglá 69; — téglák 353; — tepidarium 25; — tepidarium melegítése 27; — tojásfüzér ékítmény 37; — trachytlapok 26; — trachytoszlopok 26; — tripos 177; — uralom 81; — uszoda 29; — úszómedencze nagysága 29; — út 150, 185, 290; — út maradványai 291; — utikönyvek 293; — üvegedények 246; — vakolat 26; — várak 91; — vasutók 338; — vetkőző szoba 28; — vízvezeték 67, 70, 150; — vízvezetéki pillérek 73; — vízvezető ólomcső 28; — volutatöredék 32; — votivoltár 176; — abacus 389; — abacus oldalai 390; — ajtó elzárása 388; — ajtószárnyak sarkai 389; — atrium 387; — béletfal 389; — boltozat 391; — bronz fej 445; — canabák 385; — castrum stativumok 443; — cella, papoké és beavatottaké 389; — császári kor 400; — csatorna 385; — csontgyűrűk 445; — cultus 389; — dombormű 391; — falfestmény részletek 387; — falkarczolatok 386; — falpillér mint talapzat 388; — fogadalmi oltárkövek (ara votiva) 390; — fürdő fűtése 386; — fürdő váróterme (apodyterium) 385; — hengeralakú tölcser vízvezetésre 385; — istenalak 390; — kapu, nagy 386; — katonák jutalmazása 398; — katonaság Mithrascultusa 391; — kemencze 385; — kisebb közfürdő 385; — kőfaragó műhely 390; — kövek feliratai 391; — küszöb 388; — küszöbök 388; — küszöb szerkezete 388; — lakóház, nagyobb terjedelmű 385; — magasabb társadalmi körök vallása 391; —

- márványlemezek 387; — mozaik padlózat 385; — nagy uszoda 386; — oldalfolyosók 389; — oltárkövek 390; — padlózat maradványai 388; — padlózat trachytoszlopokon 385; — párkányos kötőredék 391; — pénz-
 zek 448; — profilozott párkányzat 390; —
 — rézpénzek 392; — száraz izzasztó terem
 386; — szentély terjedelme 389; — szobák
 387; — szobor vagy dombormű 388; —
 szobrociska, művészi 391; — téglacsövek
 (tubi) 385; — templomban padok 389; —
 templomőr (antristes loci) 388; — templom
 szentélye 388; — templom vestibuluma vagy
 pronaosa 388; — terem 385; — trachyt-
 oszlopok 386; — utca 385; — udvar,
 négyszögű mészkőlapokkal fedett 386; —
 üveg 397; — vérkeresztelések 388; — ves-
 tibulum 389.
- Román félkörű ívsor 267; — írók 59; — ívű
 ablak 152; — kor 267; — -kori basilica 72,
 410; — -kori épületmaradványok 152; —
 -kori styl 368, 410; — -kori templom 240;
 — templomépület 65; — stylű felvidéki
 basilikák 409.
- Rómaiak ősei 444.
- Romanizáló jellegű díszítmény 64.
- Románoknál a latin, cyrill, dák és székely
 írásjegyek 59.
- Románia forgalmi érmei 179.
- Rómer Flóris 217.
- Rosetták, változatos alakítású 64; — virág-
 cserepekből kiinduló 406.
- Rovás-féle írás 55.
- Rovátkok (Zinnen) 412; — renaissance stílű 63.
- Roviscai dombok felásása 306.
- Rózsza 375.
- Rózsahegy 90; — elnevezés 336.
- Rózsza király 336.
- Rozsnyó, tímárczéh pecsétnyomója 1697. 280.
- Rög 240, 242; — rézből 338; — -darab lyuka-
 csos 24.
- Rögök 337.
- Röszkei bronzlelet 233.
- Rubin, Schaab mellett (Csehország) őskori
 telep maradványai 305.
- Rudacska, lapos 257; — vastag 257.
- Rudacsákák, négyszögűek 24.
- Rudnóbányai templom 295.
- Rudolf kora 280; — trónörökös arczképével
 díszített emlékérem 179.
- Rupp Budapestről írt könyve 70.
- Ruthének betűi 58.
- Rügen szigete 305.
- S alakú szalag nyaklánczon 298.
- Saaz (Csehország) környékéről neolithikus te-
 lepek maradványai 305.
- Saazi leletek (Csehország) 306.
- Sabaria 83; — Bacchus-szobor 277; — csász.
 pénztár 46.
- Sacken Eduárd báró 222, 223, 224, 225, 226;
 — kátéja 222.
- Sackrau (Boroszló közelében), III. századbeli
 sírok 288.
- Sackraui sírlelet 174.
- Said egyik városa 2.
- Saitek basaltja 5.
- Saiti iskola 5, 6.
- Sajó völgye 336.
- Sajógömöri Ransanus-kiadása 430; — lelet 21.
- Sajókörmői egyház oltára 1731. 254
- Sajólád (Borsodm.), pálosmonostor fundamen-
 tomába falazott emlékérem 1720. 254.
- Sakkarai sírok 243.
- Saladin 325.
- Salamon magyar király képmása 252; — pálos-
 rendi fehér kámszában 252; — Rex 414.
- Salamon zsidók királya 179.
- Salföld, pálos rom 153.
- Salona, császári pénztár 46.
- Salonai sírláda 228—233.
- Salustius 414.
- Salzburg, múzeum 308; — múzeumában ős-
 régi leletek 309.
- Sambuccus Ransanus-kiadása 1558-ban 314.
- Samphleb kassai polgár 1261. 86.
- Sánczgyűrű 433.
- Saint-Maurice-i apátság (Svájc) 368.
- Saint-Sulpice-les-Feuilles, ereklyetartó 1479-
 ből 336.
- Sanct-Margarethen 306.
- Sanct-Michael 306; — (Krajna) ásatások 306.
- Sanct-Pölten 306.
- Santa-Lucia (Istria) ásatások 306, 307.
- Sapho 414.
- Sarcophagok 228.
- Sarkantyú 280.
- Sarkantyúk 182.
- Sárkány 75; — Szent György szobrán 204.
- Sárkánykigyó, gyűrű-alakba görbült, farkát
 nyaka körül csavaró, négylábú 300.
- Sárkánynyal viaskodó lovas alakok 64.
- Sárkányok 195, 202.
- Sárkányrend 300; — jelvénye 300; — jelvénye
 296.
- Sarkophag 94, 242, 339, 342; — lezárása 94.
- Sarló 24, 25, 93, 117, 175, 240, 257, 337, 340;
 — ép és töredék 16; — erdélyi típusú 18;
 — gombosvégű 16; — lemez-szelvényes 18;
 — nyele félkörbe görbült 353; — töredék
 242, 342, 353; — typus gombos végű 18.
- Sarlók 245, 431.
- Sarmizegetusai kőfaragványok 243; — mith-
 ræum 389; — feliratai 390.
- Sarok kövek (bossage) 412.
- Saroktorony-féle épületmaradvány 65.
- Sáromberki kard 340.
- Sárosi római sisak 246.
- Sárosmegye építészeti műemlékei 409.
- Sáros vármegye 407.

- Sárosi templomok tornyai 412.
 Sarpedon 398.
 Saruk, lemezesek 302; — (sandalia) 408.
 Sárvári lelet 337.
 Sas 409; — heraldikai alakítása 407; — két-fejű 280.
 Sáska falu, rom 152.
 Saskő (Barsmegye) vára 370.
 Sáslevél alakú díszítmény 404.
 Sasszárny 302.
 Sátor, tűzhányó 345.
 Saturnust ábrázoló bronzszobrocska 284.
 Saul, lováról lebukó 52.
 Savia 44; — főhelye Siscia 46.
 Scarbantilla, celta név 235.
 Schafrá király kőszobra (IV. dynastia) 1.
 Schams budai monographiája 68.
 Schillingi hallstadtkori lelet 173.
 Schimko Dániel-féle éremgyűjtemény 269.
 Schlackenbourg = őskori sánczok 433.
 Schleswig, neolith leletek 305.
 Schleswig-i kőszerszámok 305.
 Schlötzer 71.
 Schnaase 206; — műtörténész 204.
 Schönborn grófok címere 132.
 Schufu pyramisának bejárata 7.
 Schwarzerdi mithraeum 387.
 Schwarzc Páter szőnyegkereskedő a XVI. száz. elején 106.
 Schwarz Péter németországi éremverő 1519. 181.
 Schwechat felirat 290.
 Schweizi cölöpépítmények 223; — kőszerszámok 305.
 Schweidnitz garas 282.
 Scithák ker. vallásra való térése 444.
 Scrinium aureae massae 41, 46.
 Sculpturalis emlékek 243.
 Scythia-magyar hős szobra 248.
 Scythia 60.
 Sedlnitzky-család címere 137.
 Segesvár 118; — óraművesség a XVI. század második tizedében 169; — száz év. gymnasium muzeuma 117.
 Segesvári butorok 88.
 Seip (?) András † 1374. 126.
 Selesztő (Bereg.) 430.
 Selyemhímzésű díszítések 280.
 Selyemneműek (hirmys, damasium) 160.
 Selyemvarrások 280.
 Sémi írásrendszerek 56; — műveltségű népek 58.
 Sempthe 1396. 423.
 Sepsi-Szt-György 93; — székely Mikó-tanoda gyűjteménye 429; — székely muzeum 117, 184.
 Sepsi-Szent-Iván, kétélű rézcsákány 117.
 Septimius Optatus, oltár-főhajánló 176.
 Septimius Severus (193–211) 391; — és két fia 78.
 erapis 325.
 Serdab, egyiptomi sírfolyosó 8.
 Serényi-család 62.
 Serin—Görg Graff von (Zrínyi György) 62.
 Sérez, feliratos fogadalmi oltárkő 234.
 Serpentin 5; — balta, rendkívül ép selyemfényű vékony, ék alakú 425; — buzogány 417; — kőfejsze töredéke 92; — kővéső 347.
 Sestini 270.
 I. Seti, egyiptomi király 10; — szobra 4; — sírábrái 6.
 Sforza Blanca milanói hercegnő 316; — család címere 317.
 Sgraffiták 412.
 Sgraffitto díszítmények, legyező alakú 63; — modor 413.
 Sgraffittok 413, 414; — renaissance stillű 416; — XVI. századból 63.
 Sgraffitos galleria 413.
 Sickel-féle bronz emlékérem 179.
 Siebmacher 135.
 Sienai Simon ötvös unokája 194.
 Sigismundus de Sigismundis másoló 1487. 110, 112.
 Silexek, keresztélű 363.
 Silex fűrészek 436; — pengék 435; — tűk 434.
 Silvanus istenség dombormívű szobra 13.
 Simitók 436.
 B. Sina, idősb 1836. 62.
 B. Sina Simon 62.
 Sinai félsziget 7.
 Sinfálvi bronzlelet 245.
 Sírbolt 148.
 Sírboltok 65.
 Sírdombok 382.
 Sírhalmozók 355.
 Sírkamara 148, 355.
 Sírők 1370-ből 85; — 1375-ből 85.
 Sírőklap 128.
 Sírők minuskulás legendája 295; — régi 85; 125; — vörös márvány 300.
 Sírőkövek a XIII. századból 403.
 Sírklada 94, 436.
 Sírkladák domborművekkel 228.
 Sírmelekletek 372.
 Sírmezők 61.
 Sírtacla töredéke 267.
 Sirmium 40.
 Sirmiumi aranykészlet 49.
 Sirmium bélyege 41; — városának jelképe 77; — susceptorok 45; — pénzverő 380; — — pénzverde fennáll 375-ig 40; — pénzverde 77, 286; — császárok összefüvetele 78; — kőfejtés 78.
 Sirmiumi pénzverőhely bélyege 49; — pénzverőhely 49; — pénzverdénél alkalmazott tisztviselők jelvénye 49; — pénzverde 39; — pénzek a IV. század közepén 49; — bélyeg 48, 49.
 Siroka (Sárosm.), nagyon átépített, hajdan csúcsíves templom 405; — síremlék 415.

- Sírok család 407; — családnév eredete 1330.
408; — László neapoli püspök halála ideje
406; — László sírköve 405—309, 415.
Sírok kirablása 372.
Sisak 392; — állszorítója 185; — antik ere-
detű 400; — bokréta 398; — csúcsai 398; —
dísz 295, 296; — dísz címeren 202; —
ékitményei 400; — karima 397; — stru-
czos 195; — vas 177; — szemfödője 396; —
taréja 297.
Siscia, császári pénztár 46; — pénzverde 40.
Skandináv gyűjtemények arany karperecei
124.
Skarpirozott sziklák 436.
Skop Miklós XIV. századi ötvösmester 416.
Sléziai kisebb ezüstpénz 282.
Smirgel 93; — véső 92.
Sóbányák jegyér fejében 282.
Société Nationale des Antiquaires de France
331.
Sodrony 361; — csavart 362; — gyűrűk 425; —
hajtű 257; — karikák 257; — tekercscsésé
kalapált 373; — tekercs 348; — tekercs-
töredék 350; — tekercs, ujjvéd 349; —
zománcz 369; — zománczos keretek helyébe
rekeszek lépnek 273; — zománcz, közép-
kori, fentartotta magát hazánkban a múlt
század elejéig 362; — zománcz, magyar
272, 361; — középkori 371; — zománczos
ékesség 361.
Solidusok készítése 40.
Sol-t ábrázoló szobrocscsa 176.
Somfalva, cserépedény, hordó-alakú 382.
Somlóvár 1532. 269.
Somló. I. k. templom (Szilágym.) 267.
Somogyi könyvtár 239.
Somogyom, rézcsákány 118.
Somoskő várának fényképi fölvétele 443.
Sopianae (Pécs) 293.
Sopron 85, 132, 354; — ásatások 147; — bécsi
dombon ásatások 1882. 147; — benczések
birtokában levő városi egyház 74; — ben-
czés templom 85; — hamvveder 383; —
k. egyházi községi épület lebontása alkal-
mával talált feliratos emlékkő 234; —
multja 360; — neuwiese-i sírtelep 148; —
plébánia-templom 74; — régészeti muzeum
147; — Sz. Jakab kápolna 74; — Sz. Mi-
hály-templom ezüst kelyhe 132; — hegyek
359; — medencze 354; — megye 354, 355;
— megyei rég. társ. közgyűlése 382; —
régiségtár 233; — társulati régiségtár 383;
római sírleletek 305.
Sorger Mihály hazai építész 1630. 414.
Sothys korszak 8.
Sóvágók jele dobolás 333.
Sóvárad 91.
Spalato, muzeum «Bullettino di archeologia e
storia dalmata» című folyóirata 310; —
muzeum 228.
Spanyol fejedelmi címér 106.
Spanyolország leheltyei 438; — neolitikus
népe 438; prae-historikus telepek 434.
Sperandeus 180.
Spes 414.
Speyeri posztó 160.
Sphinx melletti templom 7.
Sphragistikai emlékek 405.
Spielenberg család címere 137.
Spienne, belgiumi őskori leletek 306.
Spirale maradványok 328.
Spiralis 241, 373; — kar 244.
Spiralisok 438.
Spöttl J. gyűjteménye 307.
Spring-Drassó (Alsó-Fehérm.) római mellék-
útvonal 185.
Srpskog archeoloskog društva 274.
Stájerország múzeumai 309; — régészeti tér-
képe 309.
Stalachtit 374.
«Starinar» 274.
Stela egyiptomi sírban 8.
Stephanus aurifaber, brassói ötvös 1520 előtt
165.
Stereobat 80.
Steyeri kék 160.
Stichlau, gr. Waldstein-féle gyűjtemény 308.
Stibor vajda 423.
Stihn (Stim, Stum és Stumer változatokban)
Thomas nagyszabeni művész 1570. 272.
Stilizált levelek sora 390.
Stola sírkövön 300.
Storno Ferencz híres mester 74.
Stöcklin vagy Zeggein (bizonyára Szegény)
Georg magyar mester Münchenben † 1584.
369.
Stradonize (Csehország) 305.
Strecsnó vár 84.
Strettwegi kocsi 309.
Strigilis 149.
Strobus feliratú méces 341.
Strucmadár 195.
Stucco párkányzat 341.
Stuhr-féle éremgyűjtemény 96.
Stuttgart, Dr. Seuffer műgyűjteménye 273.
Suba 88.
Sudarium 408.
Suess, osztrák geológus 225.
Sulmierzyce, urnatemetőből való sírlelet 173.
Susceptor auri et argenti 45.
Susceptorok 47; — csalásai 46; — hatás-
köre 45.
Sümeg 378.
Sümegh 62.
Sümeg, akasztó domb 377; — ferenczrendiek
könyvtára 378; — régészeti ásatások 377;
— régi vár romjai 378.
«Sürgöny» 1861. 139.
Sütő vas, polgári használatú 445.
Süvegek 160.

- Svábhegy, római sír 384.
 Svájcz 116.
 Svájczai köztársaság 5 francos pénzdarabjai mint emlékérmek 180; — tavak 305.
 Svéd katona 254.
 Syenit buzogány 417.
 Sylvanus erdei isten tiszteletére emelt oltár 149.
 Syroka, sárosmegyei falu 408.
 Syrokay név 408.
 Szabó Károly 70; — hún-székely írás kérdésében 59.
 Szabolcsmegye régiségei 444.
 Szakácsi bronzlelet 351.
 Szakolyi János, csanádi püspök 1494. 253.
 Szalag, jelmondatos 300.
 Szalagok (vitta) püspöksüvegen 408.
 Szaláncz vára 408.
 Szalay László 70, 71.
 Számadáskönyvek, városi régi, jelentősége 159.
 Szamár központi Afrikából 6.
 Szamos 90, 334, 335.
 Szamos-Ardó (Szilágym.) templom, 268.
 Szamos völgye 335.
 Szamos-Övár, Rákóczy-palota 90; — régi ház 1570-ből 90.
 Szamosújvár 335; — bronztábla 341.
 Szanda várának fényképi fölvétele 443.
 Szaniszló brassói ágyúmester 1526. 171.
 Szántó 345, 347; — kőkori telep 347; — vidéke, obsidián magkövek 89.
 Szappankő 358.
 Szarazvám, római sírkő felirattal 231.
 Szárcsont 448.
 Szárnyas véső 16, 24.
 Szarukő 346.
 Szarvas 252; — római tükördísz 185.
 Szarvasszó (Mármarosm.), arany nőkapocs 122.
 Szász nemzeti övek 244; — nemzeti számadások 159; — ötvösök 369.
 Szászkabánya, bányahely 125.
 Szász-Sebes, katlansírok 266; — római útvo-nal 185.
 Szász-Ugra 125; — (Galt), egy 29 cm. hosszú kétélű rézcsákány 118.
 Szász-Ujfalu 261, 264, 266; — katlansírok 262.
 Szászvárosi múzeum 124.
 «Századok» 268.
 Szászország 375.
 Szatmár 336; — vármegye 335.
 Szebenmegye, rézleletek 118.
 Sebenyi út menti őstárgyak 346.
 Széch, Pál (de —) vespéremi püspök levele 66.
 Széchy-család címere 62.
 Szécsényi sírlelet 176.
 Szederjes, fejsze 124; — rézfejsze a kovácso-lás szembeötlő nyomaival 118.
 Szeg alakú töredék 257.
 Szegény György mester fiai és unokája 369.
 Szegfü-alakú virág 401.
 Szegőtöredékek 21.
 Szeged, két réz karperecz 124; — öthalmi nép-vándorláskori leletek 240; — régi egyhá-zak 240; — régiségyűjtemény 239; — réz-kori lelet 239; — sövényházi népvándorlás-kori leletek 240; — vár fala 240; — vörös-rézrög 122.
 Székely alfabet 56, 57; — betűk 56; — boká-lyok 88; — falképek 50; — falvak templomai 50; — festett bútor 88; — festőiskola virágkora 50; — -föld 54, 60, 284; — -föld templomai 84; — -Földvár, katonai állo-más 185; — galambbugos kapuk 88; — írás 59; — írás, betűeltérés 58; — -Kocsárd (Torda-Aranyosm.), római sisak 184; — -kocsárdi római sisak 340; — múzeum 93, 117; — név határőrt jelent 54; — tem-plomok 51; — theologus 56.
 Székelyek eredete 54; — húnok maradványai 60; — hún-scytha eredetűsége 54; — kár-pátalji lakhelye 60; — magyarok 54; — története 55.
 Székelység alakulása 54; — olyan elem mint a többi magyarság 60; — zárt katonai tár-sadalom 54.
 Szekercze-töredék 347.
 Szekerczék 347, 429.
 Széksorozat, kiváló szépségű 64.
 Szélyne (Szjelnicz) község 433.
 Szemere, bronz telep 350; — kőkori telep 347.
 Szemgömb zománcz 2.
 Szemöld bronceból 2.
 Széndarabok 422.
 Széna-Verős (Zendrisch), ezüstkincs 244.
 Szendrői díszes kanna 1583. 272.
 Szendrő-Lád, bronzlelet 352.
 Szent-Ábrahám (Udvarhelym.), bronznak állí-tott rézkalapács 125.
 Szent András Zoárdus nyitrai remete arcz-kepe 252.
 Szentannai aranylelet (Aradmegye) 286.
 Szent atyák iratai 273.
 Szent Benedek, «Zorardi vitæ æmulus», nyit-rai remete képmása 252.
 Szent-Endre, római lelet 95; — római sírból kiásott csontgyűrű 445; — sarkophag 94.
 Szent-Erzsébet (Szebenmegye), kardpengetőre-dékek 11, 13; — temploma 128.
 Szenterzsébeti barbár temető edényei 280; — lelet 14; — övlemez 20.
 Szent Gellért arczképe 253.
 Szent Gergely pápa 273.
 Szent Gerlicze, hosszú lapos rézvésző 120; — hosszú vésző 124.
 Szent György lovas szobra 204; — tem-plom 84.
 Szentgyörgyi Ábrahám 1302. 134; — címér 134; — Tamás 1394. 134.
 Szent Imre 65; — herceg alakja ötvösművön 195; — magyar királyfi életnagyságú képe 251.

- Szent István alakja ötvösművön 194; — -féle denár 381; — korában épült capella regia 72; — kormány 54; — magyar király életnagyságú képe 251; — -templom 64, 65; — váradi szobra 206.
- Szent-István (Borsodm.), őskori temető 377; — (Maros-Tordam.), kétélű rézcsákány 120.
- Szent Jakab kápolnája XV. száz. 74.
- Szent László 69; — alakja ötvösművön 195; — denára 381; — Erdély rendezője 54; — kún legenda 85; — legendája 51; — magyar király életnagyságú képe 251; — váradi szobra 206; — váradi szobra paizsának felirata 207.
- Szentlászlói őskori lelet 87.
- Szent-Lélek-Uzsa, pálos rom 153.
- Szent Lukács evangelista 254.
- Szent-Margarethen (Krajna) sírleletek 305.
- Szent Mária, templom 84.
- Szent Mihály kápolna 85.
- Szent Pál apostol kösziklén állva 108; — tetemei festményen 252.
- Szent Péter 99.
- Szentpéter (Mosonym.), római téglá- és cserépedény-darabok 149.
- Szent-Pétersvár 255.
- Szent Szűz 254; — cziprusfa asztalának deszkájára festett kép 254.
- Szente vár 83.
- Szentély félkörű apsisal 65.
- Szentes, bökényi csárda lelőhely 384; — lelet 384; — leletek 379; — magyar pogánykori temető 380; — múzeum 384; — Nagyhegy nevű szőlőn ősmagyar temető 384.
- Szép Juhász 251.
- Szepes-egyházmegyei schematismus 64.
- Szepeshelyi dóm kettős tornyai 63.
- Szepesi templomok tornyainak újítása a xvi. században 63.
- Szepesmegye 63; — bronz kardok 430.
- Szepesmegyei góth stílus templomok 63; — műemlékek 63; — templomok és profán házak a xvi. és xvii. száz. 412.
- Szepesség 412.
- Szepsi 343.
- Szerajevo, múzeum 310.
- Szerbia 175; — byzanci stylus 275; — egyházi régiségek 275; — középkori műemlékei 275; — mint az egykori Mœsia superior tartozéka 274; — régészeti emlékek 274; — régi várak 274.
- Szerdahely, római főút vonal 185.
- Szered vár 83.
- Szertartási könyvek felső táblájának közepére készült címerek 200.
- Szertartásos eszközök 201.
- Szerzetes templomok 65.
- Szijcsat 380; — korongos testű 280.
- Szíhalom 347, 374, 377.
- Szíhalmi leletek 374.
- Szikszo, bronzkori telep 350.
- Szilágy-Csehi, templom 268, 269; — vár 269.
- Szilágy-Somlyó, templom 268, 269.
- Szilágy-somlyói lelet 367.
- Szilágy megye középkori műemlékei 267.
- Szilágyság 267.
- Szilánkok 342.
- Szilézia 174; — múzeumai 309.
- Sziléziai és magyarországi leletek közt pár-huzam 288.
- Szilvási rézcsákány (Mátrahegység) 118.
- Színpad, állandó 81.
- Szinye (Sárosm.), plébánia-templom 412.
- Szinye-lipóczi templom 415.
- Szinyei sgraffitók 414.
- Szinyey-család 413; — sírboltja 413; — Merse Bertalan prépost által készített góth főoltár 412.
- Szirma-Besenő (Borsodm.), őskori leletek 374.
- Szirmay 300.
- Szirony, sötétzöld 352; — sötétzöld, szép 352.
- Szívpais nem ezüst, hanem kék 212.
- Szalka, őskori telep 425; — szerzetes zárda 426.
- Szlabina vár 84.
- Szláv epigraphia 275; — evangelium, középkori 275; — (glagolita) feliratok 275; — ornamentikák 375.
- Szlávok benyomkodó edény-díszítése 266; — hullámos díszítése edényeken 266.
- Szobrok 243.
- Szombathy József, bécsi múzeumi őr 226.
- Szószerék 273; — hangvetője xvi. száz. 447.
- Szőgecskék 177.
- Szőnyegajándékok a királynak 161.
- Szőnyeg értéke a xvi. száz. elején 161.
- Szőnyeg 160; — régi keleti 163.
- Szővő-ipar 373.
- Szővőszék-súlyok (tüzi kutya) 145.
- Sztánfalva (Beregm.), bronz kardok 431.
- Sztáray-család címere 137.
- Sztrány hegyhágó 423.
- Sztremtura (Beregm.), köverőség 431.
- Szuszkai lelet 18.
- Szűr 88.
- Szűz Mária 254.
- Tabula Peutingeriana 293.
- Takarók 160.
- Tál alja négy bevéselt állattal 174; — benne eltemetve egy koponya 374; — domborműves 246, 341; — féle edény, csészésaljú 359; — feneke 265; — renaissance modorban 375; — terra sigillata, bélyeges 380.
- Tálad, pálos vízvezeték 153.
- Táladai templom 65.
- Tálcza 379; — hosszúkás, lapos 264.
- Tálczák 89.
- Talkospala 93.
- Tallérok, xvi. száz. 281.
- Talpcsöves poharak 438.

- Tamás atya, jövendőmondó 252.
 ármazatos (balustrad) kettős grádics 334.
 Tanagrai szobrocsonka 248.
 Tapolcza, címzetes apátság 376; — szláv név 376; — vidéke 152.
 Tar 414.
 Tárcsa 407; — alakú paizs 415.
 Tárkányi-romok 152.
 Tarnóczy Gusztávné gyűjteménye 286.
 Tarpa magyar kuruczváros, őskori halmok 256.
 Tasnád (Szilágym.), templom 1476. 268.
 Tata, antik carneol 380; — város ezüst pecsét-nyomója 1569. 178.
 Tatárjárás 376.
 Tatár katona 254; — népek 249.
 Tatuhi árok 354.
 Taurunum (Zimony) 293.
 «Technische Kunst» művészi ipar 365.
 Tegezek ára a xvi. század elején 172.
 Téglá, bélyeges 239.
 Téglák, bélyeges 247; — stilszerűen faragott 156; — víz által kimosva 61.
 Téglaburkolat mozaik javítására 385.
 Tégladarabok 448.
 Téglamozaikok 243.
 Téglatörmelék 26.
 Téglás Gábor 242.
 Tekercs 379.
 Tekercsek díszül 21.
 Telegdi János székely alfabetje 1598. 55.
 Telegdy Katalin címere 269.
 Tell-el-Amarna Egyiptomban 10.
 Temesvár 157, 240; — vörösréz bányászcsákány 118.
 Temetkezési helyek 435.
 Temetkezés, neolith-kori 363.
 Temperafestészet 35.
 Temperantia 414.
 Tentibarcio, equites promoti 294.
 Teodorik osztrogóth király 373.
 Terazzo 385; — padolat 29.
 Térdvédők, lemezesek 302.
 Terebes, paulinus templom 1458-ban 300; — (Zemplénm.) templom nevezetessége 296.
 Terennei bronz nőkapocs 122.
 Tergovist, Gerl nevű kereskedő 159.
 Térkép, mult századbeli 69.
 Természeti képek (aspects of nature) 283.
 Természettudományok cs. kir. udvari múzeuma 223, 225.
 Természettudós módszere 223.
 Terramarék 287.
 Terra sigillata 264; — sigillata díszedénydarab 149, 150, 151; — sigillaták 39.
 «Testcanon» 4.
 Tétény, római lelet 95.
 Tétényi (?) lelet 176.
 Tetőtorny 65.
 Teufelsbrücke hegyhát 354.
 Teufelsgraben 354.
 Teutiburgium (Dálya) 293.
 Teveszörből készült szövet (schomolata) 160.
 Textil-műipar 273.
 Theba, Amun temploma 8; — az egypt. építkezés főhelye 9; — környékén levő sírok 9.
 Thebai Amun vallás 5.
 Thebaiak granitje 5.
 Themistius szónok 49.
 Theodosianus, Codex 44, 77.
 Theodosius 48; — féle aranyak 140; — rendelete 42; — I. császár 383, 46.
 II., Theodosius 39; — aranya 179; — császár 47.
 Θεοφιλης Mithras mellékneve 390.
 Thermák 31.
 Thesaurus, sacer thesaurus főnöke 46.
 Thessalonika, pénzverde 40.
 Thewall, kölni polgármester középkori sodronyos zománczú kelyhe 273.
 Thomas aurifaber, brassói ötvös 1520—1523. 165.
 Thúri-szakállasi ref. góth templom 76.
 Thuróczy-krónika 318, 319, 322.
 Thurzó-család, bethlenfalvi, címere 131.
 Thurzó György nádor 1611. 314.
 Thurzók a xiv. században 131.
 Thy sírja 5; — sírjának reliefe 1.
 Tiberius, II., Constantinus kis aranya 178.
 Tierna 275.
 Tihany 404.
 Timok folyó 275.
 Tirol múzeumai 309.
 Tisza 256, 346.
 Tisza-füredi fehér edény 88.
 Tiszahajlati csárda, terra sigillata tál 380.
 Tisza-Várkony, aranyfüggő 380.
 Titel, basalt sarkophag 241.
 Tittoburgo 293, 294.
 Titus 414.
 Titus Flavius Titanus, az eravisci törzs augurja 186.
 Tokaj-hegyaljai hegyláncz 346.
 Tokos czelt 338.; — kalapács vagy botvég 353; — kalapácsok 16; — véső 24, 25, 337, 338, 342, 350, 379; — véső bronzból 379; — véső, fül és díszítés nélkül 353; — véső, különböző idomú 384; — véső, töredék 24; — vésők 14, 347; — vésők hossza 16; — vésők sorozata 340.
 Tolcsva mezőváros 348.
 Toldy 253.
 Tolentini csata (1815. máj. 2—3.) kis ezüst emlékérmé 281.
 Tollbokrétá sisakon 398.
 Tolnamegye, bronzkori kincs 175.
 Tolnamegyei vasláncz 379.
 Tomor, bronz telep 350.
 Tomory István részére szőnyegajándék 161.
 Tompaháza 262, 264; — katlansírok (?) 266.
 Tompaházi lelet jellege 338.

- Topizmicze-i hegység (Szerbia) 275.
 Topliczai lelet 18.
 Toporcsi (nyilván Toporczi) plébánia-templom 84.
 Topporczi templom 63.
 Toppoter Antiqua Parochia exstitit jam Anno 1392. 64.
 Torda (Potaissa) 91, 92, 246; — gyermeket kezénél vezető hölgyet ábrázoló szobor, fehér mészkőből 284; — prähistorikus település 92.
 Tordai hasadék, őskori sculptura 92; — szorosan levő barlangok 92; — unitárius gymnasium gyűjteménye 92.
 Tordas, domborműves római emlékek 379.
 Tordos 93; — bizonytalan rendeltetésű rézpánt 124; — karperecz 124; — rézlemez 124.
 Tordosi lelet 337; — réztárgyak 124.
 Torna vármegye 351.
 Tornycok címeren 202.
 Tornycok pusztja (Bácsm.) templom romjai 156.
 Toroczko 91, 117, 420.
 Torony, háromemeletes, négyoldalú 63; — hegyes sisakú 410; — romjai 152.
 Toronsüveg, nyolczoldalú csúcsos 63.
 Torques 244, 377; — arany 176; — csavart 342; — ezüst 342; — két sodronyból csavart 241.
 Torzson félsziget 91.
 Tószeg 347, 444.
 Tószegi Laposhalom 305; — Laposhalom, lelhely 379; — őstelep legújabb leletei 444.
 Tothmes, három 10.
 III. Tothmes sétaterme, promenoire 8.
 Tóti pusztai aranylelet 372.
 Tótság 375.
 Tótsiéri plébánia-templom 416.
 Tóki parasztok 251.
 Tör 117, 276, 338; — -darabok 13; — és alkatrészei 259; — -markolat-lemez 16; — széleslapú, háromszögű 173.
 Törösvár 167; — felépítése 1512. 168.
 Törödékek 337.
 Török 437, 429.
 Török aranyak 281; — defterek 156; — hódítás 250; — nyereg 160; — pusztítás 66, 251; — tollak 160.
 Törökök fölötti győzelem 217.
 Törökország behozott árucikkek 160.
 Történelemelőtti népek előhaladottsága 91.
 Történeti kiállítás 1886. 270.
 Tövis 120, 262.
 Tövishúzó, szobor 248.
 Trachit 344; — kőgolyó 432; — simítókö 346.
 Trachytkőbuzogány, dudorós 120.
 Trajanus 414; — -féle (?) bronzérem 94.
 Trák nők 444.
 Trakostyáni vár 251.
 Transtierna 275.
 Trébelt cserág sisakon 397; — díszítmények 361; — dudorok 373.
 Trefort Ágoston † 1888. aug. 22. 372.
 Trencsén-baáni urodalom 62.
 Trencsén, «Descriptio etc. Cott. Trenchin» mult századi kézirat 428; — őskori telep 426; — vára 62., 427.
 Trencsényi löportartó 381.
 Trencsénmegye 375, 428.
 Treveri pénzverde 40.
 Trezzi 180.
 Tribunus teljes hadi felszerelésben 243.
 Trieszt, «Archiv» folyóirat 309; — Museo civico di storia naturale ősrégészeti osztálya 310; — múzeum 308, 309.
 Triesti kiállítási bronzérem 281.
 Triquetrum- és meander-féle bemélyített idomok 176.
 Troja 439; — népének culturája 439.
 Trojai leletek 439.
 Trophæumok Corvin-codexeken 210.
 Troppau, orsz. múzeum ősrégészeti gyűjteménye 309.
 Trzezi ősi sáncz szláv cserepei 173.
 Tudomány szervei (múzeumok, egyesületek stb.) 303.
 Tula 369.
 Tulipán 375.
 Tumulus 425.
 Tunicella 406, 408.
 Turcale coreum 160.
 Turcales cinguli 160.
 Turcica sella 160.
 Turcale frenum 160.
 Turicskai templom 85.
 Turkesztani eredetű székely kapuk 88.
 Turo 428.
 Turoi barlang 427; — völgyben várhegy 427.
 Tű, csavartan készült 378; — ezüst 178; — kettősen hornyolt fejcskével 425; — nagyon élegült állapotban 148; — óriási 21; — -törödek 21.
 Tűk átlukasztott fejjel 435; — ruha összetűzésére 21.
 Tűskés korong (ezüst keverékből), concentrikus körökkel ékes 342.
 Tűz nyomai 141, 358.
 Tűzelőhely 144.
 Tűzhelyek nyomai 424.
 «Tűzi kutya» nevű eszköz 145.
 Tűzkő darabka 144, 261.
 Tympanon, húsvéti bárányt ábrázoló 240.
 Tyrins 439.
 Tyriuni leletek 439.
 Udvarhelyi cserépipar termékei 88.
 Udvarhelyszék 125.
 Újhegy, Sümegh mellett, lelőhely 62.
 Ujjcsontok 374.
 Ujjvéd 348.

- Ujlaky címér 302; — Lőrincz bosnyák herczeg 303; — Orsolya 303.
- Ujvidék 276.
- II. Ulászló címere 313; — ezüst sasa 212; — hajviselete 314; — király címere 316; — magyar király Grempér Jánosnak egy Corvin-codexet ajándékoz 1513. decz. 30-án 214; — monogramma 114.
- Ulászló, opoliai herczeg, előbb Magyarország nádora 250.
- Undset 266.
- Ungvári görög püspökség 376.
- Urachi St.-Amadeus templom 273.
- Urmai-család címere 137.
- Úrmutató 201; — XVIII. száz. 361; — (monstrantia) 1507. és 1526-ban 166.
- Urna 261, 327, 328; — antik formájú és a mæander módjára díszített 173; — -darab 259; — -maradvány 327; — -sírok 266; — -temetkezések 266; — -temető 378; — -töredékek 260.
- Urnák 157, 263, 436; — elhelyezése sírdombokban 328.
- Úrnap körmenet 202.
- Urnatöredékek 448.
- Utješenióví György (Frater György) 251; — arcképe, XVI. száz. 251; — borotválkozott 251; — csensztochovai zárda építője 251; — életéből vett freskók 251; — képmása 253; — mint csensztochovai pálos perjel (falfestmény) 251; — halála (falfestmény) 251; — ravatalon (falfestmény) 251; — Martinusius bíborral övezése III. Julius pápa és V. Károly császár jelenlétében (falfestmény) 251; — püspökké avatása Izabella királyné jelenlétében (falfestmény) 251; — sajládi pálos perjel 251; — váradi püspök és bíbornok 251.
- Uzsa, pálos vízvezetés 153.
- Ülőhelyek, színházi, kőből valók 81.
- Üngéd (Mosonym.), római érmek 150.
- Üst, lapos 246.
- Üvegdarabok 39, 245, 262.
- Üvegedény Rákóczy-címerrel 381.
- Üvegedényke 384.
- Üvegfestészet 365.
- Üveggyöngyök 380.
- Üvegpastából készült gyöngy 352.
- Üvegpasta gyűrű 39.
- Üveg régiségek 288; — tárgyak 341; — -töredék, tíz barázdával 264; — -töredékek 277.
- Váczi lelet 280.
- Vadászat sarkophaguson 230.
- Vadászpohár, talpas, XVI. száz. 90.
- Vadásztarsoly szarvasbőrből 280.
- Vadásztáska, remek himzésű, XVII. száz. 182.
- Vaddisznó agyar 143.
- Vadkanvadászat sarkophaguson 230.
- Vág folyó 140.
- Vág-Besztercze vár 84.
- Vágmenti őskori telepek 421—428.
- Vágvidék 426.
- Vág-Ujhely, templom 84.
- Vágóeszközök (tranchets) 363.
- Vajasdi lelet 337.
- Vakaró kés 24; — kések 347.
- Valaunus, celta név 235.
- Valens 286; — császár 49, 367.
- Valentinianus 48, 286; — († 375) 49; — (364—375) érme 151; — rendelete 366-ból 42.
- I. Valentinus és Valens császárok (364—378) 392.
- II. Valentinianus császár 383, 46; — I. Theodosius és Arcadius nevében kiadott törvény 391, 45.
- Valeria provincia 294.
- Valerianus kiadatlan aranyérme 179.
- Valkóvár (Szilágym.) romjai 268.
- Vállvédő, sima 302.
- Valye-Rea (Hunyadm.), közszerszám 420.
- Vámosi góth stílű templom 411.
- Vanoviczi János, 1646-ban az újhelyi és a ládi klastromok vicarius stb., pálos generális munkája és ennek címe 254, 255.
- Váradi püspökség monographiája 267; — püspöki megye 269.
- Várdomb, kőkori telep 346.
- Várhely 91; — ásatások 243; — görög feliratú emlék 242.
- Varrányok 448.
- Varsó 255.
- Varui francia érmelő 181.
- Vas 172; — darabok 151; — eszköz 280; — eszköz (kard) 266; — fibula 263, 264, 359; — visszahajtott lábú 338; — fogók ágyúöntéshez (spyss gebiss) 172; — föllépése Egyiptomban Kr. e. 1500 körül 287; — gyűrű, nyakra való 148; — ismerete 24; — kapocs 182; — kard 338; — kés 182; — késecske 280; — kengyel 380; — késpenge töredéke 359; — keztyűk, karimás 203; — -kor 373; — -kori ezüst karvédtekeres 90; — kulcs 280; — lemez 246; — nyílhegyek 425; — pánt 380; — sisak 300; — szeg, fejes, katlansírban 265; — tárgy, felismerhetetlen 262; — tárgyak 337, 338; — torques 359; — tű 358; — ütők, római korból 338; — zár, remekmű 1697-ből 268.
- Vasa, domborműves 248.
- Vas de Gyalu család három agyaras címere 416.
- Vatikáni Breviarium 108, 110; — könyvtár 97.
- Vatta nemzetség 267.
- Váza töredéke, hullámos díszítésű 266.
- Vázsonyi templom 6.
- Vécsi római edénytöredék 353.
- Veczel 91; — bányahely 125.
- Veder 95.
- Vegyes ezüst- és rézérme 281; — korszak-

- beli aranyak 281; — korú kisebb érmek 281.
- Veit Goliel, I. Ferdinánd erdélyi hadseregének titkára (1550–60) 55.
- Veker holt folyó 384.
- Velenczeiek 79.
- Velenczei Averulinus 216; — Corvin-codex 211, 214; — előképek 88; — Marcianus Capella 209; — ötvösiskola 194; — San-Marco mozaikképe 444.
- Vendéggomb 25.
- Venus 414.
- Verancsics a székely írásról 55.
- Vérd 124, 125; — bronzdarab és öntési rög 120; — bronzvéső 120; — kétélű csákány, kétélű rézfejsze 120; — több korongos fejű és koncentrikus barázdákkal díszített tű 120.
- Verdun, püspöki sírirat 274.
- Verebi leletek 380.
- Vérjáspis mint gyűrűfej 178.
- Vermo 307.
- Veronai könyvtár 316; — posztó 160.
- Verrochio mester 206.
- Vers ötvösművön 201.
- Versaillesi Diana 243.
- Vértezet 302.
- Vertumnus istenség dombormívű szobra 139.
- Véső 93, 117; — felső töredéke, csillámos szappanköböl 358; — fokos (nyilván sajtóhiba: tokos helyett) 240; — keskeny, vörösréz 348; — keskeny, vörösrézből 348; — köpűje 352; — lapos 117, 338; — oldalán szeglyuk 353; — perimés 242; — szappanköböl való 358; — talpas 175; — tokos 239, 241, 242; — tokos, füles 175, 352; — vörösréz 89.
- Vésők 116, 245, 246, 342, 431, 435; — keskenyebbek 16; — különféle 257, 429; — tokos 175; — trapez alakú 363.
- Vespasiano Bisticci-féle codex 216.
- Vespasiano-codexek 311.
- Vespasianus 414.
- Veszprém 61.
- Victoria 270; — győzelem istenasszonya 217; — -téglagyári romok 71.
- Vielicska 282.
- Vieszka falu, bronzkard 427.
- Vilna 255.
- Vinohorod (Bereg m.), hegyoldalban talált bronzcsákány és lándzsák 431.
- Virágbokréta 88.
- Virág kelyhen 361; — motívumok 302; — -tő elhelyezése olasz eredetű 88.
- Virág Kelemen törösvári várnagy 1523. 164.
- Virágos díszítmény 63.
- Virgilius 414.
- Virius Nicomachus Flavianus 391. 45.
- Vischer Péter, ifj., német éremverő 181.
- Visoly, kőkori telep 347.
- Vitellius 414.
- Vitkóczy templom 84.
- Vitovnicza (Szerbia), régi monostor 275.
- Vitruvius 34; — lakonicumja 386.
- Vitus sculptor et pictor Brassóban 1523. 167.
- Viza medre Vizaknánál 417.
- Vizakna 122, 417; — kőbuzogány 421; — római főút vonal 185.
- Vízmedenczék 345.
- Vizniczei völgy (Bereg m.) 431.
- Vízvezető cső szürkés grafitfal kevert agyagból 380.
- Vládháza, durva díszítésű cserepek 122; — halászó horog 117, 122, 124; — kettős spirál-tekeres 122; — spirál-tekeres 124; — tumulusok 122.
- Volga, iv. század 58.
- Volgai bolgár szók 54.
- Volterrai Museo Guarnacci könyvtára 316.
- Voluták sisaktarajon 397.
- Vonaldíszítmények 342.
- Vorarlberg múzeuma 310.
- Vörös festék (minium) feliratos köveken 391.
- Vörösmart 292; — castrum 294.
- Vrančai Dobromirna kolostor 381.
- Vukatin szerb király 275.
- Vypuszteki barlang 305; — régiségei 306.
- Waida (Vajda) János nagyszombati polgármester címere 1575. 272.
- Wankel-féle gyűjtemény 306.
- Warta-hegyi fölfedezések 141.
- Watsch 306.
- Watschi ásatások leletei 305.
- Weerthi posztó 160.
- Wengerszky gróf 416.
- Wenrich 204.
- Werlhof 270.
- Wiener-Neustadt, rézkapocs 122.
- Wies (Stájerország) őskori és római kori temetők 305.
- Wiesi leletek 309.
- Willendorf (Alsó Ausztria) löszleletek 306.
- Wilteini (Tyrol) premontrei apátság keresztfolyosóján levő sírkő 404.
- Hg Windischgrätz Ernő-féle gyűjtemény 307.
- Witterbergi rézbánya leletei 305.
- Wladimir orosz nagyherceg 1008. 249.
- Woldrich tanár gyűjteménye 307.
- Wolfenbüttel, Alexander Cortesius-codex 318; — Joannes de Utino Chronica xv. száz. 318.
- Wol enbütteli Cortesius, Corvin-codex 211; — Fontius, Corvin-codex 209; — hercegi könyvtár 216, 217, 218; — Psalterium 220.
- Wolkenstein Oswald lovag, híres lantos költő (1367–1445) 298.
- «Wurfeisen» nyíllal átlőtt bajusz 138.
- Wurmbrand, osztrák archæologus 225.
- Ygradisil, fa neve 75.

- Zabla 380.
 Zágráb, árvaházi templom 401; — d. mokosok
 klastroma 401; — Gara-síremlék 401; —
 székestemplom 401.
 Zám 91.
 «Zámok» szláv szó, vár 435.
 Zászló 302.
 Zászlók 216.
 Záshti apátság 374.
 Zay-ugróczy uradalom 428.
 Zay-Ugróczy vár 84.
 Zbórai várrom 84.
 Zeiselbergi löszrétegek leletei 305.
 «Zeitschrift für Anthropologie u. Urgeschichte»
 360.
 Zeke, kapcsos kurta, mint az ősmagyar viselet
 emléke 250.
 Zemplén 348.
 Zenta, régi romok 155.
 Zerge szelidítése Egyiptomban 7.
 Zichy Livia-féle serleg 368.
 Zig-zeges díszítmény 351.
 Zilah, átmeneti stílus templom 267.
 Zitny-barlang ásatása (Morvaország) 306.
 Zmaity-czímer 275.
 Znió vár 84.
 Znióvárálja, templom 84.
 Zólyom 360, 362, 433.
 Zólyomi kehely 361.
 Zólyommegyei őstelepek 433.
 Zománcz 361, 362, 365; — áttetsző kék 361;
 — áttetsző zöld 361; — erdélyi 362; —
 festett 366; — irodalma 365; — lemezkék,
 rózsaszín camaïen festett 361; — története
 365.
 Zománczolás művészete 366.
 Zománczos fejedelmi czimer 193; — szent
 képek 193.
 Zománczozás művészetének meghonosulása
 Zománczserű patina 348.
 Zrínyi-féle czimer 62.
 Zrínyi György 62.
 Zsámbéki rom 138.
 Zsigmond-féle magyar denár 381; — király
 84, 412; — király a xv. száz. végső éveiben
 300; — király pénze 179; — római császár
 és magyar király aranybullája 274.
 III. Zsigmond-féle garas 282; — -féle lengyel
 és litván 3-as garas 282.
 Zsigmond brassói kővéső (gemmifisor) 1523—
 1526. 168.
 Zsinórdísz edényeken 359.
 Zsitvatői urnatemető 379.
 Zsujta, bronzkardok 347; — bronzkori telep
 351.
 Zsujtai (Abaujm.) kardok 430.
 Zurány, római oltár 149.
 Zweibrücken, mithraeum 387.

Készítette: Dr. Borovszky Samu.

AZ Ó-EGYPTOMI MŰVÉSZETRŐL.

Az egyiptomi mű-régiségek, illetőleg emlékek ismerete a *Lepsius* vezetése alatt 1842-től 1845-ig porosz költségen tett egyiptomi expedíció óta roppant haladásban részesült. Nagy lendületet adott továbbá *Prisse d'Avennes* «Histoire des arts égyptiens», melyet szerzője a francia kormány költségén kiadott, miután sok esztendőn át az egyiptomi régiségeket tanulmányozta; ő hozta Franciaországba a legrégibb ismert papyrcodexet és a híres karnaki király-táblát.

Nem szólok itt az ujabban megjelent philologiai munkákról, nem a hieroglyphék, a hieraticus és demoticus írás biztos olvasásáról, hanem szólok az ismeretek műrégészeti haladásáról és mennyiben ide vág, igen röviden az egyiptomiak köz- és magánéletéről és vallásos nézeteiről.

Még a porosz expedíció után is a közönség és a tudósok általános véleménye az egyiptomi művészet legmagasabb virágzását az új birodalomba, a XVIII-ik és XIX-ik dynastia korába helyezte; annál inkább voltam meglepetve, midőn 1852-ben a british muzeumban az egyiptomi művészetet tanulmányozván, egy a XII-ik dynastiából származó szoborban sokkal nagyobb fejlődést láttam, mint a minőt e gyűjtemény későbbi, az új birodalomban készült művei mutatnak; ekkor Pulszky Ferencz e véleményt egyik Londonban tartott felolvasásában a közönség előtt is védte. Az idézett, fej és jobb kar nélküli szobortöröredék az akkori lajstrom szerint a 100-dik sz. a. bizonyos *Mentunae*, melyen az izmok határozottabb kidolgozása alatt még a csontváz is némileg előtűnik, míg a későbbi szobrokban a mintegy kitömött testben az izmok alakzása el van hanyagolva, s így a természet szemlélését a szigorú szabály, a «canon» helyettesíti, következőleg az egyéniség felfogása és előadása is el-eltűnik.

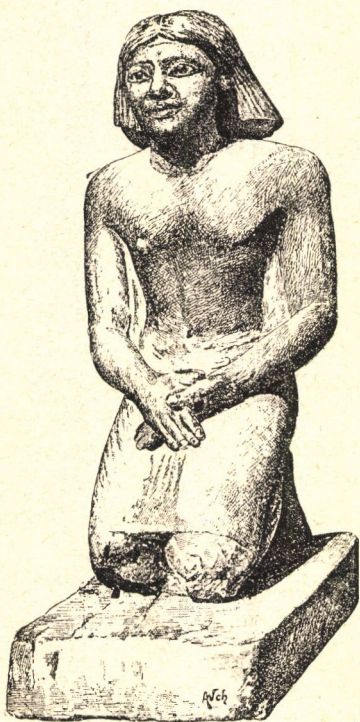
Londonból Párisba utazván, a Louvre híres *irnokában*, ki egészen ép állapotú, az egyéniség előadása tagadhatlan levén, nézetem megszilárdult, hozzá járult, hogy egyszersmind megemlékeztem a bécsi ambrasi gyűjtemény valóságos arczképet mutató két fejtörödekről, melyet elébb mint kivételt, a roppant számú typicus egyiptomi maradványok közé besorozni nem bírtam.

Nézetemet végre az 1867-ki párisi világkiállítás teljes meggyőződésre emelte, miután az akkori khedive által az ó-birodalom IV-ik és V-ik dynastiájából származó eredeti példányokban odaküldött szobrokat és domborműveket tanulmányozni alkalmam volt. *Ra-em-ke* kiváló fa-arczép szobrát, *Schafra* király (IV. dynastia) kőszobrát, *Thy* és *Plah-hotep* sírjainak gyönyörű reliefjeit.

Helyesen mondja *Erman* (Aegypten und aegyptisches Leben im Alterthum, Tübingen 1885, 66. oldal): «Mi velünk az ó-birodalmat mint az ifjoncz erőnek és háborgatlan fejlődés korszakának tekinteti, első helyen sírjainak ábrái, melyek még nem fordulnak el az élettől, és továbbá maga a művészet, mely oly virgoncz, mint semmi későbbi korszakban. Szobrokat, minők a párisi őrnökét vagy *Schafraët* későbbi művész soha el nem érte.»

Ugyanezen vélemény mellett harczol *Maspero* is, a bulaki muzeum mostani igazgatója, ki e gyűjtemény egyik szobrát kitűnőleg leírja 1886-ban megjelent munkájában.* A 211. oldalon ezeket olvassuk: «*A (bulaki) térdelő őrnök* a kisebb polgári kör csekélyebb rangjába való, minő ma is létezik. Ha 6000 évvel ezelőtt meg nem halt volna, esküdném, hogy öt vagy hat hónap előtt a Said egyik

BULAKI IRNOK.

kisebb városában láttam. Papyrtekercset vagy táblát főnökének vizsgálat végett átszolgálva, a rendelet szerint térden, összetett kézzel, meggörcbült háttal, kissé lehajtott fővel, várja az olvasás befejezését. Elmélkedik-e? Az őrnökök félelemmel szoktak főnökük előtt megjelenni. A közigazgatásra vonatkozó jelentésekben nagy szerepet játszott a bot: sorozási tévedést, helyesírási hibát, rosszul értett rendeletnek téves kivitelét ütleggel javították. Nem lehet jobban, mint szobrászunknak sikerült, kifejezni azon lemondó bizonytalanságot és bárányféle szelídséget, melyhez mintájának egész életén át tartó alárendelt hivataloskodásában szoknia kellett. Szája mosolyog; mert ezt kívánta az etiquette, hanem a mosoly nem vidám, orra és pofája egyértelműleg ránczba van szedve. Két nagy zománczos szeme mereven tekint, anélkül, hogy az egyén bizonyos eszméire gondolatait összpontosítaná. Arcza értelmiséget vagy élénkséget nem fejez ki, minőt különben foglalkozása sem kívánt» stb. Mennyire törekedtek az ó-birodalom szobrászai a realismus után, világos az idézett két őrnök és *Ra-em-ke* szemének előadásában: mindhármánál a szemöld bronzeból, a szemgömb pedig fehér és fekete zománcból van készítve, sőt a látásban elhelyezett ezüstös szeg még a pillantás fényét is

utánozza. *Maspero* nagy scepticus, hiszen ő a fayami tónak kiásását III. *Amenemha* korában is tagadja. Annál fontosabb tehát elismerése, mihez magunk is járulhatunk, ha az említett *bulaki őrnök* igen sikerült mását M. 211. old. tekintjük.

Főképpen a plastika az új birodalomban hanyatlott. Honnan eredt ezen hanyatlás? Az ó-birodalom emberei a természethez, az egyszerűséghez még közelebb

* L. «L'archéologie égyptienne par G. Maspero Paris.» E munka az egyiptomi művészetnek van szentelve; kifejlődését és időnkénti változását úgy tárgyalja, hogy most már a külön művek korszakára is könnyebben ráismerhetünk.

állottak; egyszerűbb volt vallásuk is, a művészetnek ezen első szülője; ábrázolásukban istenségek (Osiris vagy Ra) igen ritkán fordulnak elő*, náluk, mint a chinaiaknál, a vallásszerű tisztelet főképpen eldődek tisztelete körül forgott, azoknak áldoztak síremlékekben, és az áldozatot ábrázolták ezek domborműveikben, valamint itt emelték ki az elhunytak házi életét, gazdagságát, vagyonát és az általuk foglalkoztatott iparosok műtétét, úgyszintén az eldődek örömeit a vadászatban, halászatban, csónakázásban, családi életben. Hiszen a Menes még mythicus kor előtti utolsó uralkodói, nézetök értelmében, az ú. n. «nekües», árnyékaik voltak. Létezett ugyan már az ó-birodalomban is a hit, hogy a lélek háromezer esztendő múlva testében ismét feléled, s ezért már most is, addigi fenntarthatásuk végett, bár kevésbé jól, mint az új birodalomban, a halottakat bebalzsamozták; hanem halotti ítéletre, minővel az új birodalom emlékeiben oly gyakran találkozunk, az ó-birodalomban még rá nem akadtak. Több egyptolog az ősrégi államot «*feodal-patriarchalinak*» nevezte, melyben nagyobb politikai és következőleg *nagyobb művészeti szabadság* is létezett, s így az egyéniségnek és az arcsképezésnek kitűnő helye volt. Másrészt hitték, hogy a halottnak mása, árnyéka, az úgynevezett «ka» (Perrot-Chipiez és Maspero «double»-nek nevezi) visszatérhet, nem a mumiába, hanem a még életében levett hasonmásába; miért is minővel inkább iparkodtak annak valóságos arczképét sírjába letenni, sőt ez utóbbit étellel és itallal is ellátni.

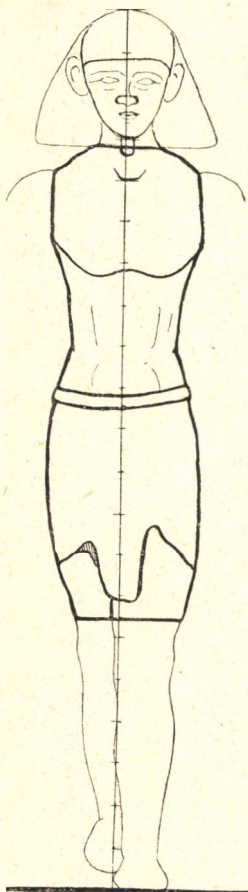
Következett a XVI. dynastia korában a megszabadulás a hyksosok uralma alól, és azzal az új-birodalom kezdete. Hanem ezen megszabadulás az idegenektől nem a nép javára történt. Most az előbbi «*feodal-patriarchalis*» állam «*hieraticus-despoticus*»-sá vált, túlrendezett rendőrségivé, minek következtében a művészet is szabályozottá, békóba vertté lett; a szabad alkotás csak az állatok ábrázolásában megmaradt, melyeket csaknem oly művészetiileg előadtak, mint az ó-korban, míg az emberek, az arányok hivatalos szabály szerint másoltattak és a canon korlátlanul felütötte fejét, s így az új-birodalomban csak kevés kivétellel, — a Khuen-aten eretnek király, — némileg határozottabb arczképével találkozunk. A canon használatát tagadja ugyan Maspero, de kénytelen hagyományos arányokról szólni.** Ha az új-birodalomban canont nem használtak, honnan eredhetett a classikai írók megjegyzése, mely szerint, midőn két különböző művész különböző helyen valamely szobor félrészét készítette, a két fél összehozva és egymáshoz illesztve tökéletes, szakadatlan egészet képezhetett. Íme itt adunk a néhai Fejérváry-gyűjtemény szoborkatöredékét, melynek egyenlő nagyságú ajai, bevágásai határozott canonra vonatkozhatók.

* Lenormant (l. német munkája fordításának 188. old.) az istenek megjelenését ó-birodalmi műveken egyenesen tagadja: «Die Sculpturen (der Gräber des alten Reiches) zeigen uns *ohne irgendwelche Ausnahme* eine ausschliesslich auf die Darstellung von Scenen aus dem wirklichen Leben angewandte Kunst; man kennt nicht eine einzige symbolische Darstellung, *kein einziges Bild einer Gottheit* aus dem alten Reiche.» Ujabban Oziris és Ra képét mégis találták.

** Les modèles étaient de petites dalles carrées ou rectangulaires, quadrillées pour permettre à l'élève d'augmenter ou de réduire son sujet *sans rien changer aux proportions traditionnelles*. (L. a tagadásra nézve id. m. 163; a hagyományos arányokra nézve 192. oldal.)

Ha e szobor-töredéket fejvel és lábbal kiegészítjük, a fejre három jelzett rész fog esni, s ekkor az egész testnek hossza hat és fél vagy legfőlebb hét főhosszat mérend. Hogy a töredék «testcanon» gyanánt szolgálhatott, kitetszik a nyaknak, két karnak és két czombnak szabatos levágásából, mint ezt a négy erősebb vonal mutatja. A nyaknak elypticus elvágása a jelzett vonal $\frac{12}{9}$ és $\frac{14}{9}$ -ét teszi, a vállak szélessége hat jelzett vonal hosszát mér. Alapmértvnek hihetőleg a fej hosszát vették.

UJ-BIRODALMI
CANON.

Lepsius is a canonra vonatkozó több példát közöl, sőt van erre nézve határozott egyiptomi tanúságunk is. Ugyanis Brugsch II. Ramses (XIX. dynastia) korából való feliratot idéz, mely mondja, hogy I. Seti király egyik szobra nem készült az «aranykamrának» megfelelő arányok értelmében.*

Valamint az ó-keresztyének, úgy az ó-egyptomiak is a túlsúlyt az emberi arcz kiképezésére fektették, amazok szellemibb nézetök kifejezhetése, ezek az örökre való kegyetes és vallásos tisztelet értelmében. A többi testre mindkettő kevesebb figyelemmel volt, nevezetesen az ó-egyptomiak a férfiak ábrázolásában a kifejlett férfitestet, a nőknél a gyöngédebb leánykört általános mintául vették; de az egész alak nemcsak az ókor szobraiban, hanem domborműveiben is ki van csavarva. Erre nézve Maspero helyesen veszi észre (id. m. 169. oldal), hogy: «az emberi alak egyedül vonallal nem könnyen visszaadható és hogy a csupa silhouette igen nagy részét elhanyagolja. Ha az arczot előlről vesszük, a homloknak és az orrnak esése, a száznak vágása, a fülnek körvonala eltűnik. Ellenben szükséges, ha a feltestet egészen akarjuk kifejleszteni, hogy a mellett előlről és mindkét vállat és kezét láttassuk. Az altestnek körvonala ellenben legjobban tűnik fel háromnegyed-, a czombok oldali-nézetében. Az egyptomiak nem vonakodtak ezen távlati ellenkezés alkalmazásától. Azonban vannak számos kivételek ezen szokástól, ámbár a rendes szokás a természetes távlat teljes kifejlődését itt is akadályozta.» Általán véve e nép nem annyira az emberi test tetszőségét, sem mint az ábra érthetőségét és az erő kifejtését tartotta szem előtt, kevésbé természetességét, sem mint symbolicus jelentőségét. Ide vonatkozik a főszemélynek magassági kiemelése is, mely mindig méltóságos nyugalomban van előadva, ülve vagy állva, míg a többi sokkal kisebb személy cselekvőségének megfelelő mozgásban jelenik meg. És itt ismét előtűnik az ó- és újkor közti különbség; amabban a mozgás természetes, míg emennek csataképeiben a mozgalom, kivéve a pharaoét, mindig erőtetett, túlzott. Csata-

* Da war der Tempel Seti's. Seine Vorder- und Hinterseite war im Bau begriffen, als er einging in das Himmelreich. Unvollendet war sein Denkmal, nicht aufgestellt die Säulen auf ihren Untersätzen, seine *Bildsäule* lag auf der Erde, nicht war sie gemeisselt nach dem entsprechenden Maasse der «goldenen Kammer.» Es fehlte an seinen Einkünften. (L. Geschichte Aegyptens 480. oldal.)

képek az ókorban ismeretlenek, ellenben az újkorban igen gyakran előforduló csataképekben egészen elhanyagolják a vonal- és légtávlat törvényeit s ezt ismét az érthetőség és a teljesség utáni törekvés okából; legfőlebb ha ide s tova a távol háttér személyei valamivel kisebbítettnek. Miután az új-birodalom gyakori hadjárataiban mindinkább megismerkedtek idegen népekkel, ezeket egészen jól jellemezni tanultak, itt a szabályozás kevésbé szigorú volt.

Az ókor legjelesebb domborműveit *Thy és Ptah-hotep sírjában* találjuk; az újkori csataképekben kiváló helyet foglal el *II. Ramses Dapur erődvárosának megvévése*. Közepett tehetjük *Num-hotep* (XII. dynastia) *sírja domborműveit* Beni-Hassanban. A legrégebb egyiptomi szobor a pyramisok *colossal sphinx*e, Maspero éppen Menes előttinek tartja; a legjelesebb egyiptomi szobrok néhányát, melyek még az első dynastiák alatt, kezdve a IV-ken, készültek, fentebb idéztem s itt még egyszer visszatérek *Ra-em-ke-fa*-szobrára, kit Maspero a IV-ik dynastia korából valónak mondja.*

IV. Amen-hotep a XVIII. dynastia élén áll, ő a thebai Amun vallástól elpártolva első, kizáró helyre a nap tarcsáját (Ra istent) emelte és ezen eretneksége következtében nevét Khuen-atenre (aten a nap tarcsáját jelenti) változtatta (Lauth a nevet Achunatennek olvassa). Az eretnekség következése a már fentebb említett nagyobb szabadság a művészetben is volt; mely azonban csak e király, vagy 12 éves kormánya alatt tartott és halála után rögtön a művészet is a régi szabályozásba visszaesett, mígnem Psammetick (XXVI. dyn.) alatt a mindinkább hanyatló művészet, kivált a plastika újra feléledt. Maspero e kort a renaissance korának tekinti, melyről (id. m. 224. old.) eképpen szól: «I. Psammetick, miután győzelmei trónját megerősítették, szorgosan a templomok megújításához fogott. Alatta a Nil völgye a szobrászat és festészet roppant műhelyévé vált. A hieroglyphék vésése csodálatos finomságra emelkedett, a szép szobrok és domborművek szaporodtak, új iskola támadt. Ezt jellemzik kissé száraz takarosság (élégance), a részletek kellő megismerése és a kőanyag nehézségének csodálatos legyőzése. A memphiti művészek kedvelték a mészkövet, a thebiai a rózsaszínű vagy szürke granitet, a saitek a basaltot, brecciót és a serpentint leginkább választották, nagy előnyökre vált e kőnemek finom szemcsés «és csaknem mindenütt egyenlő minősége» — (226. old.) «Ezen művészetben nem találjuk többé a memphiti iskola széles és bölcs előadását, sem pedig a thebai nagyszerű (?), néha bárdolatlan styljét. A testnek arányai csekélyebbekké válnak, hanem meghosszabbulnak és a tagok erőteljességben veszítenek, mit takarosságban nyertek; egyúttal a taglejtésben (attitudes) nevezetes változtatást veszünk észre» (azaz a testnek elhelyezésében, mire nézve Maspero az ülésnek több nemét idézi (248. old.). «A saiti iskola két ágra oszlott. Az egyik mintáit a múltban kereste és korán elpusztult, ámbár műveiben a legrégebb memphiti iskola módját, szellemét feleleveníteni törekedett, mi neki úgy sikerült, hogy ide s tova műveit a legfinomabb IV. és V. dynastiából származókkal össze lehet tévesztetni (?). Ellenben a második ág egészen eltérő a hagyománytól és

* Remke était surintendant des travaux, probablement un des chefs de corvée qui bâtirent les grandes pyramides (I. id. m. 209. oldal.)

kiválólag a természetet, mint ez addig nem történt, megközelíteni iparkodott.» A saiti iskola többnyire kisebb mérvű munkákat készített és gyakran használta a bronze-öntést.

Ellenkezőleg a plastika hanyatlásával az új-birodalomban, a *festészetnek haladását* vesszük észre. Az ó-birodalomban e művészet, mint a plastika leánya, a szobrok és domborművek egyszerű befestésére, úgyszólván illuminatiójára, szorítkozott; hiszen a szobrok kerekdedsége és a reliefnek, bár csekély, hullámlása, domborodása már maga adta meg a mintázást. Másrészt a plastika soros compositióját és az alakok állítását profileben igen sokáig tartották meg; s ezt még *Num-hotep* önálló sírképeiben Beni-hassanban is (XII. dynastia) követve látjuk. Nagyobb haladás a felfogásban *I. Seti* (XIX. dyn.) *sirábráiban* mutatkozik, melyeket Belzoni díszmunkájában közölt, s innen Belzoni sírjának neveztetik. Itt Seti Ra társaságában azon úton jelenik meg, melyet a nap az északi órákban tesz, mi az alvilágot, az «amentest» jelképezi, s itt már is a halál utáni büntetés is megjelenik, mit régenten egyiptomi emberáldozatra tévesen magyaráztak; mert embert az egyiptomiak soha nem áldoztak. Valamint ezen tárgy, úgy a roppant terjedelmű, többnyire befestett relieven előadott csataképek is új tárgyak, melyeket az ó-birodalom nem ismert, úgyszintén a százankint előforduló ítéletet sem, melyen a halottnak keresztül kellett esni végleges eltakarítása előtt; ezt ugyan, mint valóban szokásost, Maspero nem akarja elismerni, hanem azon ábrákat a léleknek a más világon történendő ítéletére vonatkozóan tartja. Valódi festészeti felfogáshoz az egyiptomiak soha sem jutottak, mit legjelesebb ebbeli képek sem mutat. Ennek kell tekintenünk II. *Ramses csataképét Betoualliban*; itt már az alakok szabadabb csoportozása is fordul elő és van tekintet a környező tájra és a fának jobb rajzolására is.

Hogy az egyiptomiak a festékek tarkaságát kedvelték, annak tanúsága nemcsak a papyrusok rajzainak (vignetteinek) befestése, illuminatiója, hanem bemázolták fa-, kő-, égett agyag és más anyagú műveiket és még apróbb házi szereket is. Az érczműveket díszítették színes zománczczal, készítettek színes mozaikot és szőttek és himeztek tarka ruhaszöveteket. Fadíszítményök mintáit közli Prisse, Lepsius, Perrot-Chipiez*) és mások.

Festékeiket rendszeren töretlenül alkalmazták, ezek: fehér és fekete, kék, vörös, zöld, sárga; a vegyítés a szürkében és barnában fordul elő, a vörösnek halványítását ott látjuk, hol áttetsző (mint a római toga vitreanál) ruha alatt a test megjelenik. Az állatokat (l. másolatait Rosellini díszmunkájában) valamint jól rajzolták, úgy eltalálták természetes színezésöket is annyira, hogy a fajtára is ráismerhetni.

Igen érdekesen írt az egyiptomi házi állatok hazájáról Lenormant (l. munkája: «Die Anfänge der Civilisation» 1875-ben megjelent fordításának «Untersuchungen über die Geschichte einiger Hausthiere, besonders in Egypten» című cikkét 203 s. k. old.) Lenormant szerint a *lovat* a Hyksosok Ázsiából hozták Egyptomba, a *szamár* sokkal előbb jött központi Afrikából, honnan a

* L. «Histoire de l'art dans l'antiquité par Perrot et Chipiez, Tome I Egypte. Paris 1882.

macskát is származtatja. Nézete szerint a *disznót* is a hyksosok hozták Egyiptomba. A régi birodalomban az egyiptomiak a *zerge* több nemét tudták szelidíteni és nyájakra osztani. A *kutyák* sok fajtát ismerték, többje belső Afrikából származott át Egyiptomba. Idegen népeknél testszínök meglehetősen van visszaadva, úgy az állatoknál is, míg az egyiptomi emberi alaknál a testszín inkább symbolicusnak kell neveznünk, így a férfit sötétes vörösre, a nőt világos sárgára festették, sőt az istenségek némelyei jelképesen kék és zöld testtel is jelennek meg. A lapis lazuli kék és a malachit zöld festékét idegen földről, adó fejében, hozták Egyiptomba, hanem e kettőnek surrogatúráját otthon is készítették, a sárga és vörös többnyire természetes oker volt, de készítették festékeiket többnemű érczekből is. Az aranyozást és ezüstözést az egyiptomiak tökéletesen értették; kedvelték a drága köveket és a gyöngyöt is, amazok megnyerhetése, kivált a türkoiz miatt a sinai félszigetet hatalmukba ejtették, sőt Indiával is közlekedtek, mi igenis szól a régi, az egyiptomiak szoros elzárkozásának téves nézete ellen.

Ha az ó-birodalom tökéletes arcz-szobrai nem tekintjük, az egyiptomi képzőművészetek közt az *építészet* első helyen áll, ez volt a *vezető művészet*, annak volt alárendelve leánya, a plastika és ennek ismét leánya, a festészet. Az ókor templomainak csaknem mindnyája eltűnt, vagy romjai még a föld alatt lappanganak, csak a sphinx melletti templom, melynek alaprajzát Maspero id. m. 64. old. és Perrot ugyanis alaprajzát és bensejét távlatilag (id. m. 329 és 330. old.) adja, 1853 óta van, hanem csak részben kiásva; itt csak csupasz, igen erős, hanem minden dísz, minden felírás vagy kép nélküli falát és pillért látunk, terve sem felel meg az ismert, későbbi templomok tervének, úgy, hogy Mariette, ki az épületet kiásatta, habozik, kell-e templomnak vagy pedig sírnak tekinteni. E szerint kimondhatjuk, hogy az ó-birodalom legrégibb egyházát nem ismerjük.*

Annál jobban ismerjük az ó-kor síremlékeit: a pyramisokat és a mastabákat. A *pyramisok***, kivált a *gizeiek*, egyszerű idomokban az előhaladt technika és nagyságukban a colossalis jellemnek világos példái; colossalisoknak mondjuk: mert arányaik a valónál nagyobbak nem tetszenek s így a valódi nagyszerűség eszméjét nem gerjesztenek bennünk, mint ezt például az athenai Parthenon teszi. Bámulatos szabályosságukat nemcsak a folyosók és a külső ruházásban, hanem csillagászati pontosabb keletelésben is veszünk észre. Herschel, a híres angol csillagász*** kiszámította, hogy Schufu pyramisának bejárata az építmény keletkezését 3443 körül tanúsítja.

* E templomban találták Schafrá 9 szobortöredékét, vagy egész ülő szobrát.

** Lauth a pyamis szót nem a görög πυρ-ból, hanem az egyiptomi Pir-am-us-ból származtatja, mely fűrészként kiszőköt jelent. Legbővebben tárgyalta a gizehi pyramisokat Vyse és Perring «Operations carried on at the Pyramids of Gizeh» című, Londonban 1840-ben megjelent munkájában. Azóta megvizsgálták a többi pyramisokat is.

*** «Der Winkel des Eingangsschachtes weist direct auf den Nordpol des Himmels. Da nun dieser Punkt variabel ist und sich innerhalb der Periode von ungefähr 24,000 Jahren in einem Kreise bewegt, so hat der berühmte Astronom Herschel aus dem Winkel des Eingangsschachtes der grossen Pyramide den Schluss gezogen, dass ihre Erbauung um das Jahr 3443 v. Christi falle.» (L. Lauth aus Aegyptens Vorzeit 142. old.)

Ellentétben a pyramisokhoz, a pyramisok körül fekvő előkelő magán-emberek sírjai az ó-korban még elég szegények. Az egyptológok, arab kifejezéssel *mastabaknak* nevezik; ezek négy részből állanak: a megközelíthető, reliefekkel vagy képekkel díszített *kápolnából*, melyben egy stela vagy feliratos tábla mindig az elhunyt nevét és állását ismerteti és melyben utódjai a halotti áldozatot végzik, a *serdab* vagy folyosóból, mely szűk és itt az arcszobrokban az elhunytnek «ká»-ja tanyázik, a *serdab* el van falazva, csak kis nyíláson át mehet a «ká» a kápolnába étkezésre. Többé-kevésbé mély, többnyire a sziklába vájt *aknán* vagy *kúton* át leereszkedhetni a sarkophag egészen dísztelen kamrájába. Különben az akna az utóbbitól kőablákkal van elválasztva és maga is felső nyílásáig törmelékekkel betöltve. A tulajdonképi lélek «bai» (hieroglyphje a «ba», kos, jelvénye az emberfejű madár) Ozirisnél lakik. A pyramisok kápolnája hajdan a pyramisokon kívül nyílt, Meroeban így azt most is találjuk. A pyramisok ugyanis eltorlaszolt folyosóiban arcképes szobrot nem találtak.

Mint colossalis munkát nem szabad elhagynunk az emlékeztetést a *fayumi tóra*, melyet III. Amenemha (XII. dyn.) kiásatott. Maspero ezt tagadja ugyan, hanem előállítását, mint emberi munkát, tanúsítja egy bulaki codex, melyen nemcsak a vízmedence, hanem környéke is le van rajzolva (l. Brugsch Gesch. 160. old.). Lauth a fayumi tó kiásását a VI. dyn. királyának Moeris-Phiopsnak tulajdonítja, ki alatt egy 1460 évből álló sothys korszakot befejezettnek állítja. E tónak egyptomi neve Pa-juma, azaz tenger volt. Lauth a *Labyrinth és pyramisa* építését III. Amenophnak tulajdonítja, ki abban az egyptomi elysiumnak «aalu» képét akarta utánozni, ugyanis a sothys korszaknak vallásos emlékeztetésére (l. id. m. 20, 61. más old.) Herodot e colossalis épületben 1500 kamrát föld alatt és épen annyit föld fölött és 12 udvart látott. Lepsius csekély maradványait lerajzoltatta.

A mai nézet szerint a legrégebb ó-birodalmi templom a XII. dynastiából származó *Amun temploma* Thebaban, mely kis terjedelme daczára, a későbbieknek alapmintául szolgált. Áll egy kis, az isten képét vagy jelképes állatát magába foglaló sötét szentségből, ebbe csak a főpap és a pharao mehetett be; a szentség előtt nyílik egy ennél nagyobb oszlopos terem, a hypostyl s ez előtt a tág (oszlopos) udvar, melynek bejárása két toronyszerű pylon közt nyílik; a pylon előtt emelkedik két obelisk, a kapu oldalán két többnyire colossalis szobor ül. E templomból az új-birodalom királyai, sőt még a Ptolomaeusok és rómaiak is új, a régienél sokkal tágabb és magasabb oszloptermetek, obeliskeket és területén éppen új templomokat építettek, úgy, hogy a mostani rom terjedelmességében valamennyi egyptomi egyháztársait felülmúlja; ehhez járult még a több százra menő sphinxek sora, mely e templomot a *luxorival* és a Nillel összekötötte. A folyó balpartján, a halottak városában emelkedett a *Ramesseum* és templomok, melyek az ó-birodalom halotti kápolnájának megfeleltek és távol állottak a *Biban el Moluk* (királyi sírok) szoros völgyétől. E balpart, mely a mai Medinethabou és Qounah faluk területét elfoglalja és azokon túlterjeszkedik, nagy részében a halottak városát képezte; volt azonban itt a *Ramsessek palotája* is, valamint a folyó jobb partján, a nagy Amun templom mögött III. Tothmesnek úgynevezett *sétaterme*, «*promenoire*», pilléres és oszlopos, több emeletes épület,

körülfogva sok kisebb-nagyobb lakkamrával. Theba az egyiptomi építkezésnek főhelye; colossalis romokat azonban az egész Nil folyamában egész Meroig nagy számmal találhatni. Kisebb, hanem takaros templomokat építettek a Ptolomæusok. Nevezetesen a sziklába vájt templomok, élükön áll az *ipsambuli*, a második katarakta mellett, itt a szokásos udvar hibázik, hanem a bejárás előtt roppant magasságú négy, II. Ramses szobra ül.

Többnyire sziklába vájvák a *a pharaók és más előkelők sírjai* is, kivált Theba és Abydos környékén, köztök kiválók *I. Seti* és *III. Ramses* hosszú folyosók és számos terem és kamrákba nyíló sírja, e neműeket syringeknek nevezik. Itt hibázik a kápolna; mert ez egész templom-alakban a halottak városában felépült. A nagy magánosok sírjaik közt legnevezetesebb *Bekenran* és *Petamenoph* főpapoké. Az utóbbit Prisse rajzában adja Feydeau «Histoire des usages funèbres» című 1856-ban Párisban megjelent munkájában. Udvara még szabad ég alatti, hanem számos többi helyiségei, több emeleten át a sziklába vannak vájva.

Építettek az egyiptomiak valóságos *erődeket* is, hol a hely megengedte, rokonokat a római custra stativakkal, de különbözőket azoktól, kettős sorfal (a benső magasabb volt a külsőnél) és rendesen a tornyok hiánya által. Dapurt, melyet II. Ramses győzelmi ábráiban látunk, idegen erődnek kell tekintenünk; itt egy több, mindig kisebb emeleten visszavonuló torony fordul elő.

A *lakházakat* (sírképek után) legbővebben tárgyalta Wilkinson «Manners customs of the ancient Egyptians» című, Londonban 1837—41-ben megjelent munkájában. Ujabban írtak ezekről: Perrot (1882), Erman (1885) és Maspero 1886-ban. A gazdagok házai többnyire villaszerűek voltak, kertben állottak, hanem, az éghajlatnak megfelelően, csakis könnyű, fa- és téglanyagból voltak szerkesztve; a szegényebbek házai csak a napon szárított téglából, vagy mint még ma is az egyiptomi halászok kunyhói, nádfalakat mutattak. Volt az egyiptomi lakházaknak több emelete is, a felső fölött a terasse nem hibázott.

Megjegyzendő még, hogy az egyiptomiak a *valóságos boltot* ismerték és alkalmazták, számos ebbeli példákat idéz Perrot és Maspero. A *hevederiv* több egymásfölötti téglasorból készült, s ezen kívül alkalmazták a *dongaboltot* is.

Daczára azon vallásos kegyeletnek, melylyel az egyiptomiak halottaik irányában viseltettek, találkoztak mégis köztük gonosz emberek, kik, ingerelve a királyokkal eltemetett drágaságok által, a pharaók sírjait kirabolták; ez a XXI. dynastiában és későbbben ismételve történt, mivel egy ránk jutott nevezetes pernek okmányai megismertetnek.* A tettesek elítéltettek, de másrészt a távolabb fekvő sírok mumiái a felügyeléshez közelebb fekvőkhöz vitettek át; azonban, nem bízván ezen eljárás sikeréhez sem, Deir-el-bahari sziklájában nehezen megközelítő rejteket vájattak ki és a többször helyőket változott mumiákat ide tették le, s ez oka annak, hogy a nagy királyok tetemei saját sírokban nem találtattak. A rejteket századunk hetvenes éveiben arabok fedezték fel. 1878-ban ezen arabok egyike Abd-el-Rassul papyrusok és egyéb régi tárgyak eladása által gyanúba esvén, Masperonak sikerült a tolvajt vallomásra

* Lásd e pernek kivonatát Erman «Polizei und Gericht» című cikkében.

bírni. 1881 július 6-án az arab Brugsch Emilt (Henriknek öcscsét) a rejtékbe vezette és ez a talált tárgyakat lehető gyorsan átszállította a bulaki muzeumba. Ebers, az egyptologia tanára a lipcsei egyetemen, a «Gartenlaube» 1886-dik folyamában megjelent és illusztrált «ein Friedhof ohne Gleichen und vierzig auferstandene Könige» című cikkében említi a megtalált királyok közt a hyksosok fölötti győzelmes I. Aahmes, három Tothmes, I. Seti, II. és III. Ramses és sok más pharaó mumiáit, és adja II. Ramses fejének másolatát, melyet csak 1886 június 1-én pólyáiból kibontottak. Ugyanis II. Ramses mumiáját látjuk a «Revue archéologique» 1886. évfolyam második felében, még pedig az egész testet, fejét előlről és oldalról látva. Megjegyzendő, hogy görbe hátú orrcsontja inkább semiti, mint egyiptomi jellemű. Még újabban Tell-el-Amarnaban az eretnek IV. Amenophis vagy neve változtatása után Khuen-aten sírját is fedezték fel.

Henszlman Imre.

AZ ISPÁNLAKE BRONZLELET.

Hazánkban, sajnos, még igen kevés rendszeres ásatás eszközöltetett, s a mi értékes lelet eddig még napfényre került, — nagyobbbrészt a véletlen által jutott birtokunkba.

Az ispánlake nagy bronzlelet is csak a véletlen folytán került napvilágra, s bár Bakcsy Béla úr, Ispánlake körjegyzője, lekötelező szívessége és Herepey Károly, a nagyenyedi kollégium tudós tanára, buzgalmának köszönhető, hogy e lelet legalább legnagyobb részében nem lett szétszórva, hanem úgyszólván egészben lett a tudomány részére megmentve, mégis igen sok értékes tárgy veszett már a leletből el, s jutott örökre egyes ismeretlen kezekbe.

Ispánlake, Alsó-Fehérmegye, Küküllőmegyével szomszédos részében Maros-Ujvártól, a világhírű sóbányavárostól, délkeletre — mintegy másfél órányira fekszik.

Vidéke számos dombbal van borítva. Egy ilyen — a Somogy és Szilvás patakocskája közötti — «La-Dudeu» nevű — Nándrea Mafté tulajdonát képező szántóföldben akadt folyó évi augusztus hó 27-dikén egy szántó parasztfiú a nagy leletre, mely tömegre nézve talán eddigi hazai bronzleleteink legnagyobbika. A paraszt természetesen az eke által kidobott zöld tárgyaknak legelsőben is zöld patináját vakarta le, s nagy diadallal kiabálta össze az egész falut azzal, hogy ő aranyat talált. Az egész falu kitódult a szántóföldre. Kutatni kezdtek, s ásás közben egy gödörben találtak a leletre. Kiki a mennyit elbirt a később még állítólag éjjel is kiásott tárgyakból — elvitt magával. Maga a föld tulajdonosa a szerinte legtöbbet érő bronz és réz rögöket rakta szekérre, és vitte magával haza. A lelet tehát az egész faluban szét lett szórva, s így kellett a nem épen könnyű felfogású, s kabátos emberben épen nem bízó parasztoktól az egyes tárgyakat összevásárolni.

A «La Dudeu»-i lelhely egy a falutól északkeletre fekvő szántóföld, hat centiméternyi televény felső réteggel betakart, fenéke felé keskenyedő 59 cmt.

mélységű katlanszerű lyuk, melynek oldalai dögöletlenek, s felső nyílása 110 cmt. átmérőjű volt. Több paraszt állítása szerint az üreg fenekén néhány marék hamu is volt, s a tárgyak bár össze-vissza, de mégis némi rendszerrel voltak az üregbe — nem dobva — hanem téve. Így lehet csak megmagyarázni, hogy ily kis üregben a tárgyak ily nagy tömege elérhetett.

A lelet maga 10—12 métermázsányi nyers tömeg és elhasznált és töredék, vagy még használatban nem volt eszközökből állott, s Ispánlakán nem az első bronzlelet.

1881-ben — a fenti «La Dudeu» lelhelytől mintegy 1000 lépésnyire fekvő — Podár Juon tulajdonát képező «Podae» nevű helyen, egy urnában számos, teljesen ép tárgyat találtak, melyek fele részben az erdélyi múzeum-egyletben, fele részben pedig Herepey tanár úr által a nagyenyedi kollégiumban lettek elhelyezve. A jelenlegi leletből is Herepey tanár úr válogatta ki a legszebb tárgyakat a kollégium gyűjteménye részére; a többi tárgyak legnagyobb részét én szereztem meg.

A nagyenyedi főtanoda gyűjteményében lévő ispánlakai tárgyakra nézve alapos reményünk van, hogy azok lerajzoltatva — az «Értesítő»-ben nem sokára közé fognak tétetni. A mint nagyon hálára kötelező munka volna a gyűjtemény összes tárgyait, miket Herepey tanár úr évtizedek óta maga gyűjtött össze, ismertetni, mert sajnos, e valóban ritka gyűjtemény — melyet Herepey gyűjteménynek lehet elnevezni — rendezettsége és fontossága daczára ismertetve eddig még nem lett.* Az ispánlakai leletből birtokomba került néhány métermázsa rög és majdnem egy métermázsa ép töredék — használt és új öntvényű — használatba nem jutott eszköz.

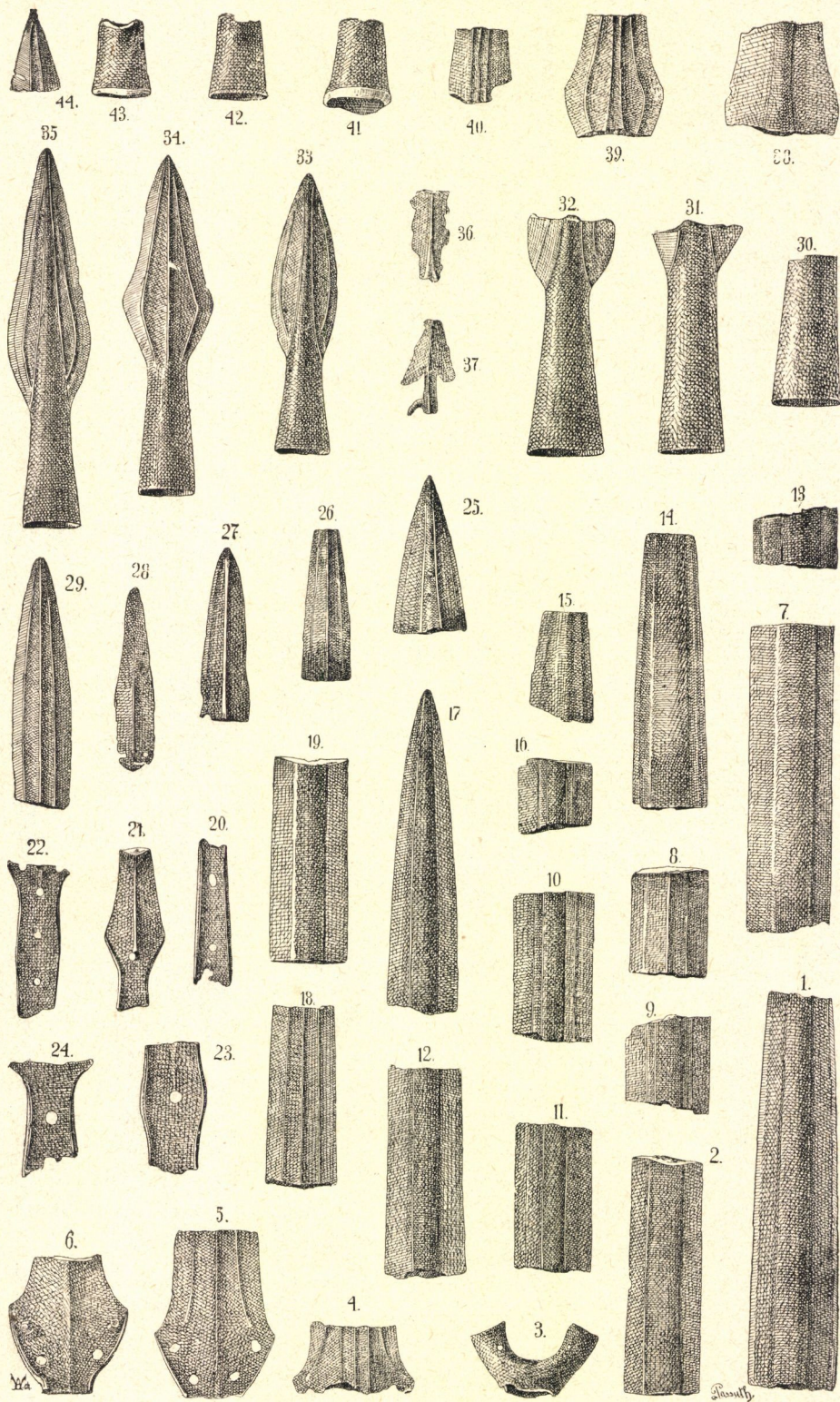
Sajnos, hogy jelenleg csak ezek ismertetésére szorítkozhatom.

Fegyvernemekből birtokomban vannak kardok — sajnos csak töredékekben. E töredékekben 18-féle penge és egy csúcsdarabom van, melyek mind szalagdíszítésük szerint különböznek egymástól. (I. tábla.)

E kardok alakja a bronz-cultura keleti zónájában szokott liliumlevél alakú kardoktól különbözik; a mennyiben e kardok fűz- vagy nádlevélidomúak, a penge-tőtől kezdve hegyéig párhuzamos, hegye felé keskenyedő kétélű alak. Az 1870-ben Szent-Erzsébeten, Szebenmegyében, talált kardpenge-töredékek ugyanily alakúak. E penge-töredékeknek közepükön lefelé futó hátuk vagy bordájuk van és az ezzel párhuzamosan haladó vonaldiszkek által képezett egy — sőt három mezőre is — szalagra oszlanak, mely a penge két éle között a kard egyedüli díszítését képezi. E dísz- vagy szalagvonalak a kard hegyénél csúcsba futnak össze. A töredékek szélessége 3 és 5 ctm. közt váltakozik, vastagságuk pedig a közép borda, vagy hátuknál 6—9 mméter között. 9 mméter is csak a 18. számú igen szép töredéknél mutatkozik. E penge törésénél dülény alakú, és épen élesen kiemelkedő hátánál ily vastag; élei felé természetesen lejtősen siet vékonyodni. E penge maga 3 centiméter széles. Patinája kék. Egyáltalában a penge-töredékek patinája szép kékes színű.

* Mi is sajnáljuk, hogy ez eddig meg nem történt, de szívesen kijelentjük, hogy e folyóirat készséggel fogadja a becses gyűjtemény ismertetését, Szerk.

ISPÁNLAKE BRONZLELET. I. TÁBLA. $\frac{1}{3}$ nagys.

A szenterzsébeti pengék vastagsága 5—6 mméter — tehát nem oly vastagok — szélességük 2 és 4 centiméter közti volt — tehát szintén keskenyebbek az ispánlakaiaknál. A mi a kardok hosszát illeti, ezt a kis töredékeknél alig lehetne meghatározni. Szerencsére azonban a 7., 12. és 17. számú darabok teljesen összeillenek, és összeillesztve majdnem ép kardot képeznek. E penge félköralakba hajlítva erőszakosan lett összetörve.

Mindhárom darab hossza összesen 36.6 ctm. A markolat felé eső részen 3.6 ctm. szélességű. Kiemelkedő háta végigfutó szalagot képez. E szalag 1.5 cmt. széles és a hegyénél csúcsba fut össze. A penge vastagsága a markolat felé eső végén 6½ mméter. Ha e hosszához a töredéknek a hiányzó kis darab kardtövét és markolatnyújtványt — a leletben található 5.8—6 ctm. hosszú darabot — és a markolat-lemez hosszát — a körülbelül 6—7 ctm. darabot alapul felvéve — hozzáadjuk, úgy körülbelül egy 46—47 ctm. hosszú kardot kapunk, a mely kard hossza körülbelül megfelel és analog a szenterzsébeti 42 ctm. hosszú karddal. (A szenterzsébeti kard szélessége 4 ctm. volt — a fenti kardé 3.8 ctm.)

E kard — és a többi is valószínűleg — a kisebb és illetőleg a rövidebb kardok közé tartozott, keskenyebb pengével.

A markolat-lemezekre itt is, mint Szt.-Erzsébeten nem volt öntött markolat erősítve, hanem a mélyedékes és szélein élesen felhajló lemezbe s illetve e lemez keretébe — mint ma is — két fél csont- vagy famarkolat-darab lett szeggel és lehet — szíjjal is erősítve. A szegek több lemezben még benne vannak.

Ily lemez-darab 6 nagyobb és több kisebb van a lelet tulajdonomat képező részében.

Reissenberger, a szenterzsébeti lelet ismertetője, főlemlíti, hogy a leletben egy penge-darab fűrészszerű bevágásokkal birt. Épen az utolsó napokban kaptam én is egy ily fűrészszerű bevágásokkal (nem csorbával) bíró penge-darabot. Fűrész gyanánt azonban a penge még ép korában sem volt használható, mert e célra igen vastag, s különben is közepén mindig vastagabbá lesz.

A lemezek közepükön a szokásos tojásdad alakúak s 2—3, sőt 4 szeghez való lyukkal — melyből egy mindig a tojásdagon kihajló részen van — bírnak. (22—23. számú ábra.) A leletbeni lemezek legnagyobb hossza 7 ctm.; tehát szintén a szokott, igen rövid markolatot adják. Egy darab szokott félhold alakú keresztvas vagy markolatvas is van a leletben, két lyukkal ellátva (23. számú), melynek a penge-tőnél s illetve a nyújtványnál átmérője 5 cmt.

E kardtypusok hazánkban, s főleg Erdélyben a szenterzsébeti és a kobori (kőhalomszéki 1858-iki), továbbá az orosz szokott alakok; tehát semmi új alaku kardot nem mutat fel a lelet.

Tör-darabok is voltak a leletben szép számmal, sőt a 28. számú 8 ctm. hosszú és tövénél 1.6 ctm. széles töröcske abban különbözik a többitől, hogy a penge tövén lévő két lyuk segélyével lett markolatjához szegezve. A 15. számút pedig az jellemzi, hogy a penge-töredék egészen nyers — tehát újabb öntvény — s kidolgozva nincsen.

Összesen 12 darab tör töredéke van birtokomban, s több törmarkolat-lemez.

A török nagyobbbrészt szintén párhuzamos bordákkal vannak díszítve — a mindegyiknél előforduló — a csúcsig futó kiemelkedő hát mellett. A török mind-

egyike igen rövid és keskeny, s mindjárt a többől keskenyedve kiinduló. Az egyik legnagyobb penge-töredék — melyből sok nem hiányozhatik — (a 29. számú) hossza 10·5 cmt.

A 22—30. számok alatt tör- és késmarkolat-lemezek vannak.

Kopja- és lándzsacsúcsok is voltak a leletben — természetesen töredékek nagyobb számmal, míg ép darab talán 6—7 kopjacsúcs. — Ép lándzsa egy sem. Ezek közül 3 ép kopjacsúcs és 12 részint kopja, részint lándzsacsúcs-töredék van az én tulajdonomban.

A 30., 31. és 32. számú szintén lándzsacsúcs-töredékek. E lándzsák a szokott evélalakkal bírtak s 9 ctm. hosszúak. A 33. számú kis kopja, sajnos, a parasztok által annyira le lett csiszolva, hogy bordái is szenvedtek ezáltal. A kopja levél-alaku, hossza 11·8 ctm. a tokkal együtt, a tok maga 4·5 ctm. hosszú, míg a penge 7·3 ctm., a tok ürege a penge közepéig hatol.

Az ispánlaki lelet ép kopjákban sokkal gazdagabb a Szenterzsébetnél, melyben sem ép lándzsa, sem ép hajító dárda nem volt.

Szintúgy gazdagabb a nyílhegyekben is leletünk, az ezeket egyáltalában nélkülöző szenterzsébeti leletnél.

A 36. és 37. számú tárgyak nyers, és nem sikerült nyílhegy-öntvények.

A 36. számú a rossz öntés miatt lyukacsos. Különben végig üreges, s hasonlítani látszik a Székelyföldön talált, s az erdélyi múzeumban lévő (Hampel-féle Atlasz XXVIII. tábla 6. szám) sikerültebb nyílhegyhez. Hossza 3·7 és szélessége 1·7 ctm.

A 37-es szakállas háromszög alakú — szintén nem sikerült öntvény — a dolányi telep nyílhegyével (Pintér-féle) azonos. Hossza 4 cmt., szélessége a két nyúlványnál 2·1 ctm. Alsó ékalaku foka 7 mmtr. hosszú.

A szenterzsébeti lelet, melyet azért idézek gyakrabban, mivel a lelet felszínre kerülése, a lelhely és maga azon körülmény, hogy mintegy közös területen találtatott, és leletünkkel rokon típusú tárgyak fordulnak benne elő — igen gazdag volt tokos vésőkben, a mennyiben Reissenberger — a lelet ismertetője — közel 100 darabnak állítja a leletben előfordult ép és töredék tokos vésők számát.

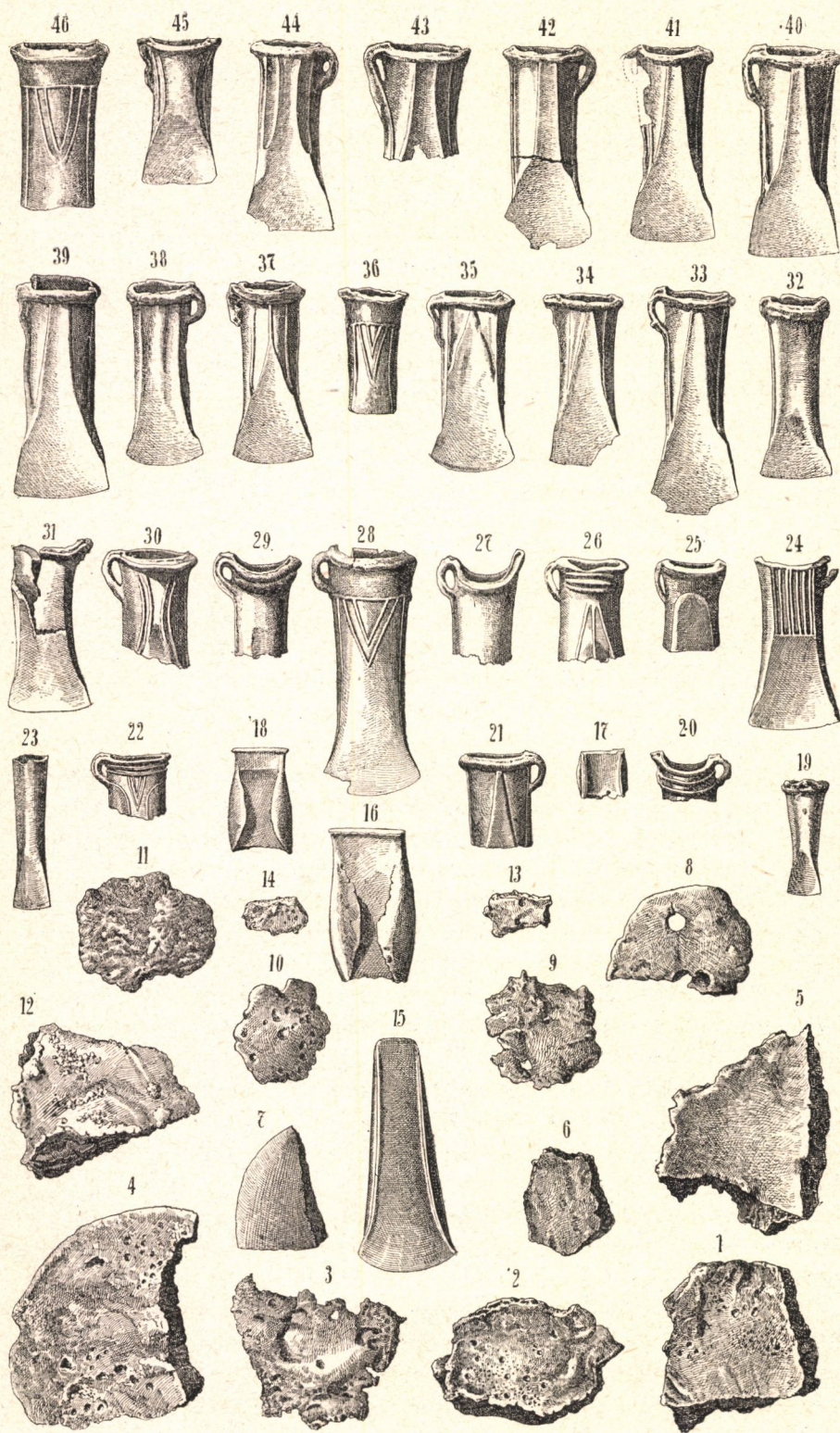
Az ispánlaki lelet sokkal gazdagabb volt enemű tárgyakban is. Gyűjteményemben magában teljesen ép 20, és kevésbé ép, valamint töredékekben 153 darab van.

Az úgynevezett magyar típusból — csúcsba futó szélű tokkal — 4 nagyobb és 4 kisebb töredék van leletemben. E típus Közép-Európában, Magyarországon, fordul elő, s ezért jellemző. Ilyen például a 20., 27. és 29. számú darab. (II. tábla.)

Alig van néhány, mely e nagy számú eszközből egymáshoz alak vagy díszítésben hasonlítana; de oly darabok, melyek díszítés és nagyságban is egyezők lennének — egy sincs; mintájuk más és különböző.

Díszük vagy párhuzamosan egymás mellett, csak a tok felső részén haladó, vagy pedig meghatározott irányban egymásba futó kidomborodó vonal-dísz, melyhez rendesen a tok nyakán azt erősebbé tevő, még egy-két gyűrű és domboru gyűrű-vonal járul. Igen gyakran a dísz csak kidomborodó lapos és mélyített bordákból is áll. Legritkábban épen semmi díszszel sem bírnak.

ISPÁNIAKI BRONZLELET. II. TÁBLA. $\frac{1}{3}$ nagys.

Általában a tok egyik oldalán füllel vannak ellátva, melylyel a rendesen térdalaku — derékszögbe hajló — nyélhez lettek kötve s erősítve. Ritkábban fordul elő, hogy a tok öntővarrányán lyuk van, melylyel a tokos vésőt a nyélhez szegezték. A leletben rendesen a nagyobb darabok azok, melyeken ily szegzésre való oldallyuk van. (II. táblán a 32., a 36. és a 46.) Tulajdonomban 5 ily véső van.

Ispánlaki tokos vésőink 8—15·2 centiméter hosszúak, a tok úrének átmérője 3·5—6 ctm. Az alsó élek szélessége 3·7—5·5 ctmnyi. A díszítés rendesen a token van, s az egész eszköznek körülbelül egyharmadát foglalja el. A szenterzsébeti vésők nagysága 8—16 ctm. volt, tehát teljesen egy nagyságúak az ispánlakiakkal.

A szenterzsébeti leletben előfordult tokos kalapácsok leletünkben teljesen hiányoznak. Vannak azonban tokos keskenyebb vésőink is 3 darabban. (Szt.-Erzsébeten 6 találtatott.) Egyiköknek teteje teljesen össze volt a használat által kalapálva. A II. tábla 19. számú vésője dísz nélküli, síma tokkal és megerősítésre való lyukkal; hossza 6·6 ctm.; éle 1·6 ctm. széles; a tok nyílásának átmérője 2·5 ctm. A tok felül gyűrűvel van ellátva. A másik — a 23. számú — tokja el van a felső részén törve; éle 1·9 ctm. széles.

Egy tömör keskeny véső éltöredéke is van a leletben; melylyel teljesen azonos ép darab egy ispánlaki parasztnál van még mai napig is, s tőle ezt megkapni még ezideig nem lehetett.

E véső (III. tábla 43. szám) töredék éle 1 ctm. széles, a törésnél a töredék is 1 cmt. széles, vastagsága pedig 6 mmtr.

Szárnyas véső 3 töredékével bir a lelet. (II. tábla 16., 17. és 18. sz.) Két töredékén a két szárny és a tag egy része ép; élük azonban hiányzik. E vésőket élük letörése után megfordították és kalapács gyanánt használták. A 16. számú kalapácsának vastagsága 1 ctm., a 18. számúé 1·8 ctm. Szárnyas véső Szt.-Erzsébeten 15 lett találva. Karimás véső az egész leletben csak egy ép darab — a II. tábla 15. számúja — találtatott. Töredékben azonban több darab. Ez alak legközelebb áll a kő és a rézkori alakhoz, s nem egyéb az ősi kő vésőnél, mely kétágu nyélbe lett erősítve.

E véső hossza 13·3 ctm., felső keskenyedett éle 2·5 ctm., alsó szélesebb éle 5·7 ctm. széles; közepén 1·4 ctm. vastag. A másik töredék szélesebb, éle kör-szelvény alaku 5·4 ctm. széles. Vaskosabb az előbbinél (vastagsága 1·7 ctm.).

Egy vaskos és díszesebb csákány-, s illetve inkább fokos-töredéke is van a leletnek (III. tábla 2. szám); éle felé menő törésénél 4·3 ctm. széles. Nyílásánál, melybe a nyél illesztetett be — s melynél szintén el van az eszköz törve — 3·7 ctm. vastag.

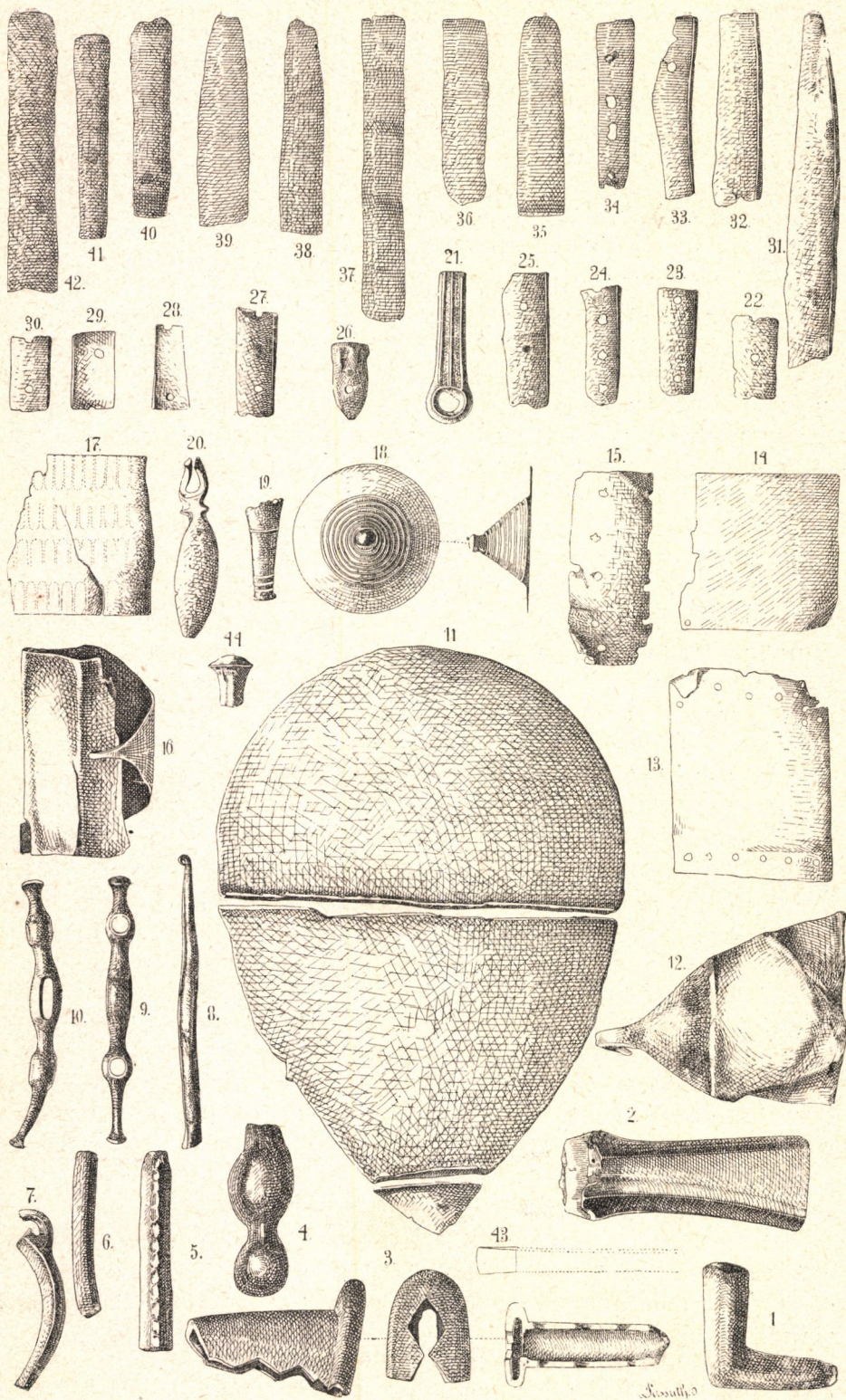
Késpenge egy akadt a leletben, mely majdnem teljesen ép, — a III. tábla 31. szám alatti —, mely a szokott egyenes alak, s csak kissé hajlik el ívszerűleg az egyenes vonaltól. Hossza 15 ctm., szélessége 1·6 ctm.

Ezenkívül még számos penge-töredék fordult elő, ezek közt kettő díszesebb hajlott alaku. Késpenge-darab a 32. számú is (III. tábla).

A 22—30. és a 34. számúak kés- és törmarkolat-lemezek.

Nem kevesebb a sarló az ispánlaki kincsben, mint a tokos véső. — Ép és töredék sarló van birtokomban összesen 237 darab. Ebből gombos végű sarló

ISPÁNLAKEI BRONZFLET. III. TÁPLA. $\frac{1}{3}$ nagys.

ép és nagyobb darab 20 és 47 töredék ; lemez-szelvényes sarló teljesen ép és kevésbé ép 35, töredékben 80 és az úgynevezett erdélyi típusu sarlókból teljesen ép és épebb darab 16, töredék pedig 39 ; míg a szenterzsébetiben csak 70 darab sarló és töredék fordult elő. A legegyszerűbb a gombos végű sarló-típus. A penge egyszerű hajlásu, s legfeljebb egy-két bordával díszített. A nyélbe illesztés a penge tövén lévő gomb segítségével történt. (IV. tábla 1—32-ig.) Az eszköz görbülete nagyjából csekély, egy-kettő nagyobb hajlásu ; így az 1., 10. és 22. félkör alaku hajlással bír. A gombos sarlók hossza 12—18,5 ctmig, a penge szélessége pedig 1,7—2,6 ctmig terjed.

A lemez-szelvényessel bíró sarlók 5,5—8,5 ctmig terjedő hosszúságu, nyélbevaló szelvény-nyujtvánnyal bírnak, melyek egymástól különböző rajzu domboru vonal-díszekkel vannak díszítve.

A lemez-szelvényes sarlók ív-átmérője 17—19 ctm. E nyél-szelvény rendszeren annál hosszabb, minél kisebb ívet ír le a sarló. A lemez-szelvények szélessége 1,7—2,8 ctm. A penge vastagsága 5—7,5 mmtr. A pengék szélessége 2—4 ctm.

Lemez-szelvényessel ellátott sarlók a IV. táblán a 33—38. és az V. táblán a 14., 16—34. számúak. Az úgynevezett erdélyi típusu sarló nyélbe illeszthető, a penge végén hegyes, sarkantyú alaku szegben végződik. E nyujtvány a lelet darabjainál 2—3,5 ctmig terjedő hosszú. Pengéjük a legegyszerűbb alaku — sima. — A lelet legtöbb ezen fajta darabja még nyers és csiszolatlan ; olyan, a mint az öntő-mintából kikerült. Nem lehetetlen tehát, hogy e tárgyakat Ispánlakán gyártották, s bizonyos, hogy használatban még nem voltak. (V. tábla 1—13.) Pengéjük hossza, s illetve ív-átmérője 14—20 ctm., szélessége 3—5,5 cmt.

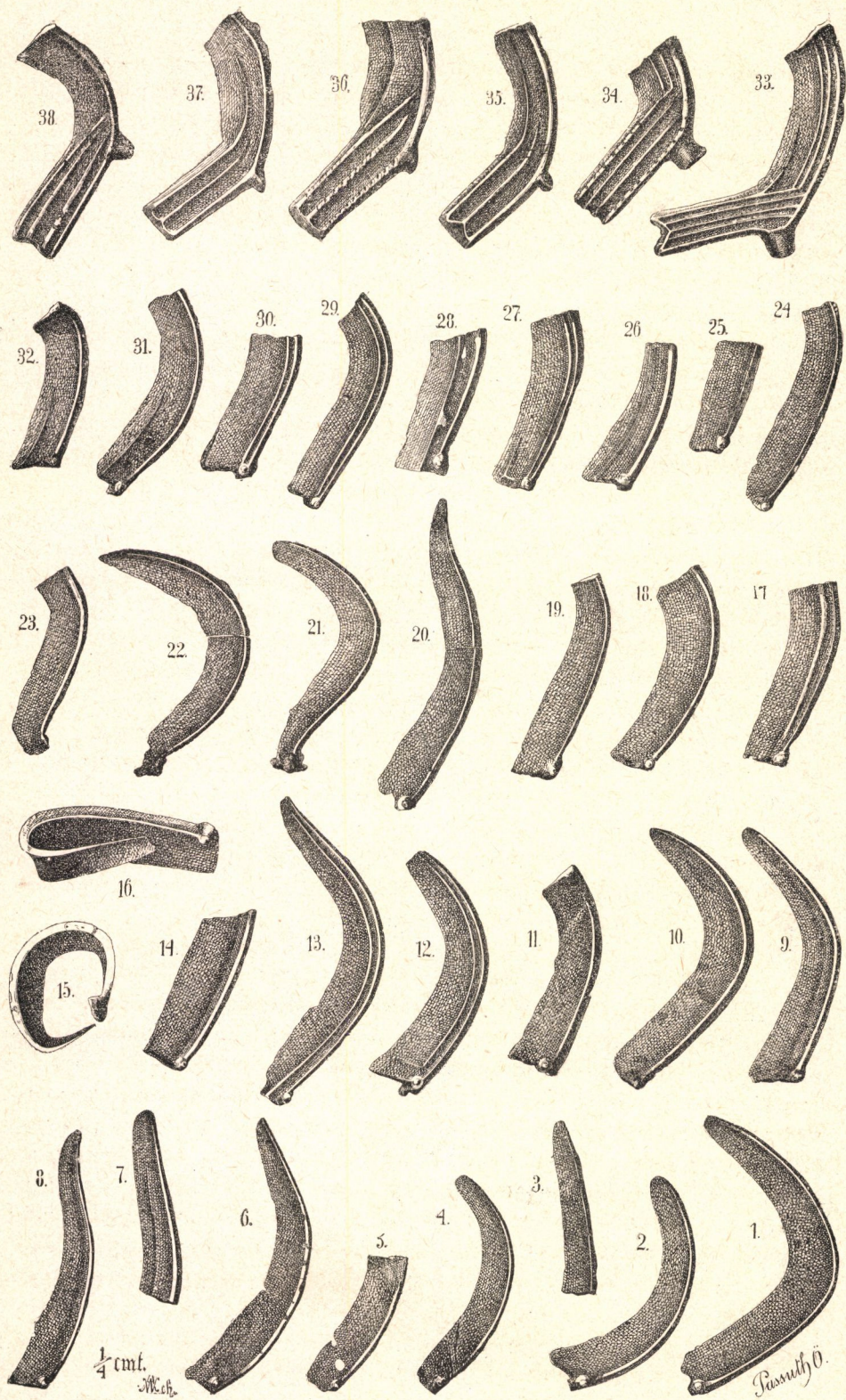
Fűrész-lemez is feltűnően sok volt a leletben. Igen szép csipkézett formák, — melyek a technika magasabb fokáról tesznek tanúságot, s mind használva lévén, nagy, a culturában előrehaladt telepről tanuskodnak ; a mit az Ispánlakán lévő nyomok bizonyítanak is. Nagyságuk, szélességük és vastagságuk igen különböző. Végeik részben hegyesek, részben tompábbak. Ép fűrészek 16—18 ctm. hosszúak ; szélességük pedig 8 mmtr. — 3 ctmig váltakozó. (III. Tábla 35., 41. és 42.) A Szt.-Erzsébeten talált 3 ép és 41 töredék hossza 15,8 ctm., szélességük 1—2,5 cmt. volt.

Az alsójárai lelet csak 5 töredéket, a mezőszápi egészet, a topliczai 5 töredéket, a szuszka 2 egészet és 1 töredéket, a marosbogáti és a beregszászi is csak kevés fűrész képes felmutatni ; az ispánlaki lelet csak nálam lévő darabjainak száma 24 ép és 173 töredék, valamint összehajtogatott darab. Minden darab két élén fűrész és valószínűleg fanyélbe lett erősítve, talán a mai lombfűrészek módjára. A darabok még most is — mint egyáltalában a lelet minden egyes darabja — elég ruganyosak és még ma is használhatók. A parasztnál még ma is lesz elég fűrész-lemez, s többet esetleg mint értéktelent el is dobtak.

A mi a talált ékszereket illeti, — a lelet e tekintetben szegényebb, a menyiben a talált karikákat, — karpereczeket kivéve, s kivéve néhány más ékszerdarabot — sem változatosságban, sem nagyobb mennyiségben e tárgyak képviselve nincsenek.

Karika, vagy karperecz a leletben meglehetősen számmal, mondhatni sok van. Csak nálam van ép, díszített karika 14 darab ; díszített karika-töredék 5. Diszítés nélküli ép darab 4 ; töredékben pedig 5. Sodrott, menetes tekervényekkel ellátott

ISPÁNLAKE BRONZLELET. IV. TÁBLA. $\frac{1}{3}$ nagys.

karpereczem van 17 ép és igen sok töredék. A szenterzsébeti leletben nem volt több 3 ép és 12 töredéknél, az ispánlaki lelet tehát e tekintetben is gazdagabb amannál. A karpereczek nagyobb része sodrott, szintén nagyrésze díszített. A díszítés némely darabon igen szép. A karpereczek díszei is mind különbözők egymástól. Maguk a sodrott és tömörebb karikák mind nyitottak — csak egy darab végei vannak egymásra hajtva; de össze ezek sem érnek. Alakjuk némelykor a teljes körív, máskor azonban tojásdad alak. A sodrottak mindegyike nagyon kicsiny, úgy, hogy legfeljebb gyermekkarra valók lehettek. Van több igen súlyos és erős darab, mit valószínűleg a férfiak, talán védelmi eszközül is használhattak. Ezek is díszesek. Egyikök mélyebb vésetekkel. A díszítések egyáltalában épek, csak egyeseken vannak részben elkopva, részben lereszelve, vagy vágva.

A karikák belső lapja a vékonyabbaknál kerek (VI. tábla 9. és 11. számú) (domboru, a sodrottaknál egészen kívül-belül van sodrás), a többinél nagyobb-részt lapos, s csak egy-két darabnál éles kiemelkedő hátú (egy négyszögű darabnál, 23.). Két össze nem érő végük rendszeren a karika közepétől kezdve vékonyodott; de a vékonyabb tömörsodronyok némelyike végén és közepén is egyenlő vastagságu. Sodronyuk nem merev, hanem teljesen ruganyos. Egyikök sem olyan, hogy viselni ne lehetne, mégis van köztük olyan is, melyet valószínűleg nem viseltek, s talán értékül használtak. Az érdekesebbek az V. táblán vannak másolva. A 10. számú tárgy talán karszalag (karmantyú). Patinája sötét-barna. Eltérőleg a karpereczek kékes patinájától. Az egész két töredékből áll, s szélesebb felén még egy nagyobb darab hiányzik. Középbordáján keresztül ferde vonalak haladnak lefelé. A tárgy vége felé keskenyedő, s vége kapocsszerűen kunkorodik fel. E tárgyhoz hasonló az Undset által bemutatott orosz leletben is előfordul. Szélessége 2.6 ctm., 1 mmtr. vastag.

Szalagszerű a 7. számú lemez is, mely 2 ctm. széles és ugyanoly szolgálatot tehetett, mint az előbbi tárgy. (Lehetett esetleg edényfüle is.)

Övlemez-töredék igen sok van a leletben. Sajnos azonban — két nagyobb töredéket kivéve — oly aprók e darabok, hogy abból övet összeállítani nem lehet. (III. tábla 12—17. öv-töredékek.)

Két lemez-darab; az öv egy-egy vége kapcsokkal ellátva, a többi lemez az öv különböző darabkái. A 17. számú lemezen — a többin is nagyrészt — látni az öv pontozott és hullámvonal díszítését, melyhez hasonló részben a nemzeti múzeum szenterzsébeti övlemeze alsó és felső szegélyén is előfordul. Ezen és egyéb lemezeket össze is szoktak a bronzemberek varrni, s e célra leletünkben láthatólag vékony és keskeny fűző-sodronyt használtak. A VI. tábla 16. számú ábrája egész tekercs ily fűzőt ábrázol. E fűző-sodronyt az előre készített lyukakoz: kis csipeszszel húzták keresztül és hajtották a szükséges irányban jobbra-balra. Egy ily csipesz volt egy ispánlaki parasztnál. A csipesz azonban úgylátszik eltűnt. A tárgy különben a mai orvosi finom csipeszekhez teljesen hasonlít. Az ékszerek, s illetőleg ruházati eszközökből még egy — nem ritkán előforduló — nagy, díszített fejű és tagu, hosszú gombostű-töredék (VI. tábla 32.) van tulajdonomban, melynek hossza 21.5 ctm. A gomb csúcsba emelkedő, s alul is a sodrony felé lejtősen eső; kör- és vonaldíszekkel van úgy ékítve, az ujjabb törést mutató tű maga is. Vastagsága 4 mmtr. A gomb maga 2 ctm. átmérőjű.

Ily — gomb nélküli — tű-töredékem még egy darab van. E gombostűk gyakrabban fordulnak elő hazai leleteinkben, és nagyjából meggyörbítve (a sajógömöri leletben is). Az ispánlaki leletben annál érdekesebb az óriási tű előfordulása, mivel a fibulának e leletben nyoma sincs. E tűket a ruha összetűzésére használták, és hogy jobban tartson, erősen meggyörbítették őket. A mindenütt előforduló, és bizonyára díszül szolgáló tekercsekről kell megemlékezni, melyek a leletben is előfordulnak. Hogy ékszerű szolgáltak az valószínű, hogy azonban minő ékszer részek voltak a leletben előfordultak, az kérdéses. Lehet, hogy pártá- vagy diadém-részek voltak, legalább nagyrésztben. A VI. tábla 25., 27. (igen vékony huzalu), 29. (vékony huzalu), 30., 33. (laposabb huzal), 35. (erősen összesodrott, régi törésű 2 mmtr. erős huzal), 36. és 37. (a korongtól vége felé vékonyodó) számú ábrái ily újabb és régibb törésű korongos tekercseket tüntetnek fel. Egy ily erősebb huzalu tekercs korongja közepére füles dudoros boglár volt erősítve, melynek alighanem párja a III. tábla 18. szám alatti boglár, mely Téglás pótsági leletében talált dudoros boglárjához látszik hasonlítani. Ehhez hasonló különben még a Kubinyi-féle két boglár is. («Archæologiai Közlemények» 2-ik kötet.)

Bár ékszer aránylag kevés fordul elő a leletben — az előforduló tárgyak után ítélve — sokat adtak az ispánlakaiak az ékítésre. Bizonyítják a számos pityke, vagy boglár és csüngő díszlemezek.

Gömböcs alakú boglár, mely felvarrással két lyukkal van rendszerint ellátva, több van a leletben. Lemezük igen vékony. Felületük egyszerű, sima. Vannak nagyobbak is, melyek — korongalakúak — némiképp díszítve is vannak. Van a leletben még egy díszgomb (. . . tábla . . . szám) ; lehet, hogy az övön, vagy egyéb tárgyon csüngött. Igen díszes alak. E boglárok vagy ruhán, vagy lószerszámon voltak felvarrva. A függő tárgyak közt a leleteinkben ismert alakok fordulnak elő. Így a VI. tábla 21 függő dísz fibulákon fordult már elő (hossza 6'6 ctm., szélessége 1'8 ctm.). A lázárpataki bronzleletben és a nemzeti múzeumban is van ilyen.

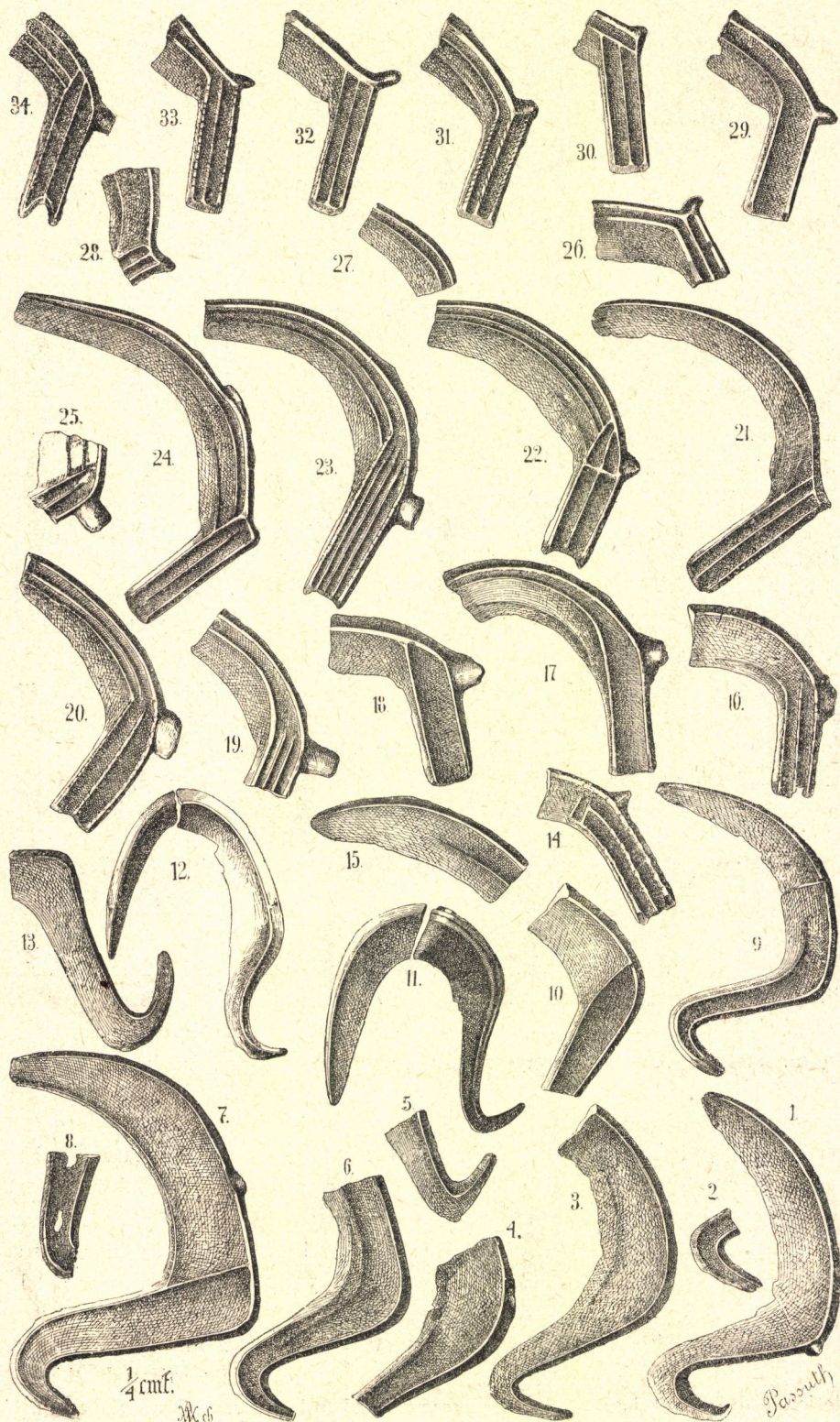
Ilyen a III. tábla 20. számú darabja is, melyhez hasonlót a csabrendeki 9-ik sírban találtak ; tehát ruházati dísz volt.

A III. tábla 21. számú függő díszét bizonyosan lószerszámon alkalmazták (7 ctm. hosszú). A VI. tábla 18. számú csavarmenetes díszítésű hengerke és a III. tábla 19. számú csövecske szintén csüngő dísz lehetett.

A 7. számú egy függő dísz töredéke.

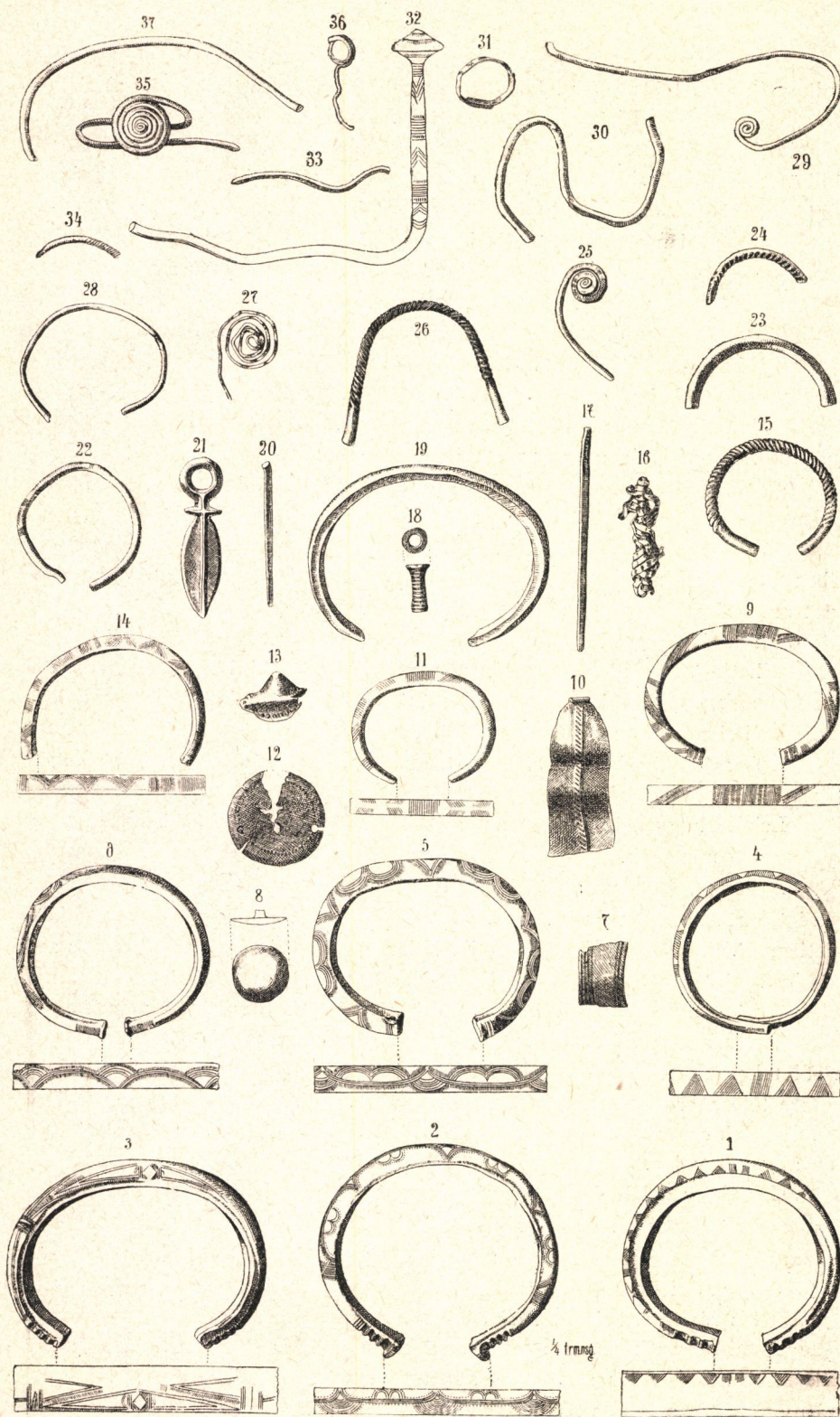
Gyűrű, gyöngy, vagy egyéb ékszerre a leletben nem találni. A III. tábla 10. számú egy igen szép lózabla oldalrúdja. Hasonló ehhez az erdélyi múzeum-egyület oláhogáti lózabla oldalrészei. Két darabja van a leletnek, melyhez analogot hiába keresünk ; a III. tábla 3. és 11. számok alatti két tárgya. Előbbinek hossza keskenyedő oldalán 6 ctm., szélesebb felső részén 5 ctm. A második egy a lel- helyen 3 darabra tört kiválóan erős, nyújtott tojásdad bronzlap, melynek hossza 25 ctm., legnagyobb szélessége 17'3 ctm., vastagsága pedig 2 mmtr. Hogy mire szolgálhattak e tárgyak, az eddig még megfejtve nincs. E tábla 4. számú darabja — véletlenül ily alakot kapott — bronz-anyag. Ezeken kívül vannak a leletben még szeg-töredékek, melyek nagyjából a mai zsidó- vagy cigányszégekhez ha-

ISPÁNLAKI BRONZLELET. V. TÁBLA. $\frac{1}{3}$ nagys.

ISPÁNLAKE BRONZLELET. VI. TÁBLA. $\frac{1}{3}$ nagys.

sonlítanak. (VI. tábla 17. sz. hossza 9·8 ctm., 2 mmtr. vastag a 20. sz.) Számos rudacska fordul elő a leletben, nagyjából négyszögűek; de kerekesebb darabok is, valamint befelé éles bordával bírók, továbbá belül vágott darabok is. (III. tábla 5. sz. rúd körömben nyomásokkal. 6., 8.) Némely darabon sodrási kísérlet látszik. Lehet, hogy e darabok sodrott karpereczek, vagy egyéb eszközök készítésére szolgáltak. Ezenkívül — talán edénytöredékek is — s még különböző nagyjából díszített lemez-töredék van, melyek czélját és eredeti alakját meghatározni nem lehet. Sisak, vagy egyéb védelmi eszközül szolgáló tárgy nincs a leletben, valamint egyéb ékszerek, így díszük sem. A fibula is — mint említve volt — teljesen hiányzik. Két ón-darab is jutott hozzám és számos öntő-rög; bronz-salak, egyszóval a bronziparhoz szükséges nyers anyag. A rögek különböző tömörségűek és nagyságúak, s alig hanem lesz közöttük rézdarab is, miután több rögdarab feltűnően lyukacsos. Ezt különben a vegyelemzés fogja kitüntetni. A lelet maga csakis a benne talált eszközök tömege miatt, — melyek közt a földmíveléshez és iparhoz szükségesek legnagyobb mennyiségben fordulnak elő, — érdekes, miután újabb alakok itt elő nem fordulnak. Fontossága a leletnek azonban épen nagy tömegében van. Eltekintve attól, hogy Erdély egy eddig ismeretlen öntőműhelyének jutottunk tudomására — érdekes azon körülmény, hogy az együtt — egy tömegben előforduló tárgyak egykorúságát — legalább valószínű és megközelítő egykorúságát constatálhatjuk, és mindenesetre culturtörténeti értékkel is bír leletünk, a mennyiben túlzó képzelem nélkül is következtethetünk tárgyaiból az akkori emberek fegyverzete, viselete, öltözetére és életmódjára.

A formák, alakok és díszítések haladottabb bronzműveltségről tanuskodnak, és arról, hogy e lelet kora a tulajdonképeni bronzkor.

Lehet, hogy a lelet korában már ismerték a vasat, de e leletben semmi nyoma még a vasnak.

A verem, melyben a leletet találták, raktára lehetett a tulajdonosnak, ki kétségtelenül bronzöntő volt. Hogy Ispánlakán öntőműhely volt, bizonyítják a leletben előforduló tárgyak nyers, csiszolatlan és használatot kizáró volta, s azon körülmény, hogy a speciális erdélyi sarló-darabok nem mutatják a használat nyomait. Az öntőműhely természetesen összevászárolt, vagy becsérélt mindenféle töredéket, melyeket újra öntésre használt. Miután azonban a hat év előtti lelhely körül telep nyomai vannak, föltehető, hogy a műhely e helyen lehetett, s nem messze tőle a bronzbeváltóraktár. Különben is a lelet tárgyai meglehetősen rendszerrel lettek egymásra helyezve, a mire mindenesetre ideje az elrejtőnek veszélyben alig lett volna.

Kár, hogy a lelet több tárgyát megszerezni nem lehetett. A függő díszből többet a parasztasszonyok nyakukra és kulcsaikra aggatva hordják, s egyik paraszt — mint említve volt — annyira belészeretett egy tömör keskeny vésőbe, hogy ezt ideadni semmi áron hajlandó nem volt. E tárgyak azonban a leletnek nagyon kis részét képezhetik. Függelékül még a Herepey birtokába jutott tárgyakat kell felsorolnom. Ép tokos véső 2, töredék 21 darab. Ép sarló 3, töredék 14. Kard-penge és markolat-töredék 11 darab. Kopjája 2 ép és 1 töredék; szárnyas vésője 2 ép és 2 töredék. Nyílhegye 2 ép; kés-töredéke és csúcsa 3 darab; 1 borotvája; 1 vakarókése; 50 fűrész-lemeze; peremes vésője 3 töredék, karpereczek

4 ép és 5 töredék, ebből díszítve csak 2, egyik vaskos darab. Különböző díszítésű öv-töredéke 10 darab. Boglárja 10 darab. Egyéb dísz tárgy ép és töredék 19 darab. Egyéb töredék 20 darab. Ezek közt egy nagyobb függő dísz darabja, alul rojtszerűleg alakítva.

E lajstrom nagyon hiányos, csak hozzávetőlegesnek mondható.

A főtanoda tulajdonát képezi az 1881-iki ispánlakai leletből 16 ép tokos véső és 2 töredék; 8 ép sarló; 10 karperecz; 1 kopja; 6 fűrész-lemez és rögek. Jelen ismertetés megjelenése előtt figyelmeztetve lettem arra, hogy az ispánlakai lelet Herepey tanár úrnál lévő része Téglás Gábor, hunyadmegyei tudósunk által az erdélyi múzeumegylet közlönye múlt évi folyamában már ismertetve lett. Ez ismertetés kiegészíti az ispánlakai leletről szóló jelen közleményemet, s igen nagy-érdekű. Belőle kivethető, hogy az általam a leletben nem talált kalapács négy díszes példánya is megvan.

De azt hiszem, hogy igazam van, midőn állítani merem, hogy fibula a lelet Herepey tanár úrnál levő részében sem fordul elő. Mindenesetre érdekesek a Téglás által felemlített összevarrt (fűzővel, VI. tábla 16) vastagabb lemezek, melyek lehet, hogy lándzsatokul szolgálhattak; de kardtokul semmi esetre, miután a kardokat a bronzkorban a mai délszlávokként övükben viselték az emberek. Egy ilyen lemez a nálam lévő tárgyakban is előfordul; csak hogy ezen keskeny bőrszija lett még keresztülhúzva.

A Téglás ismertetésében 16. szám alatt felemlített, a mai vendéggombhoz teljesen hasonló gomb valóban érdekes; azt hiszem, ezt valami lemezen húzták keresztül és erősítették meg a lemez alatt. A 18. szám alatti lemezek — övlemezek — díszítése, úgy látszik, övlemezeim díszítésének motívumaival egyező.

Téglás úr ismertetése mindenesetre azért is igen becses munka, mert ez által a leletnek úgyszólván összes tárgyai egy időben lettek ismertetve.

Reiner Zsigmond.

AZ Ó-BUDAI PAPFÖLDI ÁSATÁSOK 1887-BEN.

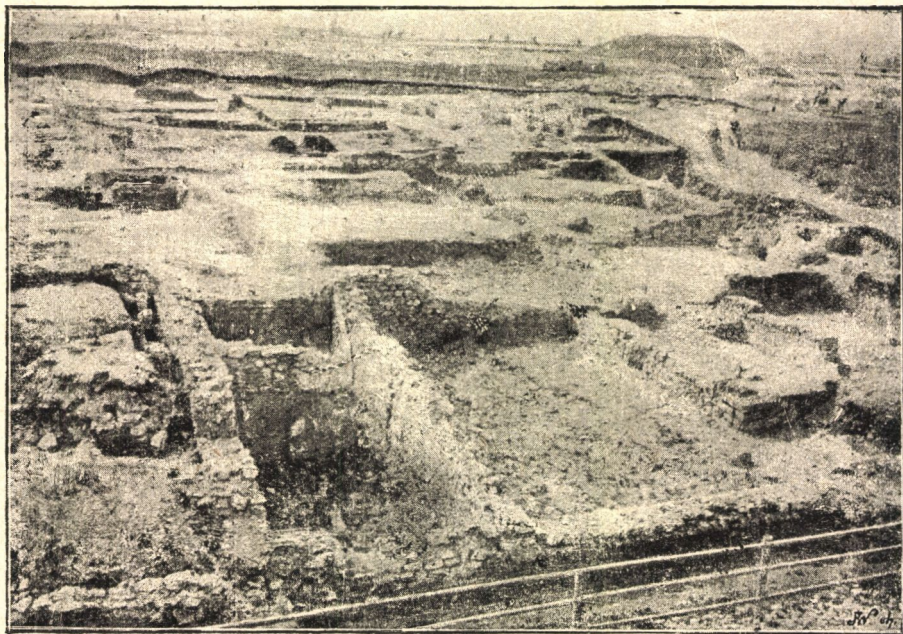
(MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.)*

A keletnek eső fürdőcsoport egyes osztályai egészen azonos rendben következnek egymásra és a piscina köré való csoportosításuk sok tekintetben megegyez a nyugoti fél alaprajzával. Lényegesebb eltérést a két caldarium térfogatában észlelhető különbség okoz. A kelet felé fekvő melegfürdő (8) hosszúsága ugyanis tetemesen kisebb (4,7 m.), minek következtében a szomszédos tepidariumot (9) vele egy vonalban helyezhették, úgy hogy a fürdő e felében a frigidarium (10) foglalja el azt a helyet, hol a nyugoti részben a tepidarium van alkalmazva. Kü-

* Az első közleményt lásd a 320–331. lapokon; az alaprajzot lásd a 324. lapon.

lönben az egyes osztályok kevés jellemző vonást őrzöttek meg. A caldarium dél felé félkörű beugrást mutat, a mely azon szempontból figyelemre méltó, hogy a félkörívű hajlás mentén még szépen tanulmányozhatjuk a függő talaj (suspensura) szerkezetét. Az átlag 85 cm. magas trachytoszlopkákra mintegy 6 cm. vastag trachytlapok vannak fektetve, melyekre 15 cm. vastag, durva szemű téglatörmelékkel vegyített mészréteg következik. Erre ismét újabb, mintegy 10 cmnyi, de jóval finomabb keverékű réteget raktak, mely fölött négyszögű téglákból álló rakás alkotta a padlót. A padolatnak e tetemes vastagságára azért volt szükség, hogy az alatta szétömlő meleg lég föl ne hevítesse annyira,

A LAKÓHÁZ TELJES ÁTTEKINTÉSE, A KELETI OLDALÁN EMELKEDŐ DOMBRÓL NÉZVE.
HALAVÁCS GYULA ÚR FÖLVÉTELE SZERINT.

hogy a rajta való járás-kelés lehetetlenné váljék. Magának a falnak vérvörösbe játszó vakolata lényegileg ugyanolyan rétegekből áll; csupán minősége finomabb, a mennyiben a mészkeverék jóval apróbb téglaszemcséket tartalmaz. Különösen jellemző a szeglet mentében, melyet a fal a padlóval képez, végigvonuló negyedkörpálczika, a melylyel minden oly helyen találkozunk, hová vizet eresztettek be. Ez arra szolgált, hogy ezen, a tisztításkor kevésbé hozzáférhető pontokon a piszok leülepedését meggátolja.*

* V. ö. Kleine röm. Villa bei Stahl. Von E. aus'm Weerth. Jahrb. des Vereins von Alterthumsfreunden in Rheinlande LXII. p. 5.

A tepidarium (9) melegítése egészen hasonló módon történt, mint a többi alfűtéssel bíró osztályoké. A fölhevített levegő ugyanis a caldariumból a szokásos három ívezetes nyíláson tódult pallója alá. A középső íven még eredeti helyén szemlélhető a két osztályt egymással közvetítő küszöb. Többé-kevésbé megrongált felső lapja a már többször észlelt csatornaszerű bemélyítéseket mutatja. Ezen osztály törmelékében meglettük a nyilván ezen ajtóhoz tartozó szemöldöket (limen superum), a melynek két keskeny hosszlapja párkányszerű faragványt tüntet föl. Az egyik oldalába symmetrikusan fűrt három lyuk alig szolgálhatott egyébre, mint a két osztályt egymástól eltakaró lepel (velum) felső

A FÜRDŐ NYUGOTI RÉSZÉ, ÉSZAKRÓL TEKINTVE. AZ ELŐTÉRBEN A 3. SZÁMÚ OSZTÁLY A PADOLATOT EGYKORON TARTÓ OSZLOPAIVAL ÉS A MELEG ÁTVEZETÉSÉRE SZOLGÁLÓ ÍVEZETEIVEL. HALAVÁCS GYULA ÚR FÖLVÉTELE SZERINT.

szélének megerősítésére. Magáról az osztályról csak annyit jegyezhetünk meg, hogy nemcsak térfogatra nézve teljesen megegyezik a nyugoti csoport tepidariumával, hanem délre eső falában ugyanoly fülkeszerű beszökést mutat, mint amaz.

Az északnak fekvő szomszédos helyiség (10), melynek térfogata 5·7 m. × 5·2 m., nyilván úgy tekintendő, mint a fürdőcsoport hidegfürdője (frigidarium). E föltevésre itt is az μ küszöbkő sajátos szerkezete látszik feljogosítani, mely teljesen azonos a nyugoti csoport frigidariumát a 12. helyiséggel közvetítő küszöbével (σ). Felső lapján ugyanis az ajtó-sarkak helyén a küszöb szélességét átmérő csatornák vonulnak, még pedig egyik felől két, egymással párhuzamosan menő, holott a másik

oldalon a belső csak részben van kivájva, a szélső s teljesen kivájt ellenben oly sajátzerű kanyarulattal végződik a szélen, hogy kétséget nem szenvedhet, hogy valamikor vízvezető ólomcső befogadására szolgált. A hideg vizet tartalmazó medence, a melylyel ezen ólomcsőnek összeköttetésben kellett állania, itt is alig állhatott egyébütt, mint a cella keleti falában észlelhető fülkeszerű beugrásban; jelenleg azonban, hogy a függő-talaj teljesen bedőlt, sehol sem maradt nyoma. A mi fűtését illeti, a meleg levegő részint a szomszédos tepidariumból az ismeretes három ívezet közvetítésével, részint azonban a x nyíláson át közvetlenül a caldariumból férhetett a suspensura alá.

Mielőtt a fürdőtelep magvát alkotó osztályok ismertetésére térnénk át, szólnunk kell a 11. helyiségről. Ez is alífűtéssel van ellátva s a meleget a v nyíláson át nyerte, a mely annyiban figyelemre méltó, hogy szabályosan rakott ívboltozat koronázza, holott az eddig ismertetett, hasonló rendeltetésű nyílásokat fölül egyetlen megfaragott fedő zárja be. Osztályunk azonkívül keleti falának ρ pontján mintegy 40 cm. széles melegvezető csatornával áll összeköttetésben. Az ásatási munkálatok jelen stadiumában alig dönthető el még teljes biztossággal, vajjon ez a már meghidegült lég kibocsátására, avagy inkább arra szolgált, hogy e különben meglehetősen sok osztályból álló telepet a fönnebb jelzett kemenczén kívül másfelől is melegíthessék. Azok után, miket a 8., 9. és 10. osztályok rendeltetéséről mondtunk, e helyiségben alig láthatunk egyebet, mint az apodyteriumot, a hová mindazok, kik a fürdőtelep keleti osztályait akarták igénybe venni, illetőleg kelet felől kívántak a fürdőbe bejuthatni, részint a még a helyén szemlélhető 1'1 m. széles, s mint fönnebb érintettük, első sorban a szomszédos lakóház hozzátartozóinak használatára szánt ajtón, részint pedig az ξ ponton egykor alkalmazott, jelenleg azonban helyéről félrevetett küszöbön át, mely előtt, miként még a helyenként szemlélhető polygon mészkövek sejtetni engedik, szabad tér terülhetett el, léptek be, még pedig oly formán, hogy mielőtt magába a vetkőző helyiségbe teheték lábukat, a nagyrészt az imént említett melegvezető csatorna fölött elterülő, körülbelül 2 m. széles folyosón kellett áthaladniok. Hogy e helyiség szorosan vett fürdőosztály alig lehetett, nemcsak azon körülmény látszik bizonyítani, hogy falain itt-ott még a festményrészletek tapadnak, hanem a fürdőtelep egyéb osztályaival való összeköttetése is. Jellemző ugyanis, hogy dél felől egészen zárt s csupán nyugat felé, a merre a fal északi része tetemes csorbát mutat, állott a 12. előudvarral kapcsolatban. Ezen osztály úgy tekintendő tehát, mint közös vetkőző szobája mindazoknak, kik vagy a telep közepét elfoglaló osztályokat, vagy csak a keleti fürdőcellákat kívántak fölkeresni, csakhogy az utóbbiak a 12. helyiség érintésével 1'45 m. széles folyosón (13) át juthattak el a 10. frigidariumba.

Kik a telep nyugoti osztályait akarták látogatni, tudvalevőleg minden kerülő nélkül közelíthették meg a 3 hidegfürdőt, noha meg volt a lehetőség, hogy ha akarták, a σ küszöbön át ők is beléphettek a 12. helyiségbe. E szerint nemcsak ezen s a vele összeköttetésben levő 14., 15. és 16. osztályok elhelyezése, hanem azoknak a telep mindkét felével való összeköttetése is a mellett szól, hogy bennök közös fürdőt van alkalmunk látni. A 12. számú, egykoron nagy polygon mészkőtáblákkal fedett helyiség az előudvar szerepével birhatott, a honnan úgy a 14. és 15. kicsiny fürdőcellák, valamint a 16. számú nagy uszoda (piscina) egyaránt hozzáférhetők voltak. Ez utóbbiba az imént jelzett két osztály közé foglalt, mintegy 85 cm. széles sikátoron juthattak el a fürdőzők. Küszöbe három, részben még most is látható lépcsőfokkal feküdt magasabban a 12. udvar szintjénél, nyilván azon okból, mert csak ily módon állíthatták elő a 6.10 m. hosszú és 4.45 m. széles úszómedence mintegy 1.35 m. mélységét. Első tekintetre úgy látszik, mintha e medence egy másodszori átépítés nyomait őrizte volna meg. Belől, falai mentén ugyanis, a melyek — melleleg megjegyezve — nyugot, dél és kelet felől minden bizonynyal csak azért építtettek 75 cmnyi vastagságban, hogy a meleg átszivárgását a körülötte fekvő meleg fürdőosztályokból lehetőleg megátolják, mintegy 35 cm. vastag, felette laza szerkezetű falazat vonul, mely a küszöb magasságáig van emelve s felső lapján a padolatot jellemző terazzo-val van borítva, úgy hogy a szemlélőre könnyen azt a benyomást teszi, mintha a piscina eredeti szintjét utólag e magasságig emelték volna fel. E béletfalazat alaposabb szemügyre vétele után azonban meggyőződhetünk, hogy éppen nem későbbi építmény, hanem egyidejűleg készült magával a körfallal. A piscina északi részén a víz elvezetésére szolgáló csatorna indul ki, mely a lépcsőzet kőfokai, majd a 12. udvar burkolatát képező mészkőtáblái által fedve kezdetben északi, utóbb keleti irányt vesz, végül erős kanyarulatban megtörve északnak fordul. Figyelemre méltó, hogy az említett béletfal e csatorna kiindulási pontján neki megfelelő szélességű megszakadást mutat, még pedig olyformán, hogy e helyütt a falnak két szemközt álló végeit gondosan megfaragott négyszögtáblák alkotják. Ha immár fölteszszük, hogy e fal egyedül a fölemelt padozat tartására épült volna, mi sem indokolja annak, e ponton tapasztalható ily szerkezetét. Építészeti szempontból teljesen közönyös, a mi pedig előállítását illeti, sokkal gyorsabb és egyszerűbb lett volna, ha vele a csatornát betemetik, a mely e helyen úgyis feleslegessé vált volna. Meggyőződésem szerint e béletfalazat egyszerűen arra szolgált, hogy a különben tetemes mélységű piscinába a lelépést közvetítse, illetőleg megkönnyítse. Hasonló czélból rakattak le köröskörül a négyszögű prismaticus kötömbök, melyek teljesen meg-egyeznek azokkal, melyek egykor a két caldarium választó vonalán

voltak alkalmazva. Maga a bétetfalazat részben e kötömbökre van fektetve s alig szenved kétséget, hogy a mintegy 25 cm. széles sajátsterű csatornázás itt is téglafalazat ágya gyanánt szolgált, mely e helyütt minden valószínűség szerint alacsonyabb levén, mint a legszélsőbb bétetfal, lépcsőfokul szolgált. A hatvanas években a mai gyársziget északi részén felfedett fürdő nagy eliptikus alakú medenczéje tényleg bír ily körülfutó, mintegy 2 láb magas téglafallal, melyet Sacken egyszerűen ülepádnak jelez.* Minthogy azonban a lelépés mindennek dacára még mindig nehézkes maradt, a sarkokon negyedkörű körccikkelyeket alkalmaztak, a melyekre aztán újabb egy vagy két, mindinkább kisebbedő átmérővel birókat fektettek; a falak hosszában ellenben a prismaticus kötömbök csatornáját alkotó belső szegély képezte a legalsó fokot. A piscina talaját 20 □ cm. nagyságú téglák borítják.

Ezen osztály északi falához csatlakoznak a sikátorszerű folyosó két oldalán symmetrikusan elhelyezett 14. és 15. hidegfürdőmedenczék. Csekély terjedelmök — hosszuk ugyanis 2.55 m., szélességük pedig 1.95 m. — arra látszik mutatni, hogy főleg egyesek használatára voltak szánva, jelesen azok részére, a kik a közös uszodában nem akartak megfürödni. Ha nem is egészen egyező, de mindenesetre elég közel járó berendezést mutat a Torma Károly által kiásott és leírt alsó-ilosvai katona-fürdő** frigideriuma, hol az apsidikus medencze szomszédságában ugyancsak két kisebb medencze állott a látogatók rendelkezésére.

Medenczéink az előttük elterülő udvarról voltak megközelíthetők és minthogy talajok nem fekszik elég mélyen annak szintje alatt, ezen oldalról egykor minden valószínűség szerint alacsony mellfal zárta el. Még eredeti helyökön szemlélhetők ugyanis a már jól ismert négyszögű kőprizmák, melyeknek 60 cm. széles felső lapja 25 cm. széles sajátsterű csatornájával alkotta e mellfal ágyát. A szegletet, melyet e téglafal egyrészt ezen kötömbök felső lapjával, másfelől a medencze oldalfalaival képezett, a fennebb ismertetett negyedkörpálczikák töltötték ki. Szerencsénk, hogy még helyenként, jelesen pedig a 15. medencze nyugoti falán nyomuk maradt, mely kétséget nem szenvedő módon igazolja az imént mondottakat. Ugyancsak medenczéink e kőprizmái másfelől arról is meggyőzhetnek, hogy a tipikus széles és lapos csatorna közepén elvonuló mélyebb bevágás nem szolgálhatott ólomcső befogadására, mert ez esetben az a csövek kisedése után tisztán maradt volna, holott tényleg sok helyütt még most is vakolattal van betemetve.

A medenczék mélysége 50 cm. körül lehetett. A bemenet meg-

* L. Die röm. Bäder in Alt-Ofen. Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erf. u. Erh. der Baudenkmale 1857. II. p. 284.

** L. Torma Károly: Az alsó-ilosvai római álló tábor s műemlékei. Az Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei. 1864. III. p. 22 és V. tábla.

könnyítése céljából egy-egy sarokban ugyanoly körzikkelyeket látunk lépcsőfokok módjára alkalmazva, a minőkkel a piscinában találkoztunk. Téglákkal fedett talajuk a közbeeső folyosó felé kissé hajlott, hogy a víz a fal alsó részén áttört s a piscinából kiinduló csatornával kapcsolatban álló nyíláson át annál könnyebben elvezethető legyen. Különös figyelmet érdemel falburkolatuk. A rómaiak tudvalevőleg nem ismerték a kő- vagy porcellánmedenczéket. Hiányukat azzal pótolták, hogy a medenczét körülzáró falakat többszörös réteggel vonták be, a mely, ha megkeményedett, époly tartós volt, mint fürdőmedenczéink porcellánburkolata.

E rétegezésnek tanulságos példáját nyújtják medenczéink, melyek különben is a fürdő legjobban föntartott részeit alkotják. Az egész burkolat vastagsága mintegy 35 cm. s négy rétegzetet tüntet föl. A legalsó, mely közvetlenül a falhoz tapad, kavicssal van elegyítve, a második és harmadik többé-kevésbé finom téglatörmeléket tartalmaz. Legfölül van a majdnem hajszálnyi vastagságú talajmáz — maltha —, mely üvegsímaságú felületével bámulatra ragadja a szemlélőt.*

Fürdőtelepünk e részletes leírása után nem igen lehetünk immár kétségben annak mivolta iránt. Hogy *nyilvános* vagyis *közfürdő* volt, eléggé igazolja azon egyszerű körülmény, hogy kettős fürdőosztálylyal bír, melyek egyike kétségtelenül a férfiaknak, a másika a nőknek volt szánva. Az ily berendezésű fürdőtelepek éppen nem ritkák: maga Pompeji két példát** képes reá felmutatni. A mi fürdők főleg annyiban figyelemre méltó, hogy a két fürdőcsoport egymástól nincsen teljesen elzárva, hanem — miként láttuk — a piscina előudvarát képező helyiséggel összeköttetésben áll, bizonyára azért, hogy úgy a férfiak, mint a nők a hideg vízzel telt uszodát egyaránt használhassák. Annál bajosabb azonban teljes határozottsággal megállapítanunk, melyik csoport volt a férfiaké s melyik a nőké. Részemről azt volnék hajlandó hinni, hogy a nyugoti fürdőosztályok, a mennyiben azok még leginkább vannak elkülönítve s a látogatók a nélkül, hogy a 12. udvart érintsék, közvetlenül fölkereshetik, lehettek a nők számára föntartva.

Tekintve, hogy ezen épület csupán a fürdő alkotórészeit képező osztályokból áll, nem nevezhető thermáknak, hanem balneumnak, a minőket nemcsak a község, hanem egyes vállalkozók is építtettek. Fürdők is valószínűleg ily vállalkozó tulajdona lehetett; és nem lehetetlen, hogy tán éppen azé volt, ki a szomszédos magánházat bírta. Legalább e két épületnek fönnebb jelzett összeköttetése méltán feljogosít

* V. ö. az alsó-ilosvai katonafürdő frigidariumának leírását. Torma Károly: Az alsó-ilosvai római állótábor stb. id. h. p. 23.

** L. Overbeck-Mau: Pompeii 116. és 124. ábrát.

e feltevésre. Egyébként az ásatás alkalmával a törmelékben lelt mintegy 5 téglatöredék is, melyek ATILLÆ FIRMÆ bélyeggel vannak ellátva, világos bizonyítéka annak, hogy fürdők polgári s nem katonai balneum volt, sőt, ha ugyan e föltevésünk nem fog túlmerésznek tetszeni, e bélyeg talán ép e két szomszédos épület tulajdonosának, illetőleg tulajdonosnéjának nevét őrizte volna meg számunkra, a ki ez esetben természetesen a saját téglavető gyára készítményeit használta volna fel épületeihez.

Fönnebb volt már alkalmunk röviden kiemelni, mennyivel gondosabb általában a fürdő, mint a lakóház építkezése. E helyütt a falak szerkezetére vonatkozólag meg kell még jegyeznünk, hogy az mind a két emléknél az u. n. *opus incertum*, azaz kevés mészkövel egymással erősen összekötött faragatlan mészkövek (Bruchsteine) vízszintes rétegezése. Egyedül a sarkokon, nevezetesen a fürdő egyes osztályainak fülkeszerű beszökéseinél találkozunk négyszögű rakással. Téglát azonban sem egyesével, sem rétegekben sehol a falak nem mutatnak.

A felhasznált mészkövet az Aquincumtól északnyugatra elterülő szomszédos kőbányák szolgáltatták.

Az eddigiekben épületeinket első sorban építészeti szempontból vizsgáltuk. A következőkben meg fogunk röviden emlékezni egyes osztályaik *belső*, jelesen *decoratív kiállításáról*. Hogy e tekintetben kutatásunk vajmi csekély eredménnyel bíztat, könnyen megérthetjük, ha meggondoljuk, mily szánandó állapotban kerültek napfényre e romok!

A lakóház peristylumának fedelét tudvalevőleg oszlopok tartották. A nagy mennyiségben föllelt capitel-töredékek túlnyomó részben corinthusban vannak tartva: oly igénytelenek azonban, hogy ezen, látszólag az egész római birodalom területén közkedveltségnek örvendő stilusnak Pannoniában netán kifejlődött sajátlagos típusát a legtávolabbról sem sejthetjük. E szerint teljes valószínűséggel föltehetjük, hogy a peristylumot corinthus oszlopok ékesítették. Ellenben a bejáratokat, jelesen a *d* és *g* ajtókat aligha nem ioni stílus oszlopok vagy pillérek élénkítették; legalább az azok közelében feltalált néhány volutatöredék erre a következtetésre vezet. Ép részlet csak kettő került napvilágra. Az egyik meglehetősen csekély átmérőjű oszlop alja, a másik pedig hosszénégyszögű pillér talapzata. Rendeltetésökről annál kevésbé mondhatunk valamit, mert a lakóház V osztálya, melynek törmelékében hevertek, ez idő szerint még csak részben van feltakarva.

Áttérve az egyes osztályoknak szorosán vett decoratiójára, szólnunk kell elsősorban a padolat előállításáról. A legtöbb helyiségben természetesen nyoma sem maradt. Az itt-ott még felfedezhető maradványok a pavementumnak többféle előállításáról tanuskodnak. A leggyakoribb volt az u. n. *opus Signinum*, vagyis a simára döngetett talajnak téglá-

törmelékét tartalmazó mészőntéssel való beborítása. Hogy ez alapot valahol mozaikszerűen berakott ornamentumok díszítették volna, miként az Pompejiben volt közönséges, semmi jel se mutatja. A padozásnak e legprimitívebb fajtát tüntetik fel egyes csekély részletek alakjában a lakóház H, S és O osztályai. Megjegyzendő, hogy a suspensura talaja is mindenütt ugyanily természetű burkolattal bír.

A mozaikburkolat nyilván kevésbbé gyakori lehetett. A lakóházhoz tartozó magánfürdő közelében számos biscuitte idomú téglát találtunk: minden valószínűséggel feltehető tehát, hogy vagy a tepidarium vagy a caldarium lehetett ily, Aquincumban nem éppen ritkaságnak mondható, téglamozaikkal burkolva. Találkozunk azonban több helyütt kőkoczkák-ból összerakott mozaikkal is. Így a lakóház tablinuma gyanánt szereplő I osztály törmelékéből kosárszámra gyűjtötték össze a munkások a fehérszínű kőkoczkákat. Nagy mennyiségben találtattak továbbá ezek — még pedig sötétszínűekkel vegyítve — a piscinából kivezető csatorna fenekén is. Ellenben a nyugoti fürdőcsoporthoz tartozó caldarium szélei-nek egyes pontjain még eredeti helyökön ülnek a mozaik kőkoczkái. A magánfürdő apodyteriumát díszítő mozaikról már fennebb emlékeztünk meg. Sajnos, hogy e helyen úgy, miként megérdemelné, nem méltat-hatjuk. Az ásatás befejezésével ugyanis, hogy illetlen kezek meg ne rongálhassák, azonnal vastag földréteggel beborították, úgy, hogy azóta már nem nyílt alkalmam újlag megsemlélnem és tanulmányoznom.

Rómában Mamurra, Caesar kortársa volt tudvalevőleg az első, ki termeit sokszínű márványlemezekkel díszíttette.

Hogy e divat idővel mennyire kapóssá vált, nemcsak Pompeji számos magánháza tanúsítja, hol a padozatot és a fal lábát (Sokkel) márványlapokkal találjuk fedve,* hanem főleg a római birodalom csaknem határán fekvő Aquincum példája, melynek az idén kiásott lakóháza csaknem minden osztályában márványtáblákat leltünk. Meglepő nagy mennyiségben akadtunk reájok a lakóház V osztályában. Az egybegyűjtött márványfajok között ott látjuk a tiszta fehér színűt, a téglavörös gránitot, a halványzöld alapon fehér foltokat és sötétzöld erezetet mutató palát, az almaszínű jegeczes testű alabastromot s a márványnemek számtalan sok más változatát. A szakértők egyik-másik darabban görögországi és egyiptomi márványfajokra vélnek reáismerhetni. Jellemző azonban, hogy egyetlen darab kivételével — az sem teljesen ép — valamennyi lemez csekély töredék. Azon körülmény, hogy a Pompejiben lelt márványlemezek általában ugyanily természetűek, azon gondolatra bírta Overbecket,** mintha ezen emlékekben azon maradékkal (Abfall)

* L. Overbeck-Mau: Pompeji pp. 306, 338, 363.

** L. Overbeck-Mau u. o. p. 499.

volna dolgunk, mely talán Rómában a nyilvános épületek előállításánál visszamaradt s a melyet aztán a provinciákba eladtak. E nézet valószínűsége könnyen szembeötlik. Alig is gondolható, hogy Aquincum canabainak szegényes polgársága egyenesen Görögországból avagy Egyiptomból szállíttatta volna magának a márványt.

Szolgáltak-e ezen márványlapok épületeinknél a padozat előállítására vagy sem, ma már bajosan dönthető el. De hogy egykoron nem egy osztály lába velök volt díszítve, nemcsak a hajógyár szigetén feltakart fürdőromok példája teszi valószínűvé, hol a nagy medenczét körülzáró falak lábazata tényleg palalemezekkel fedve találtatott,¹ hanem a romjainkban feltalált keskeny, párkánszerűleg megfaragott fehér márványpálczikák meglehetősen száma, melyek kétségkívül fölül a lábazatok szegélyezésére használtattak.

A falak főekességét a falfestmények alkották. A Pompeji-falfestmények technikája tudvalevőleg sokáig vita tárgyát képezte, míg Donner,² főleg chemiai vizsgálatok alapján kimutatta, hogy azok szinte kizárólag *al fresco* készültek. Hogy az aquincumi falfestészet sem lehetett más, azt főleg két indirekt bizonyíték mutatja. A festmény alapját képező vakolat ugyanis lényegében ugyanazt a structurát mutatja, mely a modern freskofestészetnél alkalmazásra talál. Vitruvius (VII. 3, 5) ezen, a rómaiaknál használatos vakolat előállítását úgy írja le, hogy a meztelen falra határozott mélységű réteget raktak egymás fölé, még pedig minden következőt akkor, midőn a megelőző éppen száradni kezdett. A három első mésztéteget homokkal keverik, a többi pedig márványszemcséket tartalmaz. Igaz ugyan, hogy ily szerkezetű vakolatot nem mutat fel Pompeii sem: mindazonáltal azt tapasztaljuk, hogy az antik stuccoalap jóval gondosabban van készítve s tetemesen vastagabb, mint a napjainkban használatos, miáltal a római szobafestő annyiban előnyben volt, hogy az alapot képező vakolat — éppen nagyobb vastagságánál fogva — huza-mosabb ideig tartotta meg nedvességét s ő ennek következtében nagyobb szabadsággal dolgozhatott; műve pedig tartósság tekintetében nyert.³

Az Aquincumban található falfestmények vakolatalapja 4—5 cm. vastag, holott az Pompejiben átlag 7 cm.; azonban így is jóval erősebb, mint a modern technikában. Hogy szerkezete távolról sem felel meg Vitruvius meghagyásának, könnyen érthető. Általában három réteget mutat: a legelső 2—2½ cm. vastagságban durva kavicscsal kevert mésztéteg, a következő mintegy 1½ cm. vastag s apróbb szemcséjű kavics-

¹ L. Sacken: Die röm. Bäder in Alt-Ofen, id. h. p. 284.

² V. ö. Donner: Die erhaltenen antiken Wandmalereien in technischer Beziehung. (Helbig, Wandgemälde der vom Vesuv verschütteten Städte Campaniens czímű mű bevezetése.)

³ V. ö. H. Blümner: Das Kunstgewerbe im Alterthum I. p. 246.

csal van vegyítve, a harmadik végül — alig 4—5 mm. vékonyságú — márvány-, illetőleg finom kavicsszemcséket tartalmaz. A színeket, melyek a freskotechnikának megfelelőleg ásványszerű anyagokból nyertek, ezen utolsó rétegre rakták fel, a midőn az még nedves volt. Jellemző azonban — s ez szolgál második bizonyítéknak a mellett, hogy Aquincumban a freskofestészet emlékeivel van dolgunk, hogy az alapszinre felrakott festett ornamentumok, miként egyes töredékekben alkalmunk van látni, helyenként lehámlottak. E jelenségnek pedig azon egyszerű magyarázata van, hogy az aquincumi szobafestő sokkal gondatlanabb volt, mint hogy arra figyeljen, nedves-e még a vakolat, melyre a díszítést festi. Ha a festékek enyvvvel vannak keverve (temperafestészet) avagy a színeket beégetik (enkaustikus festészet), e tűneménnyel bizonyára nem találkozunk.

Jóval kevesebb az, mit az aquincumi, jelesen az idén felásott épületek falfestményeinek *stiliztikai* oldaláról mondhatunk. A rendelkezésünkre álló anyagot túlnyomó részben igénytelen töredékek nyújtják, melyek a törmelékben találtattak fel. A legnagyobb darab mintegy 0.35 m. $\times$ 0.25 m. nagyságú. Helyenként ugyan nagyobb terjedelmű falfestményrészletek a falhoz tapadva kerültek napfényre: így a lakóház I osztályának nyugoti falán, a peristylum folyosójának északi részén s a fürdő keleti apodyteriumában (11). Mindezek azonban, tekintve, hogy a fal alsó részén vannak, a láb egyszínű decoratiójánál alig mutatnak többet s így nem sok értékkel birhatnak kérdésünkre vonatkozólag. Ezuttal tehát még meg kell elégednünk, ha a faldíszítés compositiójáról legalább *általánosságban* némi fogalmat alkothatunk magunknak.

Kétséget nem szenved, hogy szobafalaink mind többé-kevésbé tagozva voltak. A láb bizonyára sehol sem hiányzott s ha nem volt márványlemezekkel kirakva, leginkább egyetlen színre, jelesen vörösre, graphitszürkére lehetett kifestve. A legkedvesebb szín, melylyel a falnak a láb fölé eső síkját díszítették, minden valószínűség szerint az u. n. pompeji-féle vörös volt. Természetesen egyéb színek sem hiányoztak, noha a fönmaradt csekély maradványok alapján bajos immár eldöntönnünk, vajjon pl. a zöld vagy világos szürke alapon levő ornamentumok valamely széles pillér, avagy magának az alapszínnek élénkítésére szolgáltak.

A számos töredéken észlelhető szallagdíszítmények kétségtelen bizonyítékát nyújtják annak, hogy ezen alap kisebb-nagyobb mezőkre volt osztva. Arra nézve pedig, hogy a fal ilyen formán nemcsak hosszában volt tagozva, hanem szélességében is, fontosak azon falfestményrészletek, melyek a melegvezető csövek oldalához tapadva maradtak fenn korunkig. Főleg két ily figyelemre méltó emlékünkn van, hol az egymásmellé rakott színes szallagok a tubus hosszával derékszögben futnak. Hogy az olvasó a színek mineműségéről s azok egymásmellé rakásáról némi képet szerezhessen magának, czélszerűnek véljük az

egyiken felrakott egyes színeket azon sorrendben megjelölni, a mint egymásra következnek. A fal alapszíne, a melynek részletével ez esetben dolgunk van, látszólag vörös volt, melytől a piros, sötét narancs, fehér, világos narancs, vörös, fehér és sötét narancsba átmenő sárga színű, egymással párhuzamosan futó s változatos szélességű szallagokból összeállított sávot kétfelől fehér vonalak választották el.

Az így előállott mezők ritkán mutatták tisztán az alapszínt. Hogy képek díszítették volna, nem valószínű; lehetetlenség is, hogy ez esetben a nagy számmal fennmaradt festménytöredékek egyik-másik darabján ne maradt volna világos nyomuk. A töredékek túlnyomó része márványt utánzó díszítést tüntet föl, a nélkül azonban, hogy az valami különös természethűségről tanuskodnék. A fürdő keleti apodyteriumának déli falán szemlélhető falfestményrészleten graphitszürke lábazattól sötét vörös vonal által elválasztott mező halványsárga alapon sötétvörös színű ereket tüntet föl. Különösen nagy számban találtattak az oly töredékek, melyek vörös alapon egyes sötétebb vörös magok körül a világos sárgából a sötét narancs színbe átmenő, a központi sávok ábrázolásával általában a márvány színhatására emlékeztetnek. Hogy szobafestőink mily kevésbé tartották szemök előtt a valóságot, azt néhány felette érdekes falfestményrészletünk mutatja, melyeken az egyes színeket oly formán állították össze, a mint azokat bizonyára márványfajnál sem látták. A szürke alapot ugyanis, egészen az előbbi példa mintájára, világos kék vonalakból, melyek közé egy-egy vörös és sárga színű vegyül, alkotott hosszúkas magok tarkítják. Tartsuk azonban e falfestménytöredékeket úgy a színösszetételre, mint a kivitelre nézve bármily gyarlóknak, elvitázhatatlan marad, hogy a szobafestő mindegyik esetben a márványt igyekezett utánozni. S hogy e czélból az egyes mezőknek, melyek ily ékítéssel birtak, egymásra derékszögben vont színes vonalak által a quaderszerű márványrakat látszatát is megadta, noha világosan szóló emlék nem tanúsítja, teljes joggal föltehető. Ez által a márványtáblázatú láb s a fölötte elterülő mezők között az összhang nyilvánvalólag még tökéletesebbé vált. Falfestményeink *ennyiben* a legközelebb állanak azon díszítőstílushoz, melyet Mau* a pompeji falfestészet fejlődésében az építészeti stílus néven megkülönböztet.

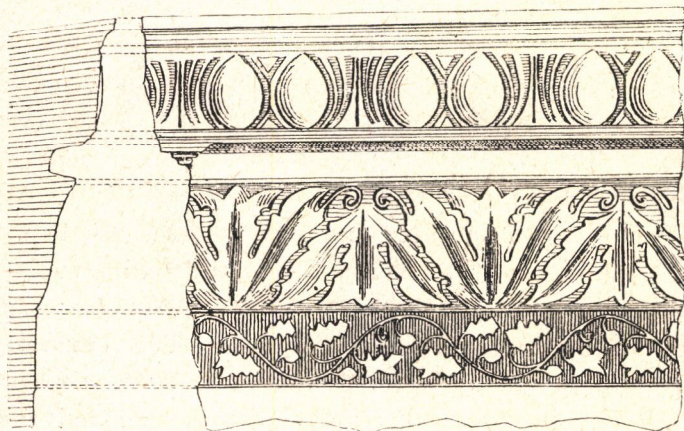
A nagyszámú falfestményrészletek között találunk azonban egy-két oly darabra, melyek a márványozástól elütő motívumokat tüntetnek föl. Így az egyiken a világos zöld alapot az ecsettel kalászszerűleg gondtalanul odavetett sötétzöld foltok tarkítják, melyek reánk azt a benyomást teszik, mintha a festő leveles gallyakat akart volna ábrázolni. Még szembetűnőbbek a növény-motívumok egy másik töredéken, hol zöld-

* Geschichte der decorativen Wandmalerei in Pompeji. Berlin 1882.

ágú levelek környezetében sötétvörös rózsza díszlik. E festménytöredékek minden valószínűség szerint korántsem úgy tekintendők, mint valamely magában álló compositio részei; chablonszerű jellegük inkább arra vall, hogy egykoron a fal egyes mezői, vagy az ezekbe festett geometrikus idomokat egész terjedelmökben betöltötték. Alig szenvedhet kétséget azonban, hogy lehettek a falnak oly kisebb-nagyobb mezői is, melyeknek egyszínű alapjából a közepén valamely növény vagy virág képe emelkedett ki. E föltevésünk támogatására hivatkozhatunk egy festménytöredékre, mely zöld alapon vörösből és fehérből meglehetősen gondatlansággal összehasonlított virágdísz látszik ábrázolni.

Szobáink belső dekorációjában figyelemre méltó szerepet játszott továbbá a domborúan dolgozott ornamentális stucco-dísz. Könnyen belátható, hogy az ékítés e nem éppen közönséges módja első sorban az

STUCCOBÓL KÉSZÜLT PÁRKÁNYÖV.

épület kiválóbb osztályaiban talált alkalmazásra. Lakóházunknál látszólag egyedül a tablinumnak tartott I helyiség dicsekedhetett vele. A törmelékében nagy mennyiségben föllelt stuccotöredékek gondos összeállításából kitűnik, hogy azok a falak felső részén végig vonuló párkányzat részeit alkotják. E 21 cmnyi szélességű stuccofries (l. a mellékelt ábrát) felső, erősen kiszökő részében a közönségesen tojásfűzér néven ismeretes ékítmenyt mutatja, melyet mély csatorna választ el az alatta elterülő, stilizált akanthuslevelek sorozatát feltüntető széles övtől. A vörösre festett falfelülettől vékony pálczikák közé foglalt keskenyebb öv fejezi be, melyen hullámvonalú szárhoz kétfelől hasonlóképp stilizált levelkék fűződnek.

Technikailag véve e párkányzat lényegileg azonos szerkezettel bír, mint a falfestmények alapja. Átmetszete három egymásra rakott réteget mutat: a legalsó $1\frac{1}{2}$ —2 cm. vastag s kavicscsal kevert mészből áll, a második — körülbelül egy cmnyi vastagságban — finomra tört téglá-

törmelékekkel kevert meszet tartalmaz, végül a harmadik változatos vastagságú stuccoréteget márványszemcsékkel vegyített mészburkolat képezi. E legfelső rétegben, a midőn az még nedves volt, állították elő a domború ornamentumokat olyformán, hogy beléje a mintegy 8 cm. hosszú famintákat folytatólagosan benyomkodták.

Befejezésül meg kell még röviden emlékeznünk az ásatások folyamán napfényre került apró leletekről.

A házibutorzatból, mely különben az antik világban is leginkább fából készült, természetesen csak a kőtárgyak tartották fenn magukat napjainkig. Mindaz, a mit e nemben találtunk, két, nyilván biselliumok lába gyanánt szolgáló faragott kőre szorítkozik; az egyik a mellő keskeny lap oroszlánt ábrázol (l. az ábrát).

BISELLIUM LÁBA.

Az ékszerek közül mindenekelőtt a két ruha-kapocs érdemel fölemlítést. Egyikök ép s a kengyeles bronzfibulák közönséges formájával bír. Fölötte érdekessé teszi azonban a kengyel és a láb felső lapján végig vonuló vályuszerű csatorna, melynek feneke, miként a helyenként észlelhető maradványok tanúsítják, aranyozott ezüstlemezzel volt bélelve s ezüst gombocskákkal díszítve. A másik 27 mm. átmérőjű kerek lapból áll, a melyhez egykor hozzá volt forrasztva a bekapcsoláshoz szükséges tű. A korong bronzból való; külső felületét pedig zománcz díszíti. A külső, vékony vonalú fekete üvegöntvényből álló szél és a hasonló mivoltú koncentrikus körökből képzett gomb közötti mező keskeny fekete vonal által két központi körsávra osztatik. A külső tíz négyszögű, s ugyanannyi, az előbbiekkal váltakozó trapezidomú síkot mutat, melyek közül az elsőkön a mozaikszerűen összerakott, fehér üveg-

czövekekből alakított sorokat egy-egy sugárszerűen fektetett hosszú kék üvegpálczika szakítja félbe. A trapezidomú közök fekete alapon piros és világos zöld színű czövekekből formált rózsát tüntetnek fel. Hasonló berendezést mutat a belső körsáv. Az öt négyszögű sík, melyeket ugyanannyi piszkos fekete színű trapez vált föl, világos és sötétzöld színű czövekekből formált sakktábla mintával van díszítve. Ezen ornamentumokat nyilván úgy állították elő, hogy a különböző ábrázolatokat — minők a rozetta, sakktábla — filigranüvegből formálták s a belőle hasított átmetzeteket a fémlapra fölrakott olvasztóanyagba nyomkodták, mielőtt még az egészet a kemenczébe tették volna.*

* L. Bruno Bucher: Geschichte der technischen Künste I. p. 12.

Az ékszerek közé sorozandó két gyűrű közül az egyik ólomból, a másik fekete üvegpastából készült. Pecsétlőjük sima. Napfényre került továbbá két calculus (számolókö) is. Egyikök czipóalakú üvegposta, a másik középütt átlukasztott csontkorong.

A többi tárgyak többé-kevésbé jelentéktelen töredékek. Legnagyobb számmal vannak képviselve a túlnyomó részben domborműves terra sigillaták s az üvegdarabok. A felírtos emlékeket a már fönnebb jelzett 5 darab bélyeges téglán kívül egyetlen, gyári jeggyel ellátott agyag-cserép, három dipinti töredék és két, cursiv írású karczolatot feltüntető tégladarab képviseli. Érmét mindössze 25-öt találtunk.

A leletek e feltűnő csekély száma nyilván onnan magyarázandó, hogy Aquincum épületei nem valamely catastropha folytán mentek tönkre, hanem sokáig elhagyatva állottak s vagy még a lakóhelyökről kiszorított rómaiak vihették magukkal ép és értékesebb dolgaikat, vagy pedig a nyomukban járó barbárok szedték fel. *Kuzsinszky Bálint.*

A KRÁSZNAI ARANYLELET.*

Azon 12 aranyrúd, mely a mult augusztus hóban Krászna mellett földcsuszamlás következtében napfényre került, úgy egyenként mint együttesen a hazai római leletek közül a legérdekesebbek és legfontosabbak egyike, és ennél fogva a régészettel foglalkozó szakférfiak hozzá fogtak amaz aranyrudak minemősége és a rajtuk lévő bélyegek magyarázatához. Első sorban numismatikai szempontból indulva ki, és az ismeretes exagiumokon lévő bélyegekkel hasonlítva össze a rudakon látható császári bélyegeket, azon eredményre jut *Resch*, hogy a rudak a sirmiumi *pénzverdéből* kerültek ki, és hogy a bélyegeken Arcadius, Honorius és II. Theodosius arczai vannak ábrázolva.

A numismatikai szempont mellett azonban tekintetbe jöhet a bányászati is, és pedig nagyon is méltán, mert a rudak alakja inkább azt a magyarázatot követeli, hogy bányából kerültek ki, a hol az aranyat nem előállítani, hanem megolvasztani és tisztítani is szokták. Az ilyen bányákból kikerülő aranyrudakon azonban az illető bányaigazgatóság bélyegét várhatná az ember, nem pedig sirmiumi bélyegét. A *Fl. Flavianus*-féle bélyeg, melyen a név után PRO olvasható, mindenesetre *procurator*-t jelent, de hogy *procurator aurariarum* volt-e az illető,** azt alig lehet állítani. Mert ha felteszszük is, hogy

* Előadatott az orsz. rég. társulat 1887. évi deczember 27-iki ülésén.

** I. C. I. L. III. 1312.

Flavianus ilyen *procurator* volt, és hogy a bányából kikerülő aranyrudakra bélyegét verette, akkor azt nem értjük, hogy miért vertek reájuk Sirmiumban is új bélyeget; ha már a bányaigazgató kezeskedik arról, hogy a keze alól kikerülő arany tiszta, mi értelme volna annak, hogy Sirmiumban, a hova csak azért küldhették, hogy pénzt verjenek belőle, előbb megbélyegzik s azután aprítják fel *solidusok*-nak? Ha pedig csak azért küldték volna Sirmiumba, hogy megvizsgálják az arany minőségét, akkor azt kérdezzük, hogy miért épen Sirmiumba, a melynek közelében aranybánya nem is volt? Mert hogy a *daciai*, azaz erdélyi bányákból nem kerültek ki az aranyrudak, az bizonyos; először, mint már Nagy Géza¹ megjegyezte, mivel az erdélyi arany halaványabb, másodszor azért, mert kétségtelen dolog, hogy a bélyegek legalább *egy évszázaddal* készültek Aurelianus után, ki Daciát és vele együtt a bányákat a barbaroknak átengedte. Ismétlem, miért épen Sirmiumban, holott Aquileia, Thessalonika és Constantinopolis a hol szintén pénzverdék voltak, közelebbiek voltak a császári bányákhoz?

Meg kell tehát abban állapodnunk, hogy sehogyan sem tudjuk az aranyrudakon lévő bélyegeket megmagyarázni, ha azt tesszük fel, hogy bányában öntettek és azután küldettek Sirmiumba.

Következésképen Sirmiumban öntötték, a minthogy itt meg is bélyegezték s ekként, úgy látszik, arra térünk vissza, hogy *Resch*-nek van igaza abban, hogy a sirmiumi pénzverdéből, mely 375-ig fennállott, valók amaz aranyrudak.

Tegyük fel, hogy úgy van és ezen feltevésből kiindulva kérdezzük, hogy mi célból készíthették a pénzverdében az ilyen aranyrudakat?

Erre a kérdésre nem igen találunk feleletet. A pénzverdében, *moneta*-ban, nem aranyrudakat szoktak készíteni, hanem aranypénzeket aranyrudakból, bizonyos változatlan súly szerint. Ezen rudak pedig nem csak hogy pénzeknek nem tekinthetők, hanem még súlyra nézve sem egyeznek egymással, a mint azt *Resch* és Nagy kimutatták. Pedig a PRO a pénzverdei felügyelőség vagy igazgatóságra is alkalmazható, a mennyiben így fejthető meg, hogy: *procurator monetae*; a pénzverdei procuratorságot pedig ismerjük különösen a *Notitia dign.*-ből, a melyben a pénzügyminiszternek, a *comes sacrarum largitionum* hivatalának többek között alá vannak rendelve a *procuratores monetarum*² Keleten, és *Siscia*, *Aquileia*, *Roma*, *Lugdunum*, *Arelate* és *Treveri* pénzverdék procuratorai Nyugoton.³ Ha ezek között nincsen is felsorolva a sirmiumi pénzverde procuratora, azért habozás nélkül állíthatjuk, hogy ezen pénz-

¹ Arch. Ért. VII, 445. l.

² Or. XIII, 18.

³ Occ. XI, 38—44.

verde, míg fennállott, szintén procurator igazgatósága alatt állott. Erre a procuratorra lehetne esetleg vonatkoztatni azt a PRO jelet, de nem «a császári pénzügy helytartója»-ra, mint Resch teszi; mert a *helytartó* szó éppen nem illik össze a *procuratio*-val; a helytartó magas rangú férfi, a procurator esetleg *libertus* is lehetett, mint pl. a fentebb említett *procurator aurariarum*. Ezenkívül a provinciának pénzügye a helytartó, *praeses* ressort-jához tartozott és ezt soha procuratornak nem nevezhették.

De visszatérve oda, a honnan kiindultunk, mondhatjuk, hogy még ezen magyarázatra támaszkodva sem határozhatjuk meg, hogy mi célból készíttethetett a procurator monetae ilyen aranyrudakat, mikor az volt a feladata, hogy aranypénzeket veressen, nem pedig az, hogy aranyrudakat öntessen.

Feltehetjük ugyan, hogy valami különös, előttünk ismeretlen célból készítette a procurator a rudakat és hogy azokat császári rendelet alapján valamely hivatalba akarta szállíttatni; de akkor meg azt nem értjük, hogy miért van rajta a többféle bélyeg? A *Lucianus*, a kettős, *Quirillus et Dionisus*-féle nevek; különösen, hogy miért bélyegezték még *Quirillus et Dionisus Sirmium*-ban, hogy miért látták el ezenfelül Sirmium bélyegével? Ez a többféle bélyeg mindenesetre több hivatalt jelent, melyen keresztül az aranyrudak mentek, mielőtt vagy felsőbb hivatalból a pénzverdébe, vagy megfordítva a pénzverdéből felsőbb hivatalba jutottak; pedig a pénzverde a *Notitia* szerint egyenesen alá van rendelve a *comes sacrarum largitionum*-nak, minden más hivatal kizárásával, és ha esetleg ilyenféle aranyrudakat küldtek a *comes* hivatalába, akkor csak is a *primicerius scrinii aureae massae* kezéhez juthattak — vagy megfordítva, de közvetítő hivatalt a *moneta* és a *scrinium aureae massae* között nem ismerünk.

Ha most már sem a cél nem tudjuk, melynek e rudak mint pénzverdei készítmény szolgáltak és ha ezenfelül megmagyarázhatlan előttünk a bélyegek többfélesége, — mert arra éppen nem lehet gondolni, a mire Resch, hogy a bélyegek az egy pénzverde hivatalának különböző hivatalnokaitól, esetleg libertinusoktól erednek, — akkor le kell mondanunk azon lehetőségéről is, hogy a pénzverdében készültek ama rudak, és más módot kell keresnünk, a melyen nem csak a rudak rendeltetését, hanem a bélyegek többféleségét megmagyarázhatjuk. E magyarázatot a következőkben kísértjük meg.

Mind a tizenkét aranyrúdon többek között ezt a szótagot: OBR (vagy ha hozzá vesszük a pont által elválasztott I betűt is: OBRI-t) látjuk. Ez, mint tudva van, vagy *obrusa* vagy *obryza*-nak olvasandó s több ízben előfordul a lejjebb idézendő császári rendeletekben; de ugyan azt a tárgyat jelentik e kitételek is: *massa obryzae*, *materies obryzae auri*

obrusa és *obrisiacum*: t. i. tisztára kiolvasztott színaranyat, a mint hogy csakugyan a rudak színaranyból valók.

Ezen obryza azonban, melyről a császári törvények szólnak, nem bányákban, sem pénzverdében állíttatott elő, a mint a következőkből kitűnik.

Valentinianus egyik rendeletében a 366. évből¹ megparancsolja, hogy az állam részére lefizetendő aranyak minden körülmény között beolvasztandók: *in massam obryzae soliditatemque redintegrentur*: és csak így történjék a befizetés a csalás meggátlása céljából; *et ita fit inlatio, ut largitionum et prosecutorum allectorumque fraudibus aditus obstruatur*. — Ugyanezen intézkedés ismétlődik egy évvel később: *Quotiescunque solidi a largitionum subsidia perferendi sunt, non solidi, pro quibus adulteri saepe subduntur, sed aut idem in massam redacti, si aliunde qui solvit potest habere materiam, auri obryza dirigatur*.² Attól félt tehát a császár, hogy saját hivatalnokai hamis aranyakat szolgáltatnak be a császári pénztárba, az *arca*-ba, és ezért követelte a beolvasztást. Ennek pedig gondosan meg kellett történni az adozó jelenletében, az ő rovására, ha hiba fordul elő: . . . *sub condicionalium oculis et periculis diu maltumque flammae edacis examine in ea obryza detinatur, quemadmodum (míg) pura videatur*.³

Úgy látszik, hogy az *aurum coronarium*-ot is ilyen massa obryzae alakban szokták befizetni, mert Theodosius egyik rendelete úgy intézkedik, hogy a községi tanácsokat, ha önkényt (!) adták be a korona-aranyat, felmentette azon kötelezettség alól, hogy obryza alakjában fizessék be.⁴ Ebből azt szabad következtetni, hogy ha hivatalból beszolgáltatták az *aur. cor.*-ot, hivatalos alakban, obryzá-ban kellett azt tenni.

Hozzá tehetjük még azt is, hogy ilyen massa obryzae-nak súlya font, libra szerint meg volt határozva, egy libra ért 72 solidus: *in septuaginta duos solidos libra feratur accepta* — mint Valentinianus mondja.⁵

Ezekből tehát kitűnik, hogy a krásznai aranyelethez tartozó rudak ilyen massa obryzae, mely akár adó, akár *aurum coronarium* fejében a császári pénztárba be lett szolgáltatva; nem lehet tehát a rudakat külön célból készült aranypénzt helyettesítő értéknek tartani, hanem fel kell tenni, hogy a temérdek aranyrúdból, mely aranyokra darabolatott fel, az a 12 véletlenül megmaradt eredeti alakjában. Az iránt sem lehet kétség, hogy ilyen aranyrudakban történtek a nagyobb

¹ C. Th. XII, 6, 12.

² U. o. XII, 6, 13.

³ L. 3. de ponderatoribus, C. Th. XII, 7, 3.

⁴ C. Th. XII, 13, 4.

⁵ i. h.

fizetések az állam részéről is; így ha pl. Attila azt követeli és el is nyeri a rómaiaktól mindjárt trónra lépte után, hogy a hún királyoknak addig évenként fizetett 350 arany font helyett 700 fontot fizessenek neki,* igen valószínűnek látszik, hogy ilyen, a császár és a hivatalnokok bélyegével ellátott arany rudakban szolgáltatták át neki az évenkénti adóját.

Magától értetik, hogy azon obryza darabok, melyek adó fejében a császári pénztárba be lettek szolgáltatva, nem lehettek egyforma súlyúak. A rúd nagysága attól függött, hogy kinek hány darab solidust kellett befizetni; sőt ha többen kisebb összeget fizettek be, azoknak aranyait is be kellett olvasztani az illető hivatalnoknak és így beszolgáltatni. Természetes ennél fogva az is, hogy a krásznai aranyrudak súlya 339 és 472 gramm között váltakozik, sőt nem is várható, hogy még csak két rúd is egyezzen súlyra nézve egymással, mert az sem képzelhető, hogy két embernek adója pontosan egymással egyezzen.

Az idézett törvények szövege, különösen ha azokat a hasonló törvényekkel összehasonlítjuk, világosan mutatja, hogy pénzverdéken és bányákon kívül hivatalból történt az arany beolvasztása.

De épen azt vonhatni kétségbe, hogy pénzverdén kívül történt a beolvasztás; hiszen volt a római birodalomban annyi pénzverde, hogy esetleg ezeknél eszközölhatték a beolvasztást, illetőleg tisztítást. Az az «Abundantia», mint Resch nevezi, a császári arczokkal ellátott bélyegeket azt látszanak bizonyítani, hogy az adó fejében beszolgáltatott aranyak a *moneta* ban olvasztattak be. De ez ellen már azon körülmény is szól, hogy a rudak egy részén nincs meg sem a császári bélyeg, sem az *abundantia*, hanem pusztán csak nevek, s így az aranyrudak egy része nem került volna ki pénzverdéből, pedig a rudak összetartozandósága abból tűnik ki, hogy valamennyin rajta van a *Lucianus* név az OBR. jeggyel.

De általában véve, nem képzelhető, hogy az ilyen rudak a pénzverdékben készültek, mert habár sok volt az ilyen pénzverde a római birodalomban, még sem volt annyi, hogy az adózás csak ezeknél történhetett volna meg, és nem is voltak úgy elosztva a birodalom különböző részeiben, hogy központi adóhivatalnak szolgálhattak volna.

Ezenkívül tekintetbe kell vennünk, hogy legalább egy ideig — erről bővebben utóbb szólunk — minden dioecesisben egy oly hivatalnok volt, a ki az aranyban befizetendő adót beszedte. Volt ugyan a legtöbb dioecesisben egynél több pénzverde, pl. Itáliában volt öt, Illyricumban kettő stb.; de volt olyan dioecesis is, melyben egy sem volt, t. i. *Asiana*, valamint olyan is, a melynek pénzverdéjében csak rézpénzt vertek — *Dacia* és *Pontica*. Ha tehát az adó beolvasztás a

* Priscus p. 72, ed. Mis U.

pénzverdékhez lett volna kötve, akkor Asiana, Dacia és Pontica lakosai kénytelenek lettek volna a szomszéd dioecesisekbe utazni, hogy adójukat befizethessék, ez pedig tökéletesen megzavarta volna az adókezelést, sőt részben lehetetlenné tette volna. Ha már akkor, midőn minden dioecesisben egy adószedő volt, nem történhetett a befizetés, tehát a beolvasztás sem a pénzverdéknél; annál kevésbbé történhetett az későbbben, mikor minden *provincziában* volt egy olyan hivatalnok, tehát nem 13, hanem 117, mert ennyi volt a provinciák száma.

Ezeket helyeseknek tartva, most azon kérdéssel foglalkozhatunk, hogy kiknek a nevei azok, melyeket bélyeggel bevettek az aranyrudakra. Négy nevet olvashatunk a rudakon: 1. *Lucianus*, 2. *Fl. Flavianus*, 3. és 4. *Quirillus* és *Dionisus* (tehát nem Dionysius!). Megjegyzendő, hogy az első név után áll: OBR.I.SIC, a második után ez áll: PRO SIC | ADDICMA; és végre ha 3. és 4. együtt fordul elő egy bélyegen azon hozzátétellel: SIRM SIC. Annyi bizonyosnak látszik, hogy amaz emberek hivatalnokok voltak, kiknek kezére az aranyrudak bízattak, tehát olyanok, kik azt a császári pénztár számára továbbították. Ezek a comes sacrarum largitionum alatt állottak, és azért első sorban azon hivatalokat — úgy a mint azokat a tulajdonképeni Notiatiából és a mint a Codex Theod. és Justin.-ból ismerjük — kell megállapítani, melyekről fel lehet tenni, hogy az ily aranyrudak oda be lettek szolgáltatva.

E hivatalok között, úgy látszik, legbiztosabban meg lehet határozni azt, melyet *Fl. Flavianus* viselt; a neve után álló PRO, mint már Resch helyesen megjegyezte, csak *procurator*t jelenthet és pedig *procurator Augusti*. Mert tudva van, hogy a *procuratio* mindig oly hivatalt jelent, melyben a procurator a gazdája nevében és megbízásából valami teendőt végez. Akárhogyan tekintsük amaz aranyrudakat, annyi bizonyos, hogy vagy a császári kincstárból kerültek ki, vagy ennek voltak szánva, a procurator ennél fogva csakis a császárnak a procuratora lehetett. De közelebbről meghatározni a hivatalt igen bajos. Hogy *procurator monetarum* nem lehet, azt már feljebb kimutattuk, valamint azt is, hogy pénzügyi helytartó nem volt. Még legczélszerűbbnek látszik öt *procurator rei privatae*-nak nézni, a mely hivatal a Not. dign.-ban előfordul: *Procurator rei privatae per Saviam*; * de mivel Pannonia secunda procuratora nem említetik, e magyarázat nagyon bizonytalan, annál is inkább, mivel az ilyen procuratorok nem a comes sacrarum largitionum, hanem *comes rei privatae* hivatalának voltak alárendelve. Mindazonáltal, míg jobb magyarázatot nem találunk, kénytelenek vagyunk egyelőre abban megállapodni, hogy *Fl. Flavianus procurator rei privatae*.

* P. 155, 21.

A *Flavianus* név pedig, melyet a IV. század végén több előkelő ember viselt, eddig nem azonosítható egyikkel sem azok közül. Volt egy igen előkelő ember, kinek teljes neve *Virius Nicomachus Flavianus*; ez 391-ben *praefectus praetorio Illyrici et Italiae* volt, a mint az két császári törvényből kitűnik,¹ mely II. Valentinianus, I. Theodosius és Arcadius nevében adatott ki. Az a körülmény, hogy Flavianus pr. pr. Illyrici volt, a mellett látszik bizonyítani, hogy az ő neve van az aranyrúdon és eleinte hajlandó is voltam feltenni, hogy nemcsak a neve az, hanem hogy a hivatalos bélyeg is az övé. De miután arról győződtem meg, hogy az arany kezelése épen nem illette és nem is illethette a praef. praetorio-t, és továbbá mivel ennek előneve nem *Flavius* hanem *Virius* volt, nem lehet azt a *Fl. Flavianus*-t ezzel a praef. praet.-val azonosítani.

A színaranyrudak, ha adózásra használtattak, azon adófelügyelő keze alá kerültek, a ki az arany éz ezüst beszedésével volt megbízva, ez a *susceptor auri et argenti* — másféle adók beszedésével más *susceptores* voltak megbízva,² és e hivatalnokokba annyira nem bízott a római kormány, hogy évenként változtatta. Ilyen *susceptor* vagy *arcarius* egy dioecesisben majd egy, majd több volt. N. Theodosius azt rendeli, hogy egy dioecesisben ne csak egy legyen: *Unus posthac in una dioecesi auri vel argenti susceptor ne sit.*³ Így tehát feltehetjük, hogy a kölcsönös ellenőrzés végett egymás mellé rendelt hivatalnokok, kik legjobban csalták az államot a törvények tanúbizonysága szerint, szintén felelősségök jeléül nevökkel ellátott bélyegöket ütöttek az aranyrudakra. Mivel csakugyan az egyik bélyegen két nevet együtt olvashatunk, — *Quirillus* és *Dionisus*-ét, — nem valószínűtlen az a feltevés, hogy ezek a Sirmiumba lakó *susceptorok* nevei. Ezen feltevés annál nagyobb valószínűséggel bír, mivel más kettős, közös hivatal, legalább tudtommal, nem létezett a negyedik században.

A feljebb idézett törvény a 383-ik évből való és miután azt mutatja, hogy ezen évet megelőzőleg csak egy-egy *susceptor* létezett minden dioecesisben, valószínű, hogy amaz aranyrudak a 383-ik év után verettek.

A *susceptor* hivatal azonban már 408-ban akként lett megváltoztatva, hogy mindenik *provincia*-ban — tehát nem dioecesisben — két-két *susceptor* legyen, de mindeniknek külön ki lett jelölve a hatásköre, valószínűleg azért, mert előbb egymásra támaszkodva közös erővel

¹ C. Th. XVI, 7, 4 = C. J. I. 7, 3 és C. Th. I. 1, 2 = C. J. I. 17, 12.

² Cod. Theod. XII, 6 több helyen, különösen a paratitlonban; a 32. l.: *Aurum sive argentum cumque a possessore confertur, arcarius vel susceptor actipiat c*) u. o. XII, 6, 4, 7, 10. stb.

³ C. Th. XII, 6, 17.

csalták az államot, az egyik volt a tulajdonképeni adófelügyelő, a másik pedig *arcarius*, ki a *res privatae*-vel foglalkozott.¹ A 408-ik év után tehát nem létezvén közös hivatal, amaz aranyrudak az előző évek egyikéből valóknak látszanak.

Ugyancsak a susceptorok csalásai következtében ezek kötelesek voltak a befolyt adót — tehát az aranyrudakat is — minél előbb a felsőbb hatóságnak beszolgáltatni, és ez volt a *thesaurus*, vagy a *sacer thesaurus* főnöke. *Nec diu penes ipsos susceptores maneat facta conlatio, sed statim . . . . sacris thesauris inferatur.*² A császári pénztárak élén voltak a *praepositi thesaurorum*, és miután Illyricumban a Not. dig. szerint *Salona*-, *Siscia*- és *Sabaria*-ban voltak ily pénztárak, valószínűnek tartjuk, hogy a Pannonia II-ban szedett adók *Savia* főhelyében, Sisciában folytak be a császári pénztárba. és hogy az egyik bélyeg e pénztár főnökének a nevét viseli. Ez a név pedig talán *Lucianus* lehet, mert a másik két bélyeg közül az egyiken rajta van: *Sirm.*, a hol a Not. dig. szerint nem volt *thesaurus* és ezen kívül rajta van a két név, mely csak a két susceptorra vonatkozhatik; a másik bélyeg pedig a *procuratoré*.

Több bélyeget nem is várhatunk, mint a hány hivatalt eddig felsoroltuk; mert a *thesaurus*-ból az adó már csak a pénzügyi miniszteriumhoz tétetett át, és pedig azon osztályba, melynek élén a *comes auri* állott,³ ez pedig átutaltványozhatta a *primicerius* nak, kinek hivatala volt a *scrinium aureae massae*, tehát éppen az *obryza*, melynek nevéből az értekezés kiindult.

Hátra van még, hogy lehetőleg pontosan meghatározzuk az aranyrudak készítésének az idejét. Erre nézve tekintetbe vesszük első sorban azt a körülményt, hogy három *Augustus* bélyege van ráütve a rudakra, és pedig kétféle, az egyiken az első arczkép ifjú vagy gyermeké, a másikon már egykorúnak látszik a két szélső arcz. De tekintetbe kell vennünk azt, hogy a 383. év előtt nem verettek amaz aranyrudak, a mely évben Gratianus, II. Valentinianus és I. Theodosius voltak a császárok; a legfiatalabb köztük II. Valentinianus, ki 371-ben született, tehát 12 éves volt 383-ban, és így kisebb, gyermeki arczczal volt ábrázolható. De ugyanazon évben Gratianus megöletett és Theodosius már előzőleg Arcadius fiát, ki akkor hat éves volt, tette meg Augustusnak. Ennélfogva valószínűbb hogy a fiatal arcz nem II. Valentinianusé, hanem a még fiatalabb Arcadiusé.

II. Valentinianus meggyilkoltatása után, mely 392-ben történt, ismét egy fiatal Augustussal találkozunk, Honorius-sal, a ki 384-ben

¹ C. Th. XII, 6, 30. és hozzá Godofredus magyarázata.

² C. Th. XII, 6, 17.

³ Not. dign. p. 148. ad. Seeck.

született, tehát azon eseményt nyolcz éves korában érte; ennél fogva lehetők kell tartanunk azt is, hogy még 392 utáni időből valók az aranyrudak. Sőt, úgy látszik, hogy 402—408-ig lemehetünk, a mely időben Arcadius, Honorius és II. Theodosius együtt viselték az augustusi méltóságot, és így a kisebb arczkép II. Theodosiusé lehet, ki csak *egy* éves volt, mikor e méltóságra jutott, tehát a legfiatalabb valamennyi között.

De mielőtt ezen adatokból a következtetést levonnók, nézzük a másik császári bélyeget is. Ez, mint feljebb láttuk, azt mutatja, hogy az *Augusti* között gyermek nincsen, tehát nem lehet azonos a másikkal. E különbség nem lehet véletlen, azaz nem létezhetett ugyanazon egy hivatalnál egyidejűleg két bélyeg, azt sem képzelhetjük, hogy ha esetleg az egyik elromlott, hasznavehetetlenné lett, másikat csináltak, mely az előbbentől oly lényegesen eltért. A bélyeg különbsége tehát csakis az uralkodó személyek változtából magyarázható, a személyekkel együtt változott a bélyeg is. Csak az a kérdés, hogy ha a két bélyeg egymás után készült és ennél fogva nem is egyszerre használtatott, hogy melyik a kettő közül a régebbi. Első pillanatra úgy látszik, hogy az a régibb, melyen az egyik alak gyermek; mert hiszen, ha a gyermek felerdül, utóbb nagyobb alakban kell ábrázolni. Ez azonban nem úgy van; mert a mint a többi hivatalos bélyeg, különösen a susceptoroké mutatja, — a kik, mint feljebb volt mondva, csak egy évig lehettek hivatalban, — mindkét bélyeg egy s ugyanazon évben használtatott; egy év alatt pedig a gyermekből nem lesz ifjú. Azért megfordítjuk a dolgot, és azt állítjuk, hogy az a bélyeg a későbbi, melyen a gyermekarcz látszik és azért készült, mivel a régebbi bélyegen látható három Augusti közül az egyik meghalt, illetőleg megöletett és helyette egy gyermek nyerte el annak méltóságát.

Ha ez a felfogás helyes, akkor a két bélyeg oly évben használtatott, — az egyik előbb, a másik utóbb, — a melyben három Augusti közül egy meghalt és helyét egy gyermek foglalta el; ez pedig történt 383-ban, midőn Gratianus megöletett és Arcadius lett Augustus, valamint 392-ben, a midőn Honorius foglalta el a meggyilkolt II. Valentinianus helyét; a 402-ik év nem jöhet tekintetbe, mivel ezen évig csak két, nem pedig három Augustus uralkodott.

Így tehát oda jutottunk, hogy az aranyrudak készítését vagy a 383-ik vagy a 392. évre tegyük; ha az első évszámot tartjuk helyesebbnek, akkor II. Valentinianus, Theodosius és Arcadius arczképei volnának a bélyegen, ha pedig a 392-iket fogadnók el, akkor Theodosiust és két fiát, Honoriust és Arcadiust ábrázolná az a bélyeg; az első esetben a régebbi bélyegen volna Gratianus, II. Valentinianus, Theodosius, a második esetben II. Valentinianus, I. Theodosius és Arcadius.

Már pedig, ha azt nézzük, hogy a császári constitutiókban nem az életkor, hanem az augustusi méltóság ideje adja meg a császároknak az elsőséget, hogy pl. első helyen nem az idősebb Theodosius, hanem a hivatalban őt megelőző Gratianus és Valentinianus neveztetik meg, fel kell tennünk okvetlenül azt is, hogy ez a rangfokozat legalább bizonyos határig meg van a bélyegeken is; az első volna tehát II. Valentinianus, a második I. Theodosius, a harmadik Arcadius — ha t. i. 383-ra tesszük a későbbi bélyeget. Ez pedig lehetetlen, mert a legfiatalabbnak, Arcadiusnak, a legutolsó helyen kellene lenni, holott tényleg első helyen van. De ha felteszszük, hogy I. Theodosius és két fia van ama bélyegen, hogy tehát az első Honorius, a második Theodosius, a harmadik Arcadius, akkor ezt mégis észszerűbbnek találjuk, habár a rangfokozat nincsen megtartva; Theodosius kedvezhetett a kisebbik fiának a nagyobbik rovására, ez legalább megtörténhetett, az azonban nem képzelhető, hogy első helyre tette volna Arcadius képét, harmadikra sógoraét, a ki őt méltóságra néhány évvel megelőzte.

Ennélfogva hajlandóbb vagyok feltenni, hogy a későbbi bélyeg és vele együtt az aranyrudak a 392-ik évből valók.

Fröhlich Róbert.

A KRÁSZNAI RÓMAI ARANYRUDAK KORA ÉS RENDELTETÉSE.*

Fröhlich Róbert, Finály, Resch Adolf, Nagy Géza és Téglás Gábor leírásaiból eléggé ismeretes a krásznai aranykincs és az «Arch. Értesítő» olvasói előtt fölösleges volna annak részletes leírását ismételni. Nem is szándékom ezúttal mással mint a kincs korának és rendeltetésének kérdéseivel foglalkozni, nézeteim e tekintetekben szaktársaim nézeteitől némileg elütnek.

A kincs korának szabatosabb meghatározására — az írás jellegén kívül, mely a Kr. u. IV. századra utal — a Krisztusmonogramm, a sirmiumi bélyeg és a hármass császári bélyeg látszik alkalmasnak.

Már eleve meg kell jegyeznünk hogy nem forog fön semmi nyomos ok arra nézve, hogy a Krásznán lelt tizenkét rúd eredeti összetartozása iránt kétségünk legyen.

A chrismon előfordulása abban a formában, melyben a különböző bélyegeken látjuk, mutatja, hogy a kincs a negyedik század huszas éveit nem előzi meg. Crispus császár († 326) pénzein legelőször állapíthatjuk meg biztosan a jel föltünését a pénzekben.

* Előadatott az orsz. rég. társulat 1887. évi december 27-iki ülésén.

A sirmiumi bélyeget nem a város, de a sirmiumi pénzverőhely bélyegének tekintem. A pénzverőhelyt személyesítő nő előtt egyszer a chrismont látjuk, mely Lucianus bélyegén is előfordúl, mint az ő signatúrája kiegészítő része, tehát szabad föltennünk hogy Lucianus a sirmiumi pénzverőhely tisztviselője volt és hogy a chrimon volt tulajdon személyi pecsétlő jele. A jelképes asszony mellett máskor nyolczágú csillagot látunk és pedig oly aranyrudakon, melyekre Quirillus és társa ütötték reá a bélyegüket, a mikor ugyanaz a nyolczágú csillag mint Quirillus jele a bélyeg balfelőli alsó sarkában föltűnik. Tehát Quirillust is pénzverdei tisztnek tarthatjuk és valószínűleg a csillag volt az ő pecsétlő jele; míg a bélyeg jobbfelőli alsó sarkában föltűnő pálmaág a Dionisus jele. Flavianus jele is pálmaágféle volt és ugyanily pálmaág van mindkét esetben a sirmiumi pénzverőhelyet jellemző nő jobbájában.

Mind a három jel tehát, a chrimon úgy mint a csillag és a pálmaág a sirmiumi pénzverdénél alkalmazott tisztviselők jelvénye, melyek mint ilyenek a negyedik század közepe táján sirmiumi pénzen is fölismerhetők.

Ez alapon úgy vélekedünk, hogy a kincset jelző bélyegek nem lehetnek későbbiek, mint maga a sirmiumi pénzverőhely, melynek életfónala az érmeek tanúsága szerint I. Valentinianus kora után megszakad, a mikor mintegy félszázados főnállás után megszűnik létezni.*

A harmadik időhatározó támpont a hármasszori bélyeg, mely gyermek mellképet és két férfi mellképet mutat. Nézetünk az előbbiek alapján, hogy a gyermek Gratianus (367 óta Augustus), az egyik férfi Valens császár, a másik férfi pedig Valentinianus, a ki 375-ben halt meg. A kincs tehát fölfogásom szerint 367 és 375 között keletkezett.

Mi volt a kincs rendeltetése, az természetesen nem lehet oly biztos föltevés tárgya, ép oly kevéssé tudhatjuk, mikép került a sirmiumi aranykészlet a krásznai hegyoldalra. Mégis kockáztatunk véleményt, mely talán mindkét kérdést nehézség nélkül oldhat meg. A kincs hivatalos római aranyküldeményből származik, minőt szokás volt évi ajándék fejében a nyugoti góthoknak küldeni. Ez a béke-adó Themistius szónok tanúsága szerint a góthokkal szemben 369-ben szűnt meg, a mikor Valens császár Athanarichkal békét kötött és attól kezdve a római császárok a góthoknak nem küldtek többé évi tributumot.** Hat évvel e békekötés után Athanarich a húnok megtámadása elől Erdélybe menekül és e nagy szorultság idején történhetett, hogy a nyugoti góth

* Sabatier: Production de l'or, de l'argent et du cuivre. S. Petersbourg 1850 p. 209.

** Ammianus Marcellinus XXVII 4, 1. Wietersheim. Dahn Gesch. der Völkerwand. I, 389 és I. 545—546, valamint Schiller Gesch. der römischen Kaiserzeit. II. k. 393. l.

fejedelem és nagyjai kincseiket elrejtették a földben. Két más aranykincs: a nagy mojgrádi, melyet Bécsben őriznek és a petreosai, melyet már Bock annak idején Athanarichnak tulajdonított és mely Bukarestben van, szintén hasonló alkalommal kerülhetett föld alá.

Hampel.

A DERZSI (UDVARHELYM.) FALKÉPEK.

A székely falképek egyik legérdekesebb csoportját a derzsi unitarius templom szolgáltatja, az e nemű műemlékekben nem épen szégyen félreeső székely falvak templomai között. A 25·60 meter hosszú templomnak kilencz méteres hossz-szentélye csak a XVI. században toldatott a régebbi templomhajóhoz, mikor aztán egyuttal az egész templom késő-csúcsíves hálóbolttal is befestetett. E boltozással a templomhajó régi falképei elromlottak, mert a gyámköveknek a falképekbe kellett helyet törni és mivel egyidejűleg a déli fal apró ablakai is berakatkván, helyettük hosszú csúcsíves ablakok törettek; a megrongált falképeket kényszerűségből bemeszelték. Több helyen a reformatio tüntette el falképeinket, de itt határozottan katolikus restaurálás okozta vesztüket, mert az újonnan épített vagy legalább is újonnan fedett hossz-szentély egyidejűleg kifestetett. Fájdalom, csak temperával, nagyon silány meszelt alapra úgy, hogy a későbbi bemeszelés annyira tönkretette, hogy az elválaszthatlanul tapadó mészszel együtt az egész festés leválik, s így kifejtésük lehetetlen. Az északi fal legkeletibb osztályát mégis sikerült annyira kibontanom, hogy legalább némi hiányos körvonalát kivehettem egy a keresztre feszített Jézus lábainál imádkozó szent fényes női alaknak és mellette csavart oszloppal díszített építészeti részek között egy másik, sokkal kisebb női szentnek. A többi részek lefejtése lehetetlen volt. Udvarhelymegyében, hasonló technikával festve, s valószínűleg egy időből, a XVI. századból még két régi templomnak szentélyében találtam falképeket: a homorodszentmártoni unit. és a dályai ev. ref. templomokban.

Szent-Mártonban alul a régebbi festés még meglehetősen épen maradt, fényesen bizonyítva a későbbi restaurálást, illetve újrifestést. A derzsi templomhajó falképei felírásuk szerint 1419-ből valók, s mivel technika, szín és elrendezésre teljesen azonosak a többi székely falképekkel, azt hiszem, a székely festő-iskola virágkora elég pontosan meg van határozva. A dályai, szentmártoni és derzsi templomok hossz-szentélyében lévő silányabb technikájú falképek egy századdal is később keletűek, miért is vidékünkön egy másodvirágzás is megállapítható. Ez a dályai templom boltíveinek renaissance díszítési elemei útmutatása

szerint a XVI-ik században keletkezhetett. E másodvirágzás szülte a derzsi hossz-szentély kibonthatlan képeit is. A két idő termékei között feltűnő nagy a különbség technika, alak és szín tekintetében. A XV. századi falképek valódi freskók vastagon felrakott fehér fényvonalakkal (vagyis csak a fehér festék volt tempera) — míg a XVI. századiak tisztán csupa enyves festékkel készítették. Amott a festőnek sárga, vörös, kékes fekete és fehér festék állott csak rendelkezésére, míg a későbbiekben jellemző az élénk arzénzöld szín jelenléte. Amott az alakok inkább zömök termetűek, emitt pedig a góth divat késő virágzásának megfelelően nyulánkak, hosszú végtagokkal. E későbbi kor renaissance elemekkel bővelkedő ornamentatiója néha elég szép, mit a

A MAGYAR-DÁLYAI EV. REF. TEMPLOM FALFESTMÉNYEIBEN ELŐFORDULÓ VIRÁGOK.

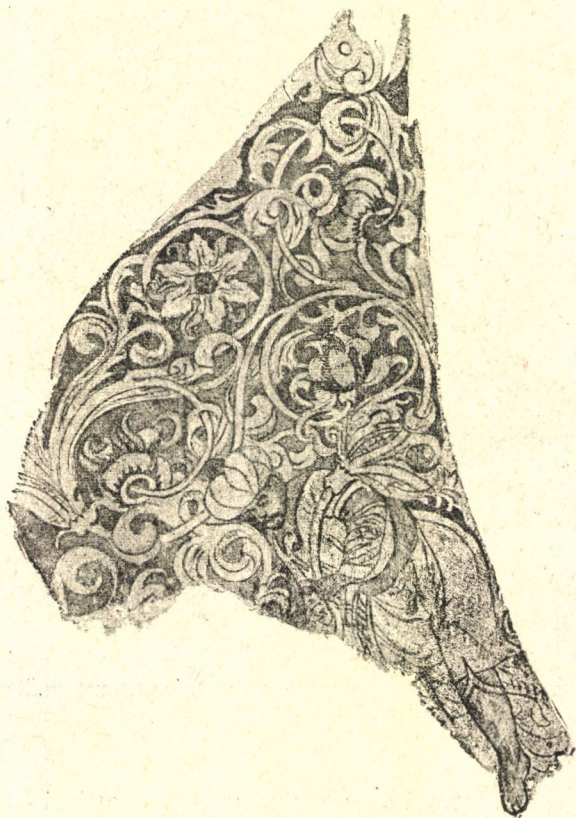
dályai evang. ref. templom be nem meszelt boltíveinek itt közölt pár czikkelye és részletei igazolnak.

A derzsi templomhajó északi oldalán a felső képsor szintén a szt. László-legendát ábrázolja, mint az összes székelj templomok. Felfogás, jelenetezés, elrendezés teljesen azonos a többi templomok szt. László-jával, csak hogy itt az utolsó jelenet a leány ölében való pihenés, a mi pár helyen hiányzik. Az északi fal alsó képsora teljesen elromolván (nehány karóba húzott szent kivételével), csak a déli falról beszélhetünk, a mely tisztán olvasható felírásánál fogva megbecsülhetlen és egyedüli biztos adatot nyújt a székelj festő-iskola virágkorának meghatározására.

A déli fal első képcsoportja négy, püspöksüveges és pásztorbotos szentet ábrázol. A fejük mellett S. Khilians és S. Sath. olvasható.

A mellette lévő képen Mihály arkangyalt látjuk teljesen vasba öltözve, egyik kezében mérleggel, a másikban lándzsával, melyet a letapodott sárkány szájába szúr. A mérleg egyik serpenyőjében egy imádkozó lélek lehúzza a másik serpenyőre kapaszkodó ördögöket, melyek pedig malomkövet is akasztottak a derekukra. Az angyal szent fényes feje bajusz- és szakálltalan, vállaira omló hosszú szőke hajjal. Angyalunk vas öltözete, azt hiszem, teljes képét adja a XV. század első felében

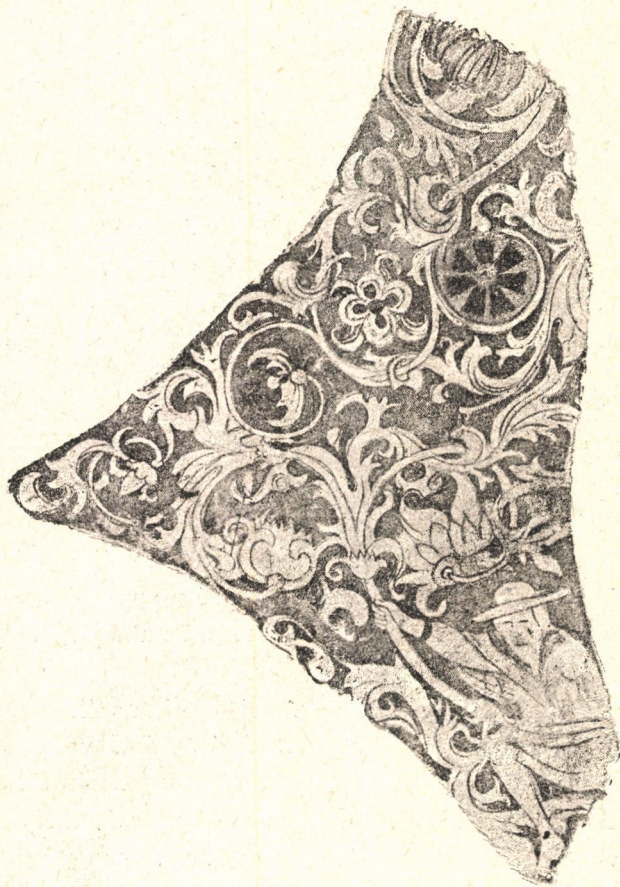

FALFESTMÉNY A MAGYAR-DÁLYAI EV. REF. TEMPLOM SZENTÉLYÉNEK ÉSZAK-KELETI RÉSZÉN.

divó lovag fegyverzetnek. A következő képcsoport Pál megtérését ábrázolja. A lováról lebukó Saul fejére teszi bal kezét a barát-csuklyás Ananiás, míg jobbát felemelve beszél. Sault három lovas kíséri, kettő teljes vas fegyverzetben, a harmadik pedig sárga színű bőr mellvértben. Ezen alak bal kezében zászló, míg jobbával a lováról lebukó Sault igyekszik palástjánál fogva fentartani. Zászlóvivőnk fájdalmas arcza kifejezésteli. A második kísérő fején tölcsér alakú vas kalap van,

míg a többi alak mind hajadon fővel van. A Saul és kísérete feje fölött felhőkből könyvet kezében tartó Jézus látszik, a mint más kezét áldólag kinyujtva fénysugarakat szór Saulra és Ananiásra. Saul két kísérőjét kivéve, az alakok szakállasok és bajuszosok. Közös vonás az összes alakok hajviseletén a homlokba becsüngő fürt, mely a déli fal minden

FALFESTMÉNY A MAGYAR-DÁLYAI EV. REF. TEMPLOM SZENTÉLYÉNEK NYUGOTI ELSŐ BOLTSÜVEGÉN.

alakján szembeszökően észlelhető — úgy látszik, divat volt őseinknél a XV. században.

Dr. Henszlmann Imre freskóinkat olasz mester művének hiszi, mert e korban élénk összeköttetésben voltunk Olaszországgal és több festő tényleg működött is nálunk. Én e feltevést még nem látom indokoltnak s a további kutatásoktól várom a megfejtést.

Huszka.

AZ ÚGYNEVEZETT HUN-SZÉKELY ÍRÁS.

A székelyek eredetének kérdésében, az újabb nyelvtörténelmi és ethnologiai kutatások alapján, ma már határozott eredményeket tudunk fölmutatni. Bizonyosak vagyunk abban, hogy a székelyek olyan magyarok, mint a többi magyarság, hogy erdélyi lakóhelyük alig lehet régibb Szent István kormányának első éveinél, székely nevük pedig (a mi határt jelent) onnan származik, hogy Szent László, ki Erdélyt rendezve, annak határvédelmét a kún becsapásokkal szemben biztosította: a kárpátalji magyarságot *székelyekül* használta fel. Így alakult a székelység s a székelyföld a XII. században. Az a régi felfogás, hogy a székelyek hun-scytha vagy csaba-magyar eredetűek volnának, egyáltalán, hogy történetük Attila történetével volna összekapcsolható, nem egyéb olyan combinatió, mely csak akkor keletkezhetett, mikor a székelység Erdély keleti határain, mint zárt katonai társadalom megalakult, a mivel az járt, hogy a régi vérségi intézmény conserválódott, míg az, Magyarország alföldjein az első királyok korával bomlásnak indult s I. László korával már teljesen feloszlott.

A székelyek hun-scytha eredetének teoriájával karöltve jár egy sokat vitatott kérdés: a hun-székely írás ügyéé.

Az után, a mit a székelyek eredetéről tudunk, méltán kétséggel kell fogadnunk minden olyast, hogy a székelység egy ősi írásrendszerrel élt, mely megelőzte volna az írástudásnak azt az alakját, melyet a nagy magyarságnál találunk.

A mi az írás mesterségének fogalmait illeti, a székelyeknél ugyanazok, mint a többi magyarságnál. Az *írni*, *írás*, *betű* vagy *bötlü* szavak török eredetűek s a volgai bolgár és kazár sír-mak (ozmán török jaz-mak) és bitik szavakból váltak ki; ide tartozik a *könyv* szó, melynek eredete homályos s csak sejtjük, hogy a szláv knyiga (knyiva hangváltozással, mint az orosz mojego olv. mojevo) szóból származik.

Ez adatokból kitűnik, hogy a magyarság az írást volgamenti hazájában ismerte, de arról, hogy onnan bármi írásjegyeket hozott volna mai hazájába, épen semmit sem tudunk. De ha az írás tudását hozták volna is magukkal őseink, annak a kereszténységgel teljesen feledésbe kellett volna mennie.

A kereszténység meghonosodásával Magyarországon latin-olasz műveltség kezdett gyökeret verni s a mint Wolf György bebizonyította,* a latin írás használatát őseink olaszoktól tanulták, így értelmezte azt,

* Kiktől tanult a magyar írni és olvasni? 1885.

hogy a latin «s» a magyarban a ŝ (sch) hangot írja le, hogy a «gy»-ét a halotti beszéd gi-vel adja vissza pld. giorno=gyorno.

Ez olasz hatással latin szavakat is fogadott el a magyar nyelv, melyek közül a sors, apostol, május, junius stb. szavak «s» hangjában az Adria északi partvidékein beszélt olasz kiejtésre ismerünk: signore=schignore.

Így van a székelyeknél is, mert az olasz hatás őket még a nagy magyar nyelvterület keretében érte. Feltehető-e, hogy egy Magyarország különböző vidékeiről Erdélybe szakadt nép, mely nemzeti egyéniségét csak később nyerte, olyan írásjegyeket őrizhetett volna meg, melyekben egy külön civilizáció maradványait szabadna feltételeznünk.

A székelyek története minden ilyen feltevést határozottan kizár s azért ha a székelyeknek külön írásjegyeik voltak, ezek csak későbbi eredetűek lehetnek s már akkor alakultak, mikor a székelység mai lakóhelyein már együtt volt.

A kérdés, bár élet el is vesztette, mind a mellett annyira érdekes, hogy azzal foglalkoznunk kell.

A székely írásról már Kézay is tud, azt írva, hogy «a székelyek az oláhok betűit fogadták el». Majd Bonfin írja, hogy «a székelyeknek scythia betűik vannak, melyeket nem papirra írnak, hanem rövid fácskákra *ronak*, kevés jeggyel sok értelmet egybe foglalnak». Verancsics ezt így fejezi ki: «két ilyen sor, némi pontok hozzátételével a jegyek számához képest igen sok értelmet ad». Kiegészíti ezt Veit Goliel I. Ferdinand erdélyi hadseregének titkára (1550—60): «a székelyeknek saját írásjegyeik vannak, melyek némelyike egész szót vagy mondatot fejez ki».

E feljegyzésekben lehetetlen fel nem ismernünk, hogy (még Kézayt is ide számítva), mindenik az erdélyi pásztorok, favágók, tutajosok és napszámosoknál ma is dívó *rovás*-féle írásról szól, mely két egymásba illesztett pálczára alkalmazott conventionalis jegyekkel egész számadásokat pontosan képes eszközölni. Ha tudjuk azt, hogy ilyen pálczákra rótt jegyekkel az őlandi észt parasztok 13 hónapos naptárukat tudják készíteni, megértjük, hogy Erdélyben a mai írás szélesebb elterjedése előtt egész művészettel tudták a rovást kezelni, a mit több vidékről ma is mondhatunk. Az idézett források nyilván ez ügyességről szólnak, a mit kiszínezve, túlozva adnak elő.

A tulajdonképi székely írás azonban, melyet a csíkszentmihályi (1501) és enlaki (1668) feliratok tartottak fenn* s melynek alfabetjét Telegdi János 1598-ban (Lugduni Batavorum) adta ki, más categoriába tartozik. Ez nem rovás-írás többé, de betűírás s oly tökéletes, hogy a latin betűs magyar írás ahhoz csak nem is fogható.

* Szabó Károly: A régi hun-székely írásról. Budapesti Szemle 1866.

Míg a latin betűs magyar írás a sz, cs, zs, ly, ny, ty, é, ö, ü hangokat összetételek és jegyekkel kénytelen kifejezni, addig a székely betűk közt mind e hangokra külön-külön írásjegyeket találunk, sőt a «k»-nak két alakja is van, egyike a szó elején és közepén, a másik a szó végén való használatra.

E jelbőségen kívül a székely írásnak más két szembeszőkő saját-sága van, egyik az írásjegyeknek jobbról balra tartó iránya, a másik az «e» magánhangzó asszimilációja a következő mássalhangzóban, vagy jobban mondva annak szóközben való elhagyása e szót «embereknek», a székely alfabettel így írják le: «mbrknk».

E három caracteristicon: a két «k» alak, a jobb kéz felől való írmodor s egy magánhangzó elejtése rögtön a sémi írás-rendszereket, a hébert, stb. juttatja eszünkbe.¹

De hogyan jutottak székelyeink a sémi írásrendszer ismeretéhez? Ez a kérdés s ezt nyomban egy másik kérdés követi: hogy van az, hogy míg a székely alfabetben a sémi írások alapeszméje érvényesül, maguk a betűjegyek nem egyeznek egy sémi alfabet betűjegyével sem.²

Az előzmények számbavétele után nem nehéz felismernünk, hogy a híres hun-székely írás nem egyéb a héberírás mintájára készült *gyáratmáynál*, olyan elemekkel vegyítve, melyek elárulják, hogy az alfabet készítője egy fakultást végzett székely theologus volt, ki a XVI—XVII. század nyelvtudományának eszmeköréből indulva ki, mely a héberségben látta az emberi fajok és nyelvek ősforrását: tudákosságból s a kort jellemző archaizáló törekvésből új jegyeket komponálva, szerkesztette össze abéczejét, s azt a magyar nyelv hangviszonyaihoz alkalmazta.

Ez alfabet aztán kézzől-kézre járt s talált hívókra, kiknek kezeiből egy-két kísérlet maradt ránk, apró templomok gerendázatán, ajtószárnyakon s olyan exponált helyeken általában, hol az emberek divatos jel-szavakat mindig szeretnek alkalmazni.³

A székely alfabetbe, mint mondom, olyan elemek vannak vegyítve, melyekből kirí, hogy a compilátor a mellett, hogy a héber írás saját-

¹ A héber alfabetben a kaf-on kívül a mem, nun, pe és tzade betűknek is kettős alakjuk van, e grafikai szabály a többi sémi írás-rendszerekben is érvényesül.

² A székely írásról Hódoly László pozsonyi tanár is tett közé egy füzetet, hol szerző a székely betűjegyeket aramäi, himjarathi, moabita betűkkel hasonlítja. Ha hasonlítottatásai helyesek volnának is, okoskodásának a nagy korkülömbőség ellenmondásába kellene ütköznie.

³ A csíkszentmihályi székely betűfelirat 1501-ből van datálva. E korai datum a székely írás régiségét bizonyítaná, ha *kétségtelen* volna az évszám hitelessége. A feliratot 1749-ben (!) fedezték fel, azóta elpusztult s csak másolatban ismerjük. Nem tudom elképzelni, hogy 1501 táján már akadt volna olyan székely, ki a héber írásba be lett volna avatva. Én ennél fogva e felírat keletkezését későbbinek tartom.

Ez a mesterséges tákolás első tekintetre elárulja, hogy a székelv írásnak semminemű történeti múltja nincsen, de elárulja azt is, hogy olyan korban készült, mikor a magyar nyelv hangviszonyai s a magyar betűírás már a legújabb stadiumot érte el, mikor pld. a lágyított hango- kat már összetett jegyekkel írták le. Magában az sz, s, cz, cs meg- különböztetése is megszabja az alfabet korát. A halotti beszéd korában

- A CSIK-SZENTMIKLÓSI *a)*, ENLAKI *b)* ÉS TELEGDY-FÉLE *c)* SZÉKELY ÁBÉCZÉK
GRAFIKAI ÖSSZEHA-SONLÍTÁSA (l. 58 lap).

CSIK-SZENTMIKLÓSI FELIRAT.**

A ki a nyelvek hangviszonyainak idomulását ismeri, sehogy sem fogja megérteni, miért van a székely alfabetben egészen más jegye a g és gy, l és ly, sz és s, cz és cs, z és zs-nek, stb. hiszen a világ összes

** Szabó Károly közlése után. Budapesti szemle 1866.

betűírásában azt találjuk, hogy azok a hangok rokonságán épültek s azok változásai szerint bővültek ki. A természetes növés ezen öntudatlan logikáját egyáltalán nem találjuk meg itt, de találunk egy már *meglevo állapotot*, értem a magyar nyelv XVI. századbeli hangviszonyait háttérül, melyre az egész írás építve van.

De van ennek az alfabetnek egy másik gyengéje is, mely azonnal szemet szúr az epigrafusnál. Abban tudniillik, mint láttuk, a héber írásnak összes caracteristiconai megvannak. Csodálatos, hogy egy nép, mely ha *hun-ivadék* s írás-rendszerét a IV. században tanulhatta a Volgánál, Déloroszországban (Kazáriában), hol sémi műveltségű népekkel érintkezhetett, azt oly hosszú idő után is, annyi hányattatás után belső tulajdonainak szigorú megtartásával a gyakorlatban conserválni tudta: az egyes jegyek alakjaiban annyi ingadozást mutat!* Abban a pár feliratban s levéltárakban fönmaradt többrendbeli alfabetben ugyanis, melyből a székely írást ismerjük, annyi a *betűeltérés* (ugyanazon betű leírásában annyi a bizonytalanság, hogy önkénytelen azt kérjük, honnan a két végletnek a találkozása?

Bizony csak onnan egyedül, hogy a székely írást a gyakorlat soha sem kötötte meg (soha sem szabályozta) s a kik a compiler után ismerték, kézről-kézre adták, mint nemzeti ereklyét, miközben a mechanikus másolásból csakhamar sok variáns keletkezett.

Egy s más van még hátra, a mire fejtegetésünkben csak futólag reflectálhatunk. Említettük, hogy a mig a székely alfabet rendszere sémi jellemű: egyes betűi úgy a sémi, mint más alfabetektől különböznek s Hódoly véleményéhez csatlakoztunk, ki a székely magánhangzókat glagolit forrásból származtatja.**

A glagolit betűk kölcsönzése a székely alfabet csinálójának egyik újabb árulója. A glagolit betűk ugyanis (melyeket meg kell különböztetnünk a cyrill-féléktől) sohasem voltak ismeretesek Erdély s a Kárpát-vidék lakóinál. Az oláhok, ruthének, oroszok cyrill-betűkkel s nem a glagolicával éltek, ennek hazája Dalmátia és Horvátország. Ha a székely alfabet valaha a gyakorlaté lett volna, mely azt időnkint pótolta és változtatta: hogy kerül a székely írástudó rovó kése alá az adriamelléki szlávok írástudománya? Nyilvánvaló, hogy a székely írás szerkesztője valamelyik olasz vagy német universitáson került össze dalmátokkal (a kiknek legrégibb egyházi könyvei, mellesleg legyen mondva, glagolita betűkkel Velenczében nyomattak).

S honnan vette a székely írás mestere a többi betűalakot, melyet aztán a sémi írásrendszerek szellemébe öltöztetett?

* V. ö. az «f, gy, i, vég k, ly, m, o, t, ty, u, s, cs» alakokat a csíkszentmihályi, enlakai feliratokban s a Telegdy-féle ábécén.

** Székely v. régi magyar írás, 13. l.

Azt mondanók, hogy kigondolta e betűket, ha Moldován Gergelynek a «Budapesti Szemle» ez évi október havi füzetében megjelent czikke: «A latin, cyrill, dák és székely írásjegyek kérdése a románoknál», a dolgot új mederbe nem terelné.

Moldován e tanulmányban azt mondja egy helyütt, hogy «az oláh tutajosok szerszámfaikat, a tutajok egyes részeit, stb. bizonyos jegyekkel oly czélból jelölik meg, hogy azok tulajdonjoga iránt kétség ne támadjon. Minden család vagy egyes személy e czélból külön jegyet (rovást) vesz föl, mely utódról-utódra száll, úgyannyira, hogy egyes vidékeken a lakók e jegyek után meg tudják mondani, kié a jószág. Szerző ennek kapcsán Burada Tódor «Despre crestaturile plutasilor Jasii 1880» című munkájából egész sorát adja az eféle rovasjegyeknek, mint:

4 M ◊ ^ † Z ∞ ↑ 𐀀
† ^ † ^ 3 y 7 stb.

E jegyek pedig a székely abéczé a, v, k, s, gy, végső k, u, cs, cz, i, g?, z?, ?, p, t, j betűihez hasonlítanak, részben azokkal teljesen egyeznek.

Látta-e Burada csakugyan a felhozott jegyeket s nem-e a Kézay adata kápráztatta el a szemeit, nem tudjuk ellenőrizni. Emberi dolog, hogy sokszor nem azt látjuk a mi látható, hanem a mit épen látni akarunk. Ilyen emberi gyarlóságra román íróknál is (!) tudunk példákat. Nem lehet módunkban utána járni a Burada adatainak, de végre a dolog nem is olyan fontos; fogadjuk el a román író közlését, melynek értelmében immár a székely írás kérdésének végére jutunk. Azt látjuk ebből, hogy a székely írás csinálója egy csomó ilyen Erdélyben ismeretes rovas-jegyet gyűjtött össze, azokat glagolokkal bővítette, egy-egy jegynek *betűjelentést* adott, s az egésznek orientális színezetet kölcsönzött, korának tudományát csillogtatva az alkotásban, melylyel nemzetét ajándékozta meg.

A terhelő bizonyítékok sora után, melyet a hun-székely írás régisége ellen felhoztunk: nem vagyunk többé hajlandók Szabó Károlylyal érteni egyet, ki a kérdésnek a «Budapesti Szemle» 1866. évi folyamában közlött nagy tanulmányával kölcsönzött fontosságot, azt régi hun-székely írásnak nevezve, mely Attila koráig volna visszavezethető.

Szabó Károly, ki a székelység eredete kérdésében a hun-traditio egyik híve, az írás-kérdésben következő zárszókkal fejezi be tanulmányát:

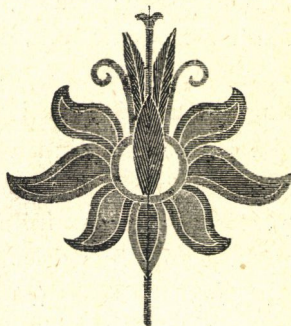
«... reménylem, hogy közleményeimmel sikerült meggyőzőnöm a közönséget, hogy a székely írás valósággal létezett, hogy annak kétségtelen hitelű emlékei maradtak ránk, hogy ezen írás alfabetje annyira kifejelett s önálló egyediséget képez, hogy egyetlenegy ismert alfabet-

tel sem hozható rokonságba; eredete pedig, melyet a régi krónikáinkban és íróinknál fönmaradt hagyomány részint Scythiába helyez, részint fajrokon elődeinknek, a hunoknak tulajdonít, az Európába költözködésünket megelőzőtt korra s fajunk ősi, északnyugati ázsiai honába helyezendő, végre, hogy ezen írásnak a székelyek közötti fenmaradása, mert történelmi adataink és emlékeink azt hazánkban csak a székelyföldön hirdetik divatozotttnak, azon ősi hagyományt támogatja, mely szerint a székelyek Attila húnjainak maradványai.»

Mi pedig azt hisszük, hogy a székelység, mely olyan magyar elem, mint a többi magyarság, mely a nagy magyar területről csak a XI. században vonulhatott kárpátalji lakhelyére, nem őrizhetett meg olyan emlékeket, melyek a magyarság általános történeteit előzték meg.

Dr. Réthy László.

LEVELEZÉS.

I. SZENTMÁRTONI DARNAY KÁLMÁN ÚJABB KUTATÁSAIRÓL.

Az Archæologiai társaság 1887. okt. 25. tartott havi ülésén bővebben ismertettem vidékünk sírtelepeit, azóta újabb felfedezéseim újabb adatok birtokába juttattak.

Még a mult őszzsel ugyancsak a csabrendeki ismert sírmezőtől, mely oly sok érdekes bronz- és vastárgyat tárt fel, párhuzamban az úton alól ismét egy nagy sírmezőre akadtam, mely azonban egészen eltérő eredményt mutatott; a sírmező területe, mely több holdra terjed, tele volt egymásmellett fekvő sírokkal, azonban a sírok egész ellentétét képezték az úton felüli sírmezőben lelteknek, míg ott mindegyik gazdagon jutalmazta a fáradozást, őskori tárgyak- és edényekkel, addig ezen sírmező nélkülözött nemcsak minden akkori fényűzési tárgyat, de a szükséges legegyszerűbb házi eszközök nyoma sem fordult elő; szétszórva heverő csontvázak, imitt-amott néhány edénytöredék, de legtöbbször még azt sem tartalmazta, csak egyetlen egyszer fordult elő, hol két edény volt a csontváz mellett, egy csinosabb pohárka és egy egyszerűbb bögre.

Mindez két feltevésre ad okot, t. i. vagy ezen sírmező már régibb időben gazdasági célból megforgattatva lett és úgy kevertettek össze a sírok, vagy pedig az úton alól kizárólag csak szegények temetkeztek; mindenesetre mindkét feltevés kellően okodatoja a sírok szegénységét.

Újabban néhány érdekesebb bizonyítékokra jutottam azon állításomra nézve, hogy a Fenéktől-Veszprémig vezető út csakugyan Csab-Rendek helyiségen vezetett keresztül, sőt még azon állításom mellett is tanúskodik ezen újabb leletem, hogy a Fenéktől a 4-ik őrháznak benn Csab-Rendek helységben kell feküdnie és pedig a mostani piac közepén levő forrás körül, honnan már évekkel ezelőtt gyakran mosott ki a víz edényeket, téglákat, sőt bronztárgyakat is, most pedig a kúttól kevés távolságban pinczeásás alkalmával őskori épület-törmelék közt 3 darab bronz tárgyra akadtak. Az érdekes leletet beküldték hozzám, melynek egyike, — eltekintve azon fontosságtól, melylyel a tárgyak, mint helyi meghatározás eszköze, érdekel bennünket, — magában mint bronz tárgy igen érdekes és nem mindennapi darab, nevezetesen egy majdnem $\frac{1}{2}$ métert meghaladó óriási bronz tű; korongos fején a diszítésnek csak nyoma látható; feltűnő vékony hosszú szára azonban körös diszítést mutat, nagysága felülmúlja az eddig előfordult bronz tűk leghosszabbikát, melyek ásatásaimból előkerültek, a mellette talált két tömör karperecz rajza ugyan gyakori, de annyiban érdekes, hogy diszítési stílusa elüt az eddig előfordultaktól.

Ugyanez időben eddig előttem ismeretlen területén Sümeghnek szőlő-forgatásnál szintén őskori sírokra találta, a városi téglaháztól elterülő szőlő-hegyen, azaz éjszának fekvő «Ujhegyen», hol 2 láb mélyen a forgatók csontokra akadtak. A munkások tudomásomra adva a dolgot, helyszínre siettem, folytatandó az ásatást, két szegényebb sírra akadtam közvetlen egymás mellett. A férfi sír csak csontvázat tartalmazott, egy meglehetősen ép koponyával, melynek homlokán egy szúrásszerű nyílás látható, mely azon feltevésre ad okot, hogy az illető nem természetes halállal múlt ki, a mellette levő női csontváz koponyája összetörve, kéz-szárcsontjain két igen csinos bronz karperecz találtatott, mely eltérő az eddigi karpereczektől; az eddigi sírokban többnyire tömör karpereczekkel találkoztam, az az első filigrán ékszer, fényes zöld zománczczal, csinos diszítéssel, mely kettős háromszögbe foglalt köröket mutat.

A további kutatásban a bekövetkezett havazás meggátolt. Azon reményben hagytam abba, hogy tavasszal, midőn az Archaeologiai társaság t. választmányának határozata folytán lelhelyeimen az ásatást megkezdik, minél nagyobb teret adhassak a tudomány hivatott kezeinek a kutatásra és minél több siker koronázza a fáradságos és költséges munkát.

Sümegh, 1888. jan. 10.

Szentmártoni Darnay Kálmán.

II. B. MEDNYÁNSZKY DÉNES: ADALÉK KÖNYÖKINEK «TRENCSÉN VÁRA» LEÍRÁSÁHOZ. (Arch. Ért. 1887. októberi füzet 299. lap.) Az ablakívezetekben falrafestett címerek közt a Zrinyiféle helyesen van leírva, de tévesen elnevezve «Serényi»-nek, mely család a várnak sem birtokával sem történetével vonatkozásban nem állott; hanem «Görg Graff von Serin» = Zrínyi György házassága által, mely miatt, mint alliance, itt van a kétfejű sas, a Széchy család címere, továbbá a három nyilazó ív (armes parlantes) az Arco, Archo, Arch «genant Bogen» családé maiglan. Az itt nevezett személyek s rokonságuk találhatók Nagy Iván Magyar. Csal. Archo, Széchy és Zrínyi cikkeiben, legújabbán Magyar. tört. Életrajzok 1885. Acsády: Széchy Mária, 10. lapon.

(301. lap.) A donjon tornyát nem de Castries herczeg, hanem idősb b. Sina állíttatta helyre azonnal az uradalom megvétele (1836.) után, s akkor nagyra vették ezen idegen pénzembernek, hogy ilyenre költött, mit az ős örökös főúr elmulasztott.

Fiaának br. Sina Simonnak elhunytá után ennek legutóbb született leánya de Castries herczegné öröklé a trencsén-baáni urodalmat, de kormánya a várt teljesen elhanyagolta, úgy hogy néhány év előtt a hatóságok megkerestettek az urodalmat szorítani intézkedésre a város megóvása iránt omladozások ellen.

Erre többrendű lebontások történtek, mi által a kapubejárás és egyéb részletek elvesztek, a törmelékkal pedig részben «javították» a feljáró utat, mi által annak régi minősége, a sziklába bevájódott keréknyomok, stb. betemetettek.

(298. lap.) A 28. sz. alatt leírt 1600. évi feliratos kettétört kőlap — mult évben Bécsbe elhordatott.

Rakovicz, 1887. október 27.

B. Mednyánszky Dénes.

III. MYSKOVSKY VIKTOR EGY ELPUSZTULT MŰEMLÉKÜNK-
RÓL. Pusztuló műemlékeink száma ismét egygyel szaporodott. Ugyanis a Szepesmegyében — nem messze Podolintól — fekvő *Maldúr* helység még a XIV. századból származó katolikus temploma, mely a szomszédos topporczy templomnak filiálisát képezi, mult év december 17-én a majdnem egész helységet elpusztító tűzvész által teljesen leégett. Ez alkalommal nemcsak az építészeti tekintetben is érdekes templom, de a mi több, a műrégészeti szempontból felette becses belberendezése és butorzata is elpusztult. Ezen templom polygonal zárású szentélye csúcsíves góth boltozattal fedett, góth ablakai még a virágzó góth stílus korszakára mutató constructio s díszes mérművekkel ellátvák, s nem csak ezen körülmény, de déli dískapujának tagozása, architektúrája s vas fölszerelése is még a XIV-ik századra utal.

A famennyezetrel fedett, osztatlan hajó góth ablakai is díszesek. A hajó nyugoti oldalán, a templom hossz tengelyének irányában áll a háromemeletes, négyoldalú torony, hangnyílásai és ablakai csúcsívesek, legfelsőbb párkányzata a szepesmegyei műemlékeket különösen jellemző renaissance stílus rovátkokkal (Zinnen) és legyezőalakú sgraffito díszítványekkel ékeskedik. Ezen itt alkalmazott sgraffito díszítványok alapszíne sárga s ép oly alapszínezetű a torony négy sarkán lévő s facettirozott sarokköveket utánzó díszítvány is. A sgraffito díszítványok ezen itt előforduló kivételes sárga színezete pompás hatású, mert a sgraffito díszítvány úgy néz ki, mintha az ornamentatio arany alapon lenne alkalmazva. — A torony koronázó párkányzatának egyes fülkéiben (ædiculi) lévő s részint virágos díszítványt, részint pedig a görög mythosból, sőt mi több, a magyar vitézek daliás alakjaiból álló sorozatot képeznek.

Ezen díszes sgraffitók a XVI. századból származnak és azért bizonyos, hogy ezen templom tornya a XVI. században újjátartott meg. — A szepesi templomok tornyainak újítása a XVI. században majdnem általános volt s ez az oka azon feltűnő jelenségnek, hogy a szepesmegyei, különben még gót stílus templomok, renaissance stílus, rovátkos koronázó párkányzatú tornyokkal bírnak, ezen — úgy látszik — általános szabály alól még a monumentális külsejű szepeshelyi dóm kettős tornyai sem képeznek kivételt, a mennyeiben a nyolczoldalú csúcsos toronysüveget szegélyző rovátkák XVI-ik századbeli renaissance stílusúak.

A *maldúri* templom mindezen építészeti műrészletei a tűzvész által többé-kevésbé elpusztultak, de műtörténetünk pótolhatlan kárt szenvedett a hajó díszes és a szomszédos topporczy templom gerendázatos mennyezetéhez hasonló díszítésű famennyezetének, de kivált ízléses faragású góth stílus széksorozatának teljes leégése által.

Ezen mennyezetnél az ornamentatio változatossága annyira ment, hogy minden egyes deszkája, sőt léce más meg más szebbnél-szebb díszítványú motívumokat mutatott, oly motívumokat, melyek compositioja most is még sok tanulmányba s munkába kerülne. — A szomszédos topporczy templom még meglevő mennyezetén ép oly kivitelű és stílus díszítványú motívumok fordulnak elő; e szerint bizton állítható, hogy mind e két egyházi műemlékünk mennyezete egy és ugyanazon időből és ugyanazon mestertől való. A még

itt-ott romanizáló jellegű diszítmény, fekete vagy fehér alapon élénken színezett, változatos alakítású rosetták-, levelek-, gyümölcsök- s mérművekből áll, de a sárkánynyal vagy medvével viaskodó lovas alakok sem hiányoznak; mindezen jelenetek itt jelképes jelentőségűek, a mennyiben a jó és rossz szellem harcát, s előbbinek diadalát jelképezik. — Ezen jelenetek élénken emlékeztetnek a Liptómegyében fekvő kúthi régi templom mennyezetének alakjaira, bár az utóbbiak régebbi időből valók.

Igaz ugyan, hogy ily kivitelű patron motívumok sokáig használtattak a templomok díszítésénél, sőt ezen hagyományos motívumok még akkor is alkalmaztattak, a midőn az építészeti stílus már megváltozott; mindamellett, tekintve a leégett maldúri templom építészetének jellegét és kora góth stílusát, a templom építése még a XIV-ik század első felére biztosan tehető; annál is inkább, miután a szomszédos topporczy anyatemplom, a szepes-egyházmegyei schematismus értelmében: «Topporter Antiqua Parochia exstitit jam Anno 1392» már a XIV-ik században már fennállott.

A tűzvész által a templom famennyezete meggyúlván, természetesen, habár boltozott, de a hajóval az arcus triumphalis nyílása által összekötött szentély belsejében levő főoltár és különösen kiváló szépségű széksorozat is a tűz martalékául esett.

A szentély mindkét oldalfala mellett álló, három-három ülőhelylyel bíró székek, magas hátdeszkázataikkal s góth stílusú diszítményeikkel még a XV-ik század második feléből származhattak.

A felső koronázó párkányzat rovátkokkal ellátott, a szék egyéb részei, mint a hátdeszkázat mezői léceikkel, továbbá a friest képző szalag, valamint a szék oldalának mezői díszes conceptiójú, gót stílusú díszítványokkal ékeskedtek, melyek — talán költségkimélés tekintetéből — nem faragva, hanem csak egyszerűen kimetszett patronminták segítségével fekete alapszínnel készültek. Ezen hatásos díszítványok mérműves ormokat (Giebel), rosettákat és egyéb levél-motívumokat mutattak.

Azonban ezen műemlékeink minden nyom nélkül még sem pusztultak el, a mennyiben, szerencsére, ezen maldúri templomot műemlékeivel együtt még a múlt év nyarán pontosan felmértem és részletesen lerajzoltam.

Myskovszky Viktor.

IV. ÁDÁM IVÁN A BADACSONYI PÁLOS KOLOSTOR ROMJAIRÓL.

Midőn Péterffy feljegyzése alapján keresni kezdtem a monasterium s. Emerici de Bodochn-t*, nem kaptam kielégítő választ rá. Kolostorra vagy kolostorromra senki sem emlékezett. Mutatták a Kisfaludy-forrás melletti román templomromot, melyet Siklósy nevezetű úr szerencsésen kivetkeztetett gyönyörű formájából és készített belőle modern pinczeépületet és lakházat,** de mint hajdani szent István-templomot, melyet nemcsak a hagyomány, hanem a badacsony-

* Péterffy Conc. II. 283. és Benger V. F.

** A hazai műtörténet nagy kárára, mert az oszlopbéletes kapuzat maga megérdemelte a megbecsülést. Felvételemet dr. Rómer F. úrnak küldöttem meg. Manap a kapu sincs meg. Jó, hogy idejében megmentettem legalább a képét.

tomaji plébánia anyakönyve is hitelesít, nem cserélhettem össze a szt Imréről nevezett pálos templommal, annál is inkább nem, mert tudomásom van róla, hogy a szt István-templom a badacsonyi hegyi községnek egykoron plébánia temploma lévén, administrálását sok éven át épen a szt Imre nevezetű pálos kolostorból nyerte.

Már azt hittem, hogy a szőlőművelés áldozatául esett az is, midőn véletlenül valami karastom-kútról hallottam említést. Karastom-kút nem lehet más, mint a nép nyelvén átalakult kolostor-kút. Kezdtém kutatni és sikerült a régi nyomokra ráakadni. Már előzetesen feltűnt egy a hegy keleti oldalán, a falu felett magasan elterülő szép kiugró tér, mely a hegy lejtése felé rengeteg bástyaszerű kőkerítéssel volt szegélyezve. A hegy felé támaszkodó tér a máig is leguruló bazalt tömbök óriási torlaszával van kerítve. Ezek között, és pedig egészen a tér szomszédságában, bugyog ki az említett karastom-kút. Falazatnak ugyan nincs nyoma, de a levezetése elárulja, hogy hajdan földött csatornákon ért a kolostor-térre, a hol apró tavat is képezett és csak ezután ereszkedett nagy rohammal a mély völgybe.

Midőn ezen bekerített tért szemlélni kezdtem, feltűnt a külömben meglehetősen síma felületnek örvendő legelőrésznek egyik hullámszerű sarka. Közélebről szemlélve észrevettem, hogy nem csak szabályosan következő mélyedések, hanem párhuzamosan haladó töltések is mutatkoznak és pedig árok nyoma nélkül. A töltésfélék pontos keletelése azonnal figyelmessé tettek egy lappangó egyházas épület-maradványra, a miről néhány kapavágással meg is győződünk.

Én a nyomokat körös-körül követtem és két különálló épületrészre akadtam. Az egyik, a déli oldalon fekvő szögalakú épület, a másik öt méter távolban hosszú téglalakú rom; mindkét épület pontosan keletre fekszik. Az északi résznek csak egy válaszfala van és két nagy, nem teljesen egyenlő teremre oszlott. Mindkét lakosztálynak bejárása az udvar felől volt. A déli épületrész két szárnyból állott. Az egyik keletfelé vonúlt, félkörrel végződött és olyan beosztással bírt, hogy azonnal román templomépületre emlékeztetett. Elöl ugyanis világos nyoma van a szentélynek a félkörű apsisal, utána következik egy kettős falazat közé szorított nyújtott diadalív, minőt szerzetes templomokban használtak a tetőtorony elhelyezésére és végül a hajó, a mely, ismét megfelelőleg a baráttemplom kellékeinek, aránylag sokkal kisebb volt, mint maga a szentély. Mind a hajóban, mind a szentélyben mélyedések láthatók, melyek sirboltokra vagy hajdani kryptákra vallanak. A hajó bejárata nyugotra nézett.

A templom nyugoti oldalán nem volt épület, hanem az északi sarkon összefüggött vele az északra tartó szárny, a mely belső beosztással nem bírt. Ezen elrendezés ismét igen ismeretes a pálos zárdák és templomok alakításánál. A templom ugyanis rendszerint nem volt nyugoton a zárdával egy vonalban, hanem a zárdaszárny szélességével beljebb feküdt. Ilyen volt például a vázsonyi most is látható, a buda-szt-lőrinczi, a táladi, a csáktornyai, és régente a bánfalvi (wondorfi) stb.

Sajátságos a szentély déli sarkán a kis két méter széles négyzetes alapfal. Saroktorony-féle épület-maradvány, melynek rendeltetését nem tudom; ha nem szolgált talán védelemre.

Nézetem szerint ez volt a hajdani pálosok badacsonyi hegyi kolostora, melyet szintén Pál püspök az elsők között említ nevezetes lajstromában. Dokumentálni ugyan nem tudom a véleményemet, de a ki a pálos helyválasztást, a pálos építési szokásokat ismeri és épületeinek elrendezésében csak kissé járatos, úgy lesz mint én: pálos maradványnak tartja e földalatti romokat.

És mint ilyenek tiszta képet nyújtanak a pálos épületek kezdetleges, szegényes, de tipikus alakjáról. A quadrum egyik oldala még nem volt zárva; a helyiségek összesen három részből állottak: az étkezés- és konyha-helyiségből, a hálóteremből és a munkaszobából. A keresztfolyosót nem látjuk, mert kezdetben mindenütt facsarnok helyettesítette a későbbi boltozatos folyosókat. Quadrumkútnak sincs nyoma. De még a falazat is végtelen primitív állapotú. Közönséges bazaltkő agyagragasztékkal összerakva, minden rendszeres kapcsolás és vízszintezés nélkül. Az pedig, hogy az alapfalazaton kívül se követ, se vakolatot nem találunk, hanem igen is nagy réteg sárga agyagot, azt mutatja, hogy ezen épületnek hajdanában sem volt más felépítménye, mint tiszta gerendás szerkezet, vagy gerendakötéses kibélelt agyagfalazat.

Történeti adataink e zárdáról is alig vannak. Pál de Széch veszprémi püspök levelében* harmadik helyen említi a bodochuni kolostort, mint olyant, a mely 1263-ban már létezett. Pázmán Péter keletkezését 1266-ra teszi.** Meddig laktak benne a remeték és mikor szűnt meg létezni, nem tudjuk. De mivel a pálos krónikák is, mint hajdani törzszárdát említik, melynek helyét sem tudják határozottan megjelölni és mert rendszeres építés nyomát sem találjuk s így nem gondolhatjuk, hogy átépítésnek vagy reformálásnak volt kitéve, megszűnését igen régi időkre kell tenni, talán épen a török pusztítás első időszakába.

Sümegh, 1887 november havában.

Adám Iván.

V. HAVAS SÁNDOR A FŐVÁROSI RÉGÉSZETI ÁSATÁSOK ÉS SALAMON FERENCZ. A «Budapesti Szemle» f. é. február havi füzetében, «Pauler Gyula mint kritikus» című cikkében Salamon Ferencz úr a fővárosi régészeti ásatásokról is megemlékezik. A mennyiben itt «Budapest történetéről» van szó, tehát minden, mit Salamon Ferencz úr erre vonatkozólag ír, a közfigyelem tárgyát képezi; mivel továbbá a főváros területén ezen évtized elején megindított régészeti ásatások körül úgy a kormány mint a főváros törvényhatósága oly tevékenységet fejtett ki, mely a hazai történelemre és az általános tudományos műveltség terjesztésére nagy befolyással van, az ásatások továbbvitele következtében pedig e hatás folyvást gyarapszik: igen természetes, sőt jogosult is a kívánság, hogy az e téren megindult mozgalom kezdete és lefolyása ott, hol szóba jő, különösen a «Budapest történetével» kapcsolatos s ezt mintegy kiegészíteni akaró értekezésben úgy adassék elő, mint ezt a történelmi hűség komolysága megköveteli.

A néhány sorban, mikbe Salamon Ferencz úr a fővárosi régészeti ásatásokról megjegyzéseit foglalta, ezt nem találom. Merőben téves előzményekből indul ki, és ezt csak is annak tulajdonítom, hogy a részletekről nincs tudomása, vagy hogy arra: mi, hogyan történt? nem emlékezik. Így eshetett meg rajta a tévedés vagy mulasztás, mely ártalmára válhatik az ügynek, sőt saját munkájának is, melyet pedig minden fogyatkozástól mentnek szeretne látni, és a közönség részéről is ilyennek elismertetni.

* Benger Chron. V., VI. 42.

** Péterffy Con. II. 283.

Idézett cikkében Salamon F. úr azt írja: «A legnagyobb elégtétel egyike volt a római korszakról írt kötetemnek, hogy megjelenése után rendszeres ásatásokhoz fogtak, s némely nagyratörő ifjabb erő tanulmányokra vetette magát, hogy könyvem egyes részeit Rómer Flóris világánál — mi szerinte egy a régészeti tudományvilágával, czáfolni iparkodják. Mások csak azért is, mert én tagadtam, Árpád sírját keresték Ó-Budán, bár előre láthatólag nem sikerült fölfedezniök. Mindez azonban más szempontból nem kárba veszett munka».

A mi itt mondatik, helyreigazításra szorúl minden részében, s azért fogtam tollat, hogy ezt megtegyem. Az ezt megelőző elmélkedése a thema fölött: «ki látott oly aratást, hogy egyetlen búzaszem se maradjon a mezőn?» nem biztató ugyan senkire nézve, ki arra érzi magát indítatva, hogy Salamon F. úr művéhez szóljon, mert nem akar «a tarlón elhullott búzaszemek után járó, és kínjában keservesen gágogó lúdhöz» hasonlítani — de én ezen kis aggodalmon annyival is inkább túlteszem magam, mert én Salamon F. úrnak aratásához nyúlni nem akarok és a tarlón elhullott búzaszemeket is otthagynom «az ezektől hízni akaró s ha keveset találnak — keservesen gágogó ludak» számára.

Mit én most teszek, csak annyiból áll, hogy abból a búzavetésből, melyből Salamon F. úr bő aratást vár, ki akarok tépni néhány szál konkolyt és vadrepce-tövet, mihez épen férhettem, nehogy elhatalmasodva a vetést és a jövő aratást is megrontsa. Mi először is a főváros területén folyamatba tett római régészeti ásatásokat illeti, ezek megindítására sem Salamon úr, sem pedig a római korszakról írt könyve legkisebb befolyással nem volt. Alkalmat adott erre egy véletlen, önként előállott körülmény, melynek egyszerű elbeszélése igazolni fogja azt, mit épen mondtam, hogy Salamon F. úrnak a régészeti ásatások érdekében a legutóbbi évtized folyamán tapasztalt mozgalom létrehozása és fejlesztése körül épen semmi része nincsen. A műemlékek országos bizottsága még 1878. évi december havában fölterjesztéssel járult a vallás- és közoktatási miniszter úrhoz, melyben kérte, hogy mivel az ó-budai római vízvezeteki pillérek maradványait az ó-budai lakosok rombolni kezdik, mivel azok az ujonnan kiosztott legelőföldjeikbe esnek — a fővárosi törvényhatóság útján e végső maradványok megmentéséről gondoskodni méltóztassék. A miniszter úr ennek folytán 1879. évi január 29-én mind a fővároshoz, mind pedig műemlékek országos bizottságához megfelelő rendeletet bocsátott ki. A fővárosi tanács bizottságot küldött a hely színére s ennek én is tagja valék. A műemlékek országos bizottsága pedig szintén engem küldött ki, hogy a főváros megbízottjaival egyetértőleg, e műemlékek további fentartása iránt intézkedjünk. 1879-ik év tavaszán — ha jól emlékszem, április hó dereka táján — Rózsa Péter főv. tanácsjegyző — most tanácsnok —, egy városi mérnök, a III. ker. előljáró és alulírott bejárva a római vízvezeték vonalát, a meghítt lakosok jelenlétében, kiknek földjeibe a pillérek maradványai estek, a jegyzőkönyv szövegének megállapítása végett letelepedtünk azon a kis magaslaton, mely a fűvet itt tömegesen ellepett apró csigáktól «Csigadomb»-nak neveztetett el. A térképeken is e névvel jelölt Csigadomb, mely mellett Marsiglitól kezdve régészettel foglalkozó valamennyi tudósaink nem egyszer elhaladtak, a nélkül, hogy nekik feltűnt, vagy hogy csak sejtették volna is, mit rejt magában? a rajta élősködő csigasereggel együtt utolsó tavaszát élte ekkoron, mert pár hónap múlva amphitheatrummá változott át.

Hogyan történt ez? A mint ott jártam-keltem e dombon, észrevettem hogy a nem nagyon vastag földkéreg s az azt borító tömör gyeppel alatti falombok vannak; ezek egyes vonalai a talaj emelkedettsége s nagyobb kiálló kövek által voltak megjelölve, a majd minden fűszálhoz tapadó apró csigák sokasága is arról tanuskodott, hogy a felső gyepréteg alatt sok mészkő van, melytől a csigák házaikat fölépítik és a nekik eledelül szolgáló fűneműekkel táplálkoznak.

Körüljárva és tüzetesen megvizsgálva az egész dombot, melyen ekkor az egyes birtokosok osztalékai tizenhárom részletben már ki voltak czövekelve, sőt ezek közül az egyik, az egész dombot átszelő csíkját már föl is szántotta — szemembe ötlött a domb nyugoti szélén körülbelül három ölnyi hosszú, nem egyenes, hanem nagyobb körív szelvényét hépező másfél méter magas falazat, melyet az ó-budai polgár, kinek határvonalába e fal esett, azon tavasszal takart ki.

Meg valék győződve, hogy a «Csigadomb» egy nagyobbserű római építmény maradványait fõdi; az ezeket borította gyepréteg a századok folyamán elmállott falazat törmelékébõl képzõdött. A gyepréteget eltávolítani és a halom tartalmát felkutatni: ezt tûztem ki feladatommul.

Fõlfedezésemrõl azonnal értesítém Pulszky Ferenczet, a muzeum igazgatóját, s utaltam annak szükségére, hogy a «Csigadombon» rendszeres ásatást kelene foganatba venni. Megköszönve a figyelmeztetést, a muzeum igazgatója kijelenté, hogy õ e célra szükséges költséggel nem rendelkezik, hanem az ásatások megindítása iránt forduljak a mûemlékek országos bizottságához.

Ezt meg is tettem. A legközelebbi ülésben elõhoztam s indokoltam a Csigadombon eszközözlendõ ásatások szükségét; vezetésem alatt albizottmány lett kiküldve, melynek a hely színén megejtett vizsgálata alapján a mûemlékek országos bizottsága elhatározta, hogy a Csigadomb felásatására szükséges költségek engedélyezése iránt a vallás- és közoktatási miniszter úr kéressék meg.

A miniszter válasza nem is késett. 1880-ik évi július havában 600 frtot utalványozott kezemhez *«az ó-budai római erõdítmények biztos megállapíthatása végett eszközözlendõ ásatásokra.»* A miniszteri rendelet azért tûzte ki a római erõdítmények megállapítását általában, mivel történelmi és régészeti tekintetben csakugyan ez volt a fõ feladat, mert az Aquincumban létezett castra stativa helyérõl sem a régiebb, sem pedig az újabbi régészek még sejtélemmel sem bírtak, a Csigadombnak nevezett magaslat pedig az albizottság kebelében fölmerült vélemény szerint, az állandó római tábornak tartozéka is lehetett.

A helyszíni vizsgálat alkalmával Torma Károly kizárólag a castra stativa vonalainak kitûzésével foglalkozott; ezek éjszaki vonalát a Csigadombtól délre 20—30 méternyi távolságban vélte fõlfedezni, mi késõbben valónak is bizonyult; de a mennyiben az erõdített tábor prætoriumát a Kreml-malom alatt elterülõ Papföldjén kereste, a fõváros tulajdonát képezõ ezen területen is szükséges volt az ásatásokat biztosítani. És mivel a «Papföldön» és pedig annak 18—20 holdnyi egész területén szintén gyeppel benõtt romok maradványai voltak fölismerhetõk, melyek felkutatása a fõváros multjának földérítése érdekében kívánatosnak látszott, elõterjesztésemre a fõváros hatósága a saját területén eszközözlendõ ásatásokra évi 2000, késõbb 3000 frtot szavazott meg, és ezek vezetésére elnökletem alatt külön régészeti szakbizottmány kiküldését rendelte el.

A római régészeti ásatások eképen két ponton, és pedig a «Csigadombon», és a «Papföldön» indultak meg. Kezdetben Torma Károly a castra stativa vonalainak kitûzésével óhajtván foglalkozni, a Csigadombra egyáltalában nem reflectált, mondván hogy az nem is római építmény, hanem valamely mult századbeli «Proviant-Magazin», én azonban nem tágitottam, és fõlkérésünkre a Csigadomb felásatását Hampel József vállalta magára. Ekkor tehát a dispositio úgy volt, hogy Torma Károly a castra stativa vonalait, illetõleg a Papföldön vélt prætoriumot, Hampel József pedig a Csigadombot fogja felásatni. Késõbb cseréltek egymással, és így a Csigadombon az amphitheatrum jött napfényre, a Papföldön pedig a thermák és a palæstra. Késõbb Torma Károly a papföldi ásatások vezetését is átvette. Ámbár pedig a Papföldön nem valánk elsõk, mert mint egy évvel késõbb Schams budai monographiájában olvastam, Németh ó-budai volt præfectus, ha jól emlékszem a huszas években, ugyanitt már ásott és megtalálta a most újabban feltakart fûrdõt — és azt ismét behányatta, mégis a papföldi ásatások alkalmával igen sok mûtörténelmi tárgy került napfényre, mely egész új világot derített Aquincum multjára. Egy évvel késõben Torma feltalálta ép ott a hol kereste a castra stativa nyugoti egész vonalát, délnyugoti és éjszaknyugoti sarkait, a nyugati agger kellõ közepén a porta prætoriat és éjszokról a porta principalis dextrát — legalább én ezeknek tartom a két kapuzat romjait azon föltevésben, hogy a porta decumana a keleti vonalon, szokás szerint, az ellenségtõl legtávolabb esõ helyen állott.

Ezeknek egyszerű elõadásából Salamon Ferencz úr meggyõzõdhetik, hogy sem a csigadombi, vagyis az amphitheatrumi ásatásokra, melyeket én kezdeményeztem, sem a castra stativa feltárására, mi Torma Károlynak kizárólagos érdeme, sem pedig a részemrõl indítványozott papföldi ásatásokra, melyeknek vezetését Hampel József vállalta volt magára, akár elõzõleg, akár pedig az egymásból önként fejlõdött munkálatok alatt õ semmi befolyással nem volt, és az

előadottak szerint nem is lehetett. Nem foghatom föl tehát, hogy mi alapon vindicálja Salamon úr maga számára az elégtételt, még pedig a *legnagyobb* elégtételt oly dolognál, melynek létrehozásában legkisebb része sem volt.

De még kevésbbé érthető az, mit az Árpád sírja kereséséről mond.

Miután a főváros közönsége 1882-ik évi márczius hó 2-án hozott határozatával elrendelte és az elnökletem alatt szervezett régészeti szakbizottmányt utasította, hogy «necsak a római régiségek föltúrást tűzze ki céljául, hanem figyelemmel lévén hazánk történelmi régiségeire is, különösen a honalapító sírját és illetve a Fehéregyház romjait is igyekezzék föltalálni», ugyanazon év tavaszán összehittam a régészeti szakbizottmányt Ó-Budára, a III. ker. városházára, hogy a «keresés» irányát és módzatait megállapítsuk. A meghívottak megjelentek majdnem mindnyájan, ott volt Salamon Ferencz úr, ott volt Thallóczy Lajos, Torma, Henszlmann, Zsigmondy Gusztáv, Arányi Lajos, szóval mindazok, kik a földadat megoldását szívükön viselték. Egyedül Thaly Kálmánt nélkülöztük, ki e kérdéssel fiatal korában foglalkozott, és bizonyára segítségünkre lehetett volna. És kocsira ülve elindultunk a hegyek közé egy mult századbeli térkép nyomán, melyen a Fehéregyház romjai tüzetesen meg voltak jelölve. Fáradtságos utunk sikertelennek bizonyult: a kijelölt helyen a hegy tetején néhány római téglá és imbrex töredékeire akadtunk, jeléül annak, hogy itt hajdan az Aquincumból kiágazó két utat szemmel tartó castellum, vagy specula állott, de meg voltunk győződve arról is, hogy a Fehéregyház itt nem lehetett. Leereszkedtünk a hegyről a vörösvári országútra és hazafelé mentünk Ó-Budára. Én különösen Salamon Ferencz úrhoz tartottam magamat, véleményére, nézeteinek kitudására nagy súlyt fektettem; útközben többször megálltunk; Salamon úr rámutatott a szőlők alján észlelt több kőrákásra, «hátha itt volt» mondá, megnéztük és tovább mentünk; valóban nem is tehettünk egyebet, mert ily kőrákás vagy törmelék sok helyütt volt, és van most is összehalmazva, arra pedig, hogy hol állott a Fehér-Egyház? semminémű tájékoztató adatunk nem volt.

Elválásunk előtt abban állapodtunk meg, hogy mindegyikünk tüzetesen tanulmányozni fogja a kérdést, kutatni és keresni fog tehetsége szerint, és ha valamely biztos adatra bukkan, azt a bizottmánynyal közölni fogja.

Ezt kénytelen valék annak bizonyítása kedvéért elbeszélni, hogy akkor, midőn a bizottmány a közgyűlés határozatának végrehajtásához látott, tehát a döntő időben Salamon úr nemcsak nem ellenezte, nem tagadta azt, hogy Árpád sírját Ó-Budán kell keresni, hanem ellenkezőleg ekkor ő is velünk együtt itt kereste azt, és ha már ekkor megállapodott véleménye lett volna arra nézve, hogy tévúton járunk, ezt velünk bizonyosan tudatta volna. De ezt nem tette.

Az erre következett nyáron át munkához láttam én is. Azt hívé, hogy a Fehér-Egyház — a honalapító sírja keresésének ügyét majd ismét fölkarolják azok, kik e kérdéssel eddig is foglalkoztak, az impulsus erre meg volt adva; a napi sajtó részéről nem hiányzott a figyelmeztetés már akkor, midőn a fővárosi közgyűlésnek erre vonatkozó határozata közzé tétetett. Én, ki az Árpád sírjáról megjelent egy-két röpiraton kívül egyebet nem ismertem, nem éreztem magamban hivatást arra, hogy e kérdés fejtegetésébe bocsátkozzam. Ha azok, kik ezt földadatúl tüzték ki maguknak, más bizonyítékokat nem tudtak felhozni, mint a melyekre hivatkoznak, de a melyeket a közvélemény annak igazolására, hogy a honalapító a békásmegyeri Schwanfelder tó partján, tehát nem is Ó-Buda területén nyugoszsza örök álmát, nem fogadott el: nekem nem volt reményem, hogy valamely újabb adattal járulhassak a kérdés megoldásához. Mire is alapíthattam volna e reményemet?

És mégis most ez egyszer oly kellemes meglepetés ért, minőt nem vártam, mit nem reméltem. Midőn okmánytárainkban kezdtem kutatni oly célból, hogy a Szt. László és Géza királyok idejében épült budai székesegyházi híres káptalan főegyházáról tájékoztassam magamat. Fejér Codex diplomaticusa IX. kötetének II. könyvében ráakadtam Nagy Lajos király 1355-ik évi ó-budai határjáró oklevelére, melyben az «Alba Ecclesia» négyszer fordul elő, és melyben a táj, hol az állott, minden kétséget kizáró módon van megjelölve. Elővettem a térképet s a metalis nyomán több ízben bejártam a hegyeket, és az egész vonalat, mely a határjárásban körül van írva. És összegyűjtöttem aztán minden adatot, a mihez csak férhettem. Knauz Nándor budai regestáiban akadtam

ismét egy nagybecsű okmányra, Perényi Imre nádornak 1510. évi parancsára, melyet az ó-budai tanácshoz intézett volt, mely Nagy Lajos határjáró oklevelének, épen az Alba Ecclesiára vonatkozó részét szépen kiegészíti.

Örömöm nagy volt, csak azt nem tudtam magamnak megfejtetni, miképen történt, hogy a most idézett okmányok azok előtt, kik Árpád sírját eddig keresték, ismeretlenül s fölhasználatlanul maradtak? Csodálatos dolog, hogy Rupp «Budapestről» írt könyvében Nagy Lajos metalisát többször idézi, tehát ismerte, Erdy 1861-ben Thalynak is adott belőle egy jegyzetet a felső hév-vizeknél volt lapis perforatus, és murus dirutusról, vagyis a római vízvezeték-ről szólót, de ezzel épen ellenkező irányba, a békásmegyeri Schwanfelder malom felé terelte mindkettőt, tudniillik Ruppot és Erdyt képelete, vagy elfogultsága. Fölfedezésemmel tehát előállottam az 1882-ikén ősszel tartott f. régészeti szakbizottmányi ülésben, melyen Salamon úr is szíves volt megjelenni. Előadásom nagy figyelmet és érdeklődést keltett a bizottmány tagjainál, csak Salamon urat érinté az kellemetlenül — mi oknál fogva, azt nem tudtam, csak azt láttam, hogy haragszik, mindjárt el kezdett vallatni és kikérdezni. Megadtam a kívánt fölvilágosítást mindenre a mit kívánt, följegyzé magának az idézett okmányok címét, hogy utána nézhessen ő is. Ekkor megtudta, hogy a részemről fölhozott okmányok szerint Árpád sírját — a Fehéregyházat — Ó-Budán Kisczelltől éjszakkeltre a vörösvári országot szélén kell keresnünk. Mondotta-e akkor, hogy ne ott keressük? vagy mit és hol kell tennünk? Nem szólt egy szót sem! Bármily kellemetlenül érintett Salamon úr megfoghatlan duzzogása, mégis örültem, hogy ő majd alapos bírálat tárgyává fogja tenni állításomat, nekem pedig alkalmam fog nyílani, körülbelül félévi lelkiismeretes kutatásaim alaposságának védelmére kelni, és az ügy iránt érdeklődő közönséget kellőképen tájékoztatni. Alapos kritika helyett azonban, melyre Salamon úrnak bő alkalma nyílt, mert hisz a részemről idézett okmányokat megtekinthette, s azok hitelességét megbírálhatta, a «Nemzet» tárczájában bocsátott közre egy cikket, melynek rövid foglalata az, hogy Árpád sírját nem kell Ó-Budán keresnünk, mert «mi tudósítás van erről, úgymond, azt még hagyománynak, vagy nemzeti mondának sem lehet elfogadnunk. Nem egyéb az egy együgyű régi író ferdítésénél, ez pedig Anonymus Belæ regis notarius, ki annyi vizet zavart már történelmünkben, s Buda történelmében is», azután kijelenti, hogy egyetért a Fehér-Egyház keresésével, «bár sokkal fontosabb volna, úgymond, az ó-budai székesegyház, és a királynői vár meghatározása». Ez volt Salamon úrnak egyetlen nyilatkozata, melyet e kérdésben közre bocsátott. Minden mondatnál egy sereg kérdéssel, és czáfolat nélkül nem hagyható állítással találkozunk, mi azon meggyőződést kelté bennem, hogy Salamon úr nem gondolta jól meg, mit akkor írt.

Ha úgy volt meggyőződve, hogy Árpád sírját nem kell Ó-Budán, vagy egyáltalában nem kell keresnünk, miért nem mondotta ezt akkor, midőn bizottságilag együtt indultunk a keresésre, vagy miért nem később, miért nem állott elő tudományával s kutatásai eredményével?

Midőn látta, hogy a részemről fölmutatott okmányok nyomán a Fehér-Egyház helye biztosan meghatározható, akkor, és csak akkor kezdte hirdetni, hogy az Alba Ecclesia nem Árpád sírja, «mivel e monda csak az Anonymus, az együgyű régi író ferdítése, sőt az egész mondanak sem válik be!»

Itt néhány kérdést bátorkodom Salamon úrhoz intézni:

Honnan tudja, hogy Béla király névtelen jegyzője együgyű ember volt? ha ez az Anonymus csakugyan erdélyi püspök volt, még érthető, hogy Salamon úr ennek daczára, vagy épen e miatt látatlanban ráfogja az együgyűséget; de ezt már nem értjük, hogy magyar történetíró létére nemcsak fölteszi, hanem állítja is, hogy a magyar király cancellariájában jegyzőnek együgyű embert alkalmaztak volna.

És történetíróink legjelesbjei Katona, Szalay László, Horváth Mihály, Szabó Károly és mindazok, kik Anonymus könyvére, mint kútfőre hivatkoztak, mindnyájan vak, meggondolatlan, könnyelmű emberek voltak? egyikök sem vette észre, hogy egy együgyű régi író ferdítéseivel zavarják a magyar őstörténelem tiszta vizét? Salamon Ferencz úrnak kelle jönnie, — fájdalom post festa, — hogy kijelentse a magyar közönségnek, hogy történetírói, kikre eddig büszke volt, és a kikben bízott, egy együgyű régi író ferdítéseivel hamisították

meg a magyar történelmet! Ad vocem «ferdítés»! Ferdíteni csak oly dolgot lehet, mely már meg volt alapítva, és a közhiedelemnek, vagy köztudomásnak megfelelő alakban valóságnak lőn elismerve. De hisz Anonymus előtt, ki 1746-ban támadt föl halottaiból, Árpád halála és temetkezési helyéről soha senki nem írt semmit. Ő az első, és az egyetlen, ki ezekről megemlékezik. Ő tehát nem ferdített, nem is ferdíthetett semmit, midőn első mondotta azt, hogy Árpád meghalt, és el lőn temetve Ó-Budán Attila városában. Hanem igenis ferdítettek azok, kik Anonymus hitelességét egyáltalában kétségbe vonták, Schlötzer, Dobrowszki és mások, kikről Szalay László azt mondja, hogy «Béla király névtelen jegyzőjét, mint valamely fenevadat szeretnék a német tudományosság kissé bozotos «criticai erdőségeiben üldözgetni...» de már elérkezettnek véli úgymond «az időt, mely elvégre a mi névtelenünknek is kimutassa a történeti irodalom mezején hallucinatiók és epéskedések nélkül illető helyét *s a hely minden esetre tisztességes hely lesz*». És azonnal kijelenti, hogy «az ország elfoglalását, a magyar nemzet letelepedését, az ő elbeszélése szerint adja elő, *mert a fővadások a keleti és nyugati történetírók tanúsága által is igazolatnak*». Ugyanezt teszi, mint már említém, Horváth Mihály, ki tételről tételre kútforrás gyanánt idézi a névtelen jegyzőt és idézi — talán az egy Hunfalvy Pált kivéve — minden későbbi történetírónk.

Szorítkozva most egyedül Anonymus 52-ik fejezetére, mely az Árpád kimultára vonatkozó és Salamon úr részéről különösen incriminált tételt tartalmazza: Katona már 100 évvel ezelőtt ugyancsak Anonymus ezen tudósítása nyomán, és a Nagy Lajos-féle határjárással kezében (mely Hevenessy kézírata után nyomtatásban az ő művében jelent meg először Hist. Crit. Tom. III. ord. X.) kereste Árpád sírját Ó-Budán és ajánlotta keresését másoknak, ajálva nekik a határjáró okmány tanulmányozását. Ő nem merte úgymond a Fehér-Egyház helyét meghatározni, mert nem tudta, vajjon az esztergomi országút akkori és az ő idejébeli iránya ugyanaz volt-e? Es Katonától kezdve velamennyi történetíró (Salamon úr kivételével) Ó-Budát fogadja el Árpád elhalálózása és eltemetése helyül.

De Katona István tanácsát nem fogadta senki, pedig nem lehet mondani, hogy azt nem ismerte volna legalább az, ki azt a hatvanas években megjelent — már nem emlékszem melyik — röpiratban idézte. Ugyanazon idézőnek és mindazoknak, kik Árpád sírját keresni indultak, eszökbe sem jutott, hogy megnézzék, mit tartalmaz az a Nagy Lajos-féle határjárás, melyet egy Katona István ajánlott a kérdés iránt érdeklődők figyelmébe? Én a nagybecsű figyelemzetésnek nem vehettem többé hasznát, mert az csak azután jött tudomásomra, midőn az 1355-ki metalist a Fejér Codexében már megtaláltam, és magyarrá le is fordítám. Leverőleg hatott reám különben Katonának eme tudósításából merített azon tanúság is, hogy az ő korában, tehát 100 évvel ezelőtt a Fehér-Egyháznak már nyoma sem volt meg, mert ő — mint mondja — maga járt-kelt a metalis útmutatása nyomán az ó-budai tájakon, és az éles szemű kutatónak épen semmin nem akadt meg tekintete, nem kapott sem szóbeli értesítést, se nem fődözhetett föl valami jelzöt, mely őt a Fehér-Egyház helyének meghatározására bírhatta volna. Ezt különös figyelmükbe ajánlom mindazoknak, kik a Fehér-Egyház keresése ügyét oly könnyen veszik, kik a részemről kezdeményezett s tőlem telhető buzgalommal folytatott kutatások befejezését be sem várva, a részemről fölmutatott okmányokkal valóságos danse macabret járattak a honalapító hantjai fölött, meghurczolva azokat a «kerekmalom» tava körül, a «capucinus-hegyen», az «agyagos árok partján», utoljára a Victoria téglagyár telepén kiásott romoknál -- vagy pedig fennen hivalkodó gúnynyal állottak elő, s hiábavalóknak mondták czélba vett kutatásaimat.

Éz utóbbiak sorába tartozik s vezérökké avatta föl magát Salamon úr, midőn az Anonymustagadó Schlötzerék és Dobrowszkiak csapatához szegődött. Vajjon 1882-ben hallatta-e először ezen oraculumszerű nyilatkozatát, midőn attól tartott, hogy a Fehér-Egyházat minden közbejötte nélkül fogom fölhalálalni? vagy már előbb? azt nem tudom. De annyit tudok, hogy eme méltán pajkosnak nevezhető kijelentésével legalább is annyi kárt tett, hogy megingatta a fölkellett közvélemény érdeklődését s lehűteni iparkodott azok buzgalmát, kiktől az ügy előmozdítása, és ilyen vagy amolyan eredményre juttatása függött.

Salamon úr nyomában jöttek, és valóban sok vizet zavartak olyanok, kiknek az okmányyszerű bizonyításról, a történelmi események pragmaticájáról fogalmuk sincs, kik nemhogy egy-egy latin szövegű okmány tartalmát, de annak fölíratát sem képesek megérteni, kik azt sem tudták, hogy a próbaásatások mire valók? miért ásatok én egyszer a római vízvezeték vonalán, majd az esztergomi országút szélén, majd ismét tovább, és a floriani tér hypocaustuma mellett? És mivel a föltárt árkokatokban Árpád sirja nem került elő, mit a legtöbben alkalmasint úgy képzeltek maguknak, hogy benne a hős vezért teljes fejedelmi díszében, sisakostul és vértestül egész fegyverzetével és harci lovával együtt kell meglátniok, — bösz támadást intéztek ellenem, egyik-másik hírlapban bevádoltak, hogy én hiába pazarlom a főváros pénzét stb. stb., minek aztán az volt a következménye, hogy tavál a fővárosi intéző körök részéről az ásatási költségekről való gondoskodás elejtetvén, részemről a régészeti ásatások ügyét abbanhagyandónak tartottam.

Ily támogatásban részesültem én Salamon úr és hívei részéről, mialatt a fővárosi törvényhatóság határozatának eleget tenni iparkodtam.

Salamon úr mégis azt mondotta volt, hogy ám keressük a Fehér-Egyházat. De vajjon érdemes lett volna-e ezt tennünk, ha egyszer elvetettük Anonymus tudósítását, mely ezen egyházat Árpád sírjának mondja, és egyedül teszi azt nevezetessé? Más történelmi jelentősége ezen egyháznak nincs; műtörténelmi tekintetben sem jöhet számba, mert a Szt. István korában épült capella regia csak a római romokból előállított, kisebbszerű templom lehetett, és nem román-kori nagyobb basilica, mit onnét kell következtetnünk, mert mint annak idején kimutattam volt, az I. Mátyás király idejében ide települt pálosok a Szent István korabeli kápolnát vagy kis templomot, mely századokon át nagy búcsújáró hely vala, vagy az ekkor épített új templomukba foglalták vagy pedig ez utóbbit melléje építették, mi annak kétségtelen bizonyítéka, hogy a régi Alba Maria, a Szent István korabeli Capella regia a pálosoknak nem volt elég nagy s azért építettek melléje új templomot.

Iparkodtam megfelelni Salamon úr többi kívánságának is. A budai székes-egyházat, mely a mostani katonai ruhatár épülete, illetőleg udvara helyén állott, fölszűnnek nem lehet — elég annyit tudnunk, hogy itt volt. Pulszky Ferenc albumába adott dolgozatomban pedig kimutattam, hogy a királynők vára és még egy másik királyi vár, a hajdani Eczelburg — Étele vára hol állott vala? Ez utóbbinak romjait azalatt elhordták — ékes hivatali nyelven szólva: «fedanyagnak» az országútra — ez már most csak rajzban van meg én nálam —, a másik pedig a királyhegynek nevezett háztömb helyén volt. Bízom benne, hogy mivel minden állítasomat kétségtelen bizonyítékú okmánynyal igazoltam, e dolgozatom megállja helyét.

Mindezeket azonban Salamon úr teljesen ignorálja, a mi magában véve nem volna nagy baj, meglehet, hogy nem talál okot a kifogásra. De ha öt év múltán most bizonyos öntelt kárörömmel fölkiált «Mások csak azért is, mert én tagadtam, Árpád sírját keresték Ó-Budán, bár előreláthatólag nem sikerült fölfedezniök», ezt ép oly kevés méltánnyal, sőt jogosultsággal teszi, mint a minőről első nyilatkozata tanúskodik.

Hát nem «csak azért is» kerestem a «Fehéregyházat» Árpád sírját Ó-Budán, mivel Salamon úr tagadta. Az ő állítása vagy tagadása előttem mindig nagy súlylyal bír, ha egyúttal szíves megmondani azt is, miért vélekedik így vagy amúgy — de most ez egyszer Salamon úr ezt nem tette. Pusztá állítása, hogy Anonymus együgyű ember volt, hogy ferdített, hogy tudósítását hagyománynak, de mondának se lehet elfogadni, és ez oknál fogva nem kell Árpád sírját keressünk — ez nem győzött meg engem, de talán senkit sem, mert ezt be is kell bizonyítani, a mivel Salamon úr adós maradt.

De hát Salamon úr Árpád sírját, mint szerinte nem létezőt, elválasztja a Fehér-Egyháztól, mely létezett. Jó. De csak nem mondhatja, hogy a Fehér-Egyházat nem kerestem, s hogy fáradozásaimnak nem volt legalább annyi eredménye, hogy most már egy-két száz ölnyi térségre szorult össze az a vonal, melyen a Fehér-Egyháznak állania *kell*ett? És ha némi figyelemmel kísérte az ügyet, ha csak futólag olvasta ugyanezen tárgyú röpiratomat, akkor tisztában kell hogy legyen az iránt is, miért nem mutathatunk reá a *pontra*, hol a Fe-

hér-Egyház állott, miért kell beérnünk a tájjal, illetőleg pár száz méter hosszú vonallal? Minthogy azonban föl kell tennem, hogy Salamon úr röpiratomat és az archæologiai közleményekben megjelent értekezéseimet nem olvasta, néhány szóval elmondom, mi oknál fogva nem sikerült öt évi szorgos kutatás daczára tüzetesebben megjelölnöm Árpád sírját, illetőleg a Fehér-Egyházat?

Azért nem, mivel nem tudjuk: mily hosszú volt *először* ama meta, mely a határjárás szerint ennek az esztergomi útra térétől, egész a kerek malmi forrásig terjedt. Minthogy a határjárás az Alba Ecclesia körül (circa) elhaladván, *ezután* tért be az esztergomi, most bécsi országútra, s itt egy határjelző lett föllállítva; a legközelebbi határjelző a kerek malmi nagy forrás volt. (puteus sub monte fluens). Ez a vonal lehetett 100 vagy 300 öl hosszú. A *második* fix vonal a római vízvezetéki pillérek vonala, mely mellett a határjárás elhaladt, határjelzőkül említvén meg a pilléreket, egész az *utolsóig* (usque ad finalem lapidem). Ezen utolsó pillért vagy lapist megtaláltam. De ezután következett határjelzőül egy földhányás, és *azután* a minoriták székháza — «melynek kapuja az Alba Ecclesiára nézett». Ha ismernők az utolsó pillér és a minoriták klastroma közti távolságot, mely ismét lehetett 200—400 öl — akkor reá mutathatnánk a Fehér-Egyház helyére is, de mivel nem ismerjük, tehát nem mutathatunk reá. És nem fog rá mutathatni senki, hacsak idővel nem sikerül az ó-budai minoriták klastroma helyét megtalálni, mely a metalis útmutatása szerint az akkori város szélén, a mostani Florián-utca derekán állhatott. Az esztergomi országút vonalán többé aligha fogunk valami biztos jelle akadni, mezt az itt évtizedek óta fennálló, és teljes erővel dolgozó nagy téglagyárak tulajdonosai az esztergomi útra lenyúlt lejtők nagy részét már leásták, az út szélén pedig, itt hol áshattam, eddig mit sem találtam, mi a Fehér-Egyházra vonatkoznék. Összefoglalva most a mondottakat: kerestem és keresem Árpád sírját a Fehér-Egyházat, azért: mert ezt a fővárosi törvényhatóság az elnökségem alatt szervezett régészeti szakbizottmány kötelességévé tette, mert Salamon úr pusztá tagadása, melyet — mint *most* mondani szokták — nem «okolt» meg semmivel, merő ellentétben áll valamennyi történetíróink állításával, «figyelembe tehát vehető» nem volt, és mert, mint Salamon úr maga is bevallja, az eddigi ásítás is «nem kárba veszett munka». Valóban nem az! Az adott viszonyok közt kedvező eredménynek kell tartanunk, hogy a Fehér-Egyház lelhelyét egy kis területre szorítanom sikerült, hogy a római régészet érdekeivel kapcsolatban, a magyar régészet és történelem is gyarapodott: rámutattam a királyi várak helyére, és ép most, vagyunk azon a ponton, hogy az utolsó Árpád, III. András sírját szintén Ó-Budára, és pedig a hajdani minoriták eddig föl nem találhatott egyházába tegyük, mert bizonyos, hogy III. András a budai minoriták templomában lőn eltemetve, a várbeli helyőrségi templom pedig, mint azt Némethy Lajos úr kimutatta, nem volt a minoritáké, és ilyenek létezéséről a várban semmi tudomásunk nincsen.

Szinte bocsánatot kell kérnem, hogy magamról szólva, a «mások» alatt, kiket Salamon úr említ, csak magamra ismerhettem s az egyes számot használtam. Tettem ezt úgy hiszem helyesen, mert ezen «mások» között én vagyok az egyedüli, kinek öt évi szorgos keresés után be kell vallania, hogy Árpád atyánk sírját nem sikerült föltárnia. Vannak «mások», különösen két más úri ember, kik már rég megtalálták Árpád sírját, «ott fekszik, vagy feküdt ő, a hét vezérrel, sőt, mint Torma tréfásan megjegyzé Attila királlyal együtt — a Victoria téglagyári templomban», mondja az egyik. «Nem! ott van ő a kerek malom tava fölött, vagy ennek közelében», mondja a másik, ki az előbbivel egyezkedni akart, mint ügyvéd a perben, de vissza lőn utasítva. Szerencsés emberek, mily könnyen jutottak ők a dicsőséghez!

Hanem befejezésül azt ajánlom Salamon Ferencz úrnak, bocsátkozzék ezen két úr valamelyikével — legjobb lesz egymás után — vitába. Merem biztosítani, hogy meg fogja lelni megérdemlett jutalmát, a miért a fővárosi régészeti ásításokról így nyilatkozott.

Budapest, 1887. július 20-án,

Havas Sándor,

IRODALOM.

SZ. JAKAB KÁPOLNA SOPRONBAN. Megújított 1886-ban Poda Endre apát és plebános alatt Storno Ferencz és fiai, ifj. Ferencz és Kálmán által. 4-rét 10 táblával. Sopron 1887. Ára 2 frt.

E kápolna két emeletes temető-kápolna és *mint ilyen* hazánk egyik nevezetesebb, a XIII. századból származó átmeneti stylű műve. Hasonló, hanem kevésbé díszes temető-kápolnák vannak Jákon, Kisbényen, első helyen pedig áll a kassai sz. Mihály nevű temető-kápolna. Ily kápolnákból keletkeztek p. Karcsán (Zemplén m.), Kis-Keszin és Kis-Sarlón (mindkettő Hont m.) több falusi templomok, midőn a kápolna falát, többnyire a nyugatit áttörték és a nyíláshoz hosszajót építettek s ekkor a régi kápolna az új templom szentélyévé lett. Sopronban kápolnánk eredeti rendeltetése megmarad, alsó föld alatti emelete csontház és mint ilyen «Karnernek, carnaliumnak» van nevezve régi iratokban s csak a XV. század óta hívják sz. Jakab kápolnájának; különben a temető-kápolnák a lelkeket mérlegelő Mihály arkangyalnak szoktak szentelve lenni, mi Sopronban azért szenved kivételt, mert itt a csontház mellett álló nagy plebánia-templom sz. Mihálynak van szentelve. Kápolnánk alsó emelete dísztelen, mert egyedül a körülvevő temetőből kiásott csontok fogadására volt rendelve, azzal volt a restaurációig, egész boltozatáig megtömve úgy, hogy abba benem lehetett menni. Különös az, hogy az alsó kör alakú építmény nem felel meg a felső emeletnek, nem felel meg a nyolcszögű hajójának, nem a nyolcszög három oldalával zárt szentélyének, mindkettőnek falai nagyrészen az alsó épület boltozatán emelkednek. Innen elég biztosan következtethetjük, hogy az alsó és felső emelet építkezése közt hosszabb szünidő feküdt. Az alsóban alig mutatkozik biztos styl, míg a felső a francia styl ama szigorúbb korszakába tartozik, melyben Sopronban a sz. Mihály című plebánia-templom, jelenleg a benczések birtokában levő városi egyház és Ausztriában a Klosterneuburgban lebontott és Laxenburgban ismét felállított u. n. «Capella Speciosa» épült. A felső emelet tehát, bár szigorú stylű, mégis díszes építménynek mondható, melynek méltó restaurációját azért a mű-

emlékek országos bizottsága évek óta sürgette és melynek valahára megtörtént nemcsak biztosítását, hanem csinos megújítását leginkább Storno Ferencz híres mesternek tulajdonítanunk kell, ki fiaival együtt a kápolnát *díj nélkül*, egészen frescoban kifestette, Stornonak, mint a középkori, kivált a XV. századbéli művészet ismerete miatt jóhírű építész és festész, mit itt is újra igazolt, midőn képeinek tárgyait igen helyesen és az építmény eredeti czéljának megfelelőleg választotta és nála szokásos szabatossággal befejezte. Első helyen áll a teremőnek tilalma, melynek áthágása miatt az emberiség halála következett (5. tábla). A 6-ik táblán következik a hét irgalmassági cselekvény ily aláírással: «Beati misericordes» és a hét főbűn, ily aláírással: «Non intrābitis in regnum cœlorum.» Ehez mintegy súlyt adó és tovább magyarázó társ-képén a 8. táblán látjuk az öt okos szűzet, ily aláírással: «Et quæ paratæ erant intraverunt cum eo ad nuptias» és az öt oktalan szűzet ily aláírással: «At ille ait amen dico vobis nesuo vos.» A hetedik tábla ábrázolja a sz. háromságot, az ítélő Krisztussal, mind annyi tárgy, mely temető-kápolnában illő helyen vagyon. Az ítéletet kimondó Krisztus két trombitát fúvó angyallal oldalán még egyszer fordul elő az egészen átmeneti stylló oltár fölött a 9-ik táblán. Végre a 10-ik táblán látjuk a régi falképek csaknem el-eltűnt igen csekély maradványait, a látogatók bekarczolt nevével, a legrégibb 1404-ből származik.

A méltó kegyeletnek megfelelőleg egy a templom külsején befalazott táblán fel vannak jegyezve a már meghalt jóltevők nevei; azonban a legrégibb adomány csakis 1631-ből ismeretes.

Mi az építészeti restauratiót illeti, a csontház ki van ürítve és a lejárát nyitva, a felső kápolna falai, hol veszélyes rések és repedések voltak, gyökeresen kiigazítva, az ablakok befalazásai eltávolítva és az oszlopfők és gerinczek, hol kellett, megújítva úgy, hogy itt hazánk egyik csinos emlékét visszanyertük.

Igen nevezetes az ajtó fölötti tompa csúcsívben látható dombormű, a melynek tövét két sárkány rágja. Poda a fát a paradicsom életfájára magyarázza, azonban ehez a sárkány, főleg két sárkány sehogy sem illik. Meg kell maradnunk inkább a fának Ygradisil nevével, melyhez a két sárkány, az enyészet képnek jellemzésével jól illik. Ezen germán mythos jelentősége nemcsak itt, hanem másutt is helyes alkalmazását találta a keresztyén ikonographiában, hol ugyancsak az emberiségnek alávetettségét a halál alá jelenti.

H—n I—e.

A KOMÁROM-VÁRMEGYEI ÉS KOMÁROM VÁROSI történeti és régészeti egylet 1887. évi jelentése. Szerkeszti Gyulai Rudolf, szt. benedek-rendi tag, gymn. nyilv. r. tanár, egyl. titkár. — Hogy Komárommegye és Komárom-

városa más megyék és városok példájára történeti és régészeti egyletet alapított, azt a hazai történet és régészet minden barátja örömmel fogja tudomásul venni, különösen azért, mert ama megye területén a pannoniai táborok közül a legfontosabbak egyike feküdt, melynek tözsomszédságában nagy város is épült. Már e brigetioi római régiségek érdekében szükséges volt, hogy az ó-kor iránt érdeklődők egyletet alkossanak, a mely védelme alá veszi a leleteket és különösen a hazai törvényekre támaszkodva megakadályoztatja az emlékek elhurczoltatását.

Ezen egylet alakulása 1886. december 19-én, Szombathely Győző alispán elnöklete alatt történt meg s elnökévé Zuber József főispán választott. A tagok száma — beleértve a tiszteletbeli, örökös, alapító, rendes és pártoló tagokat 1887. végén 272 volt, a mi a kezdet nehézségeit tekintve, igen szép számnak mondható. Örvendetes jelenség az is, hogy az egyletnek már is van egyleti múzeuma, habár külön helyiséggel nem rendelkezik, hanem a ref. presbyterium színességéből a kollegium nagytermében két szekrényben vannak elhelyezve a tárgyak. Ezek között, mint a 42 kk. II. közzölt lajstrom mutatja, igen sok érdekes van, mely ajándékképen az egylet birtokába jutott; legtöbbet ajándékozott özv. Vásonkeőy Imréné, mert Ó-Szőnyben, a melynek ő birtokosa, természetesen legtöbb római régiség fordul elő. De a többi tárgy is érdekes, úgy hogy a ki pannoniai római régiségekkel foglalkozik, ezentúl a komáromi múzeumot is okvetlenül tekintetbe fogja venni.

Az egylet vagyona is, tekintettel arra, hogy mindössze egy évnél valamivel tovább létezik, igazán elegendő nagy; 931 frt 30 krnyi vagyont kevés társulat fog egyévi fennállás után kimutathatni.

A füzet végén az egyleti tagok neveit és külön csatolmányban az egylet alapszabályait is találjuk.

De ezeken kívül a jelentésben hat kisebb értekezés van, mely mindannyi Komárommegye múltjára vonatkozik.

Az első, melynek címe: «Adalék megyénk római hódoltsága korában» (1—10) a titkár tollából, első kísérlet Komárommegye római korát az eddigi kutatások alapján összeállítani. Tájékozásul a megye közönsége számára igen jó szolgálatot fog tenni, a bővebb fejtegetések az egyleti működés és múzeum növekedtével várhatók.

A második és harmadik értekezés (11—17 l.) Brigetioiban talált köveknek feliratait közli Voetter Otto + E. B(ormann) és Kosztka Károly tollából; az első a bécsi «Arch. epigr. Mitth.» utolsó füzetében is volt közölve, a mit a titkár meg is említ, a második sorozatból a 10. számú már a nevezett folyóirat első kötetében ki van adva, a 14. számú pedig az «Ephem-epigr.» II. kötetében és pedig nem oly hibásan, mint Kosztka úr közli, a ki *Gordianus* helyett *Claudianus*-t olvasott, holott ilyen nevű római császár nem is létezett.

Szintén a titkártól való a 4. és 6. értekezés «A thüri-szakállasi ref. góth templom» (18—21 l.) és «Komárom városának egy múlt századi térképe (35—37 l.); végre pedig megemlítendő hogy Gregorics Gábor «Kun Anna boszorkány pöre» címmel a XVII. század egy érdekes pörét közli (22—34 l.).

Látni való ezen rövid ismertetésből, hogy az egyleti tagok Komárommegye és városa egész történetére terjesztik ki kutatásaikat, a mennyiben ó-, közép- és

új-kor egyaránt képviselve van az értekezésekben. Az ilyen munka folytatásától remélhető, hogy az egyesület a vármegye és székhelye monographiájához szükséges adatokat lassanként össze fogja gyűjteni és így eléri célját, melynek megvalósítására megalakult.

i. e.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYELET kiadványai IV. kötet, 4. füzet 1887. (Dr. Finály Henrik : A krásznai aranyelet 337—346. — Téglás Gábor : A háromszéki aranykincs 347—357. l.) A krásznai aranyelet magyarázatához a Királyhágón túl lakó tudósok közül hozzájárultak dr. Finály Henrik, kolozsvári egyet. tanár, és Téglás Gábor, dévai reáliskolai igazgató, és közvetve, a mennyiben Téglás igazgatónak segédkezet nyújtott Király Pál is, dévai reáliskolai tanár.

Azon fontosságnál fogva, melylyel a krasznai aranyrudak a régészek és történészek előtt egyaránt bírnak, szükségesnek látjuk a nevezett két tudós nézetait az «Archæologiai Értesítő»-ben is kivonatilag közölni.

Az obrussa és származékai tárgyalása után, — melyben azt kifogásolandó, hogy az «obryzatus» szó F. szerint a Cod. Theodorianusban fordul elő, holott csak a Cod. Justinianusban található, — arra utal szerző, hogy N. Constantinus elrendelte, hogy az ő solidusait, ha nincsenek tiszta aranyból vagy ha nem teljes súlyúak mindenki visszautasíthatja, a minnek az lett a következménye, hogy a pénzverés épen csak hivatalos darabolássá vált és hogy mérlegelni kellett ennek következtében az aranyrudat és az aranypénzt egyaránt. Továbbá Mommsent idézi szerző, a ki kiemeli, hogy eddig nem tudunk semmit az állam részéről az aranyrudakra ütött bélyegről, sőt meglehet, hogy nem is bélyegezték meg.

Az ilyen pénz gyanánt forgalomban lévő és az állam bélyegével ellátott aranyrudak azok, melyekről szerző szól és ezt oly biztosnak veszi, hogy más lehetségről említést nem tesz.

A bélyegeket következőképen magyarázza : A női alak, mely alatt SIRM áll, Sirmium városának a jelképe, «mintha azt akarná jelölni ez a bélyeg : *Moneta Sirmiensis*.» A bélyegzés tehát a sirmiumi pénzverdében történt, mindenesetre 317 után.

A DDD—NNN = Domini nostri tres. A Dominus noster cím eleinte csak a Césárokat illette, Constantin fiai mint császárok, Augusti, is viselték. Ezek 338-ban összejövetelt tartottak Sirmiumban. Már 340-ben Constantin elesett Aquileia környékén. A három arc azoknak az arcza, és igen valószínű, «hogy római szokás szerint meg akarták örökíteni azt a nevezetes eseményt, hogy a három császár együtt volt Sirmiumban és ha meggondoljuk, hogy a 338. évben az ifj. Constantin 22 éves, Constantinus 21 éves, Constans pedig épen csak 14 éves volt, igen jól talál az ahhoz a körülményhez, hogy a bélyegen a három császár egyike mint gyermek van ábrázolva...» E szerint a rudak 338-ban készültek.

A Lucianus-féle bélyeget így olvassa szerző : Lucianus obryzavit idem signavit (in) Christo.

Quirillus és Dionisust nem tartja keresztyéneknek és azt hiszi, hogy szolgafélék vagy legfőbb libertusok.

A Flavianus-féle bélyegnek magyarázata ez : Flavius Flavianus probavit

signavit ad digma ; azaz Flavianus az ellenőr «a próbatűvel (digma) megvizsgálta . . . , helyesli (probat) és ennek jeléül ráüti maga is a bélyegét.»

Azon rudak, melyeken nincsenek a császári bélyeg — szerző szerint — 341. vagy 342-ből valók.

Ezekre egy néhány objektív megjegyzést tenni talán nem lesz felesleges.

1. Constans a sirmiumi összejövetel idején nem 14, hanem 18 éves volt, mert 320-ban született.

2. Az összejövetel és együttlét oly rövid ideig tartott, hogy azt épen nem volt érdemes megörökíteni, különösen már azért sem, mert *egyetlen egy törvény* sincsen mind a három császár neve alatt kibocsátva, a mi legvilágosabb jele lett volna az összetartozandóságnak.

3. Obryzare — mint maga szerző is megjegyzi -- mint ige nem létezik, tehát nem szabad egyes esetben feltenni, hogy használtatott és obryzatus azt jelenti a Cod. Just.-ban, hogy obryzából készült. Tiszta színaranyról sem azt nem lehet mondani, hogy színaranyból készült, sem az nem áll, hogy obryzatum annyi, mint kiégetett arany.

4. Digma sehol nem jelent annyit, mint próbatű.

Téglás hajlandó az aranyrudakban egy római arany-ékszerész vagy kereskedő kincsét keresni és odáig megy, hogy a görögös nevű Lucianusban feltételezi a szóban forgó kereskedőt, «ki hatósági személyekkel FL(avius) FLAVIANVS pro(curatorral) igazoltatja az általa forgalomra szánt aranyrudak minőségét . . . Quirillus és Dionisus a procuratori bureau (ratio) tagjai gyanánt tűnnek fel előttem.» Miután «Alsó-Pannoniában az aranybányászat egyáltalán nincs beigazolvá . . . sokkal elfogadhatóbbnak tűnik fel az a nézet hogy az épen Sirmium mellől historailag ismeretes nagyszerű kőfejtés vezetőjét kereshetjük Fl. Flavianus pro(curator) személyében . . . » «Legvalószínűbbnek látszik azonban előttem egy ideiglenes pénzverő létezése, mely esetben Flavianus procuratornak Quirillus és Dionisus dispensatori segédei lehettek.» Az AD DIGMA alatt azt érti T., hogy «e rudak próbaminták gyanánt jelöltetnek meg.»

A három császár bélyegére nézve azt tartja, hogy Septimius Severus és két fia van azon ábrázolva ; egy poetoviai felirat a 207. évből említi a három Augustust (AVGGG) és e szerint a DDD NNN ezt jelenti (augusti) D(omini) N(ostri) tres). A XP jelt ennélfogva a 3-ik század elejére teszi T.

Végre kiemeli, hogy a Lucianus valószínűleg a Pontus melléki városok egyikébe akarta szállítani az aranyrudakat.

Megjegyzéseink T. véleményét illetőleg a következők: 1. *Lucianus* nem görögös név, hanem Luciusból származtatott nomen proprium, épen olyan mint a Flaviusból származó Flavianus. Lucianus, ha kereskedő volt, lehetett római is, habár híres névrokona görög író volt.

2. A C. I. L. III. k.-ból idézett felirat csak annyit bizonyít, hogy Didymus becsületet tudott és Getát Augustusnak címezte 207-ben, holott csak két évvel későbbben kapta meg az Augustus címet.

3. Tényleg és hivatalból csak Sept. Severus és Caracalla szerepeltek mint Augustusok, a törvények (constitutiók) csak kettejük neve alatt jelentek, soha Geta nincsen megnevezve.

4. A DDD NNN pusztán magában véve, minden más czím és név mellőzésével csak akkor használható, mikor a D N-val szokták rendesen megjelölni a fejedelmet, tehát N. Constantinus után. F. R.

DIE AKROPOLIS VON ATHEN. Nach den Berichten der alten und den neuesten Erforschungen. Von Adolf Bötticher. Mit 132 Textfiguren und 36 Tafeln. Berlin. Verlag von Julius Springer. 1888. 8°. 295 l. Ára 20 m.

Bötticher Adolf, ki néhány évvel ezelőtt az olympiai ásatások eredményét népszerű alakban, de mégis tudományos szellemben a nagy közönség számára feldolgozta, nem végzett felesleges munkát, midőn az athenai akropolisról hasonló modorban írt oly művet, mely vonzó és érdekes a szaktudósra ép úgy, mint a régiségkedvelőkre nézve; és minél nagyobb az utóbbiak száma, annál több köszönettel tartoznak az írónak, mivel nemcsak egyszerűen összeállította az akropolisra vonatkozó adatokat, hanem oly szép alakban és vonzó előadásban adja elő a tárgyat, hogy az akropolisra nézve nemcsak Pausanias redivivusnak nevezhetjük, hanem *periegetes eximiusnak* is.

Magától értetődik, hogy Bötticher, habár jól ismeri az akropolist, nem pusztán saját tapasztalatai és kutatásai alapján dolgozta ki művét, hanem mindazon tudósokra támaszkodva, kik újabb időben annyi gondot fordítottak az akropolis emlékeinek felkutatására és leírására, nevezetesen Curtius E., Wachtmuth, Bohn, Julius, Doerpfeld, Milchhöfer és mások, a kiket meg is említ előszavában; feltűnő azonban, hogy a jeles régész egy nevet nem említett meg, habár *Durm* — erre gondolok — nemcsak tekintély építészeti tekintetben, hanem Bötticher a Parthenonza rajzoknak legnagyobb részét *Durm* művéből vette át és mondhatni, hogy éppen ezek az építészeti részletek szemléltetésére nagyon alkalmasak. Különben *Durm* nem is régész, hanem csak építész.

Az «Akropolis» az összeállított adatok sorrendjét tekintve, történeti munkának is nevezhető.

Az első szakaszban — a 46. l.-ig — adja az akropolis általános történetét a legrégibb mythikus kortól a legújabb időig, a melyben a fellegrvár viszonyai, a mint a politikai viszonyok változása ezeket előidézték, összefüggő és érdekes modorban az olvasó szeme elébe állíttattnak; természetes, hogy e szakaszban, a Peisistratos előtti időket nem tekintve, a Peisistratidák működésének szentel több időt, valamint az ezek elűzése utáni időkről szólva, Kimon hatása van kiemelve, azután Perikles korát jellemzi röviden és így folytatólag az akropolis sorsát Athenæ függetlensége korában, a makedon és későbbben a római, utóbb a byzantin uralom alatt, megismerteti velünk a középkori eseményeket, melyek az akropolisra vonatkoznak, továbbá a török foglalást, a visszafoglalást a velenceiek és végre a hellének által. Végül a kutatókat is meg nevezi munkájuk jellemzése mellett, kik Göröghon felszabadulása óta az akropolison működtek. Mindezek pedig, melyeket röviden mint az első szakasz anyagát felsoroltunk, mesteri módon vannak előadva, egyaránt távol a közönséges felsorolás szárazságától, valamint a dagályos phrázisok szőzaporításától és mégis oly benső lelkesedéssel, mely igazán méltó magasztos tárgyhöz, az akropolishoz. E szakasz különösen azoknak ajánlható, a kik az athenai régi-

ségek tanulmányozásához hozzá akarnak fogni; ezen áttekintés, melyet e szakaszból meríthetnek, sok felesleges munkától meg fogja őket menteni.

A második szakasszal kezdődik az akropolis részletes, azt lehet mondani belső története és szól a legrégibb időkről, egészen Kimon uralma végéig (47. l.-tól).

Bevezetésül e szakaszban adja Boetticher az akropolis természeti leírását, a mint azt csak a legújabb ásatások kideríthették, melyek a rajta levő omladékon keresztül egészen az eredeti szikla talajra lehatoltak, adja hasonló alapon a fellegvár lejtőinek jellemzését, és ezek után tér a nevezetes «Pelargikon» kérdése fejtegetéséhez. E tekintetben Curtius Ernő nézetét fogadja el, ki régi írók és újabb ásatások alapján azt véli, hogy a Pelargikon-t egyrészt az akropolisnak fala, másrészt egy körül-belülettől 40 m. távolságban levő, amazzal párhuzamos külső fal foglalták be. Valamint e kérdésben, úgy másban is túlhaladja a Curtius-Kaupert-féle «Atlas von Athen» című művet. Nevezetes első sorban a Pelargikon után a «Hekatonpedos» kérdése. Eddig azon nézet volt általánosan elterjedve, hogy a Parthenon ugyanazon a helyen épült, a melyen előbb a Peisistratos által épített Hekatonpedos állott és a Curtius-Kaupert-féle most idézett mű nem tud semmit erről, a mi csak alig egy-két év óta bizonyos, hogy t. i. Peisistratos a nevezett templomot a Parthenon és az Erechtheion közötti helyen, de közelebb a későbbi Erechtheionhoz, építette. Habár a pusztítás még a Hekatonpedos alapját is megtámadta, mégis megmaradt annyi, hogy a templom alaprajzát biztosan rekonstruálni lehet (63. l.) és a sok épület-, oszlop- és dombormű-töredék segítségével akár az egész épület rekonstrukcióját lehetne megkísérteni (64. l.).

Nem kevésbé érdekes a Kimon előtti domborművek leírása, melyet a 78—91 l. olvasunk. Itt szintén az utolsó két évi ásatások eredménye van összefoglalva, melyeknek részleteiről e helyen nem szólhatunk.

A következőkben a Pausaniasnál leírt archaikus szobrok felsorolása után áttér Kimon nagyfontosságú művére, a Parthenon alépitményére, a stereobatra. Ennek szakszerű leírása után a vízszintes vonal hajlásának kérdésére tér át és kimutatja, hogy a stereobat négy sarka az építész által szándékosan mélyebben van vetve, mint a négy oldala közepe, úgy hogy a stereobat egyik oldala sem képezett vízszintes, hanem a végökön lefelé hajló vonalakat. Durm építész, a ki legújában pontos mérés által ezen tényt igazolta, — a mint már régebben Penrose is, — véletlennek tartja az egész dolgot és abból magyarázza, hogy időfolytával a stereobat négy sarka ereszkedett. Ezzel szemben Boetticher azt vitatja, hogy ereszkedéséről szó sem lehet, mert a fősúly nem a sarkokra esik, hanem az oldalak közepére és ha ereszkedés előfordult volna, ez csakis a négy oldal közepén látszanék, itt pedig nincsen.

A harmadik szakasz főrészét képezi a Parthenon részletes leírása úgy az építészet, valamint a szobrászat tekintetéből. Újat e részben nem akart mondani, hanem azért új az összefoglalás és nagy élvezettel olvassa az ember a régóta ismeretes tárgyak leírását. Hogy az építészeti részletekben, valamint a rajzokban Durm művét használta, azt már fentebb említettük; választását csak helyeselni lehet, csak hogy Durm rajzai a kivitel tekintetében nagyon elűtnek a többi hasonló célúnak szolgáló rajzoktól. Helyeselni kell azt is, hogy szerző a Parthenon

domborművek díszítményeiről nemcsak hosszasabban és igazán behatóan értekezik, hanem hogy számos kép érthetővé és szemléltetővé teszi magyarázatait.

Igen természetes, hogy a templom leírása után az istennő szobrával is foglalkozik, melynek a templom szentelve volt és azon kincsekkel, melyek abban az istennő védelme alatt le voltak téve.

A Propylaea és végül a Nike apteros temploma leírásával fejezi be Boetticher e szakaszt.

A negyedik szakasz a negyedik századtól a római uralom idejéig terjed.

Első helyen az Erechtheionnal foglalkozik és az ahhoz tartozó ú. n. karyatidákra nézve sajátos nézetet fejt; érdemesnek tartjuk, mivel alig találkozik más régész, ki hasonló nézetet vallana, ezt röviden jellemezni. Ő nem tudta elejétől megérteni, hogy hogyan tarthatták épen a «Koré-k csarnokát» (Korenhalle) szépnek «aber ich habe geglaubt, dass es an eigener Unfähigkeit läge. Da kommt mir nun der leider verstorbene Architekt R. Redtenbacher zu Hülfe, indem er 1883. schreibt: «Wer kritiklos alles das bewundert, was die Griechen gemacht haben . . . wird die Frage allein schon für eine Ketzerei erklären, ob überhaupt die berühmte Karyatidenhalle . . . schön sei. Vielleicht bin ich nicht der Einzige, der sie bei aller Schönheit der Statuen selbst für eine barocke Idee halten würde, wenn sie nicht eine symbolische Bedeutung hätte, und der das abscheuliche Missverhältniss zwischen ihnen und der Architektur unangenehm fühlt. Nicht blos in den bewegten Figuren im Widerspruch zu der starren Architektur, die sie tragen, liegt etwas Verletzendes, sondern mehr noch in den Verhältnissen der stützenden Massen zur gestützten Masse».

A többi épület közül, melyeknek leírását Boetticher adja, végül még Dionysos színházát kell kiemelni és pedig különösen azért, mivel az e körül eszközölt ásatások azon eredményre vezettek, hogy az V-ik században az orchestra kör alakú volt, körül-belül 24 m. átmérővel és hogy azon időben állandó színpad és kőből való ülőhelyek nem léteztek.

E rövid adatokból kitűnik, hogy e könyv a mai régészet színvonalán áll. Azon sok fontos eredménnyel, melyeket az akropolison tett ásatásoknak köszönhetek, más művekből, de leginkább folyóiratokból meg lehet ugyan ismerkedni, de ezek áttanulmányozására speciális szaktudóson kívül régész ritkán fog vállalkozni, de még kevésbé philologus vagy történész, a kinek szintén okvetlenül tudomással kell birni az akropolisi kutatások mai állásáról. Ilyenek számára, azt hiszem, írta leginkább Boetticher szép kiállítású szép könyvét és ilyeneknek figyelmébe ajánljuk mi is.

Fröhlich Róbert.

DAS MITTELALTERLICHE DRAHTEMAIL. Ein Abschnitt ungarischer Kunstgeschichte von Dr. Joseph Hampel. Budapest, Kilián. 23 képes táblával. 8-r. 45 l.

Szerző e dolgozatában a küldföld számára összefoglalta és részben átdolgozta azon két értekezését, melyet a magyar középkori sodronyzománczról a múlt évben e folyóirat és a Művészi Ipar hasábjain közzétett. Az értekezés öt fejezetre oszlik; az elsőben adja a magyar sodronyzománcz rövid magyarázatát; a

másodikban felsorolja az általa ismert sodronyos zománczú emlékeket és adja azok bibliographiáját; a harmadikban szóba kerül e sajátzerű magyar technika eredetének kérdése; a negyedikben helyi iskolák szerint osztályozza az emlékeket és az ötödikben korrendi fölosztást próbál. A fölhasznált képes táblák nagyobb része ismeretes. Ezekhez most három új tábla járul, melyen a nemzeti múzeum tulajdonát képező négy értékes tárgy van ábrázolva. A képek horganyedzések, melyek az idevaló Weinwurm-czégnek becsületére válnak. x.

A BÉCSI NUMISMATISCHE ZEITSCHRIFT 1886-ik évfolyamának második félévi kötetében az ó-görög érmészetről Dr. Imhoof Blumertől kapunk egy terjedelmes cikket, mely sok adattal gyarapítja a tudományt és e kitűnő érmésznél megszokott kritikával van megírva. Ezután Bahrtfelt közli a múlt évben elhunyt Dr. Klügmann leveleit, melyek leginkább a római köztársaság denárjaira vonatkoznak. Luschin a rakwiti éremleletet közli, melyben XI. és XII. századbeli cseh és morva pénzek voltak. Cupido értekezik XIII. századbéli babenbergi dynastiabeli pénzekről, melyek közül vitéz Frigyes (1230—1246) pénzeinek stylusa igen közeli rokonságot mutat némely közelkoru hazai pénzeink előállításához. Hertling XIV—XV. századbéli cseh, frank, osztrák-bajor és némely egyéb német államok pénzeiből álló leletet mutat be, melyet 1883-ban Kaschowitzon, Csehországban találtak. Az egész lelet 2300 drbból állott és legtöbb volt benne (1600 drb) az egylapu cseh oroszlanos fillér Podjebrád György (1458—1471.) korából, melyek nálunk is forgalomban voltak. Donebauer az 1621—1623-iki évekből érdekes adatokat közöl az akkori pénzzavarokról, pénzsámításokról és az azzal járó általános drágaságról Németországban.

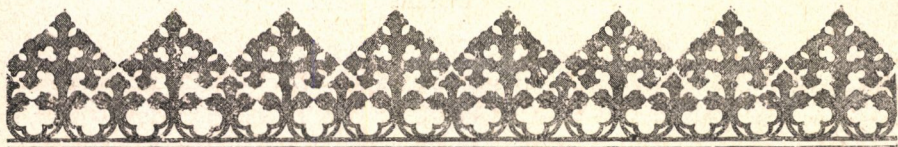
Joseph a hohenlohei 1683-ik évi «Ortsgulden» nevű forintokról értekezik. Reánk legérdekesebb, mert a magyar érmészetbe vág Pósta Béla értekezése a bécsi fillérek vonatkozásáról a magyar érmeléshez, mely még 1885-ben jelent meg e folyóiratban.* A szerkesztőség a cikket azzal a megjegyzéssel mutatja be, hogy nem osztja mindenben a szerző következtetéseit, nem mondja meg miben térnek el nézetei, de azzal az őszinte vallomással éri be, hogy a régibb osztrák érmelésnek igen zavaros a története, a mit ugyis tudtunk.

A kötetet néhány szakba vágó könyvismertetés és Neuwald osztrák érmész életrajza zárja be. sz.

* 109—113 l.

KÜLÖNFÉLÉK.

Dr. LIPP VILMOS † szaktársunk ötvenhárom éves korában az összes hazai archæologusoktól gyászolva ez évi januárius harmadikán fejezte be földi pályáját. Nem volt a vidéken társunk, a ki ügyünknek évtizedeken át több hasznot hajtott volna, mint ő és kevesen vannak, kiknek elhunytá nagyobb veszteség lett volna e folyóiratunkra, melynek húsz éven át állhatatos, hű, szorgalmas munkatársa volt. Széles körben működött. Figyelme az őstörténet, az archæologia és római fölirattan legtöbb ágára terjedt ki. Fáradhatlan kitartással menté meg az emlékek sokaságát és gazdagítá velök nyilvános múzeumok tárait.

Buzgó működése első szakában Sabaria volt kutatásainak központja és főtárgya. Egy múzeumi társulatnak évek hosszú során éltető lelke volt. De működése Keszthelyen érte tetőpontját, melynek vidékén a szerencsés és kitartó kutató előtt bámulatos gazdagságú sírmezők, a népvándorlások korszakából, tárták föl tudományos kincseiket. Itt találta azt a nagyfontosságú archæologiai anyagot, melyet legutóbbi tartalmas értekezéseiben földolgozott. Munkái ettől fogva a legkiválóbb hazai szakemberek közé emelték és midőn idegen nyelven is kezdé a germán őstörténetre páratlan jelentőségű kincseit feldolgozni, az európai szaktársak méltó elismerését is kivívta magának. Ekkor eredménydús működésének delelő pontján, érte őt az a hosszás fájdalmas betegség, mely kiragadta kicsi csapatunkból. Ő reá a halál menekülés volt a siralom völgyéből, reánk, kik visszamaradtunk, súlyos veszteség, melyet mint barátai és szaktársai mélyen fájlatunk. Csak egy vigaszunk maradt: hogy a boldogult magának irodalmi munkásságában maradandó emléket emelt. Tudományunkban elévülhetlenek az érdekei, melyekért mindenkoron áldott lesz emléke!

Hampel.

JELENTÉS az 1887-ik évben a műemlékek orsz. bizottságában történt személyi változásokról és kebelében előfordult nevezetesebb tárgyak elintézéséről. A bizottság személyzetében következő változások történtek: a ministeri hivatalból lelépő Forster Gyula helyébe b. tagnak és ministeri képviselőnek Szalay Imre osztályfőnök, s bizottságunk másodelnökének pedig Forster Gyula kinevezetett. Dr. Arányi Lajos, nyugalmazott egyetemi tanár és bizottságunk tagja meghalt; végre Demkó Kálmán tanár, a szepességi történelmi társulat titkára és évkönyvének szerkesztője a bizottság kültagjának kinevezetett.

Könyöki József, kültag: a Krassó, Bajmóc, Keselőkő, Szente, Szered, Éleskő,

Bán, Zay-Ugrócz, Strecsnó, Vág-Besztercze, Hricsó, Znió, Blatnicza, Szlabina és Léka *várakról*, valamint a Csejthe, Vág-Ujhely, Divék, Privigye, Znióváralfa, Rákó, Pribócz, Sz. György, Sz. Mária *templomokról* és Német-Próna *városházáról* készített 46 darab rajzot és rovatos leírásokat megküld, melyek a bizottság által 500 frtra becsültetve, a nm. minister által megvétettek és most a bizottság rajz-készletében őriztetnek.

Ügyszintén a nm. minister a *Myskovszky Victor*, kültag által a kis-szebeni templom, az ugyane városban levő Sabina-féle ház, a berzeviczi és héthársi *műemlékek* rajzait, 350 frt árán, a bizottság levéltára számára megvette.

Ezúttal *Myskovszky Victor* beküldte a toporcsi plebánia-templom, a nedeczi vár, a vitkóci templom, a zbórai várrom, a kassai Ferencz-rendi templom és a bártfai templom régi oltárainak rajzát *40 darab rajz és 6 törzsív*); ezek megvizsgálására Steindl Imre és Schulek Frigyes küldettek ki.

Miután gróf Csáky Albin, a szepesmegyei történelmi társulat elnöke jelentette, hogy a társulat a löcsei *templomban* újlag talált *falképek* restaurációjáról lemondott; bizottságunk oda nyilatkozott, hogy tanácsosnak tartja a képeket vászonnal elfedni és a vászonleplet a többi fallal egybehangzó festékkel befesteni.

Szumrák Pál, b. t. a *besztercebányai* székesegyház déli oldalán álló úgynevezett *olajfakert* befestett domborműnek stylszerű restaurációját, illetve megvédését javasolja; a nm. minister úr felkéretik, hogy ezen ügyet a besztercebányai püspök figyelmébe ajánlani kegyeskedjék. A bizottságban a megvédésnek három módja jött szóba: az eső-bechapás elleni kiszökő stylszerű tető, alsó erősebb és felső gyöngébb sodronyrácszat, végre egy kápolnácska alakú kis előcsarnok.

A *derzsi** unitárius templom falképei lemásolására Huszka József szepi-szentgyörgyi rajztanár kiküldetett, ki is f. évi decz. 13-án munkálkodása eredményét 6 színes, 2 tollrajzban, 7 finképken és 19 pausában a bizottságnak beküldte. A székelyföld templomaiban igen sok, többnyire a XV. század második feléből származó falképek fordulnak elő, de ezek legnagyobb része csak csekély műértékkel bír; azonban magok közti megegyezések miatt egy közös iskolára utal. Ettől egészen elütnek a derzsi falképek, melyek nem csak felfogása, hanem előadása is hasonlíthatatlanul jobb az eddig ismert székelyföldiekénél. Huszka másolatai correctek és a stylnek megfelelőek, mit az, ámbár a kellő világosság hiánya miatt igen sötét fényképei bizonyítanak. E falképek, melyeken az 1419. év van feljegyezve, az egykorú hasonnemű német művek szellemének sehogy sem felelnek meg, hanem megfelelnek, nézetem szerint, az ezen időben felviruló flórenczi iskolának. Történelmi adatok hiányában itt nehéz az összekötést földeríteni; csakis czorai Pipóra utalhatunk, ki a flórenczi Scolariak családjából származván, Zsigmond király kedvence és temesi főispán volt és, minek tudomásával bírunk, Flórenczből művészeket hívott maga mellé, s így talán nem csatlakozunk, ha a derzsi falképeket a Giotto-féle iskola valamely kevésbbé neves mesterének tulajdonítjuk. A székelyföldi képek közti kiválóságuk és művészeti értékek fölötté kívánatossa

* Derzs falu Udvarhelymegye, homródi járás, 282 ház, 1236 reform. és unitárius lakó, u. p. Székely-Keresztúr.

teszi, hogy a derzsi falképek jó állapotban fentartassanak. Főtárgyuk a székel-földön annyira kedvelt szent László-Kún legenda; ezenkívül Pál apostol megterése és egyes más szentek ábrái.

Tavaly a *turicskai** templom szentélyének keleti és déli falán képek fedeztettekfel; az idén azokhoz a diadalíven felfedezettek járultak; mondatszalagot tartó nimbusos alakok; a képek egykorúak a tavaly feltakartakkal és hazánk jobbjai közé tartoznak. Az oda küldött Pásztor József festész másolatait és jelentését f. évi december 16-án adta be. A hosszahajóban falképeket nem talált.

Nagyobb restauratiók folyamatban vannak Pécsen, Sopronban, Budán Bártfán és Kassán.

A *pécsi* nagy restaurációról a bizottsághoz eddig semmi jelentés nem érkezett.

A *soproni benczés templomot* a n.-mártoni főapát, saját költségén, restaurálni kívánván, Storno Ferencz k. t. terveit a bizottságnak megküldte. A tervek Steindl Imre és Schulek Frigyes megjegyzéseivel együtt a főapátnak visszaküldtek.

Bártfán a templom hosszahajójának pontatlan felosztása és roskadozó fala szorgosabb restaurációt kívánván, ez jelenleg folyamatban van; addig is az isteni tiszteletet a már restaurált tág szentélyben végzik. Az északi mellékahajó keleti falán látható nagy falkép hazánk jobbjai közé tartozván, annak fentartása, sőt újítása is nagyon kívánatos. Kivált a tornyon is, a mennyire ez fennáll, vannak csaknem elenyészett falképek. Myskovszky Victor, k. t. a templom sok oltárképének mását a bizottságnak megküldte.

A *budavári főtemplomban*, kivéve padozatát, kész a szentély, melyben a festett ablakok is már tündökölnék, készek a hosszahajó tövei és boltozata is, így egy-két év múlva remélhető az isteni tisztelet megkezdhetése. Jelenleg a munka a nyugoti kapuzat körül forog. Midőn az egyházat a déli oldalához csatolt pénzügyi ministerium épületétől megszabadították, szabaddá lett a déli díszkapu is, melynek mezején nagy, hajdan befestett dombormű tűnt elő; alján a szűznek halála látható, hanem a mező felső részének reliefje egészen lehullott. Ha tekintetbe vesszük más egykorú templomok analog példáját, itt valaha a szűznek koronázását ábrázoltnak sejtethjük. III. Béla király és második nejének koporsója le van téve a kriptában. Néhány régi sírkő is fedeztetett föl.

Kassán nevezetes fölfedezéseket tettek a *domban*: ugyanis a négyzet egyik pillérének alapzata kiegyengetéséül több sírkövet találtak alkalmazva, melynek ketteje mesteri sírkő az 1370. és 1375-ből, miből kitetszik, hogy a domnak belseje, hanem csakis belseje, ezen évek után épült föl. A középhajó utolsó két töve közt lejárát jött napvilágra, mely egy későbbi (XVII. századi?) kriptába vezetett, ezt azonban a sok, ide letett koporsó és elfalazása miatt, tüzetesebben megvizsgálni nem sikerült. Jelenleg a restauráció a dom északi és nyugoti homlokzatán történik, belsejében az új tövek talapzata nagyrészen le van téve, sőt azok részei is nagy számban készek és várják elhelyezését.

A *Szent-Mihály kápolna* karzatának kartáma alatt találtattak régi ábrák, melyek a négy evangelista jelvényeit adják elő.

* Turicska Nógrád vm. füleki járás, 46 ház, 231 tót ág. hitvallású lakó, u. p. Losoncz.

Az ásatások legnevezetesebb eredménye az ó-budai papföldön feltakart nagy római *villa*, melyet Kuzsinszky Bálint, a vezető Torma Károly b. t. segédje, *előlegesen* magyarázta az idei Archæologiai Értesítő 320 s. k. old. Értekezéséhez kis helyszínelési tervet is mellékel.

A *budavári bástya* kiegyengetésénél, illetőleg részbeni leásásánál nevezetesebb régi tárgyak nem találtattak; a hadi és házi vas-szerek a templom-építészeti hutában láthatók.

A bizottság f. évi október 11-én tartott ülésében az előadó bemutatott egy előleges felvételt azon *Hradova* hegy tetején levő *várromnak*, melyet Fröhde Vilmos vezetése alatt több kassai lakos, magánköltészen, kiásatott. Ez azon vár, melyet Cassa superior név alatt V. István Samphleb és Obl, kassai polgároknak 1261-ben adományozott. Az ásatásokat jövő évben folytatni fogják.

Vallás és közoktatási m. kir. minister f. évi július 16-án 28298. sz. a. kelt leiratában a bizottságot felhívta, hogy a *Magyarország idegen forgalmának emelése czéljából szerkesztendő népszerű munka* (kalauz) számára érdekesebb műemlékek rajzait terjeszsze fel. Ennek megfelelőleg az előadó és a titkár 43 rajzot és fényképet kiválasztott és a ministeriumba rövid úton elküldött. Együttal az előadó egy érdekesebb emlékeinket felsoroló lajstromot is terjesztett fel, olyanokét külön kiemelvén, melyek vagy épségben vagy romokban jártasabb vasutaink mellett, vagy hajókázható folyóink partjain láthatók.

A bizottság december 29-én tartott, ez évi utolsó rendes ülésében Szalay Imre, mint ministeri képviselő jelenti, hogy a nm. minister a *lőcsei szentély falképei* fentartása fejében 500 frtot utalványozott.

Steindl Imre és Schulek Frigyes beadták *Myskovszky Victor* k. t. *küldeménye* iránti véleményüket, mely szerint a 40 rajzot — részben aquarelt — 400 frtra becsülik. A bizottság a munkát megszerzésre ajánlja.

A *derzsi falképek*, kiváló voltak miatt, fentartása fölötte érdemeseknek találtatván, a nm. minister felkéretik, hogy azok fentartására hatalmas közbenjárását érvényesíteni kegyeskedjék.

Kelt Budapesten, 1887. decz. 29-én.

Henszlmann Imre,

a műemlékek országos bizottságának előadója.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT rendes évi közgyűlését december hó 27-én, a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartotta meg. Jelen voltak : Pulszky Ferencz, báró Nyáry Jenő, dr. Hampel József, gróf Hunyadi László, Majláth Béla, Ráth György, dr. Thallóczy Lajos, Melczer István, dr. Fröhlich Róbert, Forster Gyula, dr. Kammerer Ernő, dr. Réthy László, dr. Fejérpataky László, Zsigmondy Gusztáv, Csontos János, Némethy Lajos, Kuzsinszky Bálint, Tarnóczy Gusztáv, dr. Boncz Ödön, Reiner Zsigmond, Barna Ferdinánd, Kunvári Fülöp, Radisics Jenő, és a titkár- és pénztárnokon kívül még 14 más hallgató.

Pulszky Ferencz megnyitván a közgyűlést, miután a programm első tárgya az elnökség és választmány megválasztása, elhagyja az elnöki széket és Melczer István úr ő excellentiáját kéri fel annak elfoglalására a szavazás megtörténteig. Melczer István elfoglalván az elnöki széket, a szavazatszedő bizottság tagjaiul

Csontos János és dr. Réthy László küldetnek ki. Ezenközben Pulszky Ferencz, közfelkiáltással újabb három évre elnökül választatván, helyét újból elfoglalja. A szavazás megtörténvén, annak eredményéhez képest, a következő három évre megválasztattak: Másodelnök: báró Nyáry Jenő. A megürült két állandó választmányi tagsági helyre: Melczer István és Radisics Jenő. Az ideiglenes, minden három évben kilépő választmányi tagsági helyekre megválasztattak továbbá a következők: 1. Helybeliek: dr. Fraknoi Vilmos, Havas Sándor, gróf Hunyadi László, herczeg Odescalchi Arthur, báró Orbán Balázs, Szilágyi Sándor, báró Radvánszky Béla, dr. Torma Károly, Zsilinszky Mihály, Némethy Lajos, dr. Szádeczky Lajos, dr. Torma Miklós, gróf Sztáray Antal, Zsigmondy Gusztáv, dr. Boncz Ödön, Csontos János, Majláth Béla, dr. Kammerer Ernő, dr. Fejérpataky László és dr. Réthy László. 2. Vidékiek: Ormós Zsigmond, Téglás Gábor, Csoma József, dr. Lipp Vilmos.

Ezután a társulat titkár olvassa fel jelentését a lefolyt 1887-iki társulati évről. E szerint a társulat kilenczedik éve áll fenn.

A lefolyt évben a társulat nyolcz nyilvános ülést tartott, melyeken báró Orbán Balázs, Deák Farkas, dr. Hampel József, Pulszky Ferencz, Némethy Lajos, Havas Sándor, báró Prónay Aurél, dr. Szendrei János, dr. Réthy László, Darnay Kálmán, dr. Henszlmann Imre, Kuzsinszky Bálint, Huszka József és dr. Fröhlich Róbert tartottak tudományos értekezéseket.

Ezen értekezéseken kívül s részben azok folyamán is, az ország különböző vidékeiről a felső-szöcsi őskori, az erdődi (slavoniai) bronzkori, és XVI-ik századbeli, a pölöskei bronz, a kassavidéki aranylelet, a bölcskei bronzedények, az ispánlaki bronzöntő-műhely maradványai, mintegy 16 mázsa bronz, továbbá a szt-lászlói őskori, a gajári bronz, a pozsony-széleskúti bronz, a kereszturni ezüst és XV-ik századbeli magyar ezüstlelet, ismeretlen lelhelyről és végül a budai bástya-sétány leásásakor és az új országház alapozási munkálatainál napfényre jött római és XVII-ik századbeli leletek mutattak be. A társulatunk részéről indítványozott s a magyar történelmi társulattal egyetértőleg rendezett népszerű fölolvadási ciklusban ez évben dr. Hampel József, dr. Márki Sándor, báró Radvánszky Béla és dr. Szendrei János tartottak népszerű fölolvadásokat és előadásokat.

A társulat anyagi támogatásával folytatta Téglás Gábor, az Aranyos völgyén ős bányászati nyomok utáni kutatásait és dr. Fröhlich Róbert, a délmagyarországi és különösen a római sánczok átkutatását.

Ezen kívül ásatást rendezett még a társulat Felső-Szöcsön (Erdélyben) s régészeti kutatásokat Pozsony-, Borsod- és Abauj-vármegyékben.

A társulat működését az egész országra kiterjesztvén, az idén programmszerűleg megkezdte a nevezetesebb vidéki magánrégiség gyűjtemények ismertetését és bemutatását. Bemutattatott a báró Prónay Aurél gyűjteménye Doroszlóról, a Darnay Kálmáné Sümeghről, a Spitzer Mór Pozsony-Széleskútról és a Csoma Józsefé Devecserből.

Kérelmünk folytán a magyar kir. földtani intézet az idén összes geologusait a régészeti leletek figyelemmel kísérésére hívta fel. Az idén határozta el elvileg a társulat, az ország minél teljesebb régészeti térképének egybeállítását s bízta meg a titkárt, a magyar régészeti tudományos irodalom repertoriumának egybeállításával.

A lefolyt évben a társulatnak 452 tagja volt. Kilépett 4, meghalt 6 és be-
lépett 24 új tag és 1 alapító lett.

Összes bevétele volt a társulatnak	---	---	---	---	---	2790	frt	88	kr.
« kiadása volt a társulatnak	---	---	---	---	---	2280	«	84	«
pénztári maradvány	---	---	---	---	---	510	frt	04	kr.

A társulat összes vagyona 8410 frt 04 kr. A titkári hivatal 652 ügyszámot inté-
zett el. Végül ez évben vette fel a társulat, alapszabályszerűleg czimeres pecsét-
jét. — A társulat titkára jelentését tudomásul veszi.

Ezután *Huszka József* lépett a felolvasó asztalhoz s sok évi kitartó szor-
galom és munkával az egész országban gyűjtött gazdag gyűjteményének bemutatása
mellett, a magyar népies díszítő modor és a magyar renaissance-díszítményekről
értekezett. Szerinte, a mult megismerhetésére igen gyakran csak a jelen vezethet.
A magyar díszítő modor tárgyalásánál azért előbb a ma is élő népies modort
kell ismernünk, hogy megérthessük a letűnt századok divatát. Népies díszíté-
seinknek három főcsoportja különböztethető meg: 1. a hímzett ruhaneműek, suba,
szűr; 2. festett butorok, kapuk, kopjafák; 3. cserépneműek. Suba és szűr rend-
szerinti fődísze a pávaszemes rózsza, vékony szárú levelekkel. A pávatoll és rózsza
combinációja eredeti magyar találmány, mert semmi ismert stylusban sem honos.
A szegfű is csak kiterjesztett pávafark. Az elrendezés csokoralakú. Festett buto-
raink díszítésében jellemző vonás a fölfelé törekvő csokor elrendezésű virágdísz,
madár, kancsó vagy kosárral élénkítve. Legfejlettebb és legjellemzőbb a székely
és csángó festett butor. A segesvári butorok guirlandjai renaissance-jellegűek.
Mohamedán nyomok butoraink díszítésében, kivált a mezőkövesdi matyók butorain
fordulnak elő. A győri ládáknak már felvidéki karaktere van. Templomi meny-
zeteink és festett padjaink renaissance vonása kétségtelen. Butoraink virágairól
régí népdalaink is szólnak. A székely galambbugos kapuk stylja határozottan
turkesztani eredetre vall, így a kis kapuk feletti rácsos ablak is. A kopjafák,
vagy református temető fejfák szintén kétségtelen, hogy díszítményeikkel együtt,
a régi kopják utánzása által jöttek létre. A borsodmegyei kis kapuk renaissance-
díszítményekkel bírnak. A festett cserépedények renaissance alkatrészek mellett
a kedvelt magyar virágokkal ékítvék. Diszeik rózsza, tulipán, buzavirág, szegfű,
gyöngyvirág, százszorszép stb. Kiválóbbak, a tiszafüredi és az egri fehér edény,
a gömőri classicus szépségű korsók, a székely bokályok és a mai udvarhelyi cse-
répipar termékei. Ugyancsak ide tartoznak a kályha-cserepek domború renaissance-
díszítései is.

Népies modoruk jellemvonása általán a csokoralakú virágdísz.

A mult századok divata renaissance nyomon kiváló velencei előképek után
indulva, magyar szellemű díszeket hozott létre, melyeknek fővonása ugyanaz,
a mi ma is élő népies modorunknak. Ilyen jellemző dolog az oltár- és úrasztala
terítők tipikus beosztása is. A legrégebb ilyen terítő 1641-ből való. A XVII-ik
századból 13 darab, a XVIII-ikből 40 évszamos darab ismeretes.

A virágtő elrendezése a magyar stylban olasz eredetre vall, míg ellenben
a csigavonalszerű elrendezés magyar találmány. Közös vonásuk pedig az össze-
kötött virágbokréta. S mivel hogy mindez a renaissance keretébe is beillik, az
egész bátran volna *magyar renaissance*nek nevezhető. Ezután méltatja az ellen,

illetőleg azon véleményeket, a melyek egy önálló magyar styl, mint ilyen létezését tagadják, s végül hivatkozik még a hazai sodrony zománcz művekre, mint a magyar díszítő szellem legrégibb s legeredetibb nyilatkozataira.

A második értekező *dr. Fröhlich Róbert* volt, a krasznai aranyeletről szólott. Értekezését e füzet más helyén veszik a t. olvasók.

Ezután még *dr. Hampel József* nyilatkozik a krasznai aranyrudak rendeltetése és koráról. Nyilatkozatát szintén e füzetben veszik a t. olvasók.

Végül a társulati titkár, *Csoma József*, régiség-gyűjteményét mutatja be Devecserből (Abauj-Tornamégye). Csoma gyűjteményének több kiváló tárgya és lelete ismeretes már ugy a társulat előtt, mint az irodalomban. Ezuttal a nagybecsű gyűjteményből azokat hozta el a titkár, a melyek eddigelé ismertetve nem voltak. Kiváló érdeket kölcsönöz a gyűjtemény ősrégészeti részének, hogy azok csaknem kizárólag Abauj vármegye területéről gyűjtettek, mint a mely terület ősrégészeti monographiájának megírásával Csoma közel egy évtized óta fog lalkozik.

Vannak a bemutatott gyűjteményben ritka szép obsidián magkövek Szántó vidékéről, gyönyörű könnyilhegyek és késpengék, csiszolt kővésők, nagyérdekű őskori cserépedények a legritkább díszítési motívumokkal, apró agyag állat-alakocskák, amulettek, vaspánttal foltozott őskori agyagedény, számos nagyérdekű bronzlelet, köztük egy rendkívüli nagy és ritka formájú bronzcsákány, négy vörösrézvéső, őskori arany láncszemek, népvándorláskori aranygyűrű, középkori szokatlan nagyságú sarkantyú és nyilhegyek, XV-ik századbeli ezüst kehely, XVI. és XVII-ik századbeli ötvös-művek, kelyhek, kupák, tálcák stb.

Mindezek ismertetését ezuttal azért nem közöljük, mert jelentékeny részük már is rajzolás alatt áll, amikor is legközelebb folyóiratunkban fogjuk azokat kellő méltatással bemutatni.

A társulat ezuttal köszönetet szavaz Csoma József úrnak gyűjteménye szíves bemutatásáért.

Az ezután következett választmányi ülésen *dr. Réthy László*, mint jegyző, a kiküldött pénztárvizsgáló bizottság, Zsigmondy Gusztáv, Majláth Béla és *dr. Szendrei János*, jelentését olvassa fel, mely szerint, a pénztár megvizsgáltván, minden a legnagyobb rendben, az 1887-ik évi bevétel 2790 frt 80 kr., a kiadás 2280 frt 84 kr., s a pénztári maradvány 510 frt 04 krnak, a társulat összes vagyona pedig 8410 frt 04 krnak találtatott; miért is Czanyuga József társulati pénztárnoknak ezen évre nézve a felmentvény megadatik s buzgalmaért köszönet szavaztatik.

Ugyancsak *dr. Réthy László* olvassa fel ezen bizottságnak a jövő évi költség előirányzatra vonatkozó javaslatát.

E szerint a társulat bevételei a jövő 1888-ik évre 2844 frt 01 kr., kiadásai pedig 2835 frittal állapíttatnak meg.

Végül a választmány a választást ejti meg, melynek folyamán a következő három évre titkárul: *dr. Szendrei János*, pénztárnok: *Czanyuga József*, ügyész: *Gaal Ernő* ügyvéd; a szakosztályok elnökei és előadói pedig a következőleg választattak meg:

I. Az ősrégészeti és embertani szakosztály elnökei: *dr. Lenhossék József* és *dr. Rómer Flóris*. Előadója: *Kuzsinszky Bálint*.

II. Az antik emlék- és éremtani szakosztály elnöke : dr. Hampel József. Előadója : dr. Fröhlich Róbert.

III. A magyar emlék-, érem-, czímer-, pecsét- és fegyvertani szakosztály elnöke : báró Radvánszky Béla. Előadója : dr. Thallóczy Lajos.

IV. Az egyházi régészeti szakosztály elnöke : dr. Henszlmann Imre. Előadója : dr. Czobor Béla. — Ezzel a közgyűlés véget ért.

Dr. Szendrei János, titkár.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT f. évi január hó 31-én tartotta ez évben első nyilvános ülését, Pulszky Ferencz elnöklete alatt. Jelen voltak : Báró Orbán Balázs, Hunfalvy Pál választmányi tagok, dr. Torma Miklós, dr. Fröhlich Róbert előadó, Halavács Gyula, Kunvári Fülöp, dr. Zicher Gyula és dr. Szombati Ignác és 16 más hallgató, valamint a társulati titkár és pénztárnok. Az első előadást *báró Orbán Balázs* tartotta Dézs város régiségeiről. Legelsőbbben említi a reformátusok csúcsíves templomát, különösen szép sugár tornyával. Az egészet úgy építészeti arányai, mint sekrestyéjének boltozata után a XV-ik században épültnek tartja, a templomban előforduló 1580-ik évszám, későbbi restauratiót jelez. A 37 öl magas torony egyik szögletéhez mérés lépcső-torony van támasztva, oly formán, mint a kassai domnál. A templomban egy harang függött, a mely azonban meghasadván, utóbb beöntetett. A rajta levő föliratot értekezőnek sikerült megmenteni. Minusculás betűkkel írva, a következőleg szól : i+n+ri. 1477+ave+maria+gracia+plena.

A templomtól északra emelkedik a Szamostól mosott aljával az Óvár nevű magaslat, melyen egy 1570-ben épült régi ház is van, nevét pedig amaz erőtől vette, melynek nyomai rajta maig is láthatók. Oldalában vannak a nagy lapos kövek, melyeken a monda szerint honfoglaló őseink pihentek. Az Óvár alján ismerteti a díszes Rákóczy-palotát, melyet eredetileg Báthori Zsigmond építtetett. Kapuja fölött ma is látható a kőbe vésett Báthori-czímer és az S. B. betűk. A mostani kaszinó alapfalaiban vannak a régi kolostor alapjai. Ezekből került ki az a sírkő is, a mely most az egyik bolthelyiségbe van befalazva s a melyen csak az MCCCC XXIII. évszám olvasható még.

Ezután, méltatva Dézs hadászatiilag fontos fekvését, már az ősidőkben mint ilyennek nagy szerepét. Különösen kiemeli a Rózsa-hegyet, melyen a krónikákban is említett Dézs-vár állott. E vár köveit századokon keresztül használták a városban építkezésre. A Czicz-hegyen hasonlólag váromladványok vannak. A második értekező *dr. Fejérpataky László* volt, ki becses tanulmányát olvasta fel, Brassó város régi kereskedelméről és műiparáról. Az értekezést egész terjedelmében folyóiratunk legközelebbi számában veszik tagtársaink. Ezután *Pulszky Ferencz* társulati elnök mutatott be két bronz csákányt, a melyeknek egyikén két kacsza alakja van kiöntve, továbbá egy nagyobb szabású és igen szépen diszített vaskori ezüst karvéd-tekerceset, egy XV-ik századbeli templomi kelyhet, érdekes góth minusculás felirattal és egy XVI-ik századbeli talpas vadász pohárt kivert diszítésekkel és vadász jelenettel. A választmányi ülésen *Dr. Fröhlich Róbert* jelentése olvastatik fel a társulat anyagi támogatásával foganatosított pannoniai kutatásai eredményeiről.

Új tagokul megválasztatnak : Rách Ferencz városi hivatalnok Sopronban, (ajánlja ifj. Storno Ferencz, dr. Tóth Lőrincz lyc. igazgató tanár Rozsnyó, (ajánlja a titkár) és Banczik Sámuel ág. hitv. lelkész, Turicska.

Végül bemutatattatott a múlt évi december havi és a folyó évi január havi pénztári kimutatás, melyeket e füzet borítékán közlünk.

Dr. Szendrei János, titkár.

HOL GYÁRTOTTÁK DÁCIA ŐSLAKÓI KÉZI MALOMKÖVEIKET?

A történelemelőtti népek ipari előhaladottsága, kereskedelmi összeköttetéseknek iránya és tárgya bizonyára nem utolsó érdekű kérdések a szak művelőire.

A legkisebb utbaigazítást se szabad e tekintetben kicsinyelnünk, mert az előttünk kisszerűnek látszó észlelet másoknál kellő módszerrel és megfelelő adalékokkal értékben, fontosságban sokat nyerhet. A prähistoricus telepek kutatói előtt bizonyára feltűnhetett, hogy Erdélyszerte a keleti határszártól ki az Alföldig mindenütt egy szivacsos szerkezetű, kékesbe hajló, majd erősen fekete bazalt-féleségből készült a kézi malomkövek tulnyomó része. Hogy kivételképen a helyi jó minőségű anyagot se vetették meg, azt épen hunyadmegyei példákkal igazolhatom, hol tudniilik a dévai vörhenyeges trachyt szintén használatba jött. De hogy a fenn említett anyagból formászerű gyári ipar keletkezett s hogy ez anyagból készült őrlők iránt feltűnő előszeretettel viseltettek őslakóink, arra nézve száz meg száz példát említhetnék fel. A forgalmi kiterjedtség igazolásául álljon itt mindjárt Déva, Felső Boj, Zám mellől (Hunyadm.) Lonkány, Gredistye (szászvárosi völgy), Csáklya, Gyertyános, Toroczko, Parajd, Ilyesmező, Sóvárád, Kibéd, Kőhalom s Háromszék pár községe. Ime ez egymástól jókora távolságban, és különböző magasságban fekvő lelőhelyek mindenikén hajszálnyira megegyezik, nemcsak az anyag, de a kiállítás technikája, a méretek minősége is olyannyira, hogy ily fokú hasonlóságot s mondhatni egybevágóságot csakis egységes vezetés, azonos minta és munkaterv mellett képzelhetünk el.

Már jó ideje Hévizhez helyeztem ezt az általam legott feltételezett gyártelepet, honnan nagy hihetőséggel a házaló kereskedés útján a nagy számban, de egy ugyanazon szabványok szerint előállított termékek forgalomba jöttek. Legutóbb régi vágyamnak nem tudék ellenállani s Téglás István öcsémnel a helyszínére kirándulva, feltevésem helyességét konstatálhatók. A Kőhalomhoz tartozó Torzson félszigettől Hévizen át Hidegkutig elterülő fensikon elszórva hevernek azon tuskók, melyek az itt szóban forgó tárgyak anyagát szolgáltatták. Ugy látszik, a Hévizhez letelepedett rómaiak is átörökölték a már itt talált malomkészítést, mert a római várak, őrhelyek romjaiban igen ritkán nélkülözzük az ilyen malomköveket, és legalább Várhely, Veczel, Apulum, Torda (Potaissa), Germizea, (Cugmo) következetesen elénkbe tárják azokat.

Bátran és tartózkodás nélkül bevezethetjük tehát Hévizt e malomkövek gyártási helyéül s ezzel új példát nyújthatunk arra, hogy a munkafelosztás érvényesítése már az őshajdankorban és nálunk is el vala bizonyos iparágnál terjedve.

Téglás Gábor.

ŐSKORI SCULPTURA A TORDAI HASADÉKBÓL. Szilágyi Gyula ev. ref. collegiumi tanár barátom, mult nyáron nejével az erdélyi Érczhegység övében kialakult hirneves «Tordai hasadéket» meglátogatva, mindjárt a szoros első nyílásánál — a hol azonban a Tordáról érkezők belátogatnak, neje egy karczolatos kődarabot vett fel. A durva mivű karczolat láttára már már az eldobásra határozták magukat, mikor eszükbe jutott Herepey Károly nagyenyedi tanár gyűjtési buzgalma. Igen helyesen odaszánták a jelentéktelennek látszó leletet, melyet rajzilag is be kívánok mutatni. Egy ívezetes barázda jelzi a homlokot, a felett a fej bubját egyenesebben futó barázda ábrázolja. A szemek két körben, az orr egy merőleges vonalban, a két arcz egy-egy ferde karczolatban

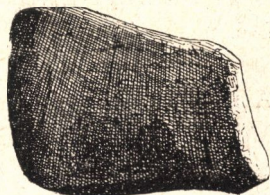
esett ki s a szájra egy ellypticus vonás jutott. A szabadkézzel és primitiv módon egy mészkö töredékre vésett arczot, azon præhistoricus településsel vagyok hajlandó kapcsolatba hozni, melynek durva és cziradás cserepekben nyilatkozó maradványait a Tordai hasadék kettős sziklakapuzatán találtam. A szorosban levő barlangok is megőrzék az ősember iparának emlékét abban a serpentin kőfejsze töredékében és quarczvésőben, melyet a tordai unitárius gymnázium gyűjteményében Pálffy Károly barátom volt szives megmutatni. Ezekkel összevetve a karczolatos arczkép korát is megállapíthatónak vélem.

Téglás Gábor.

SMIRGEL VÉSŐ A CSÁKLYAI TELEPRŐL. Alsó fejrmegeye Csáklya nevű helysége határában (Tövis mellett) Herepey Károly egy meglepő gazdag

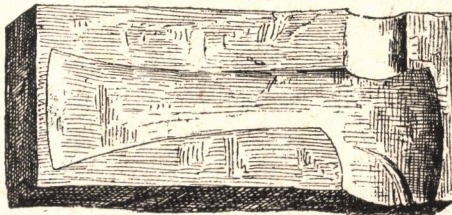

őskori telepet aknáz. A telepről már Neigebauer adott hirt,* ki 1847. ápril hó 27-én itt durva és finom cserepeket ásott fel s Julius Cæsar és Augustus-féle danárokat gyűjtött. Hene gyulafehérvári kanonok még ezt megelőzőleg említést tesz az itt talált barbar tetradrachmakról. A telepet Torma Károly** is figyelemre méltatá s jelentése a kolozsvári muzeumegylet 1879. évfolyamában látott napvilágot. A rendkívül változatos és különböző korú leletek a római hódításig terjednek s egész kis muzeumot eredményeztek N.-Enyeden. Csak az a kár, hogy Herepey Károly az annyira kíváncsú monographia megírásával folyvást késlekedik. Pedig, hogy mennyi tanuságos anyag vár ott feldolgozásra, arról az előzetes kiadások is kellőképen tájékoztatnak minden ahhoz értőt. Ez alkalommal a sok neolith-bronz és római tárgyból csupán egy *smirgel* vésőt kívánok Herepey engedelmével bemutatni. A csinos kis véső culturtörténelmi jelentősége igazán nagy, mert míg leleteink túlnyomó része biztosan meghatározható hazai kőzet lelőhelyekről származik, addig a *smirgel*, Naxos szigetétig nem található sehol s az egykor arrafelé, illetőleg arról Dacia hegyei közé irányult fogalmi kapcsolat tényleges bizonyítékát nyerjük benne. És ezen az úton származtathatjuk le azon díszítési motivumokat is, melyekkel főleg Torma Zsófia Tordosról lépé meg a tudós világot.

Téglás Gábor.

ÖNTŐMINTA A CSÁKLYAI TELEPRŐL. A csákliai telep a művelődési korok teljes sorozatát illusztrálja leleteiben egész a római korig. A bronzkort nagyszámu lándzsa, fibula, véső, sarló, kés, beretva stb. képviseli. Mindez csak nyer fontosságban azon körülmény által, hogy ott a helyszínén nemcsak az öntési leányok fordulnak elé; de egyuttal rézszárványokat is találtak annak jeléül, hogy a réz bizonyos házi kohászatát a telep lakói gyakorolták. Öntési minta mindazonáltal csak egy jelentkezett, melynek eredetije N.-Enyeden Herepey Károly gyűjtésében található, s mely a késő bronzkor ama csákány formáját örökíti meg, melyet Bessenyo (Háromszék megye) szolgáltatott, Erdélyből nagyobb számban, s melynek rajzát Dr. Hampel József a bronzkor Magyarországon című művének XXXII. tábláján 3. á. a korosi kincsből (Baranya m.) s XXXI. t. 3. á. a kolozsvári muzeumból XXXI. t. 6. á. a székely muzeumból Sepsi-Szt-György bemutat.

A rajzunkban látható öntőminta anyaga talkospala, (mely kőzet úgy a Bihar

* Neigebauer Dácia 170. lap.

** A csákliai őstelep. Erdélyi muzeum. VI. köt. 1879.

kristályos falaiban, mint a déli Kárpátok láncolatán előfordul). Az öntési barázda hossza 13 cm. Ekkora csákányra vala tehát számítva. Az öntési mélyedésen kívül gondosan le van simítva az egész felület, szélessége 7 cm., vastagsága 3 cm. Az egész minta hossza 16 cm. Érdekes, hogy ellenkező oldalán egy még nagyobb csákány mintáját viseli.

Téglás Gábor.

A SZENT-ENDREI SARKOPHAG. Szelvényi szent-endrei rendőrkapitány f. é. nov. hó 12-én táviratilag arról értesíté a n. muzeum igazgatóságát, hogy a vasúti földmunkálatok alkalmával érintetlen sarkophag került napfényre. A régiségosztályi őr felszólítására tehát még az nap délután kirándultam Molnár Viktor muzeumi laborans kíséretében Szent-Endrére; ez alkalommal azonban az idő előhaladottsága miatt a sírt annál kevésbé találtam czélszerűnek felnyitvatni, minthogy a nevezett kapitány úr teljes készséggel megígérte, hogy a koporsónak mindaddig, míg újra és pedig alkalmasabb időben megyünk ki, semmi bántódása nem leszen.

Hétfőn, f. hó 14-én tehát ismételen kirándultunk a lelet helyére. A jelzett kőkoporsót Szent-Endre tőszomszédságában, annak délkeleti határán, a Dunától nem messze, mintegy 300 lépésnyire találták. Vele együtt, még pedig tőle keleti irányban más két, a földben kőquaderekből kirakott, jóval kisebb méretű sírra akadtak, melyek azonban állítólag a csontoknál egyebet nem tartalmaztak. Az ezektől keletre, mintegy 15 lépésnyire napvilágra jutott második sarkophag fedetlenül állott, belsejét pedig föld tölti be.

A felbontandó kőkoporsó, mely a földben 1 méternyi mélységben találtatott, kelet-nyugoti irányban volt elhelyezve és sem méreteire, sem alakjára nézve nem mutat valami jellemzőt. A 210 cm. hosszú, 95 cm. széles és 68 cm. magas sírláda három oldallapja síma, egyik hosszlapján azonban a felirat számára, mely mint különben gyakorta, itt is valamely ismeretlen okból hiányzik, a szokásos római album idomú reliefkeretet látjuk. Mintegy 30 cm. magas fedele modern háztetőinkre emlékeztet. Négy sarkán akroterionszerű ékítést mutat, hosszoldalai közepén pedig egy-egy félkorong idomú antefixum díszíti.

Felnyitvatván a koporsó, nem találtunk benne egyebet, mint egy Trajanus-féle (?) bronzérem kíséretében egy fejével nyugotra fektetett férfiú csontvázát. A csontok a legnagyobbtól a legkisebbig a maguk kellő helyén feküdtek. Iszapnak vagy földnek semmi nyomát se találtuk. E jelenség oka nyilván a koporsó gondos elzáratásában rejlik. A fedél ugyanis egyrészt beólmazott vas-
kapcsokkal volt a sírláda-hoz erősítve, másrészt pedig a fedél és sírláda szélei között netán támadt rést a leggondosabban ragaszszal töltötték ki.

Kuzsinszky B.

A NEMZETI MUZEUM ÉREM- ÉS RÉGISÉGOSZTÁLY gyarapodása 1886. augusztus végéig. A régiségtár egy évi szerzeménye rendesen egy-egy kis muzeummal szokott fölérni: összes darabszáma a jelzett időszak alatt 3096 darabra rúgott.

Ha e jelentékeny növedék megszerzésének módjait tekintjük, úgy azt tapasztaljuk, hogy évről-évre ritkulnak az ajándékok, leginkább azért, mert

vidéken lakó régiségkedvelők inkább a helyi muzeumoknak szánják tárgyaikat mint a központnak, de másfelől azért is, mert a régiség-kereskedők, mindenféle széledő csapatja a legcsekélyebb értékű, sőt gyakran kereskedési érték nélküli emlékekre (p. o. római sírkövek) is kiterjeszkedik.

Az ajándékokon kívül a hivatalos küldemények is gyérülnek. A büntető törvénykönyv §§-ai, melyeknek hivatása volna a régiségleleteket megóvni az enyészettől, s e mellett megvédeni a kincstár érdekét, legtöbbször eltévesztik hatásukat; előmozdítják az eltitkolást és sokszor a lelt tárgyak tönkretételét s illetőleg beolvasztását okozzák. Kiválóbb hazai műtárgyak kivitele ellen pedig nincs törvényünk, és ha volna, akkor sem lehetne módunkban olykor, midőn egy-egy közép- vagy újkori ötvösmű ára sok ezerre megyen, annak kivitelét az országból megakadályozni. E mellett még az osztály évi dotációja csekélyebb, semhogy a jelzett nehéz viszonyok közepette drágább hazai emlékek tekintetében akár csak jómódú belföldi műgyűjtőkkel versenyre szállhasson.

Az egy évi gyarapodásnak több mint két harmada (2164 darab) az *őskori tárgyakra* esik. Az őskori osztály réz- és bronzkori szakaszára igen kedvező volt az utóbb lefolyt esztendő, nem kevesebb mint 8 bronzleletet szerzett a muzeum az ország különböző vidékeiről.

A bronzkorhoz közvetlenül csatlakozó korszakok emlékei, az úgynevezett La-Tène és az u. n. hallstadti civilizáció maradványai hazánkban sűrűbben találhatók, mint még néhány évvel ez előtt képzeltük. Legsűrűbben a dunántúli vidéken akadunk reájuk. E korból legnevezetesebb a tolnamegyei kurdi lelet, mely egy nagy vederből és 12 itália eredetű sodronyos cistából állott. E rendkívül becses leletből a vedret és 9 cistát gróf Apponyi Sándor a nemzeti muzeumnak ajándékozta. A *római gyűjtemény* számára az ó-budai Duna-ágból, Szt-Endréről, a vinczellér-iskola telkéről, Budafokról, Rákos-Palotáról Tétényből kerültek a muzeumba érdekes leletek. Ezen emlékcsoport legbecsesebb múlt évi szerzeménye egy négyszögídomú ólomtáblácska a lovasok istennőjére, Hipponára, vonatkozó domborművel. Az összes római régiségek száma 400-ra megyen. *Népvándorláskori* emlék kevesebb akadt, mint a megelőző években. A múlt évi szerzemény összes idetartozó része csak kevéssel haladja túl a 300-at, ebben 4 arany és 6 ezüst tárgy van. A *hazai középkori emlékek* között legszebb szerzemény a brassai ötvösök ezüst czéhtáblája 1556-ból. Az ékszerek közt legszebbek a XVI. századbeli ezüst, a kispetri leletből való övlánczok, gyűrűk és kanál, melyeket a honi ötvösök az akkor már teljesen meghonosult renaissance formák mintájára készítettek. Részben a XVI., részben talán XVII. századból származik 9 ezüst csésze, melylyel az idén egy igen érdekes emléksorozat gazdagodott. A *kegyeleti emlékek osztálya* tetemesen gyarapodott. Liszt hagyatékából a nagy mester életének különböző szakaira emlékeztető ékszereket, arany és ezüst koszorúkat, karnagyí pálczát, emlékérmeket, hódoló föliratokat, képeket és egyéb kegyeletes rokonszenvről tanúskodó emléket kapott a muzeum, többi közt a Beethoven zongoráját is.

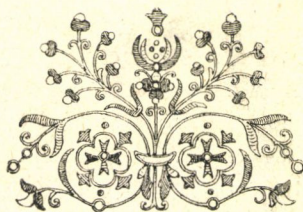
Éremtár. Nemzeti Muzem éremgyűjteményébe mindössze 6 lelet jutott, melyekből 1227 használható példányt lehetett válogatni. Sokkal jelentékenyebbek úgy számra, mint tudományos fontosságra a magángyűjteményekből való szerze-

mények. Ez évben különösen 2 nevezetes gyűjtemény került a muzeumba ; nevezetesen : a Dobóczky Ignác-félének utolsó része, mely 1236 darab moldva és oláh érmekből s pénzekből áll, s a Stuhr-féle gyűjtemény egy része : összesen 128 drb, eddig a muzeumban hiányzó többnyire Árpád-kori érem. Éremkereskedésből mintegy 100 darabbal lehetett a gyűjtemény Árpád-kori részét kiegészíteni, míg a vegyeskori sorozatra esik egészben 34 példány, közte 25 arany. Az ókori éremosztály legjelentékenyebb növedéke a györki pusztán lelt Kr. előtti harmadik századból való 25 drb tetradrachma, ez éremcsoport teljes növedéke 193. Az újkori érmek gyarapodása 9 arany, 199 ezüst és 37 drb rézérem volt.

Az osztály *szakkönyvtára* 54 szakfolyóirattal 177 kötetben, és 105 tudományos munkával 111 kötetben gyarapodott ; a könyvtárból 41-en összesen 228 művet kölcsönöztek ki tudományos használatra.

A régiség osztályba vétel, vagy meghatározás céljából beérkezett éremleletek száma 9 volt, az ezekben foglalt, vagy egyenként bemutatott érmeké pedig megközelítette a 30,000-et. A régiségtárt ez évben összesen 120 nyitáskor, 70,797 egyén látogatta (Az osztály hivatalos jelentéséből.)

LAPSZÉLI DISZÍTÉS A BÉCSI 1469-1K ÉVI MISSALÉBÓL.

MÁTYÁS ÉS BEATRIX ARCZKÉPEI CORVIN-CODEXEKBEN.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

E folyóirat 1885-iki folyamában ismerttettem azon Corvin-codexeket, melyeket Attavantes de Attavantibus, a hírneves florenczi miniator festett. Ez alkalommal azon Corvin-codexekre hívom fel a szakférfiak figyelmét, melyek miniatürjeikben *Mátyás király és Beatrix királyné arczképét föntartották* s ezeknek iconographiájához nyújtanak adalékokat.

A kérdést ezen szempontból irodalmunkban még senki sem tárgyalta, ennek felderítéséhez kívánok járulni, midőn a jelen közleményben összeállítom azon anyagot, mely Mátyás és Beatrix arczképeiről a Corvina irott emlékeiben fönmaradt.

Mátyás király könyvtárából ekkorig 120 Corvin-codexet ismerünk, melyek 38 európai könyvtárban vannak elszórva.

Ezekből 20 kézirat tartotta fön Mátyás király és Beatrix királyné arczképét, melyekből a brüsszeli «Missale» címlapján levő Mátyás-arczképet Henszlmann Imre nagyérdemű tudósunk «*Mátyás király egykorú arczképei*»* című értekezésében felhasználta. De sem Mátyásnak sem Beatrixnak többi arczképei, melyek részint az említett Missale szövegében, részint pedig más 19 Corvin-codexben előfordulnak, ekkorig még felhasználva nincsenek.

Ezeknek teljes sorozatát megkísérlem e helyütt összeállítani.

A legrégibb arczkép, mely Mátyás királyról egykorú kéziratban található, 1467-ből származik s *Andreas Pannoniusnak: De regis virtutibus ad Mathiam Hungariae Regem* című munkájában maradt fön, melyet a szerző Mátyás királynak ajánlott. A kézirat a vatikáni könyvtárban őriztetik s fényes kiállítású címlapján az initialében, Mátyás királyt karosszékekben ülve kormánypálczával kezében tünteti fel, átellenben a bal lapszéleben (heraldice véve) egy medaillonban lebegő angyal nyílt

* Archæologiai Közlemények. Budapest, 1861. II. kötet, 118—128. lap.

arany koronát nyújt Mátyás felé, alatta pedig egy másik medaillonban egy karthauzi szerzetes Mátyás felé vörös könyvet tart. Ez utóbbi nyilván a szerző, ki munkáját Mátyásnak ajánlja. Andreas Pannonius magyarországi származású karthauzi rendi szerzetes a Ferrara melletti szent Kristófról nevezett monostorban 1467. szept. 1-én írta munkáját, melyet bizonyos Márk mester bölcsésztől küldött Mátyásnak. Ebből következtetjük, hogy a kép, mely a codex címlapján előfordul s Mátyás királyt akarja jelképezni, nem az eredeti arczkép, vagy érem után, hanem képzeletből a miniator önkénye szerint készült, a mit bizonyít azon körülmény, hogy Mátyás király itten *szakállasnak* van festve, olyannak tehát, a minőnek őt sem a reánk maradt egykorú emlékérmekben, sem a Corvina maradványaiban, hol arca mindig szakáll nélkül van ábrázolva, nem találjuk. A codex ismeretlen miniatora Mátyás helyett, egy conventionalis olasz fejedelmi alakot festett az initialéba, ezért ezen képet Mátyás király arczképeinek sorozatába nem vettük fel, de mint Mátyásnak legrégebb festett arczképét, a történeti hűség szempontjából, szükségesnek tartottuk közleményünkben felemlíteni s megjegyezzük, hogy Andreas Pannoniusnak ezen, valamint egy másik munkáját Fraknói Vilmos a m. t. Akadémia Irodalomtörténeti bizottságának kiadványaiban közzétette, hol a Mátyás királyt ábrázoló címlapnak phototypiai hasonmását is mellékelte.*

Ennek előrebocsátása után constatálhatjuk, hogy a Corvin-codexekben Mátyás királyról fönmaradt arczképek sorozatát tulajdonképen a bécsi jezsuiták Corvin-Missaléja nyitja meg, melyet 1469-ben *Bécsben Georgius Cathedralis és Institoris nevű könyvmásolók* készítettek s mely arról nevezetes, hogy a Canon előtti képen Mátyás királynak legrégebb festett arczképét föntartotta. E Missalét eredetileg Mátyás király bizonyos Magyarországi Tamás ferenczrendi szerzetesnek 1469-ben oly kikötéssel ajándékozta, hogy az ennek halála után azon tartományban maradjon, a melyben ez meghal. Így volt a kézirat a mult század végeig, a rend saecularisatiójáig, a bécsi szent ferenczrendiek birtokában, honnan gróf Festetich László, ettől Kaltenbeck A. osztrák történész, innét Carolina Ludovica parma-piacenza-guastallai hercegnő s végül a római jezsuiták «Collegio del Gesù» gyűjteményébe s innét a bécsi jezsuiták könyvtárába került, honnan az 1882-iki magyar országos könyvkiállításon Budapesten a többi Corvin-codexekkel együtt közszemlére volt kitéve. E misekönyv *nem magyarországi egyház számdra készült*. A naptárból a magyar szentek s a szövegből ezeknek miséi hiányzanak. Miből következik, hogy a codexet nem magyarországi Missaléból másolták, colophonjából pedig

* L. Fraknói Vilmostól: Andreas Pannonius a Magyar Könyvszemlében 1879. 113. lap és Magyar Irodalomtörténeti Emlékek. Budapest, 1886. I. köt. I—XX II.

megtudjuk, hogy azt Bécsben 1469-ben Georgius Cathedralis és Institoris nevű könyvmásolók készítették. A misekönyv tehát nem Magyarországon készült. Ornamentikája, lapszéli díszítései, miniatűrjei és habitusa mutatnak ugyan sok hasonlatosságot azon festett kéziratokkal, melyek ez időben Pozsonyban az itteni káptalan számára íratnak, de semmi pozitív adatunk arra, hogy a codexet Magyarországon írták volna, nincsen. A misekönyv fődíszé a Canon előtti három nagy kép, mely assisi sz. Ferencz elragadtatását, Máriát a kis Jézussal és a keresztről levett Üdvözítőt vérző sebekkel ábrázolja. E képeken a német könyvfestészeti iskola jelleme nyilatkozik. Reánk nézve különösen az utolsó kép bír fontossággal, mert ez őrizte meg Mátyás király arczképét. A képen az Udvozító mögött a kereszt és a létra s egyéb kínzási eszközök, alatta három koczka, balra Judás, Pilátus és Heródes, jobbra szent Péter és az áruló szolgáló láthatók. Ezek alatt lándzsa, kard s oszlopon álló kakas. *Jobbra az előtérben Mátyás király térdel*, királyi palástban, zárt koronával fején. Arcza bajusz és szakáll nélküli, haja hosszú fodrokban foly le nyakára, kezeit imára emeli, szája előtt lebegő mondatszalgon Krisztus felé ez áll: *«Pie Jesu miserere mei»*. Ez Mátyás királyunk legrégibb arczképe, mely egykorú festett emléken ránk maradt. A király térdénél van a címer, mely négyelt pajzsban a magyarországi pólyákat, a kettős ezüst keresztet vörös mezőben, továbbá Dalmácia címerét, nemkülönben ezüst mezőben a beszercei vörös oroszlánt s a szív-pajzsban a gyűrűs hollót ábrázolja. A Corvin-codexek közt ez az egyedüli kézirat, melyben Mátyás címere az ország jelvényeiből és a beszercei oroszlánból, nem pedig, mint rendesen, az ország jelvényeiből és a cseh oroszlánból van összeállítva, a mi arra enged következtetni, hogy Mátyás király ezen kéziratot cseh királylyá történt megkoronáztatása előtt (1469. május 3.) ajándékozta fent említett szerzetesnek.

A kép alatt a következő egykorú felirat olvasható: *«Ego Mathias Rex Hungariae concessi hoc Missale fratri Thome de Hungaria, post cuius obitum maneat praesens liber in provincia qua claudit diem extremum»*.

Hogy ki volt a kép festője s vajjon a másolók egyike nem volt e egyúttal könyvfestő is, erről a codexben pozitív adat nincsen. Tekintve azonban azon körülményt, hogy Mátyás király itten mint a Missale *donator*a szerepel, valószínűnek tartjuk, hogy az ismeretlen miniator Mátyás király arczképét élet után, ennek eredeti arczképéről készítette. Ezt bizonyítja a *kép szakálltalan volta*, a kiálló pofacsontok és a magas ívezetű dús szemöldök, melyek Mátyás király későbbi emlékérméivel és más miniatűr arczképeivel teljesen egyeznek, ellenben a hosszúkás orr, az előrenyúló állkapocs eltérést mutatnak, Mátyás arczképét szegletessé teszik és valószínűleg inkább a német iskola felfogásának mint a királyi arczkép

(I. SZ.) MÁTYÁS KIRÁLY ARCZKÉPE A BÉCSI 1469-İK ÉVI MISSALÉBAN.

(Eredetije ezelőtt a római most a bécsi jezsuiták könyvtárában.)

(2. SZ.) BEATRIX KIRÁLYNÉ ARCZKÉPE 1476-BÓL.

(Eredetije a párizsi Diomedes Caraffa-féle Corvin-codexben.)

hűségének rovására esnek. Egyben megegyez a német iskola felfogása az olasz renaissance többi arczképeivel, hogy Mátyás király mind a kettőben *szakálltalannak van festve*, mely jellemvonás 1469-től kezdve 1490-ig, vagyis Mátyás király haláláig, ennek összes ismert arczképein következetesen tapasztalható. Megjegyezzük még, hogy ezen arczkép Mátyás királynak 25 éves korában készült s a legrégibb kép, mely róla festett emlékből ránk maradt. A N. Múzeum könyvtára ezen arczképet a Corvina maradványairól fölvett fényképmásolatok gyűjteményében bírja, honnan e helyütt kisebbített formában 1. sz. alatt bemutatjuk. 1469—1475-ig sem Mátyásnak, sem Beatrixnak arczképét írott emlékből nem ismerjük. 1476-ból a pármái királyi könyvtár: «*Diomedes Caraffa: de institutione vivendi*» című hártycodexében fönmaradt aragoniai Beatrixnak, Mátyás király II. nejének egy arczképe, melyet itt a muzeumi könyvtár fényképmásolatából eredeti nagyságban 2. sz. alatt reprodukálunk. Midőn ugyanis Beatrix, II. Ferdinánd nápolyi király leánya Mátyás királylyal el volt jegyezve, Diomedes Caraffa, a nápolyi király udvari embere, ennek megbízásából útutasításokat írt Beatrix számára, melyek ennek jövődöbeli hivatását voltak szabályozandók. Ezen utasításokat foglalja magában a pármái codex, mely sötétzöld és violaszínű pergamenra gömbölyű aranybetűkkel van írva, s ugyanazon eredeti példány, melyet a szerző Beatrixnak ajánlott. A kézirat fénypontja a címlap, mely miniatürben Beatrix királynét egész alakban ábrázolja, a mint a neki ajánlott könyvet Diomedes Caraffától átveszi. Beatrix hosszú ruhában egy padszerű széken ül, bal könyökét ennek támláján s lábát egy vánkoston nyugtatja, míg jobbával a szerző felé nyúl, hogy tőle a neki ajánlott munkát átvegye. Előtte a szerző térdel s két kezével egy nyitott könyvet tart Beatrix felé. Háta mögött ezen aranybetűs felírás olvasható: DIOMEDES PERPETUO FIDELIS, Beatrix alatt pedig ez áll: BEATRIX. A képet fényes kiállítású díszkeret foglalja be, melyben az aragoniai ház emblemái s alul Mátyás király és Beatrix királyné egyesített, ezalatt pedig Caraffának családi címere látható. A címer alatt ezen inscriptio áll: FIDELITAS.

Ezen emblemákat és magát a codexet a «Magyar Könyvszemle» 1879-iki folyamában tüzetesen ismerttettem. Itt csak azt emelem ki, hogy a codex miniatörát nem ismerjük (másolója Joannes Marcus Cinicus), de a miniatörökről kétségtelen, hogy Nápolyban készültek, a mint erről, ha a codexet a bécsi udvari könyvtár nápolyi provenientiaájú festett codex-eivel, melyek itt nagy számban vannak, összehasonlítjuk, alaposan meggyőződhetünk.

Megjegyzem még, hogy Beatrix ezen arczképe a legrégibb, a mit írott emlékből ismerünk, s későbbi arczképeitől kifejezésre úgy mint testalkatára nézve különbözik. Ez utóbbiakban Beatrix vonásai hatá-

rozotabbak, arcza kifejezőbb és testalkotása erősebb, a mint ezt alább látni fogjuk.

A legközelebbi datált kézirat, mely Mátyás király és Beatrix királyné arczképét megőrizte, a brüsszeli Missale, melyet Attavantes de Attavantibus 1485—1487-ig festett. A kéziratnak egész irodalma van.

(3. SZ.) MÁTYÁS KIRÁLY MELLKÉPE A BRÜSSZELI CORVIN-MISSALÉBAN 1485-BŐL.

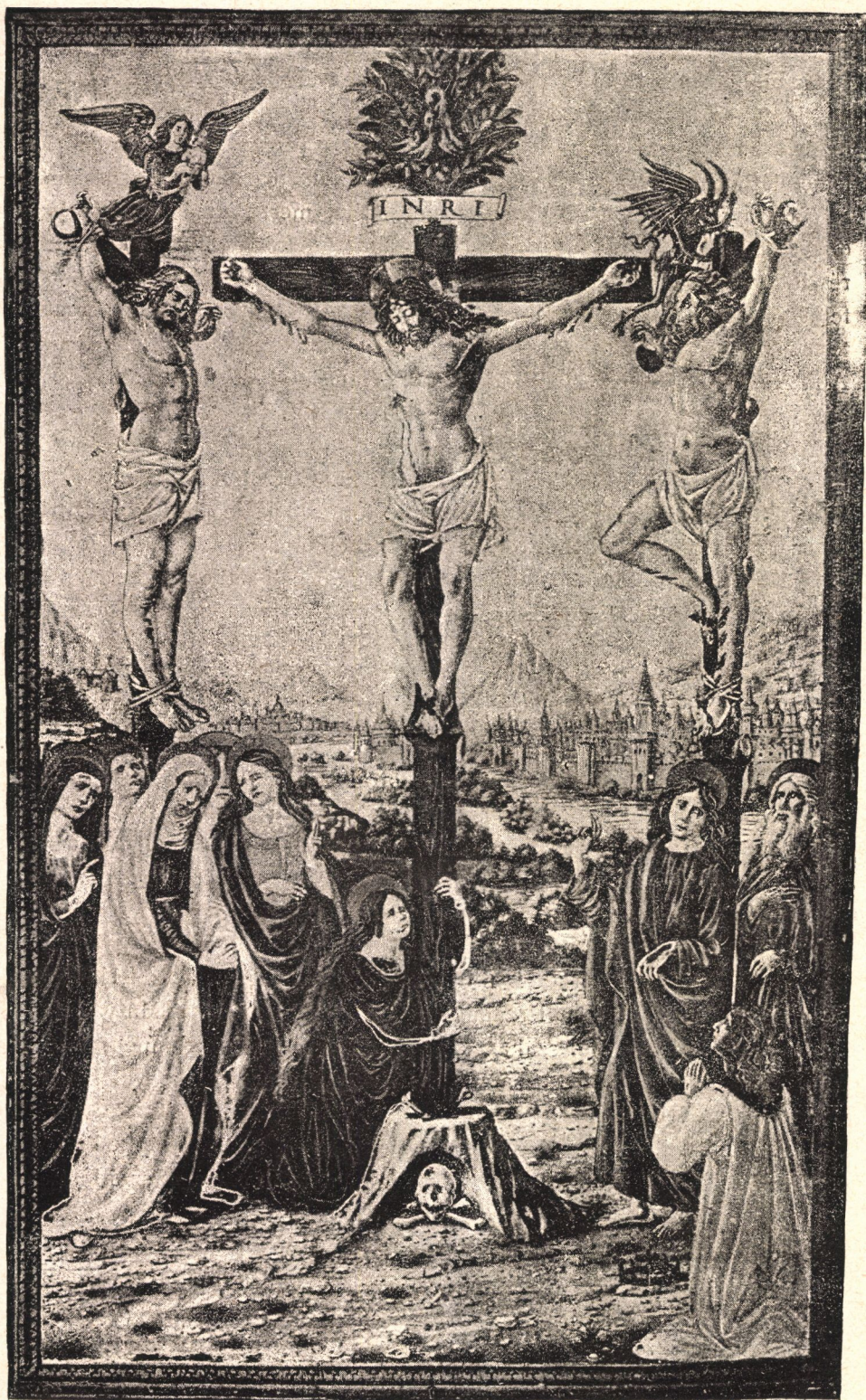
Nagy ívrétű hártán, góth betűkkel, pazar fénnyel és nagy művészi tökélyvel van kiállítva. A legszebb és legfényesebb Corvin-codex, a mit ekkorig ismerünk, több nagyszerű díszlappal, melyekből a címlap és a Canon előtti kép a legfényesebb. Ezenkívül számos kitűnő kivitelű lapszéli díszítések, nagyszerű miniatürök és mesteri kezdő betűk ékesítik. Mátyás címere a codexben legtöbb helyen felül van festve burgundi

(4. SZ.) BEATRIX KIRÁLYNÉ MELLKÉPE A BRÜSSZELI CORVIN-MISSALÉBAN 1485-BŐL.

(5. SZ.) MÁTVÁS KIRÁLY TÉRDKÉPE A BRÜSSZELI CORVIN MISSZALÉBAN 1485—1487-BŐL.

és spanyol fejedelmi címerekkel. Az eredeti címereket hártáival és papírral beragasztották s ezekre festették az új címereket. Az eredeti emblemák is átvannak alakítva, több helyütt azonban a beragasztott hártya, melyre az új címert festették, felpattant s most Mátyás címere ismét látható. Szórványosan a lapszéli díszítések közt a Corvin-emblemák egynémelyike megmaradt, alkalmasint azért, mert a másoló figyelmét elkerülte. A címlapon, melyet Henszlmann Imre említett cikkében részletesen ír le,* gyönyörű képen porphyroszlopos oltárt ábrázol, két-felől álló alakokkal. A kép alatt capitalis betűkkel a miniator neve a festés közé következőleg van bejegyezve:

ACTAVANTES DE ATTAVANTIBVS HOC OPVS ILLVMINAVIT
A. D. M. CCCCLXXXV.

és a Canon előtti képen:

ACTVM FLORENTIAE A. D. M. CCCCLXXXVII.

Mátyás király arczképe *háromszor* jön elő a codexben, Beatrixé kétszer; és pedig mindkettőjüké mint mellkép, színes medaillonban, továbbá a Canon előtti képen Mátyásé térdelő helyzetben, fődetlen fővel és imára összetett kezekkel és a codex 411-ik levelén arany éremben ismét mindkettőjüké e körirattal:

MATHIAS CORVINVS REX HVNG. és BEATRIX DE ARAGO
REG. HVNG.

E három arczképet a 3., 4., 5. és 6. sz. alatt találják olvasóink. Az elsőről, mely medaillonban Mátyás királyt mellképben tünteti fel, már Henszlmann Imre mondotta, hogy nem eredetiről, hanem emlékérem után készült. A király dús szőke hajjal, mely egészen a válláig ér és homlokának felső részét is eltakarja, van ábrázolva, fejét *cserkoszorú* övezi, nyakán pedig aranyos, gyöngyös és drága köves lánczot visel, míg vörös színű prémgallérral díszített köntöse alatt arany pánczél és ez alatt a fehér ing gallérja látható. A ruha szabása olasz ízlésre vall s az egész mellkép, ha leszámítjuk azt, hogy a művész Mátyás arczképet kissé idealizálta, szakasztott mása azon emlékéremnek, melyet közleményünkben a 14. sz. alatt itt bemutatunk, s mely valószínűleg Attavantesnek is mintául szolgált.

A címlap jobb oldalán szintén medaillonban látjuk Beatrix királyné mellképét arany dicssugaraktól környezve, a mint ezt a 4. sz. illustratio mutatja.

Ugyan ezen kéziratban a Canon előtti képen, mely a Golgothán fölfeszített Üdvözítőt a két latorral s a kereszt alatt a szokásos alakokkal ábrázolja, János és Arimathei József alatt látjuk másodszor* Mátyás király alakját, a mint hosszú köntösben, fődetlen fővel térdel és gömbölyű

* Idézett helyen.

(6. SZ.) MÁTYÁS ÉS BEATRIX ARANY EMLÉKÉRME, A BRÜSSZELI CORVIN MISSALEBAN 1485—1487-BŐL.

arczát az Üdvözítő keresztje felé emelve összetett kezekkel imádkozik. Dús szőke haja sűrűn vállaira omlik s egész arcza az imádságtól mintegy átszellemülve látszik. Ezen kép hasonmását közleményünkben az 5 sz. alatt adjuk.

Végül előfordul még ezen codexben Mátyás és Beatrix arczképe a 410. levélen, arany éremben, fönt említett köríráttal, a mint ez, a 6. sz. hasonmásban eredeti nagyságban látható.

A brüsszeli Missalénak minden tekintetben méltó párja a vatikáni Breviarium, mely az irodalomban mint *Breviarium Mathiae Corvini* ismeretes, ívrétű hártján, góth betűkkel, a Missaléhoz hasonló miniatűrökkel, lapszéli díszítésekkel és emblemákkal van kiállítva s szintén Attavantes munkája. Másolta 1487-ben «Martinus Faventinus presbyter», de festéséhez Attavantes csak későbbben foghatott, mert daczára annak, hogy 1492-ben (tehát Mátyás halála után két évvel) még dolgozott rajta, munkája mégis befejezetlen maradt, s a tervezett miniatűröket és lapszéli díszítéseket az utolsó leveleken már el nem készíthette. A codexben van kilencz nagyszerű, féllapot elfoglaló miniatűr, bibliai allegoricus képekkel, számos kisebb miniatűr és a szokásos Corvin-féle emblemák. A főlapok díszkeretekkel, a többi lapok lapszéli díszítésekkel ékeskednek. A második díszlapon (8. lev.) látható Mátyás király és Beatrix királyné arczképe.

A codex 8-ik levelén ugyanis egy fényes kiállítású miniatűr van, mely az egész díszlapnak felét teszi s közleményünkben a 7. szám alatt az eredetinek megfelelő nagyságú hasonmásban látható. A kép szent Pál apostolt ábrázolja, a mint kősziklán állva szónokol. Jobbjában a szokásos egyenes kard, míg baljának mutató ujját ég felé emeli. Előtte figyelő sokaság, nők és férfiak, köztük az első sorban *Mátyás és Beatrix*. Mátyás király olasz szabású köntösben széken ül, jobbjá bal mellén fekszik, míg baljában arany jogart tart. Fejét nyílt arany korona fedi. Dús szőke haja hullámosan folyik le vállaira s ezeket egészen eltakarja. Mellette jobbról szintén olasz szabású köntösben egy ismeretlen fiatal férfi ül, fején cserfakoszorúval, arczát Mátyás felé fordítja és jobb kezének mutató ujját figyelmeztetőleg fölfelé emeli. Balról Beatrix királyné kivágott hosszú ruhában térdel és kezeit imára összetéve tartja, fején semmi dísz, haja simára van fésülve, nyakán fehér gyöngysor. Háta mögött egy széken nyílt arany korona fekszik, mellette pedig egy nő arany jogart tart, mely nyilván a Beatrixé. Ezeknek háta mögött nőkből álló csoport (köztük három férfi) áhitatos arczczal szent Pálra figyel, s a háttért egy város látképe foglalja el. Ha most Mátyás és Beatrixnak ezen arczképét a brüsszeli Missaléban előforduló, szintén Attavantes által festett, arczképeivel összehasonlítjuk, úgy az eltérés a kettő között igen szembetűnő. Följebb mondtuk, hogy a Missale

(7. SZ.) MÁTYÁS ÉS BEATRIX ARCZKÉPE A RÓMAI VATIKÁNI CORVIN-BREVIARIUMBAN 1487—1492-BŐL.

medaillonjában levő arczkép Mátyást idealizálva tünteti fel, de mindamellettsz abban kifejezésre jutnak annak jellemző pofacsontjai, orra és szája, melyeket a jelen arczképen nélkülözünk. Itt Mátyás arczélben nézve, sokkal fiatalabbnak látszik, mint az előbbi arczképen, pedig ez a kép az előbbinél néhány évvel későbbben készült. Ellenben Beatrix, kit a Missale medaillonjában Attavantes még Mátyásnál is jobban idealizálva festett, a jelen arczképen nagyon is reálisan van festve s inkább hasonlít azon arczképekhez, melyek Beatrixról emlékérmeken és az ambrasi gyűjtemény márvány domborművén fönmaradtak.

Sem a brüsszeli Missalét, sem a vatikáni Breviariumot, melyek Attavantesnek legkitünőbb alkotásai, személyesen, autopsia útján nem tanulmányoztam, s így az ezekben előforduló miniatűrökről ítéletemet nem közvetlen tapasztalásra, hanem csak fénykép-másolatra alapítom.

A legközelebbi keltezett kézirat, mely Mátyás és Beatrix királyné arczképét föntartotta: Didimi Alexandrini de Spiritu Sancto et Cyrilli Alexandrini opera című Corvin-codex, melyet Flórenczben 1487 decz. 4-én Sigismundus de Sigismundis másolt s mely azelőtt Rómában a jezsuita-rend «Collegium Romanum» című intézet könyvtárában, ez idő szerint pedig ismeretlen könyvtárban, őriztetik.

A kézirat fénypontja a három címlap, melyből különösen a 2-ik, mint a renaissancekori miniatűr festészet remeke válik ki. Ez egy oltárszerű emelvényt ábrázol kiágazó lábazattal, pillérekkel, gerendázattal és megfelelő orommal. A díszlap nagy ívrétben az egész oldalra terjed s nagy és kis miniatűrjeinek, valamint egyéb díszítéseinek compositiójával és kivitelével a szemlélőt egyaránt lebilincseli. E miniatűröket, nézetem szerint nem Attavantes festette. Jellemük más miniator kezére vall és pedig olyanéra, ki a könyvfestés művészetében még Attavantesnél is magasabban állott. Hogy ki legyen ez? erről positiv adatunk nincsen, de a flórenczi Laurenziánában levő hasonló kivitelű codexek alapján, melyeket Anziani, a Laurenziana könyvtárnoka és Eugène Munz Francesco Antonio de Chericonak tulajdonítanak, valószínűnek tartom, hogy a Didimus-codexet úgy mint a modenai estei könyvtár Gregorii Magni Dialogi et Vita etc., valamint a bécsi udvari könyvtár Hieronymus Explanatio etc. és Hieronymus in Matheum et Marcum című Corvin-codexeket, melyek mind Flórenczben 1488-ban készültek, szintén ő festette. Az általa festett codexben maradtak fön nézetem szerint Mátyás és Beatrixnak legjobb arczképei, melyek, ha Galeotti, Bonfini és más egykorú írók leírásait a reánk maradt emlékérmekkel és a bécsi ambrasi gyűjtemény domborműves arczképeivel összehasonlítjuk, azoknak valódi arczvonásait leginkább megközelítik.

Ezen arczképek közt első helyen áll Mátyás és Beatrixnak a Didimus-codexben előforduló két arczképe, melyeket mi a király összes

miniatur arczképei közt legsikerültebbeknek tartunk. A díszlap jobb szélében, a két oszlop közt, Mátyás király bő ujjú, biborszínű, hermelin galléros palástban, melyet nagy boglár kapocs tart össze, térdel s két kezét fölfelé emeli, szája nyitva van, mintha imádkoznék, fején nyílt arany korona, rőt haja hosszú göndör fürtökben hull vállára, előtte nagy egyenes kard fekszik; átellenben tőle a bal lapszélben szintén két oszlop közt térdel hosszú világoskék ruhában Beatrix királyné, imára összetett kezekkel. Haja simára van fésülve, fején nyílt arany korona.

(8. SZ.) MÁTYÁS KIRÁLY ARCZKÉPE

(9. SZ.) BEATRIX KIRÁLYNÉ ARCZKÉPE

A RÓMAI DIDIMUS CORVIN-CODEXBEN 1488-BÓL.

Mind a két kép reálisan van festve s Mátyást és Beatrixet idősebb korában, uralkodásuk utolsó éveiben tünteti fel. Mátyás arczképében érvényre jutnak ennek jellemző vonásai: a dús szemöldök, a széles pofacsontok, a nagy száj és orr, Beatrix arczképe pedig egészen olyan, mint a minőnek őt az ambrasi gyűjtemény márvány reliefjén látjuk.

Mind a két arczképet a 8. és 9. szám alatt eredeti nagyságú hasonmásban adjuk. A szóban levő kéziratot eredetiben nem láttam s a leíráshoz csak a fénykép-másolatokat és dr. Rómer Flóris nagy-érdemű tudósunk ismertetését használtam.

Ugyanezen művésznek tulajdonítjuk a bécsi udvari könyvtár «Hieronymus in Matheum Marcum et Ecclesiasten Commentarius» című codexét, melyet szintén Sigismundus de Sigismundis 1488. október 18-án másolt, s mely a II-ik címlapon Mátyás arczképét egy hosszúkás mellképben föntartotta. E kép a királyt olasz szabású vörös köntösben babérkoszorúval fején ábrázolja. Arczvonásai, különösen orra, szája, álla igen jellemzők. Dús haja elől homlokára van fésülve s ezt egészen eltakarja, hátul pedig göndör fürtökben omlik vállaira. E kép 1488. okt. 18-a és 1490. április 6-ika közt készült, mikor Mátyás király 45—47 éves volt; itt azonban sokkal idősebbnek van festve. Arcza ránczos, öreges kinézésű, s dús haja már nem oly szőke, mint az előbbi képeken, hanem őszszel vegyest, a mi a hajzatnak hamvas színt kölcsönöz. E kép, ha hűségét tekintjük, méltán a Didimus-codexben levő arczképhez sorakozik és vagy eredetiről, vagy pedig igen jó emlékéremről készült, reális inkább mint ideális s igazolja azt, a mit Mátyás királyról egykorú írók följegyeztek, hogy t. i. idő előtt megöregedett.

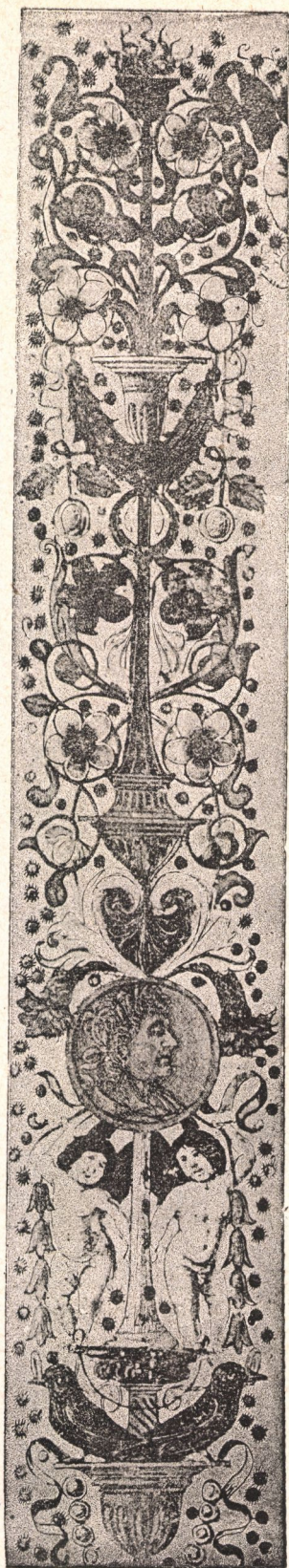
Ezen arczképet közleményünkben a 10. sz. melléklet eredeti nagyságú hasonmásban mutatja. Miután ezen codex másolatát Sigismundus de Sigismundis 1488. okt. 18-án s a Didimus codexet 1488. decz. 4-én fejezte be, ez utóbbi 46 nap alatt készült.

Ugyanezen művésztől valók a modenai estei könyvtár «S. Gregorii Magni Dialogi et Vita etc.» és a bécsi cs. udvari könyvtár «S. Hieronymi Explanatio in Epistolas S. Pauli ad Galatas» című codexei, melyeknek elsejét Flórenczben 1488. február 13-án egy M jegy alatt rejtőző, a másodikat pedig Flórenczben 1488-ban egy M. L. P. jegyű másoló készítette. A két kézirat, díszítésöket tekintve, mindenben hasonlít egymáshoz s egy és ugyanazon miniaturnak alkotásai. Reánk nézve azért érdekesek, mert a címlapon arany emlékéremben föntartották Mátyás és Beatrix arczképeit, melyekből a bécsieket a 11. és 12. szám alatt itten bemutatjuk.* Az emlékérmek, melyeknek átmérője két cm., Mátyás királyt babérkoszorúval, Beatrix királynét pedig telt arczczal és érdekes fejdíszszel mutatják be. Ezen arczképek kicsi alakjukban is kiemelik Mátyás és Beatrixnak jellemző vonásait s valószínűleg egykorú emlékérmek után készültek.

Az utolsó *keltezett* Corvin-codex, melyben Mátyás király arczképét találjuk, a velencei *Averulinus: De Architectura* című kézirat, mely irodalmunkban már többször volt ismertetve, s melyet rendkívül fényes kiállítása és nagyszámú miniatürjei miatt az 1882-iki budapesti országos

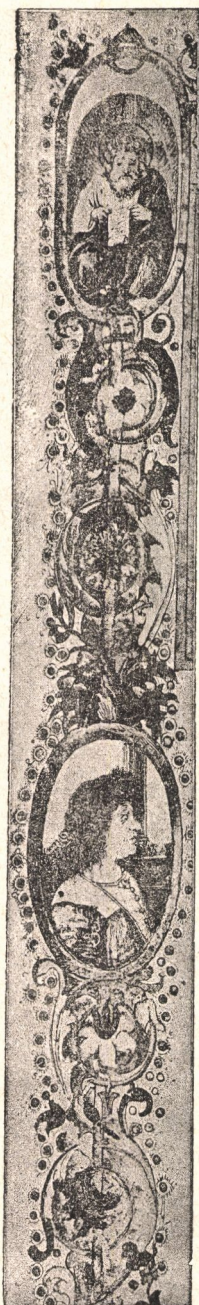
* A modenai könyvtárban levő Corvin-codexről nem sikerült a kívánt fényképmásolatot megszerezni. Ezért közleményünkben csak a bécsi arczképek reproductiójára szorítkozunk.

(11. SZ.)

MÁTYÁS KIRÁLY ARCZKÉPE

(10. SZ.)

(12. SZ.)

BEATRIX KIRÁLYNÉ ARCZKÉPE

A BÉCSI HIERONYMUS-FÉLE CORVIN-CODEXBEN 1488-BÓL.

könyvkiállításon a szakférjak és könyvkedvelők egyaránt csodáltak. E kéziratnak sem másolóját sem miniatorát nem ismerjük, de a szöveg 11-ik fejezetében levő egyik miniatürből, hol egy kőlapon 1488. évszám fordul elő, megtudjuk, hogy azt 1488-ban készítették. A miniatürok jelle-

(13. SZ.) MÁTYÁS KIRÁLY ARCZKÉPE A VELENCZEI AVERULINUS-CODEXBEN 1488-BÓL.

géből pedig következtethetjük, hogy ezeket vagy olasz származású, vagy az olasz renaissance befolyása alatt álló miniator festette. E miniatortól valók kétségtelenül a müncheni *Beda Venerabilis* és a párisi *Cassianus* című Corvin-codexek és valószínű, hogy a nürnbergi *Historia Imperatorum Turciae* című, II. Ulászló monogrammjával ellátott codex is az ő befolyása alatt készült.

Ezen codexekből velencei Averulinusban maradt fön­n Mátyás király arczképe, melyet itt az eredetinek megfelelő nagyságú hasonmásban, a 13. szám alatt mutat be mellékletünk.

A codex első czímlapjának alsó szélében virág- és gyümölcsből álló koszorúban látjuk Mátyás királyt mint triumphatort, trónon ülve két kerekű diadalkocsin, melyet három fehér ló húz. A trón két oldalán két gyertyatartó díszlik; felső tányérjában égő láng lobog. A király pánczélsruhában van öltözve palást nélkül, fején nyílt arany korona, oldalán rövid egyenes kard, melyet balkeze­vel fog s jobb­jában az ország almáját tartja fölfelé. Dús haja elől homlokára símul s két oldalt göndör fürtökben hull vállára. Arcza összes miniatűr arczképei közt itt legkisebb, vonásai rajta nem vehetők ki pontosan s így azt, hogy melyik arczképhez hasonlít legjobban, meg nem határozhatjuk. Azonban az ismeretlen miniator e kis képen is Mátyást jellemzőnek festette s ennek erősen árnyékkolt dús szemöldökét, nagy orrát és száját igyekezett lehetőleg kiemelni. Díszes kárpit képezi a trón és diadalkocsi hátterét, melyet két gyermek tart s az egész képnek igen arányos és harmonikus színt kölcsönöz.

Mátyás király ezen arczképe annak 1485-ik évi bécsi bevonulása, és Bécs-Ujhely 1487-iki megvívásának hatása alatt készült s compositiojára nézve a bécsi Philostratus Corvin-codexben levő miniatűrnek párja.

Csontosí Fános.

(14. SZ.) MÁTYÁS KIRÁLY EMLÉKÉRME.

Eredetije a Nemzeti Muzeum régiségtárában.

RÉZKORI TÁRGYAK AZ ERDÉLYI MEDENCZE TERÜLETÉRŐL.

A réz-korszak elméletét külföldön is mind többen teszik magukévá. Alig jelent meg Pulszky Ferencz alapvető munkája,* Svájcban Victor Gross, a neuchateli és bieli tavak czölöpépítményeinek szerencsés buvára lépett sorompóba. Les protohelvètes ou les premiers colons sur les bords des lacs de Bienne et Neuchatel cz. művében egész külön fejezetet szentelt már a réz-kornak, miután főleg a fenili telep 30-nál több tiszta réztárgyat szolgáltatott. Nála különösen apró, a kovatórök formájára alakított kis réztörök, vésők, gyöngyök fordultak elő s egy nagy kétélű balta (locrasi telep) egészíti ki az érdekes gyűjteményt.

Dr. Much Mátyás, bécsi archæologus még 1879-ben meglepte a tudós világot a mitterbergi (Bischofshofen Salzburg mellett) præhi-storicus rézbányászat fölfedezésével. Később a Központi-Alpok más vidékén ismétlődött e fölfedezés s a Mondseeben folytatott kotrási munkálatok juttaták réztárgyakhoz, úgy hogy a felhalmozódott leletek végre dr. Muchot is egy önálló munka kiadására indíták. Műve a réz-kor megállapításában az Alpok övére helyezi a cultura keletkezését és kiindulását.** Újabban Tischler Ottó Königsbergben, dr. Virchow R. a német anthropologusok nürnbergi nagygyűlésén álltak e tan zászlaja alá s a mint a leletek száma kellőképen felsokasodik rendre a külföldön is meghátrál azok előtt a kételkedők táborá.

Az adatok egyesítése a szétszórtnak mutatkozó leletek nyilvánosságáhozatala képezvén a legsürgősebb s egyúttal legtöbb bizonyító erővel fellépő teendőt: erdélyrészi utazásim közben, szorgos gonddal viseltettem magam is a magánosoknál, vagy apróbb gyűjteményekben szétszórtnak réztárgyakra. Minthogy pedig épen itt a tudományos központoktól távol, a pusztá lajstromozással még nem teszünk kellő szolgálatot a tudománynak, a jegyzeteimbe iktatott réztárgyakat rajzilag is be kívánom mutatni. A rajzok mind az eredeti tárgyakról vett másolatok után készültek.***

* A réz-kor Magyarországbán. Irta dr. Pulszky Ferencz. Budapest 1883. Kiadja a m. tud. Akadémia archæologiai bizottsága.

** Die Kupferzeit. Wien 1886.

*** Ez adatok összegyűjtésében elismerést érdemlő készséggel támogattak: Torma Zsófia k. a. Szászvároson, Kovács Ferencz apát-plébános Maros-Vásárhelyen, Nagy Géza muzeum-őr Szepsi-Szt-Györgyön, Fabinyi ev. szász gymnasiumi tanár Segesváron, Kolbenhayer Károly áll. gymn. tanár Nagy-Szebenben, Herepey Károly ev. ref. Bethlen-főtanodai tanár Nagy-Enyeden, Téglás István áll. iskola igazgató Kőhalomban, ki két nyári utazás fáradoalmait osztá meg velem.

A bemutatandó tárgyak ez idő szerint következő gyűjteményekben oszlanak meg: Bruckenthal muzeum Nagy-Szeben, nagy-enyedi evangéliumi ref. collegium, kolozsvári muzeum (Alvinczi), székely muzeum Szepesi-Szt-Györgyön, segesvári szász ev. gymnasium; így egy tárgyat találtam a kőhalmi evang. állami népiskolánál s egyet Pataky Viktor tagosító mérnök úrnál Kolozsváron. Egy tárgyról Téglás József volt szíves Szepesi-Szt-Györgyről értesíteni. Az általam erdélyszerte látott tárgyak következőkép osztályozhatók:

1. Lapos véső és ékek. 2. Rézbalták. 3. Kétélű csákányok, melyeknek éle keresztben áll. 4. Nagy csákányok. 5. Fejszék. 6. Ékszeres és pedig karpereczek, fibula-tekercek. 7. Egy ár. 8. Egyéb szerszámokból egy halászó horog a Nagy-Enyed és Toroczko közé eső Vláháza egyik tumulusából.

Kés, tör, kard, sarló az általam bejárt területen nem mutatkozott.

A leletek elosztódását sokkal szemléltetőbbé teszi, felfogásom szerint, ha azokat vidékenként mutatom be, tárgyalási sorrendemet a Keleti-Kárpátok alján véve fel s onnan haladva nyugatnak ki a Maros teréig.

I. Olt vidéke. a) Háromszék. 1. Mogyorós az erdélyrészi homoksivatag az ú. n. rétyi Nyír tőszomszédságában. A helység mellett a határszéli Kárpátok vonala veszi már kezdetét s az itt bevájódó völgyeken a Bodza-szoroshoz erdei ösvények vezetnek el. A rétyi Nyírben füstös jáspis szilánkokat (ott disznókovának nevezik) bővíben gyűjthetünk. Mogyorós falutól a Bodza-szorosnak dülő emelkedések egyikén: a *Nyíroldalon* 1884-ben lapos vésőféle fordult elő, csakhogy a falusi kovács kezén utóbb rúddá kalapáltatott. Téglás József volt szíves az eredeti alakot levázolni s a rézdarabot ugyancsak általa szereztem meg. A véső a nagyobb fajták közé tartozott, s Pulszky Ferencz művének 49. lapján látható hosszas négyszögű, vékony vésőkre emlékeztetett. (8 ábra Pulszky-nál.) Egy rajzunkon adjuk az eredeti alakot. (1. rajz.)

2. *Sepesi-Szent-Iván* az előbbtől nyugatra, ugyancsak a határszéli Kárpátok alján egy szép kétélű rézcsákány, Pataky Viktor mérnök úrnál Kolozsváron. Alakja Pulszky könyvének XXX. fejezete (57. lap) 12. r. 3. a, b) hasonlít. A közép-nagyságúakhoz tartozik. Hossza 20 cm. Szélesebb éle 35 mm. széles, keskenyebb 28 mm. Felületén kalapácsütések mutatkoznak. Nyéllyuk 25 mm. átmérővel bír. 2-ik rajzunk a) oldalnézetben, b) felülről mutatja be.

3. *Csernáton*, Csonkavárából 1880., egy kétélű csákány a székely múzeumban. Hossza 23 cm. Szélesebb éllemez 4 cm., keskenyebb 35 mm. Nyéllyuk 3 cm. 3 a) és 3 b) alatt adjuk.

4. *Bodok* az Olt mentén. E helység felett a háromszéki medenczének oltmenti és feketeügyi öble közé beékelődő hegynyúlvány legmagasabb csúcsa: a Bodoki havas emelkedik, melynek délnyugati előfokán a *Kincsás* nevű előfok. Erről egy kétélű rézcsákány a székely múzeumban. A keskenyebb él megcsonkult. Felülete a kalapálás nyomait viseli; nyéllyuka erős átütés eredménye. Elcsonkult állapotában is 21 cm. hosszú. Nyéllyuka 3 cm. átmérőjű.

5. *Kováczna*. Két kis rézfejsze került napfényre Vajna Sámuel udvarán s onnan került a nagyenyedi ev. ref. collegiumba, hol Herepey Károly tanár lankadatlan buzgalma igen értékes prähistoricus gyűjteményt hozott apráinkint ismerősei és tanítványai segélyével össze. A két fejsze a n. múzeumnak Ráth Györgytől szerzett példányára emlékeztet (Pulszky Ferencz 60. lap 14. ábra 1. szám). Hosszúság 12 cm. Mindkettőnél 5 rajz.

6. *Oroszfája*. Pulszky művének 57. lapján 12. ábra, 2 a) b)-hez hasonló nagy kétélű csákány. Oldalnézetben a nyéllyuk boltozata szögletes. Hossza 23 cm. Nyéllyuk átmérője 35 mm. Szélesebb nyéllemez 6 cm. N.-Enyeden a Herepey Károly-féle gyűjteményben az ev. ref. collegiumnál. Érdekesnek tartom itt fel-
említeni, hogy a példány anyaga ónt is tartalmaz s az ón a kikalapálás közben a felületen kivált, úgy hogy most is látható. 6. rajz.

b) **Nagy-Küküllőmegye.** 7. Köhalomban az ev. szász felső népiskolánál, rézbalta. Valószínűleg Mirkvásárról (Streitfort) származik. Foka kopott; oldalt nézve begörbül. Pulszky könyve 54. lapján 10. ábra 4-hez hasonló. Hossza 18 cm. Elszélesség 4 cm., nyéllyuk 3 cm. 7 a) és 7 b).

8. *Szász Ugra* (Galt) a Bruckenthal múzeumban egy 29 cm. hosszú kétélű rézcsákány. Hasonlít a n. múzeum szilvási példányához. (Mátrahegység.) Pulszky 57. lap 12. ábra. 1. rajz. Rajzát 8. r. a. mellékelem.

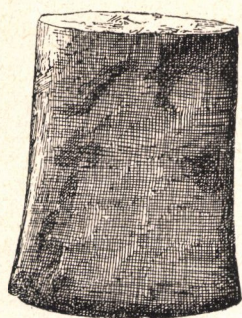
c) **Szebenmegye.** 9. *Klimboka* az Oltnak a Verestoronyi szoros felé kanyarodása előtt. A Bruckenthal múzeumot (Nagyszeben) abból a sajátságos, súlyos eszközféleségből ajándékozta meg, mely kizárólag Magyarországon fordul elő s melyet Pulszky bányászcsákányoknak vagy parancsbotoknak nevez. Hazánkból összesen 6 ismeretes, és pedig 3 a n. múzeumból (s ezek rajzát Pulszky művének 58. lapján 13. 1—5. alatt kapjuk), egy b. Prónay Dezsőnél, egy a délmagyarországi történelmi s régészeti társulat múzeumában Temesváron, a hatodik pedig Ormos Zsigmond főispánnál látható, szintén Temesváron. A glimbokai példányt Kolbenheyer n.-szebeni tanár úr szíves volt három nézetben bemutatni. Anyaga tiszta vörösréz. Hossza 41.5 centim., következőleg nagyságban a n. múzeumnak Mező-Keresztről származó legnagyobb példányát is felülmulja. Kolbenheyer n.-szebeni tanár úr szíves volt felülről, oldalról és fél alsó nézetben sikerült rajzát adni. (9 a), 9 b), 9 c/.)

II. **Nagy-Küküllő vidéke.** 10. *Szederjes*, a Nagy-Küküllőnek Héjasfalvához kitorkolló balparti hasonnevű mellékvize mellett. Rézfejsze a kovácsolás szembe-
ötlő nyomaival. Pulszky könyvének 60. lapján 14. á. 6. r. hasonló Kovács Ferencz apát-plébános magángyűjteményében Maros-Vásárhelyen. 11 cm. h. 10. rajz adja.

11. A n. múzeumba jutott aranyeletéről nevezetessé vált *Somogyom* helység (Segesvár és Erzsébetváros közt a N.-Küküllő jobb partján) Kovács Ferencz apát-plébános marosvásárhelyi gyűjteményét egy a csernátonihoz és bodokihoz hasonló rézcsákánynyal gazdagítja. Pulszky Ferencz könyvében 59. lap 12. ábra 2. rajz alatt találjuk hasonmását s azzal még nagyságra is megegyez, mert 27 cm. hosszú. Rajzát Téglás István készíté el.

12. *Hondorf*, Erzsébetváros közelében, kétélű rézcsákány a segesvári ev. szász gymnasium gyűjteményében. Hossza 22 cm., szélesebb éllemez 45 mm., keskenyebb 4 cm. (12. a) és 12. b) rajz).

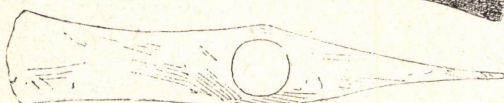

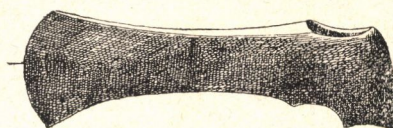
1.

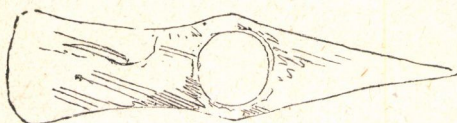
3 a) b)

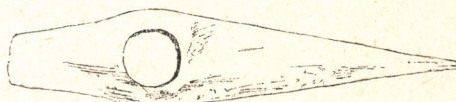
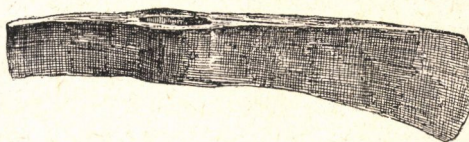
4 a) b)

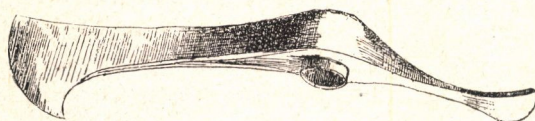
5.

6.

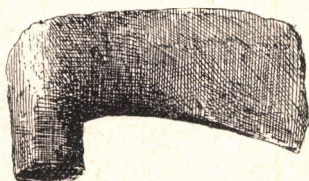
7 a) b)

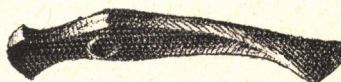
8.

9 a)

10.

9 b)

Rézkori tárgyak az erdélyi medencze területéről. 1. Moğyorós 2. a) b) Sepsi-Sz-Iván 3. a) b) Csernátoni Csonkavár. 4. a) b) Bodoki Kincsvár 5. Kovászna 6 Oroszfája 7. a) b) Kőhalom vidék 8. Szász-Ugra 9. a) b) Glimboka 10. Szederjes.

13. *Hasság* (Haschagen), kétélű rézcsákány a megyesi gymnasium tulajdonában.*

III. **Nagy-Küküllő és Olt-vidék vízvázlasztója.** 14. *Vérd.* 1876-ban Metzner János nevű szász földmives már az Oltnak tartó Hortobágy (Harbach) felé néző hegytetőn négy darab rézeszközt szántott ki. Mindez a segesvári ev. gymnasium gyűjteményébe került. Az érdekes leletből *a)* a kétélű ép csákány 195 mm. hosszú, erős platinaréteg kérgezi be. 13 *a)* és *b)*.

b) Egy az előbbivel egyenlő szabású csak töredékben maradt fenn. Hossza így is 20 cm., szélesebb ép fejszelemez 48 mm. Felülete erősen összekalapálva és ponczbeverésekkel egyenetlenné téve. 14. *a)*, *b)* rajz.

c) Egy kétélű csákánynak a szélesebb éllemeze. Hosszúság 13 cm. a nyéllyukkal s még azon túl 5½ cm. töredék látható. 15. *a)* 15. *b)* rajz.

d) Végre egy kétélű rézfejsze keskenyebb töredéke 16. *a)* és 16. *b)* rajz. egész lelet 2½ kilogrammot nyom s az említett helyen el volt ásva.

Ugyancsak Védről az Ueshet határon 1865-ben körbe elhelyezve két csinos bronz véső, több korongos fejű és koncentrikus barázdákkal díszített tű, egy vagy több bronzdarab és öntési rög került, összesen tíz fontnyi súlyban, a Bruckenthal múzeumba.

V. **Maros és mellékvölgyei.** A Maros terét kezdjük felülről, honnan Maros-Tordamegye három lelőhelyét ismerjük. Ezek közül kettő ú. m. Nyárad Gálfalva, Szent-István, Kovács Ferencz marosvásárhelyi apát-plébános úr érdekes gyűjteményében; egy pedig N.-Enyeden a Herepey-féle gyűjteményben van képviselve.

15. *Nyárad-Gálfalva.* Már Pulszky Ferencz műve említésbe hozza egy ritka gazdagságú rézleletnek a hetvenes évek elején Maros-Vásárhelyen történt elkallódását. E lelet Kovács Ferencz apát-plébános úr puhatolódzásai szerint Nyárad-Gálfalvára helyezhető, honnan egy rézműveshez szekérszámmra vitték a réz- és bronzanyagot. Nyárad-Gálfalva igazán figyelemre méltó lelőhely, mert ott kő-, bronz- és réztárgyak kerültek már napfényre. Kovács Ferencz gyűjteményében bronzvésőket, egy dudoros trachytkőbuzogányt, egy phalera öntőmintát (a legnagyobbjából), egy egészen a rézfejszékhez hasonló kőfejszét láttam. Ugyanott látható az a rézfejsze, mely Pulszky művének 60. lapján a 14. *b)* rajzhoz hasonlít, s melynek rajzát 17. r. alatt van szerencsém ide mellékelni. Valószínűleg innen származik a n. múzeumba jutott két rézcsákány is.

16. *Szent-István* (Maros-Tordam.) egy a somogyomihoz hasonló nagy kétélű rézcsákány.

17. *Szent-Gerlicze*, egy 12 cm. hosszú lapos véső, mely Pulszky könyvének 43. lapján 5. *a)*, *b)* alatt közlött példányhoz hasonlít. Alsó lemeze 45 mm. széles. 18. rajz adja a teljes képet, 18. *b)* az oldalnézetet.

Alsó-Fejérmegye. 18. *Csáklya.* A közép Marosvölgynek Herepey Károly által fölfedezett telepei közt, leleteinek bőségénél és változatosságánál fogva, első hely illeti meg a Tövis irányában az Érczhegység alján fekvő helységet. Irodalmilag Torma Károlynak köszönhetjük az első kiadást,** ki 1879-ben az erdélyi

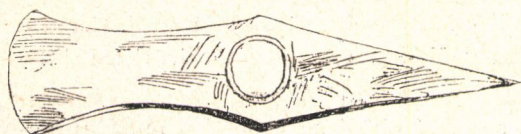
* C. Goos: Chronik d. archäologischen Funde Siebenbürgens.

** A csáklyai őstelep Erdélyi Múzeum VI. köt. 1879. 31—32. lap.

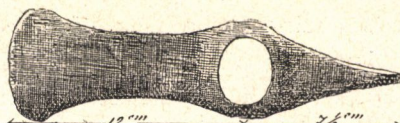

11 a)

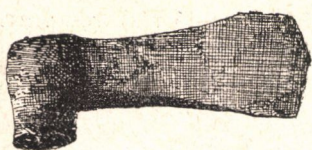
11 b)

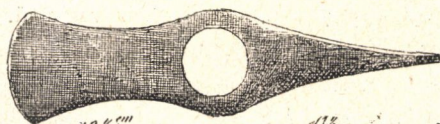
12 cm

12 a) b)

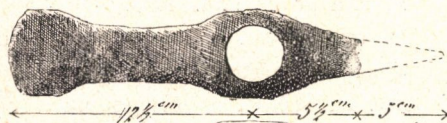
17.

10 1/2 cm

12 a) b)

12 1/2 cm

15 a) b)

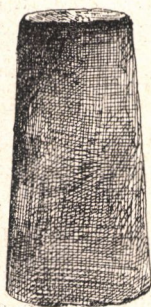
13 cm

16 a) b)

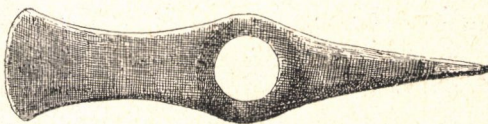
18 a) b)

19.

20.

2.5 cm

13 a) b)

Rézkori tárgyak az erdélyi medencze területéről. 11. Somogyom 12. a) b) Hondorf 13. a) b) Vérd 14. a) b) Vérd
15. a) b) Vérd 16 a) b) 17. Nyárad-Gálfalva 18. a) b) Szent-Gerlicze 19. Csáklya 20. Csáklya.

múzeum megbízásából oda szintén ellátogatott. A telepen kő-, bronz-, réz-, csont- és vastárgyak fordultak elő s fazekas készítményeinek eleganciája, díszítési motívumai csodálatra ragadják a szemlélőt. Miután ott helyben rézerczek is találtak, ebből következtetést vonhatunk arra nézve is, hogy a réz kohászati kiolvasztásával szintén foglalkozának e helyen. Ónlemezeket is találni ott, úgy hogy a bronzöntvényt tetszés szerinti időben képesek valának előállítani. Herepey Károly a következő tiszta réztárgyakat gyűjtötte a helységen kívül emelkedő sziklák közül :

a) Egy 11 cm. hosszú, 55 mm. széles és közepén 9, felül 6 mm. vastagságú lapos véső. 19. a) teljes kép 19. b) oldalnézet.

b) Egy 7 cm. hosszú rézár vagy tű. 20. rajz.

c) Egy 45 mm. átmérőjű, közepén 1 cm. vastag s 8 mm. nyéllyukkal ellátott s a rendszeren agyagból készült orsógyűrűkhöz hasonló rézkorong. 21. a) teljes kép, 21. b) oldalnézet.

d) Egy 85 mm. hosszú töredéke egy kétélű csákány keskenyebb részének. 22. a) fokát, 22. b) lapnézetét adja.

e) Egy 8 cm. átmérőjű rézrög, mely közepén átvágva, 5 cm vastagságban mutatja belsejét. 23. rajz. Az alak világosan mutatja, hogy a réz is olyformán vala előkészítve a kereskedelemre, mint a bronz, t. i. lepény-pogácsa alakban. Ez t. i. nem termés réz, hanem már érczéből van kiolvasztva. És miután ilyen nyers, kereskedelmi réz az erdélyi részekből még nem mutatkozott: ennyiben is figyelmet érdemel a csáklyai lelet. Hazánkból az első tiszta vörösrézrögöt tudvalevőleg Szeged ujjáépítéskor találták s az «Archæologiai Értesítő» 1881. évf. III. táblája után Pulszky műve is közli. A szegedi alakja eltér a csáklyaiétól.

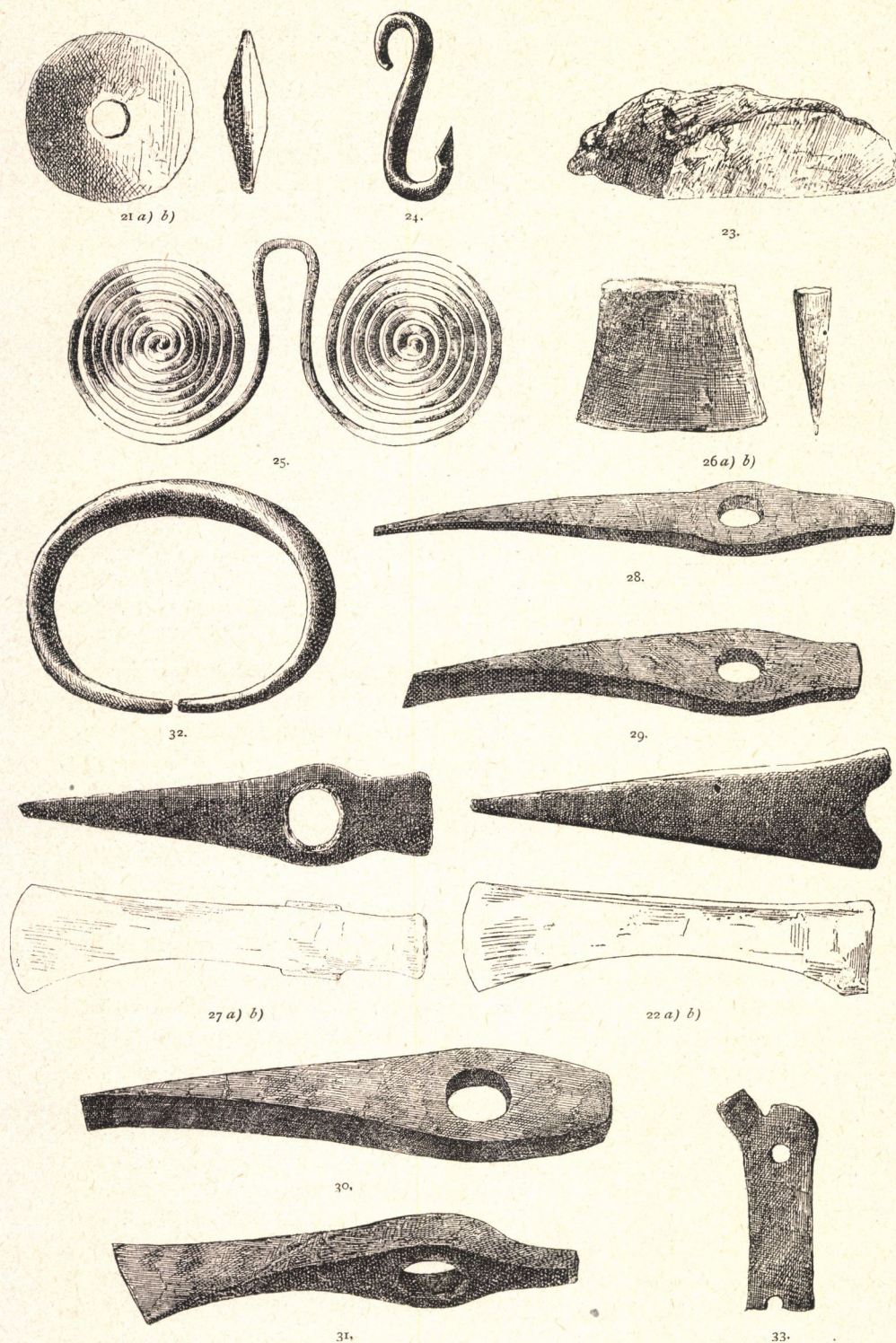
19. *Vládháza*. A Nagy-Enyedről Toroczkóra vezető völgyi útban érjük e helységet. Az Aranyos mellől a Maros felé nyíló völgyről van itt szó. Herepey Károly az 1887 őszén valami 20 tumulust ásatott itt fel, s a mint velem közölni szíveskedett, ezekben durva díszítésű cserepeken, kő- és csonteszközökön kívül csupán 2 fémtárgyat talált. Az egyik egy halászhorog, hasonlít a n. múzeum ó-budai példányához. Felső része visszagömbülésével a zsinor megakasztására alkalmas tagot képez. 24. rajz.

A másik réztárgy (25. rajz) onnan egy kettős spiral-tekercs. A kanyarulatok száma hat. Ilyen övkapocsnak nevezett pápaszem alakú spiralkorongot a domahidai bronzöntőműhelyből bír a n. múzeum.* Ezen alak hazánkban igen gyakori s a hárshegyi, terennei leleteknél bronzból, a szarvasszói (Máramarosm.) aranyból jöttek elő a varrónőink által nőkapocsnak nevezett példányok. A dunahidai rézpéldányon kívül csupán Wiener-Neustadt szolgáltatott ilyen rézkapcsot, szám szerint nyolcat, de a hol a réztárgyak arany korongokkal fordultak elő.

20. *Gergelyfája*. A Gyulafehérvártól Vizakna irányában hullámozó dombvidéken 1878-ban egy erdő szélén egy széles lapos vésőt találtak, melynek felső részét, úgy látszik, merő kémlelési buzgalomból elmetsették. Az előlapján behomorodó véső nagyon hasonlít Pulszky művének 43. lapján 5. ábra 3 alatt látható példányhoz s jelenleg a nagyenyedi múzeumot gazdagítja. Kinézése azt

* Pulszky F. A réz-kor Magyarországon 33. lap 2. á. 1.

Réz kori tárgyak az erdélyi medencze területéről 21. a) b) Csáklya 22. a) b) Csáklya 23. Csáklya 24. Vládháza
25. Vládháza 26. a) b) Gergelyfája 27. a) b) Alvincz 28–33. Tordos.

a benyomást teszi ránk, hogy valamely kőformában kalapálták ki. Alul szélesebb s ott 75 mm., fenn 55 mm. széles. Magassága 55 mm., vastagsága 5 mm. 26. *a)* rajz teljes képét, 26. *b)* oldalnézetét adja.

21. *Alvincz.* Ugyancsak N.-Enyeden látható a rézbalta, mely az Aradról Gyulafehérvárra vezető vasut építése alkalmával a jelenlegi indóházon kívül nyugat felé került napfényre. Foka erősen le van tompítva. Hossza 19 cm., nyéllyuka 3 cm. 27. *a)* és 27. *b)* r.

Hunyadmegye. 22. A Torma Zsófia úrhölgy által ritka szerencsével ásott tordosi telep néhány réztárgygyal gazdagítá nevezett buvárunk szászvárosi múzeumát. A tulajdonosnő szíves közlése szerint e tárgyak következők:

a) és *b)* 2 rézcsákány, melyek rajzát Torma Zsófia úrnő vázlatai után adhatni. 28—31.

c) Egy karperecz. A bökény-mindszenti töltésvonal emelése közben, Szeged rekonstrukciójánál számos egyéb régiséggel 2 réz karperecz is napfényre került. A Torma Zsófia példánya is eltér annyiban a bronzkarperecektől, hogy ezeknél vastagabb és tömörebb, a skandináv gyűjtemények tömör aranykarpereceihez hasonlít inkább. 32. rajz alatt adjuk.

d) Végre ugyancsak Tordosról szerzett Torma Zsófia úrnő egy bizonytalan rendeltetésű rézlemez. Valami pántféle lehetett s a felszegezésre szánt nyílások legalább ezt mutatják. 33. r.

Ime e rövid lajstromban is legnagyobb számmal a kétélű rézcsákányok jelentkeznek. Bányászszekercze, vagy parancsbot, egy fordul elő Glimbokáról. Ár, horog, spirális korong szintén csak 1—1 vált az erdélyi felföld völgyeiből ismeretessé s Csáklya a cipőalakú nyers réz formájával is megismertet. A leletek itt is szórványosak s csupán Csáklya, Vérde ajándékoztak több tárgyat. Mindkettő vegyes lelet és míg Csáklyán a réz is többféle használatnak (ár, véső, kétélű csákány, orsó gyűrűforma korong) örvendett: Vérden csupán kétélű csákányok fordultak elő. Minőség szerint a következő csoportok állíthatók fel:

1. Ár egy (Csáklya); 2. Réz róg egy (ugyanott); 3. Halász horog egy (Vládháza); 4. Spiráltekercs egy (ugyanott); 5. Hosszú véső 2 (Szent-Gerlicze és Csáklya); 6. Lapos véső 2 (Mogyorós és Gergelyfája); 7. Fejsze 2 (Nyárad-Gálfalva és Szederjes); 8. Karperecz 1 (Tordos); 9. Bizonytalan rendeltetésű rézpánt 1 (Tordos); 10. Nagy bányászcsákány 1 (Glimboka); 11. Egyszerű fokos 2 (Kovászna); 12. Kétélű rézcsákány 20.

E tárgyak technikája is igazolja a Pulszky Ferencz által mondottakat. A kisebb tárgyak, mint ár, véső, horog, spirális-korong mind kalapácsolás után állottak elő. A nagyobbaknál nincs kizárva az öntés; de a kalapálás idomítóhatása ott is félreismerhetetlen s a nyéllyukat mindig átütötték, úgy hogy egyik oldalon rendesen széles perem verődött ki. A poncczal való jelzéseknek is példáit találjuk a vérdei csákányokon.

Az itt bemutatott lelőhelyek közül Pulszky Ferencz alapvető művében Vérd és Szász-Ugra, Goos Károly Chronik der archæologischen Funde Siebenbürgens repertoriuma után szintén említésbe jöttek. Pulszky Ferencz lajstromában szerepelnek még az erdélyi részekből:

1. Maros-Vásárhely vidéke az általam Nyárad-Gálfalváról származtatott 2 baltával; 2. Besztercze vidék egy rézcsákány (segesvári múzeum); 3. *Kudu*. Bethlen alatt, (Szolnok-Doboka) a Besztercze és Nagy-Szamos egyesülése közelében egy kétélű rézcsákánynyal; 4. Szent-Ábrahám (Udvarhelym.) egy a erdélyi múzeumba jutott, de Orbán Balázs Székelyföld cz. művének Udvarhelyszéket tárgyaló kötete 120. lapján és Goos Chronik der archæologischen Funde Siebenbürgens 8. lapján *bronz*-nak említett kalapáccsal. Az volna a kérdések kérdése: belföldi készítmények-e e réztárgyak és minő támpontokkal rendelkezünk erre nézve? Fájdalom, határozott bizonyossággal erre nézve nem szólhatunk. E sorok írója épen specialis tanulmány tárgyává tévé az erdélyrészi bányászat archæológiáját s ez érdekből szorgos gonddal gyűjtögeti az őskori maradványok adatait, egymásután meglátogatva az ilyen bányahelyeket. Mindenütt az a lehangoló tapasztalat, hogy a régibb bányavájatok a későbbi műveleteknek áldozatul estek, úgy hogy a történelem előtti bányászat beigazolható még nem vala sehol sem és kárba veszték úgy Déva, mint Veczel, Almás-Szelistye hunyadmegyei s Csiklova, Szászka-bánya krassó-szőrényi bányahelyekre tett kirándulásaim. Utóbbi helyeken csupán a rómaiság vala megállapítható. Rézbányán (a Bihar nyugati lejtőjén) és a Csik-Szt-Domokos határához tartozó Bulánbányán még nem vala alkalmam észleleteket gyűjteni.

Téglás Gábor.

KÉT RÉGI SÍREMLÉK A KASSAI DÓMBAN.

A kassai dóm jelenlegi gyökeres restaurációja alkalmával történt fel- és alapbontásoknál a századok homályából napfényre került két érdekes sírkő, mely több érdekes és fontos adattal gazdagítja műtörténetünket. Még a dóm újítása előtt feltűnt nekem egy a főpillér lépcsőzetén bevésett és majuscula betűkből álló felirat, de miután az akkor még csak részben látható volt, a felirat értelme nem volt megállapítható, de már akkor is gyanítottam, hogy ezen kölap egy régi, még a dóm építése előtti korból származó sírkőnek a maradványa. Feltevésemben csakugyan nem csalódtam, mert midőn a dóm belső pilléreit egészen lebontották, akkor napfényre kerültek azon régi sírkövek, melyek a pilléreknek mintegy talapzatát képezték. Ezen sírkövek többé-kevésbbé meg vannak rongálva, a feliratok már több

helyen olvashatlanok, mindamellett még jó, hogy ily állapotban jutottak reánk.

Az egyik sírkő (1. ábra) a dóm észak-nyugati belső főpillére alatt találtatott, anyaga durva szemcséjű kemény homokkő. Hossza 2'26, szélessége pedig 1'07 méter, tehát már feltűnő nyúlánk alakja is — eltekintve az ábrázolás egyszerűségétől — magas koráról tanúskodik.

A kissé bemélyedt belső mezőben, mintegy 2 centiméternyire kidomborodó leszelt élű, *liliom végű kereszt* áll, melynek alsó vége — orrokkal diszített gót stílus félköríve alatt nyúl le egészen a feliratos szegély széléhez. A kereszt függélyes gerendájának közepén egy címer-tanilag véve jobbról balra dülő csúcsíves végű és egyenes fejszélű — címerkép nélküli — címerpajzs van alkalmazva, melynek e szerint címermezeje üres és síma. A régi címerpajzsok rendszeren balról jobbra dült állásban fordulnak elő, a pajzs ezen kivételes helyzete tehát mindezenetre feltűnő és szokatlan.

A mintegy 15 cm. széles szegély felső bal sarkán lévő kereszt-jegygyel kezdődik a következő körirat:

✠. HIO · HST · SEPVLTVS · ANDREAS
SEIP · R · DO · M · QQQ · LXX ·
QVARTO ·

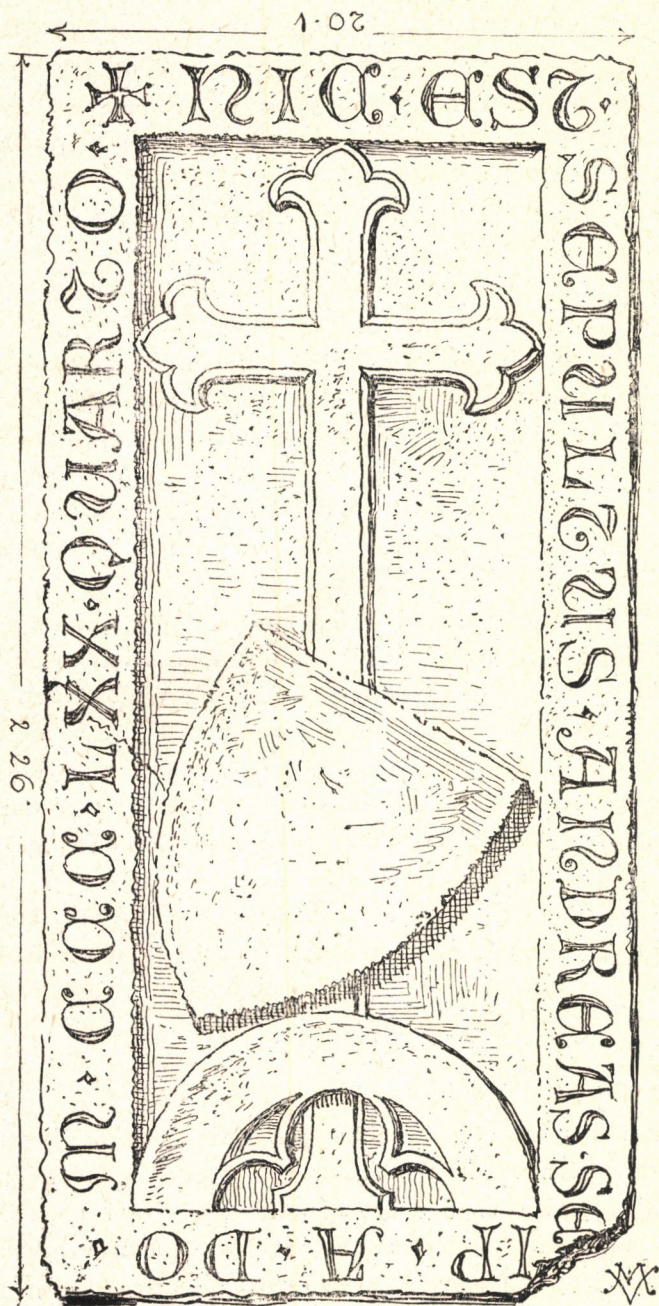
Ezen sírkő tehát az 1374-ik évben eltemetett Seip (?) András emlékének van szentelve. Kár, hogy ép azon a helyen, hol az elhalálozott vezeték vagy családi neve van bevésve, a sírkő meg van rongálva, s így már nem olvasható biztosan. A felirat betűi a XIV-ik században divó szép alakítású majusculák.

Ezen, valamint a többi sírköveken is előforduló keresztjel és címerpajzs után ítélve, nem lehetetlen, — sőt igen valószínű, hogy ezen síremlékek a XIII. és XIV-ik században Kassán is létezett *Johannita lovagrend* elhunyt tagjainak sírjait jelezték. Arra utal a johannita kereszt, mint a hit, és a pajzs mint az egyház védelmének jelképe, és mellette szól azon történeti tény is, hogy egy 1285-ik évből származó és jelenleg a kassai levéltárban lévő okmány szerint a szt. János rendnek — fratres hospitales St. Johannis Jerosolymitani — Kassán nemcsak temploma, de kórházzal összekötött zárdája is volt.

Hogy ezen Johannita sírkövek miképen jutottak a mostani dóm pillérei alá, ez a következő combinatióból kiderül.

Ugyanis a kassai dóm mostani újítása alkalmával *egy régi templomnak* — a dóm alatt sok századon át ismeretlenül lappangó — alapfalai kerültek napfényre, mely alapzatok szerint nemcsak a régi templom kiterjedése, de alaprajzának alakja — és a talált műrészletekről ítélve — a régi templom stílje is pontosan állapítható meg.

ANDREAS SEIP SÍREMLÉKE 1374-BŐL A KASSAI SZÉKESTEMPLOMBAN.

Rajzolta Myskovszky Viktor,

Ezen nem csekély fontosságú felfedezés szerint tudjuk tehát, hogy a mostani *kassai dóm helyén azelőtt egy-egy hajós, polygonál zárású, kisebb kiterjedésű, és még kora gót stílusú templom állott*, mely szt. Erzsébet tiszteletére szentelt, első plébánia temploma volt Kassának. A fentebb említett 1285-ik évből származó okmány már tesz említést ily templomról: *Conquestus est nobis Arnoldus Rector Ecclesiae St. Elisabethae de Cassa . . .*

Ezen régi templom, a talált égési nyomok szerint itélve, a XIV-ik század második felében leégve, Nagy Lajos királyunk uralkodása alatt vehette kezdetét a mostani dóm építése. Ezen alkalommal a régi elpusztult és lerombolt templom sírköveit — egyéb más kőanyaggal együtt — a mostani dóm építésénél használták fel, s így juthatott ezen sírkőlap is a dóm főpillére alá. Úgy de ezen sírkőlap 1374-ik évből való, e szerint bizonyos, hogy a kassai dóm, legalább annak főpillérei már ezen 1374-ik év után épültek, hogy mikor, mely évben, azt majd megtudjuk a kassai dómnak dr. Henszlmann Imre által szerkesztett és valószínűleg már rövid idő múlva megjelenő nagy monographiájából.

A másik itt bemutatott régi sírkőlap (2. ábra) majdnem egy egész századdal fiatalabb az előbbinél, és szintén a kassai dóm újítása alkalmával került napfényre, és pedig a dómnak az előcsarnokkal megnyújtott déli kereszthajójának keleti oldalához épült, s utóbbi időben a kanonokok szekrestyéjének használt déli kápolna kövezete alatt.

Ezen egyszerűsége mellett is díszesnek mondható sírkőlap szélessége 1'03, hosszúsága pedig 1'94 méter, anyaga kemény mészkő. Kissé mélyebben fekvő belső mezejének felső része lilium végű orros csúcsívvel van díszítve, mely a mező mintegy bekoronázására szolgál.

A 14 cm. széles szegélyén bevéselt felirat így hangzik:

✱ hic . iacet . famosus . . . dñs . Augustinus .
Cromer . quondā . consul . Cassoviens . et . fundator .
huius . rapelle . q̄ . obiit . Anno . dñi . m . cccc . lxxii .

Ezen csinos minuscula betűkből álló felirat által tudjuk meg, hogy ezen sírkőlap *Cromer Ágoston kassai volt polgármester* emlékének van szentelve, ki 1472-ik évben a kassai dóm egyik déli kápolnáját alapította, s költségén felépítette, s ugyane kápolnában el is temettetett.

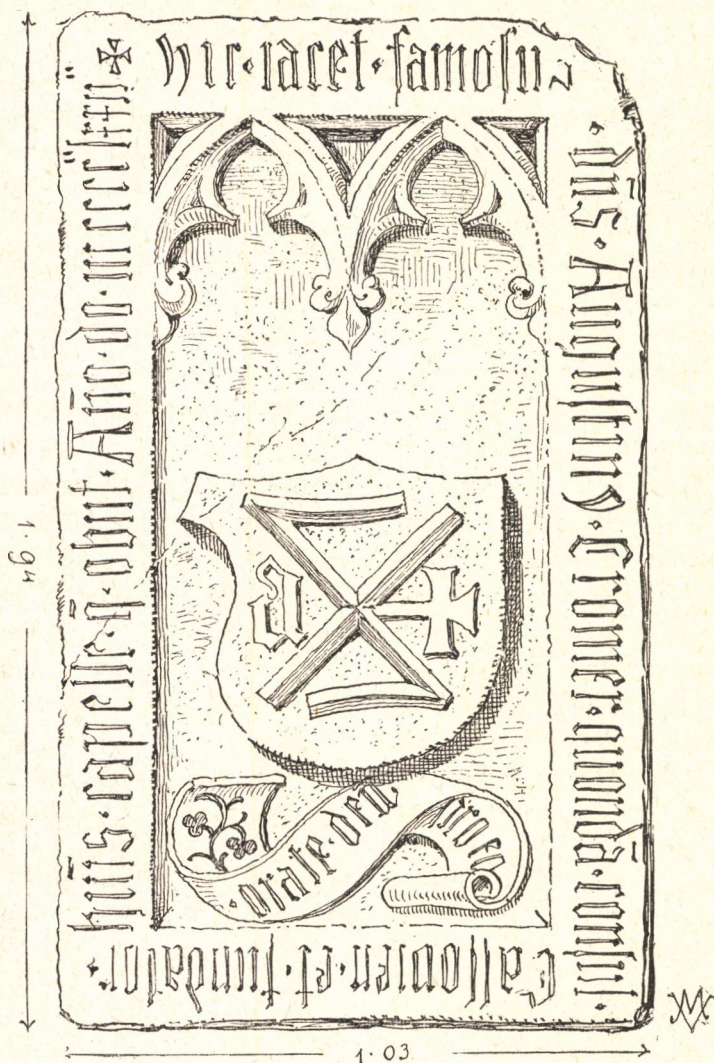
A sírkő közepén díszlik — féldomborműben — az alsó részén egy félkörrel határolt címerspajzs, melynek jobb széle kajácsos. A címerspajzsok ezen alakja a XV-ik század második felében mindinkább jutott használatba.

A pajzs egész mezejét egy építőmester jegyéhez leginkább hasonló monogram foglalta el, szárai közt egy minusculás a betű vehető ki,

mely talán az Augustinus keresztnév kezdőbetűjének tekintendő. Ezen monogramm tehát Cromer Ágoston polgármester jelvénye vagy monogrammja.

A XV. és XVI., sőt még a XVII-ik században gyakran találko-

AUGUSTINUS CROMER SÍRTÁBLÁJA 1472-BŐL A KASSAI SZÉKESTEMPLOMBAN.

Rajzolta Myskovszky Viktor.

zunk a polgári patriczius családok ily alakítású monogrammjaival, míg azonban a régi monogrammok a quadratura schémája szerint alakított mértani idomú vonalakkól állanak, addig a későbbiek, nevezetesen a XVII-ik századból származók a név kezdőbetűiből vannak szerkesztve.

A címerpajzs alatt egy tekercses szalagon: *rafe . deum . pro .*
eo . bevésett és szintén minusculákból álló felirat olvasható. A feliratos szalag egyik végén lóhere alakú díszítmény van bevésvé. Hogy pedig a kőbe vésett betűk, valamint a díszítmények jobban láthatók legyenek, azaz határozottabban s hatásosabban váljanak el a kő világos szürke-barna színétől, ezen bemetszések fekete szurokhoz hasonló mastixxal voltak kitöltve, mely többnyire már kihullott; nyomai azonban itt-ott, különösen a mélyebb bemetszésekben még fenmaradtak. Ezen festékül használt anyag meggyújtva lánggal ég el és szurok szagot terjeszt.

Ily természetű szurok-anyaggal valának az itt közölt első sírkőlap majusculái is kitöltve.

A kassai dóm déli kereszthajójának — a XV-ik század második felében történt — hibás és gyenge szerkezetű előcsarnoka már 1467. évben oly ijesztő és veszélyes repedéseket mutatott, hogy a városi tanács elhatározá az azt a csarnok mindkét oldalán építendő mellékkápolnák által mintegy biztosítani.

Igy épült a két déli mellékkápolna, melynek egyikét Cromer Ágoston polgármester alapította.

A kápolna csúcsíves boltozatának zárkövén ismétlődik Cromer monogramja.

A Cromer-család már a város XIV-ik századbéli adólajstromaiban fordul elő és még a XVI. században virágzott.

Ezen sírkő, mely még meglehetősen jó állapotban van, magán viseli már a kifejlett gót ízlés jellegét. Részleteinek kidolgozása határozott és mindenekfelett stílszerű.

Mindkét itt ismertetett emlékkő fontossággal bír a templom építési idejének meghatározására, mert míg az első sírkő a dóm építésének idejére megközelítő datumot szolgáltat, addig másik sírkövünk által nem csak a déli kápolna építési idejével, de építőjével ismerkedtünk.

Myskovszky Viktor.

CSALÁDI CZÍMEREK RÉGI HAZAI ÖTVÖSMŰVEKEN.

Az 1884-ik évi ötvösműkiállításon sok érdekes remekmű került össze a haza minden vidékéről és remélhető, hogy e gazdag anyag segítségével hajdan virágzó ötvösségünk fényes történetét meg fogjuk írhatni. Hogy részemről is előmozdítsam e nemes célt, tanulmányoztam az ötvöskiállítás terjedelmes lajstromát és az ott közölt címerekből azokat, melyek még határozatlanok, megfejteni iparkodtam. Munkámnál

azok a rajzok szolgáltak alapul, melyeket nagyobbára a lajstromból itt ismétlünk. A megfejtetlen címerek nagyobb részét sikerült kétségtelesenül megállapítani, némelyekre nézve pedig legalább hasznos útbaigazítással szolgálók további kutatásokra.

A meghatározandó címerek csoportjából természetesen ki kell vennünk azokat, melyek chablonszerűleg, oroszlánt, férfit (magyart) jobbában karddal, kart markában palóssal vagy buzogánynyal ábrázolnak. E címeralakok százakra menő családok közös tulajdonai s azon esetben is csak nehezen határozhatók meg, ha azok teljesen színezve ábrázoltatnak, nem mint itt e műiparcsikkeken, melyekre legtöbbször csupán halvány körvonalai vésettek.

A címerek bemutatásánál az ötvöskiállítás sorrendjét követve, első az egyházi osztály terme. Itt a nyitrai egyházmegye egy evangelisteriumot állított ki a XIV-ik századból (II. terem 34. l.), melyen következő címer látható: kettős farkú koronás oroszlán, bal első lába egy négylevelű rózsától kísérve. A jobb első láb hiányzik a véseten, bár az eredetiről nem hiányozhatott, miután a jó heraldica korában — melyből e címer is származott — az e fajta csonkítások nem voltak szokásban, de értelme sem volt. (1. ábra.)

A bethlenfalvi Thurzó család a XIV. században Zsigmond király alatt tűnik fel nálunk s első címer megerősítő oklevele az 1456-ik évben kelt. Ez oklevélben a címer következő: veres pajzsban egy balra fordult kettős farkú koronás arany oroszlán (a koronára kereszt van tűzve), jobb első lába négy levelű arany rózsától kísérve, sisakdísz: veres szárny, rá illetve a pajzsalak; takaró: veres arany.* — Később a Thurzók címere még két ízben bővítettett s ez újabb összetételek annyira complicáltak, hogy nem szakember alig találná fel azok, s az általunk most leírt ősi címer között az összefüggést. Ez lehet oka egyszersmind annak is, hogy a megbeszélés alatt levő címerben a complicált előképek után senki sem gondolt Thurzó címerre s az meghatározatlanul maradt. Hogy a címeralak az eredetiben balra, itt jobbra fordul, ez teljesen lényegtelen, mivel a heraldica fénykorában is gyakori eset, hogy előkelő családoknál, pontosan alkotott címereknél, gyakran ugyanegy egyén által használva a címeralak hol jobbra, hol balra fordulva ábrázoltatik. Egyébiránt címerünk korra az 1456-iki címerújító levelet megelőzi s így nem tudjuk nem a jobbra fordult címeralak volt-e inkább használatban?

A Thurzók már a XIV-ik században nemes emberek voltak, nemesi előjogokat élveztek, az evangelisteriumon levő s az 1456-iki diplomában foglalttal ha nem is azonos, de azokhoz hasonló címerük volt,

* Országos levéltár fc. 828. Nr 3. közzétéve Nyáry: Heraldika vezérfonala.

mert mindkettőnél a főtípus ugyanaz (oroszlán, első lábai rózsától kísérve) sőt részleteiben is teljesen egyezik. Az oroszlán mindkét helyen két farkú, koronás, s a rózsza — eltérőleg a rendes heraldikai szokástól — itt is, ott is négy levelű s így megbeszélte czímerünk azonos a Thurzó család ősi czímerével.

Az alul kerek pajzsok használata a XV-ik századba, legkorábban a XIV. század legvégére helyezendő, a mi az evangelistrium készítése idejének megállapítására korhatározó jelző lehet.

A második sorban megbeszélendő czímerek a soproni szent Mihály templom által kiállított aranyozott ezüst kehelyre vannak vésvé. ¹ E három czímer elseje a Puchheim (Puchhaimb) családot illeti: fekete s ezüsttel négyelt pajzs veres középpajzs, benne egy kettős farkú koronás ezüst oroszlán arany nyakövvel s erre gyűrűvel erősített felülről függő nyaklánczczal; 1, 4. három (2—1) arany búzakéve; 2, 3. veres pólya. Három sisak: I. kéve, takaró: fekete-arany; II. oroszlán, takaró: fekete-arany; III. szárny, takaró: veres-ezüst. ² (2. ábra.)

Megjegyzem, hogy ez, a Puchheimok bárói és grófi rangra emelése alkalmával nyert bővített czímer, az ősi czímer fehér pajzsra piros pólya volt s így a kehelyben levő második czímert mindjárt a Puchheimok ősi czímerének constatalhatjuk. ³

A Puchheimok czímerét ma részben a Schönborn grófok használják. A Puchheimok nyomaira 1663-ban történt honfiusításukat megelőzőleg, gyakran találunk Kőszeg és Sopron környékén. A kőszegi szent Jakab templom zárkövén a teljes Puchheim czímer a XVI. század stíljében ma is látható. ⁴ Az első czímer fölé vésett hét betűs fölirat magyarázatában még vannak hiányok, olvasása talán ez: I(ohann?) F(reiherr) V(on) G(?) H(err) V(on) P(uchhaimb):

Itt a czímerpajzsok alakjára vonatkozólag ismét volna megjegyezni valóm, nevezetesen, ha azok két utóbbika nagynehezen össze egyeztethető volna is a kehely állítólagos korával, t. i. a XV-dik század végével, de az első, mely késő, XVI. századbeli renaissance stíljának felel meg, semmi esetre sem, ez tehát minden valószínűség szerint, utólagosan

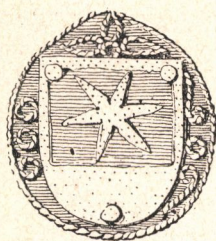
¹ Ötvöskiállítási lajstrom II. terem 49. lap. 22. szám.

² Martinus Waigmanus: Liber amicorum, festett czímere után. Kézirat a máramarosszigeti lyceum könyvtárában.

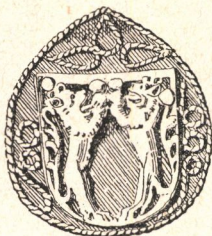
³ Ez ősi czímer a «lajstrom»-ban színjelzéssel adatik, mely szerint ez fehérben fekete golya volna s a harmadik czímer e kehelyben, feketében fehér ékpólya, rátűzve hét fogas ékítés. Ez alkalommal ismételtén megjegyzem, hogy heraldikai színjelzés egyedül ott alkalmazható, hol azzal egyszersmind a czímer valódi színeit is jelezzük, pecsétokról, vésetekről, szoborművekről rajzolt czímerekénél egyes részek erőteljesebb kidomborítására csak árnyékolást használhatunk, kerülve a geometriai vonalakat s pontozásokat.

⁴ Chernel: Kőszeg jelene és multja. Budapest 1877.

5.

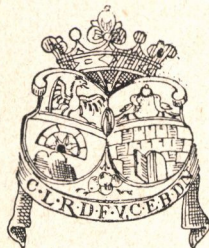
6.

7.

8.

15.

IF VGHVP

2.

18.

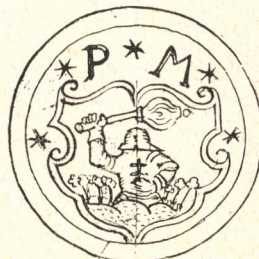
11.

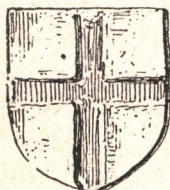
17.

16.

13.

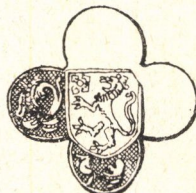
10.

9.

12.

1.

3.

4.

14.

CSALÁDI CZÍMEREK RÉGI HAZAI ÖTVÖSMŰVEKEN.

vésztett a kehelyre. A 2-ik (az ős Puchheim) s a harmadik címér tulajdonosai kétségkívül rokonságban állottak egymással s ez utóbbi tulajdonosát a Puchheimok azon korbéli családi összeköttetéseiből lehetne kipuhatólni. (3. és 4. ábra.)

A nyitrai egyházmegye által kiállított arany kelyhen* sikerült hasonmásban négy címér látható. Ezek sorrendben Szentgyörgyi, Frangepán, Bornemisza és Corvin János (?) nevével jelöltettek.

A sort a «Szentgyörgyinek» tulajdonított címér nyitja meg. E címér a lajstrom rajza szerint következő: kék és aranyban osztott pajzs, felül hatágú arany csillag, alul üres.** (5. ábra.) Itt először is azon kérdés merül fel, hogy az itt alkalmazott szabatos színjelzési vonalak és pontozatok a címernél valóban — talán zománczozással — alkalmazott színeket tüntetik-e fel, vagy ismét csak helytelenül alkalmazott árnyalatokkal van dolgunk? Ez utóbbira enged következtetnünk a következő három címéren látható színjelzés, mely a heraldikában a zöld, bíbor s fehér színnek felel meg.

Ez okból további megbeszélésünkben az itt látható színjelzést mellőzni fogjuk.

Az első címért már előbb leírtam, de az úgy a mint az a kelyhen látható, nem egyezik a nagy hírű szentgyörgyi és bazini grófok általános ismert címérével még azon esetben sem, ha az ott alkalmazott színjelzést elvetjük. E család Sz. Györgyi Ábrahám (1302) és Tamástól (1394) kezdve kihalásáig kék pajzsban, arannyal és veressel haránt osztott hatágú csillagot viselt címérében. E címér 1459-ben bővítettett ugyan, de az ősi címér fentartásával. Azonban az bebizonyított tény, hogy a Frangepánok vagy legalább e család több tagja, mint: János 1496-ban («... quibus sigillum nostrum quo *utimur*...») s István 1549-ben következő címért használtak: osztott pajzs (tehát két mező) felül hatágú csillag, alul üres. Ez tehát a kelyhen látható címérral teljesen egyezik.

Igaz ugyan, hogy a híres Frangepán nemzetségnek egy másik ösmertebb, s már többször kiadott címere ettől teljesen eltér, ez: kék (néhol veres) pajzsban két egymás ellen szökő arany oroslán első karmaikban egy-egy arany golyót (néhol czipót) tartva, sisakdísz a pajzs-alak, néhol tollforgó, mint az részben a kelyhen levő, sorrendben második címéren is látható. (6. ábra.) Nézetünk szerint tehát a Szentgyörgyinek tulajdonított címért «Frangepán I», a következőt «Frangepán II»-vel jelölhetjük, mivel mind a kettő a Frangepán családot illeti. Hogy

* Ötvöskiállítási lajstrom II. 35. szám 72. lap.

** A két felső sarokban s a pajzs karimájának alján három arany gömb látszik, ezek valószínűleg nem tartoznak a címérábrázolathoz, inkább a pajzsnak a kehelyre való odaerősítésére szolgál, de a rajzban kihagyandó lett volna, mert könnyen félreértésre adhat alkalmat a címeralak meghatározásánál.

melyik a kettő közül régibb? Erre még most biztos feleletet nem adhatunk, mert egyikről sem tudhatjuk, hogy mikor és ki által adományoztattak, vagy mikor s ki által vétettek használatba?

Siebmacher a csillagos Frangepán címert hallgatással mellőzi, habár ez már előttem akkor is ösmeretes volt, nem ugyan mint egyedüli kizárólagos címerkép, hanem mint olyan, a mely a bővített Frangepán címer egyik mezejében önállólag lép fel, miként ezt a család több tagja használta.¹ Ezt a «Turul» mult évi utolsó füzetében közlött dolgozatomban érintettem is.

A következő címer helyesen van Bornemisza Abstemius Pál püspöknek tulajdonítva, (7. ábra.) s ez egészen — eltekintve a hibás színjelzéstől — correct is,² azonban az utolsó nem «Corvin Jánost» illeti. (8. ábra.) A szövegben e név után kérdőjel van illesztve, de ez a címer alól elmaradt s nem helyesen, miután e címer egyetlen jellemző mozzanatot sem bir felmutatni arra nézve, hogy az Corvin Jánosnak tulajdoníttassék. A régi Hunyady címer jellemző főcímer alakja, mint azt hiteles források után ösmerjük: fekete holló, mely csőrében köves gyűrűt tart.³ E holló néhol holdsarlótól s csillagtól, másutt csak holdtól kísérve jön elő, gyakran a kíséret teljesen hiányzik, néhol ágbogas fatörzsökön áll, néhol koronán, máshol csupán a pajzs alsó karimáján. E változatok a magyar heraldikában szokásosak s lényegtelenek.⁴

A kérdéses Corvin Jánosnak tulajdonított címer, első főcímeralakja a koczkázott dülény, s csak második, mintegy mellékes a madár, melynek csőréből hiányzik a gyűrű, a Hunyady címer főtypusa s e madárról biztosan nem állíthatjuk, hogy az holló.

Miután a holló *csőrében gyűrűt tartva*, kísérettel vagy a nélkül, fatörzsön állva vagy a nélkül képezi a Hunyady-ház határozó főcímeralakját — bár nem tagadhatom, hogy más családok is utánózva ezt, éltek hasonló címerrel⁵ — a kérdéses címer főalakja a koczkázott

¹ A Gliubavaz, Frangipani grófi címer következő: hasított pajzs elől veresben, hullámos fehér pólya felett az ősi oroszlános címer, hátul osztott, felül veresben hatágú arany csillag, alul arany üresen (lásd a Nagy-Siebmacher kitűnően szerkesztett «Dalmatiner Adel» részét). Az osztott felül csillagos, alul üres címerváltozat a tudós szerző előtt ismeretlen volt, különben biztosan oda sorozta volna az általa közlött Frangepán-féle hat címerváltozat közé.

² Lásd: Siebmacher I. 2. tb. II.

³ Az V. László király által 1453-ban adományozott címerbővítésnél is fenn marad az ősi címer: fekete holló csőrében gyűrűvel, s ott a főhelyet foglalja el, s ez után a Hunyadyak felváltva hol az ősi, hol a bővített címerrel pecsételnek, s gyakrabban az előbbivel. Corvin János tudtommal kizárólag az egyszerű ősi címet használta.

⁴ Siebmacher XI-ik füzet.

⁵ Siebmacher XI. Holló de Krompach etc.

dülény, melyre a madár helyezve van, egy más családot illető címér, melynek színei is ismeretesek. Kék pajzsban aranyszegélyezetű veressel és arannyal koczkázott dülény, reá illesztve egy fekete madár. Ez teljesen egyezik azon címerrel, melyet a kassai székesegyházban felfedezve, dr. Henszlmann múlt évben meghatározás végett nekem átadott. E címér azon esetben is meglenne határozható, ha leírásában a madár nem jeleztetnék, miután annak főalakja a dülény, oly ritka és klasszikus szép alakban fordul elő.

E címernél tehát ez alkalommal csak negatív eredményt értünk el, bebizonyítva azt, hogy az nem Corvin Jánosé, hogy kié? ezt jelenben meg nem határozhatjuk, erre hiszem, a további kutatások meg fogják adni a feleletet.

Az 5., 6. és 8. címérpajzs alakjai a XV-ik századra vallanak, Abstemiusei a XVI-ik század végére.

A gr. Erdődy Ferencz által kiállított ezüst kelyhen¹ két címérpajzs látható a XV. század styljében. Az elsőben egy holló, csőrében köves gyűrűt tart, kétségtelenül a Hunyadiak régi címere. (9., 10. ábra.)

A Császka György szepesi püspök által kiállított aranyozott ezüst kelyhen² egy püspöki jelvényekkel ellátott címér látható, mely 1-ső s 4-ik mezejében csak érthetetlen zavaros karczolásokat mutat. E címér kiegészítve következő: négyelt pajzs, 1-ső és 4-ik egy mindkét oldalán széles végű szegletein sugaras kereszt (néhol öt levelű rózsa) által kísért haránt pólya, melyre nap, s a felé igyekvő sas van illesztve, 2—3 leveles koronából növekvő koronás oroszlán.³ (11. ábra.)

Ez a hethesi Pethe Márton kalocsai érsek (1554—1605) saját személyére vonatkozó címere, melyen az 1-ső és 4-ik mező az egyházi a 2—3-ik a családi címert mutatja.

Kárász Géza az «asztali szerek» között⁴ egy serleget állít ki, melyre egy gróf Gyulay-féle teljes címér van kivésve. Ennek teljes leírása Siebmacherben olvasható, itt röviden csak azt jegyzem meg, hogy e címér nem a maros-németi és nádaskai, hanem a vele semmi rokonságban nem álló gyulai Gyulaiakat illeti s az így bővített címert Gyulay Ferencz nyerte grófi rangra emelése alkalmával 1735-ben, minél fogva látjuk, hogy a serleg készítése kora jóval megelőzi e címér korát. (12. ábra.)

Gr. Andrassy Manó ugyancsak az asztali szerek közt⁵ egy másik kelyhet állít ki, ennek fedelén egy P. M. kezdő betűkkel jelzett címér (13. ábra),

¹ Ötvöskiállítási lajstrom 47. sz. 79. l.

² Ötvöskiállítási lajstrom 82. l.

³ Pecset teljes körirattal a Rajcsányi-féle pecsétmásolatok között. Orsz. levéltár.

⁴ Ötvöskiállítási lajstrom 23. l. 1. szám.

⁵ Ötvöskiállítási lajstrom 31. l.

van bevésve, mely a kelyhen említett adományozókra semmi vonatkozással nincs, mert ez a Markus és Batizfalvi Mariássy család ismert címere, mely legközelebb is a Turulban¹ ismertetve volt. (14. ábra.)

A gróf Erdődy Ferencz által kiállított kristály palaczkon, ötvös-kiállítási lajstrom III. terem 3. szám, levő kettős címernél az első a Rákóczy-é, a másik a már kihalt nagymihályi Bánffy családé, mely a Sztárayakkal, Ewdenfyekkel, Urmaiakkal stb. közös címert használt.² A kettős címér alatt levő betűk értelme: C(omes) L(adislaus) R(ákóczy) D(e) F(első) V(adász) C(omitissa) E(lisabetha) B(ánffy) D(e) N(agy Mihály). Rákóczy László Nagy Isván szerint (IX. köt. 604. l.) 1664-ben halt meg. (15. ábra.)

A «Poharak, billikomok, tálak, asztaldíszek» között a 44-ik oldalon b. Radvánszky Béla egy ezüst kelyhet állít ki, melyen a Cserneki Desewffyek ősi, s ma is használt nemesi címere látható, mely később az ősi címér fentartásával a bárói és grófi ágaknál megváltoztatott. E címér látható még a lajstrom XXVI. és XXVIII-ik tábláin.

A «Poharak és asztalkészletek» lajstromában a 10. lapon gr. Andrássy Manó egy gyömbértartót állít ki. A rávéssett két címér közül egyik a gr. Erdődy-féle már meg van határozva, ez heraldikailag is egészben véve elég csinos alkotás, a másinak meghatározására, mely balra fordult hármaskorú oroszlánt mutat, melynek nyaka köré természetes kígyó tekeredik, koronás fejét az oroszán feje felett előre nyújtva, két címert hozok fel. Egyik a beczkói Novotha családé, mely ehez hasonló, de a kígyó nem koronás s az oroszán jobbájában egyenes paltot tart. E család 1655-ben nyerte armálisát s így a kehely címere alatt levő évszám után 22 évvel. Másik a szepesmegyei Spienberg családi, mely egészben úgy mint részleteiben, teljesen egyezik a kelyhen levő címerrel s így azt a Spienberg családnak határozom. (16. ábra.)

Végül még két címerről (17., 18. ábra) teszek említést. Egyik a XXV. táblán látható, a pajzsban czölöpösen állított «Wurfeisen», sisakdísz páva-tollforgó reá illetve a pajzsalak jobbra fekvő helyzetben, a másik a (XXVI. tb. utolsó) Révayak ősidőktől maig használt címere, kék pajzsban arany leveles koronából növekvő farkas első lábaival három, száraz, leveles veres (?) rózsát tartva, sisakdísz a pajzsalak, takarók kék arany. Az elsőre visszatérve, ezen nagyon jellemző címeralakot ha a kezdőbetűk jobban egyeznének, kétségtelenül a Sedlnitzky («Z»-vel is írva) vagy a steblau Lassota családnak tartanám. E két család a XVII-ik században többszöri összeköttetésben állt Magyarországgal s teljesen egyező címert viseltek, veres és arany színekkel.² Mivel azonban a

¹ Csoma J. Magyar sírkövek 1887. 186.

² A. Peter: Die Wappen in der Schlesiischen Landtafelb. u. Ledebuhr II. 42.

kezdőbetűk nem egyeznek úgy mint ó hajtánánk, bár a «Z» a négy kezdőbetű között is feltalálható, megjegyezzük, hogy a lengyel «Odrovanz» csoporthoz tartozó címerrokonok, Bilitsch, Büchten, Horoch, Jelensky, Kraswodembszky, Krawarz, Kuczborszky, Milzecky ugyanezen címeralakot használták. A «Wurfeisen» egy krónika író szerint nem egyéb, mint egy nyíllal átlőtt bajász, e szerint e címeralakban mindjárt egy regényes címermonda forrására találunk.

Csergheő Géza.

HONI MŰEMLÉKEINK HIVATALOS OSZTÁLYOZÁSA.

(NYOLCZADIK S BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY)*

A *koppányi* pusztán (Csanádm.) álló romot közlőtte Molnár Pál. Ez egy csúcsíves templom nyugoti homlokzatának a csúcsíves ajtó fölött elterjedő része harmadrendű. *Német-Csanádon* (Csanádm.) a csúcsíves templom középhajóját kitörték és ide éjszokról délre új templomot építettek. Igen nevezetes a megtartott földalatti ó-keresztény baptisterium, bár újabb eredetű, hanem a régi elrendezés megtartásával. E baptisterium *első rendű*, a templom másrészt csak *harmadrendű*. Leírtam és illusztráltam az Arch. Közlem. VI. új foly. IV. kötetében, hol szóltam, az *egressi* romok (Torontálm.) maradványairól is. Pilléreinek alapja még látható a vadász kertjében, és mint a mellette elvonuló út alatt az átkelő kocsi tompa hangot idézése tanúsítja, itt talán II. András sírjával bíró altemplom létezik. Ásatás itt igen kívánatos. — Ugyanis Torontálmegyében van az *aracsi* templom romja is, melyet idézett helyen illusztrálva leírtam. E rom igen rokon a zsámbéki romhoz. A templom hajdan ékes volt, sajnos, hogy valamennyi község távol esik attól s így fölőtte nehéz fenn levő falait a további pusztítástól megóvni.

Bácsmegyében nem sikerült a hajdan bácsi székesegyház alapját feltakarni, úgy tetszik, a mai temetőben állott, a hol az új sírok kimélése végett csak kevés alapfalat lehetett találnom. Van Bács mellett szt György kápolnájának alapfala, kerek alakú félkörű apsisal. Közel ahoz és Mostunga partján egy őrtorony alapját találtam fel, valamint a bácsi várat is kitisztítottam, melyben három kápolnát találtam: 2 püspököt és a várőrségnek szolgált. L. «Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa» című 1873-ban megjelent munkámat a bizottsághoz 1872-ben 8. sz. a. adott jelentésemet és leírást a kalocsai érseki sematizmusban. Van Bácsban a ferencziek késő csúcsíves temploma magas négyszögű toronnyal, mely a három oldallal zárt szentély éjszaki oldalán túl szökik ki. E templom másodrendű.

Pestmegyében a már említetteken kívül van:

Báth-Monostor közelében megvannak a régi gárda földalatti falai, melyeket a kalocsai érsek költségére felásattam és a «Grabungen stb.» című munkámban tüzetesen, a «Magyarorsz. ó-keresztény stb. emlékeiben» röviden leírtam. A főtemplom félkörben zárt szentélyét csúcsíves stylével meghosszabították. E temp-

* A hetedik közleményt lásd A. É. VII. köt. 319—352. lapon.

lom déli oldalán kelet felé állott egy csúcsíves kápolna; a keresztfolyosó keleti oldalán szökött ki a csúcsíves káptalanság. Az épületek másodrendűek voltak. *Kalocsán* a metropolis egyház hármasság volt: szent István korából származó legmélyebb, e fölött egy XIII. században épített és a mai, mely az előbbinek falain, a körút is sugár kápolnák elhagyásával felépült. Leírtam a «Grabungen» című munkámban, röviden a «Magyarországi ó-keresztény stb. emlékeikben», több jelentésben és a kalocsai latin sematizmusban. A szent István korabeli templomka kicsiny, rosszul keletelve és mintegy csak szükségbeli épület, ellenben a XIII. századi, a francia iskolából származó metropolis hazánk egyik legfényesebb átmenetkorú temploma volt, nyugoti és déli kapuzatának alja még meg van a mostani alatt. A *Jászberényi* templomot felvette és bizottságunkkal közölte Steindl Imre, ez késő csúcsíves templom, egyhajós, hanem itt öt osztálylyal, a hosszszen-télyben három osztálylyal bir, tornya a hosszahajó déli oldalán áll, másodrendű.

Az *ócsai* templom igen nevezetes átmenetkorú egyház, van iker tornya, három négyes osztályú hajója, mindkét oldalon nevezetesen kiszökő kereszt-hajója, hosszú három oldallal zárt főszentélye és épen úgy zárt két mellék-szentélye vagy kápolnája. Támrendszere már is kifejlődött, hanem kapui és ablakai mindenütt félkörben zárva, valamint a tornyon és a mellékeseken jóval túl emelkedő középhajón a félköríves fries uralkodik. Különös megjelenése miatt még elsőrendűnek is mondhatjuk. L. rövid illusztrált leírását a «Magyarországi ó-keresztény stb. emlékek» című munkámban. Az egyik tornyon a nagy Kristófnak csaknem egészen elenyészett ábrája látható. *Pest városának* paroch. temploma különböző korszak teremtménye. A tornyok azok belsejében félköríves és fűrész-fries az átmeneti korra vall, hanem szentélyének támai és azok toronyfiai már is a késő csúcsíves kort mutatják. A belső szentély töveit köpenynyel vették körül és azokból korintheta pillérekét csináltak, úgy hogy eredeti alakjukra már rá nem ismerhetni; a szentély és tornyok közti rész pedig egészen modernizált, alig másodrendű. *Ráczkevé*n van késő csúcsíves templom (a. g. nemegyesülteké) melyet Ludwig Miksa az 1861-iki «Sürgöny» több számában tüzetesen leírt, én pedig a Ráth és Römer által kiadott «Győri Füzetek» III. kötetében rövidebben leírtam és a templom igen különös alkotásáról szólottam. Közel Ráczkevéhez a *szigeten* jelenlétemben temetői kápolna ásatott ki 1862-ben. Ez félkörű apsisal ellátott hosszúkás négyszög volt, oldalán kis négyszög épület, vagyis inkább csontház; mert itt tömérdek emberi csontot találtunk. Ugyanitt tömérdek római emlékkő került napfényre, nevezetesen egy Vertumnus vagy Silvanus istenség dombormű szobra.

A hajdani nyulszigeti — ma margitszigeti — emlékeket ifj. Kubinyi Ferencz illusztrációkkal ellátva kiadta az «Arch. Közl. II. kötetében; jelesen a szent Ferencz minorita szerzet egyházának és a premontreiek Mihály egyházának maradványai, melyek csekélyebbek, semhogy azok alaprajzát restaurálni lehetne. Nevezetesebb ezeknél a Domonkos szerzetbeli apácák zárdatemplomának maradványa. E zárdát II. András Margit leánya számára mindjárt a tatárjárás után építvén a templom nyugoti része még átmeneti stílus, míg a szentély valamivel későbbi, szigorú csúcsíves stílus. Részleteinek igen szabályos kimívelése miatt az egészet jó másodrendűnek mondhatjuk. Ide temették el V. István királyt 1272-ben. Van a Margit-szigeten a felhőzöttakon kívül még több omladék, azonban oly állapotban, hogy azt közelebbről meghatározni nem lehet. Volt itt a primásnak is nyári lakása. Közel a sziget felső végéhez esik a római Contraaquincumnak egy castelluma vagy praetenturája, melyet Römer leírt.

Henszlmann Imre.

LEVELEZÉS.

I. MIHALIK JÓZSEF A ROHÁCSKAI (LIPTÓ M.) ŐSTELEPRŐL.

Ott, hol az Alacsony-Tátra Gyömbér hegycsoportja kiágazását észak felé Liptóba nyújtja s a hol ezen kiágazás az 1550 m. magas Poludniczával véget ér, *Liptó-Szent-Miklóstól* egy órányi távolságban délre, a fentebb említett Poludnicza tövében, áll a 822 m. magas *Rohácska*.

E dombhoz a közvetlen tövében elterülő *Plostyin* és *Illanó* nevű községek tót lakói sok tradíciót fűznek. Saját füleimmel hallottam az itt lakó emberektől, — ezek pedig nagyapáiktól, kik szintén hallomás útján beszéltek, — hogy e dombon valaha vár állott. S hogy csakugyan mily híven őrzi meg gyakran a néphagyomány a historiai factumot, meggyőződhetünk, ha meggondoljuk, hogy *Bél Mátyás* is ugyancsak azt állítja, hogy e hegyen valaha római erőd állott. A 60-as években találtak is itt Theodosius-féle aranyakat s egy VI. legióbeli denárt, mely jelenleg is Mailáth Béla n. múzeumi könyvtárőr úr birtokában van.*

E római erődnek azonban csak írás- és szóbeli emléke maradt fenn; kézmű nem hirdeti emlékét, kulturtárgyat nem találtunk utána. Legalább nincsen tudomásom, hogy a fentebbi pénzeken kívül (melyek azonban másként is idekerülhettek) egyéb tárgyat is találtak volna, mely a római térhódítás bizonyítékát képezné.

Tekintve pedig azon körülményt, hogy a római térfoglalás, még ha a legcsekélyebbet is, de mindenütt ott hagyta nyomát és emlékét ha nem másban, tégláiban: érthetetlennek látszik előttünk, hogy épen e hely minemű emléket sem mutat fel ezen római «erőd» idejéből.

Maga a hegy közettani s geológiai szempontból nagyon érdekes pontot képez s oly dúsan jutalmazza szép kőületeivel a geolog kalapácsütéseit is, miként a régész böngészetét.

A hegy egy hosszúkás, gerincszerű nyújtványt képez. Szelíd lejtéssel hajlik a megye belseje, a Vág folyó felett elterülő fensík felé. Hossza körülbelül 1000, szélessége 400 méter; felülete tehát mintegy 400,000 □ méterre tehető.

A Rohácskán már régibb idő óta a plostyini és illanói lakosok építkezésre alkalmas mészkövet szoktak fejteni. Az ezen fejtések által kiemelt kövek által előállt üregek aztán természetes feltárást adnak a dombot alkotó és borító réte-

* Majláth B.: Liptómegyei őstelepek. Arch. Közl. IX. köt.

gekről. Egy geológiai kirándulásom alkalmával egy ily üreget vizsgálni kezdettem, de mily nagy volt meglepetésem, midőn a mészkövön fekvő vastag húmszrétégekben minden rend nélkül össze-vissza hányt, vastag, durva gyurmájú, mész-, quarcz-, földpát- és csillámszemcsékkel kevert agyagból készült cserépedények töredékeire bukkantam.

Ez 1885. évi október második felében történt. Azonnal hozzáfogtam az egész hegy felületének tüzetes megvizsgálásához, sajátkezűleg felástam a húmszréteget ott, hol az a kőbányák által feltárva nem volt, s mindenütt nagyon kielégítő eredményre bukkantam.

Úgyszólván az egész hegy felületén megtaláltam a kulturréteget, mely különböző vastagságú, kiégetett, kiégetetlen, szabadkézzel és korongon készült, máz nélküli s többnyire czifrázatlan edénycserepeket s összehasogatott csontdarabokat tartalmazott. Sok helyen a tűz nyomát is fölfedeztem, melyek felett vastag hamuréteg feküdt az elmaradhatatlan s félig összeégett csontdarabakkal.

Az edénytöredékek durva gyurmája s kezdetleges művezete azonnal megmagyarázta nekem, hogy itt az emberi művelődés egy nagyon régen letűnt korszakával van dolgom, annyiival is inkább, mivel ismertem Majláth Béla úr, Liptómegeye ernyedetlen régiségbúvárának, a Warta-hegyen tett fölfedezéseit, sőt a megelőző években magam is többször meglátogattam azt, hogy ott a Majláth úr által megkezdett ásást folytassam. Edénytöredékeken, összesült agyag- és salakdarabokon kívül egyebet ugyan nem bírtam a Wartán fölfedezni, de annyi nyereségem mégis volt, hogy később a Rohácskán talált edénytöredékeknek a Wartán találtakéval való összehasonlítását eszközölhettem.

Az 1885. évi esős, hideg ősz megakadályozott azon tervem kivitelében, hogy az ásást a Rohácskán még az évben nagyobb terjedelemben folytassam s elhalasztottam azt a következő esztendőre, a mely év tavaszán aztán egész buzgalommal fogtam a kutatáshoz.

Azt találtam, hogy az edénycserepek nagy mennyisége különösen az északi és északnyugati oldalon lép fel, vagyis ott, a hol a Rohácska szelidebb lejtővel bocsátkozik Plostyin község s az ezen keresztül folyó, a hegy lábától mintegy 200 lépésnyire eső patak felé. A keleti oldal, mely sokkal meredekebb és közvetlenül a sebesvízű illanói hegyi patak felett emelkedik, sokkal vékonyabb, 1—8 cm., húmszréteget tüntet fel a hegy mészkőzete felett, míg az említett északnyugati és északi oldalon ezen húmszréteg, helyesebben: *kulturréteg* 10 cmtől 1:5 méterig, sőt még ezen felül is terjed. A keleti oldalt képező lejtőkön csak gyéren lépnek fel az edénycserepek.

A Rohácska gerinczének legtetetjén, a legmagasabb pontot képező szikla alatt egy nagy, körülbelől 1000 □ méternyi vízszintes, négyszög alakú térség terül el, mely alatt, mintegy egy lépcsőfokkal alább, ismét egy, három oldalról 3—16 méter magas sziklafal által környezett, pázsittal benőtt terület fekszik. Ezen lapos fenekű, 36 méter hosszú és 21 m. széles tér azt a benyomást tette reám, a minőt egy elpusztult vár falakkal körülvett udvara tesz az emberre s habár a mesterséges erődítés, földhányás, vagy falemelés műveit nem is szemlélhettem rajta az első pillanatban, azonnal az a nézetem támadt, hogy ezen hely volt a *középpontja* annak a nagy kiterjedésű telepnek, erődítménynek,

védműnek, ör- vagy pogány kultusz-helynek, melynek kiterjedése a Rohácska hegy egész hátát és oldalait körülbelül 150,000 □ méternyi területen elfoglalta.

Ezen négyszögű tér alapját 0.4—1.5 méter vastagságú, fekete, porhanyós, cserépdarabokkal igen bőven megrakott s összehasogatott csontokkal kevert húmusz képezi. Kelet felé a Rohácska szálban levő dolomitja védi természetes fal gyanánt 10—12 méter magasságban; délről a hegy természetes és meredek sziklaképezte emelkedése nyúlik fölfelé ugyanily magasságban, de e falszerű dolomiton felül még szemcsés mészkőből, dyasz veres homokkőből és gránitból álló nagyobb kődarabokat is találtam, melyek oly színezetet kölcsönöznek annak, mintha az felső részében falszerűleg, e kövek egyszerű s minden ragaszték nélkül való egymásra rakása által építve volna. Ugyanily viszonyok vannak a nyugati oldalon is, hol a természetes sziklafal tetején nagy darabokban hevernek gránittömbök.

Ilyenformán e négyszögű tér oly helynek látszik, mely három oldalról nemcsak a természet által, de mesterséges módon is, meredek fallal véttetett körül. Az észak, északkelet felé néző rész nem bír ily *látható* falazattal s ezen irányban szabad kilátás nyílik, honnan igen nagy térséget be lehet látni.

Az ásást ott kezdettem meg, a hol az említett négyszögű tér alapja hirtelen meredekséggel, mintegy 9 méternyire leesik a hegy alsóbb részéhez, oda, a hol az előbb említett út nyoma véget ér. Az érintett ponton, közvetlenül a gype alatt, ásásközben egy *rakott falra* bukkantam, melyet sikerült egészen a nyugati és keleti természetes sziklafalakig kinyomoznom. E falazat oly kőzetekből rakatott, melyek többnyire s teljesen elütnek a hegyet képező kőzetektől, de a melyek a Rohácska környékén kisebb-nagyobb távolságban fellelhetők s veres homokkőből, gránitból, kárpáti homokkőből, cseppkőből, mésztuffból, de helylyel-közzel a Rohácska orbitoid- és nummulitmeszből is állanak. A falazat minden ragasztó anyag nélkül van emelve s célja valószínűleg az volt, hogy e tér más három oldalról meglevő, de a negyedik oldalról még hiányzó természetes falazatát pótolja. A durva fal vastagsága 45 cm.-re rug, magassága 0.5, hossza pedig 20 méter és mindkét vége a keleti és nyugati oldalon emelkedő természetes sziklafalakhoz csatlakozik.

Az ásó által feltárt kulturrétegben a munka nem ment nehezen, mert a föld porhanyó volt, s csak itt-ott találtattak abban dolomit- és gránitdarabok. Cserepek feltűnő számmal heverték itt minden rend nélkül elszórva, többnyire fél tenyérnyi nagyságban, de két tenyérnyi is találtatott. A kulturréteg felső részében vékonyabb falú, tűznél jól kiégetett, veres és barna színű, czifrázott vagy czifrázat nélküli edénytöredékeket találtam; az alsóbb rétegek felé való közeledésemkor a cserepek mindinkább vastagabbak lettek, a gyurma durvább, a mész-, csillám-, quarcz- és földpátszemcsék nagyobb alakban és sűrűbben léptek fel. Míg a réteg felső részében egyszerűen, egyszer, vagy többszörösen körbe futó díszítésekkel s néha-néha grafitírozott töredékekkel is találkoztam, itt egyetlen egyet sem leltem ilyet s a kiégetés is durvábbnak, csekélyebbnek tűnt fel. Az edénytöredékek száma oly nagy volt, hogy egy köbméter átkutatott föld átlag 90 darab cserepet adott, külön számítva a közben-közben talált juhalkapsokat, a meghatározhatlan, égetett, égetetlen s felhasználott madár és

kisebb emlősök csontjait, egy vaddisznó agyart s egy megszenesedett mogyoróhéjat. E tárgyak közül, a réteg felületéről számítva, 40 cm. mélységből egy gránit őrlőkő-töredéket is sikerült kiemelni, melynek egyik lapja a huzamos használat következtében homorúra van koptatva.

Az ezen helyen kiásott cserepek közt nem találtam két darabot olyat, melyek összeilleszthetők lettek volna. A darabok vastagsága 10 mm.-től 22 mm.-ig terjed; hajlásuk után ítélve, többnyire nagy edényeket képeztek; szájuk vagy egészen sima, vagy kiálló bordákkal ékeskednek. Oldalaik hasonlóképen vagy egészen simák, vagy pedig fa- vagy csontpálczika benyomásai által eszközölt vonalakkal, bemélyedésekkel stb. díszítvék, s ezek vagy körülfutják az edényt, vagy pedig az edények oldalain önmagukba visszatérő ellyptikus vonalakat képeznek ezek s ilyenkor a párkányzat vagy a fül alól kiindulva, az edény domború hasán érnek véget.

Meglepő számmal fordultak itt elő azok a fél zsemlye alakú edénydudorok melyek mint díszítések, rendszerint 4 egy körben, az edények szája körül futottak. Ily dudordíszít hatot találtam itt, melyek közül a legnagyobb szélessége 4 cm., hossza 9 cm.; a legkisebbnek szélessége 2, hossza 5 cm.

Ugyancsak e helyütt 1886. évi augusztus hó 13-án, 1'3 méter mélységben, egy sötétzöld patinával bevont *bronztekercset* találtam. E tekercs 18 finoman dolgozott kanyarulata közül a középső a legnagyobb; két vége felé fokozatosan kisebbednek a kanyarulatok, míg végre azok, úgy egyik, mint a másik végén, megvékonyodott hegygyel szabályosan az utolsóelőtti kanyarulathoz símulnak, miáltal a tárgy oly kinézést nyer, mintha az mindkét végén nyitott kis cső volna. Ruganyossága, bár csekélyebb mértékben, még most is megvan.

Ezen első bronzlelet után kérdőre vontam a vidék népét, nevezetesen pedig Plostyin és Illanó lakóit, kik a Rohácska tövében s részint annak keleti oldalán földet művelnek, vajjon nem találtak-e ők is valamikor a dombon, vagy annak közelében bronztárgyakat és nincsenek-e ilyenek birtokában? A felelet tagadó volt, de az egyik ember emlékezett, hogy gyermekkorában látott egy öreg földművesnél oly «súlyokhoz hasonló réz» tárgyakat, a «minőkkel ma az orvosságot a gyógyszerházban mérni szokták», de ezeket az illető még évekkal azelőtt Szent-Miklóson a rézművesnek eladta, ki azokat beolvasztotta.

Kitartó munkámnak ismét gyümölcse termett, mert nemsokára egy újabb darabbal szaporíthattam mindinkább gyarapodni kezdő gyűjteményemet. Ugyanazon helyen, hol a bronztekercset találtam, de 3 decziméterrel mélyebben, vagyis a felszíntől 1'6 méternyire egy *sötétbarna*, majdnem fekete színezetű *fémesszőz* töredékére bukkantam. A lelet, miként fentebb hangsúlyoztam, nem zöld, de sötétbarna patinával volt bevonódva, mi első pillanatra azt a gondolatot szülte bennem, hogy *vassal* van dolgom. Csakhamar meggyőződtem ennek ellenkezőjéről a kés, s miután a leleten egy kis darabka rozsdát lekarcoltam vala, előtűnt annak élénk *rézvörös* színe. Tekintve, hogy a réztárgyak sötétbarna rozsdája megkülönböztetésre jogosít a bronz szép zöld patinájával szemben, azon hiedelemben vagyok, hogy e tárgy nem is bronzból, de vörösrézről van készítve, minek végleges és pontos eldöntése azonban csakis vegyelemzés után volna eszközölhető.

A lelet egy 7 mm. vastagságú s 35 mm. hosszú fémpálczikát képez s vastagodó egyik vége felé rézsút bemetszések segélyével előállított 7 sor V alakú díszítéssel bír. A hol a véső ezen díszítéseknél árkot hagyott, az árok felett két oldalról ott látható a kimagasló redő is, mintegy sánczot képezve a kis árok felett. Ezek kezdetleges, durva művezetűek, nem illenek szorosan egymáshoz, mert az egyes V alakú díszítések közt 1—2 mm. üres mezők vannak hagyva.

Az idáig emlegetett négyszög alakú tértől körülbelől 30 lépésnyire a sziklák aljában elterülő kövecses gyepon egy *tűzkódarabkát* is találtam, melynek — habár felismerhetőleg nem is viseli magán az emberi kéz alakító nyomait — mégis annyiban van nagy fontossága, mert e vidék, különösen pedig a Rohácska és környéke, a tűzkőnek nem képezi előfordulási helyét. A tűzkódarabka hossza 27, szélessége 18, vastagsága pedig 2—3 mm.

Augusztus 18-án, midőn a Rohácska nagy terjedelmű gerinczét és oldalait újból vizsgálgattam, a föld felszínén egy 76 mm. széles, 39 mm. vastag és 96 mm. hosszú, quarczdús vörös homokkőből készített, három oldalról egészen simára csiszolt *örlökö* egyik töredékfelét találtam. Hiába kutattam, hogy a talált tárgy másik felét is fölfedezzem valahol, s miután a lelőhely tözsomszédságában szántók vannak, azon föltevésre jöttem, hogy ezen örlökö-töredéket úgy szántották ki a földből s mint haszontalan kódarabot a többi közé a mesgyére dobták. Ezen feltevésemet bizonyítva látom azon körülmény által, hogy t. i. az említett tárgyra a fölfedezés idejében vastagon volt fekete föld tapadva s csak ennek eltávolítása után vált azon a sima csiszolás felismerhetővé.

Augusztus 20-án a Rohácskának Plostyin felé néző oldalán a kőbányászat által eszközölt mesterséges feltárások segedelmével egy 90 cm. vastag culturrétegre bukkantam. A réteg legalsó, közvetlenül a holttalaj felett fekvő részét, egy 4 méter 20 cm. hosszú s 20—30 cm. vastag *tüzelőhely* képezte. Legnagyobb sajnálatomra, e tüzelőhely már nem volt a maga eredeti terjedelmében, mert akkor annak már több mint $\frac{4}{5}$ -e volt elpusztítva a kőbányások romboló munkája által.

A tűzhely padmalya égetett agyagrétegből állott s oly színezetet viselt magán, mintha az kézzel lett volna a földre tapasztva. E padmaly kiégetett agyagja a kiemelés alkalmával apró darabkákra hullott szét s ennek síma alapján igen nagy számmal heverték oly kiégetett, össze-vissza sült s különböző nagyságú agyagdarabok, melyek hosszú, hengeralakú farúd, vagy pálcza benyomatát viselék magukon, miáltal oly kinézést nyertek, mintha azok szabályos fél hengeralakú mélyítéssel ellátott vályúk lennének. E vályúszerű mélyedések különböző szélességűek és mélységűek s 2 cm.-től 7 cm.-ig terjednek. Némely darabnak két oldalán is fellelhető ez a mélyített csatorna s ilyenkor a két mélyedést egymástól elválasztó agyagfal éles, háromoldalú prizmában végződik; néha azonban a homorú benyomatok teljesen elmaradnak s a belőlről többnyire feketére kiégetett agyagdarabok minden oldalról, lapos oldalakkal bíró, háromszögű prizmába mennek ki.

Ezen kiégetett agyagdarabok oly kunyhókból eredhetnek, melyeknek veszszófonatú falai agyaggal voltak kitapasztva. E kunyhók a tűz által elpusztítottak s mai nap csak azon maradványait találhatjuk, melyek szervesen voltak-

nál fogva, az idő vasfoga ellen keménységük s egyéb tulajdonságaikkal védekezhettek. Így maradtak fenn ezen agyagtöredékek is a kunyhók falazatából s az ezeken látható homorú mélyedések a kunyhó ág- vagy vesszőfonadékainak, karózatának stb. benyomatát jelentik.

A tüzelőhely felett emelkedő 60—70 cm. vastag rétegben sűrűn voltak edénytöredékek, fenyőfából származott széndarabkák s összeégetett, felhasgatott állatsontok találhatók s az augusztus 30-án történt szakszerű felásásnál oly edénydarabok kerültek napfényre, melyek fél dió és fél mogyoró nagyságú *púpokat* viseltek magukon. A cserepek mindenben hasonlóknak találtattak az eddigi cserepekhez, valamennyien czifrázatlanok, néha grafitírozottak s durva szemcséből álló agyagból készültek voltak. Ugyanakkor a padmaly alatt egy 3 m. hosszú elszenesedett fenyőtörzset találtam, a tüzelőhely romjai közt pedig több oly, gránitból való, almanagyságú gömbölyű követ, melyek a tüzelés nyomait korom és szén alakjában viselik magukon. (Hevítő kövek?)

A tüzelőhely belső szélénél, 88 cm. mélységben, egy *agyagconusra*, vagyis az ú. n. *szövőszék-súlyok* (Rómer szerint: «*tűzi kutya*») egy példányára bukkan-tam. A «*tűzi kutya*» 167 mm. átmérőjű, kerületes alappal s 185 mm. magassággal bír. Legnagyobb vastagságának kerülete 515 mm., súlya 2006 gr.

A «*tűzi kutya*» egészen lapos, síma alappal bír; magasságának egy harmadában egy 25 mm. átmérőjű nyílás található, tompa hegybe kimenő csúcán pedig egy kis mélyedéssel bír, melybe az ember hüvelykujja félkörömig beilleszthető. A mi előttem feltűnt, az azon körülmény, hogy anyaga finomabb agyagból áll, mint azon edénytöredékeké, a melyek körötte és vele találhatók voltak, mert míg az utóbbiak kvarcz- és mészszemecskéket dúsan tartalmaztak, az előbbeni ment volt ilyenektől.

A kiemelés pillanatában a «*tűzi kutya*» számtalan apró darabkára esett szét, különösen pedig feketére össze-vissza sült és égetett belseje a szó szoros értelmében szétporlódott. Az összeszedhető darabokat annyira összeállítottam, hogy a tárgy $\frac{5}{6}$ -od részben egésznek mondható, a hiányzó $\frac{1}{6}$ -od részt, az említett nagymérvű elporlódás miatt, összeillesztenem lehetetlen volt. Nevezetes azon körülmény, hogy míg az agyagkúp külső felülete a kiégetett máz nélküli agyag rendes és természetes *sárga* színét mutatja, addig belseje sötét *fekete* színű, a mi onnan származhatott, hogy az említett *conus többször s erős tűznek volt kitéve*.

A tüzelőhely feletti kulturrétegből az eddig említett tárgyakon kívül még több salakdarabot s egy sötét csillámpalából álló, 130 mm. hosszú, 60 mm. széles, kőszekőzt emeltem ki. Ennek egyik széle oly formán néz ki, mintha durva faragás által mesterségesen volna kiélesítve. Jóllehet az él több helyen ki van csorbítva s az egész darab nem nagyon árulja el az emberi kéz munkáját, mindamellett, tekintve azon körülményt, hogy e tárgy számos felhasználott csonttal együtt találtatott és hogy az eszköz anyagát képező kőzet ritkában fordul elő e vidéken, azt vélem, hogy ezt a csontvelő után kereső ember a csontok széthasogatására használta. Egynémely csont mutat is oly durva eszköztől származhatott ütések, vágásokat, a minőket ezen eszközzel egyes csontdarabokon előidéznem sikerült.

1886 október havában a Rohácskának Szent-Miklós felé néző részén kezdtem az ásást. Az impulzust erre az a körülmény adta, hogy a jelzett helyen és egyáltalában az egész dombháton, mely a szántóföldektől fel a csúcson fekvő kőbányáig, innen pedig nyugat felé az útig terjed, már a föld felszínén nagy számmal lehet találni az eső- és hóvíz által a kulturrétegből fokozatosan kimosott cserépdarabokat.

A jelzett ponton a kőkeresők már régen kikezdték a talajt s így munkám nem talált nagy nehézségekre. A szép fekete kulturréteg 70 cm.-nyi vastagságban feküdt a világossárga holttalaj fölött s a kapa számtalan kisebb-nagyobb vastagságú cserépdarabot, hasogatott csonttöredéket, egy vízszintes, simára csiszolt s 74 cm. hosszú, 19 cm. széles *örlőkő*-töredéket hozott napfényre. Megjegyzésre méltó, hogy e helyen különös nagy számmal leltem azokat az agyagtapaszték-töredékeket, a minőket már a megelőzőleg említett négyszögű téren s a tüzelőhely mellett — de különben is *gyéren* az egész Rohácska hátán elszórva — találtam. A tapasztok itt is többnyire homorú benyomatokat viseltek, bár ezek igen csekély mélységűek voltak; vörösre kiégett agyagjuk sűrűn át meg át volt lyukgatva, s oly kinézéssel bírt, mint az a travertin, melyből időközben a növények szárai, kocsányai, szalmái stb. kikorhadtak. Szóval e ragacs képlékeny agyagállapotában növények részeivel át meg át volt dagasztva, miket belőlük később a tűz teljesen elpusztított. Innen származik az a sok keresztülkasul futó nyílás, cső és lenyomat az agyag gyurmáján. Megemlíthetem még hogy eddig e helyen találtam a Rohácskán a legvastagabb edénycserepeket. Így az egyik vörösre kiégett példány vastagsága 28, a másik salakszerűen égett példányé pedig 35 mm. volt.

Ezeket kívül a kulturréteg bőven tartalmazott összehasogatott csontdarabokat, melyek az embernek csontvelő után való törekvését árulják el; egy juh lábszár-csonton kőeszköztől származott ütés nyomait fedeztem fel; találtam továbbá egy juh álkapcsot és számos salakdarabot.

Habár az itt eddigelé felásott terület 3 □ méternyi területnél nem igen tesz ki többet, mégis megbizonyosodtam a felől, hogy a Rohácska e pontján is csak oly lakott volt, mint a nyugati oldalon, a tüzelőhely körül s a keleti oldal lapályos lejtőjén fekvő mai szántóföldek helyein, hol cserépdarabokat és salakot szekérszámba lehet gyűjteni.

Tekintve az ezen helyen előjövő s aránylag nagy vastagságú kulturréteget, az óriási mennyiségű edénytöredéket, a kő- és bronzleleteket, tüzelőhelyet és a tömérdek agyagtapasz-töredéket, lehetetlen arra a gondolatra nem jutnunk, hogy e hely az emberiség őstörténetében hosszú időközön át szerepet játszott. Hogy az őskorszakok melyikében lakott itt ember, arra nézve föltétlenül döntő bizonyíték még nincsen, mert azok a csiszolt örlőkövek s a tűzkő darab még nem feltétlen bizonyítékai magának a kő-korszaknak, miután tudjuk, hogy kőeszközök még a bronz-korban is — leginkább pedig annak elején — használtattak s az átmenet itt sem történt hirtelen. A *bronz-kort* kétségbevonhatlanul elárulja a bronztekercs, így tehát az eddigi leletek alapján legészszerűbben teszünk, ha csak azt mondjuk ki, hogy a *Rohácska a neolith-korszak végétől, vagyis a bronz-korszak eleje óta, az embernek lakóhelyül szolgált.*

Nem mellőzhető azonban az a kérdés sem, hogy hol, a Rohácska melyik részén laktak ezek az emberek s mily kiterjedésű lakóteleppel bírtak?

Erre a kérdésre a feleletet megadják maguk az emlékek: a földbe temetett edény- és fémtöredékek, kőeszközök, tüzelőhelyek, a csont- és salakdarabok. A Rohácska minden részén ott, hol a lejtők szelíden ereszkednek a mai plostyini és illanói szántók és rétek fölé, ott mindenütt megtaláljuk az emlékeket, melyek kétségbevonhatatlan tanúi az ember évszázadok előtti ittlétének. A hol azonban a hegyoldalak meredek, sehol sem találunk emlékeket a multból; a humuszréteg is csak alig pár centiméternyi itten, a mi természetes dolog.

Azt a területet, mely ezen emlékeket rejti, körülbelől 150,000 □ méterre teszem. Leszámítva ebből azon területeket, melyekre a cserepek, kőeszköz-töredékek stb. véletlenül vagy eldobva juthattak: a tisztán lakóhelyül szolgált területet körülbelől 70,000 □ méternek lehet venni. S ha tekintetbe vesszük, hogy a Rohácskán található edénytöredékek hasonló fajtáit még Plostyinton túl is, a Rohácska lábától körülbelől 1 kilométernyire, a szántóföldekből a földmívesek kiszántják, senki sem fogja nagynak tekinteni e számot, mely szám a telep huzamosb időközön át való lakottságának csak erősítő bizonyítékát képezheti.

Mihalik József.

II. RÉCSEI VIKTOR A LEGÚJABB SOPRONYI ÁSATÁSOKRÓL.

A mint az ember a déli vaspályán Ágfalva állomásról Soprony felé halad, azonnal feltűnik előtte a bánfalvi völgyet határoló hegygerincz vége felé egy 478 m. magas kúp, melynek rejtélyes neve *Burgstall*.

Paúr Iván által 1882-ben a Soprony melletti bécsi dombon eszközölt s az «Archæologiai Értesítő» 1886-iki évfolyamában szakértőleg ismertetett ásatások sikerei által felbuzdulva, *Bella Lajos* főreáliskolai tanár barátom hasonló prähistorikus sírokat keresett a közelmúlt nyáron a nevezett hegy sajátos formációjú halmái alatt. Minthogy eddigelé ebbeli kutatásainak eredményéről e szakfolyóirat hasábjain semmiféle értesítést nem olvastam, küldöm a következő ismertetést. Bella eleinte csak titokban látogatott el magányos sétái alkalmával a *Burgstallra*; de már akkor sugta meg e sorok írójának, hogy a nyár folyamán részéről nagy meglepetés készül a soproni régészek számára. Tizennégy napi következetes és fáradhatatlan fúrás által végre arra az eredményre jött, hogy az agyagból gyúrt, durva edények maradványai bizonyos rendben következnek egymásra; tehát itt tervszerű temetkezési helylyel van dolgunk. Az iskolai nyári szünidő beálltával a nyilvánosság elé lépett fölfedezésével. A városi törvényhatóság azon feltétel alatt ígérte meg közreműködését, hogy a netáni leletek a városi régészeti múzeumba kerüljenek.*

A városi tanács sietett egyúttal ez újonnan fölfedezett lelhelyet a *bécsi* tudományos köröknek bejelenteni; a honnan azután *dr. Müller Ottó* ajánlatára *Szombathy József*, a cs. kir. múzeum prähistorikus osztályának őre hivatott meg, a kinek szakszerű vezetése alatt folytatták az ásatásokat. Ezen sírhelyek

* Az ottani «régészeti társulat» múzeumának evvel szemben kizárólag *megyei* jellege van.

egész telepe vagy hatvan holdnyi területet képez. A nagyobb (sokszor húsz-harmincz méternyi átmérővel bíró s két egész négy m. magasságú) halmok száma 120-t tesz ki; míg a kisebb méretűek száma százakra rúg. A kisebb-nagyobb csoportokban egymás mellé eső halmok közül összesen ötöt ástak fel, és pedig három különböző, egymástól jó messze eső csoportból kiválasztva, hogy így a temetkezés, síralkotás módjára s a mellékletek mivoltára úgy, mint elhelyezésére nézve, tiszta képet lehessen alkotni az egész telepre vonatkozólag. Minden egyes csoportban két egymás tözsomszédságában levő halom ásott fel, hogy ily módon összehasonlítást lehessen tenni.

A harmadik csoportnál azonban nem lehetett ezt az eljárást keresztül vinni, mivel a munkaidő akkor már végére járt. Elsőnek szemelték ki az erdő szélén, az ú. n. Neuwiese-hez közel eső csoportot. Itt az első halom alatt egy tizenkét négyszögméternyi, valóságos kamarára bukkantak, melyből kilencz (öt nagyobb, négy kisebb) különböző alakú, agyagból gyúrt, ornamentika nélküli durva edénymaradékot, köztük egy meglehetősen jó karban levő füles csészét, egy kovából s egy kigylából való vésőt és néhány csontmaradványt emeltek ki. Ez utóbbiakról még nem lehetett megállapítani, vajjon csontváznak vagy hulla-égésnek maradványai-e?

A második tizennégy négyszögméternyi sírboltot két helyen ástak fel; az egyiken 4 méternyire a mélységbe hatoltak, a másikon inkább szélénben kutattak. Itt közel *negyven* egymásba nyomott edényre akadtak, melyek nagy háromszög-alakban voltak elhelyezve, a melynek felső szöge délkeletnek volt irányítva. Az edények 1'80 m. mélységben földözttettek fel és az állványul szolgáló üregnek széle laposra fektetett kőlapokkal volt megerősítve.

Sem az első, sem a második halomban talált edényeken ékítményt nem lehetett látni, egyetlen egynek kivételével, mely a második sírboltból került elő s a melynek vörösre égetett oldalán hullámvonalakból álló egyszerű diszít-ménye valószínűleg irlával állíttatott elő. A második sírhalomból is csak egyetlen egy épebb kis csésze került elő. Ezen agyagképzítményekből, valamint a gyéren talált csontmaradványok állapotából következtetve, ezt a két első sírhal-mot *Szombathy* korábbiaknak tartja a Burgstall csucsához közelebb, mintegy 900 méternyire nyugat felé eső második csoportbelieknél. Ez utóbbi sírhalmok közül a nagyobbik átlagosan egy méternyi mélységben és 56 négyszögméternyi terjedelmű rétegben óriási mennyiségű égési (hamuszén) és meszesedett csont-maradványokat tár a szemlélő elé. Az égetési réteg alatt lelt cserépedény-töredékek tizenkét négyszögméternyi tért foglaltak el. Ezen réteg a sírüregnek északi oldalába futván ki, nem engedte meg az edények elhelyezési módjának megállapítását. Ezen egész cseréphalomból (úgy az égési réteg alul, mint fölül) felszínre került edénytöredékek az ékítmények nagy változatosságát mutatják. Eddig húsz különböző mintára akadtak. Egy jól conservált orsópergetyű és mintegy 1'20 m. mélységben lett nagyon elégült tű megerősítette a jelenlevő *Szombathyt* azon véleményében, hogy ez az utóbbi csoport későbbi a főnebb leírt elsőnél. E csoport második halmának belsejében az edények csoportosítására nézve már tisztább képet lehetett szerezni. A hamu-, szén- és csontmaradványok mellett előkerült abból egy nyakravaló vasgyűrű, egy rozsdátt fibula, egy

késpenge s öt edényben jól conservált megannyi orsópergetyű. Mindezeket fölülmúlta érdekesség tekintetében *egy agyagból égetett, gazdagon ékesített idolum, a mely a hold sarlóját négy lábon állva tünteti elő*. Innen hétszáz méternyire kelet felé, a harmadik csoportban, *dr. Müller Ottó* vezetése alatt eszközölt ásatásnál végre *bronz*-ra is bukkantak, a mint erre a *bécsi* tudós urak előre is számítottak. Ez is azonban csak töredék volt. Itt is a hét, körbe állított edény tartalma a hullaégetés mellett bizonyít. Ezek kavics- és agyagból összeégetett padlózaton állottak és változatos ékítményeket tüntetnek föl.

A lelethelyről szekérszám vitték be a városba az asztal nagyságú conglomeratumokat. Azon edények, a melyeket sikerült eddig a töredékekből összeállítani, mind nagyságra, mind alakra, de különösen díszítményekre nézve nem mindennapi tárgyakkal bizonyulnak. Különösen feltűnő azon darabokból össze-ragasztott óriási edény, mely a polgármesteri hivatalban látható.

Annyi bizonyos, hogy e leletek régiebbek a *bécsi* dombon kiásottaknál és *Szombathy* az ú. n. *hallstadti kelta* periódusnak (Kr. e. VI—I. századig) tulajdonítja ezeket.

A bemutatott újabb telepnek tudományos átkutatása s az egésznek pontos topographiai felvétele az idei nyári idény feladata lesz. *Récsei Viktor.*

III. SÖTÉR ÁGOST MOSONYMEGYEI RÓMAI LELETEKRŐL. Mosonmegyei egyletünk keletkezése előtti leletek, valamint az általunk megejtett kutatások megyénk területén már meglehetősen sok római jellegű laktelep és sírmező helyének ismeretére vezettek, ugyanis:

1. Gróf Wenckheim Krisztina szentmiklósi urodalmához tartozó *Barátföld*, több leletet, köztük sarcophagot is szolgáltatott, és az ottani domborulatok bizonyára még sok római leletet takarnak. 2. *Lébeny-Szent-Miklós* annyi római leletet nyújtott, hogy egy kis muzeum gazdag leletekkel szereltetett fel, azonban kiraboltatván, azon leletek a megyére nézve elvesztek. 3. *Lébenyben*, melynek templomfalában is egy római feliratú kő találtatott, mely a győri múzeumba került; egyletünk fedezett fel egy római sírmezőt, hol egy női és egy másik, férfi vázat rejtő sírt tártunk fel. A férfi váznál talált fibula és a női sírban lelt strigilis kétségtelen bizonyítékai a római kornak. Ezen sírmező az egyletnek még igen értékes leleteket ígér, mert igen nagy kiterjedésűnek látszik.

4. *Pusztá-Somorján* az úgynevezett öreg düllőn szórványosan római érmek találtatnak. Ott próba-ásatást tartva, kőfaltalpapazatra akadtunk, melynek közepében terra sigillata díszedény-darabot találtunk.

5. *Rajkán* gróf Zichy Henrik birtokán, római téglák szántatván ki, falazatot tüntettek fel. Modrovics János, ottani birtokos még egyletünk keletkezése előtt több római kori leletet szerzett e helyről.

6. *Zurányban* találtatott egy római oltár, melyet Gajus Julius eques, Sylvanus, az erdők istene tiszteletére emelt volt.

7. *Szentpéteren* a Gaishühl düllő földjein és 8. *Miklósfalun* egyik düllőjén mint római laktelep kétségtelen bizonyítékai, római téglák és cserépedény-darabok hevernek, és mindkét lelhely ásatásra vár.

9. *Berenye* községnek a Mária-liget mellett elterülő düllőjén három helyen

lelt római téglák nyomán tartott ásatás, teljesen feldúlt római laktelep ismertetése vezetett.

10. *Csúnyról* való egy római fibula.

11. *Nezsíderen* az úgynevezett calvariai hegyi út kivágásakor, egy római nő sírja találtatott fel szép leletekkel, melyek a nemzeti muzeumba kerültek.

12. Az *Üngéden* tartott egyleti ásatás által, honnét több római érem került az egylet birtokába, egyéb lelet nem találtatott, — a Carnutumból Arrabonába levezető utat azonban megtaláltuk.

13. *Körtélyes* magaslatainak egyikén, a jelenleg is Horv.-Jánfalun itató válúnak használt kő sarcophag lelhelyén tartott ásás egy kőfal mellett több sirra vezetett, melyekben azonban emberereklyéken kívül, lelet nem találtatott. Egy téglalapokból összeállított gyermek sarcophágban még a csontok is teljesen porrá válva találtattak. Ezen község határa nagyobb arányú ásatásokat igényelne, melyeket azonban ez idő szerint még nem teljesíthetünk.

14. Legbiztosabban nyújtand római leleteket *Nemesvölgy*, hol gróf Batthyány Józsefnek a bergi határszájára elvonuló egyik birtoktagján nagy kiterjedésű épület (valószínűleg a közeli Carnunumhoz tartozott villa) falaira már reá is találtunk. Az épület légfűtésre volt berendezve nagy négyszögű téglalapok alkalmazása mellett, vízvezetékekkel is volt ellátva és fal vakolatának festése is a volt tulajdonos jólétére mutat, és így még érdekes tárgyak birtokába kerülhetünk, miért is a tulajdonos már kinyert engedélyével a feltárás itt még ez év folyamában fog eszközöltetni.

15. Az *oroszvári* régi vár, melynek korábbi leleteit t. alelnökünk már «Vázlatok Mosonmegye multjából» című értekezésében ismertetett, ujabban egy domború díszítményű érc tányért szolgáltatván, romjainak kitakarására az engedély legközelebb ki fog kéretni.

16. A legkiválóbb kutatás eddig *Magyar-Óvárnak* volt szentelve, hogy az egykori Adflexum helye megállapítható legyen.

A várkapu alatt befalazott két római feliratos kő, melyekhez hasonlót valószínűleg még többet takar a vakolat, t. alelnökünk idézett értekezésében már ismertetvén, bizonyos, hogy ezen kövek a hajdani Adflexumból kerültek és használtattak fel az újabb korban épült várhoz építési anyagnak.

A Castrum fekvési helyére nézve, a község egész határában szórványosan előforduló érmek vagy más leletek s a hagyomány támpontot nem nyújtván, a kutatás kiindulási pontjául egyedül a helynév értelme szolgált. Ad flexum egyértelmű lévén a könyök vagy vízösszefolyás fogalmával, mindazon helyek, melyeken a Lajtnak két ága, és hol a Lajta a Kis-Dunával egyesül, megvizsgáltatván, semmi oly földvegyületet vagy terepalakulást nem tüntettek fel, mely a kutatásnak csak némi eredményt ígérhetett volna. Kétség is merült fel az iránt, vajjon a Lajta és Kis-Duna mindenkor jelenlegi medreit tartá-e be, és így az általános terepszemle az ásatáshoz semmiféle támpontot sem nyújtott. Azonban mint a régészetnek rendszerint, a szorgos figyelem mellett megragadott véletlen nyújtott ez esetben is a további kutatásnak irányadó adatokat. Ugyanis már évek előtt került t. alelnökünk birtokába egy általa az egyletnek adományozott terra sigillata díszedény-darab, melyet tanulók fürdés közben a Lajta medrében talál-

tak. Ezen lelet még nem indíthatott ásatási kísérletekre, mert folyam medre nem biztos fekhelye egy leletnek, azt oda sodorhatta és beiszapolta a folyam, és ha évszázadokon át egy helyen pihent is, egy jégzajlás felkotorhatta, hogy tovább hurczolva más helyen az iszap ismét eltemesse.

Később az 1885. év nyarán két tanuló ismét ily terra sigillata edénydarabok tisztogatásával foglalkozván, lelhelyül a városi területet az urodalmi Károly-ligettől elválasztó Lajta mosásai által keletkezett jobboldali meredek pontot jelölték meg. Ez azonnal vizsgálat alá vétetvén, mintegy 20 öl hosszúságban és egy ölnyi mélységre, csont-, vasdarab, terra sigillata és cserépedény-darabokkal vegyített földterületet tüntetett fel, melyen egymástól 15 ölnyi távolságban két humussal vegyített keskeny réteg futott le egyenes vonalban a víz színéig. Ásatás alá vétetvén az egyik réteg, bebizonyult, hogy az egy kerek nyílás végoldalait jelzi, míg a másik egy ily kerek nyílás kezdetének bizonyulván, az ősfalakig vízszintesen keresztül ásatott, ezután pedig az ásás lefelé eszközöltetvén, egy kerek római kút feneke találtatott meg, melyből 1 méternyire a Lajta vízszínén alól négy törött római bögrén kívül öt ritka nagyságú ép római nagy bögre, terra sigillata és egyéb edénydarabokon kívül valami díszedény fogganatyúja is napfényre került.

Ezen leletről az egyletnek jelentés tétetvén, az ásatás elrendeltetett és 1886 márczius 15, 23, 24, 26. és 27. napjain folytattatván, köveztéglákat, 23 darab díszítményes és ezen kívül sok más edény- és vastörédeket eredményezett. A kiásott kút közelében bronz mécses, csont hajtűk egy nagy gyöngy és néhány ismeretlen rendeltetésű lemez találtatott, és kiásatott két bronz érem is és pedig: az 1-ső Commodustól (180—192), a 2-ik Valentinianustól (364—375).

Ezen leletek sejtetik tehát, hogy ezen helyen vagy környéken keresendő Adflexum. Terjedhetett Mosony felé délkeletnek, de lehetett éjszaknyugatnak a Károly-ligetben is, habár ezt jelenleg a lelhelytől a Lajta egy ága választja is el.

Ezen Lajta ág balpartját jelenleg is már a városban fekvő urodalmi malomtól kezdve urodalmi birtok képezi egész a Dunába ömléséig, folyásának iránya természetellenes könyök szögben törik meg, miért is egyenesb irányra törekedve, a jobb partot mossa, minélfogva ezen meder, általam, malom céljaira ásott mesterséges medernek jelentetett ki, így válván csak lehetségessé a várost kerítő víz leveretése.

Ezen meggyőződéseim helyességét beigazolják a Lanfranconi Enea, pozsonyi mérnök úr birtokában levő Magyar-Óvárra vonatkozó képek, melyek Óvárt a xv-ik században tüntetik fel. Ezek kétségtelenné teszik hogy M.-Óvár városát, az akkori tulajdonképeni várat, a Lajta egyenes lefolyás nélkül keríté körül.

Valószínűnek vehető tehát, hogy az Adflexum kifejezés a Lajtának a Dunába való ömlése által keletkezett könyöknek felel meg, és így a római város vagy a téglaföldeken vagy az azzal összefüggött Károly-liget területén állhatott, mely utóbbi helyen római magaslatok is jelentkeznek.

M.-Óvár, 1887 február hó 10-én.

Dr. Sötér Agost.

IV. ADÁM IVÁN ROMÁNKORI PÁLÓS ÉPÜLET-MARADVÁNY BAKONY-SZENT-JAKABON. Nálunk az Árpád-kori falusi és szegényebb városi

templomok faalkotmányok voltak. Van alapos okunk hinni, hogy azon időbeli vidéki szerzetes házak közül is igen sokat ily anyagból építettek. Innét a sok régi helynév, melynek sehogysem tudunk nyomára jönni, és a mai napig divó dülők, erdőrészesek, ligetek, cserjék, katlanoknak barát, kolostor, remete-féle elnevezése, melyekből egy kő vagy tégladarab sem hirdeti hajdani voltukat.

A románkorból megmaradt régi épület-maradványok ez okból igen ritkák, kivált a szegénységre fogadalmat tett szerzetesek házaiból alig maradt hírmondó.

Pálos remetéink legrégibb telepeiket a XIII. század elejére tehetjük; tehát csak késői román épületeket találhatunk és azok sem művészi kivitelűek, mert a szerzetnek szegénysége, de leginkább rendeltetése, célja és kezdetleges viszonyai nem is engedtek másra költséget, mint a legszigorúbb szükségnek megfelelő egyszerű építményekre.

Mindamellett érdekesek e korai maradványok nem csak ritkaságuknál fogva, hanem művelődés szempontjából, a mennyiben az akkori tervezetés, anyagválasztás, technika és főleg a templomok és zárdaépületek beosztása, elrendezése, védelme stb. tekintetében becses fölvilágosítást nyújtanak.

De érdekesek főképp azért is, mert a sokszor igen fogyatékos, sokszor teljesen hiányzó egyéb forrásainkat nem csak kiegészítik és pótolják, hanem helyreigazítják és gyakran egészen új világításban tüntetik fel.

Midőn Tapolca vidékén szent Jakab kolostor romja után tudakozódtam, azon utasítást nyertem, hogy Haláb felé haladva, az erdő szélén meglátszik az omladék falazata. Azonban nem úgy volt. A rom csak Sáska falu felé haladva tűnik szemünkbe, de akkor is csak csekély útvonalban, mert a szomszéd erdős emelkedések csakhamar eltakarják. Sáska falutól keletre tartva, körülbelül egy kilométer távolságban kezdődik az erdős hegyláncz, melynek egyik szakadékaiban fekszik érdekes omladékunk. Az út egy kis csermely mellett vezet regényes szirteken és ligeteken át egész a katlan emelkedéséig. A hely sűrű bozóttal van benőve, közbe magasabb fák is emelkednek ki a cserjék között. Ott, a hol a pálos kolostor fekvését jellemző kanyarulata következik a katlannak, feltűnik egy csonka torony képe.

A romok ezer négyszögméter területnél többet borítanak. A legtöbb falazatnak csak nyomát látjuk az erős kiemelkedésben; sok helyen azonban még jókora falterek, különösen a templom körüli részletekben. Legépebb még a templom keleti része, a hatalmas diadalív falazatai és maga a szentély tornya.

Sohasem lepett meg annyira rommaradék, mint ez a vadon közepében me-reven kiemelkedő sajátos függő torony. Míg egész környezete halomra dőlt és egyik-másik omladék közepéből óriási bükkök emelkednek: e boltíven álló, fölfelé erősen keskenyedő toronynak csak az egyik ablakrésze dült be, a többi a hosszú századok nyomait alig mutatja. Pedig apró lapos mészködarabokból van felrakva az egész alkotmány, éppen olyanformán, a mint a szomszédos Pusztatorony épülete Kaján határában, vagy a deáki és tárkányi romok szerkezete mutatja, és a mint most is épülnek ezen a vidéken a szegényes parasztházak szerte-széjjel.

A toronynak tagozása nincsen, de nyugatra a harang végett románívvá ablaka és alatta gömbölyű rése volt. Bejáratát a tető felől kapta; ez is félkörívű

szerkezettel birt. A boltozat a templom diadalívének alkatrészét képezte, hosszabb lapos kövekből épült, és egészen szabályos donga-boltrakást mutat. A bolt magassága a szentély magasságát is jelezi, valamint azt is, hogy a templom hajója gerendás volt. A boltozat közepén megvan még teljes épségben a nyílás, az egyetlen remete-harang kötelének átbocsájtására.

Tudva levő dolog, hogy a külön toronyépítés kolduló szerzetek számára csak mult századbeli vivmány. Úgynevezett tetőtoronynyal kellett beérniök. Csakhogy e tetőtorony rendszerint egyszerű faépítés volt, a mint azt sok helyen kapuczinusok és franciskánusok régi zárdáiban maig is láthatjuk. Rendszeres faltorony, mely a remeteség reguláit át nem lépi és mégis állandó szerkezettel dicsekedhetik, kevés helyen található.

Vajjon a pálos építésben is unicumnak tekinthető-e e példány, vagy csak ez az egyetlen fennmaradt emlék? a legtöbb régi pálos zárda teljes átváltozása és pusztulása miatt alig konstatalható.

Az alaptervezet is sok sajátosságos dolgot mutat. A templom a zárda közé van építve, csak a szentély déli és a hajó északi része kapott világosságot. A szentély a szerzetes építő-typust mutatja, hosszú és félköríves, a hajó azonban hosszabb a szokottnál. Bejárása a quadrum felé és a keresztfolyosónál, a nyugati oldalon tisztán látható. A hajó hátsó részében nagy mélyedés mutatkozik. Kriptának a jele-e, mely rendes helyétől, a szentély-aljtól sziklás talaja miatt a sokkal puhább alapú hajóba tétetett volna át, vagy kincskeresők maradványa — csak ásatás folytán volna megállapítható.

Sajátosságos romunknál a keresztfolyosó is. A pálosoknál ritkán volt meg az egész keresztfolyosó. Rendszerint csak két oldalát kerítette be quadrumnak. Régi nemesi udvaraink (kuria) alakja hiven tartotta fenn ezen félköríves nyílt folyosó-beosztást. Itt a templom mellettinek ugyan nem akadtam nyomára, de hihető, hogy meg volt, egyszerű faoszlopokkal és féltetővel, minőnek a világos nyomát Sz.-Lélek-Uzsán, Salföldön, Patacsón és sok más pálos romon láttam. A keresztfolyosó azonban még jóval meghaladta a rendes quadrum hosszát, a meny-nyiben a templom nyugati falának hosszában végig a déli építmény végfaláig terjedt.

A folyosó keskenységén (alig egy és fél méter) nem akadunk fen, mert hiresebb pálos épületeken sem találunk tágasabb csarnokot. A régi épületeknél egyáltalában nem gondoskodtak kényelemről, még ha az egészségi szempontból indokolható is lett volna. Csak a szükséges közlekedést ne akadályozza és szent menetekén a kettesével járásnak tűrhető helye legyen.

De feltűnő a quadrumkútnak elhelyezése a quadrum közepében. Hires külföldi zárdákban a quadrumkút kiváló gondnak volt tárgya, és helye rendszerint a négyzet közepében volt. Hazánkban azonban ritka az ilyen példa. A pálosoknál sem találtam eddig párját. Ha közel volt a forrás, nem is ástak a quadrumban kútát, ha távolabb volt, vízvezetéket készítettek és a folyosóra vagy a quadrum egyik sarkára vezették. Így volt az Táladon, Uzsán, Máriavölgyben, Badacsonyban stb. Itt azonban a csermely a ház közelében folyt, sőt egy ágát egészen a zárda körárkába vezették, a mint azt jelenleg is világosan láthatjuk, és mégis a quadrumkút a négyzet kellő közepében nem hiányzik.

A kút alakjáról, esetleges diszítéséről nincs fogalmunk. Csak a mély, kövekkel bélelt és tele gurított lyuk nyoma van meg.

A zárda beosztása és alakítása is sok szokatlant mutat. A rendes három quadrum körüli szárny közül a keleti külön épületrészt bocsájt ki, melynek rendeltetését nem ismerjük; a nyugati szárny a templom faláig szokott terjedni, itt a templom nyugati szélességét is áthaladja (mint Patacson), sőt azon túl is terjed, míg csak a déli oldal-szárny szélességét el nem éri. Hihetőleg itt volt a bejárás is.

A boltozatos pinczehelyiség nyomai után ítélve, a refectoriumot az északi oldal nagy terme képezte; a sarok-helyiség lehetett konyha és kamra. A szentély melletti szoba képezte a szokásos kincs- és ruhatárt (sekrestye), mely itt is, mint Csatkán és Patacson külön bejárással a templomba nem birt. Ezek mellett szokott lenni a könyvtár, írószoba és a tanácsterem. Talán ez utóbbi számára készítették a keletre nyíló szárnyat. A dormitorium (hálóterem) a nyugati oldalon és a templom melletti rész vagy a betegház, vagy a noviciusok terme lehetett. Mivel a pálosoknál semmi kitüntetés lakásban és étkezésben nem fordult elő, közös étkezés és közös hálás szigoruan parancsolva volt, a kisebb helyiségek rendeltetését nem ismerjük. Másutt az előljárók szokták ezeket elfoglalni.

Az épület anyaga jó mészszel kevert durva szemcsés falragasz és lapos mészködarábok. Téglának nyoma nincs. Nagyobb kötömeget sem találtam a meglevő falakban vagy az omladék között. A vízszintes falrakás tisztán kiválik, bár nem mindenütt egyforma ügyességre vall. A nyújtó- és kötő-rendszer nyomait is igen jól látjuk. Faragott kőnek sincs nyoma.

A falak aránylag keskenyek, csak e templom falazata és különösen a diadalív alja tűnik ki vaskos vonásaival. Mindazáltal védelmi szerepe is lehetett az épületnek, mert a zárda körül vonuló mély árok máig is tekintélyes szélességű és a templom délkeleti oldalala mély lejtőjén jól kivehetjük még a bástyaszerű falakat is.

A mi a zárda keletkezését és viszonyosságait illeti, kevés mondani valónk van. Berger (Chronol. MM. SS. V. XI. sz.) azt állítja, hogy a bakonyi szt Jakab című pálos kolostor 1218 körül épülhetett, midőn az ország főurai II. Endre királyt Palestinába kísérték.* Ha nem is olyan korán, de az ötvenes évek előtt meg kellett lennie, mert Pál, veszprémi püspök levelében 1263-ból előfordul a kilencz pálos ház között ez is, mint olyan, melyben mint engedélyezett házban megmaradhatnak.**

Ebből az következik, hogy a kolostor akkor már nem csak megvolt, hanem oly jó karban volt épülete és annyira biztosítva existenciája, hogy a nevezett

* Rupp Magyarország helyrajzi története. I. 273.

** Egyéb határozat között ez is: ut in eisdem domibus, in quibus nunc sunt, tamquam licita collegia manerent. Fragmen Panis 79. Fessler II. 935. — Péterffy (II. 283.) e zárdát monasterium Bakonii s. Jakobi név alatt említi. Máskor Monast. de Dobus (a mai Dabos hegység tövében fekszik) vagy csak Monasterium Bakonii-nak hívják. Paúr I. (Egyh. Rendek. 65. l.) csak hat zárdát említ azon időről; mindkét rovatban benne van a zárda-romunk.

püspök a zárda állandó megmaradásáról a pápát értesíthette. Egy másik forrásunk (Róka Præsules Vesp. 144) csakugyan úgy állítja elő az esetet, hogy 1258-ig az említett zárdák már léteztek.*

Akárhogyan nyilatkoznak azonban ezen szerzők, annyi bizonyos, hogy az épület technikája és tervezése a XIII. század első felére utalnak.

Csodálatos dolog, hogy ily tekintélyes épület viszontagságáról és lakóik tevékenységéről semmit sem tudunk.** Úgy látszik, hogy a Bakony vadonja nem csak a társadalomtól, hanem még az utóvilágtól is elszakította. Még pusztulásának korát sem tudjuk biztosan meghatározni. Csak annyi világos, hogy az épület későbbi átépítéseknek, nevezetesen góth vagy renaissance változtatásoknak nem volt kitéve, s hogy pusztulása napjáig öregében változatlanul állott.

A szomszéd szerzetes házak nagyobb része 1640—50 körül pusztult el a török keze által, azért igen valószínű, hogy e kolostor is akkor esett enyészetnek.

Ádám Iván.

V. DUDÁS GYULA A ZENTAI RÉGI ROMOKRÓL. Zenta város határterületén a mohácsi vész előtt, sőt még azután is, több helység létezett, a mint azt a történelmi adatok s a ma is közszájon forgó pusztanevek tanúsítják. Jelenleg csak azokról szólok, a melyeknek létezését archæologiai jelentőségű romok is igazolják. Vidékünk építészete az építészeti anyag hiánya és silánysága miatt a hajdankorban általában nagyon fejletlen s nagyon gyarló volt. A kőben és fában egyaránt szegény vidék, milyen Bács-Bodrogh vármegye egész területe, legkevésbé sem kedvez az emlékszerű építészetnek, s innen van, hogy vidékünkön nem emelkedtek nagyobb szabású épületek. Egyébiránt azon kis helységekben, melyek Zenta határában is elterültek, nem is volt szükség valami sok s valami nagyobb szabású épületre, sőt bátran el lehet mondani, hogy azokban ilyenek, a templomokat kivéve, nem is voltak. A ma is létező romok legalább ezt igazolják. Zenta határában a létező romok, melyek az egykori helységek nyomait jelölik, szintén a templom-romok. Ily romot kettőt ismerünk; egyik a *Kalocsa* nevű pusztán, a másik *Tornyos*-on van. Kalocsa községe a mai kalocsai pusztán levő hatalmas völgyelet északi oldalán terült el, a hol ma népes tanyák fekszenek. Templomának romjai a Szlávnity-féle szállás közvetlen közelében léteznek s az alapfalak szabad szemmel is kivehetők. Annak dacára, hogy az épületanyagot onnan mai napig is hordják, mégis egész törmelékhalmoz borítja a romokat, a melynek szakszerű átbuvarlása még emberre vár. A tör-

* Vajjon *Fragmen Panis*. (C. 99. lap) azon állítása, hogy egy szalai szt Jakab nevű zárda 1304-ben alapíttatott a gyulai család által, a mienkre vonatkozik-e, nem egészen bizonyos, A többi auctor majdnem 50—100 évvel előbbre teszi, az épület maga is korábbi időre vall, de annyi áll, hogy több Szala-Szt-Jakab nincs, mint ezen Dabos-vagy Bakony-Szt-Jakab, és hogy a Gyulai család csakugyan a Keszi és Haláb vidékének ura volt. Hihetőleg csak az évszámban van a tévedés, a mennyiben Pál püspök már legalább 50 évvel előbb tesz említést róla.

** Régi auctor azt állítja róla: *Primum erat et loci celebritate, et operis praestantia nominatum claustrum s. Jakobi in Szala, fundatum per familiam de Gyula, de genere Pathocz. Fragm. p. c. 99.*

melékben itt-ott stilszerűleg faragott téglák is találhatók, a melyek egyikét a nemzeti muzeumnak megvizsgálás végett bemutatván, onnan a következő értesítést vettem: «A kő, idomából ítélve, nem lehetván kétség eredeti rendeltetése iránt, mert az egy középkori templom tagozatából származik; hogy milyen tagozatból való, az iránt sincs kétség, a profilje mutatja, hogy góthikus templom boltozati bordájának tagja volt.»

A magyarországi góth építészet stylusa a XIII. század végétől körülbelül a XV. század végeig dívott, s így biztosra vehető, hogy a kalocsai templom ezen korban épült. Mint a maradványok mutatják, ezen épület meglehetősen nagyságú, terjedelmes és kizárólag téglából, — mint ezen vidék legjobb építészeti anyagából, — alkotott templom volt, a melynek bizonyára erős megpróbáltatásokon kellett keresztül mennie, míg el nem pusztult. Pusztulásának idejét a XVI. század végére helyezhetjük, mert a török defterek adatai szerint a község végső maradványa (14 ház, illetőleg adófizető porta és bizonyára a templom is) az 1580—92. és 1590—91. évben még fennállott.¹ A Zenta város határában levő templom-romok *másikat* a tornyosi pusztán találjuk. Ennek maradványai már manapság alig ismerhetők fel, mert az alapfalak nagyobb részben kiásattak s a környékbeli szállások lakói által elhasználtattak. A templom által egykor elfoglalt tér ma már szántás alatt áll, s csakis a közelben lakók tudják megjelölni helyét. Jelenleg a Nikolics-féle tanya terület a tornyosi templomhoz legközelebb s maga az u. n. templomhely is e tanyához tartozik. Stilszerű maradványok ez épületből rendelkezésünkre nem állván s másrészt az építés korára világot vető okleveles adatokkal sem rendelkezvén, nem lehet tudni, hogy e templom mely korban s milyen stylben épült. Csak sejthetjük, hogy szintén a XIII., XIV. századból ered. Az építés korának hozzávetőleges meghatározása csak az építészeti stylus megállapítása után volna lehetséges, s hogy ez megtörténhessék, szakszerű buvárlatokra, nevezetesen az alapfal-maradványok felásására lenne szükség. A pusztulás korának meghatározására a tornyosi templomnál is a török defterek nyújthatnak némi felvilágosítást. Ezek alapján valószínű, hogy ez épület a XIII. század végén még fennállott, a mennyiben a község az 1580—2. évben 26, az 1590—1. évben pedig 30 adózó házzal bírt.² Minthogy a község későbbi szerepéről mit sem hallunk, bizonyosra vehető, hogy e templom a helységgel együtt a XIII. század elején ment tönkre.

Minthogy Zenta határában a fentebb említett Kalocsán és Tornyoson kívül még más helységek is voltak a hajdankorban, bizonyosra vehető, hogy a város határában még több templom-rom is lappang. Likas és Bátka nevű helységek színhelyén azonban az egyházak romjai ma már ki nem mutathatók, mert azt úgy látszik a környékbeli lakók sem ismerik. Egyedül Csésztó község egykori templomára vezethetne még bennünket az az 1721-ben kelt oklevél,³ mely által a csésztói pusztaság Bodrogh vármegyébe kebelezetett s mely hatá-

¹ Bács-Bodrogh megye tört. társ. Évkönyve. 1885. évf. 18. 1.

² U. o. 17. 1.

³ Hazánk. VII. k. 292. 1.

rozottan említi, hogy e pusztán egy halmon templom-romok láthatók. Ez a halom a róm. kath. plébániai szálláson ma is létezik s azon némi romok nyomai is kivehetők. Hogy azonban ezen romok az egykori Csésztó község templomát jelzik-e, s hogy vajjon a likasi és bátkai egyházak hol állottak, ennek eldöntését a jövő archæologiai kutatásoktól kell függővé tennünk.

Zenta, 1887. május 10-ikén.

Dudás Gyula.

VI. DUDÁS GYULA A CSÓKAI BRONZLELETRŐL. Csóka község Torontál vármegyében a Tisza mellett fekszik. Oklevélileg kimutatható, hogy már az első Árpádok korában létezett, sőt mint a környékén előforduló leletek mutatják, vidéke már az ős hajdankorban is emberek tanyája volt. A község valaha a folyó partján terült el, ma azonban tulajdonkép egy rét partján fekszik, mert a Tisza mintegy másfél kilométer távolságban hömpölygeti hullámain. A vidék meglehetősen egyenletes síkot képez, melynek víz feletti magassága a temesi részek fensíkjainak átlagos magasságával megegyez. E síkság egyöntetűségét azonban itt-ott halmok zavarják meg, melyek bár eddig tudományos szempontból megvizsgálva nem lettek, mindazonáltal igen hihető, hogy valamennyi emberi kéz által emeltetett. Hogy Csóka község területe egykor az ősnépek tanyája volt, ezt az a nagy halom is igazolni látszik, mely a helység nyugoti részén a szőlőkben, a kompikötő mellett szemlélhető, s mely szintén emberi kéztől vehette eredetét; igazolja továbbá ezt azon körülmény is, hogy ugyancsak a község melletti szőlőkben majd minden évben akadnak nagyobb méretű kőedényekre, urnákra, melyek közül egy példányt összetört állapotban a Lukácsevics villánál magam is láttam. De igazolja végre ugyanezt a község alatti rétségekben fekvő úgynevezett *Kremenyák* nevű földhát, mely szerb nevét is onnan nyerte, mivel ott régebben igen sok darab tűzkövet találtak, a mi arra mutat, hogy e földhát egykor emberi telep helye volt. A *Kremenyákon* edénydarabokat ma is nagy számmal találhatni, s erről, valamint régészeti általános jelentőségéről a *Temesvárott* székelő délmagyarországi régészeti muzeum-társulatnak annak idején volt alkalmam jelentést tenni.* Megjegyzem, hogy e fontosnak mutatkozó őstelep felfedezésének érdeme egyedül *Branoracsky T.* zentai gör. kel. szerb tanítót illeti. Csóka község határterületének egyes részein felszínre került régiségek között legnevezetesebb az, melyet egy földműves ember a helység keleti szélén földásás alkalmával nem rég talált. Sajnos, hogy a lelet nem teljes, s hogy a tárgyak kiásása minden gond s minden elővigyázat nélkül történt, a minek következtében csak annyit lehet tudni, hogy a tárgyak alig egy méternyi mélységben, emberi csontok kíséretében találtattak. E tárgyak mind bronzból készítvék, mit a rajtuk levő gyönyörű, zöldes színű szírony kétségtelenné tesz. Van köztük hat korongalakú lap, melyek fokozatosan kissebbedő sorozatot képeznek. E korongok egészen analog jellegűek a hazánk területén lelt azon bronzkori hasontárgyakkal, melyek ruhadsz vagy mellvéd gyanánt szerepeltek. A négy nagyobb korong külső lapja körídomú díszítéssel van ellátva, azonkívül a belső lapon négyszög alakú, apró füleket találunk alkalmazva, a miből kétségtelen, hogy e tárgyak valamire fűzve

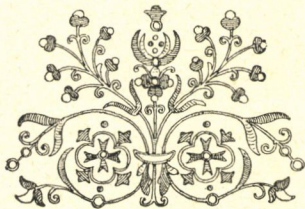
* L. Tört. és Régészeti Értesítő 1887. évf. 158—160. l.

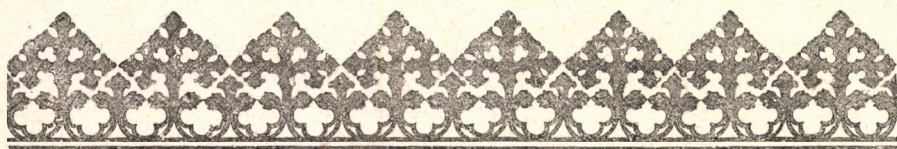
és felaggatva viseltettek. Van továbbá kardmarkolat töredéke, melynek két oldalán fa vagy csont anyagból készült fogantyúrész lehetett végig fektetve, s mint a markolaton levő lyuk mutatja, a két oldalon levő lapot egy, a középén alkalmazott szeg tartotta össze. Egy ily szeg is került elé, mely valószínűleg a kardhoz tartozott. A kard pengéjének egy részét is találták. Két ujjnyi széles pengedarab ez, két oldalt kiálló gerinczczel és két éllel. Régtől fogva el volt törve, sőt rajta tűz okozta olvadás és összehúzódás nyomai észlelhetők. Különös érdekű egy hengeralakú, három ágú tárgy, melyen a középső ág törést mutat; eredeti rendeltetését nem ismerjük. E tárgyakhoz csatlakozik még egy hajlott bronz lap és néhány darab rög, mely a bronznak megolvadásából származott. A lelet egy-szerű áttekintése mindenkit meggyőzhet arról, hogy itt egy bronzkori sírlelettel van dolgunk. A temetkezés a holttest elégetésével s a halott összetört fegyvereinek tűzbevetésével történhetett, a mit a szenesedett csontok s a részint megolvadt, részint olvadásnak indult érczdarabok igazolnak. Ilyen, vagy ezekhez hasonló bronz tárgyak Csóka vidékén még eddig nem fordultak elő, e lelet tehát a magyarországi bronz kultúra térképén új, még eddig ismeretlen pontot jelöl.

Szeged, 1887. október hóban.

Dudás Gyula.

IRODALOM.

BRASSÓ VÁROSÁNAK RÉGI SZÁMADÁS-KÖNYVEI 1503—1526. Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. Erster Band. Kronstadt 1886. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt. Erster Band: Rechnungen aus 1503—1526. XI. és 769. l. Három tábla melléklet. — A városi régi számadás-könyvek hű és teljesen megbízható képet adnak városaink középkori háztartásáról és műveltségi állapotáról; hű tükrei az elmúlt századoknak, mert részletességök által felvilágosítanak számos oly körülményről, melyekről a meghatározott formák által kötött oklevelek s a sokszor bőbeszédű, de annál kevesebbet mondó krónikák hallgatnak. Ezért újabban egyre nagyobbodik a közzétett középkori városi számadások sora; megkezdtek az erdélyi szászok a nagy-szebeni és szász nemzeti számadások közzétételével; folytatta a M. T. Akadémia történelmi bizottsága, kiadván hét város levéltárából a legrégebb anyagot; majd e sorhoz a brassaiak csatlakoztak, testes kötetben bocsátván közzé e két ország emporiumául szolgáló város e nembeli legrégebb emlékeit. Dicséretre méltó törekvés; mert való az, hogy a középkori városok belső életét, műveltségök állapotát csakis számadásaik teljes sorának ismeretével fogjuk világos, hamisítatlan színekben láthatni, s ez azon kútforrás, melyből legtöbb újat meríthetünk középkorunk művelődéstörténetének megismeréséhez.

Két ország emporiumának mondtuk Brassót; valóban mind az az árucikk és ipartermék, mely nyugatról Magyarországon át Havasalföldre, vagy innen hazánkon át a nyugatra szállíttatott, Brassó piacán adott találkozót. A városnak volt arra gondja, hogy az őt megillető huszadot úgy az egyikből, mint a másikkól kivegye; ha lehetett, pénzben, ha nem, természetben, kifogván az illető árucikkből minden húsz darab után egyet. Az 1503-ból való terjedelmes huszadjegyzék (registrum vigesimale) érdekesen tünteti föl úgy a behozatalt, mint a kivittet. Így például Havasalföldről Tergovistból való Gergl nevű

kereskedő behoz ágyterítőket, köpönyegeket, *buzogányokat*, *szőnyegeket*, *török tollakat*, öveket, süvegeket, kalapokat, *török nyerget* stb. Még érdekesebbé válik a kép, ha egyes nagykereskedők által szállított czikkek sokaságát nézzük, melyek felvilágosítanak arról, mi mindent szállítottak Brassón át Havasalföldre, s mit onnét behozatali czikk gyanánt Brassóba.

Az egyik «societas magna videlicet Lucas Renner, Lucas Czeresch, Johannes Groman et Georgius Hyrscher» a mondott esztendőben nem kevesebb mint 422050 *darab kést* vittek be Havasalföldre; ezenfelül fűszert, borsot, gyömbért; posztóneműeket: speyeri, kölni, weerthi, veronai posztót. Egy másik nagykereskedő, Simon Grett, még több árút forgatott; a Moldvába szállított főczikk szintén a kés, még pedig jobbra a steyeri kés: 511000 darab; ezenfelül a posztó: veronai, mechelni, görilitzi stb. De ugyanő nagyban űzte a behozatalt, mely leginkább szövetneműekből állott. Teveszőrből készült szövet (schomolata), finom gyolcs (bogass), aranybrokátféle (nassyncz), kamuka-selyem (camoca), atlasz és egyéb selyemneműek (hirmys, damaslum), valamint aranybíbor, köpönyegek, övek, takarók stb. voltak a hozzánk Oláhországon keresztül kétségtelenül Törökországból behozott árúk; hogy ezek nagy része onnan került hozzánk, annyi is inkább valószínű, mert ily kitételekkel: «frenum turcicale,» «kafftana aurea,» «sella turcica,» «cinguli Turcales,» «coreum Turcale» a Havasalföldről behozott czikkek közt nem egyszer találkozunk.

Kiválóan érdekes, hogy a behozatali czikkek közt nagy szerepet játszik a *szőnyeg*. Ugyanezen czég, Simon Grett, huszadjegyzékében olvassuk, hogy ez behozott: «tappeta duo pro flor. 32;» «tappeta parva 3;» «tappetum unum habet ulnas 7 pro flor. 20;» «tappeta parva 40.» (36—39. l.) Nagyban űzték a szőnyeg-behozatalt még a következő czégek: «Johannes Kylhaw et Aylda,» mely egy év alatt 53 «tappeta parva»-val szerepel (39—41. l.) Schwarcz Petter kereskedő számadásában olvassuk, hogy behozott: «tappeta parva 25;» «tappetum magnum continens ulnas 15 pro flor. 1.50;» «tappetum unum habet ulnas . . . pro flor. 24;» «tappeta parva 52.» (43. l.) A Kimpulungui Bomsila és Nagzul kereskedők behozatala is tekintélyes: «tappeta parva 45;» «tappeta mediocria 6 pro flor. 24;» «tappeta parva 40;» «tappetum unum habens ulnas 23, secundum tappetum habet ulnas 17, tertium tappetum ulnas 13» (e háromnak értéke 180 forint) stb. (58. l.)

Százakra megy azon szőnyegek száma, melyek Oláhországból egy év alatt Erdélybe kerültek; és minthogy a huszad-számadások csak egy esztendőből (1503-ból) maradtak ily részletesen reánk: a behozatal egy évtized alatt ezrekre rughatott. A város ezekből kiveszi a huszadot, vagy pénzben, vagy, a mit gyakrabban és előszeretettel tesz, termé-

szetben. Oly alkalmaknál, mikor a városnak illet ajándékkal megtisztelnie valakit, jó szolgálatot tettek a huszad fejében megtartott szőnyegek. Innen van, hogy egy város számadásaiban sem találkozunk annyi elajándékozott szőnyeggel, mint Brassóéban. A királytól kezdve valamely polgárlány menyegzőjéig a szőnyeg a legkedveltebb, legszokásosabb ajándék, melynek értéke — a megajándékozott állásához képest — 3 forinttól 100 forintig változik.

Tán nem lesz érdektelen, ha az erre vonatkozó adatokat csoportosítjuk.

Valahányszor a városnak valamely ügye van a királynál, az ajándékok sorából az értékes szőnyeget nem felejtí el. Így 1507-ben a város követei magukkal visznek Budára: «auff dy raiss gegen Offen zu Mitfasts (böjtközép) geschen: Item 1 groser tepich pro flor. 40; item 1 klayner tepich pro flor. 16.» (183. l.) 1508-ban az ifjú Lajos király koronázásakor a város a többi közt «einen grossen tepich vor flor. 100» küldött tiszteletajándék gyanánt (187. l.). Az 1514-iki tételek közt olvassuk:

Ad resam (*reise, utazás*) regiam:

Item Budæ datæ sunt tapetæ anno præterito pro flor. 36.

Item ad eandem resam regiam tapetum magnum pro flor. 40.

Item tapeta quatuor flor. 21. (*Ehhez jegyzet: unum domino Johanni Lwlay ad nuptias flor. 4.*)

Majd alább: Item tria tapeta, quæ dominus Schyrmer secum ad Budas portavit, reposita sunt apud dominum Valentinum Aromatorium etc. (203—204. l.)

1522-ben ismét visznek Budára három nagy szőnyeget: «Item pro tribus magnis tapetis Budæ cum universis dominis Saxonibus remuneratis flor. 110.» (414. l.)

A többi szőnyeggel kiváló embereket, az erdélyi vajdát, kincstárnokot, Tomory Istvánt, Báthory István alvajdát, a városnak kiváló szolgálatokat tett egyéneket, valamint primitíák és menyegzők alkalmával polgártársaikat tisztelték meg; s ez a városnak nem kevés pénzébe került.

1507 Item in uno tappeto waywodæ dato pro flor. . . . (*igy*) (183. l.)

Item 1 tepch wnd 1 deckelthuch awff dy hochzeyt Lazar Andreasch vor flor. 4. (184. l.)

1508 Item scribæ Josæ 1 tappetum et 1 pecia bogasii dono datum flor. 3½. (186. l.)

Item 1 stuck bogasii wnd 1 deckeltuch dem *Czeganen wayda* vorert per flor. 3. (187. l.)

Item was dy herrn Thys Seler, Lux Czeres wnd Peter Snyder dem wayda czw goben gefwrt han etc. . . . Item 1 deckelthwch et 1 tepch vor flor. 7. (187. l.)

1512 Item an der aylfthausend jungfrawen tag hat dy stadft dem landt gelawenn awff die botschafft herrn Hanns Beeren vnd magistri Pauli das sy awff

- gefuert hoben zu goben : . . . Item ein dekeltuech pro flor. 6. Item einen tepich pro flor. 4.
- Item pro uno thapeti domino thesaurario dato de civitate tenetur pro flor. 32.
- Item duas thapetas dedimus (magistro agazonum reg. maiest.) pro flor. 16. (196. l.)
- 1520 Item pro uno magno tapeti pro munere dando ad pretorium locato flor. 25. (265. l.)
- Item pro uno tapeti filiæ domini Johannis Schyrmer ad nuptias dono dato flor. 3. (269. l.)
- Item eisdem nuntiis (Móré Fülöp követeinek) duo tapeta dono data pro flor. 6. (272. l.)
- Item pro una tectura lecti ad nuptias filiæ condam nobilis Gasper Sykesd, et 1 tapeti quod prius solutum est, flor. 2. (274. l.)
- Item eidem presbytero (a havasalföldi vajda követének) unum tapete dono datum, quod prius solutum est, et flor. 5. (275. l.)
- Item Francisco Porkolab vicecastellano præfato unum tapete dono datum et unam peciam Bogasii pro flor. 5. (283. l.)
- Item pro una tectura lecti et 1 tapeti per villicum solutis, quæ data sunt pro muneribus, flor. 5. (289. l.)
- Item pro duobus tapetis domino Jacobo Thornaly et cuidam aulico regio, ubi hic in certis negotiis regiis agerent, dono datis flor. 15. (290. l.)
- 1521 Item solvimus Georgio Blesch pro tapetis decem flor. 125, sex magna et 4 mediocria. (296. l.)
- Item pro uno tapeti nobili Stephano Thomori dono dato ex parte taxæ flor. 3.
- Item similiter domino vicewaywodæ unum tapete pro flor. 3. (325. l.)
- Item pro uno tapeti commissione et voluntate domini iudicis flor. 3. (338. l.)
- Item pro uno sacco, quo tapete fuit illigatum domino palatino vectum asp. 4. (342. l.)
- Item Borne Myza Geczö præfato unum tapeta dono datum flor. 3. (348. l.)
- 1522 Item pro uno tapeti Budæ per dominos præfatos domino Benedicto Dorsy dono dato flor. 5. (413. l.)
- Item magistro Paulo protonotario pro unis litteris ad illos de Vetere Civitate unum tapete et unam tecturam lecti datum pro flor. 5. asp. 25. (452. l.)
- Item egregio domino Stephano Bathory vicewaywodæ pro uno parvo tapeti dono dato flor. 3. asp. 12. (466. l.)
- 1523 Item dominica die ante purificationis Mariæ dedimus villico unam tapetam, quæ donata est domino Stephano Thomori. Tenetur villicus solvere civitati pro flor. 12.
- Item domino groffo data est una tapeta pro novo anno, quam villicus tenetur solvere civitati pro flor. 25. (477. l.)
- Item pro uno tapeti spectabili et magnifico domino Johanni de Zapolya wayvodæ Transilvaniensi pro novo anno dono dato flor. 25. (*l. a megelőzö tételt*).
- Item pro uno tapeti domino Stephano Thomory vicewaywodæ dono dato flor. 12. (512. l.)
- Item pro uno tapeti domino Antonio aurifabro ad nuptias dono dato flor. 3. (514. l.)
- Item filiis domini Petri Engl ad primitias et nuptias: unum tapete remunerationem pro flor. 3. (516. l.)

Item illis signatoribus boum maiestatis regiæ dua tapetia per Zekel Mathe portata flor. 7.

Item pro uno tapeti ad primitias Benedicti Czako dono dato per dominum Petrum sartorem flor. 4. (521. l.)

Item pro uno tapeti Georgio Janossy ex parte equi missi pro dono flor. 4. (520. l.)

Item pro uno tapeti Andreæ vigesimatori Cibiniensi familiari domini thesaurarii dono data flor. 3. (523. l.)

Item pro uno tapeti ad nuptias filii domini Clementis dono dato flor. 4. (526. l.)

Item pro uno tapeti domino episcopo remunerato flor. 4. (529. l.)

A szönyegekre vonatkozó eme tömérdek adat Brassó számadás-könyveiben érthetővé teszi, miért kerül elő ma is a régi keleti szönyegek legnagyobb része Erdélyből.

Az ajándékok másik neme, melyekkel azonban csak nagyon kiváló egyéneket tiszteltek meg, az *ötvösművek*; s ez valóban Brassóhoz, hol az ötvösség a XV. századtól kezdve virágkorát érte, méltó ajándék volt.

Az ötvös-czéhnék tekintélyes voltát bizonyítja, hogy a városhalak egy bástyája róluk viselte nevét: «turris aurifabrorum.» Mikor 1521-ben a város erődtímenyeinek tökéletesbítésére és jókarba helyezésére nagy összegeket költ, az ötvösök bástyájáról sem feledkezik meg:

1521 Item aurifabris pro structura turris eorum flor. 63. (295. l.)

1522 Item Johanni Fuchs iuniori, quos dedit et exposuit in structuram turris seu posthey aurifabrorum flor. 3. asp. 15. (382. l.)

Item illis, qui calcem impoitaverunt ad posthey aurifabrorum asp. 3. (396. l.) stb.

Számos ötvösmű, kupák, aranyozások felemlítésén kívül (melyekről alább), a számadások *kilencz* brassói ötvös nevét, sőt egyesek által végzett munkák emlékét is fentartották; s ezek a következők:

Anthוניus aurifaber. Legelőször 1507-ben találunk említést róla, mikor a városnak bizonyos mennyiségű ezüst feldolgozásával tartozik. «Item herr Anthonius goltsmit und Hanns Fwx seyn schwldich sylber czw vor arbetten, marck 31, lott 3. Item herr Anthonius goltschmydt hat entfangen auff ayn news sylber czw verarbeten marcas 8 lottones 3. Schwoer marck perceptit.» (Registrum debitorum 182. l.) Egy esztendő múlva úgy látszik elkészült a megrendelt tárgyakkal; mert 1508-ban ezt olvassuk róla: «Item dy 2 kopp (*kupa*) dy her Anthonius goltsmit gemacht, tut marcas 10 swær lot 3, vor flor. 111.» (188. l.) 1509-ben Szt.-Jakab-nap szombatján Mychne havasalföldi vajda a brassai tanács-házban asporákban (apró pénz, melyből 50 ért egy forintot) átadott a brassaiaknak 127 márka 7 pisetum (egy márka $\frac{1}{50}$ része) ezüstöt; ebből «ad laborandas certas cuppas» átadtak Anthóniusnak 15 pisetum hijján 70 márkát. (190. l.) Hihetőleg ugyanezen, részben Anthónius által

készített kupák azok, melyekről a következő 1511-iki feljegyzés ekkép emlékezik meg: «Item feria tertia ante Dionisii percepimus a villico in illis duabus cuppis, quas de cuppis condam Mychne waywodæ recepimus ac domino waywodæ Transilvanensi dono dedimus, quæ habebant marcas $12\frac{1}{2}$ nesség 6, flor. 132. asp. $26\frac{1}{2}$.» (193. l.) Így tehát azokból kettő Michne halálával a brassaiak ajándékaként az erdélyi vajdához került. Ezentúl Anthonius ötvösi működésével nem találkozunk, úgy látszik egészen városa ügyeinek szentelte idejét; 1520-tól kezdve nevére, mint esküdt polgáréra, sokszor akadunk; mindig Brassó ügyeiben fárad, messze követségekben vesz részt s fontos városi ügyeket végez (254., 257., 260., 261., 263., 265., 270. stb. l.). A város kétségtelenül e fáradozásai elismeréseül 1523-ban, lakadalmakor egy szőnyeggel ajándékozta meg. 1523-ban pedig Virág Kelemennel együtt törcsvári várnagygyá lesz. (537. l.)

Benedictus aurifaber. 1526-ban háza említettik, mely mellett hídat építenek. Így olvassuk a kiadások közt: «Item pro uno ligno, schwel, ad pontem circa domum Benedicti aurifabri, et wantrud ad gradum circa portam corporis Christi asp. 12.» «Item pro lignis quercinis, fest, ad pontem circa domum Benedicti aurifabri asp. 6.» «Item carpentariis et eorum coadiutoribus in ponte circa domum Benedicti aurifabri laborantibus asp. 26.» (655—656. l.)

Celestinus aurifaber. 1520-ban a város fizet neki azért, hogy a szebeni vendégfogadóból a trágját kihordatta. «Item pro evectione fimi de domo diversorii Cibinii, quod Celestinus aurifaber fecit, asp. 40.» (270. l.) 1526-ban pedig a város 24 asp. árú meszet ad el neki. (636. l.)

Christoforus aurifaber. 1509-ben a Mychne által a városnak átadott 127 márka 7 pisetum ezüstműl Anthoniussal egyetemben bizonyos mennyiséget ő is kap feldolgozás végett. «Item præterea Cristoffero aurifabro marcæ 57 piseta 22. Item præfatæ marcæ sunt ipsis datæ ad laborandas certas cuppas.» (190. l.)

Fux Hanns. 1507-ben Anthoniussal együtt 31 márka 3 lat ezüstöt feldolgozni tartozik. (L. előbb.) Hihetőleg ennek fia:

Fux Johannes iunior, valószínűleg szintén ötvös, ki az ötvösök bátyáját építteti. (L. előbb.)

Georgius aurifaber. 1505 körül városi bíró; mert 1506-ban ezt olvasuk: «Percepimus a iudice priore, domino videlicet Georgio aurifabro . . .» (103. l.) Később, 1507-ben ismét bíró, s mint ilyen, tartozik a városnak 25 forinttal: «Item der richter her Joerg goldsmit yst schuldig flor. 25.» (184. l.) 1525-ben műhelye a városi tanácsház lépcsője alatt van s ezért a városnak 2 frt évi bért fizet: «Item a Georgio aurifabro de boltha sub gradu prætorii, ubi in officina sua laboravit, de censu flor. 2.» (395. l.)

Stephanus aurifaber. 1520-ban már «néhai» s háza mellett a város egy búzavermet töltet ki. «Item pro repletionem cuiusdam foveæ tritici circa domum condam Stephani aurifabri asp. 3.» (231. l.)

Thomas aurifaber. 1520-ban téglafuvar hitelez a városnak: «Item pro vectura laterum 600 Thomæ aurifabro, quos antea civitati mutuo dederat, asp. 10¹/₂.» (245. l.) 1523-ban pedig háza mellett csatornákat csinálnak: «Item illis qui canalia eiecerunt circa fontem czypp et domum Thomæ aurifabri, ubi aqua ex canalibus scaturiebat, asp. 32.» (485. l.)

E kilencz ötvös keze kétségtelenül sok ötvösművön dolgozott azok között, melyeket a számadások az ajándékok sorában felemlítenek. Ha a brassaiak városuk ügyében a királyi udvarba menesztették köveiteket, ezek soha sem mentek üres kézzel: drága kelmefélék, szőnyegek mellett, ott volt a még drágább ötvösmunka is.

1507-ben kétszer is volt dolguk Budán; először bőjtközépkor szőnyegek kivül «item 2 köpchir (kis kupa) pro flor. 71» is volt az ajándékok közt (183. l.). Másodízben, Czeccilia napján ezt vitték magokkal a küldöttek: «2 koepcher von marck 7 piset 1 vor flor. 50; item 4 schomlot (jobbára teveszőrből készült szövet) vor flor. 16; item 100 flor. in moncz czw czerungk; item einen grossen kopp von marck 8 wnd 30 nessigh pro flor. 96.» (184. l.). Már a következő évben az ifjú Lajos király koronázásakor ismét egy kupával rója le tisztelet-ajándékát a város: «item einen kopp von marck 8 piset 42 pro flor. 93 den. 21.» (187. l.)

E mellett nemcsak a királyt, hanem az ország főbb méltóságait, az erdélyi vajdát, a kincstárnokot és másokat is kellett hasonló ajándékokban részesíteniök; sőt az egri püspöknek még egy arany-darabot is adnak ajándékul 1523-ban: «Item pro una particula auri domino cancellario pro munere data reverendissimo domino Agriensi etc. flor. 16.» (530. l.)

A többi ajándékul adott ötvösművekből álljon itt egy kis mutatóvány:

1508 Item was dy herrn Thys Seler, Lux Czeres wnd Peter Snyder dem wayda czw gobenn gefürt han etc. Item ein köpchen vor 3 marck wnd 10 nessich vor flor. 30. . . . (187. l.)

1512 Item an der aylftausend jungfräwen tag hat dy stadt dem landt gelawenn awff dy botschafft herrn Hanns Beeren vnd magistri Pauli, das sy awffgefuert hoben zu goben: Item einen kopph facit flor. 44. asp. 35. . . . Item einen klainen kopph pro flor. 24. . . .

Item unam cuppam dedimus magistro agasonum regiæ maiestatis, quæ civitati pertinet, pro flor. 33. (196. l.)

1513 Item mer czw gabenn dem schaczmaster ein kepchin vor flor. 24.

Item mer dem Moyse ein kepchin vor flor. 36.

Item mer dem Podmaniczky ein kepchin vor flor. 28.

Item herr Jorgen pischoff czw V. Kyrchen *) ein kopp vor flor. 40½.

Item mer aws dem selbigenn (Petri) fyrteyl vor einen kopp: herr Jörgenn pischoff czw V. Kyrchen vorert pro flor. 40½.

Item mer vor einen kopp kyneklich majestæt vorert vor flor. 77. (200. l.)

1514 Ad resam regiam: . . . . Item piccarium unum maius marc. 2 piset. 15, flor. 24. asp. 17.

Item piccaria duo minora marc. 3 piset. 30 flor. 32 (203–204. l.)

1522 Item eidem (t. i. Draganen ad nuptias suas) coclearia (kanál) data pro flor. 2. asp. 25. (445. l.)

1523 Item pro una cuppa magnifico domino Alexio Thurzo thesaurario regio remunerato flor. 35. (532. l.)

Előfordult az az eset is, hogy a városhíró a kupa-szükségletet más városból, jelesen Nagy-Szebenből, szerezte be. 1507-ben olvassuk ugyanis a városi tartozások közt: «Item idem (t. i. villicus) in duabus cuppis portatis et emptis in Cibinio (t. i. tenetur) flor. 65½.» (183. l.)

Szokásban volt az is, hogy egyesek városi tartozásaik fejében birtokukban levő ötvösműveket adtak zálogba, így tett például Lux Czeresch 1511-ben. «Item herr Lux Czeresch yst schuldig flor. 81. asp. 31½; darvor hat her ein koepchin wnd ein glas czw phant gesaczt, dy han 12 marck ring (t. i. gering) wnd lot 6. Item das kepchin hat marck swer 4 lottones 3. Item das glass hat marck swer 2 lottones 11.» (193. l.) A «glass» alatt kétségtelenül ezüst ötvösművel ellátott billikom értendő.

Úrmutatóról (monstrantia) is történik említés. Olvassuk az 1507-ki városi tartozások közt: «Item herr Bartolme yst schuldich flor. 100 in denaren, dy man ym gelawen hat, das her dy monstrancz hat bezalt.» (183. l.) És 1526-ban: «Solvimus fraternitati (corporis Christi) monstranciam illorum de Földwar in censu sancti Martini flor. 65 asp. 16.» (636. l.)

Kisebb ötvösmunkákról is olvasunk; s nem lesz érdektelen, egygyel-kettővel megismerkednünk.

1520-ban a brassaiak egy kútjokat (Czypp-Brunnen) vasráccsal vétették körül; a rácsok hegyét pedig megaranyoztatták. Erre nézve e tételekkel találkozunk:

Item pro 7½ centenariis ferri ad cancellos fontis Czypp faciendos flor. 16. asp. 37½.

Item seratori pro labore illius flor. 18.

Item aurum pro deaurandis pinnis flor. 4 asp. 32.

Item aurifabro pro labore illarum et cupro flor. 2 asp. 23. (289. l.)

1522-ben megaranyoztatják az erdélyi vajda szabljáját: «Item pro deauratione frameæ domini waywodæ et superadditione ad aurum

*) Szathmáry György.

flor 3 asp. 15.» (440. l.) A vajda kétségtelenül kevés aranyat adott e munkához. 1523-ban pedig megaranyoztatják a tanácsházán azt az ötbótót, melyekkel Úrnapján a körmenetben a város főemberei körül szoktak járni (520. l.) stb.

Az ötvösségről szóló adatok ismertetése után áttérünk a művészek egyéb ágaira, jelesen a festészetre, melyre nézve a számadáskönyvek szintén érdekes adatokat őriztek meg. Öt festő nevével találkozunk; ezek közül kettőnek munkája is felemlítettik. Íme a festők:

Bartusch pictor. A várossal, illetőleg Töröcsvárával szolgálati viszonyban állhatott, mert ez utóbbinak 1505-iki számadásaiban az «Exposita famulorum» közt e tételeket olvassuk: «Item Bartwſch pictori flor. 1. Iterum flor. 1. Iterum asp. 25 solutus est.» (96. l.)

Dominicus pictor. A város részére 1512-ben templomi képeket festett, melyekért 5 forintnyi összeget kapott: «Item Dominico pictori pro certis imaginibus in ecclesia depictis flor. 5.» (164. l.) — 1526-ban a brassaiak nagy ágyút öntettek, s ekkor Dominicus készíti az ágyú felíratát s ő helyezi el az öntő-mintába: «Item Dominico pictori ad locandas litteras in forma pixidis conflandæ asp. 4.» (641. l.)

Gabriel pictor. Beszterczei festő volt, s a város 1518-ban díja fejében tekintélyes összeget fizet neki; miért történik e díjfizetés, a számadások nem világosítanak fel: «Anno 1518 datæ sunt merces domino Gabrieli pictori Bistriciensis pro flor. 188.» (211. l.)

Gregorius pictor. Festői működése nem említettik; tekintélyes voltát mutatja, hogy a város 1523-ban menyegzőjére bort ad: «Item nobilibus Bernardo Kyzdi et Borosnay Ferencz in nuptiis Gregorii pictoris vinum dono datum asp. 4^{1/2}.» (515. l.) — 1525-ben pedig curiájából tölgyfa-gerendákat hozatnak a városi csűrhez: «Item pro vectura 7 lignorum quercinorum de Bartholomeo mensatore et de curia domini Petri Taschner et magistri Gregorii pictoris ad horreum civitatis asp. 14.» (614. l.)

Vitus sculptor et pictor. A kornak megfelelőleg szobrász és festő egy személyben. Hírnevesebb ember lehetett; mert a brassaiak városi költségen szállíttatják 1523-ban Oláhországba Argischba, hogy ott a nevezetes egyházat képekkel díszítse. «Item Todt Ystwan vehenti Vitum sculptorem et pictorem effigiare ecclesiam in Argis flor. 1. asp. 25.» (505. l.) Argischban két régi templom van, egyik a XIV. századból eredő főtemplom, a másik a püspöki zárda-templom; melyiknél volt Vitus elfoglalva, bizonytalan. Az argischi híres zárda-egyházról Reissenbergernek egy kimerítő monographiája jelent meg (Die bischöfliche Klosterkirche bei Kurtea d'Argysch in der Walachei. A bécsi k. k. Central-Commission IV. évkönyvében), ez azonban, bár az építés korszakait részletesen tárgyalja, Vitus működéséről nem emlékezik meg.

Ezekén kívül még egyszer történik képről említés, 1514-ben e szavakkal: «Item am montag vor Osternn han dy herren herr Hanigs Balwes *czw dem pylt* gegeben sylber marck 7 minus lott 2; das yst her yn das rothaws wyder schwldigh czw beczalenn etc.» (204. l.) Egyéb adat hiányában azonban meg nem állapítható, miféle képre adták át a városiak a mondott ezüstöt.

Lapidák sokszor fordulnak elő, kétségtelen azonban, hogy ezek alatt egyszerű kőfaragókat kell értenünk, kik épületköveket és ágyúkhoz való kőgolyókat faragtak. De találkozunk egy kővésővel (gemmifisor) is, neve Zsigmond, ki a művészek sorába tartozik. Igaz, hogy ő sem szerepel a nevének megfelelő foglalkozásban; nevének mézért fizet a város kis összeget, ő maga pedig gerendákat vesz meg a várostól. Íme a két tétel:

1523 Item uxori gemifisoris pro mele, domino praeposito Wespremiensi, ubi hic nomine regio egisset, dato, asp. 15. (533. l.)

1526 Item vendidimus domino Sigismundo gemnifisori asseres, swarden, pro asp. 10. (637. l.)

A kiadási tételek közt tömérdek az, a mit a város építkezésekre költött. Mondhatni a kiadások harmadát a város erődítményeire, egyes épületeire, mint tanácsház, fürdőházak, nyilvános ház (lupanar), városi csűr, malom stb., valamint kisebb-nagyobb kőművesi, ács- és földmunkákra fordított összegek teszik. Mikor aztán valamely veszély fenyegeti a várost, mint például 1521-ben, ilyenkor — a hogy a tételekből is lehet következtetni — lázasan foly a tevékenység a város falain. Régészeti tekintetben azonban az építkezési tételek közt aránylag kevés a nagyobb érdekű. A nevezetes brassói nagy templom építésére azon években, melyeket a számadások felölelnek, kevés fordítatott.

Az érdekesebb adatok közé tartozik az, hogy 1508-ban *Antal* építésznek az általa végzett munkákért nagy összeget fizetnek: «item magistro Anthonio architectori est plenarie solutus etc. flor. 120.» (185. l.) A végzett munka azonban, mely — hasonlóan a más években építkezésre, javításokra fordított kis összegekhez — kétségtelenül nagymérvű építkezéseket ölelt föl, nincs részletezve.

1512-ben Töröcsvárának felépítésére fordítanak nagyobb összeget, s ezt előlegezik a szász nemzetnek. Az adat, mely a vár építési történetére nézve nagy érdekű, a következő: «Item dedimus domino Matheo Zeller pro praeparatione castris Thewrch, in quibus provincia nobis adhuc tenetur, flor. 100. pro tegulis tenetur provincia civitati flor. 16.» (196. l.) — 1525-ben a tanácsház tornyát (turris praetorii) akarják felépíttetni és erre tekintélyes összeget, 540 frtnál többet, adnak össze (595. l.) stb.

A többi érdekes régészeti adatok közül csak még az órakészítésről, harang- és ágyúöntésről akarunk megemlékezni, melyek felől a számadástételek közt nem egyszer akadunk szerfölött érdekes adatokra. Kivált az órakészítés és a vele járó költségek felől kapunk részletes felvilágosítást az 1520—1523. évek közti kiadások közt.

1514-ben egy helybeli lakatosnak fizetnek bizonyos összeget a templomi óra javításáért: «Item Johanni seratori pro certis laboribus in horologio ecclesiae factis flor. 1.» (203. l.) Majd 1520-ban megint a tanácsház óráját javíttatják: «Item pro reformatione horologii in praetorio flor. 3.» (283. l.) Kisebb javításokra még később 1523-ban is elégséges a helybeli lakatos tudománya, ki a plébánia-templom óráját hozza helyre: «Item Erasmo seratori pro reformatione horologii in ecclesia parochiali flor. 1. asp. 12.» (481. l.) De mikor új órára, vagy gyökeres átalakításra van szükség, akkor szakemberhez, *György* segesvári óraműveshez fordulnak, ki évekig dolgozik a tanácsház új óráján.

1520-ban kötnek szerződést vele s az órához való anyagot, vasrudakat, pléhet, hozzá Segesvárra szállítják; az óra ütőharangjához való rezet Szebenben veszik, ellátják a szükséges érczanyaggal, még vörös festékkel is. Mikor készen van munkájával, 1523-ban Brassó költségén elhozza Segesvárból s felállítja az új órát, melyre a város czímerét is ráfesti. Brassóban tartózkodása alatt a lakatos, ki különben az órákhoz is értett, látja el étellel, itallal a város költségén és munkájában is segít. Ekkor reá bízák a plébánia-templom régi óráját, melyet magával visz Segesvárra; ehhez is ütőkészüléket csinál. Elkészülvén vele, szintén visszahozza Brassóba és Erasmus lakatos segítségével felállítja; ez utóbbi aztán figyelemmel kíséri és kipróbálja az új órák járását. Az órakészítés mind eme fázisairól, a vele járó kiadásokról a számadástételek részletesen felvilágosítanak. Íme az órákra és György óraművesre vonatkozó adatok összeállítva:

- 1520 Item factori horologiorum de Segeswar magistro Georgio ad rationem horologii faciendi flor. 20. — Item eidem pro expensis flor. 1. — Item pro vectura falangarum ferrearum ad Segeswar flor. 1. (253. l.)
- 1521 Item magistro Georgio factori horologiorum in Segeswar ad rationem horologii flor. 5. (303. l.)
Item villico, quos dedit factori horologii in Segeswar flor. 8. (317. l.)
Item pro 7 sturcz plech factori horologiorum ad Segeswar etc. flor. 1. asp. 6. (321. l.)
- 1522 Item magistro Georgio factori horologii in Segeswar ad rationem flor. 10. (399. l.)
Item magistro Georgio factori horologiorum in Segeswar pro colore minio ad horologium flor. 2. (402. l.)
Item magistro Georgio factori horologiorum ad rationem flor. 12. (404. l.)
- 1523 Percepta. Item eodem die (in octavis epiphaniarum domini) qui tandem dati

- sunt magistro Georgio factori horologiorum in Segeswar, uti in expositis continetur, flor. 50.
- Item eodum die ratione magistri Georgii factoris horologii in Segeswar in solvendum horologium flor. 49. asp. 25. (478. l.)
- Exposita. Item magistro Georgio factori horologiorum in Segeswar ad rationem flor. 50. (479. l.)
- Item Georgio Schale pro vectura horologii et magistri Georgii factoris illius de Segeswar flor. 3. asp. 25. (484. l.)
- Item pro vectura octo centenariorum cupri de Cibinio pro campana seu pelvi ad horologium conflanda flor. 2. asp. 25.
- Item Georgio factori horologiorum ad priorem solutionem sibi factam ratione horologii perfecti flor. 49. asp. 25.
- Item Caspers Hanness pro vectura horologii antiqui et magistri Georgii factoris illius ad Segeswar flor. 3. (485. l.)
- Item magistro Georgio factori horologii in Segeswar ad rationem pro uno vase cervisiæ flor. 3. (487. l.)
- Item Caspers Hannes pro vectura magistri Georgii factoris horologiorum de Segeswar et horologii antiqui huc Brassoviam flor. 3. (491. l.)
- Item magistro Georgio factori horologii in ecclesia parochiali de Segeswar ad rationem prioris solutionis factæ sibi etc. flor. 2.
- Item magistro Erasmo seratori pro cibariis et potum diebus 29 præfato magistro Georgio cum duobus famulis hactenus in officina sua datis flor. 8. asp. 35.
- Item magistro Georgio factori pro armis depictis in novo horologio flor. 5. (492. l.)
- Item Caspers Hanness pro vectura horologii de Segeswar et magistri Georgii ad priorem solutionem, ut dominus Petrus Engl optavit, flor. 1.
- Item Erasmo seratori pro cibariis et potu magistro Georgio factori horologii per dies 14 cum duobus famulis in officina sua datis flor. 4. asp. 10. (493. l.)
- Item pro 30½ libris cupri ad horologium flor. 2. asp. 22. (494. l.)
- Item pro 7 centenariis cupri minus uno quartali et 2 libris ad horologium pelvim faciendum a domino Servacio Cibiniensi emptis flor. 33. asp. 33. (499. l.)
- Item magistro Erasmo seratori, quod magistro Georgio factori horologiorum auxilia in officina sua præstitit, flor. 6.
- Item magistro Erasmo seratori pro temptatione horologii per medium annum flor. 3. (501. l.)
- 1524** Item magistro Erasmo pro temptatione horologii ad commissionem Petri Engl flor. 1. asp. 25. (549. l.)
- Item pro una sera, blat, ad turrim prætorii pro horologio asp. 25. (553. l.)
- 1525** Item magistro Georgio factori horologiorum de Segeswar ad rationem circulo- rum ad horologium faciendum flor. 1. (622. l.)

Ennyire el lévén terjedve a nyilvános órák divata, magában Brassóban a XVI. század első felében kettőről, a plébánia-templomon és a tanácsházon levőről, szólván az adatok: nem csoda, hogy a töké- letesebb gépórák a primitív homokórát teljesen kiszoríták. Valóban a brassai számadások közt homokórával csak egyszer, 1524-ben találko- zunk, s ekkor is — úgy látszik — a löpörgyártáshoz használták: «Item pro una clepsedra ad vas pulverum asp. 1.» (589. l.)

A harangöntésről szóló adatok nem oly részletesek, sőt névszerint egy harangöntővel sem ismerkedünk meg. Kétségtelen azonban, hogy Brassóban többen foglalkoztak e mesterséggel; mert 1512-ben e rövid tételt olvassuk egy jegyzetben: «solvit campanifusoribus flor. 2» (196. l.), a nélkül, hogy a végzett munkáról felvilágosítást kapnánk. — Ugyanez évben a város átszolgáltat a Mária-templomnak, kétségtelenül harangöntés céljaira 135 frt 3 asporát, hogy azon 8 budai mázsa ónt szerezzon be. (197. l.) 1513-ban a város leszámol a Mária-egyház ügyvédeivel mindazon tartozásokról, melyeket az egyház a város által reá költött pénzekért ennek megtéríteni tartozik. Ekkor az egyház ügyvédei «præsertim ex parte campanæ remanserunt debitores in flor. 718 asp. 28,» kétségtelenül azon harang fejében, melyet a város a plébánia-egyház számára öntetett. Az egyház e tartozásának törlesztésére egyebeken kívül beszámol az általa a harangöntéshez beszerzett ércanyag-ról, úgymint:

Item cuprum centenaria 57½, unum per flor. 5, pro flor. 288.

Item stannum centenaria 8½ libras 10, pro flor. 180.

Item composituram stanni ad cuprum centenaria 5, pro flor. 25. (200—201. l.)

A templom tartozása még 1514-ben sem volt törlesztve; harangöntés fejében még mindig tekintélyes összeggel adósa a városnak: «item dy kyrch pleybt schuldich der stat am koppfer wnd czyn czw den glocken genomen flor. 513.» Hogy hol és mikor történt a harangöntés, arról a városi számadások nem szólnak; mert a város e célra a pénzt az egyháznak adván át, a többiről kétségtelenül ez gondoskodott.

Az ágyúk öntése körüli eljárás, annak összes költségeivel együtt, már a legnagyobb részletességgel soroltatik föl az 1526. év kiadásai közt. Ez évben a város szegődött ágyúmestere Szaniszló által nagy ágyút (magna bombardá) öntetett. A tér nem engedi, hogy kiterjeszkedjünk az öntés minden részleteire; azért a 639. és a következő lapokon olvasható tételek közül csak a legnevezetesebbekre szorítkozunk.

Az 1526. év elején egy negyedrészt híjján 58 mázsa rezet hozatnak Medgyesről, melynek csak hozatala 9 frtba került. Az ágyú öntése helyéül a Péter-kapu előtti szabad teret (porchent) jelölték ki, honnan — télvíz ideje levén — a havat előbb el kellett hordatniok; ez megtörténvén, hozzá kezdenek az öntőforma csinálásához. Egymást érik a kiadások sorában a formához való szükségletek: faggyú (sepum, eysel), drót, gyapotféle (scherwal), szén, kisebb-nagyobb edények (scaffa), szögek és gerendák ahhoz az alkotmányhoz, melyet az öntőminta fölé emeltek. Az ágyú inscriptióját Domonkos festő csinálta és ő helyezte a formába. Az ágyúmesternek többen voltak segítségére; ácsok, kőművesek, kik a forma alapját kifalazták. Mellette volt az olvasztó-műhely,

hol hat nap, hat éjjel égett a tűz az ércz alatt. Az előkészületek mind meglévén, szükség volt vas fogókra (spyss gebiss), ónra, vásra, kötelekre és egyéb szerszámokra. Az öntésnél Szaniszlónak tizenhárman segédkeztek, kik mind a tűznek ellenálló felöltőket (folles) kaptak; ezek közül néhány persze elégett. Öntés közben még fél mázsa ónra volt szükség. Baj is történt az ágyú öntésénél; János üstverő (caldarius) háza kigyulladt, s az oltás költségeit is a város fedezé. Az ágyúöntés processusa különben jó soká, egy fél évig tartott, s az egész igen tetemes összegbe került. Maga a réz, mázsáját 5 forintjával véve, körülbelül 290 forint; az öntés kiadásai pedig, beleértve az ágyúmeister ez alatti bérét, 62 forintnál többet, abban az időben igen tekintélyes összeget, emésztettek fel.

Általában a mindinkább tért foglaló tűzi fegyverek beszerzése tömérdek terhet rótt a városra. Vége lett annak az időnek, mikor egy íjjat 18 (121. l.), egy paizsot 16 asporáért (330. l.), több paizsot (tartschen) tegezekkel együtt 1 frt 36 asporáért be lehetett szerezni (466. l.). A régi divatú fegyverek most már inkább díszül kezdtek szolgálni, jók voltak ajándékok gyanánt és harczjátékoknál, melyekre szolgáló fegyverekről (arma hastiludii) nem egyszer történik említés (268., 327., 342. stb. l.). A tűzi fegyver, a mely védelem és támadás alkalmával döntő szerepet kezd vinni, drága volt. Az 1516. év folyamán a városnak úgyszólván legnagyobb kiadása az, a mit 35 lőfegyver beszerzésére fordít: «Item pixides, vulgo hokenpuxen 35, constat unaquaque flor. 5 $\frac{1}{2}$, facit flor. 412 asp. 25» (212. l.)

Megemlítjük végül, hogy zászlókról is találunk adatokat:

1507 Item pro panerio. quod fecimus fieri tempore, quum conspexerunt exercitum, pro taffetis 4 ulnas minus quartali 1, asp. 36 $\frac{1}{2}$ (108. l.)

1521 Item organistæ pro duobus vexillis, quæ iussu domini iudicis fieri comisit ad turrim campanilem, flor. 1 asp. 24. (308. l.)

Item pro pingendis vexillulis flor. 1. (332. l.) stb.

De ki győzné előszámlálni mindazon érdekes adatokat, melyek Brassó számadásaiban százával találhatók. Tömérdek apróság, helylyelközzel a régészetre is fontossággal bírók, fordult meg egy középkori város háztartásában; ezekből a főntebbiek csak mutatvány gyanánt szolgáljanak.

A szöveg kiadása elég gondos, csak a német szöveget szeretjük volna, közlési következetesség tekintetében, pontosabb revisio alá venni. — Reméljük, hogy a rövid idő múlva megjelenendő második kötet, mely a többi XVI. századbéli számadásokat fogja tartalmazni, érdekesség tekintetében nem marad az első mögött.

Fejérpataky László.

MAGYARHONI ARCHAEOLOGIA A KÜLFOLDON. A bécsi anthropologiai társulat folyóiratának (Mittheilungen) XV. kötetében Téglás Gábor erdélyi bányászati emlékekről értekezik, J. Spöttl magyar származású réz- és bronzkori gyűjteményét mutatja be, Hoernes ismerteti Hampel német könyvét a nagy-szent-miklósi leletről. A XVI. kötetben említést találunk Kubinyi Miklós fényképi fölvételeiről, melyek a felső-kubini urnatemető leleteit ábrázolják; Téglás a magyar régészeti közgyűlésről ad jelentést, Spöttl egy abaujmegyei bronzleletet mutat be és ugyancsak Spöttl magyarhoni eredetű rézcsákányokról értekezik. A XVII. kötetben dr. Ortway Tivadar a magyarhoni és skandináviai vidékek csiszolt kőeszközei közti párhuzamos tanulmányát közli, melyet annak idején az akadémiában adott elé; Hoernes röviden ismerteti Hampel francia és német nyelvű kiadványát a magyarhoni bronzkorról; Much ismerteti Wosinszky művét a lengyeli őskori sánczról, mely német nyelven az Ung. Revueben és külön nyomatban is megjelent. Ugyanazt a munkát ismerteti Ranke a német ősrégészeti társulat folyóiratában (Correspondenzblatt). A «Repertorium für Kunstwissenschaft» legutóbbi füzetében (XI. köt. 2. füz.) dr. Theodor Frimmel részletesen bírálja és méltányolja Hampel német könyvét a nagy-szent-miklósi leletről.

x.

ZAPISKI ARCHEOLOGICZNE POZNÁNSKIE német nyelven «Posener Archæologische Mittheilungen» cím alatt Jazdzewski és dr. Bol. Erzepki a múlt esztendő óta régészeti folyóiratot szerkesztenek, melyből eddig két nagy negyedréti füzetet vettünk (28. l. és IX. könyomatú tábla). Az első füzetben Zakrzewski a lengyelországi őskori erődítésekéről és őrtornyokról értekezik. Erzepki a gronowoi bronzkori leletet mutatja be, melyben sok a tömör karperecz és a széleslapú háromszögű tör, a minők a déli vidékek jellemző idomai közé tartoznak. A «czacz»-i lelet, melyről dr. Kochler röviden szól, rakott kőkamarából való; legjellemzőbb darabja antik formájú és a maeander módjára diszített urna; a lelet a római kor első hatása idejéből való, Jazdzewski egy Huczewóban lelt etruszk bordás bronzcistát ismertet, mely a kurdi cistákra hasonlít; ugyanő a schillingi hallstadtkori leletről értekezik, melyben kúpos hegyű bronz sarkantyúk és egy kis kocsikerék találatott; ugyanaz a szerkesztő a II. füzetet megnyitja a bytkowo lelettel, mely gazdagabb mint a czaczi, és hasonlít hozzá. Ezután Suhmierzyceről urnatemetőből való sírleletet mutat be, mely a Kr. utáni első századokra vall; legjellemzőbb benne a paizsdudor vasból, a herpályi dudor párja. A trzeki ősi sánczból hullámvonalas szláv cserepeket látunk, a végén pedig dr. Erzepki egy kis bronzkori leletet mutat be Pol. Przyzicka vidékéről. Mint látjuk írókban a folyóirat nem bővel-

kedik, és tartalma is aránylag szűk körű, csak őskori emlékekre szorítkozik, de mindkét szerkesztő legtöbbször a saját ásatásait írja le, a miért közleményeik kutfőszerű fontossággal bírnak. x.

Dr. GREMPER DER FUND VON SACKRAU mit 5 Bildtafeln und 1 Karte Lunitz Brandenburg, Berlin 1887. 4-rét 16. A boroszlói muzeum buzgó elnöke még 1886-ban Boroszlótól 8 kilométerre eső Sackrau faluban néhány érdekes sírleletre akadt, melyről e füzetben pontos leírásokat és képeket kapunk. A kincs legjelentékenyebb darabja egy római négyes láb volt, melynek szerkezete hasonlít a polgárdi háromláb szerkezetére. Itt is, ott is fölül erősített, alul közelebb vagy széjjelebb tolható pántok kapcsolják össze az ilyenkép összebb járó vagy szélesebbre állítható pilléres lábakat. A pilléreket legfölül és oldalt mythologiai és állati idomok díszítik. Az ügyesen dolgozott mű szerzőjét ismerjük, az egyik akasztó kampó oldalába van beverve a bélyege AVITVS. A szállításra szánt oltár eredeti rendeltetését egy más fölirattól tudjuk meg, az egyik pillér kihajlásán olvasunk egy dedicatiót NVM(ini) AVG(usti) a császár nemtőjének. Egy bronzszűrő, füles katlan szélfelőli töredéke, merítő öblöny szintén római eredetű gyártmányok. A konyhaszerek közt legérdekesebb egy lapos tál alja, melynek belső lapját négy bevészt állattal ékítették. Az állatok mindig kettesével egymás ellen rohannak: egy griff neki ront a jávorszarvasnak, míg a nőstényszarvast megtámadja a párducz. Az előállítás tárgya és technikája barbár művész kezére vall. Európa éjszaki és délkeleti vidékein többször akadni hasonló ornamentikára; a rokon emlékeket Grempler szorgalmasan összeállította. A kisebb tárgyak közt sok az ezüst s az arany, nevezetesen vannak arany karikák, melyeknek szakasztott másait az osztrópataki leletben bírjuk (n. muzeum), csatok, kanál, fibulák, csipetű stb. E kisebb emlékek körében is meglepő a római gyártmányok mellett barbár művek előfordulása. Ilyenek a három és négyszögű arany lemezek, melyeknek díszítései olyféle technikával vannak előállítva, mint a minőt a herpályi paizsdudoron s az osztrópataki lemezen észlelhetünk; a gömbök, pontok, fonadékos keretek és magok a halacszkák és madárkák a barbároknál a II—IV. században Kr. u. általában kedvelt, ponczverőkkel készült idomok. A sírokban lelt edények részben pannoniai idomokat, részben pedig Sziléziában honos barbár formákat tüntetnek föl. A lelet a III. század második feléből származik és Európa éjszaki vidékének azon korát jellemzi, midőn egyrészt a Fekete-tenger felől, másrészt Italia felől hat el oda a míveltség.

KÜLÖNFÉLÉK.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMI ÉREM- ÉS RÉGISÉGOSZTÁLY
GYARAPODÁSA 1887 szeptembertől deczember végéig. A régiségtár e négy hónap alatt egészben háromszázötvenkét darabbal gyarapodott. Az ajándékok napról-napra gyérülnek, az intézet lassan-lassan saját erejére szorúl, mely nem elég jelentékeny, hogy nagyobb rendszeres ásatásokat intézzon vagy kiválóbb hazai műkincseket kül- és belföldi amatőrök kapzsiságától és óriási áraikkal szemben megmenthessen. Az összes gyarapodáshoz csak kilencz jóakaró hazafi járult, a többi harminczhárom tétel hivatalos küldemény vagy vétel. Az ajándékok közt első helyen említjük mint igen érdekést azon őskori kőeszközöket és cserepeket, melyeket Zsigmondy Vilmos úr szíves volt személyesen összegyűjteni a múzeum számára, a *péczeli* várhegyen (Pestm.), a péczeli öreg szőlőkben és saját kertjében. *Oroszlánról* való (Komáromm.) három kisebb csiszolt kőeszköz, melyet Ebenhöch Ferencz győri kanonok küldött. Horváth Antal pécsi ügyvéd, intézetünk régi híve Baranyamegyéből két vörös rézcsákányt hozott; egy rézkori kalapácsot a kereskedésből szereztünk.

Jelentékenyebb bronzkori kincset csak kettőt szereztünk. Egyik állítólag Kassa vidékéről való aranykincs, mely harmincznégy kisebb-nagyobb karikából áll, a karikák hol rovátkosak, hol egyéb benyomott díszítésekkel ékítvék. A karikák közt a legnagyobb átmérője 3'6 cm. a legkisebbé 1'4 cm; összes súlyuk túlhaladja a 30 aranyat.

A másik kincs Tolnamegyéből való és áll sarló, kardmarkolat és kard-pengék, tokos vésők öntésre gyűjtött töredékeiből és nyers bronzrögökből; ép darab csak egy volt közte, egy talpas véső. Ezt a 21 darab bronzrégiséget más korbéli leletekkel együtt az ú. n. Nagy-Kajdácsi szigeten találták, árpaföld felszántásakor, azon csatorna torkolatánál, mely a dorogi határ felé esik.

Egy bronzkard markolatát, korong idomú végtaggal és egy nádlevél idomú széles gerinczű pengét kereskedőtől vettünk; utóbbi Szerbiából való, előbbi magyarhoni lelet. A többi szórványos vételek közt van egy kés, egy tokos véső füllel és néhány karperecz.

Talán a bronz-kor végéről valók azon cseréptöredékek, melyeket dr. Szendrei János ásatott a rég. társulat költségén Felső-Szöcsön, Erdélyben. A töredékek halaványon égetett agyagból készültek és díszítésük azért érdekes, mert a teker-cses pántok, zigzeg és hullámdíszek a mélyített alapból kidomborodnak, a háttér

pedig valószínűleg krétaporral lehetett kitöltve mint a Rómer által hajdan úgynevezett pannoniai edényeken. Azonban még érdekesebb egy cserépedény Alsó-Pélről (Tolnam.) a La Tène korból, melynek fölületét fölváltva triquetrum- és maeander-féle bemélyített idomok díszítik. A rajzban még fölismerhetők a görög minták, de félre ismeretlen, hogy az éjszaki barbar agyagos már saját ízlése szerint idomította át az előmintákat. A péli edénnyel egykorú lehet, de ismeretlen lelhelyről való egy kisebb fajta arany torques, melynek súlya $2\frac{5}{8}$ # nagyobb átmérője 10, kisebb átmérője kilenczedfél cm.

Az antik világból szűkebben szerezhettünk ez évharmadban, de a szerzemények ezen osztályában van a legbecsesebb műtárgy, melyre ez időszak alatt szert tehettünk: egy Apollo vagy Artemis-fej márványból. Orra, szája ugyan sérült, máskülönben is csonka a fej, mert az egész szoborból csak ennyi maradt, de bizonyos, hogy a duc de Blacas-féle Zeus óta (most a British Museumban) a régi Pannonia területén jobb antik szobrászati mű nem került elő. Folyóiratunkban a szép fej behatóbb és önálló tárgyalásra tarthat igényt és azért e helyütt beérjük azzal, hogy érte köszönetet mondjunk az országházépítő-bizottságnak és kivált az elnöknek gr. Tisza Lajosnak, mert ott találták az új parlament telkén, több méternyi mélységben az alluvióban, mely teljes frissességben óvta meg a fölületet. Ugyanazon alapozási munka alkalmával találtak egy római votivoltárt, melynek öt soros fölirata azonban a víz által majdnem teljesen le van mosva. Az isten neve, a kinek az ara ajánlva van, épen nem olvasható, a fölajánló neve is kétes; Septimius Optatusnak olvasnám, a többi biztos: «pro se et suis votum soluit libens merito». Ép oly rongált állapotban van egy római mérföldmutató, melyet Frölich tanár fog folyóiratunkban közölni. A kő eredeti lelhelye Batina, a honnan a hatvanas években Főherczeglakra vitték, onnan Albrecht főherczeg engedelmével ideszállítottuk a nemzeti múzeumba.

A kisebb tárgyak közt különös említést érdemel a szécsényi sírlelet, melyről az ajándékozó Ágh Géza úr maga adott hírt e folyóiratban.* Másfajta lelet a tétényi (?), melyet kereskedőtől szereztünk. Együtt volt abban 15 darab különböző római szerszám ú. m. bronztű, bronzstylus, kanálka, kés, pálcácska stb. Mind egyforma patinájú volt és egy csomóban kapta, a kitől szereztük.

Értékesebb egy 11.7 cm. magas bronzszobrocska. A szobrocska Sol-t ábrázolja, mint diademás és sugárkoronás meztelen ifjút, kinek csak a nyakáról csüng alá a chlamys, fölemelt jobbja csonka, baljában félholdféle. A munka középszerű öntvény, de mint belföldi lelet nem egészen közönséges érdekű.

Római ékszereink száma csak egy pecsétlő ezüstgyűrűvel gyarapodott, idoma a szokásos tömör, sima, fölül kiszélesbülő lapján carneol intaglioval, a bevésés rovarfélét ábrázol. A gyűrű lelhelye az ó-budai I. részvénytársulat téglagyára fölött elterülő szőlő.

Római agyagtárgyainkhoz járult Duna-Földvállról két bélyeges fedő téгла, egyik ép és kitűnik méretei által, hossza félméternél több, szélessége 41 cm. A két téгла Bergel földbirtokos ajándéka. Ugyanez emlékcsoport számára küldött dr. Kammerer Ernő Ertényből (Tolnam.) ajándékba egy völgyelt oldalú,

* Arch. Ért. 1887. 434. l.

szürkés agyagú graphitos edényt. Ifj. Herpka Károly úr ajándéka gyanánt föl kell itt említenünk a híres polgárdi háromláb harmadik lábát s a hozzátartozó pántokat, melyekkel galvanoplastikus intézetében a csonka antik művet kiegészítette. A szép tripot ezen kiegészített állapotában 1887 október 13-ika óta láthatta ország-világ a nemzeti múzeumban rendes helyén és láthatták volna azon hírlapírók is, kik — ab invisis — téves hírekkel ijesztgették múlt évi deczemberben az országot.

Végül megemlítendő e helyütt, hogy a nemzeti múzeum megszerezte a híres krásznai aranykincs négy rúdjának galvanoplastikus másolatát, melyeket Brassóban készített Resch Adolf ékszerész. Ugyancsak Resch Adolf s utánna többen értekeztek e folyóiratban a rendkívül fontos kincsről.*

A népvándorlási régiségek csoportjához tartozik tizennyolcz apróbb tárgy, figurális csat, szijcsat, aranyfüggő, csatrészetek, szögecskék és karikák, melyeket a kassafalusi téglaház környékéről (Baranyam.) Zengővári Forray Iván és Horváth Antal urak közbenjárása folytán szerezhettek meg az intézet.

A közép- és újabbkori emlékcsoportokból említendő az új országház területén kiásott néhány vaskard, vassik és vaskopja; érdekesebb ezeknél egy XV. századi vaskard, melyet Novák Sándor urnak köszönünk. Regenyefaluból (Baranyam.) való egy hajlított idomú kardpenge egyenes keresztvassal, markolata hiányzik; idoma után ítélve a penge török korabelinek látszik. Végül a század elejéről való és francia mintára készült egy kard, melyet Szabó Sándor ajándékozott a múzeumnak; lelő helye a török várrom Boros-Jenőn (Biharm.).

A XVII. századi hazai ágyúöntés jeles példáját szereztük valamely régi Rákóczy-vár környékéről. A csonka töredék az ágyúnak a gyújtó lyuk felőli legdiszesebb részéből való. Megvan az erdélyi czímernek és annak szívében a Rákóczy-czímernek fele része és a név kivételével a szokásos cím, alul pedig két sorban Rákóczy György jelmondata NON EST CVRRENTIS NEQVE VOLENTIS SED MISERENTIS DEI és az egész fölületet liliumok, akanthuslevelek, pálmakoszorú és díszes barokkeret díszíti. Úgy az idomítás mint a kivitel technikája jó iskolára és nagy ügyességre vall.

Szerényebb bronz mű egy sima fölületű kétfelől füles mozsár, melyet boldogult Lipp Vilmos szerzett meg a múzeum számára; a mozsár fölülete sima és csak idoma bír érdekel, mert középkori traditiókat látszik követni. Erdélyi, valószínűleg brassói műhelyből való két XVII. századbeli taréjtartó ló homlokának díszítésére, lapos dombormű rossz ezüstből, aranyozás maradványaival. A dombormű elég sajátos módon a közkezen lévő mintákból vett alegorai alakot, az astronomiát ábrázolja, mely attribútumaival a középső tért tölti be; ezt körüveszi a keret, mely szintén lapos domborulatban vadászati jelenetet tüntet föl, olyat, minőkkel a királyföldön szokás volt a XVI. század közepe táján a mellcsatok széleit díszíteni. Sem ezeknél, sem a lóforgónál nem törődött az érczöntő mintái eredeti rendeltetésével, a fegyverre való rajzokat alkalmazta úton útfélen minden további meggondolás nélkül, vajjon a tárgygyal, melyet vele díszít, összhangban van-e az ornamenttel vagy sem. A XVI. századi ötvösség néhány csinos

* E négy rúd leírását lásd az Arch. Ért. 1887. 394—395 l. 1—4. számában.

alkotását kaptuk egy ezüst ékszerleletben, melyet hivatalos úton a miniszterium juttatott a múzeumnak. A kincsen van 41 lószerdísz, melynek fölüllete részben síma, részben bevéssett és jól stilizált levélornamentekkel van ékítve. Hozzátartozik egy csat, egy szíjvégre való és tizenkét más, kisebb, ügyesen öntött és ciselirozott díszítő tag; továbbá ugyanabból a kincsből való tizenegy kanál részben még a XV. századból, melyeknek töve bevéssett betűvel, címerrel vagy címerféle jellel van díszítve. A címér megfejtése csak ezután remélhető s ekkor a kincs egykori tulajdonosát is meg fogjuk tudni.

Az ötvösség remekei közé tartozik egy zománczos aranygyűrű a XVI. végéről vagy a XVII. század elejéről, melyet Dr. Bakó Péter közbenjárásával Dévaványáról (Borsodm.) szereztünk. A gyűrű idoma egyszerű, a rajta lévő remek ornamenteket borító mélyített aljú zománcz a legjobb ilyfajta művek közé tartozik. A gyűrű fejét vérjáspis ékíti, bevéssett mesterjeggyel, minőkkal hazánkban a bártfai városházán, a kassai dómon stb. találkozunk; az egykori tulajdonos neve pedig a K I betűk alatt rejtőzik, melyek a jel mellett jobbra balra láthatók.

Másfajta zománcz ékítése miatt szereztünk meg egy apró XVII. századi kis brassói ékszer; lánczon csüngő amulette lehetett, szívidoma van és fölnyitható tokot képez; mindkét oldalát festett zománcz borítja a reáfestett virágok a kor és a hely ízlését követik.

A délszláv ötvösművek gyűjteményét egy filigrános kereszttel, jellemző tülbetalókkal, csüngődíszekkel, nagyfejű 27 cmnyi ezüsttűvel és egy sodronyos zománczú keretbe foglalt diptychonnal gyarapítottuk. Kivált ez utóbbi darab gazdag délszláv ötvös gyűjteményünk egyik legbecsesebb ékszere.

Pecsénymót az utóbbi harmadévben harminczötöt vettünk. A legrégebb Tata városának ezüst pecsénymója 1569-ből, ezután következik egy B:T betűs pecsétlő 1586-ból; a XVII. századból való Mathias Hofer, valószínűleg selmeczbányai tiszt pecsétlője; az 1644-ik évszámot mutatja egy CZ I betűs pecsétlő az ismeretes «Si deus pro nobis quis contra nos» jelmonddal; a többi a legutóbbi két századból való.

Budapest 1888. április 3-ikán.

Hampel.

A M. N. MUZEUM ÉREMTÁRA az 1887. szeptember—decemberi időszakban a következő ajándékok- és vételekkel gyarapodott. Ajándék útján kaptuk Tiberius II. Constantinus kis aranyát, melyet Marossy János tatatóvárosi gyógyszerész egyéb római érmekkel együtt küldött be; más ajándékozótól római ezüst- és bronz-érmet összesen 54 darabot, középkorit 3 darabot (I. László denára stb.), újabb hazai és ausztriai érmet 61 darabot, külföldit 19 darabot kaptunk; az ajándékozók: néhai Tamássy József kunágotai jegyző örökösei, Csáky Zsigmond r. kath. tanító (P.-Szent-Erzsébet), Freischberger Alajos, Vismeg János, devaványai evang. ref. egyház, Papp Károly (Kökényes), Grosz Salamon (Kisbér), Ágh Géza, Takács Szilveszter, Görög János, Zempliner Dávid.

Emlékérmekkel hat ajándékozó gyarapította gyűjteményünket és pedig: Szuk Lipót az orsovai korona kápolna, Simon Jenő aradi ügyvéd, az aradi tűzoltókar, dr. Fehérpataky László az 1887. évi erdélyi hadgyakorlatok ön- és

sárgaréz emlékérmével; gróf *Zichy* Edmund a bécsi Eitelberger-emlékbizottság elnöke egy Eitelberger-féle bronz éremmel, dr. *Thallóczy* Lajos cs. kir. kormánytanácsos a dr. *Sickel*-féle bronz emlékéremmel.

Az új országház építő bizottsága az alapmunkálatok ideje alatt lelt több rendbeli érmet küldött be osztályunknak, nevezetesen I. Lipót 1698. évi körmöczy aranyát, Mária Terézia-féle 6 egykorú bajor kisebb érmet s 3 darab egymásnak megfelelő jetont (fizető bárcza) a XVIII. századból.

Vétel útján két kiadatlan római aranyérmet szereztünk (Valerianus, I. Constantinus), továbbá Maximinus, II. Theodosius és Justinianus egy-egy aranyát, 3 barbár tetradrachmát, 6 római ezüst érmet. Vételeink súlypontja a magyar érmészet körére esvén, e csoportokból ismét számos éremfajjal bővítettük gyűjteményünket; szereztünk ugyanis 27 Árpád-kori ezüst denárt, 3 Róbert Károly-féle széles garast (2 prágai garassal); aranyforintokat, I. Lajostól 2, Máriától 1, Zsigmondtól 5, Alberttől 1, V. Lászlótól 3, Hunyady Mátyástól 12 darabot; I. Ferdinánd egy 1547. évi körmöczy denárának $\frac{1}{4}$ aranyos lenyomatát, II. János Zsigmond egy aranyát, Bethlen Gábor egy garasát s II. Rákóczy Ferencz kis arany medaillonját, végre mint hazai leletet egy III. Mohammed-féle török aranyat.

Emlékérmeinket vétel útján a következő darabokkal gyarapítottuk: Bethlen Gábor egy emlékérmével (aranyozott ezüst), I. Napoleon győri ezüst s az 1885. országos kiállítás emlékére vert s Rudolf koronaörökös arczképével díszített emlékérmével (Knopp és Steiner intézetéből) 8 arany súlyban.

Szintén ez időszakba tartozik egy nagy vételünk, mellyel a Nemzeti Múzeum a Dohóczy-féle oláh éremgyűjtemény birtokába jutott. E páratlanul gazdag és teljes gyűjtemény 511 darab moldvai, 408 darab havaselvi forgalmi érmet, az orosz csárok Moldva-Oláhország számára vert éremfajainak 142 drbját, erdélyi fejedelmek moldva-oláh címmel vert érmeinek 99 darabját s az új Románia forgalmi érmeinek 98 darabját, lengyel utánzatokat stb. tartalmaz, továbbá magában foglalja az oláh és moldvai emlékérmeknek, s az oláh történelmi vonatkozású érmeinek csaknem teljes sorozatát. Utóbbi csoportozat 223 darabból áll.

r—y.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT, folyó évi február hó 28-án tartotta ez évben második nyilvános felolvasó ülését, Pulszky Ferencz elnöklete alatt.

Az első értekezést *Pulszky Ferencz* társulati elnök tartotta, a kelta emlékek korszerinti osztályozásáról. A régészetben, úgymond, általában ott, a hol pontos időt nem lehet meghatározni a leletek typusa alapján osztályozzák azokat; így járnak el a kelta leletekkel is. Így például a hallstadti leletekre nézve körülbelől meg van állapítva, hogy a Krisztus előtti 900. évből származnak; abban az időben a mikor Homéros élt és a zsidóknál Salamon király uralkodott. Hazánkban a rómaiak a keltákat még itt találták, tehát emlékeik kora, mondhatni históriai pontossággal megállapítható. Előadása folyamán a nemz. múzeum gyűjteményeiből több oly régiséget mutatott be, melyek a kelta emlékek fő típusaihoz tartoznak.

A második értekező *dr. Tergina Gyula* volt, kinek kéziratát a társulati titkár olvasta fel «A medailleur művészet és irodalma» cím alatt.

A medaillák keletkezése és előállítására, úgy mond, a classikus ó-korba vezet, az új-kor művészei már e tekintetben is meglevő minták után dolgoztak. A medaillák keletkezése és előállítása abból a körülményből fejthető meg, hogy általuk és rajtok a személyeket és eseményeket akarták megörökíteni, igen gyakran volt emléktárgy, olyan forma, mint a mai arczkép, ajándékozás.

A görögöknél az emlékérmek használata még ismeretlen volt, forgalmi pénzeiken örökítették meg a kiváló történeti események emlékét. Mindamellett ezek is oly szépek, hogy Göthe méltán kiállt föl egy ily gyűjtemény előtt: «Ezen érmekből a művészet végtelen tavasza mosolyog felénk, telve virágokkal és gyümölcsöccsel; a szicíliai városok fénye most elhomályosítva, ismét frissen látszik felénk ragyogni. A római medaillák már főleg görög befolyás alatt készültek, különösen művészi magaslatra emelkedtek pedig főleg Augustus alatt és után. A római csapatok zászlóin később is a császár arczképével díszített medaillák vannak. De szokásban volt már ekkor, különös kegyképen, is ajándékozni ily emlékérmeket, melyeket az illetők lánczra fűzve nyakban hordtak. Sőt már Justinianus arról értesít, hogy szokásban volt a rómaiaknál, nyilvános népünnepélyek alkalmával, ilyen emlékpénzeket, missilia szétszórni; úgy látszik innen van a koronázásoknál mai napig is fenn levő szokás.

Maga a medaillon szó az ó-korban teljesen ismeretlen volt, e név csak a XIV-ik században az olasz medalia szóból keletkezett s először használja Comynes Fülöp, Medicis Péter érem-gyűjteményének leírásánál. A görögöknek és rómaiaknak is volt egy hasonló szavuk a nommismata, melylyel a ritka vagy feltűnő darabokat jelölték meg.

Különben arra is van eset, hogy a forgalmi pénz egyuttal emlékpénz jellegével is bír, illetőleg elfogadott pénzértékén kívül valamely történeti eseményt is örökít meg. A svájczai köztársaság hozta be ezt először, midőn a szövetségkötések emlékére a forgalomra szánt 5 frankos pénzdarabokat veretett.

A XV-ik század, a művészetek újjászületése, a medaillon művészetben is új korszakot jelez. Főleg a XV. és XVI-ik században hozott a művészet létre sok szépet és műbecscsel bírót, midőn a jeles festők, szobrászok és ötvösök tisztes serege foglalkozott e művészeti ággal. Ezentul már rendesen szokásba jön fejedelmi vagy előkelő lovagi személyeknél, hogy ruhájok fölött ilyen arany lánczon függő medaillákat hordanak. A medailleur művészet sajátképeni hazája Olaszország, hol már a XIV-ik század végén találkozunk az első emlékérmekkel; ez 1390-ből való, az idősebb Carrara Ferenczé, Padua uráé, mely a városnak a velenceiektől történt visszafoglalása alkalmából veretett. Ennek udvarában élt Petrarca, ki maga is szenvedélyes érem-gyűjtő volt. Kiválóak még Pesano Viktor veronai festő művei s utánna Mathæus de Pastis, Sperandeus, Andrea Quazzaloti, Baldu, Joh. Marescoti, Cellini, Leone Leoni, Trezzi, Poggini, Caroglio, Mosea, Aboudio és Primavera. A XVII-ik században e téren is azután hanyatlás áll be. A medaillák használata Németországba is Olaszországból származik át, hol eleinte csaknem kizárólag ötvösök foglalkoznak készítésével. Az érmek itt leg többnyire egylapuak, úgy forrasztják össze azután az elő és hátlapot. Érem min-

tát fából, viaszból, sőt csontból is szokás volt készíteni, az érem-anyag maga azonban legtöbb esetben bronz, s ritkábban volt nemes fém. A technika haladásával az eljárások kimennek a divatból s a verés jön divatba, hol is a formákat már aczélba vésik. Ez eljárás kezdete Vittore Comelino érdeme; azóta természetesen a tökélyesedett gépekre ő maga sem ismerne rá.

Németországban 1519-ben Hans Schwarz, 1526-ban V. Maler, 1569-ben pedig Augsburgban Hagenauer voltak híres érem-verők; korábban azonban már Dürerről is tudjuk, hogy modellirozott. Nevezetesek még Heinrich Reitz, ifj. Vischer Péter, Krug János és Lajos, Flöhner Péter, Dollinger János, Burgmayer Venczel, Albrecht Jamnitzer és mások.

Franciaországban e művészet a politikai viszályok miatt jóval később fejlett ki, de izlésük miatt mint annyi téren, az új-korban itt is a francziáké a palma. A XV-ik századból való első medaillonjukat, mikor Bordeauxot az angoloktól elfoglalták, Igues Cœur, egy gazdag polgár verette. Nevezetesebb érmelők Dupré Vilmos és Varui s az újabb korban Louis David és Augustin Dupré, továbbá M. Audrieux, Dépaux, Montagny, Gayard, Ondine, Chaffin és mások.

Oroszországban Mária Feodorovna, I. Pál neje is gyakorolta e művészetet.

Ezután társulati titkár, mintegy a fentebbi értekezés kiegészítéseül, szólott a régibb emlék-érmekről, az olasz renaissance e tekintetben befolyásáról Mátyás alatt, bemutatva ennek és Beatrix királynénak, nemkülönben Leone Leoninak ismert emlék-érmeit. Ismertette a Buda visszavételére vonatkozó emlék-érmekeket s általában a személyi, városi s egyéb emlék-érmekeket egészen a legújabb korig, mindezek bővebb megértésére saját gyűjteményéből száz darab emlék-érmet mutatván be.

A bemutatottak között volt több magyar vonatkozású érdem-rend és katonai jelvény is. Ezek között volt egy példánya azon mindinkább ritkuló bronz-emlék keresztnek, melyeket a lipcsei csatában, illetőleg az 1816. évi hadjáratban részt vett katonák között osztottak ki. Ezekre vonatkozólag kellemesi *Melczér István* ny. kir. személynök úr ő excellenciája s választmányunk örökös tagja, egy bizonyára kevesek előtt ismeretes történelmi tényre figyelmeztetett ott bennünket, hogy t. i. már keletkezésekor nagy ritkaság volt, hogy ily kereszt nemcsak bronzból — állítólag az elfoglalt ágyúk féméből, — hanem kevés példányban aranyból is készültek és pedig alig 4 vagy 5 példányban. Ezeket oly polgári egyének nyerték és hordták, kik azon hadjáratok alatt a hadsereg körül élelmezési és hasonszolgálatokkal érdemeket szereztek. Egy ily arany kereszt egyik birtokosa volt gróf Mailáth József is, ki 1823-ban mint a magyar udvari kamara elnöke Budán elhalt.

A felolvasások után választmányi ülés következett, melynek folyamán a társulat a m. tud. akadémia archaeologiai bizottságától nyomtatványai elhelyezésére helyiséget kérni határozta.

Végül bemutatott a folyó évi február havi pénztári kimutatás, melyet e füzet borítékán közlünk.

Dr. Szendrei János, titkár.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT, f. é. márczius hó 27-én tartotta ez évben harmadik nyilvános ülését Pulszky Ferencz elnök-

lete alatt. Jelen voltak: Melczer István, gróf Sztáray Antal, gróf Hunyady László, Hunfalvy Pál, Majláth Béla, Pesti Frigyes, Dr. Hampel József, Némethy Lajos, Zsigmondy Gusztáv választmányi tagok; Dr. Fröhlich Róbert és Kuzsinszky Bálint osztályelődök; Reiner Zsigmond, Halavács Gyula, továbbá a titkár és pénztárnokon kívül még 55 más hallgató.

Az első fölolvast, illetőleg szabad előadást *Király Pál* tanár tartotta a hun-székelly írás újabb emlékeiről.

A közel másfél óráig tartó értekezés után *Pulszky Ferencz* elnök, újabban érkezett régészeti leleteket mutat be a nemzeti múzeumból, köztük több érdekes bronz tárgyat, ezüsttel kiveret népvándorlaskori csatot, gladiátorok alakjaival ékített római méceszt, u. n. Cicada fibulát s egy XVII. század elejéről való remek hímzésű vadásztáskát stb. Ezek közül a kiválóbbakat folyóiratunk is ösmertetni fogja.

Ezután a titkár olvassa fel havi jelentését. Bemutatja ennek folyamán Rómer Floris Ferencz úr szép levelét, mely szerint az ősrégészeti szakosztály egyik elnökségét újból elvállalja. A társulat régészeti tudományunk e nesztorának kinyilatkoztatását örömmel veszi tudomásul.

Meghatalmazást kér és nyer továbbá a titkár az igazgató választmánytól arra, hogy a hátralékos tagdíjakat, postai utánvét és postai megbízás útján behajthassa. Miután még a városi menetjegyiroda programját és fölhívását mutatja be egy Rómába tervezett kirándulásról, a tagválasztások ejtettnek meg, melynek folyamán *Récsei Viktor* pannonhalmi benczés Győr-Szt-Mártonban és Varázsjai Béla róm. kath. segédlelkész Uj-Pestről, tagokul választatnak.

Végül bemutatja a folyó évi márczius havi pénztári kimutatást, melyet e füzet borítékán közlünk.

Dr. Szendrei János titkár.

AZ ADÁNDI HATÁRBAN Somogy megyében, a Sióberektől éjszakra terülő lapályos rónán az elmúlt ősszel Szabó István buzgó munkatársunk középkori régiségeket talált. A lelőhely a róna homokos kiemelkedésén álló toronyalakú rom környéke. Némelyek a helyet Ketye, mások Hetye néven ismerik. Az ásatások alkalmával sok emberi csont került napvilágra, továbbá köedény, lópatkó, csatgomb, vaskapocs, néhány vaskés és egy kis ezüstérem. Mindezeket a régiségeket a buzgó kutató a nemzeti múzeumnak ajánlotta föl, mely azokat köszönettel elfogadta.

x.

GARAM-LÖKÖN egy ú. n. «szent domb»-ot a tulajdonos pár év előtt széthányatott. Állítólag találtak vagy «akós» nagyságú cserépfazekat, melyben hamu és szén volt s még ilyen sok lehet, állítólag van is ott. Találtak sarkantyúkat, melyek elkallódtak. A cserépedény anyaga 1—1½ hüvelyk vastag, sőt néhol több is lehetett, de összetörött. Van a «szent domb» alatt sok kő, faragott alakú és téglá is. Úgy látszik, hogy ott is ugyanaz az eset forog fön, mely hazánkban oly sok helyütt tapasztalható, hogy különböző korszakbeli temető egymás fölé vagy egymás mellé került és hogy így a garamlöki szent domb is őstemetőhely volt, hol a középkorban ismét temetkeztek; a cserepek az őskorra, a sarkantyúk az újabb időre vallának.

V. J.

A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÁRSULAT harmadik évkönyvében Dudás Gyula buzdító cikket közöl a régi érmek gyűjtéséről és különösen azokról az éremfajokról szól, melyek Bács-Bodroghmegye területén elő szoktak fordulni. Ezek szerint *a)* római, *b)* magyar, *c)* külföldi, *d)* barbár pénzek. Szerző tekintve a népszerű olvasókört, melynek ír, kerüli a tudományosság fitogtatását és ebben talán igaza lehet. Azonban néha olyanokat is állít, a melyeket bajosan birna bebizonyítani. Így p. o. azt az állítást, hogy «királyaink eleinte nem is itthon verették pénzeiket», mire alapítja, nem tudjuk. A «barbár» pénzeket nem lehet kivétel nélkül a keltáktól származtatni, mint szerző hiszi, szeretttük volna egyébiránt, hogyha szerző túlságos általánosságú állításait megokolta volna a megyebeli fontosabb éremleletek felsorolásával, kivált a barbár és római érem kincsek összeállítására lett volna hálás munka. *a. a.*

A MOSONYMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET közzétette 1887-ik évi jelentését. Ebből látjuk, hogy az egyesület vezetői lankadatlan buzgalommal viszik előbbre az archaeologia érdekét Mosonymegyében, de azt is látjuk, hogy fáradságukat nem kíséri az a siker, melyet működésük eddigi eredményeinél fogva megérdemelne. Van az egyletnek múzeuma, mely a legérdekesebb vidéki gyűjtemények közé tartozik. A régiségek száma túlhaladja a négyezret, az egyleti éremtára a kilenczszázat. Szakkönyvtárnak is meg van az első alapja, a törzsvagyon ezer forintot megközelít és mindezt a buzgó férfiak a megyei közbirtokosság igen lanyha támogatása mellett bírták elérni. Öt éves ernyedetlen munkásság után csak 143 tagja van az egyletnek. Olvasóink előtt dr. Sötér Ágost közléseiből ismeretesebb a mosonymegyei ásatások eredményei, melyek különösen a római és népvándorlási korra igen becsesek. Legőszintébb óhajunk, vajha a megye úgy pártolná az egylet derék vezetőit, hogy e fontos kutatások folytatására megadassék a lehetőség, a megye jobbjai ne kényszerítsék ezentúl az egyesület elnökét arra a szomorú vallomásra, hogy «sok helyen, hol méltán szíves fogadásra számítottunk, gúnymosolylyal találkoztunk». Az ily gúnymosoly bizonyára nem a tudomány buzgó előmozdítóira szűgyen, de szűgyen azokra, kiknek ugyan van vagyonuk, de elég miveltségük nincs arra, hogy néhány fillérrel egy fontos tudományos érdeket istápoljanak. *x.*

RÓMAILÁMPA A BODZA SZOROS TORKOLATÁBÓL NAGY-BOROSNYÓRÓL. A Bodza forduló felett Krasznánál 1887. év szeptember végén napfényre került római bélyeges aranyrudak kiváló érdekűvé teszik e vidék legcsekélyebb római reminiscenciáit is. Épen ez okból kívánom kikeresni azt a leletet melyhez épen szeptemberben Háromszékre tett látogatásom idején dr. Szász István, a sepsi-szent-györgyi polgári iskola érdemes igazgatója és régi jó barátom szívessege juttatott.

Nagy-Borosnyó épen a Bodzai szoros egyik kiindulási pontját képezi Háromszék felől. Az odavaló görög-keleti temetőben, a falu kis-utca felett, tehát a nyugati oldalon, egy ember a mult évben egy szépen kiégetett ép római lámpát, két másnak töredékét ásta ki. Ásás közben egy koponya is napfényre került: de azt eldobálták. A helyen szén, égetett agyagos réteg és csont is mutatkoztak.

A legitt rajzban mellékelt csinos kis lámpa a sepsi-szent-györgyi székely múzeum tulajdonát képezi.

E leletben egyik útjelzőjét mutatom be annak a forgalomnak, melynek egyik kiindulási pontját a Komollónál látható katonai erőd képezheté, s mely a Bodza mentén vagy Al-Dunáig (mai Galacz) irányult. T.

MÉG EGY RÚD A KRASZNAI ARANYLELETBŐL. A krasznai aranyrudaknak egy újabb társát sikerült kinyomoznom Bécsben. Úgy látszik itt is rést talált az országszerte mindenütt jelentkező ügynökök élelmessége, kiknek révén annyi becses reliquiánk került már külföldre, hogy a legtöbb esetben a közelebbi lelőhely elhallgatásával Magyarország nagy gyűneve alatt sorakozzék ott az idegen tárgyak mellé. Bármekkora elismeréssel szólhatok épen közvetlen tapasztalaton alapján Háromszék központi tisztikarának éberségéről s ügyszerezetéről, a brassói kir. törvényszék erélyes fellépésének gyorsaságáról, ime mégis eljutott e ritka becsű leletből egy példány Trau, bécsi tea-üzlettulajdonoshoz.

A kivándorolt példány bélyegsorozata a Sepsi-Szt-Györgyön őrzött 6 rúd egyikével vág össze s következő:

LVCIANVS	DDD	3 mellkép-	ZZ	SIRM	Abundantia
OBR. I. SIG	DDD	csoport	ZZ		alakja

Megvagyok győződve, hogy a brassói pénzváltók jóvoltából még más ilyen lappangó példányra is számíthatunk, s épen azért tartám szükségesnek egyik lapban, a «Koloszvár» folyó évi 51. számában is felhívni, Háromszék és Brassó értelmiségének figyelmébe ajánlani a további nyomozást. Tg.

RÓMAI SISAK SZÉKELY-KOCSÁRDRÓL. (Maros-völgy, Torda-Aranyos megye.) Herepey Károly, a nagy-enyedi ev. ref. Bethlen-tanoda számos tanulóját buzgó gyűjtővé tudá avatni. Egy ilyen serdülő apostol azzal a hírrel örvendezteté meg, hogy Székely-Kocsárdon, az egyik telek udvarát dísztelenítő mocsár leapasztása után, egy össze-vissza horpadt sisakformára akadtak s azt az értéktelen ócskaságok között tartogatják. A tulajdonosnak szintén volt egy tanuló fia, ki által az atyát sikerült meggyőzni arról, hogy az általa kicsinyelt tárgyat is kedvesen fogadja majd Herepey. Mily nagy volt Herepey öröme, mikor az összelapított s erősen megsérült tárgyat egyik nagy-enyedi üstkészítő segítségével kiegyengetve, annak rendkívül díszes formáját sikerült szemlélhetővé tenni. A rendkívül gonddal készült sisak a crista helyén egy 3/4-nyire kidomboruló, pikkelyeiben jól jellemzett kígyót visel. A gazdag barázda-ékítés mellett jobbra-balra a homlok szélén két talpával szembe fordult tülköt vehetünk észre. A fejtetőre csavarodó kígyót beri viperának (Peliás berus) nézem, miután a homoki viperát jellemző tülök-orrmány nincs jelölve rajta, de lapult feje teljesen a beri paizsoczé. E kígyó-alak a centurio rangjelét képezheté, mely különben harántul elhelyezett lósórény vala.* A nyakpaizs belső lemezén számjelzést (XIII) látjuk, a mi nyil-

* Tracht und Bewaffnung des römischen Heeres während der Kaiserzeit. Ludw. Lindenschmidt. 1882, XII. t. 9. á.

ván gyári kezelésnél került oda s a csoportosításra vonatkozik. A sisak állszorítója nem maradt fenn. Azon a sisak jelen állapotában is legdíszesebb példánya a daciai ilyenmű leleteknek. Teljes magassága 20, homlokmagassága 10, tetőátmérője a kígyó feje irányában 18 cm.

Székely-Kocsárdról még csak annyit kívánok felemlíteni, hogy tőle 6 kilométerrel délre Székely-Földvár mellett fekszik a legközelebbi katonai állomás, hol az Apulumból (Gyulafehérvár) szétsugárzó hadiút elágazva éjszaknak, Potaissa (Torda) és tovább a Maros-völgyön Kocsárdnak haladt. Kocsárdot elhagyva Hadrévnél a Marosba torkoló Aranyost áthidalta a főút, s *Keczen* túl Maros-Gezséhez szolgált át a Maroson. Innen a Maros balpartján Maros-Bogátnak irányult s a Marost nagy kanyarulatra kényszerítő félszigetet hasítva, egymásután kétszer metszé a folyót. Fennebb a jobb parton nyerte folytatását; szerkesztét és irányát Orbán Balázs¹ fáradságtalan nyomozásainak köszönhetjük. Tg.

PÓKAFALVAI BRONZTÜKÖR. Herepey Károly nagy-enyedi gyűjteményét néhány év óta évről-évre felkeresem, hogy a Közép-Maros-völgyről Herepey kiterjedt összeköttetései révén, oda özönlő őskori és római leletek tanulmányozásával öregbítsek ismereteimet. 1886-ban egy régészeti lajstromainkban addig elő nem forduló lelőhelyről: Pókafalváról (Alsó-Fehérmegye) bronztükrör lepett meg. Pókafalva Szász-Sebestől északkeletre a Nagy-Küküllőhöz siető Kis-Székás vidékéhez tartozik s valószínűleg beleesett azon mellékútvonalba, melyet a *Vizakna-Szerdahely-Szászsebes* főirányból SpringDrassonál északra vezettek a rómaiak. Utóbbi időben s épen 1887 őszén prae-historicus leletekről értesültem ugyanonnan.

Az 1884-ben Zeyk Kálmán földjéről kiásott tükrör hossza nyelestől 36 cm. A tükrörlemez átmérője 18 cm., s e lemezt egy élesen kiváló párkány fogja körül. Ennek következtében csak egyik oldalán símul össze a tükrörlemez foglaltványával. A tükrörlemez egyszerű bronzmű s fényét az oxydatio elvette. Legérdekesebb a nyéltag, mely három részből áll. Tőizét egy térdre hulló szarvas képezi, melynek agancsához egy, törzséhez három kördísz társul, ily módon a tükrörlemezhez fűzve az alakot. A nyélderekat közös capitelből kiinduló négy oszlop-sor (?) alkotja s ezek talapzatától egy világosan felismerhető alak emelkedik befejezésül. A ló (?) farka csomóba fonódik s arczán egy zablának vagy kötőféknek nézhető. A ló felillesztése egyuttal lehetővé tette azt is, hogy a tulajdonos övébe, vagy másképp felakasztva magával hordozza e cikket. A nyél törzse 10 cm. hosszú, 4 cm. széles.

A nyél berendezése némileg emlékeztet a székely múzeumból Nagy Géza által ismertetett s Hampel József által igen helyesen népvándorlás korának nyilvánított vaskard markolatára.² Maga a két ornamentális állat technikája, idoma és felillesztése, valamint a karikasor Hampel Józsefnek a nagy-szent-miklósi kincsről írt tanulmányában találja meg analogiáját.³ A karikás keretek valószí-

¹ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. V. kötet. Pest.

² «Archaeologiai Értesítő» 1886. évf. Új folyam VI. köt. 236. lap.

³ «Archaeologiai Értesítő» 1884. évf. IV. kötet 52. ábráján déloroszországi sírból kikerült tálon a ló, 57—63. ábrán a rekeszes díszítések s 14. ábrán a főliratos csészén

nűleg üveg, gránát, vagy más ékkő behelyezésére szolgáltak. A szíjvégeken szereplő állatfigurák boldog emlékezetű Lipp Vilmos keszthelyi ásatásaiból¹ és a mosonmegyei társulatnak dr. Sötér Ágost által közölt² ásatásaiból eléggé ismeretesek, úgy hogy az itt szóban levő bronztűkör származását is a népvándorlás idejére helyezhetjük.

Tg.

CIVITAS ERAVISCORUM. Tóth József úr szőlőjében, mely a budai Gellérthegy déli lejtőjén terül el, folyó április hó első hetében faültetés alkalmával érdekes római áldozati oltár került színre. Az Eravisci törzs augurja Titus Flavius Titanus (sic) és néhány társa (alighanem közköltésen) építette az ara-t és szentelte Jupiternek, a császár, a császári ház és a Civitas Ervaviscorum (CIVITERA|VISC) üdvéért és épségeért. A harmadik sor, mely a császár nevét tartalmazta, ki van vésve, és azért most még csak annyit mondhatunk, hogy harmadik századbeli császárról van szó. Kelta nevű férfiak és asszonyok sírtábláit a Gellérthegy déli lejtőjén már korábbi évtizedekben is találtak,³ azt is tudtuk, hogy az eraviscus nép e vidékeken lakott, de most a 10,653. számú telken, hol ez emlékszerű oltár az alapépítménye közelében előkerült, egész biztossággal reá mutathatunk a civitas központjára. Tóth József úr a fontos emléket hazafias készséggel a n. muzeumnak ajándékozta, a miért a tudomány nevében neki őszinte köszönettel tartozunk.

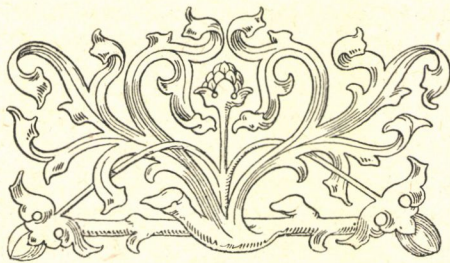
1888, április 8-ikán.

Hampel.

¹ A keszthelyi sírmező.

² Mosonmegyei ásatások «Archæologiai Értesítő» 1885. évf.

³ Lásd Römer-Desjardin 214., 217. és 232. sz.

KÖNYVÉSZET.

A) ÁLTALÁNOS MŰVEK. MUZEUMOK.

ALT, Th. Die Grenzen der Kunst. Berlin 1886. Grote. M. 4.

BABELON E., Le Cabinet des antiques à la Bibliothèque nationale. Choix des principaux monuments de l'antiquité, du moyen-âge et de la renaissance conservés au département des médailles et antiques de la Bibliothèque nationale. I. kötet, 20 táblával. Fol. A. Lévy.

BUCHER, Bruno. Die Glassammlung des kais. kön. Oesterreich. Museums. Geschichtliche Uebersicht und Katalog. Mit einer Tafel in Farbendruck und 12 Heliogravuren. Wien, Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn. 1888.

FÄH A., Grundriss der Geschichte der bildenden Künste. 8° Freiburg i. Br., Herder.

GAUTHIER I., Répertoire archéologique du canton de Pierrefontaine (Doubs.) 8° Besançon, Jaquin.

GUILLAUME E., L'histoire de l'art et de l'ornement. 8° 139. I. Paris, Delagrave.

HELFERICH H., Neue Kunst. 8° V.

74. I. Berlin, F. & P. Lehmann. M. 1.50

KATALOGE des bayerischen Nationalmuseums in München. I. II. München 1887.

LEMONNIER C., Histoire des Beaux-Arts en Belgique. 1830—87. 8° Bruxelles, Weissenbruch.

LÜBKE W., Grundriss der Kunstgeschichte. Jubiläumsausgabe. 10. durchgeseh. Aufl. 2 Bde. mit 392 Holzschn.-Illustr., 8° XVII, 413 u. IX, 469 S. m. I Lichtdr. Stuttgart, Ebner & Seubert M. 15.

MARTIN A. E., Archéologie. Recherches et études sur la décoration en général, l'architecture, la céramique, les armes, bijoux, dessins, etc. depuis les Egyptiens jusqu'à nos jours. Füzetekben (évenként 12 füzet). Első évfolyam. Paris, Letarouilly 1887. à livr. 75 Pf.

SALVISBERG P., Kunsthistor. Studien. I—4 füzet. Stuttgart, Bonz-Erben. à M. 3.

B) ÖSTÖRTÉNELEM.

GREMPER, Der Fund von Sackrau. Namens d. Vereins f. d. Museum schles. Alterthümer in Breslau unter Subvention d. Provinzialverw. bearb. u. hrsg. 5 képes táblával és 1 térképpel. F° 16 I. Brandenburg, Lunitz.

LISSAUER A., Die prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete. Herausgegeben von der Naturforschenden Gesellschaft zu Danzig. Mit 5 Tafeln und der prähistorischen Karte der

Provinz Westpreussen in 4 Blättern. Leipzig 1887.

MITTHEILUNGEN des Vereines für Kunde d. Aachener Vorzeit. Im Auftrage d. Vorstandes herausgegeben v. Rich. Pick. Első évfolyam, 1. füzet. 8° 96 I. Aachen, Cremer. M. 2.

MUCH M., Die Kupferzeit in Europa und ihr Verhältniss zur Cultur der Indogermanen, 8° Wien, Kubasta et Voigt.

MUSTON, Le préhistorique dans le

pays de Montbéliard et les contrées circonvoisines. 8° 228 l. és 57 képes tábla. Montbéliard, impr. Barbier.

NAUE J., Die Hügelgräber zwischen Ammer u. Staffelsee, geöffnet, untersucht u. beschrieben. 1 térképpel és 59 képes táblával. 4° VI, 227 l. Stuttgart, Enke. M. 36.

OSBORNE W., Das Beil und seine typischen Formen in vorhistorischer Zeit. 19 könyom. táblával. 4° 67 l. Dresden, Warnatz u. Lehmann. M. 10.

PÉROT F., Archéolog. préhistorique: Age du bronze, notice sur deux moules à fonder les monnaies et sur un autre moule pour anneau. 8° Moulins, Auclaire.

PÉROT M. Fr., Un sépulture de l'époque de la pierre polie, à Coulanges (Allier), 8° 4 l. Moulin, 1887.

PUYDT et LOHEST. Notice sur des stations de l'âge de la pierre polie et des découvertes d'objets de la même époque aux environs de Liège, Namur etc. 8° 25 l. 1 térképpel. Bruxelles, Hayez.

SALMON Ph., La poterie préhistorique. 8° 22 lap, 7 ábrával. Paris, Doin, 1887.

SCARABELLI GOMMI FLAMINY, G. Stazione preistorica sul monte del Castellaccio presso Imola, scoperta ed interamenta esplorata. 4° 102 l. 23 könyom. táblával. Torino. L. 30.

SCHEIDEMANDEL H., Ueber Hügelgräberfunde bei Parsberg, Oberpfalz. 4° 24 l. 8 táblával. Parsberg, 1886. M. 3.

SIRET, Henri et Louis, ingénieurs, Les premiers âges du métal dans le sud-est d'Espagne. 4° 300 l.

TISCHLER Otto, A propos de la plaque d'émail d'Oberhof, et aperçu sur l'histoire de l'émail, discours prononcé en décembre 1886 à la Société de physique de Königsberg.

WOSINSKI M., Das prähistorische Schanzwerk v. Lengyel, seine Erbauer u. Bewohner. Autoris. deut. Ausg. 1. f. 8° 96 l., 24 könyom. táblával. Budapest, 1888. Kilian. M. 6.

C) ARCHÆOLOGIA.

ARNDT P., Studien zur Vasenkunde. 8° IX. 170 l. Leipzig, Engelmann. M. 4.

BAMPS, Aperçu sur les couvertes d'antiquités antérieures à la domination romaine faites dans le Limbourg belge. 8° 88 l. Hasselt 1887.

BIE O., Die Museen in der antiken Kunst. 8° VI. 106 l. 19 ábrával. Berlin, Weidmann. M. 2.80.

BETTICHER Adolf, Die Akropolis von Athen. Mit zahlreichen Abbildungen im Text und 36 Tafeln. Berlin, 1887. Julius Springer. M. 25.

BOJNICIC J., Denkmäler des Mithras-Cultus in Croatien. 8° Agram, Leop. Hartman.

BRINZ Alois, Zum Begriff und Wesen der römischen Provinz. München 1885.

BRÜCKNER A., Ornament u. Form der attischen Grabstellen. Strassburg 1886 Trübner. M. 3.60.

BUHLMANN J., Die Architektur des classischen Alterthums und der Renaissance f° Stuttgart, Ebner und Seubert.

CARTAUT A., Sur l'authenticité des groupes en terre cuite d'Asie Mineure. Maron, imp. Protat. 4° 36 l. 7 képes táblával. M. 15.

DE LAGRÈZE. Un visite à Pompéi. Paris. 237 l. Ábrakkal.

DENKMÄLER, antike, herausg. von kais. deutschen arch. Institut. Band I. 1. Heft (1886.) 12 tábla. Berlin, G. Reimer. Fol. M. 40.

DOMASZEWSKI Alfréd, Hygini gromatici liber de munitionibus castrorum. Leipzig, S. Hirzel 1887. 3 táblával.

DROYSEN H. Heerwesen und Kriegführung der Griechen, I. Hälfte. Freiburg. 1888.

L'EGYPTE et la NUBIE, grand album monumental, historique, architectural. Reproduction par M. Béchard, avec un texte explicatif par A. Palmieri. Paris, Palmieri et Béchard. Fol. 150 képes tábla és 23 l. M. 3.30.

ENMANN A., Kritische Versuche zur ältesten griechischen Geschichte. I. Kypros und der Ursprung des Aphroditekultus. 4° 85 l. Dorpat.

ERMEN A., Ägypten und ägyptisches Leben im Alterthum geschildert. II. Bd. mit 164 Abbildungen im Text und 5 Vollbildern. Tübingen, H. Lupp.

FISCHER H., Lessings Laokoon u. die Gesetze der bildenden Kunst. Berlin, Weidmann, 8° VIII, 200 l. M. 3.60.

FRIEDERICH, Carolus, *Matronarum monumenta*, Bounæ, 1886.

FRIEDRICH Th., *Tempel und Palast Salomo's, Denkmäler phönizischer Kunst. Reconstruction, Exegese der Bauberichte, mit Grundrissen und Perspektiven.* 8° III, 27 l. Innsbruck, Wagner. M. 5.

HELBIG W., *Das homerische Epos, aus den Denkmälern erläutert.* Archäol. Untersuchungen. 2. verb. und verm. Aufl. mit 2 Taf. und 163 in den Text gedr. Abbildgn. 8° Leipzig, Teubner. M. 12.80.

HEUZEY L., *Les opérations militaires de Jules César étudiées sur le terrain par la mission de Macédoine.* Paris, Hachette, 1886.

KLEIN W., *Die griechischen Vasen mit Meistersignaturen, 2. Aufl.* 8° Wien, Gerold.

KUHN A., *Roma. Die Denkmale d. christl. u. d. heidn. Rom in Wort und Bild.* 690 képpel. 3. olcsó kiadás. Emsiedeln, Benzinger & Co.

LANGL J., *Griechische Götter- und Heldengestalten. Nach antiken Bildwerken gezeichnet und erläutert. Mit Kunstgeschichtlicher Einleitung von Prof. Dr. Carl v. Lützw.* f° Wien, Holder.

LUPUS B., *Die Stadt Syrakus im Alterthum. Autoris. deutsche Bearbeitung der Cavallari-Holm'schen Topografia archeologica di Siracusa.* 8° XII, 343 l. 2 térképpel. Strassburg, Heitz, M. 10.

MANGIN A., *Histoire de jardins anciens et modernes.* 4° 384 p. et grav. d'après Anastasi, Daubigny, Français, Giacomelli etc. Tours, Mame et fils.

MARCKS E., *De alis, quales in exercitu Romano tempore liberæ reipublicæ fuerint,* 8° Leipzig, Teubner.

MAYER M., *Die Giganten und Titanen in der antiken Sage und Kunst.* 2 táblával és a szöveg közé nyom. ábrákkal. 8° VI, 414 lap. Berlin, Weidmann. M. 10.

MAZEGGER B., *Römerfunde in Obermais bei Meran und die alte Maja-Veste.* 2. Aufl. 8° Meran, Pötzberger. M. 80.

MILLER K., *Die Weltkarte des Castorius, genannt die peutingersche Tafel. Einleitender Text.* Ravensburg 1888.

MILLER K., *Weltkarte des Castorius,*

genannt die peutingersche Tafel. In den Farben des Originals herausgegeben. Ravensburg 1888.

MOWAT R., *Notice épigraphique de diverses antiquités gallo romaines.* 8° 178 l. 7 táblával. Paris 1887. Champion.

OEHMICHEN G., *Griechischer Theaterbau nach Vitruv und den Ueberresten.* 8° Berlin, Weidmann.

PERROT et CHIPIEZ, *Histoire de l'art dans l'antiquité. T. IV. (Sardaigne, Judée, Asie Mineure.)* Paris Hachette; 8° 839 p. avec 395 grav. et 8 planches dessinées d'après les originaux ou d'après les documents les plus authentiques.

POTTIER E. et REINACH S., *La Nécropole de Myrina, fouilles exécutées au nom de l'École française d'Athènes. Première partie.* 4° 262 p. avec fig. dans le texte, 2 cartes en couleur et 24 pl. en héliograv. hors texte. Paris, Thorin.

RICHTER W., *Die Spiele der Griechen und Römer.* Leipzig 1887.

SPRINGER A., *Grundzüge der Kunstgeschichte. Textbuch zur Handausgabe der kunsthist. Bilderbogen.* 3. verb. Aufl. des Textbuches. I. Das Alterthum. 8° VIII, 112 l. Leipzig 1888. Seemann. M. 1.

SYBEL v. Ludwig., *Weltgeschichte der Kunst bis zur Erbauung der Sophienkirche.* 8° Marburg i. H., Elwert, 1888. M. 12.

UPCOTT L. E., *Introduction to Greek sculpture.* London, Frowde. 8° 148 l. M. 5.40

VERZEICHNISS der Abgüsse griech. u. röm. Bildwerke im Kunstarchäol. Institut der Kaiser Wilhelms-Universität Strassburg. 8° VI, 69 l. Strassburg. Trübner. M. 50.

WALZ, *Ueber die Erklärung der Eckfiguren am Ostgiebel des Olympischen Zeustempels und am Westgiebel des Parthenon.* 4° 39 l. Maulbronn. M. 1.50.

WINNEFELD H., *Hypnos. Ein archäologischer Versuch.* Stuttgart, Speemann (3 táblával).

WOLFF G. und DAHM O., *Der römische Grenzwall bei Hanau mit den Kastellen zu Rückingen und Marköbel.* 1885. (4 kőnyom. táblával).

WOLFF O., *Der Tempel von Jerusalem und seine Maasse.* 8° VI, 104 lap. 12 táblával. Graz. M. 8.

D) KÖZÉP- ÉS ÚJKOR.

BEISSEL S., Geschichte der Trierer Kirchen, ihrer Reliquien und Kunstschätze. I. rész., 1. füzet. 8° 64 l. Trier.

BEITRÄGE zur Kunstgeschichte. Új folyam. 5. füzet. 8° Leipzig, Seemann.

Die Darstellung der Apostel in der altchristlichen Kunst. Eine ikonographische Studie von J. Ficker.

BOURASSÉ, I. I. Archéologie chrétienne ou Précis de l'histoire des monuments religieux du moyen-âge. Edition revue et compl. par C. Chevalier. 8° 396 l. ábrákkal. Tours, Mame et fils.

DARSTELLUNG, beschreibende, der älteren Bau- und Kunst-Denkmäler des Provinz. Sachsen. II. füzet. Die Stadt Nordhausen. Halle a. d. S. Otto Hendel. 1888.

DARSTELLUNG, beschreibende, der älteren Bau- und Kunst-Denkmäler des Fürstenthums Schwarzburg-Sondershausen. 8° Sondershausen, Bertram.

DELORME E., Étude sur deux croix de plomb du XIIe siècle. 8° Toulouse, Chauvin.

DOHMER, Barock- und Rococo-Architektur. fol. Berlin, Ernst Wasmuth.

DU BOIS-REYMOND E., Friedrich II. in der bildenden Kunst. Rede zur Feier des Jahrestages Friedrichs II. in der Akademie der Wissenschaften zu Berlin am 27. Jan. 1887. 8° 56 l. Leipzig. Veit & Co.

ÉGLISE (l') Saint-Jacques de Reims, son architecture, ses oeuvres d'art, ses inscriptions. 8° Reims, Lechevalier.

FISENNE L., Kunst-Denkmäler des Mittelalters im Gebiete der Maas vom XII—XVI. Jahrh. Metallarbeiten. I. f. 4° Aachen.

FISENNE L. L'art Mosan du XIIe au XVIe siècle. Recueil de monuments. I. kötet. 1. füzet. 4° 20 táblával. Tilleur.

GAY V. Glossaire archéologique du moyen-âge et de la Renaissance. 5. füzet (Epéc — Gay). 4° fr. 9.

GESCHICHTE der deutschen Kunst. I. Die Baukunst von Dr. R. Dohme. II. Die Plastik von Dr. W. Bode. III. Die Malerei von Prof. H. Janitschek. IV. Der Kupferstich u. Holzschnitt von Dr. F. Lippmann. V. Das Kunstgewerbe von Prof. Dr. J., Lessing. Mit zahlr.

Illustr. im Text, Taf. und Farbendr. 22. füzet. 4° Berlin, Grote.

GURLITT C., Geschichte des Barockstiles, d. Rococo u. d. Classicismus. Mintegy 350 eredeti képpel. Stuttgart, Ebner & Seubert.

HAMPEL J., Das mittelalterliche Drahtemail. Ein Abschnitt ungarischer Kunstgeschichte. 45 l. XXIII képes táblával. Budapest, Kilián, 1888.

HAUPT R., Die Bau- u. Kunst-Denkmäler der Provinz Schleswig-Holstein mit Ausnahme des Kreises Herzogthum Lauenburg. Im Auftrage der Provinzialständ. Verwaltg. bearb. Kiel, Homann.

HEFNER-ALTENECK I. H., Eisenwerke oder Ornamentik der Schmiedekunst des Mittelalters und der Renaissance. 2 kötet. Folio. Frankfurt a/d. M.

HÜNDORF P., Die Steinhauer-Zunft zu Oberkirchen. Ein Beitrag zur Geschichte des Zunftwesens. V. 76 l. Halle. Wittenberg.

KONDAKOFF N., Histoire de l'art byzantin considéré principalement dans les miniatures. Edition française originale publiée par l'auteur sur la traduction de M. Trawinsky et précédée d'une préface de A. Springer. I. kötet. Paris, Ronam. 4° 208 l. 29 képes lappal. M. 25.

KRAUS Fr. X., Die Kunst-Denkmäler des Grossherzogthums Baden. Beschreibende Statistik. I. kötet. Die Kunst-Denkmäler des Kreises Konstanz. 8° 691 l. Freiburg i. B. 1887.

KAUFMANN D., Études d'archéologie juive et chrétienne. Première série, 8° Leroux fr. 3.

LACROIX P., The Arts in the Middle Ages and the Renaissance. English ed. revised and rearranged by W. A. Armstrong 8° New-York, Pott & Co.

LIELL, Die Darstellungen der etc. Jungfrau Maria auf den Kunst-Denkmälern der Katakomben. 8° Freiburg i. B., Herder. M. 8.

MOURIER J., L'Art religieux au Caucase. 155 l. Paris, Leroux.

NEUMANN W., Grundriss einer Geschichte der bildenden Künste u. d. Kunstgewerbes in Liv-, Est- u. Kurland von Ende des 12. bis zum Ausgang des 18. Jahrh. 8° X, 184 l. Reval, Kluge. M. 6.

NEUWIRTH J., Geschichte der christlichen Kunst in Böhmen bis zum Aussterben der Premysliden. 125 ábrával. 8° 493 l. Prag, 1888.

NEUWIRTH J., Studien zur Geschichte der Miniaturmalerei in Oesterreich. 8° Wien, Gerold.

PEARSON K., Die Fronica. Ein Beitrag zur Geschichte des Christusbildes im Mittelalter. 8° XV, 141 l. 19 táblával. Strassburg. Trübner, M. 9.

POHL Otto, Die altchristliche Fresko- und Mosaik-Malerei. J., C. Stirichsche Buchhandlung. Leipzig, 1887. M. 4.

RIEHL B., Zur bayerischen Kunst-

geschichte. I. Die ältesten Denkmale der Malerei. 8° 32 p. Stuttgart, 1885. Spemann M. 1.50.

ROSENBERG, Geschichte der modernen Kunst. II. kötet. 8° 489 l. Leipzig. Grunow.

SORRENTO, B. S. Francesco artista. 8° S. Agnello di Sorrento, tip. all'insegna di S. Francesco d'Assisi.

WIESER, F. Das longobardische Fürstengrab u. Reihengräberfeld von Civezzano. 8° Innsbruck, Wagner.

WÖRNER, Kunst-Denkmäler im Grossh. Hessen, Prov. Rheinhessen, Kreis Worms. Darmstadt, Bergsträsser. 304 l.

E/ ÉRMÉSZET.

AMBERG J., Der Medailleur Johann Karl Hedlinger. Einsiedeln, Karl und Nikolaus Benzinger, 8° (3 táblával).

ARMAND A., Les médailleurs italiens des XVe et XVIe siècles. T. III. Supplément aux deux premiers volumes, contenant la description de médailles nouvelles, ainsi que des observations et rectifications relatives aux médailles déjà décrites. 8° VIII, 360 l. Paris, Plon, Mourrit et co. fr. 15.

BABELON E., Description historique et chronologique des monnaies de la république romaine vulgairement appelées monnaies consulaires. II. kötet. 8° 673 l. Paris, imp. Levé.

BAHRFELDT, Beiträge zur Numismatik der römischen Republik aus einer Correspondenz mit A. Klugmann. 8° 18 l. Wien, 1887.

BARCLAY V. Head. Historia numorum, a manual of greek numismatics. Oxford, Clarendon press., 1887. 8° LXXX—808 l.

BESCHREIBUNG der antiken Münzen. Első kötet. (Taurische Chersonesus, Sarmatien, Dacien, Pannonien, Moesien, Thracien, thracische Könige). Königliche Museen zu Berlin. Berlin, Spemann 1888. 357 l. (8 táblával). M. 25.

CATALOGO delle monete italiane medioevali e moderne, monete estere, monete romane consolari ed imperiali, monete greche, medaglie componenti la collezione del sign. Ach. Cantoni di Milano. 8° X, 512 l. Milano, Pirola, 1887.

CATALOGO delle monete romane, consolari ed imperiali, monete greche,

monete italiane, medioevali e moderne, medaglie papali, medaglie del risorgimento e moderne, componenti la collezione del déf. march. Guido Caoriani. 8° X, 206 l. Milano, Giac. Pirola, 1887.

CATALOGO degli oggetti esposti nel padiglione del risorgimento italiano. I. Medagliere. Con introduzione di C. CORRENTI. 4° Milano, Dumolard.

CEREXHE M., Les monnaies de Charlemagne. 8° Gaud, Lelivert.

COLLEVILLE. Manière de discerner les médailles antiques de celles qui sont contrefaites, d'après Bauvais, de l'académie de Cortone. 8° Paris, Picard.

CROWTHER, G. F. A Guide to English Pattern Coins in Gold, Silver, Copper and Pewter from Edward T. to Victoria. 8° London, Gill.

CUMONT. Un triens inédit frappé à Dinant. 8° 6 l. Bruxelles 1887.

DANICOURT A. Sur quelques monnaies gauloises trouvées en Picardie. 8° 6 l. és tábla, Abbeville, imp. du Pilote de la Somme.

DEMOLE Engène. Histoire monétaire de Genève. Genève et Paris. 1887. 4° 373 l. és 9 tábla 85 ábrával.

DION A. Descriptions des monnaies trouvées à Montfort l'Amaury en 1884. 8° 16 l. ábrákkal. Versailles, Cerf. et fils.

DÜNING Adalbert. Uebersicht über die Münzgeschichte des kaiserlichen freien weltlichen Stifts Quedlinburg. Quedlinburg. H. Huch, 1886. 40 35 l. (3 réztáblával).

FRIEDENSBURG F. Schlesiens Münzen

und Münzwesen vor dem Jahre 1220. Berlin 1886. 8° 107 l. és 2 tábla.

GARDNER P. Catalogue of Greek coins in the British Museum. Peloponnesus 23 l., 37 tábla. London.

GIEL Chr. Kleine Beiträge zur antiken Numismatik Südrusslands. 4° III, 43 l. 5 táblával. Berlin, A. Weyl. M. 6.

GUECCHI Fr. ed Erc. Le monete dei Trivulzio descritte ed illustrate, con tredici tavole a fotoincisione, sistema Turati. 4° XXXVIII, 76 l. 13 táblával. Milano, frat. Dumolard, 1887.

IMHOOF-BLUMER F. Zur Münzkunde Grossgriechenlands, Siciliens, Kretas, etc. mit Berücksichtigung einiger Münzgruppen mit Stempelgleichheiten. 8° Leipzig, Köhler (3 táblával).

JOUBERT A. Les monnaies anglo-

françaises frappées au Mans au nom de Henry IV. (1425 à 1432). 8° Mamers, Fleury.

MOWAT. Explication d'une marque monétaire du temps de Constantin. 8° 11 l. Paris.

QUINTARD L. Description d'une trouvaille de monnaies messines des Xe et XIe siècles. 8° 15 l. és tábla. Nancy, impr. Crépin — Leblond.

SAUVAIRE H. Matériaux pour servir à l'histoire de la numismatique et de la métrologie musulmane. 8° 268 lap. Paris, Leroux.

SERRURE Raymond, Dictionnaire géographique de l'histoire monétaire de la France. (Région du Nord Ouest). Paris, 1888.

STEIN. Zoroastrian deities on indo-scythian coins. 4° London. M. 1.80.

Összeállította Dr. Kuzsinszky Bálint.

M = Mark ; fr = frank ; L = Lira ; sh = shilling ; p = penny.

SZERKESZTŐI MONDANIVALÓK.

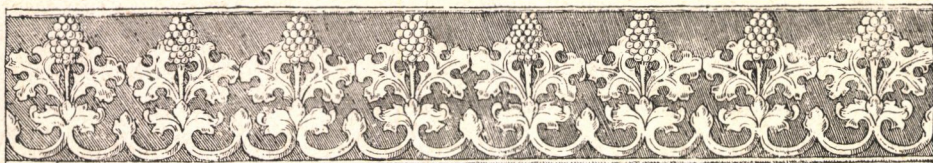
Kérjük vidéki szaktársainkat, kivált pedig a vidéki közgyűjtemények őreit, a régészeti társulatok titkárait, valamint a régiséggyűjtőket általában, hogy az országban előforduló leletekről, gyűjteményeik gyarapodásáról, valamint az egyesületi mozgalmakról a szerkesztőséget folytonosan értesíteni sziveskedjenek. — A fehérvári, győri, szombathelyi, pozsonyi, nagyvárad, békésgyulai, kassai, kolozsvári, nagyenyedi, nagy-szebeni, temesvári és egyéb vidéki központokból kérünk közleményeket. — A közleményeket kérjük mindenkor legalább négy héttel füzeteink megjelenési határideje előtt beküldeni.

A szerkesztőség.

(N. Muzeum, Budapest.)

ÖTVÖSMŰVEK NAGY LAJOS KORÁBÓL ÉS AZ ERDÉLYI ÖTVÖS-ISKOLA.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

Azon aacheni kincsek közt, melyeket 1884-ben az ötvöskiállítás alkal-
mával Budapesten láttunk, volt két remek ötvösmű Nagy Lajos címérével.¹
A közönséges fölfogás szerint akkor kerültek Aachenbe, mikor Nagy
Lajos magyar zárandokok számára Aachenben kápolnát építtetett (1374-
ben). Ugyanakkor a kápolna számára gyertyatartókat, zománczos szent
képeket és két kisebb zománczos fedelmi címert küldött Nagy Lajos
Aachenbe. Ezeket is láttuk az ötvösműkiállításon. Mindannyi már azért is
érdekes és becses emlék, mert rajtuk van Nagy Lajos címere. Azon-
ban a jelzett két remekművel sem compositióra, sem a technikai kivitel
tökélyét illetőleg nem versenyez egyik sem. A két mű mind e tekin-
tetekben oly kiváló, hogy a XIV. század második felének legjelesebb
alkotásai közé tartozik és azért nagyon megérdemli, hogy vele beha-
tóbban foglalkozzunk, mint eddig történt.

A műtörténeti irodalomban nem sokszor kerültek szóba. Érdem-
legesen legelőbb Bock, az ismeretes műíró foglalkozott velük azon művé-
ben, melyet az aacheni kincstár leírásának szentel² Ipolyi csak egy ízben
érinti és akkor is csak futólag; 1884-ben jelent meg először róluk Pulszky
Károly tollából kimerítő leírás az ötvösműkiállítás lajstromában és ugyane
kiállításról szóló díszműben legújabbán Radisics Jenő foglalkozik velök.³
Valamennyire kielégítő képük csak ez utóbbi kiadványban található. Az
ötvös-lajstromban, és a Bock művében közölt kép épen nem kielégítő. Ezért
csak szűk körben találták e remek az a méltánylást, mely őket meg-
illeti és nézetem szerint azon írók is, a kik egyébként jelességüket mélt-
tatták, figyelmen kívül hagyták néhány oly tulajdonságukat, mely
miatt azok kivált hazai ötvösségünk története szempontjából fontosak.

¹ Leírásukat lásd a m. történeti ötvösműkiállítás lajstromában a II-ik szoba
leírásában a 38. lapon 8. szám alatt és a 42. lapon 14. szám alatt; u. o. a 43. lapon
látható az egyiknek horganyedzésű képe középszerű rajz után.

² Dr. Franz Bock Karl's des Grossen Pfalzkapelle und ihre Kunstschatze (1865)
II. Rész 73—75. lapján.

³ A XIII. füzet 81. és 82. lapján.

E művek hazai eredetét első sorban a rajtuk lévő magyar címerek tanúsítják. Bock volt az első, a ki magyarországi eredetöket állította; sőt már ő is egy lépéssel tovább ment és mivel rajtuk az olaszföldi góthika némely sajátosságát vélte fölismeri, Péter mester fiának volt hajlandó őket tulajdonítani, ki sienai Simon ötvös unokája volt.*

Bock ezen föltevése igen kecsegtetőnek látszik, azonban nem lehet tudni, ötvös volt-e Péter fia és kár, hogy a tapasztalt műíró nem hatolt be inkább a remekék részleteibe és nem emelte ki körülményesebben azon jellemvonásait, melyekben olasz, kivált észak-olaszországi, paduai és velencei iskolák hatását fölismerte.

Bockon kívül csak Radisics mondott véleményt e remekék magyar eredetéről. Szerinte azok sem francia, sem olasz művésztől nem erednek, valószínűleg magyarhoni származásúak, de hazánkban szerinte összehasonlítási anyag abból a korból nem létezvén, föltevését egész általánosságban és tartózkodással nyilvánítja.**

Úgy reményelem, hogy a remekművek részletes vizsgálata, származásuk és műtörténeti méltatásuk tekintetében valamivel tovább enged majd jutnunk.

Figyelmünket mindenekelőtt a nagy címer fölötti három fülkében látható három magyar szent veszi igénybe. Föltűnő, hogy Szent Istvánt, ki mint rendesen, országalmát és jogart tartó és földig érő köntösbe öltöztetett ősz alak gyanánt van jellemezve, nem középett a főhelyen látjuk;

* Bock «Pfalzkapelle» 68. lapon így szól: Es liegt nun die Annahme sehr nahe, dass Magister Peter, der die Goldschmiede- und Siegelstecher-Kunst von seinem Vater aus Siena ererbt zu haben scheint, sein Kunsthandwerk auch auf seinen Sohn . . . . übertragen habe. Da dieser Letztere in der Regierungszeit des Nachfolgers Karls von Anjou, nämlich Ludwigs des Grossen gelebt hat, so dürfte man auch mit einiger Wahrscheinlichkeit annehmen, dass König Ludwig von diesem Meister jene Gefässe habe anfertigen lassen. Einen gewichtigen Grund für diese letztere Hypothese bietet auch der Umstand, dass sämtliche ungarische Kunstgegenstände des Aachener Domschatzes in ihrer architektonischen wie ornamentalen Ausbildung ein Formgepränge erkennen lassen, dessen charakteristische Einzelheiten in der italienischen Gothik des XIV. Jahrhunderts auf dem Gebiete der religiösen und profanen Goldschmiedekunst stets wieder anzutreffen sind.» A tudós szerző e rokonság bebizonyítására különösen a San Marco és a paduai minorita-templom kincstáraiban őrzött XIV. századi ötvösművekre utal. — Bock ezen föltevése a többi aacheni magyar ötvösművekre nézve talán elfogadható (?), de nem áll az itt kérdésben lévő két díszes címerképről, melynek építészeti részletei *elűtnék* a többi aacheni magyar kincs formáitól.

** Idézett mű 82. lapján: «A két címer eredetét illetőleg, sem merünk határozott véleményt kockáztatni. Annyi bizonyos, hogy sem Franciaországban, sem Olaszországban nem készültek, hogy másrészt stíljokban sok sajátos vonás van, mely az építészeti elemekkel egyetemben, az akkori német művészetnek sem felel meg. Számos külföldi, többek közt német szakférfiú, ki e címereket a kiállításon megtekintette, osztotta ebbeli nézetünket. Lehetnek-e magyarok? Nagy Lajos korában voltak kitűnő ötvöseink, ezt tudjuk, de miután másrészt nagyobb számú egykorú emlékekkel, sajnos, nem rendelkezünk, e kérdést eldönteni nem lehet.»

de még nem is a (heraldice) jobb oldali fülkében áll, hanem a bal felőli fülkében van elhelyezve, míg Imre fia a jobbik fülkében áll, közepett pedig a legfontosabb s a legnagyobb fülkében áll Szent László, a vértezett lovag. Kétségtelen, hogy a három szent közül őt akarta az ötvös különösen kiemelni s ezt tette nemcsak azáltal, hogy a főhelyre tette, de azáltal is, hogy jóval nagyobbnak csinálta, mint két szomszédját. Ez a kitüntetés nem lehet véletlenség és nem tekinthető a művész pusztá szeszélyének; de okot ad arra, hogy a művészt erdélyi embernek tartsuk, ki az erdélyi középkori általános fölfogás szerint legnépszerűbb erdélyi szentet, Szent Lászlót kívánta kitüntetni.

Más támpontot az erdélyi származás föltevésére a fülkék közé rakott címeres sisakokban vélünk találni.

Ott a heraldikus főhelyen, jobb felől, koronás csöbörsisakból struczmadár nyaka és feje emelkedik ki, szájában patkóval; a tulsó oldalon megfelelő helyen szintén csöbörsisakra helyezett ősz fejet látunk, nyakáról lecsüngő palástja a sisakra ömlik, fején korona, fejéből, a korona alól, mindkét oldalt szarv nő ki.*

Eddig szokás volt a két címer-alak elsejét a remekmű közepén díszlő zománczos országos címerhez viszonyítani. E nagy címer a magyar Anjouk korában divó szokás szerint függélyesen ketté hasított paizson jobbról az ország pólyáit, balról az Anjou-liliomokat tünteti föl.

A fülkék közti struczalapot, mint szintén Anjou-jelvényt e nagy címer kiegészítésének nézték; azt tartották, hogy a csöbörsisak a nagy paizsnak kiegészítője és avval együtt Nagy Lajos címerét alkotja.

E fölfogás nem lehet helyes. Mert nem veszi számba a heraldika virágzó korában dolgozó mester helyes stilisztikus érzékét, mely nem engedte volna, hogy a nagy közep paizshoz egy aránytalanul kis sisak járuljon mint tartozék és e tartozék ebbeli rendeltetése is kétséssé váljék azáltal, hogy ugyanegy sorban vele és szintén a középső címer fölött ugyanoly nagyságú más csöbörsisak állítatik. A király számára dolgozó kiváló XIV. századi mestertől ily ildomtalan hibát nem szabad föltételezni. A két felső sisakról tehát azt kell hinnünk, hogy azok *nem* képezik a középső címer kiegészítő tartozékát. Maga ez a főcímer ily kiegészítést nem is igényel. Ez magában véve is és azon a főhelyen, melyen a mester compositiójában áll, kifejezi, hogy a griffektől tartott, sárkányoktól megtámasztott clenodium a király számára készült.

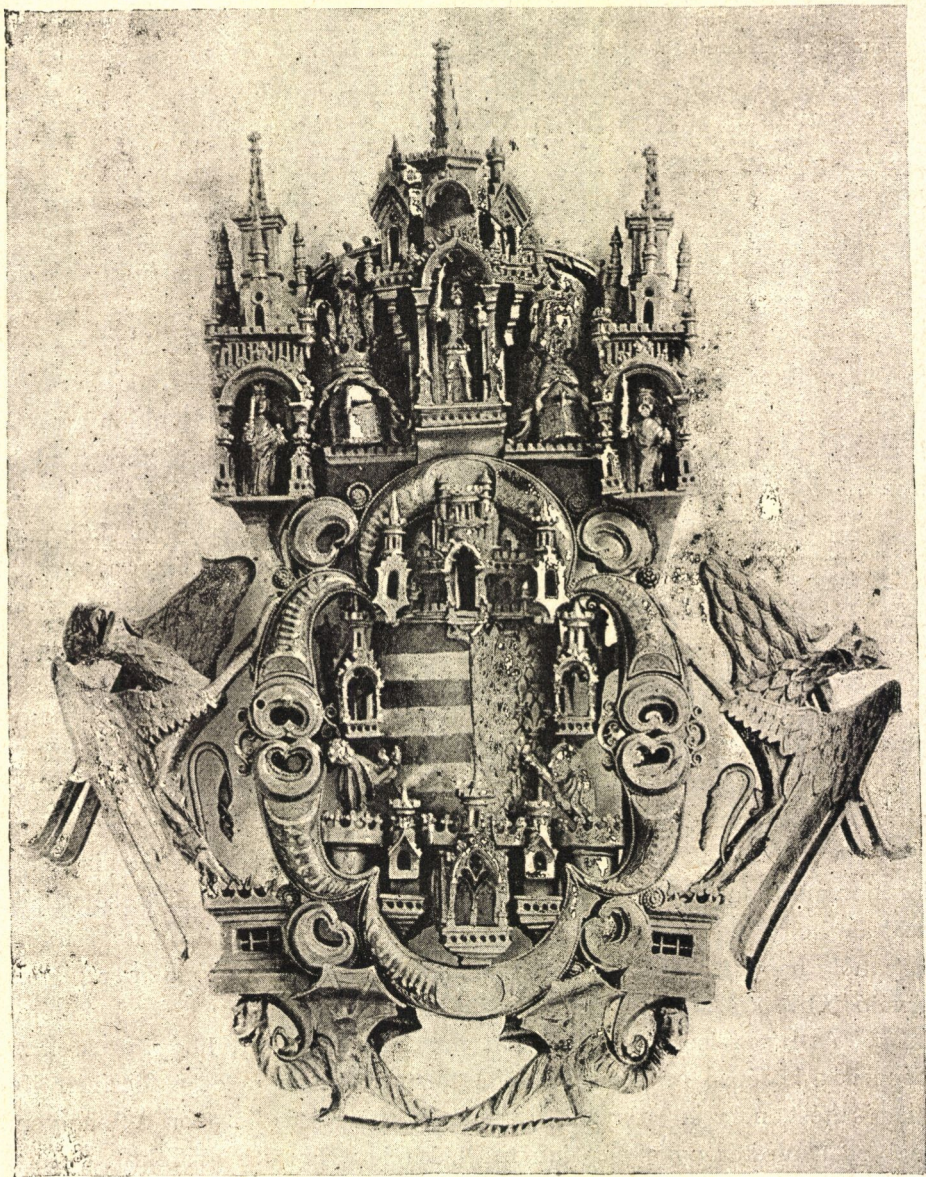
Ezúttal tehát fölfogásunk szerint a kis struczalapot nem a királyt jelzi, de azt a várost, mely Anjou királyaink által ** az ő házi címerük viselésére föl lett jogositva. E város az Erdély felső részén, Kolozsvár-

* Csergheő Géza ismert címerbúvárunk kérelmünkre foglalkozik e címer megállapításával.

** Vagy Nagy Lajostól vagy még atyja Róbert Károlytól.

tól nem messze eső, ma is virágzó Besztercze városa. A város a XIV. század óta használta az Anjou-struczok címerében, a következő száza-

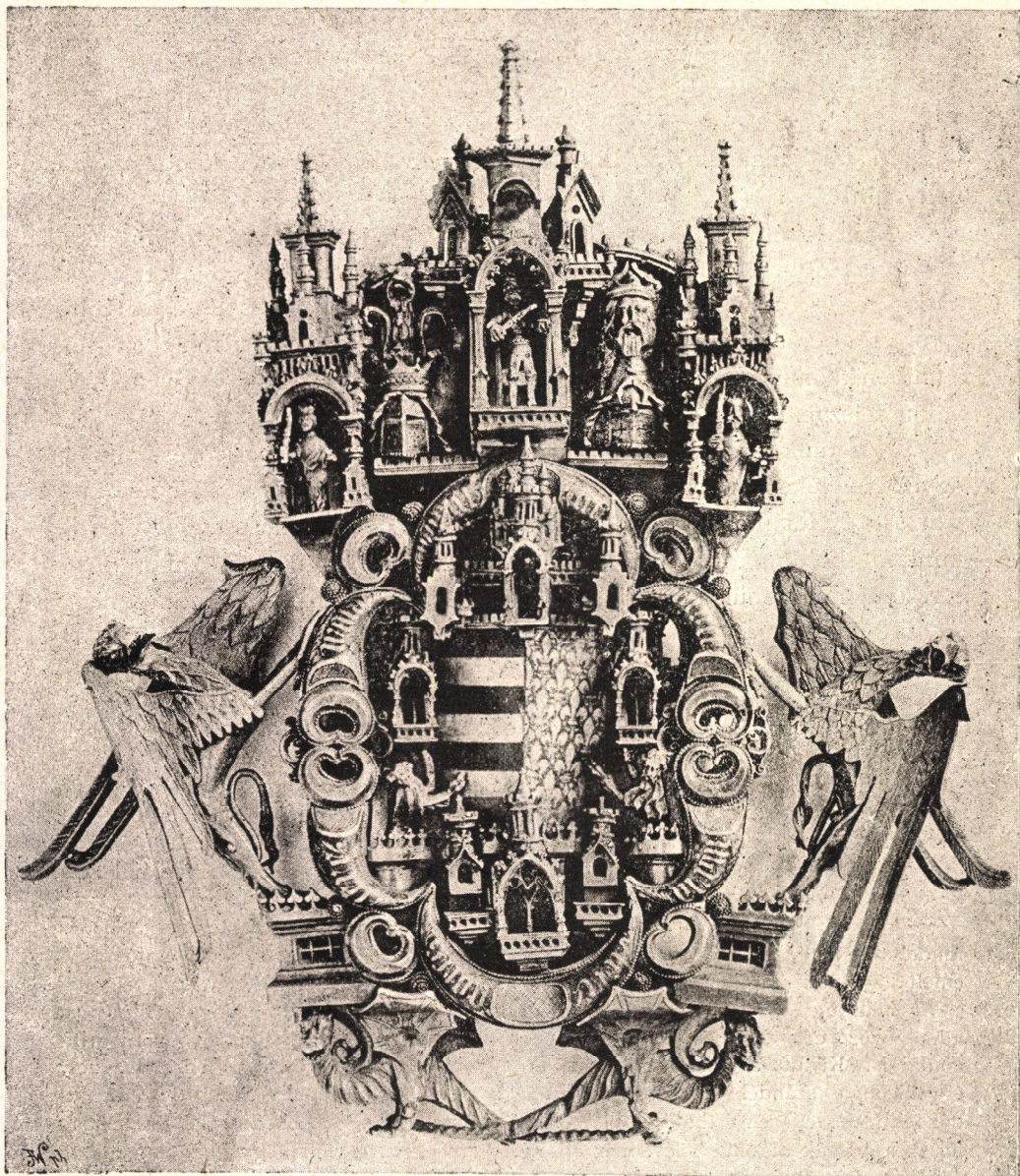
NAGY LAJOS CZIMERDÍSZE ÖTVÖSMŰ AACHENBEN.

dokból is vannak erre bizonyítékok és a fölhozottak után igen valószínűnek tűnik, hogy ezúttal is, mint beszterczei címer, van hivatva szerepelni a struczmadár.

Ha e remekművek Besztercze város megrendeléséből készültek,

mint e város czímerének jelenléte mutatja, akkor a német polgárságú város határozatából készült művön a középső czímert környező körirat németisé-

NAGY LAJOS MÁSIK CZIMERDÍSZE SZINTÉN AACHENBEN.

gének magyarázatára nem szükséges oly föltevéshez folyamodni, mintha azért készült volna a fölirat németül, hogy az aacheniek megértsék.*

* Ötvösműv. remekei 82. lap «A felirat nyelve, a német, még nem bizonyít a magyar eredet ellen, mert e tárgyak német ajkú vidék számára lőnek megrendelve,

Úgy hiszszük, hogy nem is közvetlenül az aacheni kápolna számára készült eredetileg a két czímer, hanem más okból és más alkalmmal, melyet azonban még nem állapíthatunk meg elég biztosan. A sok lehetőségből még az a föltevés látszik leginkább megközelíteni a valószínűséget, mely magából a tárgyból meríti támasztó okait.

Hogyha a király Aachen számára csináltatta volna, a művész bizonyára úgy rendezte volna be compositióját, hogy abban mindazon szentek találjanak helyet, kiknek a Nagy Lajos aacheni kápolnája föl volt ajánlva.*

Nem tehető föl, hogy a középső czímer körül csoportosuló négy kis üres fülke (?) netalán a hiányzó szentek befogadására lett volna szánva, mert a kis kápolnák hebes száma nem vág össze az alapító levél szentjeinek számával, más egyéb pedig nincs e két remekművön, a miben a művész szándéka, hogy «fogadalmi ajándékok» legyenek, ki volna fejezve.**

Nézetünk szerint az, hogy maga a királyi czímer a fő és minden egyéb mellékes, mutatja, hogy a király számára készült ajándékokról van szó és talán a bástyák és ormok ezúttal több jelentőséggel bírnak, mint máskor, mikor kelyhek nodusain alkalmatlankodnak. Talán Besztercze újonnan épült bástyái ezek. E városnak volt oka hálálkodni a nagy

a feliratoknak tehát az odavaló lakosság által megérthetőeknek kellett lenniök. Egyébként már Bockot is meglepte volt 1865-ben a német körirat» (i. h. 75. l.) «das eine bleibt jedoch vorläufig unerklärlich, dass das Wappen Ungarns . . . . . von einer Inschrift in deutscher und nicht in lateinischer Sprache umgeben ist.»

* Bock szerint a Nagy Lajos-féle Sacellum, a még manap is fönn lévő alapító oklevél szavai szerint 1374-ben épült Szent István, Szent Imre, Szent László, Szent Erzsébet, Szent Henrik császár és annak neje a jámbor Kunigunda tiszteletére.

** Azért nem osztjuk azt a nézetet, mely az Ötvösműv. remekei 81. lapján következő módon van kifejezve:

«Reánk e két czímer inkább az emléktárgy benyomását teszi, mely különös rendeltetés nélkül, tisztán a czélból készült, hogy egy eseményt, a Nagy Lajos által emelt kápolnák alapítását, megörökítse.

«Ha ugyanis a compositiót elemezzük, azt fogjuk találni, hogy a fősúly az adományozó czímerére van fektetve; ennek kiemelésére szolgál a két gyönyörű griffmadár is. Kiváló, a czímerrel majdnem egyenlő helyet foglal el a felirat is, mely egy bizonyos szándékból véghez vitt cselekedetre vonatkozik. Legalább e szempontból tekintve teljesen érthető és világos. A szóban forgó cselekedet pedig a szóban forgó kápolnák alapítása lévén, miért ne lehetne feltételezni, hogy kizárólag annak emlékére készült volna e két czímer? Még egy körülmény szól nézetünk mellett, s ez az építészeti részletek szokatlan tömege. Tudjuk ugyan, hogy a gothikus művészet az architektúrát még a használatra szánt eszközökre is átvitte, így például a kelyhek nodusaira, hol annak semmi jogosultsága nincs, sőt akadály; mind a mellett ily sok különféle tornyot, fülkét a mester cél és ok nélkül bizonyára nem halmozott volna fel. Sőt még itt is feltűnő díszes és gazdag a három magyar szent fülkéje; valóságos épületekben állanak ezek, mintegy jelképezve, hogy tiszteletükre épület emeltetett.» Látnivaló, hogy e fejtegetés Nagy Lajos szándékának hiányos ismeretén alapúl, melyet az 1374-ik évi oklevél világosan föltár előttünk.

király iránt, mert a városi jogot ő erősítette meg neki ugyanakkor, mikor saját címérének használati jogát engedte meg neki; a művésznek tehát az lehetett szándéka, hogy alul a bástyákat, fölül az ormokat, rajtuk az újonnan nyert címert, középen pedig az adakozó címerét helyezi el, kinek számára e két darab mint hódolati és háladati ajándék készült. Nagy Lajos 1366-ban személyesen is járt Beszterczén, úrnapiján; talán már akkor adta által a hálás város alattvalói hűsége és hálája jeléül a két címert.*

De vajjon így pusztán adtak a királynak két címeres ékszer, avagy járt azokkal más egyéb is? E kérdés arra visz, hogy szóba hozzuk a címeres remekek rendeltetését.

Van olyan nézet, mely azt tartja, hogy a két címeres ötvösmű önálló rendeltetéssel birt. Ez a nézet tarthatatlan; mert címernek sohasem lehet önálló rendeltetése, mindig és mindenütt csak jelez valamit. Legtöbbször a tulajdonjogot jelzi, néha az adományozót, máskor azt, a ki számára az adomány készült. E jelzői rendeltetése a két kérdésben lévő címeres műnek is megvan. Akár azt tartjuk, hogy Nagy Lajos címere azért van közepett, mert az ő ajándéka van jelezve, akár inkább arra a nézetre hajoljunk, hogy az ő neki szóló ajándék van jelezve: mindig csak jelzi a címer az ajándékot, de a címer maga nem lehet önálló ajándék.

Egyébként már maga a domborművek compositiója és alkotása sem adja meg az ily önálló létezés jogosultságát vagy lehetőségét. Azokat sem állítani nem lehetett, sem oldalt vagy fölül nem lehetett lánczba fűzni; legalább fülnek semmi nyoma sincs rajtuk. Ellenben hátsó oldaluk kidolgozatlan, síma volta mutatja, hogy valamire reá voltak erősítve, sőt ha figyelmesen vizsgáljuk magát a tárgyat és minden egyes tagjának funkcióját, világosan meggyőződünk róla, hogy az a hat hely is megvan, a melyen a két címert valami alapra reá lehetett erősíteni. A legendás kereten kívül a négy körszelvény négy összehajlásán ugyanannyi pereczidomú tag látszik, melynek a keret felől négyszögű nyílás felel meg, a perecz s ez a nyílás együtt arra szolgál, hogy erős szálakkal vagy sodronnyal valamire reá lehessen erősíteni az egész domborművet. De mivel a 22 cm.-nyi magasságú, tömör ezüstből készült remekek igen súlyosak, gondoskodva van, hogy magán a kereten is, tehát lehetőleg közel a súlyponthoz két-két ily perecz egymás mellett álljon és így tért engedjen az erősítő sodrony vagy fonál számára.**

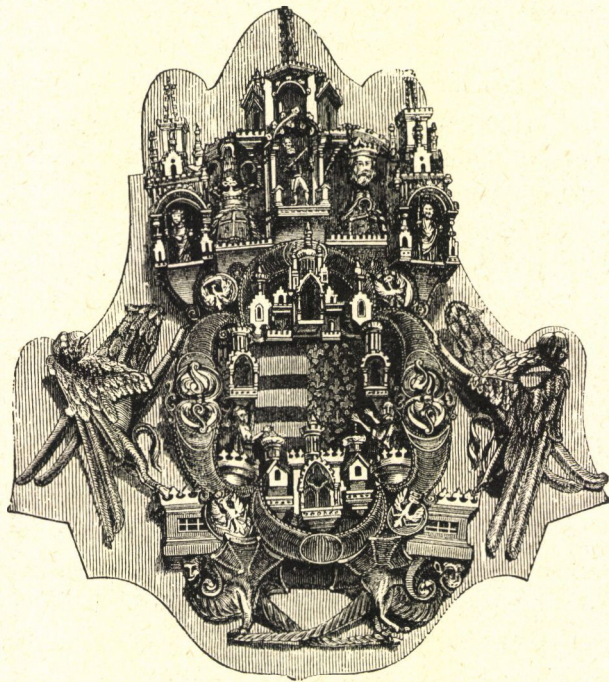
* Lásd a részleteket G. D. Teutsch «Zur Geschichte von Bistritz» című értekezését, melyre Szilágyi Sándor volt szíves figyelmeztetni; megjelent az «Archiv des Vereins für sieb. Landeskunde 1859. évi IV. kötet 262 és k. lapjain.

** A Bock-féle rajzon, melyet itt ismétlünk, e pereczeket mindig egy-egy porosz sas takarja és nyilván ezek hátán van akla, melylyel az ékszerek az alsó lemezre reá vannak erősítve.

E perezek nincsenek épen legszerencsésebben kigondolva és alkalmazva, nem illenek belé kellő módon a compositióba és azért Bock annak idején azt hitte, hogy e legendás keret nem is eredeti alkatrésze, de későbbi kiegészítése a címereknek.

Ez a föltevés azonban nem helyes, mert alúl a talapzatot képező két ablakos épületrész, valamint fölül a két végső fülketartó ferdén futó támasz teljesen alkalmazkodik a kiugró perezes tagokhoz és azokra való tekintettel kapták ezt az idomukat, tehát későbbi toldásról szó sem lehet.

NAGY LAJOS CZIMERDÍSZE (BOCK-FÉLE RAJZ).

A diszes címerek tehát valamely tárgyra reá voltak erősítve és e tárgyat illetőleg kell tisztába jönnünk. A sok föltevésből, mely a címerek rendeltetése iránt lehetséges, csak kettő van, melynek elfogadható indoka van. Egyik szerint nagy szertartási könyvek felső táblájának közepére készültek a címerek. Ez a fölfogás eltekintve számos analógiától, magával a tárgyak nagy méreteivel (hosszuk 22 cm.), de kivált a címer keretének legendájával indokolható, mely a két változatban így szól:

gotex | lehre | wolde | idj mer | idj beger | maria lere
idj | begere | maria—lere | gotex | lere | wolde | idj mer

Az «ötvösség remekei»-nek írója, mint láttuk, e fölírat értelmét teljesen «érthetőnek» és «világosnak» mondja; Bock a jelmondat rendeltetését

kevésbé világosnak tartja, mert nem értheti, mi köze lehet annak Magyarországnak vagy az Anjouk címéréhez.¹

Talán nincs is a fölíratnak e címerekhez köze, hanem csak a könyvhöz, melyre a címermű erősítve volt. Legvalószínűbb, hogy a négy rövid rímes sor egyházi énekből vétetett, mely a XIV. században Erdélyben közismeretű, közhasználatú volt. Hogy a versben Isten és Mária együtt szerepel, az épen nem meglepő. Középkori emlékeken gyakori ez összeállítás.

Erdélyi közelkorú ötvös művekről három példára utalhatok. Egy brassói kehely stilusán a (XIV. század végéről) németül ez áll: hilf go(tt) | hilf gu(t), a kehely kuppáján pedig latin nyelven ez a körirat olvasható: ave maria gracia plena dominus hi — (ennyi fért reá).² A nagy-disznódi urmutatón³ gothikus minuskulákkal olvasható: got uns hilf hilf g maria — (XV. század első fele). Végül egy erdélyi eredetű kehely stilusán a n. muzeumban⁴ olvasható: maria | go(tt) hilf; tehát miként urmutatón és kelyheken, úgy itt is az úr Isten és szűz Mária a többi isteni személyek mellőzésével egyedül szerepelnek. Még indokoltabb mint az ily szertartásos eszközökön az összeállítás egyházi rituális könyv jelzésére. Azonban így is kétes, hogy a versnek mi a tulajdonképeni értelme. Talán úgy kell fordítani, hogy «gyarapítani kívánom az isteni ígét, vágyódom Mária tanára». Valószínű, hogy a (német) rímek miatt oly homályos fölíratnak akkor sem biztosabb az értelme, ha elfogadjuk Bockkal, hogy «isteni ige» helyett az «Isten dicsősége» (ere) értendő. Első személyben szól a vers; a ki így szól, az maga a kesesztény hívő, kinek az ajkára van adva a jámbor ének. Átvitt értelemben most a könyv veszi át a hívő szerepét és a jámbor ötvös az antik és középkori mesterek módjára megszólaltatja magát a tárgyat. A könyv legendájával maga hirdeti már első tekintetre, mi a rendeltetése, az Isten és Mária hitének van szentelve.⁵

Látni való, hogy ily fölfogás mellett épen nem lehet visszautasítani azt a fölfogást, mely a két díszes remekműben rituális könyvekre erősített jelképeket lát.

A másik fölfogást, hogy öltönyre való mellcsatok voltak, legelőször

¹ A tudós szerző (i. h. 74.) csillag alatt azt tartja, hogy Gotes lere helyett az olvasandó Gotes ere — de nem indokolja föltevését. A szövegben így szól: «Interessant wäre es zu vernehmen, welche Beziehung der eben gedachte Sinnspruch zu dem Wappen Ungarns, respective zur Dynastie der Anjou's haben dürfte.» Insofern die allerseligste Jungfrau die Patronin von Ungarn ist, fände derselbe in diesem Umstande seine Berechtigung stb.

² Ötvöskiállítási lajstrom II. terem, 50. l. 24. szám.

³ Ötvöskiállítási lajstrom II. terem, 48. l. 19. szám.

⁴ Ötvöskiállítási lajstrom II. terem, 49. l. 20. szám.

⁵ Talán a két rituális könyv különböző tartalma miatt volt az egyik versben Isten, a másik esetben Mária neve előre helyezve.

Bock adta elé. Szerinte már kezdettől fogva *egyházi* öltönyre való mellcsatoknak (fibulæ, morsus, monilia) készültek. Még manap is hordják az úrnapi körmenet alkalmával az aacheni kanonokok.

Bock helyesen utal arra, hogy XIV. és XV. századi angol, francia, és német kincses lajstromokban gyakran van ily mellcsatokról szó; hozzátehetjük, hogy nálunk is. Sőt nálunk nem csak a középkorban egyházi öltönyökön, de a XVI. század óta mind a mai napig a magyar díszruhán mint a mentekötő főtagja szerepel a mellcsat. Mint népdívat Erdélyben még mai nap is található egyes félreeső helyeken az ú. n. Heftel, mely semmi egyéb, mint a régi középkori mellcsat újabb átváltozott idoma. A változás a reformáció idejében állott be; a régibb erdélyi mellcsatok híven megőrizték a góthikus formákat; a reformáció előtti időből két főváltozatuk ismeretes, egyik (az újabb) kerek idomú, a másiknak (régibbnek) alapidoma hatlobos és miként a n. múzeum néhány példánya mutatja, igen közel járt az aacheni remek formájához. A hasonlatosság odáig terjed, hogy az erdélyi csatokban a három fülke is megvan. Mindegyik fülkében egy szent alakját látjuk, a szentek azonban, valószínűleg azért, mert a «Heftel» női ékszer, női szentek szoktak lenni, Mária a középen és mellette jobbra, balra egy-egy női szent. Hogy a királyi ékszerek gazdagabbak és változatosabbak, mint e közhasználatra szánt mellcsatok, azt nemcsak a rendkívüli alkalom indokolja, de az is hogy a királyi ékszerek compositiója bizonyára kiváló művészekre volt bízva.

Nem lehet kétséges, hogy a hatlobos keret, melyről Bock helytelenül azt gondolta, hogy az utóbbi toldás, az aacheni ékszereken is lényeges alkatrész, és ahhoz a többi díszítés, az alsó támasz, mely a görnyedő sárkányokon nyugszik, továbbá oldalt a két merészen alakított griff és fölül a három kis kápolnából alakított befejezés csak hozzátétel, toldalék. Ezek el is maradhattak volna, nélkülök is teljes lett volna az ékszer. Igaz, hogy nem lett volna oly szép. Mert bár a sötét-kék zománczú díszes keret és maga a címer vörös-fehér és világos-kék zománczainak ragyogó színeivel, s a paizs körül csoportosított, góthikus ablakaival, tornyaival, bástyaival és az azokból kibuvó apró emberkéekkel, magában véve is remekmű, kétségtelen, hogy a művész a fölülműhatlanul stilizált griffeekben, a három szent s a két sisakdísz fölötte nagy gonddal mintázott idomaiban fejtette ki legfényesebben közönséges mértéken fölülemelkedő találékony képzelmet és alakító tehetségét és nem legkisebb érdeme a művésznak az egész architektónikus alkotást, a dús állat- és embervilágot megtámasztó két sárkány, mely kiterjesztett szárnyaival ügyesen illeszkedik a vízszintesek s a görbület által képezett két sarokba és alulról nem merev, fekkentes vonallal fejezi be a compositiót.

A két remekműben oly rendkívüli művészi tehetség nyilvánul, mely bámulatot ébreszt és hogy a két XIV. századi ötvösmű az ötvösművészet oly magaslatáról tanúskodik, minőt a legvérmesebb erdélyi műírók sem mertek eddig szűkebb hazájuk ötvösségéről a XIV. század végső évtizedeiben föltételezni. Elöttem van Reissenberger Lajos

SZENT GYÖRGY SZOBRA PRÁGÁBAN, KOLOSVÁRI MÁRTON ÉS GYÖRGY MESTER MŰVE ; ELŐLRŐL, LÁNSA NÉLKÜL ; A «GESCH. DER DEUTSCHEN KUNST»-BAN KÖZÖLT FARMETSZET UTÁN.

tanárnak egy nyilatkozata, a ki szűkebb hontársai közül legjobban ismeri az erdélyi ötvösművesség történetét ; szerinte, lehetetlenség, hogy Beszterczében a XIV. században ily remekek készültek volna, mert semmi híre, hogy abban a városban ily korai időben ilyesmire képes ötvösiskola létezett volna !

Teljesen egyetértünk Beszterczére nézve a tudós tanárral. Azonban

aligha állott úgy a dolog a régi Erdély egy más kitűnő központját illetőleg, Kolozsvár már a XIV. században bírhatott virágzó ötvösséggel; ezt, ha nincs is reá írásbeli bizonyítékunk, elég főnhangúan tanúsítja az az egy tény, hogy legjelesebb középkori két művésznk Kolosvári Márton és György e város szülöttjei.

Mikor Ipolyi 1863-ban e két mester emlékezetét megújította, még nem volt tudomása arról, hogy azoktól Prágában fönmaradt egy lovas szobor, melyet a német műtörténet kiváló régibb művelői, Kugler és Schnaase nagy magasztalással a XIV. század legjelesebb alkotásai közé soroztak. Wenrich érdeme,* hogy a prágai szobor alkotóit a magyarhoni *műtörténet számára* biztosította és bebizonyította, hogy ugyanazon két kolozsvári mester alkotta azt, a ki Nagyváradon a három szent király szobrai készíttette. A nagyvárad szobrok elenyésztek. De majdnem régi teljességében fönmaradt a prágai szobor, a mely tehát hiteles alapot nyújt a két nagy művész stílusának megítélésére.

A kik eddig a prágai Szent Györgyről írtak, egyaránt magasztalják azt a szeretetteljes gondot, melylyel a művészek rajta a legaprólékosabb részleteket kidolgozták.**

Olvasóink kedvéért, kiknek nem volt alkalmuk a szobrot eredetiben tanulmányozni, adjuk e helyütt a szobor két sikerült képét. Egyike a szobrot előlről állítja elé és ezt a Dohme-féle «Geschichte der deutschen Kunst» című műből vettük által, a másik hátsó oldalának képe, fénykép után készült horganyedzés. Ily kicsi alakban való előállítás természetesen csak hozzávetőleg adhatja vissza mindazt a sok finom részletet, melylyel a két kolozsvári mester úgy a vitézt s a lovát, valamint a sárkányt s az egész környezetet megelevenítette. Gonddal részletezi a hajfűrtöket, homlokán minden ránczot, fegyverzetén minden csatot, karikát és szögöt ábrázol, a ló testén az ereket és inakat, sőt a bőr fölületén a foltokat, szerszámán az ötvös-díszeket, lábán a patkókat egyforma gonddal dolgozta. És minő aprólékos hűséggel mintázta a művész a földhöz lapuló sárkány testén azt a sok bibircset, nyakán és hátán szárnyainak minden ránczát és minő mikroszkopikus világ tárul föl előttünk a sziklás talajon: kúszó-mászó állatok, füvek, virágok, fák és magok a sziklák az ő hasadékaikkal és élesen körvonalozott tagozásukkal! Nem úgy dolgozták ezt mind a mesterek, mintha nagyító üveg alá szánt munkával lettek volna megbízva?! Plasztikának olyan plasztika ez, minő csak

* Lásd századok 1879 kötet okt. füzet 123 l.

** Kugler «Das Gesicht noch in typischer Grundform, doch mit entschiedener Absicht zu naturalisiren. Stirnrunzeln und dergleichen als Ausdruck der Kraftanstrengung. Höchstes Detail im Costüm-Schuppenpanzer und Schienen. Das Pferd schwer, doch auch in lebendiger Form. Hübsche Einzelheiten auf dem Sockel Eidechse und Aehnliches.» Schnaase: Die Ausführung bezweckt die höchste Lebendigkeit und zugleich eine recht naturalistische Ausführlichkeit.

SZENT GYÖRGY SZOBRA PRÁGÁBAN ; HÁTULRÓL ; EREDETI FÉNYKÉPI FÖLVÉTEL SZERINT. AZ EREDETI SZOBOR KÖRÜLBELÜL FÉL TERMÉSZETES NAGYSÁGBAN KÉSZÜLT.

ötvös műhelyéből kerülhet ki. Olyan jellemvonások ezek, minőket Verrochio és a renaissance mindazon mestereinek alkotásain észlelünk, kik szobrászok is, ötvösök is voltak, sőt hozzá tehetjük, a kik az ötvösség legélesebb figyelemre tanító műkörüéből átmentek a nagy szobrászatra.¹

Észrevette a prágai szobor ezen eredetét más műíró is, a ki behatóbban nézte, mint Schnaase és Kugler, és a ki azért alaposabban ír róla, mint ezen egyébiránt érdemes tudósok. Már Bode a német plasztika történetében, melyet Irmei folyóiratunkban ismertetett,² kimondta, hogy a prágai szent György-szobor *ötvösművészek* műhelyéből került ki.

Ideiktatjuk a jeles szerző idevonatkozó fontos nyilatkozatát Irmei fordítása szerint:³ A most már nem létező fölírás szerint készítették 1373-ban Clussenbach Márton és György, vagy más (helyesebb) olvasás szerint Clussenberch. Azok után, a miket Csehország ilyféle művei által e korszakban felmutatott, alig kételkednénk abban, hogy e valóban kitünő mű alkotói nem cseh születésűek voltak; de bizonyítékaink nincsenek reá, sőt még a sajátságos mű stílje sem nyújt erre nézve támpontokat. Hogy Schnaase ebben már olyan naturalismust lát, mely levetkőzte az architektonikus merevséget, melyet a bambergi dom szent István lovag szobrán látunk, sőt a mely még a XV. század olasz lovagszobrain is még észrevehető, nem igen írhatom alá. Naturalistikus felfogás és kivitelben ez a szent György lovag nem is mérkőzhetik az utóbbiakkal, és még a bambergi lovagszobornak is mögötte áll e tekintetben. A prágai szobor becse és különös érdeke inkább a fél nagyságú ló és lovag stilizált kidolgozásában, heraldikai fölfogásában és ennek megfelelőleg minden részlet hozzá alkalmazott leggondosabb kidolgozásában rejlik és *e miatt azt gyanítjuk, hogy készítői a kor ötvösművészei között keresendők.*

Vajjon igen merész föltevés-e ezek után, hogy Kolozsvárott már a XIV. század második felében kellett ötvös-iskolának léteznie? És igen merész az a föltevésünk, hogy az aacheni két remekmű kolozsvári mesterek műhelyéből került ki?!

Föltevésünk szerint a két aacheni ékszer még a hatvanas években, 1366 előtt készült. Négy évvel utóbb, 1370-ben, Dömötör váradi püspök meghívja a két művészt Váradra és készítteti velök szent István és szent László álló szobrait, miről a szent László paizsába vésett fölírat tanús-

¹ Jakabffy Ferencz legújabbban (Műv. Ipar III. 53. l.) igen szépen jelezte az ötvösség fontosságát a művészetek fejlődése történetében; ugyanott néhány olasz művészt említ a szerző, a ki az ötvösségen kezdte pályáját, így Brunneleschi, Ghiberti, Donatello, Luca della Robbia, Verocchio, Pollajnolo, Francesco Franci.

² Arch. Ért. VI. kötet 1886. 258—263. l. Ugyanott adtuk már egyszer az egyik képes dúc lenyomatát, melyet most ismételünk.

³ Irmei szövegében i. h. 261. l. az eredeti szövegét Gesch. der deutschen Kunst 1887. Bode Plastik 90. l. A fametszet melyet horganyedzésben ismételünk l. a 89. lapon.

codik, mely fönmaradt és melyre legelőször Ipolyi figyelmeztetett. E fölirot szerint a két művész Miklós mester kolozsvári festő fiai voltak.

A két ötvös-szobrász híre ez időben már igen nagy lehetett, mert IV. Károly műszerető cseh király, a ki mindenünnen gyűjtött udvarához művészeket, meghívta őket Prágába, ott készítették 1373-ban szent György híres lovas-szobrát. A szobor fölirota ugyan elveszett, de Beczkovski János föntartá számunkra: «Anno domini 1373 hoc opus imaginis sancti Georgii per Martinum et Georgium de Clussenberch conflatum est». Utóbb a magyar művészek visszatértek hazájukba és egy jelentékeny művészi föladat ismét Váradra hozta őket.

Oda időközben valószínűleg elhatott az ő szent Györgyük híre és János váradi érsek nyilván ennek hatása alatt bírta meg őket szent László lovas szobrának elkészítésével, melyet a ló bal oldalán lefüggő paizsba vésett fölirot tanúsága szerint 1390. évi május hó 20-ikán be is fejeztek. Mind a három oly fölötte érdekes adatot, minőt honi műtörténetünknek sokat kívánnánk, annak a körülménynek köszönhetjük, hogy a művészek megjelölték művöket saját nevükkel, a mi a középkorban szokatlan jelenség és arra mutat, hogy a két művész nagyon érezte saját művészi tehetségének értékét. Három híres szobrukról van tudomásunk, mind a három esetben reá tették a nevüket, valószínű tehát, hogy megtették máskor is, mikor azt hitték, hogy egy-egy sikerült művük becsületükre válik. És ha nem is írták oda nevüket, de megörökíthették magukat máskép, p. o. úgy, a mint a középkori szobrászok és festők átalánosan szokták, hogy valahol a maguk arczvonásaival látták el valamely alakjukat.

Úgy sejtem, hogy az aacheni ékszereken is megtették és pedig oly helyen és oly formában, hogy első tekintetre észre sem vehető és fölületesebb néző később sem látja.

Hogyha magunknak azokról az apró félig állati, félig emberi lényekről számot adunk, melyek — egészen négy — a két ékszer középső keretén belül, a címer alján a négy toronyból kibújnak, alig találunk reájuk más megfelelő magyarázatot, mint azt, hogy itt a művészek örökítették meg magukat.

Mert magából a compositióból nem lehet őket megfejteni. Kitöltik ugyan azt a hézagot, mely a torony, a keret s a felső épület között támad, de e tért bármely más alkalmas tárgygyal vagy diszitménynyel lehetett volna kitölteni, e phantastikus lényekre a compositiónak szüksége nem volt.

Másrészt nem lehet azt állítani, hogy a négy alak *csak* a hely betöltése kedvéért tétetett oda, mint érthetetlen, de hasznos mellékornament. Mert akkor nem értenők, miért más-más minden egyes ilyen

kis lény. Vagy ha e változatosság ugyanazon az ékszeren indokolható, nem értjük, mi szükség volt arra, hogy a második ékszeren ugyanarra a két helyre más két alakocskát alkalmaztak, mikor a két ékszer egész compositiójában alig van valami egyéb lényeges eltérés.

Mind a négy emberállatkának tehát meg kell lennie a maga egyéni jelentőségének. És meg is van. Egészben két szakállas és két szakálltalan emberfej van ábrázolva.*

Az első táblán jobb felől látjuk az állattestű, körmös lábú, púpos hátú emberkét, bajsza nincs, csak szakálla. Vele szemben karcsúbb testű, csupasz arcú, rövid hajú alakot látunk. Fejét félre veti, mert különben el nem férne az alacsony helyen, a mint elfér görnyedt testű társa. Nehéz volna megmondani, hogy minő állattestre van a fejük reá téve; az öregebbikről talán azt lehetne némi valószínűséggel állítani, hogy bagoly-test, körmös lába is inkább madár lába, mint a szemben álló ifjabb társ szőrös szárai. Mindketten a paizs alját fogják.

A második táblán is szakálltalan alak áll szemben egy bajszos, szakállas arcú állatemberrel. Ez utóbbiról majdnem biztosan mondhatni, hogy négylábúnak van gondolva, mert körmös ujjú vastag, szőrös lábai ragadozó négylábúra vallanak; bal lába a paizs felé nyúl, jobbik lábával pedig megtámasztja a fölötte lebegő épületet. Vele szemben lévő társa, mely talán sas, szőrös lábán csak egy erős köröm látszik; lábai úgy vannak elhelyezve, mint társáéi.

Mindegyik alaknak más az arca s a haja, sőt a mennyire az ily kicsided szobrászatban lehetséges, orruk, szájuk, szemük, sőt még arczvonásaik is különbözők, egyéniék. Tehát teljes joggal azt hihetjük, hogy az ékszereket alkotó művészek önmagukat és társaikat akarták megörökíteni s erre azt a szellemes módot választották, hogy saját ábrázatukkal látták el a phantastikus módon tornyok tetejére rakott állatokat.

A két pár közül melyik legyen a kolozsvári híres testvérpár, többé meg nem állapítható.

Hampel József.

* E furcsa emberállatok leírása az ötvöskiállítási lajstromban (II. terem 38. és 42. l.) nem kielégítő. Nem áll, hogy az egyik alak női főt ábrázol, mert nincs hosszú haja, nem is tartják mind a fölöttük lévő épületet stb.

(18. SZ.) MÁTYÁS KIRÁLY LOVAS ARCZKÉPE A WOLFENBÜTTLEI CORTESIUS-CODEX
ELSŐ CZÍMLAPJÁN.

MÁTYÁS ÉS BEATRIX ARCZKÉPEI CORVIN- CODEXEKBEN

(MÁSODIK KÖZLEMÉNY.)*

A *nem keltezett* Corvin-codexekből, melyek Mátyás és Beatrix arczképét föntartották, első sorban ki kell emelnem a bécsi császári udvari könyvtár: *Philostrati: Icones, Vitae Sophistarum ab Antonio Bonfino e graeco in latinum traductae* című latin codexét, mely rendkívül fényes kiállítására nézve az ekkorig ismert Corvin-codexek közt a hatodik helyet foglalja el s Mátyás király arczképét a két címlapon *kétszer* és pedig emlékéremben és miniatűrben őrizte meg.

Ezen codex műtörténeti, történeti és paleographiai szempontból oly érdekes, hogy szükségesnek tartjuk vele e helyütt bővebben foglalkozni.

Kétségtelen az, hogy a Corvina bibliographiájában Mátyás király uralkodásának utolsó lustruma, vagyis az 1485—1490-iki öt év nagy fordulatot képez. Ez időből származnak könyvtárának legfényesebb kéziratai.

Ugyanazon időben, midőn Mátyás király Bécs városát meghódítja, Bécs-Ujhelyt megvívja s Ausztriának uralkodója lesz, készültek a brüsszeli Missale, a római Breviarium és Didymus, a velencei Marcianus Capella és Averulinus, a bécsi Philostratus és Hieronymus a párizsi Cassianus a modenai Gregorius, a wolfenbütteli Fontius, Cortesius, Priscianus Lydus, Marsilius Ficinus és más fényes kiállítású Corvin-codexek, melyeknek miniatűrjeit Attavantes, Francesco de Cherico és más, ekkorig ismeretlen miniatorok festették. E kéziratokban a lapszéli díszítések közt a magyar és Corvin-czímer mellett előfordulnak a Mátyás által meghódított tartományok címerei is, köztük *Bécs városé* és

* Az első közleményt lásd 97—115. l.

Ausztria tartománydéli, mely utóbbiakból a kéziratok keletkezési idejére biztos következtetést vonhatunk. Es időből való, egynek kivételével¹ Mátyás királynak összes miniatűr arczképei, melyek őt részint emlékéremben, részint miniatűrben babérkoszorúval fején, részint diadalkocsin mint triumphatort, részint lóhaton, részint pedig királyi palástban térdelő helyzetben ábrázolják. Mind ezen arczképek 1485—1490-ig készültek, tehát oly időben, midőn Mátyás király Frigyes császár hatalmát megtörve, Bécs városát, Bécs-Ujhelyt és Ausztriát meghódítva, dicsősége tetőpontján állt, midőn mint triumphator annak székvárosába ünnepélyesen bevonult² s a magyar király öngyarápította címei mellé, az *osztrák hercegi címet* is felvette.

Ezen diadalnak hatása a Mátyásnak ajánlott könyvek dedicatióján és ornamentikáján egyaránt tapasztalható. A humanisták ajánlásaikban nagy magasztalással írják Mátyás király hadi tetteiről, sőt *Alexander Cortesius* Mátyás hadi dicsőségét egy önálló, hőskölteményekben írt, munkában örökítette meg, melynek: «*Laudes bellicae Mathiae regis*» a címe.³

S a humanisták hódolatával karöltve járt a miniatorok hódolata, kik Mátyás hadi dicsőségének hatása alatt a könyvornamentika renaissance motivumaiba hadi jelvényeket, csataképeket és trophaeumokat vegyítettek, Mátyás király arczképét cser- és babérkoszorúval festették, a kéziratok címlapjait Bécs, Ausztria és más meghódított tartományok címereivel díszítették s a Corvin-codexek ornamentikájának alkalmi és aktuális színt kölcsönöztek.

Azon Corvin-codexekből, melyek címlapjukon hadijelvényekkel, csataképekkel és tropheumokkal vannak díszítve s melyek nézetem szerint Mátyás király bécsi bevonulásának és Ausztria meghódításának hatása alatt készültek, három codex válik ki különösen úgy mint: a

¹ A bécsi jezsuiták Missalájában előforduló arczkép, mely 1469-ben készült.

² A kézirat eredetije megvan Wolfenbüttelben a hercegi könyvtárban, az ebben előforduló Mátyás arczképet alább ismertetjük.

³ Mátyás király bécsi bevonulásáról érdekesnek tartjuk a müncheni királyi könyvtár 442. számú latin kéziratából, (2696. l.) egy névtelen egykorú frónak feljegyzését, itt közölni; mert világot vet a bevonulás részleteire s azon felfogásra, melylyel azt akkoriban fogadták. A feljegyzés így szól: «Sciendum quod Anno M. CCCCLXXXV. Rex Vngarorum Mathias intenuit civitatem Viennensem etiam (?) capiend. In vigilia corporis Xristi hora octava de mane primo, premisit triginta duos currus cum alimentis secundo duo millia equestres electos; tercio viginti quatuor cameli secuti sunt illos equites portantes thesaurum regis, quarto secuti sunt quadringenti pedites, quinto viginti quatuor episcopi cum mille equitibus, electis viris, sexto rex Mathias intenuit (?) cum mille equitibus secuti sunt bene armati et equi vestiti usque ad terram; septimo secuti sunt regem ducenti pedestres electissimi; octavo secuti sunt mille boves in sustentacionem civitatis supradicte. Et dicitur quod Regina Vngarorum intrabit civitatem regalem wiennensem feria 4-a ante octavam corporis Christi. Mira rerum mutatio. Et novus siderum influxus. Vienna caput Austrie ad Ungaros pervenit, sic deo placuit ludere fortunam dixisset antiquitas. Nos divine providencie cuncta tribuimus.

wolfenbütteli *Cortesius*, melyről alább lesz szó, továbbá a velencei *Averulinus*, melyet az első közleményben tárgyaltunk és a bécsi *Philostratus*, melyről ezúttal kívánunk megemlékezni. Ez utóbbi codex Mátyás király bécsi bevonulásának legprægnánsabb kifejezése. Kiállítása a velencei Averulinussal egy időre, valószínűleg 1488 tájára esik, mind a kettőt Bonfin fordította Mátyás király számára latinra és pedig Averulinust olaszból és Philostratust görögből s ugyanaz a másoló, ki Averulinust másolta, másolta a Philostratus codexnek is egy részét a mint ezt az írás jelleme határozottan mutatja. Az azonban kétségtelen, hogy mind a két codexet két különböző iskolához tartozó miniator fesette.

A Philostratus codex pergamenje a velencei *Averulinus* és a müncheni *Beda Venerabilis* pergamenjével egy minőségű; vastag és sárga s nem oly fehér és finom, minőt az ez időbeli florenczi provenientiájú kéziratokban találunk. Ezért valószínű, hogy nem florenczi, hanem felső olaszországi készítmény. A kézirat írásbeli jelleme olasz cursiv minuscula, de fölötte érdekes azért, mert egy részében ugyanazon kéztől származik, mely a velencei Averulinust egészen és a müncheni Beda Venerabilis codexnek több levelét másolta. Míg azonban e két utóbbinak ornamentikájában egy miniatornak jelleme és iskolája nyilatkozik, addig Philostratus címlapjai és díszkeretei Attavantes iskolájának jellemében vannak festve, bár arra, hogy a codexeket maga Attavantes festette volna semmi positiv adatunk nincsen. A kézirat fénypontja a két címlap, melyek a brüsszeli Corvin-Missale mintájára készültek s ennek első címlapjához hasonlítanak. Ezen kívül a szövegben, a fejezetek kezdetén öt díszkeretet találunk miniatűrökkel és címerekkel, melyek a címlappal együtt a codexet a Corvina legfényesebb kézírataihoz emelik. A kézirat ornamentikája az Attavantes által festett Corvin-codexekhez fölötte hasonlít, de eltérés van a címerben, mely ilyen összeállításban az Attavantes által festett 21 Corvin-codexben, mint azt e helyütt más alkalommal kimutattam, nem fordul elő. Az Attavantes festette Corvin-codexekben ugyanis Mátyás címere következetesen a magyarországi pólyákból, a cseh oroszlánból, a dalmát három párduczfejből és az apostoli keresztből van összeállítva és pedig mindig ezüst szívpaiszszal és fejjérrel kezdődő pólyával. Ilyen összeállításban fordul elő következetesen Mátyás címere az említett 21 codexben mindig. Sőt oly Attavantes-codexben, a hol Mátyás címere többször ismétlődik, mint ez például a római *Breviariumban* 40-szer történik, a címer mindig így és nem másképen van festve. Midőn tehát az Attavantes által festett codexekben a Corvin-címer 60-nál többször, de mindig egyformán és jellemzően fordul elő, alapos okunk van ezt ezen codexek meghatározásánál zsinórmértékül elfogadni és irányadónak tekinteni.

A Philostratus-codexben azonban a címer egészen másképen van

festve. Itt a szívpaizs nem ezüst, hanem kék, s az ország címérében a pólyák nem *ezüsttel hanem, vörössel* kezdődnek. Ez az első lényeges eltérés; a második eltérés az: hogy a címerpaizsba fel van véve Ausztria címere is, miből következtetjük, hogy a codex akkor készült, mikor Mátyás király mint Ausztria uralkodója már az osztrák hercegi címet viselte. De van az emblemák és hollók alakjában, sőt a színezésben is eltérés, bár azt határozottan beismerjük, hogy a könyvornamentika alapcharacterere Attavantes iskolájára vall.

Mind ezen eltérések arra indítanak, hogy a codex miniatora iránti véleményemet ezúttal még függőben tartsam,* categoriájának meghatározásától tartózkodjam s áttérjek azon két arczkép leírására, mely a codexben Mátyás királyról a két főcímlapon fönmaradt.

Előbb említettem, hogy a Philostratus-codex Mátyás király hadi dicsőségének prægnaus kifejezése. Erről tanúskodik egész habitusa. Bonfin, ki Philostratust Mátyás számára három hónap alatt görögből latinra fordította, az ajánlásban nagy közvetlenséggel ír Mátyás hadi diadaláról, bécsi bevonulásáról s a királyt mint triumphatort ünnepli. Az ajánlás a könyvornamentikának valóságos magyarázó szövege, mely a címlapokon látható hadi jelvényekkel, trophæumokkal és Mátyás arczképével szorosan összefügg.

Ez, a codex első címlapjának jobb szélében arany emlékéremben először és a második címlapon az initiale miniatürjében másodszor fordul elő.

Az első címlapot Lambecius 1670-ban adta ki,** innét ismeri a tudományos világ Mátyás királynak itt előforduló arczképét. Ez Mátyás királyt arany emlékéremben, a szokásos dús hajjal és szakál nélküli arczczal, de egészen más, sokkal öregebb vonásokkal mint az eddigi képek, ábrázolja. Fején babérkoszorú, melle egészen meztelen, vállát királyi palástnak a gallérja takarja, mely inkább imperatori toga szegélyéhez mint palást gallérjához hasonlít. A kép körül a következő körirat: MATHIAS. REX. VNG. BOE. Q. ET DVX. AVS. vagyis Mathias rex Ungariæ Boemiæque et dux Austrie.

Ezen arczkép Mátyás király iconographiájában egyedül áll s hasonló kiállításút hozzá sem miniatürben, sem emlékéremben ekkorig nem láttam. Azon körülményből pedig, hogy a codex eredeti kötésének első táblája nem Mátyás címerével, hanem II. Ulászló ezüst sasával van diszítve következtetem, hogy az Mátyás király uralkodásának utolsó

* Ez az oka, hogy az általam az Archeologiai Értesítő 1885-iki folyamában «Attavantestől festett Corvin-codexek» cím alatt közölt cikkben, a Philostratus-codexet nem vettem fel az Attavantes-féle codexek közé.

** Commentarius de augustissima bibliotheca cæsarea vindobonensi libb. II. pag. 965. lap.

(19. SZ.)

Mátyás király medaillon arczképe a wölfenbütteli Priscianus-codex első czímlapján.

(15. SZ.)

Mátyás király arany emlékérmé a bécsi Philostratus-codex első czímlapján.

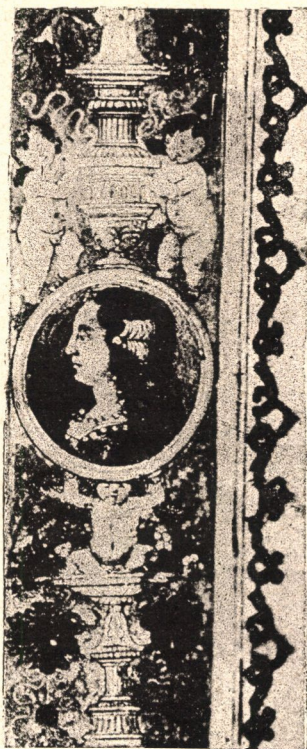
(20. SZ.)

Beatrix királyné medaillon arczképe a wölfenbütteli Priscianus-codex második czímlapján.

(21. SZ.)

Mátyás medaillon arczképe a wölfenbütteli Marsilius Ficinus-codex első czímlapján.

(22. SZ.)

Beatrix medaillon arczképe a wölfenbütteli Marsilius Ficinus codex második czímlapján.

szakában lett csak teljesen kész s valószínűleg csak ennek halála után került a Jagelló-féle lengyel sas az eredeti magyar címér helyébe.

Ezen emlékérmét a 15. számú hasonmásban, eredeti nagyságban találják olvasóink.

Sokkal jellemzőbb azonban Mátyás király második arcképe, mely a Philostratus-codex második címlapján fordul elő s Mátyás király bécsi bevonulását ábrázolja.

A címlap fényes díszkeretből áll, mely Bonfinnak kék alapon arany betűkkel írt ajánlását egészen befoglalja.

Ezen ajánlás kezdetén az initialében van egy nagyszerű miniatur, mely Mátyás király bécsi bevonulását ábrázolja s e helyütt a 16. számú mellékletben van reprodukálva. Mátyás király diadalkocsin áll pánczélsruhában, fején nyílt arany korona, jobbában az ország zászlója,* míg baljával az ország címérére** támaszkodik. Előtte két páncélba öltözött férfi fejér paripán lovagol, míg két békóba vert meztelen férfi a diadalkocsit húzza. A kocsit jobbjáról Mátyás király kíséretéből egy szakálos és két szakáltalan férfi s baljáról három szakáltalan férfi látható, kiknek egyike az ország hosszú nyelvű zászlaját viszi. A háttérben vannak Bécs városának bástyái és szent István templomának tornya, melyek az összképnek impozáns színt kölcsönöznek.

Ezen kép Mátyás király bécsi bevonulásának legrégibb festett emléke, melylyel sem hazai, sem külföldi képíró ekkorig nem foglalkozott s e helyütt először van bemutatva. Ajánljuk azt a szakferfiak figyelmébe.

E kép, a velencei Averulinus-codex pendentja, csakhogy ebben Mátyás király ülve, míg a bécsiben állva van ábrázolva. Itt is azonban a szakáltalan arcot, a jellemző orrt, pofacsontokat és a hajzatot az ismeretlen miniator igyekezett lehetőleg érvényre emelni.

Ha most ezen képet Bonfin ajánló levelével, melyet Mátyás királyhoz a codexben intézett összehasonlítjuk, úgy az ezek közti összefüggés igen szembetűnő.

A codexről különben érdekesnek tartjuk megjegyezni, hogy azt II. Ulászló magyar király Gremper Jánosnak 1513-ban december 30-án, tehát a *mohácsi vész előtt 12 évvel ajándékozta*, a mint ezt Grempernek a codex egyik levelén olvasható sajátkezű feljegyzése tanúsítja mely így szól:

«Mihi hunc librum dari jussit Serenissima Regia maiestas Hungariae et Bohemiae Wladislaus In praesentia D. Wolfgangi Pülsper rer Camerarii

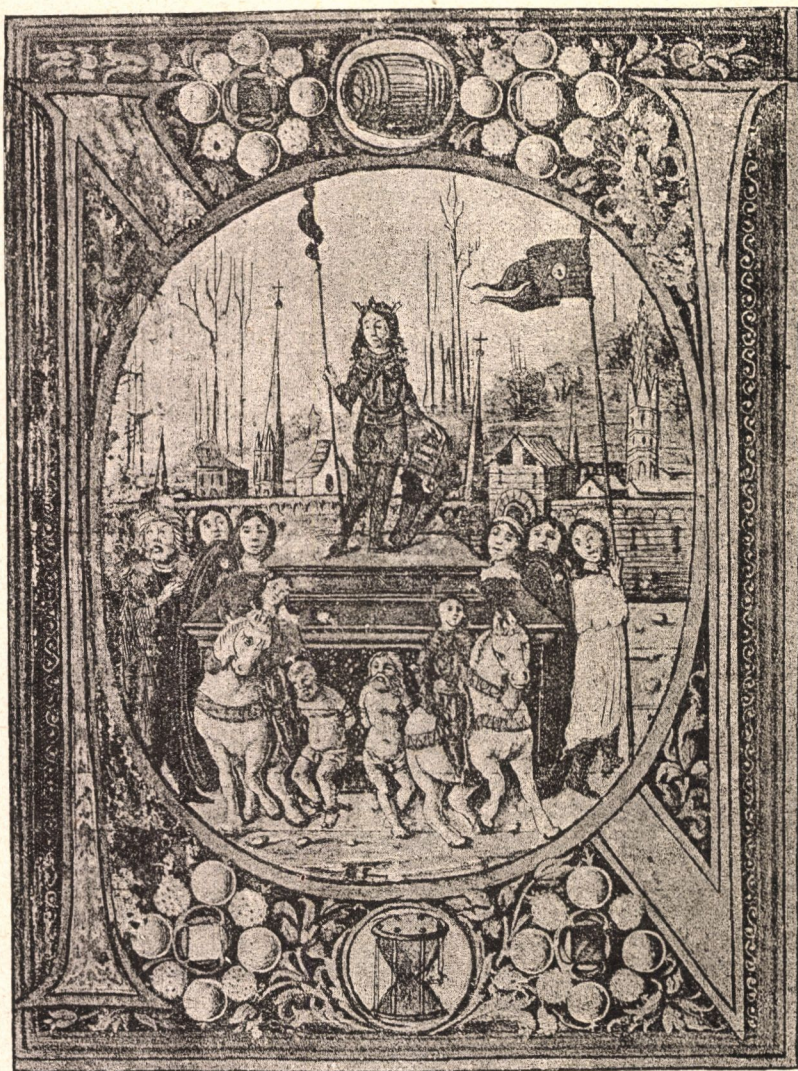
* Hosszú nyelvű zászló magyar pólyás és cseh oroszlanos címerrel s a szív pajzsban a gyűrűs hollóval.

** Az ország címere a magyar és cseh jelvényekből és a hollós szív pajzsából van összeállítva s a Mátyás korabeli hadi pajzsoknak igen érdekes festett emléke.

intimi et generosi Stephani de Sintzendorff anno (MCCCCC) XIII. penultima decembris.»

Grepertől a codex Cuspinianus János humanistához, innét Fabri

(16. SZ.) MÁTYÁS KIRÁLY BÉCSI BEVONULÁSA A BÉCSI PHILOSTRATUS-CODEX
MÁSODIK CZÍMLAPJÁN.

János bécsi érsekhez és gyűjtőhöz, s ennek halála után (a XVI. században) a császári udvari könyvtárba került.

A codex az 1882-iki budapesti országos könyvkiállításon bemutatva nem volt, az abban foglalt címlapok és díszlapok fényképmásolatát a Nemzeti Múzeum könyvtára még nem bírja. Az itt közlött arczképek

hasonmásokat Pulszky Károly t. barátom szívésségéből, az ő tulajdonát képező fényképmásolatokból, leírásukat pedig saját kutatásai alapján adom.

Mátyás király bécsi és ausztriai győzedelmes hadjáratainak hatása alatt írta: «*Alexander Cortesius: Laudes Bellicae Mathiae Regis*» című munkáját, melyben annak hadi tetteit hős költeményekben dicsőítette. E munka valószínű epopeia, mely Mátyást mint triumphatort ünnepli s eredeti kéziratban a wolffenbütteli hercegi könyvtárban maradt fenn. E kéziratban Mátyás arczképe a címlapon bronzemlékéremben és miniatűrben fordul elő. Ezeket itt a 17. és 18. számú hasonmásban, a múzeumi könyvtár fényképmásolatából eredeti nagyságban reprodukáljuk. A codex miniatorát nem ismerjük, tőle a Corvina maradványai közt ezen egyetlenegyén kívül más festett codexet nem találunk. A miniatűrök character-e kétségtelen olasz könyvfestészeti iskolára vall, de oly iskolára, melynek sem a Vespasiano Bisticci-féle, sem az Attavantes, sem a Francesco de Cherico, sem a velencei Averulinus, a müncheni Beda Venerabilis és a párisi Cassianus-codexek ismeretlen miniatorával semmi közös jellemvonása nincsen. Ezen ismeretlen miniator egészen önálló nyomon jár, az ő könyvornamentikája, sem a felsorolt miniatorok, sem a többi Corvin-codexek fel nem sorolt miniatorainak ornamentikájához nem hasonlít. A címlap, mely Mátyás király arczképét tartalmazza, egy diadalkaput (porta triumphalis) ábrázol, mely két mesteri kivitelű, mythologiai alakokkal díszített oszlopon nyugszik s két oldalról hadi jelvényekkel, zászlókkal, kopjákkal, dárdákkal és csatabárdokkal van díszítve. Az oszlopok közti téren kezdődik a szöveg, mely szegekre kifeszített pergamen levélen, olasz cursív betűkkel indul meg, s az initialében Mátyás király bronz emlékérmével van díszítve.

E bronzérem Mátyás legkevésbé sikerült arczképeihez tartozik. Ebben kifejezésre jutnak a király szakáttalan arcza, dús hosszú haja és a halántékát övedző babérkoszorú, de az arczkifejezés hűségét a miniator itt egészen figyelmen kívül hagyta s a képet nem eredeti vagy emlékérem után, de minden valószínűség szerint képzeletből készítette. Az emlékérmén Mátyás király nyaka és melle egészen meztelen, palástjának gallérját két válla tartja össze, de az egész arczkép inkább egy romai imperator, mint Mátyás király emlékérméhez hasonlít. Az érem körül a következő körirat olvasható: «*MATHIAS REX HVNGARIAE BOHEMIAE*»; fölötte jobbról kis kerek paizsban a holló arany gyűrűvel, balról az initiale, alatta pedig két ülő genius, mely az érmet kezével tartja, látható.

Ezen festett emlékéremhez hasonló emlékérmét sem miniatűrben, sem emlékérmén ekkor nem láttam.

Ugyanezen a lapon az alsó lapszélben van egy csatakép miniatűrben, mely Mátyás királyt lóháton a törökkel való csatában ábrázolja, a mint

ezekre egy lovas csapattal rohan és velök megütközik. A király itt is szakáltalan arczczal, nyílt koronával fején van festve, jobbában arany jogarral; háta mögött dicssugaraktól és lángnyelvektől körülvelt női alak látható, mely *megfordított félholdon áll* arany koronával fején, s jobbában bőségszarút, baljában pedig Mátyás király felé arany kelyhet tart.

Rómer Flóris nagyérdemű tudósunk ezen női alakot szűz Máriának, Magyarország védasszonyának, mások a győzelem istenasszonyának (Victoriának) tartották, Pulszky Ferencz ellenben azon nézetben van, hogy ezen női alak nem más, mint a keresztény religio alegoricus képe: a *fides*, mely megfordított félholdon állva, a kereszténységnek a török hatalom fölötti győzelmét jelenti. Ezen nézetet mi is magunkévá tesszük.

Ismeretes, hogy Mátyás király hadjáratait a törökök ellen az egész keresztény világ élénk érdeklődéssel kísérte s az általa képviselt ügyet a saját közös ügyének tartotta, midőn tehát a törökök fölött győzelmet aratott s ezeknek hatalmát megtörte, ezt az akkori keresztény világ a saját győzelmének tekintette s Mátyás királyt mint a keresztény civilisatio előharczósát ünnepelte. Ezen érzelmeknek adnak kifejezést a humanisták, kik ajánlásaikban Mátyás királynak a keresztényügy körül szerzett érdemeit (*obrempublicam christianam*) magasztalják,* ezen érzelmeknek hódol a Cortesius-

(17. SZ.)

MÁTYÁS KIRÁLY EMLÉKÉRME A
WOLFENBÜTTLEI CORTESIUS-CODEX
CZÍMLAPJÁN.

codex miniatura is, midőn a kézirat címlapján Mátyás király bécsi bevonulásának emlékét egy bronzéremben s ugyanazon a lapon a törökök fölötti győzelmét egy miniatűrben, mint hadi dicsőségének *két fontos momentumát*, megörökítette.

A kézirat keletkezési idejére nézve megjegyzem, hogy miután abban Mátyás király már *Ausztria herczegének* van címezve, mindenestre 1488 után készült.

Az arczkép, Mátyás királynak *egyedüli lovas arczképe*, melyet Corvin-codexekben ismerünk, s mint a 17. számú emlékérem, nem az eredeti vagy érem után hanem képzeletből készült, s az eddig közlött Mátyás-arczképek egyikéhez sem hasonlít.

Hasonlóképen a wolfenbütteli herczegi könyvtárban vannak a:

* Lásd: Marsilius Ficinus Mátyás királynak ajánlott «Exhortatio ad bellum» contra barbaros című munkáját.

Prisciani Lydi interpretatio in Theophrastum de sensu traducta et exposita a Marsilio Ficino Florentino és Marsilii Ficini Epistolarum Libri VIII. című Corvin-codexek, melyeknek mindegyike Mátyás király és Beatrix királyné egykorú aczképeihez egy-egy adalékot nyújt. A *Priscianus Lydus*-féle codex, melyet Marsilius Ficinus fordított görögből latinra az Attavantes könyvfestészeti iskola jellemében készült, de a miniatűrök, emblemák és címerek charactera a mester iskolájától annyi eltérést mutat, hogy ezeket Attavantes oly tanítványának kell tulajdonítanunk, ki a figurális rajzban külön irányt követett s egészen önálló nyomon járt. Nevét nem ismerjük, de műveiből látjuk, hogy Attavantest nem imitálta. Ezen codexnek két mesteri kiállítású fényes címlapja van, szép medaillon miniatűrökkel és a szokásos emblemákkal. A szövegben előforduló lombozatos lapszéli díszítések Attavantes modorához hasonlítanak.

Az első címlap jobb szélében van Mátyás király arczképe, melyet közleményünkben a 19. szám alatt bemutatunk.

A király violaszínű köntösben van öltözve, melyet arany tollrajzzal díszített gallér ékesít s arany keretű kerek medaillonban csinos mellképét ábrázol. Dús szőke haját babérkoszorú veszi körül, melyet arany lebegő szalag fűz össze.

Ezen arczkép Mátyás király összes arczképei közt a *legenergicus* s határozott szláv typust mutat. Széles homlok, széles pofacsontok, hosszú, a végén szélesre táguló nagy orr, nagy száj, előnyuló széles áll és meztelen nyak képezik az arcz jellemző (bár igen kifejező) vonásait. Ezen arczképhez hasonlót Mátyás összes ismert arczképei közt nem találtunk. De ennek daczára nem merem eldönteni azt, vajjon ezen kép Mátyás eredeti arczképe, emlékérem, vagy pedig képzelet után készült.

Ugyanezen codex második címlapján a bal lapszélnben van Beatrix királyné arczképe igen érdekes fejdíszszel, arany keretű kerek medaillonba foglalva.

Beatrix dús szőke haját vörös bársonyra varrt fehér gyöngysorok díszítik, melyek a hajnak pártaszerű díszet kölcsönöznek. Vörös, kivágott ruhájában kék mellénybetét van s a frisurából egy hajfonadék bal vállán keresztül borul mellére. Ezen arczkép Beatrix királynénak igen érdekes arczképe, mely a királyné brüsszeli (Missale) arczképéhez legjobban hasonlít, és fejdíszé által az összes arczképek közt különösen kiemelkedik. Ezen arczképet közleményünkön a 20-ik számú melléklet mutatja.

A wolffenbütteli hercegi könyvtár, előbb említett, *Marsilius Ficinus*-codexe, mely a szöveg szerint minden valószínűséggel 1489—1490-ben készült, szintén ismeretlen miniator munkája, ki azonban inkább a

Francesco de Cherico, mint az Attavantes-féle könyvfestészeti iskolához áll közelebb.

A codex két fényes címlappal bír, melynek lapszéli ornamentikájában a kandeláberes díszítés jut érvényre.

(23. SZ.) MÁTYÁS KIRÁLY TALLÉRNAGYSÁGÚ RELIEF-MELLKÉPE AZ ERLANGENI CORVIN-CODEX EREDETI KÖTÉSÉN.

Mátyás király arczképe az első címlap jobb szélében fordul elő és pedig szürke keretű kerek medaillonban, mely inkább emlékéremhez, mint medaillonhoz hasonlít.

A király arczképe mint mellkép fekete alapra van festve dús szőke hajjal, mely hullámzó fürtökben omlik vállára, *korona és babérszörű nélkül*. A szép domború homlokon a haj kissé fel van kunkorodva, az orr nagy, arányos és jellemző, az arc szakálltalan, a kép Mátyás összes arczképei közt a legfiatalabb. Ez az arczkép Mátyás iconographiájában a legideálisabb, vörös palástjának nyakrésze

és az aranyos gallér rajta határozottan kivehetők, feje körül pedig a következő körirat olvasható: MATHIAS REX HVNGARIAE. Ezen arczkép Mátyás összes arczképei közt a legelegánsabb, fiatal, parancsoló és méltóságos, talán kevésbé hű és sikerült, de minden ízében királyi s minden valószínűség szerint képzelet után készült.

A codex második címlapjának bal szélében van Beatrix királyné arczképe, szürke keretű kerek medaillonban.

Mint Mátyás királyt, úgy ezt is az ismeretlen miniator ideálisnak, szépnek, inpozánsnak férjéhez méltónak és fiatalnak festette, s arczának egészen más kifejezést adott, mint a minővel az valósággal bírt.

Az arczkép Beatrixet érdekes mellképben tünteti fel, magas, domború homlokkal, vörös, kivágott ruhában, dús sötétszőke hajjal, mely gazdag fürtökben omlik nyakára s bal fülénél fehér gyöngyökkel van diszítve. A hajdís a cameák hajdísére emlékeztet. s Beatrix arczképét igen előnyösen kiemeli. A képen a következő körirat olvasható: BEATRIX REGINA VNGARIAE.

Ezen arczképet a 22-dik számú mellékleten adjuk.

Mindezeknél sokkal érdekesebb Mátyás király azon arczképe, mely az erlangeni Corvin-codex egykorú kötésén maradt fenn, mert az egyedüli arczkép, melyet a Corvina maradványainak egykorú kötésén ismerünk. Ezen arczkép egykorú emlékérem után készült, melynek egy eredeti példányát a Nemzeti Múzeum régiségtára őrzi s másolatát [az «Arch. Értesítő» 1888-ik évi II. füzeté közölte.

Maga a codex a XIV. századból származik, finom pergamenen goth betűkkel van írva s latin bibliát tartalmaz, melyet számos kis mimiatűr ékesít. Nevezetes azonban azért, mert benne sem a címlapon Mátyás király címere, vagy arczképe nem fordul elő, s csak az egykoru jellemzetes bőrkötés alapján, mely mint kitűnő áttört munka a wolffenbütteli Psalterium ismeretlen könyvkötőjétől származik, vindicáljuk azt a Corvinának.

A táblákon előforduló arczkép Mátyás királyt relief bőr emlékéremben tünteti fel, s a legnagyobb mellkép, melyet róla Corvin-codexben ismerünk. A képen a következő körirat olvasható: MATHIAS REX.

Ezen codex kötése a Corvina maradványai közt a legszebb és legművészebb kivitelű bőrkötés, melyről más alkalommal részletesen írunk, s a rajta levő arczkép Mátyás előbb említett emlékérmének szakasztott mása.

Hasonmását lásd a 23-ik számú mellékleten.

Csontos János.

A PRÆHISTORIA AUSZTRIÁBAN.*

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

A præhistoriát rendszerint igen fiatal tudománynak tartják és tényleg csakugyan az. De miként mai nap az emberi életben gyorsabb a fejlődés, úgy ez új tudomány is, mely a század elején jóformán ismeretlen volt, gyorsan változtatta jellegét és eddigi fejlődésében legalább is két oly szakaszt lehet megkülönböztetni, mely a classikai archæologia történetében századokat töltött be. Ha a két tudomány kezdeteit hasonlítjuk össze, azt találjuk, hogy a præhistoria fejlődésében az első kor, az æsthetikai lelkesedés kora épenséggel hiányzik. A præhistoria is a tudományok általános lendületének köszöni eredetét, de e lendület más volt, mint a humanismus az újkor hajnalán. A természeti tudományok nagyszerű emelkedése szülte az új tudományt századunkban és bár a képzelemnek volt és van része eredetében és fejlődésében, a kritika mégis mindig kísérte és vezette lépteit. Soha sem volt általános és közvetlen érdeklődés tárgya, sőt nem csak kételyekkel, de sokszor ellen-szenvvel kellett küzdenie. Nem volt tehát aranyos ifjukora, de mivelői férfiasan túlvergődtek tudományuk azon éretlenségi korán, melyet talán a classikai archæologia hajdani «antiquarius» korához lehetne hasonlítani. Mögöttünk van az az álláspont, melyen volt a XVII. és XVIII. századi archæologia, midőn az ókori emlékeket csak a classikus írók magyarázatára használták. Utóbb, a múlt század archæologusai belátták, hogy az antik emlékeket nem a római historiával, de a görög mythos világával kell kapcsolatba hozni. Épen úgy csak a mi napjainkban látták be a præhistorikusok, hogy úgy korbéli, mint néprajzi tekintetben túl kell menni azon a körön, melyre az írott kútfők szorítkoznak, hogy az őskori emlékeket helyesen magyarázhassák. A præhistoriának egyfelől a földtan és őslénytan, másfelől az ethnologia jött segítségére. Így kiterjesztették a látó kört földünk emberlakta összes területére, mi által az ősember művelődésének fölismerésére bámulatosan jellemző, összevágó analogiákat nyertek magából az életből.

* Dr. Hoernes, ismert nevű osztrák szaktudós kérésünkre három cikkben olvasóink számára az ausztriai præhistorikus kutatás eddigi fejlődését, mostani szervezetét és tudományos eredményeit közli.

Szerkesztő.

Ausztriában sokkal későbbben kezdték e kutatásokat, mint a nyugaton vagy az éjszakon. Ausztria majdnem félszázadon át tétlen szemlélő gyanánt nézte a præhistoria haladását és csak külső befolyások hatása alatt kezdett abban részt venni. Más országoktól tanultuk a saját honi régiségeinkkel való foglalkozást. A külföldön tett tapasztalások megtanítottak arra is, hogy bizalmatlanok legyünk merész, elhamarkodott következtetések iránt, a mikor præhistorikus kérdések vannak szóban. E bizalmatlanság azután is megmaradt, mikor már sikerrel meghonosítottuk és alkalmaztuk a tudomány vívmányait saját hazánkban.

Kérdés, vajjon igazolt-e a túlságos óvatosság még most is, oly gazdag anyaggal szemben, minőt buzgó szakértők immár összehordtak. Két irány észlelhető a kutatók közt: egyik csoport gyűjti az adatokat, a másik önérzettel levonja a látszólag biztos következtetéseket. Mindkét iránynak meg van a maga előnye, egyik inductio, a másik deductio útján készíti elő az igazi tudományt. Előbbi biztosabb, utóbbi szabadabb, egyikét sem illeti föltétlen dicséret, de még kevésbé szabad akármelyikét is elítélni.

Azonban voltak és vannak szakembereink, a kik a két irányt helyes módon össze tudták egyeztetni. Neveik a haladás jelzői, melyet eddig Ausztriában a præhistorikus tudomány tett. Az ő műveikkel kell tehát a következőkben leginkább foglalkoznunk.

Az őskori kutatás élén Ausztriában hosszabb ideig két férfi állott, — nem rég vesztettük el őket — kik nagyon eltérő tanulmányok köréből kiindulva, a præhistoria terén találkoztak: báró *Sacken* Eduárd és *Hochstetter* Ferdinánd. Nem véletlenség, hogy Sacken előbb lépett a præhistoria terére, mint Hochstetter. A hallstadti fontos és érdekes leletek vonták magukra Ausztriában legelőször a közfigyelmet és e leletek az archæologushoz közelebb állanak, mint a természettudóshoz. A hallstadti temetőből kiindulva, Sacken csakhamar az őskori emlékek egész körét, a mennyire megközelíthette, figyelme tárgyává tette. A hallstadti temetőről írt műve* még most is a legjelentékenyebb irodalmi kiadvány, melyet a præhistoriai kutatás Ausztriában fölmutat hat. Sacken korában még nem értettek ahhoz, hogy kelljen az ily végtelen fontosságú lelhelyet a tudomány számára teljes sikerrel kiaknázni. Azonban Sacken megtett a művében mindent, mire az antiquarius irány abban az átmenetében az anthropologiai álláspontra képes volt, sőt ez átmenetet épen az ilyen leletek közvetítették leginkább. További dolgozatai tanúságot tesznek meleg buzgalmáról, melylyel az ausztriai kutatók figyelmét az őskori leletek felé fordította. Akkoriban még nem volt eldöntve, hogy az őskori leletek, melyek a hajdani cs. kir. Antiken-

* Das Grabfeld von Hallstadt 1865.

cabinet tulajdonában voltak, átmennek a természettudományok cs. kir. udvari muzeumába. Sacken korábban még ott volt a gyűlöhelyük és ennek a körülménynek köszönhető e téren Sacken munkálkodása; viszont Hochstetter működésére a præhistorikus gyűjteménynek az új muzeumokba való átszállítása volt nagy hatással.

A hatvanas évek az ausztriai kutatások történetében az előkészítés időszakát, mintegy a középiskolai kort képezik: a bécsi anthropologiai társulat megalapítása volt érettségi vizsgája. Jellemző az előkészítő kora Sacken kátéja,* mely a maga idejében kitűnő volt, mert jellemzően és röviden foglalt össze mindent, a mi akkoriban az európai őskori kutatás eredménye gyanánt tekinthető volt.

E munkával egykorú Hochstetter első præhistoriai kiadványa a czölöpépítményekről.** Sacken főműve és legtöbb kisebb dolgozata ausztriai leletekről szól, ellenben Hochstetter értekezésére külföldi kutatások voltak irányadók. A schweiczi czölöpépítmények fontos földerítése bírták őt is arra, hogy Ausztriában rokon maradványokat keressen. Már abban is, hogy mi indítja egyiket és másikat munkálkodásra, mutatja a különbséget a két szakférfiu és az ő módszerük közt. Az archæologus, kivált a régibb iskolából kikerült archæologus szeret íróasztala mellett, muzeumában időzni, a szakirodalomban jártas, a képes kiadványokat ismeri és hogyha leletekre tesz szert, a szerint becsüli őket, a hogy több vagy kevesebb fölvilágosítást nyújtanak neki, kedveli őket, hogyha a rendelkezésére lévő segédeszközökkel megmagyarázhatja, alkalmatlanok neki, hogyha annak daczára nem jöhet velök tisztába. Másképp a természettudós. Az szeret szabadban járni és kutatni; nincs előre megállapodott mértéke, a mivel a leleteket becsüli, ő neki semmi sem csekély, reá nézve minden jelenség fontos, kivéve az írott emlékeket, melyeket (néha helytelenül) mellőz. Itéletét nem sietteti. A félhomály s a sötétség nem riasztják vissza, néha botlik, néha téved, de bátran folytatja útját a végső célig, melyet eléje tűz a tudománya. Ilyen volt Hochstetter, ő általa érte el a præhistoria Ausztriában nagykorúságát.

De midőn e híres férfi kitűnőségét elismerjük, nem szabad elhallgatnunk, hogy ő épen ellentéte volt annak, minek ő magát vallotta, nem volt olyan, a minőnek a régiségbúvárt rendesen képzelni szoktuk. Nem ismerte a múlt idők művészetét, stilusait, megvetette az írott traditiókat, melyeket csak töredékesen és másod kézből ismert, csak hiányos tudomása volt az archæologiai nagy művekről, melyekben

* Leitfaden zur Kunde des heidnischen Alterthums. 1805.

** Bericht über die Nachforschungen nach Pfahlbauten in den Seen von Kärnthen und Krain. III. Band der Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wiss. in Wien.

annyi az összehasonlító anyag. Észleleteire, melyek igen alaposak voltak, de szűk körben mozogtak, a természettudományi módot legélesebben alkalmazta. Hová jutott ily előfeltételek mellett, az ismeretes mindenki előtt, a ki utolsó nagyobb művében* a krainai híres sírmezőkről tett fontosabb nyilatkozataira emlékezik. A krainai temetőekben végzett nagyfontosságú ásatások oly nevezetes leleteket hoztak színre, hogy mintegy megbűvölték a kutatót. Arra a nyilatkozatra ragadtatta magát általok, hogy a hallstadti és azokkal rokon régiségek a keleti alpesek területén egy önálló ősi műveltség központjáról tanuskodnak. Ez az ősi műveltség szerinte nem déli vidékről származik, szerinte semmi itáliai műveltség nem volt azokra hatással, tagadta az etruszk importot, melyet különösen Sacken a hallstadti temetőről írt művében iparkodott kimutatni. Azt hitte, hogy az összműveltség súlypontja teljesen az Alpeken inneni vidéken volt, a honnan az Olaszországba hatolt. A mi e culturában keleti eredetre vall, véleménye szerint Ázsiából eredt ugyan, de függetlenül a görögöktől, más, északi úton, mert hite szerint a hallstadti cultura semmi sajátos görög vonást nem vett föl; szerinte e műveltség az összes áriai népeknek Középeurópában közös tulajdona volt. E merész föltevések csakhamar ellenzésre találtak, sőt talán előbb vetették el őket, mint kellett volna. A régibb fölfogás részéről Hochstetter ellen igen heves volt a reactio. Azonban meg kell engedni, hogy állítása erős ugrás volt és merész föltevés, mert az oly problémák súlypontja, minőket ezuttal Hochstetter meg akart oldani, nem alpesi vidékeinkben található; pedig Hochstetter ismeretei jóformán ezekre szorítkoztak. Csak idő kérdése, hogy mikor fog Görög- és Olaszország őskoráról lehullani a fátyol, de mielőtt ez nem következik be, az időpont korai ily problémák fejtegetésére. Mind a mellett bizonyos, hogy Hochstetter sok régi tudománycs tényt állapított meg és vont el a régibb fölfogástól, és hogyha nézetei némelykor újabb megfontolást igényelnek, mégis ő adta az első példát arra, (mint életírója b. Andrian helyesen megjegyezte) mikép kell nagy præhistoriai kérdéseket induktív alapon tárgyalni. Azért, ha el sem fogadjuk egyik-másik túlmerész állítását, mégis úgy tűnik ő föl előttünk, mint egy új termékeny irány szószólója és azt mondhatjuk róla, hogy tévedéseivel is fölébreszti a szellemeket, reá utalván a præhistoria nagy céljaira.

De Hochstetter az anthropologia érdekében kifejtett működésének súlypontját nem is írott műveiben kell keresnünk. Igazságtalanság volna Sackent és Hochstettert csak aszerint összehasonlítani, a mivel hozzájárultak a tudományos irodalomhoz. Sackennek nagyobb volt a tudo-

* Die neuesten Gräberfunde von Watsch und St. Margarethen in Krain und der Culturkreis der Hallstädter Periode.

mánya, ő a könyvek embere. Hochstetter új intézeteket teremtett s e részben úttörő volt. Mint ilyen, halhatatlan érdemeket szerzett az osztrákországi prähistoria történetében. Működése leginkább a hetvenes évek második felébe esik, tehát körülbelül egy évtizeddel későbbre, mint Sacken becses kiadványai. Ez évtized kezdetén (1870) alapült meg a bécsi *anthropologiai társulat*, mely forduló pontot képez az osztrák szaktudományban. Alapításában Rokitsky vezetése alatt a kitűnő férfiak egész csoportja vett részt. Voltak köztük geologusok, mint Haidinger, Hochstetter, Hauer és Suess, orvosok, mint Rokitsky, Langer és Meynert, köztük volt az ethnologus Müller Frigyes és az archaeologusok Sacken, Much és Wurmbrand. E férfiak részvétele a fiatal társulatot túl emelte a kezdet nehézségein. De a mivel e fényes nevű szaktudósok a társulat munkálkodásához hozzájárultak, többnyire csak saját speciális szakmájukból kihasított részlet volt. Teljes erővel és fáradhatatlan kitartással csak Hochstetter szentelte magát élte végeig a társulat magas czéljainak. Őneki sikerült az új tudomány számára életerős szervezetet teremteni, s ennek egyik tagjául megtette a társulatot. Az osztrák fővárosban még hiányzott egy központi gyűjtő hely az anthropologiai tananyag számára. Ezt is megteremtette Hochstetter, mikor 1876-ban meghívták intendánsnak a természettudományi udvari muzeumhoz. Az őskor tudományának életében ez fontos esemény volt. Hochstetter akkor teljes ereje delelő pontján állott. Az ő neve program volt. Mindenek előtt azt jelentette, hogy az anthropologia fölveendő a muzeum által képviselt természettudományok közé. Magasabb körök ellenzése daczára, sikerült Hochstetter célratörő öntudatos erélyének egy önálló embertani és ethnographiai osztály föllállítását kivinni. És mikor ez megtörtént, első törekvése volt szakértő és hivatott tanítványai segítségével a gyűjteményeket gyarapítani s e részben igen rövid idő alatt bámulatos eredményeket bírt létesíteni. Úgy tűnt ő akkor föl, mint egyike azon hadvezéreknek, kik képesek a semmiből seregeket előteremteni, kiknek segédeszközei kifogyhatatlanoknak látszanak. Folyton új meg új erőket küldött harczba, hogy a mozdulatlanság, tehetetlenség és egyéb ellenséges hatalmakkal szemben győzedelmesen védje a hazai régiségek veszélyeztetett terét. «Ásatni», ez volt seregének jelszava. Mindenfelé fordult éber figyelme, szemmel tartotta a leleteket, rögtön utánuk járt és lehetőleg végig nyomozta. Az ő fürkészete kiterjedt minden legcsekélyebb körülményre, nem engedte, hogy bármi kétely maradjon fön, az eredményt mindig lehető pontossággal állapította meg.

Az exakt tudóst bántotta korábbi kutatók azon fölületessége, melylyel a «becsesebb tárgyak» gyűjtésével beérték és a látszólag csekélyebb fontosságú mellékdolgokat veszendőbe hagyták. Az ily ása-

tókat épúgy megvetette, mint a régi földrajzi és történeti írókat, kiket megvetőleg az «ókor journalistáinak» szokott nevezni; mert belső rokonságot látott közöttük, oly eklektikus jellemvonást, melylyel a modern természetbúvárnak lehetetlen volt kibékülnie. Hochstetter ebben is modern ember volt. A forma iránt teljességgel nem volt érzéke. Ez magyarázza jelességét és hiányait; de hát: Non omnia possumus omnes.

Még 1876-ban rendezett Hochstetter a hallstadti temetőben ásatást. Igen jellemző, hogy e híres pontot választotta; szembetűnő, hogy itt mentő szándéka volt. Tisztán érthető, hogy itt mulasztásokat kívánt jóvá tenni és hibákat akart helyrehozni. Két évvel utóbb (1878) a cs. k. tudományos akadémia helybenhagyta, hogy a præhistoria a hivatalosan képviselt természettudományok körébe felvétessék, fölállította a præhistoriai bizottságot és annak elnökleivel természetesen Hochstettert bízta meg. Andrian Hochstetter életrajzában* találóan jegyzi meg, hogy e bizottság működése egészen abban az irányban haladt, melyet neki Hochstetter és barátai kijelöltek. Jellemző azokra, a kik e bizottság által megindított ásatásokat vezették, hogy önmegtagadással lemondtak azon élvezetről, melylyel a talált leletek irodalmi földolgozása jár. Oly fáradhatatlanul gyűjtötték a tudományos anyagot, mintha minden nap az utolsó volna vagy mintha a kutató élete örökké tartana, hogy majd utóbb, alkalmas időben, értékesítsék az irodalom számára kincseiket. Folytonos előkészületre ment minden erő. Ezért nyújt az ausztriai præhistoria oly sajátos képet. Sehol annyi munka, erély, kitartás, ügyesség és pénzáldozat — a minek az egykorú irodalomban oly kevés a nyoma! Úgy, hogy daczára a gazdag előmunkálatok nyújtotta bő alkalomnak, Ausztriában most sincs még præhistoriai kiadvány, mely Sacken hallstadti művével terjedelemre versenyezhetne, bár Sackenről is azt mondhatni, hogy szűkebbre szabta közléseit, mint talán kellett volna. Ez irodalmi terméketlenséget nem sajnáljuk, de nem is dicsérjük — egyszerűen említjük aényt. Természetes, hogy első sorban azon férfiak, a kiknek vezetése alatt folytak a legjelentékenyebb ásatások, nevezetesen Hochstetter maga és két tanítványa Heger Ferencz és Szombathy József muzeumi örök lettek volna hivatva számot adni arról, a mit a tudomány érdekében cselekedtek. Szoktak ugyan röviden számot adni, miként a bécsi akadémia és az anthropologiai társulat kiadványaiban közzétett jelentéseik mutatják; de csak nagy ritkán jutottak hozzá, hogy értekezéseikben a lelet tényeiből eredő problémák végső megoldását megkísértsék. De az esztendőnek nem volt elég napja, nem jutott azon kevés szakférfiúnak, a ki e kutatásokat vezette, elég ideje, hogy a föladat ezen második részét is teljesíthesse.

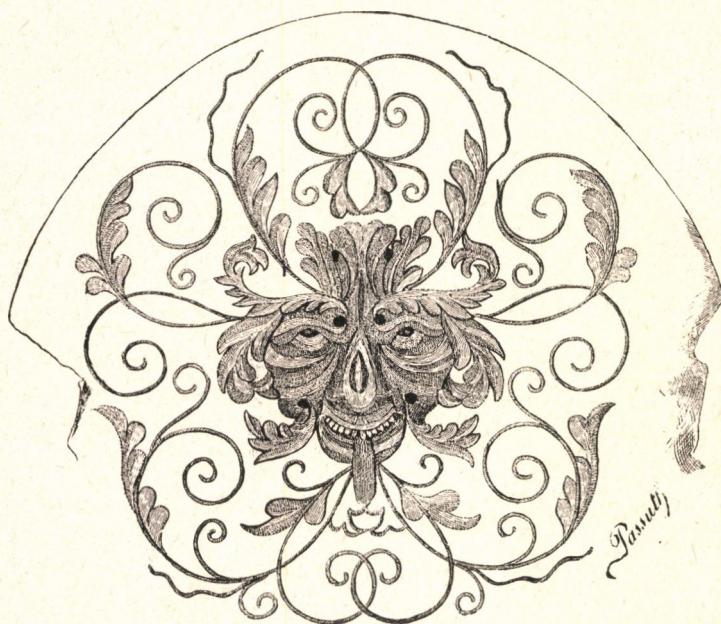
* Megjelent «Mittheilungen der Anthropol.-Gesellschaft» XIV. kötetének 79 sk II.

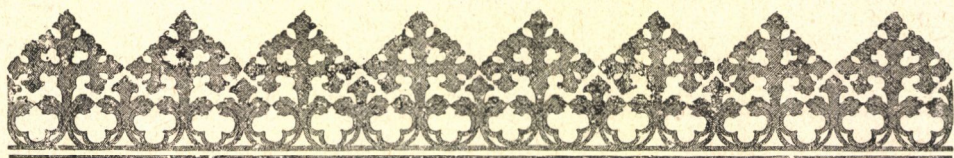
E sorok írója az utóbbi években mélyebben tekinthetett belé a műhelybe, hol e serény munkálkodás folyt. Tudja, mit jelentsen: a sikeresen kiásott leleteket annak rendje szerint muzeumi felállítás számára előkészíteni. Maga ez önzetlen, dicsőség nélkül járó, de fölötté fontos működés, mely a kiállítási termek mögött csendesen folyik, megérdemelné, hogy egy külön fejezetben méltányoljuk. Másrészt ismeretes, hogy mennyi egyéb kötelességgel jár nemcsak maga a hivatal, de a tudomány képviselte is az anthropologiai társulatban. Így könnyen fejthető meg, miért van hátra a præhistoriai irodalom Ausztriában és előre látható, hogy könnyen segítve lesz e bajon, mihelyt az előkészület stádiuma, az új muzeum megnyitása után legközelebb meg fog szünni. Hochstetter halála (1884) befejezi ez idő szerint az ausztriai præhistoria múltját. A mi ezután következett, szorosan véve még a jelenhez tartozik. Itt tehát visszapillantásunkat befejezhetjük. Egy későbbi közleményünkre marad a jelen ecsetelése, annak elmondása, hogy mikép van ez idő szerint a præhistoriai kutatás ügye Ausztriában szervezve.

Bécs, 1888. április elején.

Dr. Hoernes Mór.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

SALONAI SÍRLÁDA A NEMZETI MUZEUMBAN.

Conze híres régiségbuvár tizenhat évvel ezelőtt Ausztriában lelt antik szobrászati műveket tárgyzó kiadványában * az első füzetet három salonai sírláda ismertetésével kezdte, melyeket igen érdekeseznek tartott. A sarcophagok közül kettő lelhelye közelében maradt, ma is a spalatói muzeumban őrzik, a harmadikat annak idején Ciotta János úr szerezte meg és fiumei kertjében állíttatta föl s ott látta azt Conze. A kerttel együtt utóbb József főherczeg ő cs. kir. fensége birtokába jutott a sarcophag és ő fensége oly kegyes volt, hogy legújabbban (1886-ban) azzal a n. muzeum emlékgyűjteményét gyarapította, melynek az egyik legszebb és legérdekesebb darabja.

Conze kiadványa után sem fölösleges újból foglalkozni az emlékekkel, mely most a n. muzeum nagy előcsarnokában díszlik. A három töredék régebben Ciotta kertjében kőkerítésbe volt befalazva, oly helyen, a hol fényképi fölvétele csak ferde helyzetből volt lehetséges.

Most a Weinwurm-féle fölvétel összerakott helyzetben mutatja be a három töredéket, Conze egy negyedik töredéket is közöl, mely oly kutyafejet ábrázol, minők a második oldalon láthatók, de ez a töredék nem került Budapestre.

A sarcophagus magassága 96, szélessége 88 cm., hosszát nem lehet biztossággal megállapítani, mert sem előlapja, sem hátlapja nem maradt meg épségben. Anyaga fehér márvány, fölirata nincs. Conze nem volt tisztában az iránt, vajjon az egyik töredék (nála B. betű alatt, nálunk az első lap jobbfelőli része) az előlaphoz tartozott-e, avagy a hiányzó keskenyebb oldallapból származik. E kérdést a n. muzeumban történt összerakáskor helyesen döntötték el.

A 2. számú keskenyebb oldallap szélessége 88 cm. lévén, ennek a túlsó oldalon nem felelhetett meg egy töredék, mely (a szükséges kiegészítések betudásával) legalább 94 cm. szélességű volt. Sírládánknak mind a négy oldalán volt dombormű, tehát az u. n. görög sar-

* Römische Bildwerke einheimischen Fundortes in Oesterreich, Denkschriften der k. k. Akademie der Wissenschaften phil. hist. Classe XXII. köt. 1872.

(I. ÁBRA.) A SALONAI SÍRLÁDA ELSŐ OLDALA.

cophagusok osztályához tartozik.* A domborművek alatt, még az alsó talap tektonikus dísze, egy levélkoszorú is látható.

A domborművek vadászjeleneteket ábrázolnak, minők sírládákon és egyéb emlékeken is előfordulnak; nincs mythologiai értelmük, de egyes részleteik emlékeztetnek rokon jelenetekre a Meleager, Adonis, Hippolytos mythosból.**

Az első ábrán a sarkophagus előlapján vadkan vadászatot látunk. Az egyik vadkan szikla mellett félig leterítve, bár ágyékában a nyárs, végső erejével ellentáll egy kutyának, a kutya fejéből és körvonalaiból már csak kevés látszik, a vadkan mögött kis növény. A szikla mögül két vadász jobb felé tör, egyik fölemelt jobbájában dárdát tart, készül megdöfni a középen volt vadat, ugyanoda czéloz társa, baljával ivét fogja és jobbájával megfeszítvén annak húrját. Az előbbi vadász feje előtt lőfő maradványa látszik, maga a ló nincs meg, épúgy hiányzik a vadkan(?), melyre a két vadász czélozott.

A dombormű meglévő két darabja az összeépítésnél technikai okoknál fogva szorosabban került össze, mint eredetileg volt. A kettő között a távolságot tehát elég szélesre kell képzelnünk, hogy a ló teste oda férjen. Ugyanoda kell a második vadkant is képzelnünk, miáltal az egész vadász-jelenet alkalmas központot nyer. A jobbfelőli három vadász is ily központ felé látszik fordulni, sőt a bokrosodó lovak is, melyeken kettőjük ül, is hátra fordítják fejüket. Mindkét ló alatt vadász-kutyát látunk, a jobbfelőli földhöz lapul, kilóggatván nyelvét, mintha a vadkan ledöfte volna. A töredék külső szélén vadász lábát látjuk.

A csonka testű alak a töredék szélén sarokalak volt, aminőt az előlap túlsó végén is látunk; keret helyett ez alakok fejezik be kétfelől az előlap jelenetét és közvetítik az átmenetet a szomszéd előállítás felé.

A balsarokbéli ifjú háttal áll, a keskeny oldal felé tekint és fölemelt jobbájában hajító bunkót tart (λαγόβωλον?) A szomszéd oldalról sűrű lomb nyúl át a szélesebb lapra.

A keskenyebb lap (2. ábra) jelenete sűrű erdőben történik. Vadkecskét és szarvast üldöznek az ifjú vadászok. Egyik vadász lóháton van, baljával megrántja bokrosodó lova gyeplőjét, fölemelt jobbájával pedig belédöfi lándzsáját a balra futó kecske hátába. A kecskét két neki dühösödő vadászeb is üldözi, egyik hátsó bal czombján, másika alszárán ragadja fogaival. A megtámadott kecske alatt apró kölykét látjuk, mely jókora ugrással odább siet a veszély színhelyéről, melyen legalúl egy leterített

* Az u. n. római sarcophagusoknál csak három oldalon van dombormű, a negyedik símán maradt; a mi sírládánk hátán dombormű lévén, a hiányzó oldallapot is domborművesnek kell képzelnünk.

** Az idevonatkozó szakirodalmat lásd Ivan Müller Handbuch der griech. Privatalterth. §. 107. és a Baumeister és Daremberg-Saglio-féle szótárakban.

állat fekszik. A lovas vadász társa jobbra áll s a menekülő vadak felé tekintvén, nyugodtan tartja dárdáját. Feltűnő ez oldal felső szélén az akanthus-díszű párkány.

A sírláda hátsó lapján (3. ábra) kölykével jobbra menekülő vad szamarat (?) az egész vadászcsapat vesz üldözőbe. Az állat mögötti

(2. ÁBRA.) A SALONAI SÍRLÁDA BALFELŐLI KESKENY OLDALA.

első alak, mely háttérben áll, nyilát készül reálóni, a második lóháton ülő, döfésre emeli lándzsáját; az iramodó ló alatt két kutyát ereszt az állatra a legszélén álló lándzsát tartó ifjú, kinek szeme és keze a kutyák felé irányul; egy kutya, mely a többit megelőzte, már a menekülő vad oldalához kapott. A háttérben két lándzsát hordó sapkás ifjú követi ijászó társát.

A domborművek méltatásában egy nézetem vagyok Conze dicsé-

(3. ÁBRA.) A SALONAI SÍRLÁDA HÁT LAPJA.

retével, a ki azt tartja rólok, hogy úgy a compositió, mint az alakítás gazdagságánál és élénkségénél fogva, az antik világból maradt legjobb vadász-jelenetek közé lehetne azokat sorolni, hogyha jobb karban volnának, bár másrészt úgy találja, hogy a festői hatásra törekvő alakítás a lovak ábrázolása tekintetében kevésbé szerencsés volt.* A készítése időpontját külső körülmények alapján a Kr. utáni negyedik századot megelőző korba teszi; a kort illetőleg mindaddig nem lehet biztosabban mondani, míg nem bírjuk a berlini akadémia által kezdeményezett nagy gyűjteményt a római sarcophagusokról. A Conze által is jelzett festészeti felfogás, csak a sírláda három első oldalára nézve áll, a hátlapi domborműnek egészen más a stílusa. Művészünk nem tartotta szükségesnek, hogy a sírláda kevésbé szembetűnő vagy éppen nem látható oldalára oly gondot fordítson, mint többi részére. Jóval kevésbé domborította ki a hátlap alakjait, sűrűn rakott gazdag tartalmú compositió helyett egyszerűbb előállítást alkalmazott, kevesebb alakkal és részletesebb kivitel nélkül. Olyannak tűnik fel előttünk ezen dombormű, mintha nem is volna egykorú a többivel, de régibb; a vadászok arcának typusa majdnem archaikusnak látszik, ruházatuknak ugyanaz a jellege és szembetűnő, hogy csak ezen az oldalon vannak kalapos (?) alakok. Az antik sarcophagok készítői által fölhasznált mintákról még nincs elég részletes tudomásunk. Valószínű, hogy nagyon különböző minták szerint dolgoztak. A mi esetünkben a szobrász valószínűleg régibb mintát utánozott.

Pannoniai társai mellett e sírláda idegen földi eredete rögtön szembe tűnik, stylistikus rokonságát ott kell keresnünk, a honnan jött, Salonában. Hogy nálunk van, ezért József főhercegnek igen hálásak lehetünk, mert mellette a pannoniai provinciális művészet jellege annál világosabbá vált.

Budapest.

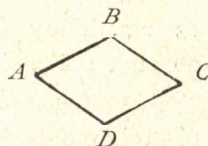
Dr. Zichen Gyula.

HÁROM RÓMAI EMLÉKKŐ.

I. 1886. évi május havában Szárazvámról egy sírkövet szereztem a sopronmegyei régiségtár számára.

D ·   M ·
VALLAVNO · DA
CORICISE ANIX
I SECVNDINA
AFEVIVI

A kő idoma :

* I. h. 20. l.

A kő rhombikus alakot mutat, nyilván azért, mert alsó része jobbról is balról is le van törve. Méretei: AB 27 cm. BC 24 cm., (a törésig), AD 23 cm. DC 23 cm. (a törésig), BD 32 cm. Vastagsága 8 cm. Homokkőből való. Betűi kitünők; nagyságuk az egymásutáni sorokban: 4, 3'5, 3'7, 3'3 és 3'5 cm. A harmadik sorbeli E-t hibának véve, a négy első sort így olvasom: Diis Manibus | Vallauno Da | coricis filio annorum 9. | a többit nem bírom megfejteni. A D és M között fölül rozett.

II. Ugyanazon év augusztus havában Sérezen megszereztem egy fogadalmi oltárkövet. Ez négyoldalú oszlop, melynek képfaragós felső része letörött.

Magassága 92 cm., vastagsága a basisnál 38 cm., szélessége pedig 58 cm. Dereka karcsúbbra van faragva. Ennek vastagsága u. is csak 31 cm. föliratos előlapja pedig csaknem tökéletesen négyzet; szélessége 50 cm., magassága 51 cm. levén.

Az ara talpa, nemkülönben a föliratos derék fedője symmetrikusan három fokozatra van tagolva. A betűk kitünő vésőre vallanak és vörösre voltak kifestve, minek nyomai még ma is tisztán látszanak. Nagyságuk a sorok egymásutánja szerint: 8, 6, 5'5 6, és 7 cm. A kő margitai mészkö (nulliborák és amphisigenák mesze).

H E R C V L I
S A C
M V L P I V S
K A L E N D I V S
V · S   L · M

Olvasom: Herculi sacrum Marcus Ulpus Kalendius votum solvit libens merito.

III. Fölötte érdekes a f. év május hó 17-én a soproni k. egyházi községi épület lebontása alkalmával talált emlékkő.

Ez a lebontott ház első emeletének magasságában a föliratos lapjával lefelé vízszintesen volt befalazva. Balfelöli párkánya le is lett faragva, hogy ki ne álljon a falból. Hatalmas egy lap. Magassága 141 cm., szélességének 72 cm.-nek kellett lennie; vastagsága 20 cm.; szintén margitai mészkö. Föliratos lapja olyképen van beleeresztve a fölapba, hogy két oldalt keret maradt hátra, mely a meglevő jobboldalon 9 cm. széles, ettől 3 cm.-re beljebb kezdődik a felirat; balfelől tehát legfőlebb 12 v. 13 cm. hiányzik (párkány plus spatium). A föliratos lap magassága 96 cm., szélessége 72 cm.

10 cm. szélességű párkány választja el a feliratos lapot a felső résztől, melyen két érdekes fej reliefje látszik. Ezek hosszukás tojásdad alakú ábrázatot mutatnak. A jobbfelölínek hossza 23 cm., a nyakkal együtt 29 cm.; a balfelölínek 19 cm., nyakkal együtt 24 cm. Homloka mind-

kettőnek aránylag keskeny; a meglehetősen hosszú orr arányos a hegyes tojásdad állal. A haj szépen fésült. A középső főválasztéktól kétfelé párhuzamos hullámos fürtökben omlik jobbra és balra, de itt is többször el van választva, így a balról levő kisebb főn jobb felől tisztán két választékot látunk, míg balról csak egyet lehet tisztán kivenni. A jobbfelőli a középválasztól balra még két mellékválasztékot tüntet föl; jobbra csak egy vehető ki, odább a fej meg van csonkítva. Bátran lehet tehát következtetni, hogy a főválasztékon kívül még 2—2 mellékválaszték volt mindegyik főn. A nyak sodrott pereczcel van ékesítve.

A fölírás betűi szintén jó iskolára mutatnak.

Betűk nagysága

8 cm.	ATE BLA▲L▲
7 cm.	ATTIENI▲RVFI>
6 cm.	LIB▲AN▲XLV▲H▲S▲E▲
5 cm.	SCARBANTILLA
4.5 cm.	L▲ATTIENI▲SER▲AN▲VI
6.5 cm.	H▲S▲E
5 cm.	FIL▲ET FILIAE
4 cm.	POSVERVNT

A betűk nagyságából kitetszik, hogy a kő magas helyre volt állítva, l. a proportionalis fogyást. Olvasom: Atebla Lucii | Attieni Rufi | Liberta Ann. 45. Hic sita est | Scarbantilla | Lucii Attieni Serva Ann. VI..? | h. s. e. | filii et filiae | posuerunt.

Ez emlék bizonyára épúgy, mint a két másik kő barbár bennszülötteknek, celtáknak köszöni keletkezését. A nevek közül arra utalnak: Atebla, Dacorix, Scarbantilla, Valaunus, a kik bizonyosan celták voltak.

Minthogy a ház lebontásánál az egyik mestergerendában az 1632-ik évszám volt bevésve, bizonyos, hogy a kő legkésőbb akkor került a falba.

Az emlékkő a városi múzeumba került.

Soprony, 1888 május végén.

Bella Lajos.

RÉGI VÁROSI ÜRMÉRCZÉK.

A régi városi mérczék (Stadtmetzen) hatóságilag hitelesített ürtartalommal bíró henger vagy katlan alaknak, s többnyire kőből készültek, nyilvános téren, vagy rendszeren a városházak mellett, könnyen hozzáférhető helyen voltak felállítva, és az adás-vevésnél hiteles mértékül vagy pedig új mértékek hitelesítésének alapjául szolgáltak. Ezen régi

mérczék a városi tanács ellenőrzése és megeskettett városi közegek felügyelete alatt állottak.

A mi ezen régi mérczék külalakját illeti, e tekintetben, mint a múlt századok bármely műalkotása, — az uralkodó stíl ízlésében és modorában vannak alakítva. Némely mércze kehelyhez hasonlít, melynek cuppája a megméréndő termék befogadására szolgáló medenczét képez, mások ismét henger vagy üst alakúak. Külföldön, nevezetesen Némethonban, ily régi mérczék még gyakran fordulnak elő, hazánkban azok már ritkák.

Ily régi mérczék létezése — tudtommal — hazánkban eddig csak három városban ismeretes, nevezetesen *Bártfán*, *Kis-Szebenben* és *Kassán*. Lehettek ily mérczék még bizonyosan más városokban is, de azok vagy már elpusztultak, vagy még ösmeretlenül lappangnak.

Bártfán, a városház nyugoti oldalának déli sarka mellett két ily régi mércze van a falban megerősítve. — Az 1 idom alatt ábrázolt nagyobb ürméretű mércze egy darab homokkőből faragott, üst alakú, melynek alsó része — a megmért termény kibocsájtására — egy nyílással ellátott nyújtványba végződik. A mércze homlokzatán, a mértékegység hitelességének bebizonyítására, Bártfa város kettős bárdú s nyolcz pólyás, koronás és lilomos címerpaizsa 1519. évszámmal van bevésve. A kiömlő nyílást egykor elzáró vas ajtócskának vas horgai még megvannak.

A mércze öblének átmérője 63, belső mélysége pedig 46 centiméter. *Ürtartalma* 111 köb decziméter vagy liter.

A mellette lévő kisebb mércze alakja félgömbhöz vagy üsthöz hasonlít, kiömlő nyílása felett itt is a város címerével találkozunk, az 1620-dik évszám közt pedig Glatz Lénárd — Judex Leonardus Glatz — akkori városi bíró ismert s a város ezen korbéli műemlékein gyakran

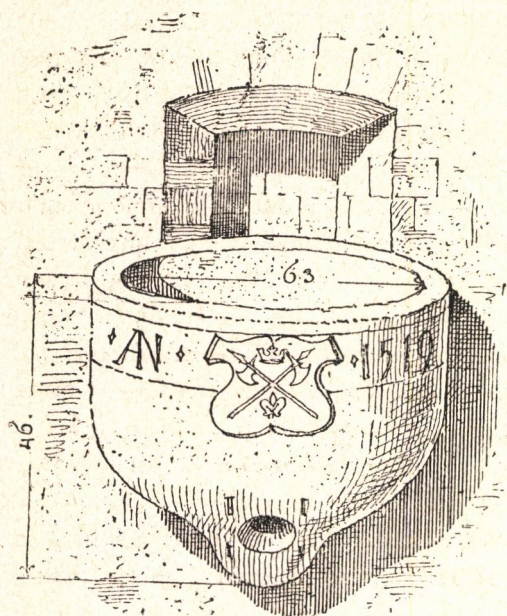

előforduló monogramma foglal helyet. Ezen nyílás mellett is észrevehetőek még azon vashorgok, melyeken a mércze nyílását elzáró vasajtócska volt alkalmazva. Ezen kisebb mércze öblének átmérője 44, mélysége 32 centiméter, ürtartalma pedig 32 köb decziméter vagy liter.

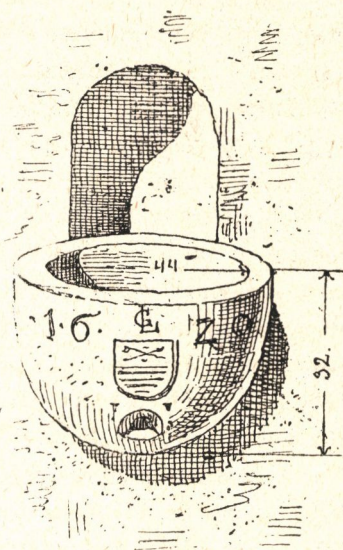
Miután egy régi pozsonyi mérő 62 liter, a bártfai nagyobb mércze $1\frac{1}{3}$ a kisebbik pedig körülbelül $\frac{1}{2}$ pozsonyi mérőnek felel meg.

A mint a «Bártfa középkori műemlékei» című művemben okmányilag kimutattam, a bártfai városház az 1505—1509-dik évek közt épült, a következő években pedig a városház belső berendezése elkészülvén, ez alkalommal falaztatott be a nagyobb mércze a városház sarkán, hol ez jelenleg is, bár a kitézőt célra már nem használhatják, még a maga épiségében áll. A bártfai mérczék után korra nézve következik a *kis-szebeni mércze*, melynek alakja az előbbiektől elüt.

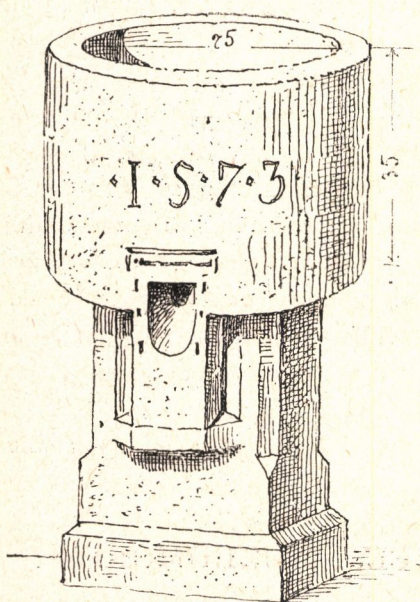

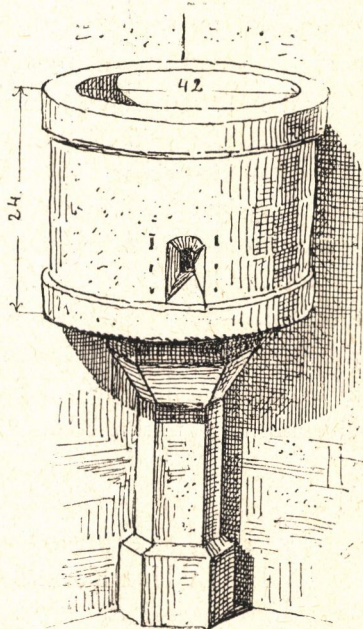
1.

2.

3.

4.

RÉGI VÁROSI ŪRMÉRCZÉK.

Ezen mércze (3. idom) a kis-szebeni városház földszinti nyitott oszlopos csarnokának falazata mellett áll. Homokkőből faragott, alakja leszelt négyélű s még gótizáló alapzaton álló hengert képez, melynek belsejében a megméréndő termény befogadására szolgáló üst alakú üreg van kivájva, mely itt is kiömlő nyílással közlekedik.

Ezen mérczét, még határozott gót stílus részleteinél fogva, — az 1573-dik bevéssett évszám daczára — régibb eredetűnek tartom, már csak azért is, mivel az 1573-dik évben a renaissance már annyira tért foglalt építészetben és a műiparban, hogy ezen korból származó gót vagy csúcsíves stílus műalkotások már teljességgel nem fordulnak elő. Lehetséges tehát, hogy az 1573-diki évszám e mérczére későbbben vésetett be.

Sajátságos itt az átmenet, az alsó négyoldalú láb és a felső henger közt, melyet egy kiugró consol közvetít. Ezen mércze öblének átmérője 75 centm., mélysége 35 cm. e szerint *ürtartalma* 60 köb decziméter vagy liter, mely körülbelől megfelel egy pozsonyi mérőnek.

Végre a kassai városház előcsarnokában azelőtt állott, jelenleg a felső-magyarországi muzeumban őrzött mércze szintén henger alakú, lába egy szögletes oszlopocskát képez, melyen a mércze mintegy rajta áll. A kiömlő nyílás egy szelvényes boltozatú lőrészhez igen hasonlít. Öblének átmérője 42, mélysége pedig 24 centiméter. Ürtartalma 33'2 köb decziméter vagy liter, s e szerint egyenlő nagyságú a bártfai kisebb mérczével.

Ürtartalomra nézve összehasonlítva ezen itt ösmertetett négy mérczét, e következő arányt nyerjük:

		liter	pozsonyi mérő
1. A bártfai nagyobb mércze	--- --- ---	111	vagy $1\frac{2}{3}$
2. A " kisebb	" --- --- ---	32	" $\frac{1}{2}$
3. A kis-szebeni	" --- --- ---	60	" 1
végre 4. A kassai	" --- --- ---	33'2	" $\frac{1}{2}$

Már ezen itt említett négy mércze ürtartalmának összehasonlításánál is látjuk, hogy azok ürtartalma közt bizonyos meghatározott arány mutatkozik. — Az ösmérték egységeinek pontos meghatározására nézve azonban kíváncsok lenné hazánk más vidékein netalán még létező mérczék ürtartalmát is ösmerni s egymással összehasonlítani, mert csakis így juthatunk e tekintetben is a kívánt eredményhez.

Myskovszky Viktor.

DÉLVIDÉKI ÉS ERDÉLYI MUZEUMOK.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

Ez év tavaszán a n. muzeum megbízásából Délmagyarország és Erdély kiválóbb muzeumait tanulmányozván, figyelmem első sorban ugyan oda irányult, hogy a praehistorikus bronzeszközök ornamentikájához ada-

tokat gyűjtsek; nem mulasztottam el azonban a gyűjteményeket egészkben véve is szemügyre venni és így némely érdekes és tán kevésbé ismert emléket volt alkalmam megjegyezni, őskorit és rómaid, úgy hogy érdemesnek tartom a következőkben a látott muzeumokról vázlatos képet adni. A bronzkori diszítványokra vonatkozó tanulmányaim eredményét majd annak idején összefüggő értekezés alakjában szándékozom közzétenni.

Szeged volt utam első állomása. Régiséggyűjteményének őre a Somogyi-könyvtár buzgó igazgatója, Reizner János úr, a ki azonban súlyos szembaja miatt hazulról nem távozhatván, körülvezettetésemmel a könyvtári szolgát bízta meg. A gyűjtemény ideiglenesen a Somogyi-könyvtár folyosóján volt elhelyezve, minthogy a számára kijelölt két szobát ép akkor alakították át.

A kőkori eszközök közt néhány kovaszilánk és obsidian penge, egy csiszolt kővéső és egy átlukasztott kőbalta vonja magára a szemlélő figyelmét. A rézkort a Pulszky Ferencz által először az Arch. Ért. I. Új f. p. 2. publicált *szegedi* lelet képviseli.¹ A bronzeszközök sorában van két tokos véső; sem formájok, sem diszítésök nem tartozik a ritkaságok közé. Annál fontosabb a Szeged határán napvilágra került *részkei* bronzlelet, mely úgyszólván kizárólag ékszereket és diszítő tárgyakat foglal magában, jelesen 19 db. szívalakú övcsüngőt,² négy tömör sima fölületű karpereczet, négy ép, még pedig tekintélyes nagyságú gombostűt és több töredéket, számos átlukasztott s ruhadísznek szolgáló pitykét, végül több apró karikát. Sajnos, hogy e lelet körülményeire nézve kielégítő választ nem kaphattam. Állítólag vele együtt találtak volna ugyanis a kiállított római consularis ezüst denárt.

Különös szép számmal vannak az agyagczikkek, túlnyomó részben edények, melyeknek több darabját Pulszky Ferencz publicatiójából (Arch. Ért. Új f. I. p. 4.) ismerjük. Négy tudtommal kevésbé ismert edényről vázlatos rajzot készítettem; három sajátságos idoma miatt érdemel figyelmet, a negyedik ornamentikája miatt érdekes. Szép példányai láthatók itt továbbá az öblös edényeknek is, a minők Lucskán³ is napvilágra kerültek. Túlnyomó részben azonban csonkák, a mennyiben a legtöbb esetben csak átlukasztott, hengeralakú középtagjuk maradt fenn. Azonkívül még számos hálósúly taláztatik; a legtöbbje közönséges idomú, kettő azonban hengeralakú, hosszában átlukasztott és likacsos köpenynyel bír.

A római gyűjtemény könnyen érthetőleg vajmi kevés figyelemre méltó tárgyat foglal magában. Említést érdemel egy bélyeges téglá,

¹ V. ö. Pulszky Ferencz. A rézkor Magyarországon p. 29 és 30.

² Láss ilyeneket a n. muzeum első termében a XXX. táblán 258—287 sz. alatt.

³ V. ö. Gr. Stáray Antal. Lucskai lelet. Arch. Ért. Új f. I. 274.

melyről pacskolatot is vettem, néhány agyag mécses és a fibulatöredékek sorában egy kerek millefiori lap, mely sok tekintetben hasonlít a mult évi aquincumi ásatások alkalmával napfényre jutott fibula lappal.¹

Annál érdekesebbek a népvándorlási korból való *szeged-öthalmi* és *szeged-sövényházi* leletek, melyeket ugyancsak Pulszky Ferencz ismertett az Arch. Ért. Új f. I. k. 150 s k. lapjain.

Közép és újabbkori fegyvergyűjtemény első kezdeteit látni: néhány kardot és puskát.

Végül főlemlítendőnek tartom a húsvéti bárányt ábrázoló tympanont, mely egykoron románkori templom bejáratának félkörű ívmezejét díszítette. A reliefes tábla úgy composittió, mint kivitel tekintetében alig vehető komolyan számba. Művészi értéke nincs is s egyedül localis fontossága teheti érthetővé, hogy Reizner János Szegedről írt monografiájának II. kötetét,² úgyszólván neki szentelte, a mennyiben archaeologiai, történeti és czímertani bizonyítékokkal kimutatni igyekszik, hogy az a szegedi régi egyházak valamelyikének maradványa s nem a törökök által elpusztított dorosmai nagy templomból került a szegedi vár falába.

Az éremgyűjtemény nem volt hozzáférhető.

Temesvárott mindenekelőtt a Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat gyűjteményét néztem meg, melyet már a megye költségén emelt új muzeumi épületbe vittek át; ottlétem idejében azonban még nem volt fölállítva, minthogy a termék decoratív kiállításával még teljesen el nem készültek. Patzner József semináriumi praefectus, a ki Pontelly távozása óta az egyesület titkára s hivatva van a muzeum őre is lenni, volt oly szives, hogy nemcsak a társulat, hanem a távollevő főispán régiséggyűjteményét is bemutatta.

A mi egyébiránt a gyűjteményt illeti, a tárgyak jobbadán táblákra vannak felfűzve, de minden chronologiai és tudományos szempontnak tekinteten kívül hagyásával. Így az egyik táblán néhány obsidian penge és egy-két csiszolt kőeszköz társaságában a római gyűjtemény zöme látható: túlnyomó részben biscuite és egyéb idomú mozaiktéglák. Egy másik táblán pedig valami Bach-korszakbeli kétfejű osztrák sas köré látjuk csoportosítva a borjasi öntőműhely emlékeit:³ néhány sarlót, egy lándzsavéget, két fokos vésőt, két rögot és egy oda nem való kard-penge töredékét. De hogy a változatosság itt se hiányozzék, római bélyeges téglákat is találhatunk e táblán. Egyetlen tábla tünt csupán szemembe, melyhez többé-kevésbé összetartozó tárgyak vannak erősítve,

¹ V. ö. Arch. Ért. Új f. VIII, p. 38.

² A régi Szeged. II. A kőbárány és a kun puszták pere. Irta Reizner János. Szeged. 1887.

³ Hampel József. A bronzkor emlékei Magyarországon. LXXXIX. tábla.

nevezetesen bronzkori kar- és nyakpereczek (két sodronyból csavart torques), továbbá két nyílhegy, egy dárdacsúcs töredéke, egy csüngő dísz, végül két ép és két csonka tokos véső. A bronzok kivétel nélkül lakkal vannak bevonva, minek folytán a patina élénk színét természetesen elvesztették. Az állítólag¹ itt őrzött rézcsákány, melynek párja Ormós gyűjteményében van, nyilván kikerülte figyelmemet.

A római korból alig van egy-két figyelemre méltó emlék. Az érintett mozaiktéglákon, továbbá néhány csonka agyagmécseken kívül két bronz tükörlapnál nem igen láttam többet. A cserepek kivétel nélkül igénytelenek és sem forma, sem díszítés tekintetében nem nyújtanak figyelemre méltót.

Népvándorláskori tárgy alig van: a néhány vaslándzsavég, zabla, lőszerszám és egyéb fegyver inkább középkori emlék. Legtöbb figyelmet érdemel az ernesztházi lelet,² mely a XIV. század végéről való ékszerekből áll. Néhány darabja a n. muzeum tulajdonába is került.

A lapidarium a muzeumépület tágas és világos souterrainjében van elhelyezve. Egészben véve 21 darab római feliratos és faragványos követ foglal magában. Oly emlék, mely még nem volna publicalva, miként utólag meggyőződtem, nincs köztük. E gyűjtemény gyöngyét különben a Titelből való basalt sarkophag képezi, melynek mellső részén a felirat két oldalán egy-egy fejével lefelé forduló delphin, két keskeny lapján pedig egy-egy szárnyas griff ábrázoltatik, mely egyik fölemelt mellső lábával kosfőre lép. Az egyszerű feliratot Mommsen C. J. L. III. 3257. sz. a. közli, magáról a sarkophagról pedig Arneth szólt a Wiener Sitzungsberichte egyik régebbi kötetében.

Ormós Zsigmond temesi főispán régiséggyűjteménye, mely régi és modern festményekkel gazdagon díszített lakosztályában két tárlót tölt meg, nem mondható éppen gazdagnak: az egybegyűjtött tárgyak azonban kivétel nélkül figyelmet érdemelnek.

Az őskort egyebek közt egy tekintélyes nagyságú rézcsákány (keresztben elhelyezett élekkel) és egy rézbalta, továbbá egy ép, világos zöld patinájú lemezes kardpenge és több spirális képviseli.³

A római gyűjtemény zöme nyilván Olaszországból való: leginkább kisebb méretű festett edénykéik, melyeken a vonalas dísz a túlnyomó. Különösen egy olefactorium tűnik ki. Ellenben minden valószínűség szerint hazai eredetűek a bronzfibulák és a számos agyagmécse. A népvándorlás korából való két granáttal berakott jegeczes testű fülönfüggő.

Teljesség kedvéért fölemlítem még, hogy a gyűjtemény díszét néhány délszláv csüngő dísz, egy kardov részlete és egy pár pisztoly emeli.

¹ V. ö. Pulszky Ferencz. A rézkor Magyarországon. p. 58.

² Arch. Ért. Új f. I. 175—177. l.

³ V. ö. Hampel, Catalogue de l'exposition préhistorique p. 111 és 112.

A hunyadmegyei régészeti és történelmi társulat muzeumát *Déván*, mely egy bérháznak 4 szobáját tölti be, Erdélyben utazó archæologus vajmi nehezen mulasztja el megtekinteni. S nem ok nélkül. A gyűjtemény ugyanis nemcsak a mi a tárgyak számát illeti, hanem azok archæologiai fontosságánál fogva is egyike a legjelentékenyebbeknek. Nem is csoda. Hiszen oly férfiak állanak az élén, mint Téglás Gábor és Király Pál, kik a mellett hogy régészeti irodalmunkban díszes helyet foglalnak el, bizonyára tőlük telhetőleg mindent elkövetnek, hogy a muzeumot gyarapítsák s annak szakszerű berendezése által is az *általános* elismerést mindenkorra biztosítsák. Valóban sajnós, hogy működésük mindazonáltal nemcsak a méltán megérdemlett támogatásban nem részesül, hanem támadásoknak is ki van téve, még pedig magának a társulatnak kebelében, a mely utóvégre is jó hírét elsősorban e muzeumnak, illetőleg vezetői fáradhatatlan buzgalmának s *czéltudatos* és helyeslést érdemlő törekvésének köszönheti.

Áttérve az egyes gyűjtemények rövid ismertetésére, megjegyzem, hogy a bronzkori eszközök két vízszintes tárlóban vannak kirakva. Legnagyobb részök úgy látszik egyenként vétel vagy ajándék útján került a muzeum tulajdonába. Ott látható néhány rög, három ép és néhány csonka fűrészpenge, egy ép dárdacsúcs, számos sarlótöredék, két perimés és három tokos véső, kilencz karperecz, a köralakú, két ellentétes ponton átllyukasztott pitykék egész sora, végül három félholdalakú, öt peltaidomú és négy kereklemezű, vízszintes fülű csüngő dísz. Mint lelet a *barlangi* Szolnok-Dobokamegyéből érdemel figyelmet, mely két pengécsákányból és egy konikus végű, vonaldíszes gombostűből áll.

Az őskori kő- és cserépgyűjtemény, mely a tárgyak számát illetve nem mondható éppen szegénynek, alig tartalmaz egykét jellemzőbb darabot.

Egyébként e muzeum súlypontja könnyen érthetőleg nem præhistorikus gyűjteményében, hanem római osztályában rejlik. Egyedül a feliratos kövek száma meghaladja a 80-at; a néhány még ismeretlen feliratot Király Pál tanár, kinek szíves kalauzolása mellett nyílt alkalmam e muzeumot megtekinteni, legközelebb fogja publikálni.

Ily gazdagság mellett valóban feltűnő, hogy egyetlen sarkophagot sem képes felmutatni. Nem kevésbé figyelemre méltó a bélyeges téglák gyűjteménye. Király Pál, ki azokat behatóbban készül tanulmányozni, mintegy 70 speciést constatált köztük. A legtöbb példányon prædium consulare olvasható; az egyik téglán a bélyeg köralakú; egy edénytöredék karimájába pedig görög nyelvű bélyeg van benyomva. Ugyancsak görög feliratú emléket bír a múzeum Várhelyről. A latin ABC-ét cursiv írásban feltüntető téglát mint epigraphiai curiosumot Téglás Gábor publicációjából ismerjük.*

* L. Arch. Ert. Új f. III. p. 147.

A sculpturalis emlékek sorozata oly gazdag és érdekes, hogy bármely országos intézetnek is díszére válnék. Első helyen természetesen a Mithras cultusára vonatkozó sarmizegetusai kőfaragványok állanak, melyek a másutt őrzött hasonnemű jelesb emlékek gypsmásolataival kiegészítve egymaguk egész szobát töltenek meg. Ezen emlékek behatóbb megtekintése már azért is tanulságos, minthogy Király Pál a sarmizegetusai mithræumról írt művében * közölt reproductiók vajmi halvány képét nyújtják az eredetieknek. — A nagyobb szabású szobrok sorából említést érdemel két életnagyságot megközelítő portraistatua, egy tribunust teljes hadi felszerelésében ábrázoló alak, melynek feje, karjai és alsó lábszárai hiányzanak.

Nem kevésbé figyelemreméltók a Téglás Gábor által ismertetett bányászszobrok.** A kisebb alkotású plastikai emlékek között különösen érdekes két agyagból készült idol Melagber szentélyéből. A többiek márványból vannak s annyiban fontosak, hogy a daciai provincialis szobrászat termékei gyanánt tekinthetők. Az egyik relieftábla Liber pater et Libera mater alakjaival ugyanis a bukovai márványbányában került napvilágra, a hol minden valószínűség szerint készült is, de még el nem jutott rendeltetése helyére. Ugyanezen istenpár szoborcsoportozat alakjában is ábrázoltatik. Említést érdemel továbbá három relieftábla, melyek Plutot és Persephonet tüntetik föl és két tábla Dianával. A harmadik Diana a versaillesi mintájára szobor alakjában van előállítva.

A római kor egyéb emlékeinek gazdag gyűjteményéből említést érdemelnek a várhelyi ásatásoknál napfényre került kő- és téglamozai-kok, falfestménytöredékek és mindennemű építészeti kőfaragványok. Szép collectiója látható továbbá a Téglás által egybegyűjtött bányász-eszközöknek, nemkülönben a Mithras szentélyéből előkerült vastárgyaknak. A bronztárgyak sorában figyelemreméltó a számos szobrocška, mindenekfelett pedig egy harczos gazdagon aranyozott mellszobrocskája. Ugyancsak bronzból van egy szép, kétlángú függő mécsek. Az agyagmécsek, melyek sorában különösen egy kétlángú, fénymázaz tűnik ki, túlnyomó részben bélyegesek s a legtöbb ilyen darab Fortis, Optatus, Lupatus és Murrus műhelyéből került ki.

Végül fölemlítem, hogy e muzeum Makrai adományából a memphisi és sakkarai sírokból előkerült egyiptomi temetkezési tárgyaknak szép sorozatát birja.

Déváról *Nagy-Szebenbe* rándultam, melynek a Bruckenthal palotában elhelyezett muzeumára méltán büszkék a szászok. Képtára 14 termet foglal el, a mi pedig régiséggyűjteményét illeti, értékesebb tárgyai, neve-

* A sarmizegetusai Mithræum, az Arch. Közl. XV. kötetében.

** L. Arch. Ert. Uj f. V. 16—20 ll.

zeten az ötvösművek a palota egyik emeleti helyiségében az éremgyűjteménnyel együtt a lehető leggondosabban vannak elzárva.

Müller Henrik úr, a régiségosztály őre, ki egyébként elismerésre méltó szivességgel fogadott és kalauzolt, e helyütt különösen a szász nemzeti viselethez tartozó férfi- és női övekre figyelmeztetett, nemkülönben a ruhakapsokra (Heftel), melyek közül a reformatio előtti időből valókat oszlopos baldachin alatt a bold. szűz diszíti, míg azokon, melyek a reformatio után készültek, elég jellemzőleg annak helyét ékkövek foglalják el. Különben a mi intézetünk is elég gazdag az ilyenmű emlékekben. A többi ötvösmunkák közül figyelemre méltó továbbá két, álló delnőt ábrázoló ivópohár, melyek úgy vannak szerkesztve, hogy előbb le nem tehetők, míg ki nem ürítették. Nem kevésbé érdekes egy a XVII. századból való bronz aquamanile, mely gömbölyű női fejet ábrázol. Csöve egyenesen nő ki felső előreszéből a nélkül azonban, hogy stilszerűleg bele tartoznék az egész arcz compositiójába. Ugyanitt látható a Széna-Verősen (Zendrisch) napfényre került ezüstkincs, melyről röviden Rómer a nagyváradi ezüstletről írt cikkében szintén megemlékezik.¹ A lelet valószínűleg a Kr. u. 3—4. századból való és barbar készítményeket foglal magában, jelesen egy 6 fordulatú karspiralist,² melyhez hasonlót intézetünk nemrég szerzett Erdélyből, továbbá egy rovátkos nyakperezet (torques), három ezüst sodronyból font gyűrűt és végül egy fibulát, melyet alakja után legtalálóbban kanalasnak mondhatnánk.³ Nagy-Enyeden két hasonló fibula bronzból őriztetik.

Maga a tulajdonképpeni régiségtár a palota hátsó felében van s a földszinten két nagy termet és egy közbülső folyosót foglal el. A balra eső teremben vannak az őskori és a római emlékek.

A mi a præhistorikus gyűjteményt illeti, említésre méltónak találok, hogy maguk a laibachi czölöpépítményekből előkerült állati csontok, kőszerszók és fegyverek egész szekrényt töltenek meg.

Az erdélyi lelhelyekről származó csiszolt kőszerszók sorában különösen a számos átlukasztott gömb (buzogány) vonja magára a szemlélő figyelmét.

A *poicesti* csiszolt kőalapács szépségre nézve méltán a dabi mellé tehető. A *grosztergidi* csiszolt kőfejsze töredéke kiszökő szallagdiszítményével⁴ pedig nálunk joggal a ritkaságokhoz sorolható (lásd 1. sz. ábrát).

Különös figyelmet érdemel a nádpataki (*rohrbach*) lelet, mely egy csiszolt kőbaltát, néhány bronzkarperezet, több ezüsből való, töl-

¹ L. Arch. Ért. 1886. p. 389.

² V. ö. Archiv f. öster. Geschichte XXIX. p. 320, hol ábrája közöltetik.

³ V. ö. Correspondenzblatt des Vereines f. d. Siebenbürgische Landeskunde I. p. 85.

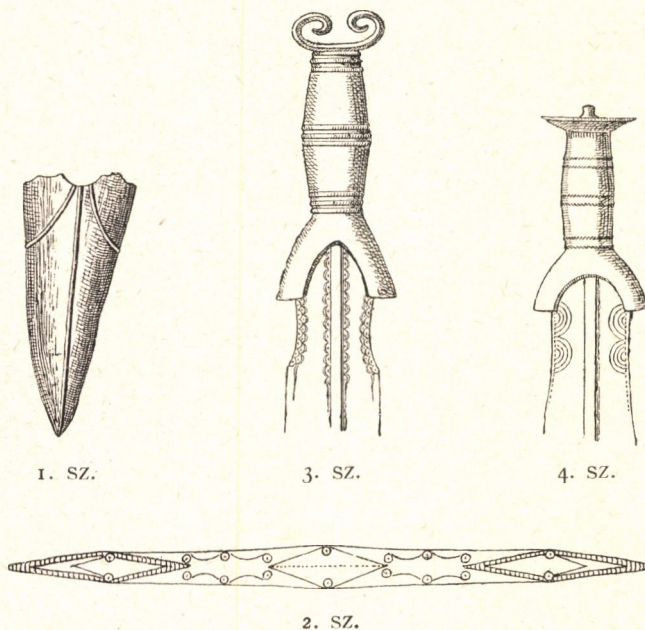
⁴ V. ö. Lindenschmitt Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit I. 1. pl. 1. 16.

cséralakú csüngődísz,¹ továbbá üveg és borostyándarabokat foglal magában. Mind e tárgyakat állítólag együtt találták. Az egyik karperecz lapos négyszögátmetszetű és külső felületén érdekes vonaldiszítést mutat (lásd 2. sz. ábrát).

Réztárgy mindössze öt van: három balta és két csákány; ez utóbbiak egyike feltűnően nagy.

A bronzleletek közül figyelmet érdemel a sinfalvi, az alzeni és mindenekfelett az erzsébetfalvi, mely utóbbi főleg vésőkben és sarlókban gazdag öntőműhely maradványait foglalja magában.² E leletnek az itt

őrzött részénél bizonyára nem kevésbé figyelemre méltó másik felét tudvalevőleg a n. muzeum bírja. A *bodendorfi* leletet három bronzkard képezi, melyek közül az egyik főleg a markolat felső részének spiralszerű alakításával köti le e szemlélő figyelmét (lásd 3. ábrát). Nálunk tudtommal a typusnak csak ezen egyetlen képviselője ismeretes, s valószínű, hogy Európa nyugati részéből³ importáltatott, hol gyakrabban fordul elő az ily sajátyszerű s a bronztechnikából mintegy önként folyó

¹ Lásd a szent-erzsébeti leletnek a nemzeti muzeumban őrzött emlékei között LIV. t. 46., 47. sz.

² L. Reissenberger, Der neueste archäologische Fund bei Hammersdorf az Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. N. F. X. 8—37 lapjain és Archaeologiai Értesítő 1873, 83—85 ll.

³ L. Lindenschmitt id. m. I. k. I. pl. II. 1. és I. k. III. pl. III. 7 és 9.

alkotású markolat. A második kardot leginkább a rézsut rovátolt három kiemelkedőgyűrűzet a markolat középtagján teszi érdekessé (lásd 4. ábrát).

Különösen szép számmal vannak a bronznyílvégek; huszonhét darab egy bögrében elrejtve került napvilágra: kivétel nélkül hosszú köpüvel bírnak és két vagy három oldalszárnyuk van.

A vésők egynek kivételével többé-kevésbbé a közönséges formát és díszítést mutatják. Azon egy is csupán díszítésére nézve mutat eltérést, a mennyiben karimája mentén kétszeresen tört kiszökő vonalak sorozata húzódik köröskörül.

Az agyagedények túlnyomó részét síma felületű, díszítés nélküli kisebb öblönyök és egy vagy két fülű bögrék képezik. A néhány ékített cserépdarab között az egyiken felül kiemelkedő peremű, homorú félkörök sorozata képezi az ornamentumot. A *Tordáról* és *Kis-Senkről* való néhány festett cserép, mely halvány sárga alapon ecsettel gondatlanul odavetett vörösbarna vonalú (geometrikus) díszítményt mutat, nyilván a római provincialis agyagipar maradványa.

Az *erzsébfalvi* nagy bronzkatlan vasfogantyúval és egy más szintén tekintélyes nagyságú lapos üst, nemkülönben egy trébelt dudorokkal díszített kisebb méretű csésze¹ nyilván a La Tène periodus képviselői.

A római kor emlékei sorában különösen a domborműves mécsesek (legnagyobb részben bélyegesek), üvedények és fibulák sorozata érdemel figyelmet. Az egyik fibula annyiban érdekes, hogy kengyele két egymásba tolható részből áll. Ugyanitt látható egy domborműves tál, mely negatív mintájával együtt Apulumban találtatott. Nem kevésbé figyelemre méltó a *sárosi* sisak s egy vaslemez, melynek áttört művű betűkből álló felirata «Ego Cenovius votum posui» hangzik. A *Halmágy* táján napvilágra került római paizsdudort (umbo), melynek jelentőségét legelőször Benndorf és Hirschfeld² hangsúlyoztak, E. Hübner³ publikálta még pedig a hozzá analog példányok⁴ figyelembevételével. Tányérszerű korongjának közepét a félgömbidomú dudor foglalja el. A gomb középpontján villámnyalábon ülő sas kifeszített szárnyakkal ül s körülszárnyas alakok láthatók. A karima is négy mezőre van osztva s delphineek és mezítelen ifjak alakjai díszítik felváltva. Helyenként az

¹ V. ö. Lindenschmitt id. m. II. pl. III. 5.

² Vorläufiger Bericht über eine archäologisch-epigraphische Reise in Dacien a «Mittheilungen der Central-Commission für die Erhaltung sth.» 1873. Évf. 328. lapján.

³ Römische Schildbuckel az arch.-epigr. Mittheilungen aus Österreich II. Évf. 105. s köv. lapjain.

⁴ V. ö. Lindenschmitt id. m. I. k. 5. füzet V. tábla 1 és 2 és III. k. 4. füzet, III. tábla.

ezüstözés nyoma tűnik szembe, a melyet azért alkalmaztak, hogy ezen különben hol finom összefüggő, hol pontozott vonalakban vésett díszítmények az ezüstös alapból annál jobban kiemelkedjenek. Az egyik ifjú alak feje fölött könnyedén bekarczolt felirat Mommsen (C. I. L. III. 1640.) olvasása szerint elárulja, hogy ezen umbo egykoron a XV. legio Justus Elianus nevű vitézének paizsát ékesíté.

A szobrászati emlékek közül a kisebb szabású és becsesebb darabok ezen teremben vannak felállítva, nyilván hogy mintegy kiegészítsék a bronzszobrocskák szép sorozatát. Ezen, kivétel nélkül márványból faragott emlékek sorában egy Juppitert a sassal szoborcsoportozat alakjában ábrázolja, két kisebb domború lapon a bikaölő Mithrast látjuk, egy másik domborműves töredék pedig Pant tünteti föl, a mint a syrinxen játszik, végül két Diana van, az egyik a fáklyát viszi, a másik tegezettel a hátán őz és kutya társaságában jelenik meg.

A közbülső folyosón vannak a feliratos kövek és bélyeges téglák elhelyezve. Sarkophagot azonban itt sem láttam.* A jobbra eső nagy terem a gypseknek és a nagyobb méretű eredeti szobrászati műveknek van szentelve. Ez utóbbiak közül figyelmet érdemel mindenekfelett a Hekataion; az egyik alaknak öve fölött a mellén és vállán elterülő, nemkülönben az azalatt a ruhát a lábíg négy szallagban beborító domborművű ábrázolásokat Petersen** kísértette megfejteni. Érdekes továbbá két a sziklából születő Mithras, egy Juppitert és két a bikaölő Mithrast ábrázoló relieftábla. Ugyanitt őriztetik a hazánkban talált legnagyobb Mithrasféle relieflap. A mi magát a gypsgyűjteményt illeti, bár szervezésére intézetünk hasonnemű gyűjteménye szolgáltatott impulzust, a tárgyak összeválogatásában mégis annyiban eltér tőle, hogy míg a mi intézetünknel a görög szobrászat jelesebb mestereinek munkáira fordított figyelem, hogy ily módon keletkezésök időrendje szerint felállítva, mintegy a görög szobrászat fejlődését tüntessék föl, a bruckenthali muzeumban e szempont figyelmen kívül hagyásával a másolatok inkább oly célzattal szereztettek be, hogy magáról az ókori életről nyújtsanak szemléltető képet. A nagyobb szabású compositiók mellett ugyanis, mi-

* Azon körülmény magyarázata, hogy Erdélyben oly gyéren kerülnek napvilágra a sarkophagok, nyilván a Daciában dívott sajátyszerű temetkezési szokásokban rejlik. A sarkophagokban való temetkezés ugyan nem volt teljesen ismeretlen és szokatlan; Torma Károly tanár szíves szóbeli közlése után tudom azonban, hogy az általa Alsó-Ilosván felfedett sírok vagy a földben kitapasztott gödrök voltak vagy pedig téglákból, illetőleg több kölemezéből összeállított üregek, melyeknek fedőköve gyanánt vagy egy hosszú s egyik végén a nyugvó oroszlánnal díszített kőlap, vagy pedig egy fenyődoboz két felén egymásnak hátat fordító, szintén nyugvó oroszlánok csoportozata szolgált, a minő a bruckenthali muzeumban is látható. Mindenesetre háládatos volna, ha az erdélyi régészek e kérdésre is kiterjesztenék figyelmöket.

** Der Reliefschmuck der Hekate von Hermannstadt az Arch.-epigr. Mittheilungen. V. 193—202. lapjain és I—III. tábláin.

nők a Lanciani Pallas, a Tövishuzó, a borghesi viador, a két birkózó, számos kisebb pompejii s néhány tanagrai szobrocska, két kandelaber, számtalan domborműves vasa kisebbített alakban, több görög építészeti részlet és sok más egyéb műipari tárgy másolata látható.

Budapest, 1888. júniusban.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

MAGYAR TÁRGYÚ EMLÉKEK OROSZ- ÉS LENGYEL-ORSZÁGBAN.

Épen fél századja, hogy ez a mi maroknyi nemzetünk, lethargiájából ébredvezve, mint a «trois degrés» legalsó fokán álló nép, képzelmével hódítgatott rég letűnt világokat. Egy egész iskola támadt, mely bejárta a történelem hímes virányait, s a mi szép volt, a mi nagy volt bárhol, egykoron, mind abból részt követelt nemzetünknek. Ancilla politica lett hazánkban a történelem. Magyar írók akkoriban kettős feladatot tűztek magok elé, mi egyfelől abban állott, hogy minél inkább elkülönítsük hazánk történetét a szomszéd államétól, mely szűnni nem akaró beolvasztási kísérleteivel, megsemmisítéssel fenyegette nemzeti önállóságunkat s összes nemzeti létünket; másfelől abban, hogy polypszerűen nyúlva minden képzelhető nagy történelmi emlék után, azokat magunkévá tegyük bármi áron. Illúziókkal kellett támogatni nemzeti önérzetünkben a lelket, hogy el ne merüljön a sárban.

Jerney János Etelközben s a Don tövénél kereste a nemzeti dicsőség emlékjeleit. Elmegy Odessába, elmegy Mariopolba, s ott szemébe ötlének a «kamenája babák» (kőbanyák), melyek Dél-Oroszországban eredetileg a kurgánokon vagyis sírhalmokon voltak fölállítva. S midőn Odessában megpillantja az első kamenája babát, melyet életében látott, e szavakkal borul le előtte: «Megállottam e mű előtt; mély gondolatokba, ősvilági képzelődésekbe merülve vizsgálám végig. Alig titkolhatám el a benyomást, melylyel rám a kő hatott, s ha magam nem tartóztatom, térdre hullva csókkal illetem a különös alakot. Néma merevséggel fekvék a szobor, de az én lelkemben bámulat, öröm és sok szép remények sajgó érzelmei hullámszámának. Nem, óh nem lehet ez egyéb scyth-magyar hős szobránál! lett legyen bár kún, jász, besenyő vagy akármelyik vérségi felekezetből az ábrázolt harczfi, őseinkről háruló, ezer év előtti szent erekljét foglal magában e mű. Ha tündér hatalommal megajándékozva, varázsvesszővel csak egy szót bővílhetnék is le ajkáról, óh te nagyszerű maradvány! bizonyára nem szólnál más,

mint imádott nemzetem nyelvén. Üdvözöllek őskori szent emlék! légy megismerve és tisztelve a hőkeblű igaz maradék által!»*

Voces, prætereaque nihil! Az a beszéd egy rajongó visionariusé, ki előfeltevésekkel kelt útjára, s meg is talált mindent, a mit meg akart találni. Ítéletében tehát nem bízhatunk meg, a mint a törvényszék sem fogadja el a mámoros vagy érdekelt fél tanúbizonyságát.

Azok a kőbányák jobbra Jekaterinoszláv vidékéről kerülnek Odessa, Kiev, Mozska múzeumaiba. Fakó homokkőből durván faragott, ölnyi magas, kerek arcú, vékony pörge bajsú, síma állú alakok; homlokukon kerek, néha csúcsos süveg, mellökön egy sor zsinór vagy mentekötő boglár látszik köldökükre kulcsolt kezeikben hengerded ibriket szorongatnak. Végtagjaik felső lábszárakon végződnek. Köntösüknek csípejökön alól eső része néha cifrán sujtásozott, — de az őscythák viseletét jellemző islógót (mai szóval: lapos pityke) egyiken sem láttam.

Pallas és Dubois csak annyit állítanak a kurgánok eme kőbálványairól, hogy mongol s tatár népektől nem valók, hanem régebbiek.** Vajjon magyarfajta emberek művei-e, avagy magyarokat ábrázolnak-e? — arra nézve sokkal mélyrehatóbb anthropologiai, ethnographiai s régészeti kutatások szükségesek, hogysem megfelelni bátorzkodnánk.

Másképp vagyunk a csatákat, hadi jeleneteket megörökítő kievi falfestményekkel és szoborművekkel, melyeket magyar vonatkozásúaknak tűntet föl az a körülmény, hogy egyenesen magyarfajta népeken, t. i. kunokon és besenyőkön nyert győzelmek emlékére egyidejűleg, vagyis a X. és XI. században épített templomokban maradtak fenn. A honfoglaló magyarság is, hazai krónikáink szerint, Kieven keresztül haladt hazája felé, mely vándorlás maig élő emlékjele: a várost körülvévő rónaságnak Vengerszkoje polje, vagyis Magyar mező nevezete

Az oroszok nemzeti szent hőse, Wladimir nagyherczeg a besenyők megveretésének emlékére 1008-ban építtette egy magaslatra a Szent-Mihályról nevezett kolostort, Kiev legrégibb szentegyházával. E templomot mi előttünk rendkívül érdekűvé teszi az oldalába falazott vörös homokkőbe vésett lapos dombormű. Két pánczélos lovas vitéz van azon kivésve, a mint egy földön fekvő, csúcsos sisakú, szakállas-bajuszos harczost hosszú pikájukkal átdöfnék. Amazok oroszok, ez a letiport ember azonban bizonyára besenyő vagy magyar, kinek kerekded arcza

* Jerney J. keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1844- és 45-ben. II. 13., 14.

** Pallas: Voyage dans les gouvernements méridionaux de l'empire de Russie. II. vol. Atl. — Dubois de Montpéroux: Voyage autour du Caucase, chez les Tcherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée. Atlas Nro IV.

és sujtásos vagy kapcsos kurta zekéje, azt hiszem legrégibb, eddig ismeretlen emléke a magyar typus és viseletnek.

Ugyanily szakállas-bajuszos, s hasonló öltözetű harcosok, hosszú egyenes sípokat — talán az ősi tárogatót — fúvó alakok kíséretében láthatók a Zsófia-templom (szobór Szofiaszkaja) falfestményein. Ezt a templomot I. vagy Nagy Jaroszláv építtette, a besenyőkön 1037-ben, épen azon a helyen kivívott nagy diadal emlékére, mely győzelmet irodalmunkban is megörökítette Debreczeni Márton «Kióvi csatája».

Jaroszláv a Zsófia-templomot byzanci művészekkel, egészen a konstantinápolyi Aja Sophia mintájára építtette. Falfestményei is kétségkívül görög eredetűek. Kiev, a mint az oroszok megtérése is tanúsítja, akkoriban egészen byzanci befolyás alatt állott; s épen Jaroszláv alatt lett belőle «*æmula sceptri Constantinopolitani et clarissimum decus Græciæ*». X. s XI. századi műemlékei tehát bizonyára görög művészek-től származnak, kik a helyszinén tartózkodván, autopsia után állíthatták elő a kunok és besenyők képmásait, melyek a kőbanyákétól abban különböznek, hogy szakállas-bajszosok, míg a kőbanyák síma állúak, — egyetlen egy kivétellel, mely egy birtokomban levő régi könyv rézmetszetében szakállal s bajusszal van ábrázolva.*

Mindezeket csak azért tettem közzé, hogy felhívjam a régi magyar jelmezek s általában az ősi magyarság bűvárainak figyelmét amaz emlékekre, melyekről Boutovsky: *Histoire de l'ornement russe du Xe au XVIe siècle* (Paris, 1870) s a szakirodalom rejtettebb forrásművei kétségkívül több adatot őriztek meg.

Egészen más jellegű az ugyancsak tavalyi utazásom alatt Lengyelországban tett kutatásom. Ott, a csensztochovai pálosrendi zárdában egy hétig tartózkodva, tömérdek magyar emléket fedeztem föl, melyeknek egyszersmind teljes lajstromát is elkészítettem.

Csensztochova, a lengyelek legnagyobb búcsújáró helye, teljesen azt a hatást gyakorolja ránk, mintha magyar zárdában lennénk. Ennek az a magyarázata, hogy Remete Szent Pál szerzete az egyetlen magyar alapítású római kath. szerzetrend: boldog Eusebius esztergomi kanonok műve; és specialiter a csensztochovai rendház első lakóit hontmegyei Mária-Nosztráról telepíté ide még 1382-ben, Ulászló opoliai herczeg, előbb, Nagy Lajos korában, Magyarország nádora.

A pálosok magyar és lengyel provinciája közti kapcsolat mindvégig szorosan fenmaradt. Mindkét provincia fővezére vagyis generalisa Magyarországon lakott, és pedig a török hódításig Buda-Szt-Lőrinczen, aztán Mária-Thallban Pozsonymegyében. A pálosok anyakolostorának

* Das nord- und ostliche Theil von Europa und Asia, von Philipp Johann von Strahlenberg. Stockholm, 1730. Tab. XII.

emlékét maig őrzi a budai hegyekben a Jánoshegy mellett, a Szép Juhásznővel szemközt eső domboldal, melyet a budai hegyek közt a török pusztítását szerencsésen átélte legrégebb lakosság, t. i. a töki parasztok, maig *Pálhegyének* neveznek.

A magyar és a lengyel pálosoknak közös, egymásba olvadó történelme magyarázza meg, hogy a csensztochovai klastrom minden zugában magyar vonatkozású tárgyakra bukkanunk.

Ime, mindjárt a templom bejáratánál Szent István és Szent László magyar királyok és Szent Imre magyar királyfi életnagyságú képe. Szakállas-bajuszos álló alakok; az előbbieket jobbjában jogar, baljában az ország almája, vállaikon arannyal áttört fehér palást. Szent István szőke fürtjein a német császári korona. Szent László talpig pánczéiban, vállán arany virágokkal áttört paláttal; haja gesztenyeszínű, nyaka körül fodros gallér.

A zárda előcsarnokát alighanem Utješonović György — ama híres Fráter György — egykor itteni, majd sajóládi pálos perjel, később váradi püspök és bíbornok építtette. Én legalább arra magyarázom, hogy az egész pitvar kizárólag az ő életéből vett freskókkal van borítva. Az első falfestmény Fráter Györgyöt, rendtársaitól körülvéve, mint csensztochovai pálos perjelt állítja szem elé. A másodikon püspökké avatják («Factus Episcopus Varadiensis, Regii Thesauri Praefectus») Izabella királyné jelenlétében. A bejárat fölött lévő, elmosódott feliratú harmadik festményen, a pápa lábainál zsámolyon térdeplő Martinusiust, III. Julius pápa és V. Károly császár a kardinálisok gyűlekezetében a bíborral övezik. A negyediken meg van örökítve, a mint az alvinczi kastélyban négy ember megrohanja: kettő megragadja, kettő meg leszúrja («Cardinalis Martinusius... à subordinatis sicariis transfigitur»), mire Martinuzzi, a felirat szerint «Jézus Mária!» kiáltással kileheli lelkét. A bíbornok pálos ruhában van lefestve, holott tudvalévő, hogy nyusztprémes hálóköntösben volt, mikor meggyilkolták. A gyilkosok négyen vannak, mi szintén ép úgy nem egyezik a történelmi valósággal, mint e képsorozat több jelenetének részletei; a «Jézus Mária» kiáltás azonban historicum. Végre az utolsó fresco Fráter Györgyöt a ravatalon mutatja bíbor paláttal borított pálosrendi fehér csuhában, hosszú ősz szakállal. Ez is aligha felel meg a valóságnak. Utješonović — a mint a trakostyáni várban, gróf Draskovics Iván birtokában maig meglévő olajba festett XVI. századi képéről látjuk — borotválkozott.*

A földszinti folyosókon a magyar pálosok őseinek arcképei vannak, XVI., XVII. és részben XVIII. századi olajfestményeken megörö-

* Könyomatban közli Og. Utješonović: Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utješonović, genannt Martinusius. Wien, 1881.

kítve. Ott látjuk Szent András Zoëardus és tanítványa Szent Benedek («Zorardi vitæ æmulus»), a nyitrai remeték, Boldog Vác («Beatus Waac») stb., valamint Salamon magyar király képmását. Ez utóbbinak fölrata: «Salomon Rex Ungariæ, belli domestici pertæsus, reiectoque regni terreno, solitariam vitam exemplo S. Gerardi arripuit et Paulinus eremita factus. Vixit sanctissime. A^o 1106.» A király pálosrendi fehér kázmását visel, melynek kordáját veri ősz szakálla.

Az első emeleti folyosókon igen nagy kép tárja föl azt a jelet, a mint Nagy Lajos magyar király fényes kísérettel viszi Szent Pál tetemeit Buda-Szent-Lőrinczre.* Ezzel egy sorban Lukács atya, hársfaágat tartva kezében, jelenik meg Nagy Lajos előtt. Odébb a csodatévő Ferencz atya, a mint a márianosztrai erdőben megfogja a szarvast, Tamás atya, a mint Mátyás király előtt — a felirat szerint — jövendőt mond: «B(eatus) F(rater) Thomas ordinis Paulini generalis, dono prophetiæ illustris, Mathiæ, Ungariæ regi, victoriam et diem obitus prædixit. A(nno) 1476.» Számos nagy kép mutatja boldog Eusebius esztergomi kanonok életeseeményeit. Egy XVII. század elejéről való festmény Bertalan pécsi püspök vonásait őrizte meg («Bartholomeus Quinque-ecclesiensis episcopus primus, Paulinos eremitas in claustrum congregat, et F. Antonium vitæ sanctitate clarum, iisdem præficit»).

A második emelet folyosója kizárólag magyar paulinusok arczkép-csarnoka. Ezek között, művészi kivitelre nézve, valamennyinél hasonlíthatlanúl különb, egy álló alak, mely zsinórokkal gazdagon kihányt testhez álló buzavirágszín-ruhában s vörös köpenyben, Lőrincz barátot a Boldogságost ábrázolja, ki előbb pilis-szentkereszti perjel, később a rend első választott generalisa volt. («B. F. Laurentius, a Joanne XXII. regulam D. Augustini, promovente Carolo rege Ungariæ, pro ordine Paulino impetrat, et primus ordinis generalis creatur A^o 1319»).

Ott látjuk továbbá a rendből kivált Frater Domonkos («Frater Dominicus ab eremo Paulina tractus ad Catedram Nitrien. operibus charitatis erga pauperes illustris, mercedem cælestem recepit a. d. 1370»), és Péter nyitrai püspök (P. Petrus tractus ab eremo Paulina cathedræ Nitrien. præficitur, ubi ecclesiasticam disciplinam acerrime propugnat. Anno 1405), Mihály, Ágoston és Farkas egymás nyomába lépő zágrábi püspökök (évszám nélkül; a kép a XVI. század elején készülhetett), Dénes kalocsai érsek (F. Dionysius a Paulina eremo

* V. ö.: «Az felől megmondott érsek (Demeter) azért és legát nagy sok pispéket és egyházi népeket egybe győjtván, és sok szegények bódogok hozájok gyűlvén, vevé fel az szent testet, és vivé Szent-Lőrinc mártírnak egyházában Buda felött, Mindszent havának tizennegyed napján, azaz Szent Bereck konfessornak másod napján;» stb. «Remete Síz Sz. Pál ösönknek kihozásáról.» Közli Toldy: Magyar szentek legendái. Pest, 1859. 152. 153. l. Ujabban: Nyelvelmléktár. Budapest, 1876. V. 463. 464.

tractus ad Colocensem archiepiscopatum, eundem claris moribus et doctrina adornavit. Anno 1370), István szerémi püspök (F. Stephanus ordinis generalis in episcopatu Sirmiensi vitam agens regularem, præmium in cælis recepit. 1577), Szakolyi János csanádi püspök («B. F. Joannes Zakoli, episcopatu Ganadino (!) deposito, ordinem D. Pauli ingressus, eum vitæ mira sanctitate adornavit; archiepiscopatum quoque Colocensem sibi oblatum reiecit et plenus bonis operibus cælum adiit a. 1494»), valamint dicső elődjének, a róla Gellérthegynek nevezett helyen vértanúi halált halt Szent Gellértnek arczképét, ki a fölirat szerint: «e Palæstina Paulinum Eremum in Ungariam primus intulit et coluit.» Szent Gellért borotvált fejű, csak nagy agya fölött van olyan forma üstöke, minő a XVII. századi magyarok közt volt divatban. Zsinóros fehér ruha van rajta, mellette vörös süveg; a földön látjuk elterülve, körülötte pogányok, kik agyonkövezik Mártiromságának ily ábrázolata egyedül a mondsee-i codexben foglalt Gellért legendára támaszkodhatik.

Érdekes és ritka példány Frater György képmása, melynek fölirata:

F. Georgius Martinusius, primum ordinis generalis, deinde episcopus Vesprimiensis et S(acræ) R(omanæ) E(cclesiæ) cardinalis, regni Ungariæ thesaurarius et gubernator, a perfidis occisus. Vindicante Deo cædem innocens declaratus. A^o 1551.

Végre ott van még, tudtommal egyetlen, eddig ismeretlen képe, Báthori Lászlónak, a biblia legrégibb magyar fordítójának, a kit legelőbb kellett volna említenem. Báthorit vörös kordával övezett pálosrendi fehér ruhában látjuk, összerogyva, öt barát által fönntartva, támogatva. Képe alatt e sorok:

B. F. Ladislaus Bathoreus, mundi spretis illecebris, rigorem vitæ monasticæ constantissime tenuit et missæ sacro peracto officio, in manibus fratrum lætus expiravit. A^o 1457.

Ez a kép is, miként a többi, nem annyira művészi, mint inkább történelmi érdekű. Nemcsak azért, mert jóformán ez a legrégibb magyar író, kinek immár arczvonásait ismerjük; hanem azért is, mert e kép, Báthori László halálának esztendejéről pontosan értesít. 1457 van oda írva, holott eddig haláláról határozott dátumunk nem volt; Orosz és Toldy, Eggerer nyomán, csak annyit tudnak róla, hogy úgy 1456 körül halt meg («sanctissime obiit circa annum 1456»).

A magyar és lengyel pálosok közti kapcsolat folytán, féligmeddig magyar számba jöhet maga a csensztochovai fő-fő ereklye, a *Regina Regni Poloniae* csudatévő képe. Ez a kegyelemkép, a zarándoklatok célpontja, «Fekete Szűz» nevet visel. Az ájtatos hagyomány szerint *

* (Andr. Eggerer) Fragmen panis corvi proto-eremitici. Viennae, 1663. p. 172.

Szent Lukács evangélista festette Jeruzsálemben («imago Thaumaturgæ Virginis à D. Luca Hierosolymis depicta, inde Constantinopolim, post in Russiam translata») a Szent-Szűz cziprusfa asztalának deszkájára. A Boldogságos Szűz képe görög izlésben van tartva, vagyis aranyos mezőben, feketés barnára van kifestve. A kisdéd Jézust látjuk Mária bal karján, a mint jobbát áldásra emeli, míg bal kezében könyvet tart. A Szent Szűz sötétbarna arcán két, függőleges mély vágás nyoma látszik, melyet egy tatár, vagy némelyek szerint egy svéd katona ejtett volna rajta. Mindkét alaknak fejére, drágakövekkel ékes, cifra nagy koronát helyez két-két angyalka.

Egyébként, a csensztochovai kép igen kicsiny és jelentéktelen. Ébenfa oltáron áll, mely négy oszloppal s hat ezüst angyalkával van díszítve. Az oltáron s körülötte jobbra-balra, tömérdek fogadalmi tábla, s fogadalmi jelvény: ezüst vagy viasz kéz, láb, szem, fül, s több efféle emberi testrész, mely a csudatévő Boldog Anya közbenjárása folytán gyógyult meg.

A Fekete Madonna mellképének másolatai nálunk is igen elterjedtek. Özvegy báró Pető Jánosné varasdmegyei Lepoglaván a csensztochovai Boldogságos Szűz képmásával díszített oltárt állíttatott még 1672-ben.¹

1720-ban a borsodmegyei sajóládi pálos monostor fundamentomába falaztak be a csensztochovai Boldogságos Szűz képével díszített emlékermet; ugyanott öt év múlva Baranyay Ferencz táblabíró ugyanannak tiszteletére oltárt állíttatott, mely 1731-ben nagy ünnepélyességgel vitéztett át a sajóköroői egyházba,² hol valószínűleg most is megvan.

A csensztochovai Máriakép jelenleg is látható a budapesti egyetemi templom főoltárán, valamint az esztergomi Bakocs-kápolnában, úgy hogy nálunk is a legismertebb szent képek közé sorozandó. Engem például itthon figyelmeztettek arra a sajátságára, hogy akármiként forgassuk, nézzük bár jobbról vagy balról: Szűz Mária mindenkor a szemünkbe néz. A kép történetét is magyar ember, ú. m. Vanoviczi János, 1646-ban az újhelyi és a ládi klastromok vicarius, ³ majd a pálosok titkára és

¹ Benger: *Annalium eremi-coenobiticorum ord. fratrum eremitarum S. Pauli primi eremitæ* vol. II. Posonii, 1743. p. 107.

² «A. 1720. die 28. Julij. Lapis fundamentalis pro conventu Sajó Ladiensi Ordinis S. Pauli primi Eremitæ in Comitatu Borsodiensi impositus est, cum reliquiis S. Casti Martyris, S. Iucundi Martyris, Sanctæ Theodoræ Martyris, cerâ Innocentii XI., numismate B. Virginis Czesztochoviensis.» — «(1725) Mense Decembri sumptibus Perill. Domini Francisci Baranyay Inclyti Comitatus Borsodiensis Tabulæ Judiciariæ Assessoris curata est ara lateralis B. Mariæ Virginis Czesztochoviensis honori.» «(1731) Ecclesia item Keremiensis accepit suam novam tabulaturam, . . . ad quam ex ecclesia Ladensi translata est ara Beatæ Virginis Czesztochoviensis», etc. Acta et connotata rerum memorabilium residentie Sajó Ladensis, Ordinis S. Pauli primi Eremitæ. Országos levéltár kincstári osztálya, Acta Paulinorum, Fasc. 188. a

³ Orsz. levéltár. Acta Paulinorum. Fasc. 61.

procurator generalisa adta ki 4-rétű 44 lapra terjedő munkában. Ennek teljes címét, mint könyvészeti ritkaságét, a csensztochovai könyvtár példánya után, s adalékul műtörténelmi irodalmunkhoz, nem tartom fölöslegesnek im itt közölni:

Breve relatione della prodigiosa imagine della madre di Dio di Chiaromonte Cestechoviense in Polonia, ouer di Constantinopoli. Tratta dall' istoria latina del R. P. Guilielmo Gumpenger della compagnia di Giesù. E le notizie della vita di S. Paolò, primo romito, istitutore de' monaci solitarij; L'vna e l'altre date in luce dal M. R. P. Giouanni Vannouiczi dottor di s. teologia, e procurator generale dell'ordine del sodetto S. Paolo primo romito. Con l'occasione dell' apertura della chiesa, et ospitio del medemo (!) ordine, vltimamente venuto dall' Vngheria in Italia, e fermato nel mezzo della via felice, che guida à S. Maria Maggiore. All' Eminentiss. e Reverendiss. Principe il Sig. Card. Flavio Ghigi (!) prefetto della signatura di giustitia, etc. In Roma, per Michele Ercole. MDCLXXI. Con licenza de' superiori.

A csensztochovai könyvtár, párját ritkító díszszel van berendezve. Mennyezetén freskók, talaja váltakozó fehér és fekete márvány, oldalain remekmívű rózsafa-burkolat, melyet — mint Pater Eusebius Rejman, rendi könyvtárnoktól értesültem — egy ide vetődött magyar paulinus készített. Szép munkáját, a bejárat fölött, rakottmívű ébenfával így jelölte meg:

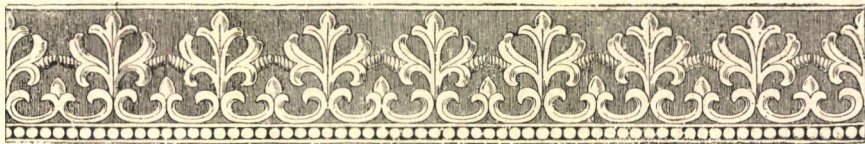
Fecit R(everendus): F(rater): Gr: Wo: Anno Domini: 1739. In C(laro). M(onte). C(zenstochoviensi).

A kincstár is tele van magyar emlékekkel, melyek közt legnevezetesebbek Báthori István kardja és fészülete, valamint a Hedvig királyné, Nagy Lajos leánya által a klastromnak ajándékozott szebbnél szebb, drága gyönggyel és skóffiummal kivarrott dombormívű mise-mondó ruhák, melyek mintegy párjai az esztergomi kincstár példányainak.

Látnivaló, hogy Csensztochova Fényeshalma (Clarus mons, lengyelül Jasnagóra) valóságos magyar múzeum. Sajátságos véletlen, hogy félezredéves fennállása alatt, bár a kolostor állandóan összeköttetésben állott velünk, csak épen a megsemmisítése előtti tizenkettedik órában kutatta át s írta le egy magyar ember. 1887 szept. 1-ig tartózkodtam ott, s már f. évi január havában orosz katonaság szállotta meg a monostort, kiverve onnét a barátokat. Gyűjteményei, mint a többi lengyel gyűjtemények, bizonyára Szent-Pétervár, Moszkva, Kiev, Vilna és Varsó császári közgyűjteményeibe fognak vándorolni. Mert az oroszok nem érik be országok és népek hódoltatásával; ők, miként hajdan Gusztáv Adolf és I. Napoléon: a műkincseket is hadizsákmánynak nézik s diadaljelekként küldik hazájokba.

Ballagi Aladár,

LEVELEZÉS.

I. LEHÓCZKY TIVADAR. A BORSÁN ÉS HETÉBEN TALÁLT BRONZ-RÉGISÉGEK. Borsa másként Borzsova magyar népes falu Beregme-gyében a Borsa folyó jobb partján, nem messze a Tiszától és Mezővári nevű városkától, melynek déli szélén az azt keletről környező Borsa és délnyugati ol-dalát érintő Tisza közötti félszigeten feküdt a magyarok bevonulásakor már fenn-állott *borsovai* vár, melyet tradíció szerint a vitéz magyarok harmadnapí vívás után bevettek és elrontottak. Nem messze Váritól pedig fekszik e termékeny síkságon *Tarpa* nevű híres magyar kuruczváros, melynek határában számos ős-kori halom emelkedik, melyben durva *hamvedreket* és bögréket találtam; az e környéken fekvő Hete helységben pedig igen gyakran nemcsak arany-karikák, hanem különféle bronz művek is kerülnek napfényre. Így, hogy az előbbi lele-teket, melyek az Archæologiai Értesítőben már érintettek, ismételve ne említsem, csak arra szorítkozom ez alkalommal, hogy az 1886-ik évben szántás alkalmával *Horváth István* földbirtokos benczeháti tanyájához tartozó, a csarodai határhoz közel a Csaroda folyótól, mintegy 200 méternyire fekvő sivar agyagos szántóföld-jén, mely azelőtt erdő volt, egy csomó bronz műre (állítólag 20 darabra) akad-tak, melyekből sok utánjárás után következő tárgyak kerültek gyűjteményembe:

1. Egy igen szép alakú *lándzsacsúcs*, mely 14 1/2 cm. hosszú; tokja 5 1/2 cm. hosszú s 2 cm. átmérőjű; a kétélű csúcs, melynek közepén kiálló díszes borda húzódik, 9 cm. hosszú s közepén 2, lent kiálló végén 3 cm. széles.
2. Egy vas-tag *karika*, síma, 7 1/2 cm. átmérőjű, közepén 1 1/2 cm. vastag, végein hegyes.
3. Egy vonalakkal recézett *karperecz*, 7 cm. átmérőjű, 2/3 cm. vastag, végei behajtvák.
4. Egy más hasonló reczés karperecz két töredéke.
5. Egy 2/3 cm. vastag, 7 cm. átmérőjű reczés karika.
6. Egy ugyanoly 6 1/2 cm. átmérőjű.
7. Egy kis vékony, 4 cm. átmérőjű síma karika.
8. Egy 1 1/2 cm. vastag, négyélű 8 cm. átmérőjű karika.

Mint tudom, néhány darab még Horváth István hetei földbirtokos urnál van, kinek a lelhely közlését is köszönhetem.

Hogy a szomszéd *Gulács* helység határában szintén gyakran találatnak bronz és arany őskori ékszerek, az e lapokban is felhozott már. Annálinkább érdekes tehát, midőn 1886. évben értesültem arról, hogy *Borsa* helység határa-ban, a falu északi végén fekvő *Hiderdeje* nevű ligetben, síkföldön, faírtás alkal-mával, 60 cm. mélyen a földben agyagedényben különféle bronz tárgyak kerül-tek napfényre, melyeket a lakosok elkapkodtak s melyekből a következő tár-gyak jöttek 1886 augusztus hó 5-ikén birtokomba:

I. *Vésők*. 1. Egy 10 cm. hosszú, 3—4 cm. széles, tokos, apró füllel. 2. Egy 9 cm. hosszú, 3 cm. széles, tokos, füles. 3. Egy 10 cm. hosszú, 4 cm. széles, tokos, füles, vége csonkított. 4. Egy 8 cm. hosszú, 3 cm. széles, tokos, felső vége hiányos. 5. Négy vésőtöredék, kettő ezekből füles. Mintájuk az itt előfordulni szokott vésőkétől nem tér el. II. *Sarló*, három töredék. III. *Kések*. 1. Egy 8 cm. hosszú, $1\frac{3}{4}$ cm. széles, lent csücskös, fent görbített, csonka. 2. Egy $7\frac{1}{2}$ cm. hosszú, $1\frac{3}{4}$ cm. széles, vékony penge, alsó vége lapján kissé behajtott. 3. Tíz darab 3—6 cm. hosszú késpenge-töredék. 4. Egy 6 cm. hosszú, $2\frac{1}{4}$ cm. széles behajtott késtöredék. E kések is az itteniekhez, különösen a nagycsongovaiakhoz hasonlóak. IV. *Lándzsák*. 1. Egy 10 cm. hosszú, $2\frac{1}{2}$ cm. széles kétélű lándzsa, alsó tokos vége. 2. Egy igen szép művű lándzsacsúcs töredéke; ez $6\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 5 cm. széles, kétélű, a közepén kiálló bordával. V. *Kapcsok és lemezek*. 1. Egy $5\frac{1}{4}$ cm. átmérőjű kerek reczés lemez, közepén 1 cm.-nyi kerek díszszel, melyről egy 1 cm. széles, horgosan görbített és $2\frac{1}{2}$ cm. hosszú kapocs kiáll. 2. Egy 6 cm. hosszú és 4 cm. széles, három vonallal díszített lemeztöredék. 3. Egy $3\frac{1}{2}$ cm. lemeztöredék. 4. Két darab $2\frac{3}{4}$ cm. hosszú, 2 cm. széles behajtott és peczekkel ellátott kapocs. Ugylátszik, e lemezek szíjakon hordattak. VI. *Karikák és hajtűk*. 1. Egy 8 cm. hosszú, $\frac{1}{2}$ cm. széles vékony karperecz töredéke. 2. Egy 5 cm. átmérőjű $\frac{1}{4}$ cm. vastag finom reczés sodrony-karika. 3. Egy 12 cm. hosszú vékony négyszögű sodrony-karika. 4. Egy $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú, négyszögű, szeg-alakú töredék. 5. Egy $5\frac{1}{4}$ cm. hosszú, $\frac{1}{2}$ cm. széles lapos rudacska. 6. Egy 4 cm. hosszú keresztekkel és vonalakkal ékített hengertöredék. 7. Egy öt cm. hosszú sodrony-hajtű, tetején $\frac{2}{3}$ cm. átmérőjű, vonalakkal díszített dudorral. 8. Egy 2 cm. átmérőjű, fent domború, lent 1 cm.-nyire kiálló négyfelé osztott kupakszerű gomb. 9. Egy 4 cm. hosszú, vonalakkal díszített karika töredéke, melyhez lent egy $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi rézlemezke ragadt. 10. Egy 3 cm. hosszú, 1 cm. vastag karika töredéke. VII. *Különfélék*. 1. Egy baltának dudorban végződő kerekfoka, mely éles és 5 cm. átmérőjű, vonalakkal díszített. 2. Egy kétélű *kardpengének* 3 cm. hosszú és 4 cm. széles, vastag bordával ellátott töredéke. 3. Egy $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú, $1\frac{1}{2}$ cm. széles és fél cm. vastag rudacska. 4. Egy másik $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 1 cm. vastag. 5. Egy $4\frac{1}{2}$ cm. hosszú, $2\frac{1}{2}$ — 3 cm. széles kétélű öntvény. 6. Egy $4\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 2 cm. széles és $1\frac{1}{4}$ cm. vastag öntvény. 7. Hét darab $2\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{2}$ cm. nagyságú alakatlan öntvény. Ugylátszik, mind e tárgyak átöntésre szánt töredékekből állottak.

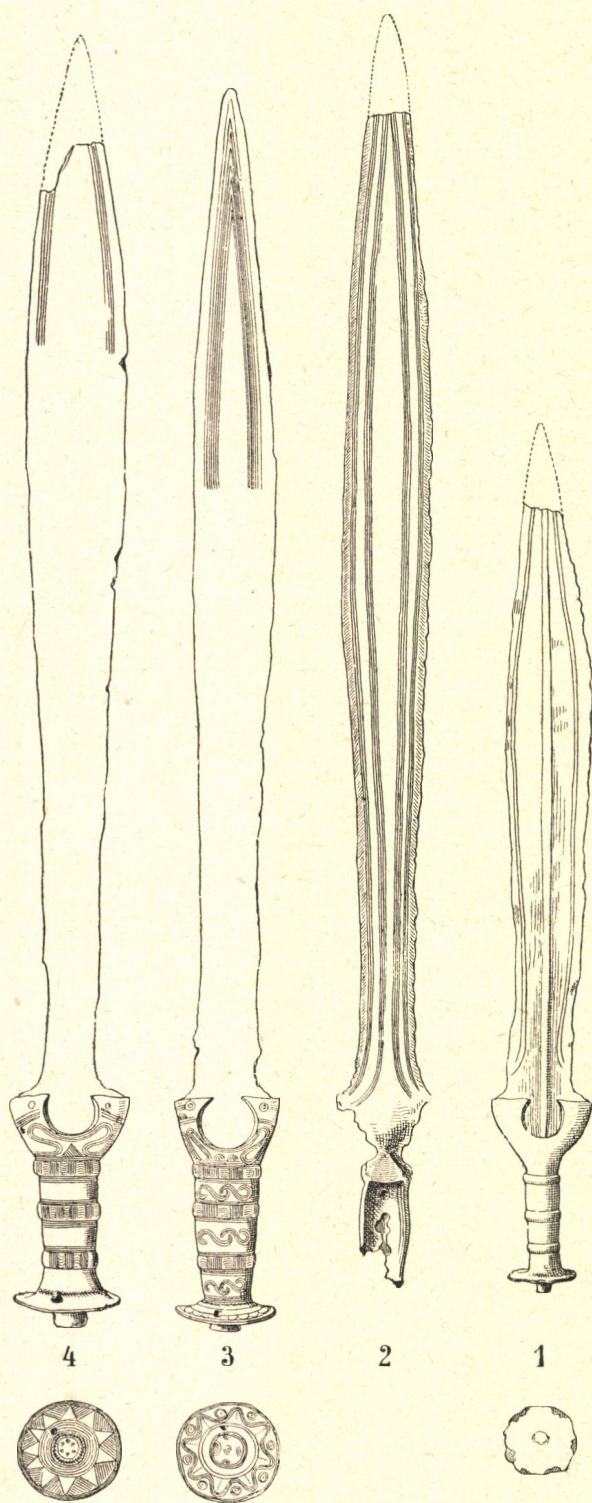
Munkács.

Lehóczky Tivadar.

II. KUBINYI MIKLÓS PÓTLÓ KÖZLÉSE A KOMJÁTHNAI BRONZ-LELETRŐL. A gazdag bronz-leletből, melyet ily czímen az Arch. Értesítő múlt évi folyamának utolsó füzetében (385 és kk. l.) volt szerencsém ismertetni, e napokban ntiszt. Tomik József úr, komjáthnai plébános szivességéből még három kard és egy tör jutván birtokomba, múltkori közleményem kiegészítéseül ime sietek ezekről is számot adni.

Alak és díszítés tekintetében, mint a mellékelt ábrákból kitűnik, ezen kardok is teljesen hasonlóak a már korábban leírtakhoz, kivéve talán a 3-dik sz. alatti kardot, melynek töredezett alsó vége azt látszik bizonyítani, hogy a markolat

ném mint a többi kardnál tapasztaljuk — bronzba, hanem csontba vagy fába lehetett foglalva.

A rajzunkon látható sorrendet követve, ime itt következik a kardok részletes leírása :

1. sz. A kard egész hossza : 950 mm., melyből esik a pengére 475 mm., a markolatra 75 mm., a nyújtványra 30 mm., a bűcsőkre pedig 10 mm. A penge legnagyobb szélessége 46 mm., a nyújtvány felett 27 mm. A korong átmérője 50 mm. A kard hegyéből mintegy 60 mm. el van törve s hiányzik. Valamint a kard maga, úgy annak disztése is kevésbé finom kivitelű. Az öntvény érdes, helyenként likacsos. Halványzöld patinája, főleg a pengén, horzsolt. (4. ábra.)

2. sz. A kard egész hossza 635 mm., melyből a pengére 520, a markolatra 75, a nyújtványra 35, a bűcsőkre pedig 5 mm. esik. A penge legnagyobb szélessége 40 mm., a markolatnyújtvány felett 28 mm ; a korong átm. 45 mm. A kard teljesen ép s úgy a kivitel finomsága, mint a gazdag disztés tekintetében a bronzipar valóságos remeke. A hajszál-finomságú párhuzamos vonalak (13), melyek a kard hegyét a penge-él mindkét oldalán 200 mm. hosszúságban disztik, oly szabatos kivitelűek, hogy

szinte azt a benyomást teszik, mintha egy külön e célra szolgáló eszközzel s egyszerre húzattak volna. S ugyanily præcis kivitelű a kardmarkolat és korong diszítése is. A penge éle a nyújtvány felett 20 mm.-re fűrészhöz hasonló bevágásokkal van ellátva. A kard jól fentartott s csak a penge élén helyenként lepatogzott patinája halvány-zöld színű. (3. ábra.)

3. sz. A kard egész hossza 570 mm., melyből a tulajdonképeni pengére (t. i. a nyújtványra szánt rész levonásával) 495 mm. esik. A markolat — ha az azon látható szeg-lyukak után ítélhetünk — eredetileg csont vagy fa-burkolattal lehetett ellátva; hossza a penge elhajlásától 75 mm. A penge legnagyobb szélessége 40 mm. A kard hegyéből mintegy 50 mm. hiányzik. A pengét egész hosszában két, a kard alakját követő párhuzamosan lefutó, s a markolat-nyújtvány táján elhajló hármas-, illetve négyes vonal-csoport diszíti. Ezen kívül a penge élén mindkét részről halbordához hasonló vonal-diszítmény látszik. Az öntvény érdes, patinája ép, de egyenlőtlen zöld színű, sötét-barna foltokkal tarkázott. (2. ábra.)

4. sz. *Tör.* Hossza: 390 mm. Ebből esik a pengére 295, a markolatra 65, a nyújtványra 25 és a бүcsөkre 5 mm. A penge, melynek hegyéből mintegy 40 mm. hiányzik, két oldalt a tör élével párhuzamosan lefutó kettős vonallal van diszítve. A tör közepén végig futó borda magasan kiemelkedik. A penge szélessége 30—37 mméter. A kissé horzsolt szélű korong átmérője 10 mm. A tör patinája ép, tündöklő zöld színű. (1. ábra.)

A fentebb leírt kardokkal és törrel kiegészítve a legújabb komjáthnai bronz-lelet 16 kardot, egy kard-markolatot és két tör, összesen tehát 19 darabot foglal magában; oly tekintélyes szám, mely a leleteiről eddig is híres Komjáthna falut kétség kívül hazánk legkiválóbb bronzkori lelhelyei sorába emeli.

Árva-Váralján, 1888 márczius elején.

Iff. Kubinyi Miklós.

III. MIHALIK JÓZSEF ŐSKORI TELEPRŐL LIPTÓMEGYÉBEN.

Liptó-Sz.-Miklóstól alig negyedórányi távolságban észak felé Nagy-Bobrócz és Andrásfalu között, szemben a szentmiklósi vasúti állomással, két év előtt Eördögh Alajos földbirtokos téglagyárat építtetett. A téglagyártáshoz szükséges agyagnak a helyszínén való kiásása mély gödröket eredményezett, melyek falain a dombot alkotó kőzetek rétegei láthatókká váltak. Nevezett földbirtokosnál egy izben tett látogatásom alkalmával egy urnadarabot vettem észre, melyről azt mondta, hogy a téglagyár melletti telepen találták. Első dolgom e téglagyár melletti telep megsemlélése s annak tüzetesebb megvizsgálása volt. 1886 szeptember 21-dikén öcsémmel, Mihalik Lajossal és Takáts József barátommal — kik munkámban ez öszön segítségemre voltak — a föld felszínétől 2 cm.-nyi mélységben, egy 15 m. hosszú, 15 cm. vastag kulturréteget találtam a gödör déli falában. A réteg sötét barna humuszból állott s telve volt cserépdarabokkal, melyek gyurmája s vastagsága egymástól lényegesen különbözött: quarcz, földpát és csillámszemekkel bőven megrakott, vörösre, feketére, sötét barnára kiégetett, vagy teljesen kiégetetlen volt, vastagsága 03 cm.-től 2 cm.-ig terjedt. Nevezettekkel azonnal hozzáfogtam az ásáshoz, minek eredménye számtalan cseréptöredék volt, de ezek között nem találtam kettőt olyat, melyeket mint egymáshoz tartozókat össze-

illeszteni lehetett volna. Végére azonban a figyelmes ásás három edénytöredéket juttatott napvilágra, melyeknek együvé tartozása azonnal feltűnt; sikerült is azokat úgy egymáshoz illeszteni, hogy az edény, ha nem is képezett teljes egészet, mégis háromnegyed részben előtűnteté eredeti alakját. Magassága 7 cm., legnagyobb szélessége 10 cm., köralakú alapjának átmérője 16 cm., alakja kehelyszerű. Fala 0.9 cm. vastag, kiégetetlen sárgásbarna agyag, homokszemcsékkel telisden teli gyúrva úgyannyira, hogy ezáltal felülete egészen érdecsé válik. A kis edény gyűjteményemben van elhelyezve.

A további kutatás e rétegben még számtalan féltényérnyi cserépdarabokat eredményezett, melyek azonban minden együvé tartozás nélkül valának egymásra halmozva s oly nagy edényektől származtak, hogy azokat összeilleszteni már csak e miatt is teljesen lehetetlen volt.

A réteg e cserépdarabokkal kimerült. Bármennyire kutattam is utána, holt talajnál egyebet nem találtam többé, bár az ásást ugyanezen évben még nyolcz napon át tovább folytattam volt. A gyakori őszi esőzés végére is lehetlenné tette a képlékeny agyagos helyen való további kutatást s így 1886-ban felhagytam azzal, hogy 1887-ben annál szorgalmasabban folytassam.

Az 1887-ik évben eszközölt agyagkiásás a földnek újabb rétegeit tette szemlélhetővé, mi megint újabb kulturréteg felfedezésére vezetett. Az említett mélyedések északi oldalában egy 15 m. hosszú s 10—80 cm. vastag, égetett agyagrétegből és fekete humuszból álló, szén- s edénydarabkákkal, itt-ott csonttöredékekkel behintett kulturréteg húzódott, melynek feltárása szorgos gondomat képezé. Jóformán az egész év nyári szaka e munkában telt el, a minek folyását a lépten-nyomon fellépő urna- s egyéb edénytöredékek gondos kiemelése csak lassította. A kulturréteg legalsó része vörösre, kiégetett agyagrétegből áll. Az agyagréteg nem képez összefüggő egészet, mert az óvatos ásás fél-, egész-, sőt kétökölnyi darabokat hozott napvilágra. A gyurma tiszta agyag, csak kevés homokszemekkel és likacsos, mi annak egykoron növényi alkatrészekkel történt összegyúrását árulja el. Majdnem mindenik darabon megtaláltam azt a mély, homorú, keresztmetszetében félköralakú benyomást, melyet a rohácskai præhistorikus telepen is felfedeztem.*

Bármennyire kutattam is egyéb emlék után, leszámítva a kosárszámra szedett és szedhető edénytöredékeket, lehetetlen volt valamit találnom, bár a rétegben, az urnadarabok között s a tüzelőhelyen a hamurétegben több helyütt találtam gránit, quarczit-tömböket és homokköveket, és bár ezek közül a legtöbb feketére és vörösre volt égetve, az emberi kéz minemű nyomát sem vettem észre rajtuk. Megemlíthetem még, hogy a kiásott számtalan cserépdarab közt egyetlen egyet sem találtam olyat, a melyik czifrázattal birt volna. 1888. április hó 20-án Péntek Farkas tanártársammal kirándultunk a telepre, hogy azt újból agnoszkáljuk, mert remélhető volt, hogy a hosszú tél tömördek hava s annak olvadó vize új rétegeket tett szemlélhetővé. Várakozásomban nem csalatkoztam, mert a gödör északi falában, a már fentebb említett 15 m. hosszú kulturréteget még kiválóbban láttam keresztmetszetben feltárulva. E kulturréteg alatt, a fel-

* Lásd Arch. Ért. Új folyam VIII. 144.

szintől 60 cm.-nyi mélységben, egy urna domború oldalát pillantottam meg, de mert ásóeszközökkel nem valánk ellátva, annak napfényre hozatalát április 24-ére halasztottam, a mikor is Frankl Rezső vasuti állomási főnök és Platzer mérnök urak társaságában az urna kiemeléséhez fogtam. Az ásás a ragadós, súlyos és összeszáradt barna agyagrétegben — melyben az urna, nyílásával felfelé, egyenesen állott — igen nehéz volt különösen közvetlenül az edény falánál, s daczára, hogy a legnagyobb elővigyázattal éltem, az urnát lehetetlen volt teljes állapotában kiemelnem, minek oka még az edény nagymérvű megrepesztettségében is keresendő. Ehez számítva még azt a körülményt is, hogy az urna fala a tavaszi nedvesség és beszívargás által némely helyen egészen el volt mállasztva, beláttuk, hogy lehetetlen azt mint egészet kiemelnünk, azért tehát a legnagyobb súlyt tartalmának megvizsgálására fektettük. A 9 mm. vastag falu, minden díszítés nélküli, sima szájú s két púpos füllel ellátott urna magassága 52 cm., legnagyobb átmérője 30 cm., köralku alapjának sugara 5 cm. volt. Tartalma sötétbarna föld vala, kisebb cserépdarabokkal és apró fenyőfa-szénnel keverve, minek szorgos és gondos átvizsgálása után egy 23 mm. hosszú, háromszögalku tűzkő darabka került napfényre. Egyik oldala rendkívül keskeny élben, másik oldala pedig szélesebb hátban végződik, s ez utóbbi mésznemű kéreggel van bevonva, mi a tűzkőtárgyak régiségének egyik jellemvonását képezi. A tűzkő hegye le van törve, de azért világosan látható, hogy az kés vagy szúróeszköz hegyét képezte. A kassa-oderbergi vasut építése alkalmával Majláth Béla úr Andrásfalu közelében, az attól keletre eső nagyobb terjedelmű tőzeföldből álló lapályos réten bronzkori őstemetőre akadt, a hol körfallal kerített 83 sírfészekben 300-nál több urna találtatott, melyek cserepeket, csontmaradványokat, bronz tűket, karpereczeket és gyűrűket tartalmaztak.* Az általam feltárt telep a Majláth Béla úr által felásott őskori temetőtől csak mintegy 400—500 méternyire van kelet felé, közvetlenül egy kis patak felett emelkedő s dél felé nyílt domboldalon, föltehető s valószínű tehát, hogy ezen telep és a fentebb említett temetkezési hely között szoros összefüggés forog fenn. A hely topographiai és geologiai fekvése, s az eddig általam eszközölt kutatások arra mutatnak, hogy itt egy nagyobb kiterjedésű őskori telepnek kell elterülnie, melynek az eddig napfényre került területe még csak kicsinyke részét képezi azon telepnek, mely okvetlenül felfedeztetnék; ha a kutatás a megkezdett iránytól észak felé folyik. Így felfedezhető lesz annak központja is, mely érdekes leleteket ígér. *Eördögh Alajos* úr, a telep tulajdonosa, kinek tudományszeretete és áldozatkészsége megyénkben közismeretű, megígérte, hogy a telep szakszerű felásatásához segédkezet fog nyújtani, a miért, de eddigelé is tanúsított szíves előzékenységeért el nem mulaszthatom, hogy e helyütt neki meleg köszönetet ne szavazzak.

Liptó-Szent-Miklóson, 1888. május elején.

Mihalik Főzsef.

IV. FENICHEL SÁMUEL. A SZ.-UJFALUSI ÉS PACZALKAI KATLAN-SÍROKRÓL. A) Nagyenyedtől mintegy 4—5 kilométernyi távolságra, DDK. irányban a Maros balpartján fekszik Szász-Ujfalú nevű község, mintegy össze-

* Arch. Közl. VIII. köt.

olvadva Tompaháza nevű községgel. Utja elébb a Tövis felé haladó országuton vezet (2 klm.), honnan balra térve DK. irányban csakhamar elérjük a Marost, a melyen átkelve a faluba érünk. A balparton felfelé, keleti irányban, nem messze a falutól, berkes félszigettel szemben omladozó parthoz érünk, hol saját-ságos temető látható. Az itt lévő sírok fölismerése igen könnyű. A rendesen sárgásszinű altalajban, különböző nagyságú és saját-ságos alakú üregek átmetszetei láthatók, melyek szén-, csont-, hamu-, cseréptöredékekkel és feketés televényfölddel vannak betömve. A sírok fenekéi és oldalai gyakran veresre vannak égetve olyan-nyira, hogy igen élesen tűnnek ki a sárgás altalajból. Ezen látszólagos üregeket síroknak és mivel mindig katlanszerűleg ki vannak vájva és égetve, katlansíroknak nevezzük.

Az évről-évre folyton szakadó partban mindig táruznak fel ily katlansírok. Több mint valószínű tehát, hogy a nevezett Maros-parton elterülő síkon mintegy 160 lépésnyi hosszúságban egész ily temető van. A sírok elszórva, gyakran mintegy csoportokat alkotva fordulnak elő. A sírok feletti síkon a telep nyomai észlelhetők.*

Ezen sírokat 1884 tavaszán Herepei Károly tanár úr fedezte fel, hol a nevezett partban 120 öl hosszában 14 ily, alakra és nagyságra eltérő, de tartalomra azonos katlansír profilja volt látható. Ezen 14 sír még az évben a felfedező Herepei K. úr által feltáratott. A felbontott sírok 6 főcsoportra oszthatók. Mélységök 70—180 cm.-ig, szélességök 70—300 cm.-ig terjed. A feltalaj vastagsága 30—40 cm. között váltakozott. A 14 sírban talált mellékletek a lehető leg-szegényebbek voltak. A festett és díszített agyagedénytöredékek, üvegdarabok és egy-egy a tűz és az erős oxidáció miatt már felismerhetetlen vastárgy, képezték az egyedüli leleteket. Egész edény, váza, fegyver stb. teljesen hiányoztak a lelet tárgyai közül. A bronznak legkisebb nyoma sem volt e 14 sírban. A cserép-edénytöredékek közül különösen a festettek tűnnek ki. Ezek finom agyaguak, jól veresre kiégetve és korongon készíttetek. Barbár jellegű, szabad kézzel készített cserép nagyon kevés fordult elő.

1887 június havában, midőn e helyet ismét meglátogattam, újabb vizsgálás szempontjából 160 lépésnyi hosszúságban 12 ily sír átmetszete volt látható. Ezen 12 sírt én bontottam fel. Alakjai némi részben eltérnek az 1884-ben Herepei Károly tanár úr által felbontattaktól és 5 főcsoportra oszthatók. Mélységök 120—240 cm.-ig, szélességök pedig 1—5.5 m. között váltakozott.

Az 1884-ben Herepei K. úr által felbontott 14, és az általam 1887-ben feltárt 12, tehát összesen 26 sírszerkezet következő volt. Miután az üreg a lehető legjobb geometriai pontossággal elkészítettett, oldalait és fenekét előbb jól kidöngölték, azután kitapasztották. Igen sok esetben vagy a gyors száradás kedvéért vagy a kiégetésért tüzet raktak bele, mit onnan következtethetünk, hogy a tapaszrétegben igen gyakoriak a benyomkodott széndarabok.

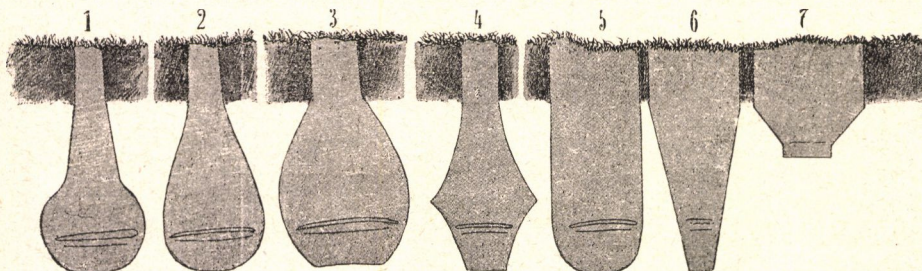
Ha kiszáradt, rendesen fenekére 4—12 kisebb-nagyobb követ dobtak.**

* V. ö. Dr. J. Undset «das erste Auftreten des Eisens in Nord-Europa» 75. l. Silézia. Ratibor környékén felfedezett katlan-sír temetővel.

** Herepei K. tanár úr az általa felbontott 14 sírnál csak egy esetben constátálta, hogy a fenekén kő lett volna.

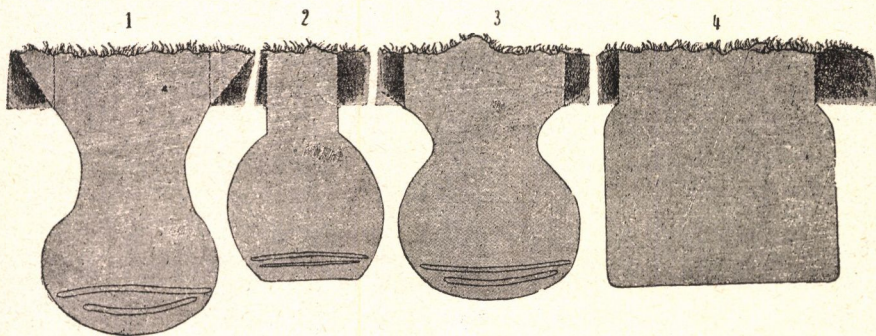

E kövekre földet hánytak oly formán, hogy egy síkot alkosson ; erre szívós agyagból egy erősen megdöngölt, kisimított réteget készítettek, a mely mindig veresre van kiégetve. Ezen agyaglapra tették le az emberi hulla égetett maradványait egy kis halmocskába gyűjtve. A hulla legtöbb esetben igen jól meg van égetve és a máglya (?) szénével, hamujával némileg összekeverve. Csak igen ritkán látható egy-egy borda vagy koponya csont rész félig szenesedett marad-

SZ.-UJFALUSI KATLANSÍROK.

ványa a hullamaradványokat tartalmazó hamuban. Egyetlen egy esetben sem voltak tisztán kiválasztva az ember hullamaradványai, mint pl. azt az urnákban találjuk, a mi mindenesetre több gondot és nagy ügyességet igényelt, hogy a hulla úgy állíttassék fel a máglyán, hogy maradványai külön tiszta helyre essenek. Többször észleltetett e hamuban, hogy félig égetett állati csont részek is fordulnak elő, a melyek mindenesetre mint áldozati állatok kerülhettek oda. Leggyakrabban úgy tűnik fel, mintha a hulla minden melléklet nélkül égettetett

PACZALKAI KATLANSÍROK.

volna meg és tétetett volna a sírba ; ez esetben mégis a hamuban talált tárgyak az égetés után tétettek e hamuba, mivel az égetés nyoma nem látszik rajtuk, például egy vasfibula, a mely szintén egy katlansír hamurétegében fordult elő. Legtöbb esetben a viselt vagy melléje tett tárgyakkal együtt égették meg ; a mit azzal indokolhatunk, hogy a legtöbb itt talált vastárgy inkább a tüztől, mint oxidációtól van megtámadva olyannyira, hogy azok fölismerése teljes lehetetlenség. Gyakran a hamuhalmazt egy 10—15 cm. vastag agyagréteg fedi be.

Ezen sírok többnyire egy-egy individuumot tartalmaznak, de az 1887-ben fölbontottak között egy olyan is volt, melyben egymásfelett két hulla maradványai

fordultak elő. Herepei K. tanár úr, az 1884-ben felbontattak között egy olyan sírra bukkant, a melyben az emberi maradványokat tartalmazó hamuréteg háromszorosan fordult elő egymás felett.

Tehát e sír három egyént foglalt magában.* Ezen kettős vagy hármas sírok semmi eltérést sem mutattak s a mellékletekben éppen oly szegények voltak mint a többiek.

Igy néznek ki gyakrabban rend szerint a katlansírok, de találunk olyanokat is, a melyek már első tekintetre is elárulják, hogy lényegesen különböznek a rendes szerkezettől. Ezekben az egész üreget úgyszólván egyöntetű, többnyire szürkés vagy sötétszürke cserép-, szén- és csonttöredékekkel kevert föld tölti be. Az üregek döngölése, kitapasztása vagy kiégetéséről egyetlen egy esetben se lehet szó. Legjobban jellemzi őket az, hogy az emberi hulla maradványait tartalmazó hamu soha nincs elkülönítve, hanem szabálytalanul és figyelem nélkül van a töltelék közé keverve. A hullaégetés itt mindig a legtökéletesebb; félig égetett csontok itt csak igen ritkán fordulnak elő. Erdemesnek tartom itt kiemelni, hogy ezen szerkezetű sírok alakjai mindig a legegyszerűbbek és készítésük kevesebb ügyességet igényel. A mellékletekben sem szegényebbek, mint a többiek. Diszített és festett cseréptöredékek mindig nagy számmal fordulnak elő a sír minden részében. Sajátságos, hogy feltűnő sok, többnyire összehasogatott csonttöredék van. Ha mellékletek fordulnak elő, úgy azok egyaránt a sír minden részében lehetnek. Több esetben e sírokról azt a benyomást nyerjük, mintha csak pusztá konyhahulladékokkal töltött gödrökkel volna dolgunk.** De mivel — bár ritkán — de mégis néha szenesedett emberi maradvány is van, föl kell tennünk, hogy sírok. Az ok, hogy miért nem különítették el az emberi hamvak az ily szerkezetű sírokban, még csak nem is sejthető.

A lelt mellékletekből végül mint legjellemzőbbeket kiemeljük a következőket. Volt egy hosszukás lapos *tálca* töredéke vörösre égetett finom agyagból, öble körül vonalas díszű kereten, ezen túl a vége felé három ágacska forma idom van bemélyítve. Nyilván olyfajta terra sigillata áru, minő a római provinciákban széltiben előfordul. — Egy terra sigillata edény töredéke, melynek oldalán három domborműves idomtalan futó állat látszik. — Sárgás agyagu barnára festett edénytöredék párhuzamos mélyedésekkel. — Edény töredéke, a széle felől dudoros, alatta a széllal párhuzamosan futó két vonal, lejjebb a sárga alapon vörösre festett zigzeg dísz, legerősebb kihajlásán két vonal és ez alatt fésűvel készült barázdás szallag. — Kerek edény feneke közepett gömbölyű dudorodással. — Agyagos orsógomb — festett edénytöredék — kerek edény hornyolt szélű darabja. — Uvegtöredék (edényfűl?) tíz végigfutó mély barázdával. — Vasfibula, melynek rajzát idemellékeljük. — Sodronynyal körülcsavart karika — kerek és hosszukás gyöngyök.

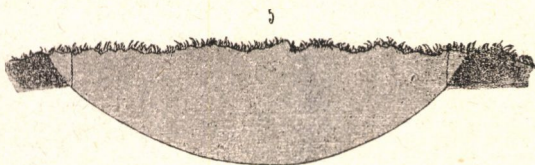
B) *Paczalka* nevű falu Nagyenyedtől DK. a Maros balpartján fekszik. Az ut Enyedről Sz.-Ujfalun keresztül Tompaháza, Lőrinczréve és Megykeréken

* V. ö. Dr. J. Undset «das Auftreten des Eisens in Nord-Europa» 157. lap (Westpreussen) Dr. Tischler által fölbontott katlansírokkal.

** V. ö. ugyanott 52—55. lap (Vukovitz) és (Pommern) 248. lap.

át vezet e faluba. A falutól északra 400—500 lépésnyire van egy a Marosba szakadó patak. Ezen patak mindkét omladozó partjaiban csaknem egymás mellett láthatók e sírok fekete profiljai. A Maros balpartjában is tűnnek elő némelykor ily sírok. Ezen sírok felett elterülő síkon nagy telep nyomai észlelhetők. A part metszeténél 40—45 cm.-nyi kulturrétegben mindig fordulnak elő a telep bizonyítékai.* E temetőt szintén Herepei K. tanár úr észlelte először, ugyanazon évben, a melyben az ujfalusiakat, de akkor csak 4 sír volt látható, a mely még az évben a felfedező által feltáratott. 1887. július havában, midőn e helyet újból megvizsgáltam, hat katlansír alakja volt látható a szakadozó partban, melyből ötöt feltártam, egyet a hely hozzáférhetetlensége miatt elmellőztem. Ezen feltárt sírok alakjai nem mutatnak semmi eltérést az ujfalusiaktól, csak-hogy sokkal nagyobbak voltak. Mélységök 3—4 méter, szélességök pedig 200—250 cm. volt. Háromban az emberi maradványokat tartalmazó hamuban elkülönítve találjuk. Kettőben pedig összekeverve föld és hamuval.

PACZALKAÍ SÍR.

A mellékletek e sírokban is a lehető legszegényebbek ugyan, de mégis feltűnőbbek, különösen kettő érdemel figyelmet. Egy négy méter mély, 230 cm. széles, különben rendes szerkezetű és alakú; ilyen katlansírban a felszíntől 380 cm.-nyire egy teljes 1.5 méter hosszú kutya csontváza feküdt oldalt fektetve félköralakban, mintegy hozzásimulva a katlan síralakjához. Mellette 18 cm. egy síkban, egy erősen oxidált 15 cm. hosszú, 45 cm. széles egy élű hegyes vas kés (tőr) feküdt. E kutya nyaka körül valami vaskarika már oxidált nyoma volt észlelhető. A kutyát sok és felette nehéz kövekkel takarták be, úgy hogy a súlya alatt a csontok összetörték. E kutya talán a sír lakójának kedvencz állatja volt. A hullamaradványokat tartalmazó hamuban csak egy 16 cm. hosszú fejes vasszeg volt, mely aránylag kevésbé volt oxidálva. Külömben jellemző, hogy itt az emberi csontok csak félig voltak megégetve és több borda és koponya-darab szenesedett maradványa volt feltalálható.

Egy másik sír azért tűnik fel, hogy fenekén K. irányban egy kis ép edény volt.* E fazékban szén, hamu és kövér televényföld volt.** Jellemző alakját fonadék díszítés veszi körül. A többi sír csak edénytöredékeket tartalmaz, mint egyedüli mellékletet. Van köztük egy tál feneke, belül benyomkodott díszítéssel,

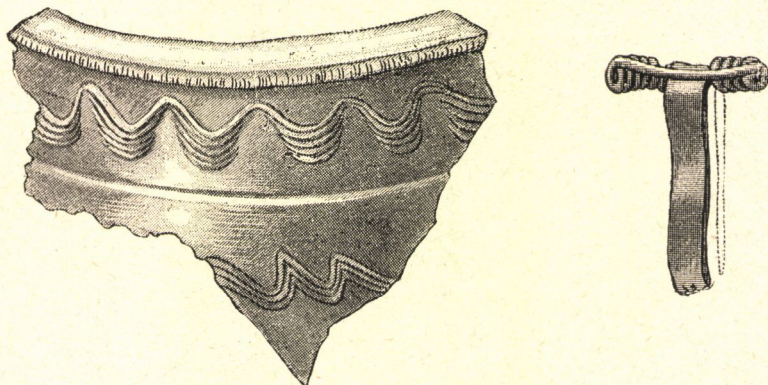
* A nagyenyedi Bethlen-főtanoda régiségtárában e telepről a következő tárgyak őriztetnek: egy bronz fibula, 2 vasnyilhegy, 1 bronz edény fenék és 1 drb agyaggyöngy.

* Hogy katlansírban ép edény fordult elő, arra példát Undsetből is láttunk. 396. o. és 158. oldal.

** Valószínű, hogy e kövér televény a bele tett áldozati ételből származik. (?)

mely növénylevelet és halakat ábrázol. Továbbá föltűnő egy fazék pereméje két soros alakú benyomkodással. Undset ily sírokban előforduló benyomkodó diszítést a szlávoknak tulajdonítja.* Legjellemzőbb egy két soros 6 vonalú hullámdiszítésű (bekarczott) edény perime és hasonló hullámos diszítés, de nagyobb van egy váza töredékén és egy nagy dolium periméjén. Közismeretű, hogy e jellemző hullámos diszítést szintén a szlávoknak tulajdonítják.

Itt is, mint Ujfalunál találtunk egy csontvázat, de már nem a katlansír közelében, hanem egytől mintegy 8 m. távolságban. A váz egy csak 5 cm. széles, 140 cm. hosszú és 200 cm. mély üregben feküdt fejjel ENy. s lábbal DK.-nek hanyat fektetve. Jobb kezében egy 38 cm. hosszú vas eszközt (kard) tartott, mely az erős oxidáció miatt már széthullott.

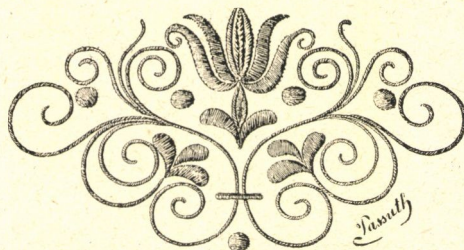
Erdemesnek tartom megemlíteni, hogy e katlansír temetőhelyen még urna-temetkezések is fordulnak elő. A földművelők munkaközben már többször bukkantak ily hamuval töltött nagy fazekakra, de mindig összetörték. Egy falusi ut készítésénél, mely e temetőt szeli, szintén akadtak ily urna-sírokra. Nyugoti Poroszországban szintén akadnak közösen előforduló katlan- és urnasírokra.

Az itt leírt sírokhoz hasonlóak előfordulnak még Maros-Décsén, Tompa-házán (?) és Szász-Sebes mellett. És csaknem bizonyosan állítható, hogy egész Erdélyben a Maros völgyén előfordulnak, de pontos föltárásuk még hátra van.

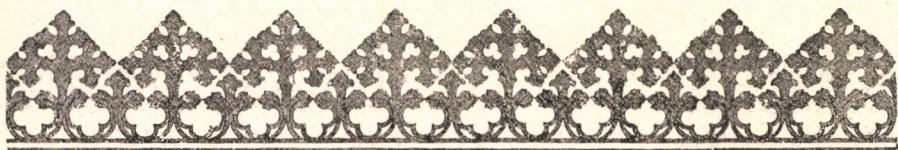
N.-Enyed, 1887. december 14.

Fenichel Sámuel.

* Silézia 76. oldal. Undset.

IRODALOM.

BUNYITAY VINCZE SZILÁGYMEGYE KÖZÉPKORI MŰEMLÉKEI. Budapest, 1887. 8° 46 l. A váradi püspökség monographiájáról ismeretes szerző szeretetteljes gonddal és buzgalommal nyomozta Szilágymegye regényes völgyein és hegyein a multak építészeti emlékeit és kutatásairól e tartalmas füzetben ad számot. Közel harmincz műemléket tanulmányozott a szerző a helyszínen és a legtöbbről majdnem kimerítő leírást ad. Csak azt kell sajnálnunk, hogy a képeket, melyek a munkát kiegészítik, nem lehetett szintén közzétenni. A Szilágyság kicsiben hazánk középkori műtörténetével ismertet meg bennünket; van ott jellemző minta minden stílusra a román kortól a barokk ízlés koráig.

A legrégebb három temploma a megyének a ködi, ákosi és somló-ujlaki. Az első csak romjaiban maradt, de alaprajza mutatja, hogy árpádházi időből való klastromi egyház volt; szerző szerint valószínűleg a szent Margit meszesi apátsággal azonosítható, melyet eddig több helyen hiába kerestek az írók. Az *ákosi* téglalapítségű négy tornyú román bazilika; szerző azt tartja, hogy az Ákos nemzetség monostora volt és a nagyvárad négy tornyú székestemplom adta hozzá a mintát. A *somlyó-ujlaki* román templom Vatta nemzetségének köszöni eredetét; tornya igen csinos és hajójában jellemző román félkörű ívsor maradt fenn.

Zilahon már eljutunk az átmeneti stílusba; a XIII. század közepe táján talán Gál erdélyi püspök építette templomát. Talán egy századdal utóbb épült a *krásznai* egyház, teljesen kifejlődött csúcsíves stílusban. A templom hajdan valószínűleg bástyákkal birt és szükség esetén támadás ellen védhető volt, mint sok erdélyi és felföldi templomunk. A krásznainak majdnem édes testvére a *hadadi*, most református kézen lévő templom. Hajdan a Jakchiaké volt, kikre a kastély kertjében heverő két vörösmárványú sírtábla töredéke emlékeztet. De nem Hadad, hanem Kusaly volt e híres nemzetség főhelye, ott állott hajdan a váruk azon a magaslaton, mely manap is «várhegy» nevét viseli.

A vártól délre talán a szűz Máriáról címzett templom állott hajdan. Most már csak a XV. század elején épült templom van meg, mely hajdan clarissáké volt, most reformátusok birják. A Hunyadiak korában épültek a *magyar-keczeli*, a *kraszna-horvái* és *szamos-ardói* két falusi templomok. A magyar-keczeli templomban a késő csúcsíves szentség-ház érdekes. Régibb nálánál a szamos-ardói, melyet a Drágfyak építettek. Tanúság reá a Drágfyak címere, mely eredeti módon a templom déli falának legkeletibb táján ki van faragva. Eddig ezt az emléket nem ismertük: fekvő horgonyt ábrázol a dombormű, melynek nyele alatt és felett egy-egy hatágú csillag látható. Hasonlókép megőrizte számunkra a *nagyfalui* helvét templom szentélye a Losonczi-Bánffyak legrégibb monumentális címerét: a halmon álló kiterjesztett szárnyú griffet. Nagyfaluban a «klastromtető» és «barátrét» elnevezések megmentették egy régi pálos klastrom emlékét. Egy órányira Nagyfalútól a hegyekben sűrű erdő közepette a régi *Valkóvár* romjai láthatók, falai háromszögben épültek — az okmányok tanúsága szerint — már 1316 előtt állottak. A nagyfalui egyházzal egyforma ízlésű a *tasnádi* templom; valószínűleg vingarédi Geréb László építette, hogy mikor? megmondja a szentély gyámkövéen látható évszám 1476 = 1476. A templom déli ajtaján levő vas-zárat remekműnek mondja a szerző, rajta az évszám 1697 és M. L. betűk.

Így eljutván a csúcsíves stílus végső évtizedei felé, a szerző ezután bemutatja a megye három legérdekesebb templomát, a *menyőit*, a *szilágycsehit* és *szilágysomlóit*. Mind a három abba az időszakba esik, mikor a külföldről, Olaszországból érkezett mesterek a Szilágyságban az új olasz stílust kezdi terjeszteni, mely meg is hódította volna magának a magyarhoni építészetet, hogyha az a nemzedék, mely a XVI. század elején fölkarolta és annyira kedvelte a század első felében vívott harczokban el nem pusztult volna.

A menyői templom alapja és szentélye még csúcsíves, de nyugoti vörös márvány-kapuja már az új renaissance ízlésre vall, ezuttal ismerjük is a mestert, Joannes Florentinus volt a művésze; ugyanő készítette a keresztelő-kutat a menyői templom számára, mely most N.-Váradon a püspöki palotában áll. Désházy készítette mindkettőt 1515-ben, miként azt Bunyitay már más alkalommal, a Századok múlt évi folyamában kimutatta.* Ezúttal a keresztelő-kúton lévő Désházy-címer külön rajzát is mellékli a szövegben. Ez a magyar viselet szempontjából igen érdekes, mert galléros és zsinóros magyar dolmányú magyar vitéz a főalakja, a ki fölemelt jobbájában görbe kardot tart; fején lapos sapka van. Érdekes volna ezt az érdekes címert természetes nagyságban egé-

* Vesd ö. Arch. Ért. 1887. 90—91. l.

szen hű hasonmásban közzétenni, mert nincs sok hiteles magyar costumképünk a XVI. század második évtizedéből.

A *szilágy-csehi* templom építészeti történetét eredeti módon a szentély belső támpillérei elhelyezett címerek évszámai tüntetik föl. 1519-ben épült, 1601-ben elégett, 1604-ben helyreállították és még háromszor 1702-ben, 1752-ben és 1801-ben építették újra. Az alapítás érdeme a Drágfy családé volt, melynek címere szintén ott van a címeres támpillérek egyikén és hogy teljes legyen a templom története, az építész és kőfaragó is megörökítette magát saját személyében a boltozat gyámkövein lévő üres paizsokat tartó arczképes alakokban. A templom talajában Csehy István vajda címeres sírtábláját látjuk 1500-ból, címer alakja: egy koronán ülő s balra néző medvebocs, melynek nyíl szegzi át nyakát; a templomnak régi góthikus fölíratú harangja is van. A szilágy-csehi vár, mely még 1319 előtti időből való volt, rég elpusztult, csak a kútja maradt meg, melynek kámváján ékeskedik egy renaissance ízlésű csinos párkánytöredék.

A legkésőbb csúcsíves épület a Szilágyságban a *szilágy-somlói* templom, alapja és főrészei még góthikusak; építtette 1532-ben Báthory István erdélyi vajda; de vannak rajta renaissance részletek, minő a szentélyből a sekrestyébe vezető ajtó kerete. Egy kis góth minusculás fölíratú harangja 1523-ból, egy aranyozott rézből készült lengyel fölíratú szentségmutató 1606-ból való.

A somlói vár 1532-ben épült, rajta Telegdy Katalinnak, a híres Báthory István anyjának címere. Még tizenkét kisebb falusi templomot ismertett a buzgó kutató, kinek erőt és kitartást kívánunk arra, hogy a váradi püspöki megyéhez tartozó többi vidékeket is rendre ilyen monographiákban ismertethesse, a minő ez, mely szakirodalmunkban igazán hézagpótló.

Sz.

GYÖRIK MÁRTON Görög érmek a pozsonyi ágostai hitv. ev. lyceumi Dr. Schimkó Dániel-féle éremgyűjteményből. Pozsony, 1887. 8r. 138 l. A szorgalmas szerzőnek ez már harmadik lajstroma, melyet az ő gondjaira bízott híres Schimkó-féle éremgyűjteményről közlések. Az első két kötetet annak idején részletesebben ismertettük és megadtuk szerzőjüknek méltó elismerésünket. Ezuttal elismerésünk jó részben a boldogult Schimkót illeti, a ki szerző nyilatkozata szerint kalauza volt nehéz munkájában.

Az antik numismatika sok évi tanulmányt igényel, míg valaki képes akár csak egy 1325 darabnyi gyűjteményről is megbízható és a tudomány színvonalán álló lajstromot elkészíteni. Hogyha azt mondjuk, hogy *csak* ezer és néhány százról áll a Schimkó-féle görög gyűjtemény, akkor arra gondoltunk, hogy a görög numismatikában ez idő szerint hozzávetőleg 30—40000 különböző speciést ismerünk. Mindazáltal bámuljuk egy szerény körülmények közt élt magánember erélyét, szakértelmét és kitartását, mely e nagy cosmost az ő kis cosmosában

oly fényesen tudta legalább a főbb változatok szerint képviseltetni és bizonyára alig van iskola ez országban, mely ilyen kincscsel dicsekedhetnék.

Szerző az érmek elrendezésében lényegileg az Eckhel-féle földrajzi rendszert követte s ez sok újabb kísérlet daczára, mely a görög érmeket máskép kívánta volna fölosztani, még mindig a legjobb, és azt követik a British Museum lajstromának most folyó közzétételében. Ellenben azt látjuk, hogy a berlini muzeum lajstromában, melynek első kötete az imént hagyta el a sajtót* Chersonesus Tauricanál kezdik a sort, tehát nem mint Eckhel s utána Mionnet, Sestini stb. a nyugaton, de Európa legkeletibb szélén. Ez azonban, úgy látszik Berlinben opportunitás dolga volt inkább mint elvi eljárás; azért kezdték itt a közzétételt, mert a lajstrom ezen része volt legkészebb állapotban.

Az érmek meghatározása ellen Győrök lajstromában alig lehet lényegesebb kifogást tenni; a leírás ellen csak azt, hogy a görög és római mythologiai elnevezések használatában nem elég következetes: Neptun, Pallas, Victoria stb. vegyesen egymás mellett szerepelnek. Az érmek nagysága, súlya legnagyobb lelkiismeretességgel van megadva s úgy a föntartás foka is, és ezt helyeseljük, azonban fölöslegesen tartjuk az érték s a ritkasági fok fölemlítését, mert mind a két tétel nem modern eladási lajstromokból, de a század első felében dívó fölfogás szerint lőn megállapítva. Nincs is ennek a két datumnak másutt célja, mint eladásra szánt gyűjtemény leírásában; nem találjuk azt sem a British Museum, sem a berlini gyűjtemény lajstromában. E mintaszerű művekben a Mionnet nem eléggé megbízható művére való hivatkozás sem tapasztalható többé. Ha olykor-olykor fölmerül a hivatkozás szüksége, lehetőleg a legújabb, modern kritikával dolgozó szakemberek dolgozataira, első sorban Imhof — Blumer, Gardener, Babelon, Fabretti műveire szokás hivatkozni; Werlhofot épenséggel csak a legelső elemekkel küzdő kezdőknek szokás ajánlani. Ezt is a Lenormant, Gardener és egyéb újabb szerzők művei tették fölöslegessé. Vidéken lakó szaktársainknak vajmi nehéz görög numismatica dolgában követni az irodalmat, melyben úgyszólván a világ legkiválóbb numismatái működnek közre és hoznak színre évről-évre bámulatosan emelkedő irodalmat. Azért igazságtalanság volna világirodalmi mértékkel mérni, mikor szerzőnek nyilván az volt első sorban szándéka, hogy e gyönyörű studiumra mennél több fiatal embernek módot nyújtson azáltal, hogy kezébe adta az első lehetőséget arra, hogy egy ügyesen összeválogatott görög gyűjteményben eligazodjanak. Ezen céljának a lajstrom kétségtelenül meg fog felelni és közzétételével a lyceum ismét egy lépéssel megközelítette a másik célt is, hogy Schimkó kívánsága, az egész gyűjtemény lajstromozása, megvalósuljon.

A végén csak az előszóra volna egy rövid megjegyzésünk. Szomorú dolognak mondja szerző, hogy közönségünk állítólag közömbös volt az 1886. évi történeti, az 1884. évi ötvöskiállítás vagy az 1876. évi emlékkiállítás tekintetében. E részben nem felelnek meg szerző információi a valóságnak; mert egész hitelesen

* Königl. Museen. Beschreibung der antiken Münzen. I. Bd. Berlin, Spemann. Ez első kötetben csak Thraciáig jut el a szerző (Sallet); ez aránylag kis területről 82 város és fejedelem érmét írja le, melyeknek száma 2360 darab. Ugyane vidéket a Schimkó-gyűjteményben 50—60 érem képviseli.

mondhatom, hogy mind a három kiállítás a közönség legmelegebb pártfogására talált és nagyon kielégítő anyagi sikerrel végződött. E megjegyzés ugyan nem tartozik a numismatikába, de egyszer közönségünket egy túlszigorú szaktárs ellenében meg kellett védenem.

rs.

LUDWIG REISSENBERGER, ÜBERRESTE DER GOTHIK UND RENAISSANCE AN PROFANBAUTEN. Hermannstadt 1888. 18 képpel. Királyföldi testvéreink szorgalmasan gyűjtenek minden adatot, mely műtörténetükre világosságot derít. Nagy-Szeben műemlékeinek ismertetése körül legtöbb érdeme van Reissenbergernek, kinek lelkiismeretes műve a nagyszebeni plébánia-templomról magyar nyelven is megjelent. Ugyanaz a lelkiismeretes gondosság jellemzi ezt a jelen értekezését is. Mennél kevesebb a profán művészet maradványa a régi időkből, annál több becse van azon kevés emlékeknek, mely a százados viharokat túlélte. Nagy-Szeben több ízben pusztult el. Az 1556-ik évi tűzvész 556 házát pusztította, kevéssel utóbb 1570-ben ismét erős tűz tizedelte a város épületeit, 1610-ben Báthory Gábor serege sem bánt épen csínyán a hatalmába ejtett várossal és a mely házak e háromszoros veszedelmet szerencsésen túléltek, legritkább esetben birták a legutóbbi századokban s a jelenkorban az őket ért javításokon és helyreállításokon végig régi alkatukat megőrizni. Még legépebb profán épülete Nagy-Szebennek az ő városháza, mely részben még a XV-ik századból való, belső, a házi kert felé forduló oldalán még legtöbb jellemző része van a csúcsíves korból. Belsejében néhány díszes párkányu ajtó maradt meg és ezek közt legszebb az, mely a levéltárba vezet. A városház régibb része valószínűleg a XV. század végső évtizedében épült. A régibb részén több helyütt látható címér, melynek felső részében oroszlán, alsó részében három csillag van, alighanem Thomas Altemberger n.-szebeni polgármester címere. Altemberger 1491-ben halt meg, és 1470 óta volt a város élén, tehát így Nagy-Szeben legrégibb profán középülete ez időszakban épülhetett. Gothikus ízlésű egész házak rajta kívül nincsenek is, csak ajtók és ablakok, melyek könnyebben kerülhették a pusztulást mint a falak. Legérdekesebb ezekből a plébánia-épület bejáró ajtaja. A késői csúcsíves ízlésű ajtókereten 1502-ik évi fölírtos tábla van alkalmazva. Ezen tábla ellentétben az ajtó tagozásával már renaissance formát mutat, nevezetesen kockás párkánya van, olyan, minő a XVI. századi egyéb nagy-szebeni ajtókon és ablakokon gyakori. Reissenberger renaissance idomok ily korai föltünését Nagy-Szebenben olasz kőfaragó ittlétével véli magyarázhatni (26. l.), a mi nézetünk szerint helyes magyarázat, mert e tény összevág avval a tapasztalással, hogy hazánkban a XVI. századnak már első évtizedeiben több helyütt észlelhető az új olaszos ízlés terjedése.

Más érdekes műtörténeti dátum az, melyet Reissenberger a Roland szobor épülete alkalmából említ; a szobor maga megvan még, de az épület, melyen állott, rég átváltozott, de részletes adatok maradtak arról, hogy az 1550—51-ik években csúcsíves ízlésben helyreállították. Ez volna tehát szerző szerint Nagy-Szebenben a legkésőbbi hiteles példa a csúcsíves építészeti stylus alkalmazására. Az olasz renaissance ízlés sűrűbb elterjedésére Nagy-Szebenben nincs példa. A fönmaradt oszlop-csarnokok, kapuk, ajtók valószínűleg mind németországi minták után készültek, melyek a XVI. század közepe óta mind erősebben érvényesülnek. Talán legcsinosabb ez emlékek közt a Haller-féle ház kapuja 1582-ből. Jóval korábbi a rét-utcai Teutsch-féle házban lévő díszes ajtó, melynek még a mesterét is ismerjük, mert oda jegyezte hogy: TOMAS LAPICIDA A. D. 1552. Ez R. szerint a legrégebbi datált renaissance emlék a Királyföldön (41 l.). A Reispergasseból idézett ajtó egyszerűbb; párkányán H. W. betűk alatt a kőműves neve lappang, melyet még nem sikerült megfejteni; ott van monogramja is és az évszám 1571. A nyolczvanas évekből való egy igen díszes dóriai ízlésű párkánynyal bíró ajtó, mely Palladio-féle minta szerint készültnek látszik, építette C(zirwes) W(eidner) 1582-ben. A négy ajtó között, melyeket sikerült rajzokban is bemutat a szerző, a legkésőbbi az 1581—1599 évekből való, a belső körúton áll 15. szám alatt a szász nemzet házában; a rajta lévő czímer Waida (Vajda) János polgármesterre vall, a ki 1575-ben Maxmilián királytól kapta nemességét. A többiekből még csak a Reispergasseban 7. szám alatt még fönlévő ajtót emeljük ki e helyütt, mert egy jól ismert nagy-szebeni ötvös név betűi és jegye látható rajta:

T. S. 1570., a mit Reissenberger helyesen Thomas Stihnre magyaráz, a jeles művészre, kitől a szendrői díszes kanna (1583) és a Kárász-féle fedeles kupa eredt. Neve így is szól az emlékekben Stim, Stum vagy Stumer; az irodalomban Radisics Jenő méltányolta először érdemeit.

Értekezése végén a szerző még a nagy-szebeni tornyokról és kivált a kaputornyokról értekezik és némelyiknek tájképi rajzát is adja. E védelmi művek festői hatását nem lehet ugyan tagadni, de építészeti szempontból csekélyebb műbecscsel bírnak.

A rajzok egészben sikerültek, csak a fametszetek kissé nyersek; ellenben szerző lelkiismeretes gondossága dicséretre méltó.

F. L.

MAGYARHONI ARCHAEOLOGIA A KÜLFÖLDÖN. A Papst szerkesztése alatt Lipcsében megjelenő iparművészeti folyóirat májusi számában *Radisics Jenő* értekezik a magyar sodronyzománczról. Eredetére nézve azt tartja, hogy az a festett zománczból keletkezett és az u. n. erdélyi zománczról azt hiszi, hogy az meg a sodronyzománczból keletkezett, úgy hogy a XVI. század

folyamatában a sodronyos kereteknek rekeszek léptek a helyökbe. A cikkre Hampel német nyelvű értekezése a sodronyos zománczról adott alkalmat. Ugyanezen füzetről ad méltányló véleményt Schnütgen a *Zeitschrift für christliche Kunst* 2. füzetében. Schnütgen cikkéből megtudjuk, hogy Thewall kölni polgármester birtokában is van egy középkori sodronyos zománczú kehely, mely idomra nézve a klosterneuburgival, diszítéseit tekintve pedig a n. muzeum gombjára hasonlít. Legközelebb közzé is fogja tenni.

A bécsi archäologisch-epigraphische Mittheilungen XI. évfolyamának 2. füzetében *Ortway* a pannoniai földközi út föltevésének tarthatatlanságáról írt, miről annak idején az Akadémiában is értekezett. Ugyanazon füzetben *Téglás Gábor* és *Király Pál* húsz kiadatlan daciai fölíratot közölnek. a.

ZEITSCHRIFT FÜR CHRISTLICHE KUNST. Herausgegeben von *Alexander Schnütgen*, Domkapitular in Köln. I. Jahrgang. Heft 1. Düsseldorf. Druck und Verlag von *L. Schwann*. 1888. Megjelenik havonként; előfizetési ára egy évre 10 márka.

A mily úrt hagyott maga után a «*Kirchenschmuck*» czimű derék folyóirat keresztény műarchaeologiai irodalmunkban: ép oly hiányt van hivatva pótolni az új szakközlöny, melyet Németország jónevű írói múlt évi nov. 11-én Bonnban «*Zeitschrift für christliche Kunst*» név alatt megalapítottak.

A keresztény művészetek terén nagyobb szabású mozgalmat és a mozgalom terjesztésére folyóiratot alig várhatnánk illetékesebb vidékről, mint a Rajna keresztény műemlékekkel dúsan megrakott partjairól, hol a középkori templomok kincstárai az ötvösművészet és textil-műipar termékeiben gazdagok. Vegyük hozzá még a városi és keresztény muzeumokat, valamint a szerencsés kezű magánosok gyűjteményeit, minők Schnütgené Kölnben, Dr. Seufferé Stuttgartban, Krauthé a mainai Frankfurtban stb.; nem is említvén a közel eső belga gyűjtőket, kik — mint Jules Frésart Liège-ben — jelentékeny sorozatokat halmoztak együvé a keresztény művészetek minden ágából.

Előttünk fekszik a folyóirat első füzete, 48 hasábra terjedő tartalmával. A szerkesztő bevezetése röviden, de szabatosan tárja elénk a lap feladatát, melyet a keresztény műarchaeologia elméleti és gyakorlati terén megoldani készül. Az értekezések sorát *Dr. Keppler* tübingai tanár cikke nyitja meg, az urachi St.-Amadeus templomról. Szívesen vettünk volna e cikkben néhány illusztrációt, kivált a tüzetesen ismertekben: keresztelő medencze, szöszék- és Eberhard gróf imaszékéről. Minden tüzetes leírásnál határozottabb fogalmat nyújt a rajz, kivált ha fényképi uton készült. *Dr. Schneider* cikke (Ein Diptychon des X. Jahrhunderts) Figdor Albert ritka érdekű elefántcsont diptychonját tárgyazza, mely *Dietz* koblenzi gyűjteményéből került jelenlegi tulajdonosának kezei közé. — Mélyre ható értekezés, kivált a diptychon kérdéses feliratának szerencsés megvilágítása szempontjából, a mit Schneidernek a szent atyák (sz. Gergely pápa, Ludolphus de Saxonia) irataiból sikerült megoldania.

Az értekezések sorát *Schnütgen* dolgozata zárja be («Bucheinband des XIV. Jahrhunderts mit durchbrochener Metallzier»), a kölni városi muzeumban őrizett becses könyvtábláról.

A rövid közleményekben *Dr. Kraus* ismert nevű archæologus két apróságot nyújt: az egyik püspöki sírirat Verdunból, a másik egy gúnypecsét, melyet Laon-tól nem messze találtak. Mindkét emlékről a Metz városa könyvtárában őrizett kézirat nyomán nyerünk felvilágosítást. Utána név nélkül — úgy látszik nekünk, hogy a szerkesztő tollából — egy XV. századbéli olasz pástortbot leírása következik, melyet krétanemű pastából készült szokatlanabb díszítése tesz érdekessé. A sikerült rajz nagyban elősegíti a leírás élvezését.

Külön rovat van szentelve a kiállításoknak, nevezetesen a XIII. Leo pápa jubileumára rendezett vatikáninak, továbbá a Krefelden múlt év végén (október 11-től november 24-ig) tartott egyházi textil-kiállításnak. Ez utóbbinak kiváló műdarabjairól *Schmitz* fényképész készített felvételeket.

Rövid értesítést nyerünk még az imént megnyílt brüsseli retrospectiv-kiállításról és a belgiumi «Gilde de St. Thomas et de St. Luc» társulatának legutóbbi kiadványáról.

Mindezeknél azonban közelebb érdekel bennünket Zsigmond római császár és magyar király arany bullája, melyet autotypiai másolat kíséretében *Dr. Korth* mutat be. A fukar szavú leírás ikonographia és costume-tan szempontjából nem talált e pecsétről semmi mondani valót. — Megjegyezzük, hogy a pecsét eredetije Köln város 1434. évi május 10-kén kelt privilegiumáról vörös selyem zsinórról csüng. A füzetet könyvészeti rovat, az illusztrációkra vonatkozó magyarázatok és tizenkét oldalon a keresztény művészet különböző ágait gyakorlatilag űző művészek és iparosok czimei, árjegyzékes hirdetései zárják be, melyek jobbra illusztrálvák. Az első füzet egybeállítása ügyes kézre vall. Különösen ki kell emelnünk az illusztrációk sikerült voltát, a mi a vállalat becsét jelentékenyen emeli. — Szívesen adunk azon óhajunknak kifejezést, hogy e folyóirat minél szélesebb körben elterjedve, megvalósíthassa nemes feladatát.

Várad, 1888. május hó 24-én.

Dr. Czobor Béla.

«STARINAR.» A belgrádi szerb régészeti társulat évnegyedes folyóiratának első füzeté a tudós Valtrovity Mihály tanár szerkesztésében, mint minden évben, úgy ez idén is eléggé változatos és gazdag tartalommal jelent meg. A szerb régészeti társulat (Srpskog archeoloskog drustva), mely immár öt év óta áll fenn, nagy gondot fordít a régészeti emlékekben meglehetősen gazdag Szerbiának és a szomszédos területeknek átbuvárlására, s a Starinar-ban megjelenő közlemények nagyban előmozdítják az ország archæologiai ismertetését. Szerbia, mint az egykori Moesia superior tartozéka, a római régiségek révén már az egyetemes archæologia szempontjából is egyaránt nevezetes területtel bír, reánk magyarokra nézve azonban e fontosság annál nagyobb, mert e föld a középkorban jó részben (mint *macsói* bánság) a magyar királyság tartozéka volt, s mert utóbb ez ország még sokáig hazánk nűbéres tartományaként szerepelt. A szomszédos ország archæologiai mozgalmái tehát mindenesetre első sorban érdekelnek bennünket, s azért talán nem végzünk egészen meddő munkát, ha a szerb régészeti társulat munkásságát e helyen figyelemmel kísérjük.

Az előttünk fekvő füzetben hét kisebb-nagyobb dolgozatot találunk. A füzet élén *Miskovity* Jován a szerbiai régi várak közül *Kozsény*-t és *Ravin*-t ismerteti,

melyek a középkorban is nagy szereppel bírtak. Kozsény vára a topizmicze-i hegységben a hasonló nevű folyócska mellett fekszik, s habár környékén római feliratos köveket is találtak már, Miskovity szerint eredete csak a híres szerb dynastiának, a Nemanyjáknak korába nyulik vissza. Az első hiteles történeti adat, mely e várra vonatkozik, az 1184—5. évekből való; a XIII. század végétől a XIV. század végéig élte fénykorát ezen erőd, mert már 1398 táján török kézre került. *Ravin* vára a Timok folyó mellett áll. Ezen erőd főleg azért fontos, mert alapját egy kétségtelen római castrum képezte. A vár alapidoma teljes négyszöget képez, s czikkiró szerint — a mint azt már előtte állítólag Dragosevity szerb régész kimutatta — ezen erősség a Peutingeri táblákon feltüntetett «Combustica» nevű castrumnak felel meg.

A füzet további folyamán *Riznity* Mihály a *vitovnicza*-i régi monostorról szól, mely, mint az épület alaprajza mutatja, a XIII. század elején byzanci stylusban épült és egyike Szerbia leghiresebb középkori műemlékeinek. A monostor és annak temploma állítólag 1218 körül épült, tehát abban a korban, midőn a szerb királyság javában virágzott. A czikkiró csak szláv epigraphiai szempontból ismerteti a monostort, arról nem szól semmit, hogy Szerbiában a byzanci stylus mennyire érvényesült, s hogy a ritovniczai monostor melyik byzanci klastromra vagy templomra hasonlít leginkább. Csak a szláv (glagolita) feliratokat közli, s azok megfejtését kísérli meg; holott a műemlék bővebb építészeti leírása és műtörténeti fejtegetése is kívánatos lett volna. *Dragoity* Márk némely csetinyei régiségeket, nevezetesen az ottani egyházban fenmaradt néhány középkori szláv evangéliumot ismertet, közölve az egyes evangéliumi ó-szláv szöveget; azonban nem mondja meg, hogy ez emlékek mely időből valók. *Valtrovity* Mihály két római feliratos téglát mutat be. E téglákat márczius hóban a Duna melletti Golubinye falu környékén találták, mely Negotintól nem messze esik. Czikkiró a Peutingeri térkép és Prokopius adatai nyomán azt fejtegeti, hogy e helyen a dunavidéki római castrumok egyike, s talán épen a Tierna vagy a Transtierna állott.

Vid Vuletity a korcsuli (Dalmácia) Koszovity-(Cossovich)-féle epithaphium hosszabb feliratát és magát a sírkövet s az azon levő családi címert ismerteti. Ez emlék a mult századból, 1759-ből való. Erdekesebb ennél a tudós szerkesztőnek *Valtrovity*-nek, másik cikke, mely némely szerb egyházi régiségekről szól. E cikk egy hosszabb cikksorozat ötödik részét képezi, s benne egy Vukatin szerb király nevét viselő egyházi öltönyről való bronz kapocs van ismertetve. E bronz kapocs állítólag a XIV. századból származik, s mint a melékelt rajz mutatja, byzanci technikára vall.

Végre *Riznity* Mihály a *Pozserovác* vidéki romokról értekezik, autoptikus vizsgálat alapján. Szól a VII. legio egykori állomáshelyéről, hol a középkorban Brodnice község állott, szól továbbá néhány eltűnt községről s azok templomainak még létező romjairól.

A füzetet rövid egyveleg-rovat zárja be, melyhez négy könyvmatos rajz-melléklet járul. A rajzok közül az első Kozsény, a másik *Ravin* vár vidékének helyszínrajzát, a harmadik a vitovniczai kolostor szláv- és a fentebb említett római téglák latin feliratát, a negyedik pedig két címert (a Zmaity és Koszovity-félét) foglalja magában.

Dudás Gyula.

KÜLÖNFÉLÉK.

NECROLOGIA. Három derék szaktársunkat veszítettük a közel múlt időben. Ujvidéken elhunyt *P. Simon Antonian* a tudós plébános és Bánhegyesen kiszenvedett hosszú betegség után *Gremesperger József* birtokos, ki korábban szenvedélyes éremgyűjtő volt.

P. Antonian mély szakértelemmel és törhetetlen kitartással világhírű örmény éremgyűjteményt létesített, mely valószínűleg a bécsi mechtarista rendházra szállott, hová a boldogult tartozott. Muzeumunkat nagyon szerette és a délvidékről nem egy érdekes magyar éremleletet hozott gyűjteményünknek.

Épügy szerette intézetünket a derék öreg Gremesperger, ő is szenvedéllyel rakott össze az évek során egy éremgyűjteményt, melynek szorgalommal elkészített lajstromát letette kezünkbe.

Ügyünknek mindkettő serény, derék munkása volt és a ki őket ismerte, lehetetlen volt nem rokonszenveznie velök. Emlékük mindenkor kedves és áldott lesz előttünk.

Folyó évi június hó 3-án hosszantartó betegség után kimúlt Marosvásárhelyen jól ismert történírónk *Deák Farkas*. Rómernek hajdan, az egyetemen, búzgó tanítványa volt, Ipolyinak az életben leghívebb követője. Emlékét az archæológiában megóvják közleményei, melyekkel a hetvenes években e folyóirat köteteit gyarapította. Utoljára akkor szállalt föl nyilvánosan, mikor a múlt év végén a heraldikus társulatban kegyeletes és hazafias érzelmű beszédben Ipolyi emlékét ünnepelte meg. Azóta elhallgatott — most már örökre! Nyugodjék békén!

Hampel.

A NEMZETI MUZEUM RÉGISEGTÁRÁNAK GYARAPODÁSA 1888 januáriustól április végéig. A szerzemények száma az első négy hónap alatt a hetven darabot fölülmúlta; a szám ugyan csekély, de van köztük néhány igen fontos emlék, melynek megszerzése múzeumunk számára jelentékeny tudományos nyereség. Egészben kilencz részről kaptunk ajándékot, a többi tizenhat tétel alatt becikkelyezett gyarapodás vétel útján történt.

Az őskori tárgyakon kezdvén a felsorolást, első helyen Chrapek Jenő úr ajándékát, Német-Lipcsén talán tíz cm. hosszú, átfúrt kőbaltát említjük. Rézeszközeink gyűjteménye egy lapos, keskeny vésővel gyarapodott. Bronzfégyvereinkhez járult kard, tör, csákány, lándzsavég; bronzeszközeinkhez egy teljesen ép kés, nyéllel és végén karikával.

Bronzkori ékszereink sora egy érdekes bronz karperecczel gyarapodott báró Radvánszky Béla szíves közbenjárásával; Tisza István ajándékozta, a ki a csonkapapi pusztáról kapta. A karperecz belül üres; fala kívül körben kihajló és sűrűen rakott geometrikus vonalékitéssel van díszítve. Egy kis aranyékszert, apró tekercses láncszemet Pintér Sándor ajándékozott; hét síma karikából összefont kis lánczot kereskedésből szereztünk.

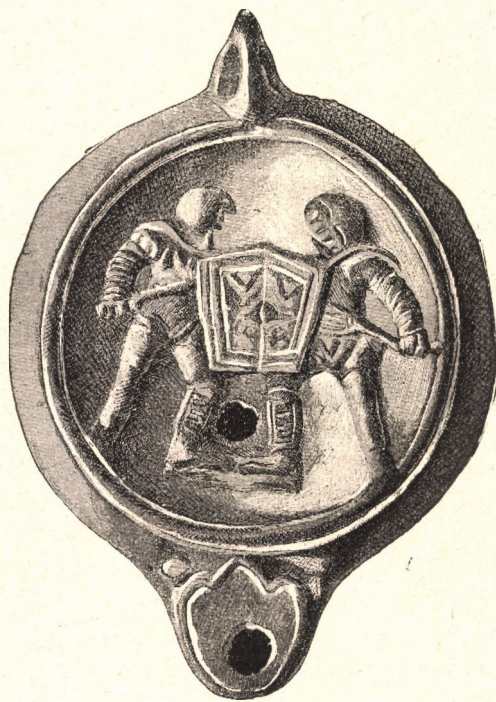
A római korbeli emléksoportot érte a legkitünőbb gyarapodás egy elefánt-csont-szobrocska képében. Az ily anyagból faragott szobrok a ritkaságok közé tartoznak, kivált az ily nagyságú alak, minő a sabariai Bacchusunk, melynek, bár csonkák a lábai, magassága a 25 cm.-en túl megyen. A fiatal isten hátáról állathőr csüng le, melynek bal karjára hulló végében gránátalmákat tart; jobbjá csonka. A szobrocska tárgyánál és művészi kivitelénél fogva alkalmilag még bővebb ismertetésben fog majd részesülni. — Szobrászati díszítése miatt bir némi érdeklődéssel egy római bronzedény füle, míg egy római fogantyús merítő csészét, mely teljesen nélkülözi a díszítést, leginkább épsége miatt szereztünk.

Római agyagműveinkhez csak egy cserép méceses járult, de ez érdekes a rajta kidomborodó gladiatori jelenet miatt. E felső lapot itt rajzban is közöljük. A küzdők fején és nyakán látjuk a sisakot, melynek bőrtoldaléka lehull a nyakukra, testüket bőrpánczél, karjukat és alszárukat körülköztözött bőrsin védi, egyéb védő fegyverük a hosszukás kihajló paizs, támadó fegyverük a rövid kard.

Antik üveg karpereczeket, apró korongokat és egyéb üvegtöredékeket ajándékozott Majláth Béla.

Két ezüstékszer a római korból különös figyelmet érdemel, az egyik karperecz, mely egyik végén kigyófejnek látszik, a kigyó testét utánzó külső kerületére bevett pont- és vonaldíszek ugyan már nagyobbára lekopvák, de még valamennyire fölismerhetők. A másik ékszer, melynek rajzát ide zárjuk, szintén karperecz, de tágabb átmérőjű, több hajlású és talán inkább a felső kar díszítésére szolgált. Az érdekes ékszer hazánk keleti részéből való, a hol az ilyen fajta ékszerek legsűrűbben találhatók; Rómer a fontosabb analógiákat mind összeállította folyóiratunkban.*

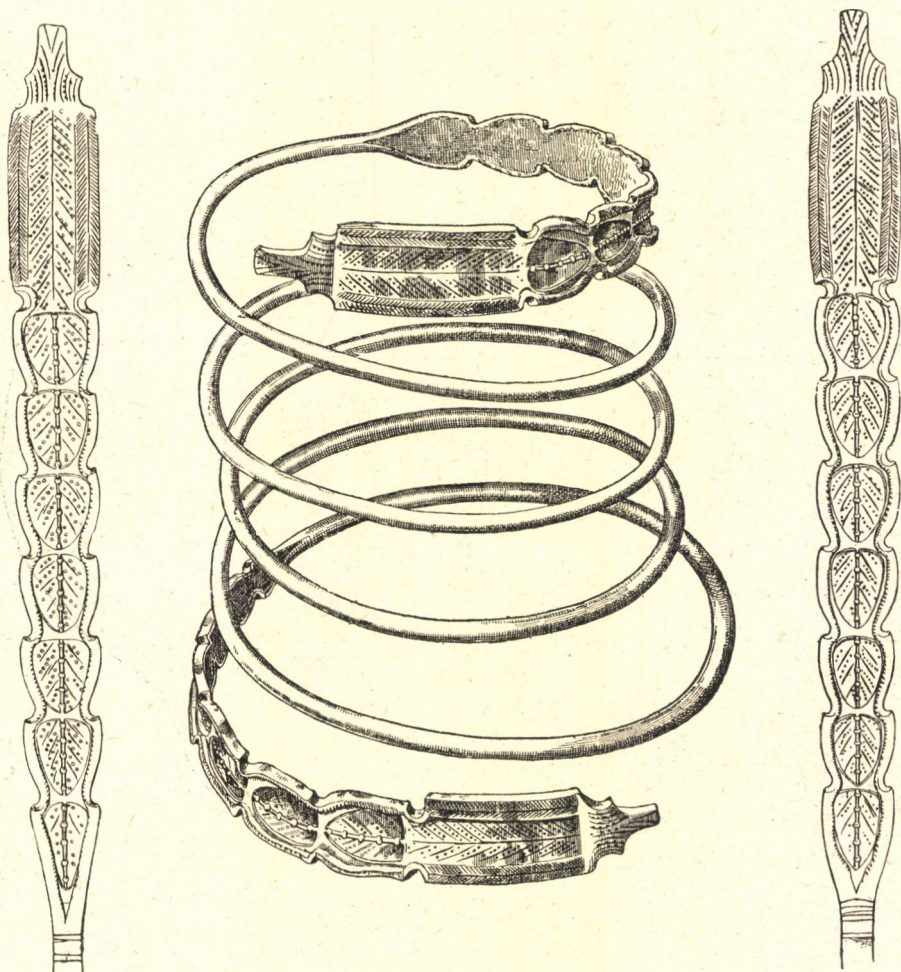
A jellemző ez ékszereken az, hogy a barbár ötvösök, a kik készítették, ked-

* Arch. Ért. 1886. A nagyváradai ezüstlelet 204—207; 385—392.

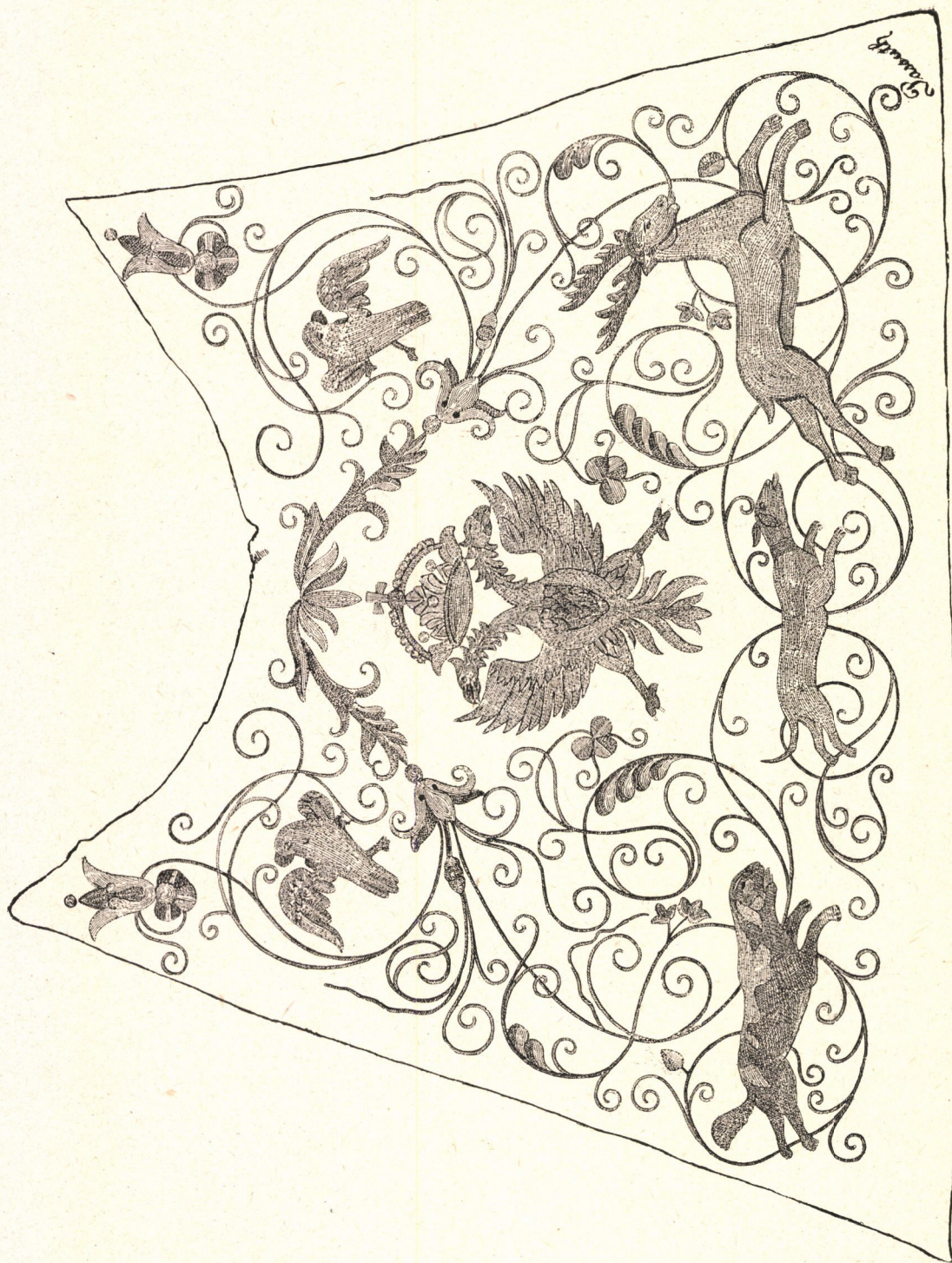

vették a kalapácsolást és szerették a poncczal való dolgozást. A disztés főelemét valami levélféle képezi s ezen sajátzerűen modoros levéldommal a barbároknál a keleti tengertől idáig egy bizonyos időben, a római imperium első századaiban sűrűn találkozunk. Az is jellemző, hogy ebben a korban szerették a barbárok az ékszereket ezüstből készíteni és ez előszeretettel tulajdoníthatjuk, hogy annyi

ezüstkincs maradt reánk e korból, kivált Erdélyben. Valószínűleg a görögökkel és a rómaiakkal való kereskedésből kapták a sok ezüstöt és beolvasztották. A ponczokkal való disztés egyszerű mechanikai eljárása miatt lehetett oly kedvelt, hogy nemcsak ékszerekre, de edényekre is alkalmazták, valószínűleg az agyagtechnikából ment át az ércművességbe. Nem tekintjük ez ornamentális ízlést egy bizonyos nép sajátágának, de azt hisszük, hogy miként a La Tène stilus egész Közép-Európában a legkülönbélebb népeknél elterjedt, úgy annak

SELYEMHÍMZÉS XVII. SZÁZADI VADÁSZTARSOLYON A N. MUZEUMBAN.

kapcsán terjedt el ez ornamentika is, és némely helyütt, mint a mi vidékeinken tovább maradt fönn, mint másutt, és némely helyi sajátosságokra tett szert. A kérdéses karperecz végein félreismerhetlen a kigyófej barbár módon való és öntudatlan utánzása. Nehéz volna megmondani, vajjon antik előminták vagy az éjszaki bronzkor legvégén dívó állatornamentika idomai adták-e erre az okot.

Az ilyfajta állatutánzások valamivel később a népvándorlás korában is divatoztak. Egy kis ezüstcsaton, melyet ez évharmadban szereztünk, észlelhettünk ily reminiscenciát a csat tüskéjének sajátzerű idomításában; szintén jellemző e korra egy cicadaidomú bronzfibula ezüstözés nyomaival. Érdekes továbbá egy korongos testű szijcsat, melynek fölületét vonalas rovátkok szegélyzik, fölületén aranyozás nyoma, karikáját pedig berakott ezüstpontocskák lepik el; e nagy technikai ügyességek daczára a barbárok ízléséről még sem mondhatjuk, hogy tetszetős. A népvándorlási kor későbbi szakaszából valónak látszanak a szent-erzsébeti barbár temető edényei, melyeket onnan mint a muzeum megbízásából végzett ásatások eredményét Csáky Zsigmond tanító úr küldött be.

Korábbi ásatásairól Csáky maga adott számot e folyóiratban. A most ugyanazon temetőben fölászott sírok szegényebbek voltak, néhány hullámvonalas durva edény és egy vaskéscske, ezek képezték a mostani leleteket.

Vác közeléből Homolka József ajándéka gyanánt hozott intézetünknek Grünwald Béla országos képviselő cserepeket s egy ugyanott lelt sajátzerű vaseszközt, mely 24 cm. hosszú (csonka) csúcsbafutó, lapos, legnagyobb szélessége ötödfél cm., legszélesebb részén perimés volt. Nyilván föld művelésére szánt szerzőszám lehetett. A lelet korát még nem lehetett biztosan megállapítani. A középkorból való egy nyilcsúcs és sarkantyú, mindkettő vasból és két vaskulcs.

A hazai ötvösemlékek sorához járult két XVII. századi ezüst pohár; mindegyikén bélyeges poncz, az egyiken két M, a másikon PS látható; előbbi egyszerűbb, mindössze ponczczal bevert néhány virágdíszszel ékes, az utóbbi talpas pohár, talpát kidomborított vadászjelenetek s egyéb állatidomok ékítik. Mindkét pohár aranyozott, de az aranyozás használat által legtöbbször lekopott.

Talán ugyane század elejéről való egy díszes vadásztársoly szarvasbőrből, szélesebb lapján és az osztályok fölé záródó lebbentyűkön selyemhímzésű díszítésekkel, melyek jó renaissance-minták után készültek, a legnagyobb compositiót itt adjuk, a többi kisebb ékítményeket e füzet több helyén alkalmaztuk.* A tarsoly rendeltetésének megfelelőleg, az állatvilág viszi a főszerepet. A kétfejű sas a közepén mint címérállat Rudolf korára és környezetére utal, a honnan az érdekes emlék valamely erdélyi család birtokába jutott, Erdélyből származik és bár a legutóbbi időkig is használatban volt, a selyemvarrások még teljes épségben vannak, bár a színük csak némely védetebb helyen maradt meg frissességében. A színhangulat a zöld, sárga és kék különböző változataiból alakul, vörös csak gyéren akad — a mi a színek ornamentális összeállításában a renaissance óta beállott új ízlésre jellemző.

Pecsétnyomóink sorához egy 1697-ből való járult, a rozsnyói tímárczéh pecsétlője; továbbá két középkori pecsétlő gyűrű, egyik ezüsből, a másik

* A 227., 266., 288. lapokon.

bronzból, mindkettő Szuk Lipót tanár úr ajándéka; és Martinus Bartensché a XVII-ik századból.*

Említendő még Ágoston Antal ajándéka gyanánt egy sárgarézpléhből készült czéhes táblára való czímerféle és Reider Mihály ajándékából egy modern magyar zászlóból kivágtott részlet.

Hampel.

A M. N. MUZEUM ÉREMTÁRA az 1888. január—áprilisi időszakban a következő ajándékok és vételekkel gyarapodott. Ajándék útján *Majláth* Bélától, a Széchenyi-könyvtár őrétől egy nápolyi görög autonom érmet, *Fejér* József csáktornyai uradalmi mérnöktől egy barbár ezüst tetradrachmát kaptunk; római családi és császári érmekeket pedig összesen 16 dbot a következő ajándékozóktól: *Weisz* Fülöp (Budapest), ifj. *Adok* Mihály (Földeák, Csanádm.), *Csáky* Zsigmond püspök-szt.-erzsébeti tanító, *Myskovszky* Viktor kassai főreálisk. tanár, *Schwerer* János (Zombor), *Fascho-Lalosits* földbirtokos (u. o.), *Bambach* Ferencz (Pojána-Lunkány), *Tóth* József és *Lange* Lipót (Budapest).

Magyar éremgyűjteményünk gyarapításához *Csáky* Zsigmond, *Szuk* Lipót, *Lange* Lipót és egy *névtelen* járultak IV. Béla-féle rézérmekek s Hunyady János egy ezüst denárával. Vegyes, osztrák, lengyel és egyéb külföldi, többnyire kisebb ezüst és rézérmekeket (14 db.) ajándékoztak: *Weisz* Fülöp, *Hanga* József, *Jónás* Mihály vallástanár (Tornallya, Gömörm.), *Szopinyi* József (Bp.) s a nemzeti muzeum fáradhatlan gyűjtője *Schwerer* János nyug. adófelügyelő Zomborban.

Intézetünkről egy amerikai magyarbarát *Davis* József a kaliforniai magyar egylet elnöke is megemlékezett, ki *Vadona* János utazó hazánkfia közvetítésével 6 db. apró kaliforniai aranyérmet s egy mexicói ólom szükségpénzt küldött éremtárunknak.

Emlékérmet ajándék útján csak kettőt vettünk, *Perniczay Szaich* Ferencztől (Zombor) a tolentinói (1815 máj. 2—3.) csata kis ezüst emlékérmét és *Záhoday* Józseftől egy, a Petőfi-szobor leleplezése alkalmából származó füles ólomveretet.

Vétel útján ó-kori éremgyűjteményünket csak 5 db. barbár és római császári ezüst éremmel gyarapítottuk, míg a magyar érmekek csoportjait néhány száz darabbal növesztettük. Így egy Morvaországban (Prerau) felmerült Szent István-kori éremleletből, melyet nálunk eredeti épségben mutatott be annak tulajdonosa, 105 bélyeg-varianst válogattunk ki, *Dobóczky* Ignác egykori gyűjteményének gazdag magyar éremsorozataiból pedig 221 darabot szereztünk meg. Ezenkívül 10 db. IV. Béla-féle rézpénzt, 21 db. vegyeskorú kisebb érmet, 12 vegyes és habsburgkori aranyat, 20 I. Ferdinánd és Zápolya János korabeli denár-hamisítványt s egy Bujákról származó, II. Rákóczy Ferencz libertásait tartalmazó nagy leletből (400 db.) 12 dbot vettünk meg.

Osztrák és külföldi éremgyűjteményünk 17 db. XVI. századi tallérral, egy hollandiai s egy török arannyal s 19 db. vegyes lengyel garassal bővült vétel útján. Emlékérmet hármat vásároltunk, egy munkácsi bányász emlékérmét s két kiállítási bronzérmet, melyet egy magyar kiállító triesti és londoni kiállításokon nyert.

* Az utóbbi jelentésben (Arch. Ért. 1888, 178. lapján) becsúsztott hiba helyrehozása kedvéért említtem, hogy az ott szóba hozott tatavárosi pecsétlő 1769-ből való.

Hivatalos úton vette osztályunk a bécsi cs. k. pénzverő 1887. évi vereteit és pedig 3 arany és 2 ezüst forgalmi érmet ; a hazai hatóságoktól beküldött éremleletekből pedig hatot dolgozott fel, melyekből 233 darabot válogatott ki s szokásos díjjak mellett a *borosjenői* leletből 9 db. I. Leop-féle polturát, az *orosi* leletből 76 db. Bethlen Gábor, Gusztáv Adolf és III. Zsigmond-féle garast, a *német-palánkáiból* 26 Hunyady Mátyás korabeli denar és obulust, a *furtaiból* 11 db. XVI. századbeli magyar denárt és schweidnitz-i garast, a *deméndiből* 2 magyar tallért s 92 db. Báthory István és III. Zsigmond-féle lengyel és litván 3-as garast, végre a *bocs-temetői* leletből 17 db. lengyel, brandenburgi és sléziai kisebb ezüstpénzt.

Réthy.

AZ ORSZÁGOS REGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT f. évi április hó 24-én tartotta ez évben negyedik nyilvános ülését Pulszky Ferencz elnöklete alatt. Jelen voltak: Melczer István, Hunfalvy Pál, Majláth Béla, Dr. Réthy László, Dr. Kammerer Ernő, Dr. Szádeczky Lajos és Zsigmondy Gusztáv választmányi tagok, Lenhossék József tanár, osztály-elnök, Kuzsinszky Bálint osztály-előadó; továbbá Dr. Csánky Dezső, Reiner Zsigmond, Barna Ferdinánd, Kálóczy Lajos és Dr. Szombati Ignác, továbbá a titkár és pénztárnokon kívül 30 más hallgató. Az első előadást Dr. Hampel József, «*Hazai ötvösművek Nagy Lajos korában*» cím alatt tartotta, számos emlék rajzát mutatván be. Az értekezést folyóiratunk egész terjedelmében hozni fogja. — Az előadás folyamán előadó a magyar szentek ikonographiájáról is beszélvén, Hunfalvy Pál szólott a kérdéshez, fölemlítve, hogy IV. Béla király leánya Kunigunda, kiből utóbb lengyel királyné lett, szintén a magyar szentek közé tartozik. Róla szól többek között a szép rege, hogy jegybérül sóbányákat kapván, jegygyűrűjét belevetette a sós kutba, ekként mintegy eljegyezve azt magának. A só vele látszott a föld alatt utazni, mert Vielicskán nemsokára egy kiásott sókoczkában megtalálták a királyné gyűrűjét. — Említi még Lajos király tartózkodását Beszterczén és új telepítéseit Rodnán, a melyeket azután Besztercze városának ajándékoz. Ezután még Pulszky Ferencz szólott e tárgyhoz.

A második fölolvast *Tagányi Károly*, «Embertan és embertani földrajz» cím alatt tartotta. Mivel ugymond, — egyfelől az embertan a természetnek az emberre való hatásait, másrészt az embertani földrajz a fajok létezését tagadja — értekező célja kibékíteni e két véglelet egymással, kimutatván, hogy a különböző népek karakterében, történetében és munkásságában, sikereiben vagy hanyatlásában mind a két faktornak: a természetnek, — vagy mint a francziák nevezik — a «milieu»-nek és a fajnak egyaránt döntő szerepe van. Hogy pedig az embertan az embertani földrajz eredményeit megtagadja, ez pedig kétségbe vonja az embertani méréseket, azért csakis e két tudomány hibás módszerét kell okolni.

Az embertan a különböző fajok egyéni jellegét nem képes mostani mérés-methodusával demonstrálni. A mai anthropométria az egyes szerveket tökéletességök fokozatai szerint méri, mértékeit ezen az alapon construálja s az ily módon nyert mérési eredményekben látja a fajbeli különbségeket. Csakhogy ezzel nyilvánvaló tendenciát követ a nyugateurópai fajok javára; mértékei a

legnagyobb mérvben subjectivék és ingadozók, mindenek fölött pedig mérései eredményeinek, számainak miértjét, értelmét semmivel sem tudja igazolni. A szervek azonban és minden különbségeik az egyes organismusokban a leg-szorosabb viszonyban állanak egymással, egymást föltételezik, egymásnak «raison d'être»-jei, következésképpen azok a különbségek, melyek az egyes szerveken kimutathatók, nem tökéletességük kisebb vagy nagyobb fokát, hanem csupán csak azon logikai arányt derítik föl, melyben azok az egyes organismusokban találhatók. Az anthropológiának tehát nem a szerveket, hanem a szervezeteket kell mérnie, tanulmányoznia, s nem mint eddig az egyes hasonló szervek, hanem valamennyinek hasonló correlációja fogja a fajt képviselni. De ezen az alapon aztán az anthropologia a milieu hatását nem fog késhetni tovább föltétlenül elfogadni. Ezt az érintkezési pontot mindeddig még a milieu tudománya, az embertani földrajz, sem tudja megadni. Nagyon is földrajz még s igen kevés benne az embertani momentum. Eddig csak azon földrajzi kereteket tudta megállapítani, melyekben a különböző népek mozognak, s a népek karakteréből csak annyit, a mennyit e mozgás, tevékenység természete kijelöl. Hogy azonban e kereteken belül közvetve vagy közvetlenül a természetnek milyen hatása van a népek egyéniségére, arra nézve eddigelé csak olyan methodusra tett szert, a mely a szépirodalomba igen, de a tudományba nem való. A természet hatását Buckle nyomán természeti képek («aspects of nature») alakjában tételezi föl a népek képzelmeire, csak hogy e hatást egyfelől a tisztán subjectiv pillanatnyi benyomás szüli, másfelől pedig azt csakis az idegenek érzik s éppen az ottlakók maguk soha sem. A természet mindenek fölött climája által hat, oly módon, hogy a légnyomás, a meleg, a világosság stb., — nem mint az embertani földrajz tanítja — csak közvetlen és csakis speciális hatással vannak, hanem ellenkezőleg — éppen az organismus egységes voltánál fogva — a közvetett hatásoknak a bölcsőtől a sírig szakadatlanul működő sorozatát alkotják, s az embert fizikumától kezdve legbensőbb lényéig által alakítják. De éppen azért, mivel a milieu az átalakító erő, hatása nem pusztán önmagától, de föltétlenül attól az emberanyagtól is függ, a melyre hat. Ezért a milieu mindig fajt csinál és hatásai fajról-fajra mindig mások és mások lesznek. Faj és milieu: erő és anyag, mely egymástól soha el nem választható.

Vége titkár tette meg havi jelentését, melynek folyamán, miután a nyári szünetek beállván, a legközelebbi ülés szeptember 25-én leend, fölkérte a tagokat, hogy vidékre rándulván, saját körükben is tegyenek régészeti kutatásokat, s azok eredményéről a társulatot értesítsék; majd *Pásztor József*, gymn. rajztanár, Gyöngyösön taggá választatott, s a havi pénztári kimutatás terjesztetett elő, a melyet e füzet borítékán közlünk. A nyilvános ülés után választmányi zárt ülés következett.

Dr. Szendrei János
titkár.

A «N. MUZEUM JÖVŐJE» hirlapi polemia tárgya volt az elmúlt május hó elején.* Szakember egyik fél nyilatkozataiból sem igen tanulhatott olyat, a

* A Budapesti Hirlap ez idei 105., 108., 117. és 125. számaiban.

mit egyik másik formában már az Arch. Értesítőben mi vagy mások el nem mondtunk volna. Sem a ki a muzeumot megtámadta, sem a ki megvédte nem segíthet bajainkon, melyeket kevés szóba foglalhatunk. E néhány szó: hogy nincs elég pénzünk, nincs elég helyünk és nincs elég szaktudásunk. A míg nem lesz ebből a háromféleből annyi a mennyi kell, semmiféle hirlapi polemia nem változtathatja meg lényegében a jelen helyzetet, a mely különben bel- és külföldi *szakértők* véleménye szerint az adott szerény körülmények között nem válik szégyenünkre.

Hampel.

AKADÉMIAI PÁLYAKÉRDÉS. A folyó 1888. évi szeptember 30-ikán lejár a m. tud. akadémiának a magyar műtörténelemre kiírt pályajutalmának határideje. A kívánt munka következő: «A magyar műtörténelem az ó-keresztény, román, csúcsíves és renaissance korban, képzőművészeti tekintetben.» Ez utóbbi sajtószíven fogalmazott hozzászólásnak alig lehet más értelme, mint hogy az akadémia az építészet, szobrászat és festészet történetét kívánja, az u. n. ipari művészetekét nem. A jutalmat csak önálló becsű műnek ítélik oda; jutalma a Péczely-alapból ezer forint aranyban. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az akadémiára száll.

a.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM RÉGISÉGTÁRÁNAK GYARAPODÁSA 1887-ben. A múzeumi régiségtár igazgatója, Dr. Finály Henrik évi jelentése szerint* a következő emlékekkel gyarapodott a múlt évben az erdélyi múzeum. Két őskori aranykarika, egyike Hunyadmegyéből, másika a Székelyföldről. Az ispánlaki híres bronzleletből, melyet folyóiratunk részletesen ismertetett, öt darab, köztük az egyetlen ép bronzkard, mely a leletben volt. Saturnust ábrázoló bronzszobrocska. Tordáról szobor, mely gyermeket kezénél vezető hölgyet ábrázol, fehér mészkőből, majdnem teljesen ép. A krásznai aranykincs négy rúdjának galvanoplasztikus másolata. Aranyozott áttört művű ezüstöv Medgyesről (XVII. század?) Egy régi kőkorsó. A régi kupa, itcze és meszely eredeti ősmértékei, melyeket a bécsi mértékhatóság hivatal 1823-ban hitelesített. Az igazgatónak panasza «hogy a helyiség szűk és hogy a szekrényekben is annyira vannak a tárgyak összezsúfolva, hogy nem is mutat». A gyűjteményt látogató közönség számára képes kalauz közzétételét igéri a buzgó igazgató.

x.

A MOSONMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET ÖTÖDIK KÖZGYÜLÉSE. Tartatott 1888. febr. hó 11-kén a vármegye dísztermében. Tiszteletbeli elnöke *Simon Gyula* főispán az egybegyült szabad idővel rendelkező tagok díszes koszorúját őszinte örömmel üdvözlölvén kiemelte, hogy ezen egylet 5 évi fennléte óta csekély anyagi erővel, de annál nagyobb buzgalommal oly meglepő eredményeket tud felmutatni, melyekről eddig alig valakinek sejtelve, s oly központi muzeumot alapított semmivel kezdve, mely-

* Lásd a jelentést «az Erdélyi Múzeum-egylet bölcsélet-, nyelv- és történelem-tudományi szakosztályainak kiadványai» V. köt. II. füzetében 163—166. l.

ben a felhalmozott és szépen rendezett leletek tanuságot tesznek, hogy Mosony-megye területén különféle népek laktak, kiknek iparczikkei a mai korban is mintául szolgálhatnak. Ennélfogva örömmel constatálja, hogy az egylet a megye és publicum melegebb pártfogását továbbra is megérdemli.

Megnyitja tehát örömmel annak 5-dik közgyűlését és felkéri *Dr. Sötér Agost* elnököt, miszerint a nezsideri ásatások eredményeit felolvasni sziveskedjék. Ő tehát rövid és velős szavakkal feltűnteti, hogy Nezsider vidékén római sírokat fedezett fel, melyekben a legérdekesebb leletekre talált daczára annak, hogy a sírok szegényebb sorsukat rejtettek, s részben fel is valának már dűlva. — A leletek, a mint a zöld asztalon kiállítva láthatók, a legkülönbözőbb alakú bögrékből, bronz karpereczekből, mécsesekből, érmekből s pipere olajüvegecskékből stb. állanak, melyekben az olaj nyomai még láthatók, továbbá egy ezüst kanál és borostyánkőgyűrűből stb.

Érdemesnek találja tehát, hogy az ásatások folytattassanak, melyek a régiségtárt még több római ereklyével fogják gazdagíthatni, a miről minden hétfőn mindenki meggyőződhetik a régiségtár helyiségeiben.

Miután azonban az egylet az első 5 évi cyclusát befejezé, a maga és tisztársai nevében a mandatumot a közgyűlés kezeibe leteszi. — Mielőtt azonban ez e tekintetben határozná, kéri elnöki jelentését felolvastatni.

Ezt az egyleti titkár — miután nyomtatásban lett szétosztatva — csak fővonásokban teljesíté s a gyűjtemények összegeit s gyarapodását felsorolá.

Erre az elnöklő főispán kijelenti, hogy a közgyűlés véleményét gondolja kifejezni, hogy az egylet ügyei a legjobb kezekben vannak, felszólítja tehát a közgyűlés tagjait, miszerint ugyanazok az egylet vezetése ezután is felkéressenek. A közgyűlés az indítványt éljenekkel elfogadá. A tisztikarban csak annyiban történt változás, a mennyiben Istenben boldogult *Dr. Nagy Kristóf* első titkár helyébe *Őshegyi József* másodtitkár választatott, ennek helyét pedig Morényi Kálmán egyleti tag foglalja el.

Majd a pénztári számadások pontosaknak találtatván a vizsgáló bizottság által, *Mamuliti Mihály* pénztárosnak a felmentvény megadatott, s a számvizsgálók újra egy évre megválasztattak.

Tiszteletbeli tagokul az elnökség két egyént ajánl. Egyik *Deiningner Imre*, a keszthelyi gazdasági intézet igazgatója, ki az egylet megalapításakor nagy buzgalmat fejtett ki, s a régiségtárt több értékes tárgygyal gyarapítá. A másik *Dr. Török Aurél* egyetemi tanár s a budapesti anthropologiai muzeum igazgatója, ki a nemesvölgyi ásatásoknál egy hétig közreműködött s az egyletnek sok jó tanáccsal szolgált. Miündketten közlekedéssel megválasztattak.

Végre az elnöklő főispán felszólítja *Ivánfi Edét*, az egylet alelnökét, hogy Nezsider multjáról írt tanulmányát felolvasni sziveskedjék.

Mit ő az idő előhaladottsága tekintetéből csak rövid kivonatban teljesített és kiemelvén Nezsidernek régi nevét Zombathelyt, régibb és újabb birtokosait, szereplését a kereskedés és ipar tekintetében, továbbá a háborúk terheinek viselésében mint a béke áldásaiban és mozgalmaiban mindig buzgó részt vett.* —

* L. a „*Magyar-Óvár és Vidéke*» f. évi 8. és 9-dik számának tárczáját.

Felszólítja végre, hogy a Fertő gyógyító erejét és gyönyörű vidékét tekintetbe vévén, idegenek nyári mulatóhelyévé iparkodják tenni.

Ezekután az elnöklő főispán úr mind az egyleti elnök, mind alelnök uraknak tanuságos értekezéseikért, valamint az egyesület vezetésében kifejtett önérdék nélküli buzgalmukért, nem különben az egész tiszti kar és választmányának sikeres közreműködéseért jegyzőkönyvileg köszönetet szavaztatván, közgyűlést befejezettek nyilvánítja.

I—y E—e.

GYŰRŰKIÁLLÍTÁS BUDAPESTEN. Tarnóczy Gussztávné úrhölgy f. évi május és június havakban jótékony cél kedvéért ritka gazdag számú gyűrű-gyűjteményét nyilvános szemlére bocsájtotta. A kiállítás rendezője és a róla szóló képes kalauz* szerkesztője Dr. Szendrei János, kinek véleménye szerint ez «egyike Közép-Európa legnagyobb gyűrű-gyűjteményeinek, a nyilvános muzeumokat is ide számítva.» A gyűjtemény szerint 13 csoportra oszlik; a csoportosításra részben a korkülömbőség részben pedig a technikai momentum képezte a főosztási alapot. Egészben van 2500 gyűrű, melyek közt a címeres pecsét gyűrűk képezik a leggazdagabb csoportot. A kalauzban kétszáznál több gyűrű leírását adja a szerző és több helyütt ábrákat is csatol leírásaihoz.

Y.—Z.

SZENT-ANNAI ARANYLELET. Aradmegyében a szent-annai régi földsáncz oldalában ez évi április havában vasuti munkálatok alkalmával durva cserépedény töredékeire és csontváz maradványaira akadtak a munkások és a földiült sírban növényleveleket utánozó arany kincsre bukkantak. Boros Béni vasut igazgató és orsz. képviselő szíves volt az aranyleletet a nemzeti múzeumban bemutatni és remélhető, hogy még alkalmunk lesz a becses kincsről ábrák kíséretében részletes hírt adni. A lelet helyén Dr. Török Aurél vezetése alatt ásások folytak, melyek az Arad című lap szerint (99. sz.) az anyaföldig terjedtek, de semmi eredményre sem vezettek. Volt szétszórt helyzetben egy gyermek és egy felnőtt csontváza, a cserepek és a csontok az alapítandó aradi múzeum számára összegyűjtettek. A «gyűrű» északnyugati átmetszésének egy része is föltáratott az égetett fal megvizsgálása végett. A munkásoktól egy réz csat s egy Hadrianus-féle denarius vétetett meg az aradi múzeum számára. Az ásások folytatása az említett lap szerint tervben van.

x.

A KRÁSZNAI ARANYRUDAKRÓL Dr. Kener Frigyes a bécsi császári régiségtár igazgatója f. évi februárius hó 15-ikén a bécsi numismatikai társulat havi ülésén előadást tartott. Eddig csak rövid kivonatát ismerjük, mely a társulat havi lapjának (Monatsblatt der numism. Gesellschaft in Wien) áprilisi számában (244. l.) jelent meg. E szerint az előadónak az a nézete a rudakról, hogy azok nagy kereskedői fizetések teljesítésére szolgáltak; a rajtuk lévő bélyegek a sirmiumi pénzverde hivatalnokaitól származnak és a három császár, kiknek arczképeit a képes bélyegen látjuk, Valentinianus, Valens és Gratianus császárok,

* Dr. Szendrei János képes kalauz az országos női ipar-egyesület javára stb. rendezett gyűrűkiállításához Budapest 1888 8r. 62 l. Ára 25 kr.

szerinte tehát a rudak a 364. és 367-iki esztendőök közé eső időszakban készülhetek. Tehát Dr. Keuner időhatározása legközelebb jár Hampel véleményéhez, a ki az orsz. rég. társulat mult évi december hó 27-ikén tartott ülésén kifejté, hogy a rudak valószínűleg a 367. és 374. évek közt keletkeztek. (Arch. Ért, 1888. 48—50 l.).

x.

APAFI FEJEDELEM POHARAI. Ezen név alatt Magyar-Igenben (Alsó-Fehérmegyében) a Köblös család birtokában egymással minden tekintetben egyenlő hat üveg pohár van. Egy-egy pohár 65 mm. magas, alsó részén 52, felső részen meg 66 mm. átmérőjű; így alsó részén keskenyebb. Alakja kerek, kívül alig észrevehetően huszonkét lapra csiszolva, míg belső részében teljesen síma. Külsejének felső részén aranyozott kör vonul, alsó részét is egy kör övedzi át. Ezen utóbbi körben aranyozott sáslevél csomók vannak festve. Az ezen két kör közötti teret szép üde színezésű kép tölti be. A képen a legnagyobb helyet két fa foglalja el; a két törzs x alakban egymáson áthajlik és csonka, lombos ágaival messze kiterjed. Innen jobbra szikla és a szikla tövében pálma van, balra meg egy kis bokor és két viaskodó s lóháton ülő alak látható, mint egyik lovas lovával együtt a földre bukott. — A pohár tulsó oldalán egy csonka törzsű, de egy oldalágán lombos fa és két, pisztolylyal viaskodó lovas oly helyzetben van festve, a mint egyik lovas a másikat üldözi. A pisztollyal viaskodók sisakot és czopfba font haját, — a karddal viaskodók meg hasított karimájú kalapot — mindannyian XIV. Lajos korabeli divat szerinti, színgazdag ruhát viselnek. A pohár belső része csak a fenekén van díszítve, egyebütt síma. Itt aranykörben foglalva, piros alapon aranymezőből emelkedő lángoló aranyszív fölött két bubos aranygalamb féllábon s félig repülő helyzetben állva csókolódik. A poharak hat rekeszre osztott és kék posztóval bélelt tokban állanak, melylyel együtt a háborús napokban s nevezetesen az 1848/9-iki télen is a föld alá voltak elrejtve, mi miatt a tok préselt bőr bevonása igen megkopott s a reá nyomott díszítés már csak alig-alig sejtethető. Récsei Récsey István, Apafi fejedelem egyik jószágigazgatója kapta ezen poharakat a fejedelemtől; utódai mindig nagy becsben tartották, míg a család fiága kihalt s e kincs a leányágra szállván a váradi Köblös családhoz került, kik mint ereklyét szintén becsben tartják.

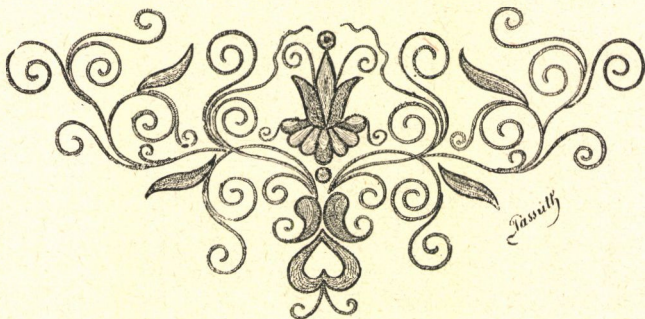
Téglás István.

A NÉMET ANTHROPOLOGIAI TÁRSULAT mult évi Nürnbergben tartott közgyűléséről ez évi februáriusban jelent meg a társulati folyóirat hivatalos jelentése. (Correspondenzblatt etc. 10—12. szám.) Az archæologiai érdekű előadások közt legfontosabb volt Montelius értekezése az egyiptomi bronzkorról, mely előadó szerint még az újabb birodalom időszakáig tartott. A vas csak 1500 körül Kr. e. lép föl Egyiptomban. Monteliusnak másik előadása Itália ősrégészetével foglalkozik és ezúttal megkísérli az olasz félsziget őskorának egyes korszakait megkülömböztetni. A bronzkori művelődés szerinte nem éjszak felől jutott Itáliába, de Görögországból. A terramarék szerinte a régi bronzkorból valók. Rézkornak is látja nyomait. Az etruszkokra nézve nincs Helbig nézetén, hogy azok éjszak felől jöttek, ő ellenkezőleg azt tartja, előbb délen laktak és csak 500 körül

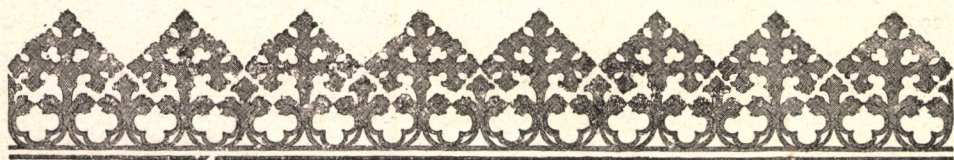

Kr. e. vándoroltak fölfelé Bologna vidékére. A félsziget népei már jóval az etruszok kora előtt voltak Európa északi vidékeivel összeköttetésben. Már a tiszta bronzkorban, már 1500-ban Kr. e. létezett ily kereskedelmi kapcsolat. Mindezen nézeteit a jeles tudós egy terjedelmes művében fogja részletezni, melyet az olaszországi régiségekről előkészít. *Tischler* előadását a bronzkori ornamentikáról a folyóirat későbbre igéri. *Schaaffhausen* értekezése a bronz vésőkről mint őskori pénzt helyettesítő csereeszközökről oly kérdést érint, melyet az érdemes tudós már több alkalommal fölvetett. Fölkéri az európai múzeumok őreit, hogy számára a bronzvésők súlyát mérjék. Dr. *Grempler* a szerencsés sziléziai kutató bemutatá a Boroszló közelében *Sackrauban* legújabbán fölsótt III. századbéli két sír tartalmát. Ezúttal is, mint az első sírban,* becses arany, bronz és üveg régiségekre akadt; a velük lelt *Claudius gothicus*-féle arany-érem (268—270) jelzi a kort. *Grempler* és *Tischler* ezúttal párhuzamot vonnak ez érdekes sziléziai és rokon magyarországi leletek közt (*Osztrópataka*) és a nagy-szent-miklósi kincsről megjelent munkára utalva, azt tartják, hogy mind e leletek a germán góthoknak a fekete tenger melléki antik világtól nyert befolyások hatását jelzik, melyet a német és skandináv tudósok még nem méltányoltak eléggé. Érdekesekek, de helyi jelentőséggel bírtak *Naue*, *Sepp* és mások értekezései. Dr. *Much* előadása a germánokról a nyelvészeti szakba vág. Az anthropologiai értekezések között legfontosabb volt Dr. *Török Aurél* tanár úré egy fiatal gorilla koponyájáról. x.

* Az első *sackraui* leletről lásd az *Arch. Értesítő* ez idejű folyamának 174. lapját.

KÉT RÓMAI MÉRTFÖLDMUTATÓ KŐ.

Adalék Pannónia inferior helyrajzához.

I. Az «Arch. Értesítő» 1887-ik évi folyamában (254 l.) megemlítettem, hogy azon év május havában Budafokon egy római mértföldkőre akadtam és azt a véleményt koczkáztattam, hogy az a kő Alexander Severus idejéből való és hogy már a mult században ismerték és a pécsi püspöki könyvtárnak szánták volt.

Azon idő óta, hogy a mérföldkövet megtaláltam, egy év mult el és az jelenleg már a nemzeti múzeum udvarában van felállítva; itt volt alkalmam a feliratát megvizsgálni és így csakhamar rá jöttem, hogy ez nem Alexander Severus idejéből való.

Mikor a Budafok felett lévő révház közelében a kőre akadtam, azon a helyen feküdt, a hol régebben egy sörfőző állott, melynek jelenleg csak alapfalai láthatók. A felirat lefelé volt fordítva, úgy hogy csak néhány betűt láthattam s miután ezek nagyságra és alakra nézve azon mérföldkő betűihez hasonlítottak, melyen Alexander Severus neve olvasható, azt gondoltam, hogy az újonnan talált kő szintén e fejedelemtől való. De a dolog nem így van.

A felirat a következő:

IMP CÆS R
ANTONIO GPDI
N O
INV O
AVG OI
AX TRIB PT
VCSII PPPFO
CSB AQ MP
VIII

Kiegészítve következőképen olvasandó:

Imp(eratori) Cæs[a]r[i]
[M.] Antonio Gordi
[a] n o [p(io)]
[f(elici)] inv[i]c[to]
Aug(usto) [p]on[t(ifici)]
[m]ax(imo) trib(uniciaē) p[o]t(estatis)
(quintum) co(n)s(uli) (iterum) p(atri) p(atriaē) pro
co(n)s(uli) ab Aq(uinco) m(ilia) p(assuum)
VIII

E felirat tehát Gordianus császár (238—244) idejében készült. Habár a felirat nagyon hézagos, még sem mondható, hogy Philippus idejében (244—249) vagy ennek trónra léptekor kitörülték volna; inkább a kő rossz minősége oka a felirat hiányosságának. A felirat úgy a mint közöltük, több helyen magyarázatra szorul. Először is nagy baj az, hogy a harmadik sorban az N betűn kívül csak egy O-nak

látszanak nyomai; e két betű épen kiegészíti a második sorban olvasható *Gordi-t no*-val, úgy hogy *Gordiano*-ból csak az *a* hiányoznék. Ez elég feltűnő, sőt szokatlan dolog; de kénytelenek leszünk e magyarázatot elfogadni, mert másképp nem lehet a harmadik sor hézagát kiegészíteni, mint *p(io)*-val, de ez is a 4-ik sor elején állhatott. Az *invictus* cím nem rendes Gordianus feliratain, de előfordul több ízben, p. o. a C. I. L. III. kötetében 1017., 3331., 3520. sz. a. A hatodik sor végén áll a kövön *I*, holott inkább *O*-t várt volna az ember. Nagyon valószínű, hogy ez a *T*-nek a szára és hogy a *P* és *T* között egy kisebb *O* állott, melynek nyomait azonban nem láthattam. A 7-ik sorban a *COS* után hat *I* forma betű látható; ezeket úgy magyarázom, hogy az első kettő a consulságot, illetőleg ennek ismétlését jelölik, a másik kettő a *PP* maradéka, a harmadik pár pedig a *PR*-ből maradt meg. Ilyen formán a feliraton Gordianusnak ötödik trib. pot.-a és második consulsága van jelölve, mint az almási kövön (Eph. ep. II. 910). E szerint a 242-ik évben állíttatott fel ez a mértföldkö.

Feltűnő még az, hogy a *p(ater) p(atriæ)* cím, a *co(n)s(ul)* és *proco(n)s(ul)* címek közé van bele ékelve; de több más feliraton hasonló sorrendet találunk a címekben, p. o. C. I. L. III 1454 és az LII diplomában u. o. A feliratban hézag is látszik, a mennyiben hiányzik ez a szokott kitétel: *vias et pontes vetustate collapsas restituit*, a mint a 4644 (Schwechatból való) feliraton olvashatjuk, vagy *vias vetustate conlapsas cum pontibus restituit*, a mint az almási kövön látjuk. Ezen kitételek azonban nemcsak a budafoki feliraton, hanem a péterváradin is hiányoznak (l. C. I. L. III. 3701. sz.). A feliraton jelzett távolság, a VIII mp. más hat mértföldkövön is fordul elő, melyek a Corpus III. k.-ben 3713—3718. sz. a. össze vannak állítva. Ezeknek lelhelyét teljes pontossággal nem tudjuk, tehát azt sem, vajjon in situ találtattak-e vagy sem; eme 7-ik sem állott a maga helyén, hanem mivel bizonyos, hogy a római út, melynek nyomait egész a révházig (felőlről jöve) ki lehet mutatni, vagy egészen a Dunaparton, vagy legfeljebb néhány lépéssel beljebb húzódott dél felé, feltehető, hogy a kő vagy épen in situ, vagy alig egynehány lépéssel odább találtatott. Ezt bizonyítja még azon körülmény, hogy az a pont, melyen a követ legelőször megláttam, épen egyforma távolságban van attól, hol a X mp. és attól, a hol a VI mp. számot feltüntető kövek találtattak.

II. A második felette fontos mértföldkö Főherceglakról (Baranyamegye) Albrecht főherceg ő csász. kir. fensége birtokáról hozatott a mult ősszel a nemzeti múzeumba. E kőre legelőször Schwerer János, nyug. vámfelügyelő figyelmeztette a nemzeti múzeum régészeti osztályának őrét, a minek következtében a mult nyáron Főherceglakra mentem és Schippert János, ottani postamester úr közvetítésével a

követ megtekintettem s az ott szerzett utasítások alapján a nemzeti múzeum a követ elkérte; jelenleg a nemz. múzeum hátsó udvarában a budafoki mellett van felállítva.

A felirat elejétől végig, a távolságot jelölő számot kivéve, ki van törölve, de azért megmaradtak a betűk nyomai eléggé láthatóan; a betűknek egy része azonban alig vehető ki; ezeket külön meg is jelöltem. Csak a felirat vége, melyben a *leg. Aug. pr. pr.*-ről van szó, oly gondosan van kitörölve, hogy semmi sem látszik.

A felirat, úgy a mint van, a következő:

IMP CAE
OPELLIVS M
SIIVSAVG O OSTRI
ET OPELLIV ADVMENI
ANVS NOB LISSI CAESA
ASTPONTESVETVSTATE
RRV RE ERVNT
! ! ! ! ! ! ! ! ! ! ! ! ! !
! ! ! ! ! ! ! ! ! ! ! ! ! !
! ! ! ! ! ! ! ! ! ! ! ! ! !
CXXXVII

A felirat kiegészítve következőképen olvasandó:

Imp(erator) Cæsar
[M.] Opellius M[acrinus Seve
ru]s pius Aug(ustus) [c]o[(n)sul proc]o(n)s(ul) tri[b(uni-
ciæ) pot(estatis)]
et [M.] Opelliu[s] Diadumeni[anus
anus nob[i]lissi[mus] Cæsar
[vi]as e[t] pontes vetustate
[co]rru[ptas] re[stitu]erunt
[cura agente . . . . .
leg(ato) Aug(ustorum) pr(o) pr(ætore)
ab Aq(uinco) m(ilia) p(assuum)]
CXXXVII.

A felirat tartalma nem szorul magyarázatra; csak olyan az, mint Macrinus akármelyik más felirata, fontos egyedül az *eredeti* lelhely és a távolsági adat. A mértföldkő eredetileg nem ott állott, a hol láttam, Főherczeglakon, hanem *Batinán* (Kis-Kőszeg), a hol, mint tudva van, római táborhely is volt, és pedig a rengeteg sok tégladarab után ítélve, melyet nagy helyen a batinai szőlőkben láttam, olyan forma tábor, mint a kömlödi. Hogy a mértföldkő a batinai szőlőkben, nem messze a még most is látható római út maradványaitól találtatott, szintén Schwerer János úr szívességéből tudom, ki azt közölte velem, hogy egy batinai rokona szőlőjében egy fehér kőoszlop sokáig a földben hevert, míg a 70-es években az akkori tisztartó elvitette. Ilyen tiszta, világos értesítés alapján nem lehet kétség az iránt, hogy a

CXXXVII mp. nem Főherceglakra, hanem Batinára vonatkozik. De ismervén a mértföldkönek eredeti lelhelyét, azt kell kérdeznünk, vajjon a szám bele illik-e azon távolsági adatok közé, melyekkel eddig a Duna ezen vidékéről bírunk. Mert felfelé legközelebb áll a bátai kő,¹ mely CXIII mp.-ot mutat, lefelé a béllyei,² melyen azonban a mp. száma nincsen és azért az eszékit kell tekintetbe vennünk,³ mely CLX mp.-ot mutat.

A katonai térképen (1:75,000) mérve a távolságot Bátától Batináig 24—25 mp.-nyi vonalat találunk; természetesen nem egyenes irányban, hanem a Duna kanyarulatát követve; ezt a 25 mp.-ot hozzá adva a 113-hoz, 138-at kapunk, tehát egygyel többet, mint a mennyit a batinai mértföldkövön olvasunk. Batinától lefelé, természetesen Béllye felé vesszük útunkat és így Laskót is érintjük, és ezen irányban Eszékiig 24 mp. a távolság. Ez sok a 160 mp.-hoz, mely az eszéki mértföldkövön van megjelölve; de ez a nehézség megszűnik, hogy ha szorosabban vesszük tekintetbe az eszéki kő lelhelyét; nem a városban találták, hanem a Dráva balpartjához északra 1040 ölnyi távolságban. E szerint a 24 mp.-ból bátran levonhatunk egy mp.-ot, és a 23-at hozzá adva a 137-et, megkapjuk a 160 mp.-ot. Meg kell még jegyeznünk, hogy ily távolságnál, minőről most szólunk, 1—2 mp. különbség nem nyom a latban, mert ily csekélyebb eltérések mindenütt észlelhetők. A kő tehát a 137-ik számú az aquincum-mursai úton a Duna partján, de egyszermind jelöli amaz útnak irányát és pedig eltérőleg az eddigi felfogástól. Mommsen-Kiepert és Rómer térképein a *mursai* út Mohácsnál, — *Altinum* — hagyja el a Duna partját és Baranyamegye kellő közepén át Bán — *Antiana* — felé húzódik. Innen két felé ágazik az út; a nyugoti ága Eszék — *Mursa* — felé halad, a keleti ága pedig Béllyén át Almás felé. Nem szenved kétséget, hogy Mohácstól Bánnak volt irányozva az út, a minthogy magam is annak egy részét *Kölkedhez* nyugotra, megvizsgálhattam. De teljes lehetetlennek tartottam mindig azt, hogy Bántól Béllyének és innen Almásnak vitték volna a rómaiak az utat; ennek, mint igazi hadi útnak, okvetlenül a Dunapart közelében kellett húzódni, mert a pannoniai *limes* egyes állomásait kötötte össze. A batinai kő bizonyítja, hogy ezen feltevésem helyes, hogy a hadi út csakugyan Mohácstól Batináig húzódott, és innen tovább a Duna régi partja mellett, melyet Vörösmart, Laskó, Béllye jelölnek, Eszékiig.

Ezeket meggondolva most már az a kérdés áll előttünk, vajjon ezen útvonal — Batina-Vörösmart-Laskó-Béllye-Eszék — meg van-e

¹ C. I. L. III 3734.

² U. o. 3735.

³ U. o. 3736.

jelölve a régi útikönyvek valamelyikében, és ha igen, akkor azzal is kell foglalkoznunk, hogy a CXXXVII mp.-nak melyik *név* felel meg, más szóval, mi volt Batina neve az ó korban. Az *Itinerarium Antoninum*, mely első sorban jön tekintetbe, Taurunum (Zimonytól) fölfelé következőképen sorolja fel az egyes állomásokat:*

A Tauruno Ritti in medio	
Aciminci	mpm XXXVI
Cusi	mpm XXXIII
Bononia	mpm XVI
Cucci	mpm XVI
Cornaco	mpm XVI
Teutiburgio	mpm XVI
Mursa	mpm XVI
Ad Novas et Aures monte	
Antianis	mpm XXIII
Altino in medio	
Lugione	mpm XXV.

Ezen adatok alapján Mursa (Eszék) lesz kiinduló pontunk. Lefelé legközelebb esik hozzá Teutiburgio, a melyet természetesen csak Dálya táján kereshetünk. Felfelé pedig három hely van megnevezve: Ad Novas, Aureus mons és Antiana. Ez utóbbit közönségesen Bánna!l azonosítják. A távolság XXIII mp csakugyan megfelel az Eszék-Bán!n közötti távolságnak, de éppen úgy megfelel az Eszék-Batina közötti lév!-nek. De felfelé is, a hol *Altinum* Mohács!csal azonosítat!k, *Lugio* pedig D.-Szek!cs!-vel, a XXV mp. D.-Szek!cs!-t!-l szint!n Batinára illik, ép úgy, mint Bánna. De még azt is kell tekintetbe venn!nk, hogy Antianához Sopian! (Pécs) XXX mp.-ra van, ez a távolság pedig csak Bánna, de nem Batinára illik, s így Batinát nem lehet *Antiana*-val azonosítani.

Miután az *Itinerarium*ból nem tudunk eligazodni Batinára nézve, el!-vesz!szük a Tabula Peutingerianát. Ebben a következ! adatokat találjuk:

Lugione — XII — *Antiana* — XII — *Donatianis* — XIII — *Ad labores* — XIII — *Tittoburgo*.

Az itt felsorolt nevek között hiába keressük *Mursa*-t és ennek következtében vagy azt kell feltenn!nk, hogy a Tab. Peut.-ban leírt útvonal nem ment Eszéken keresztül, vagy azt, hogy Mursa véletlenül kimaradt. Hiba is van elég ezen adatokban. Kimaradt *Altinum*, *Lugio* és *Antiana* között, és a két utóbbi között a távolság csak XII mp, holott tényleg több mint két annyi; továbbá *Antiana* után *Donatianis* nevet olvasunk, mely kett! felt!n!-en hasonlít egymáshoz. Hiba az is,

* p. 112 s.

hogy a távolság Antiana és Tittoburgo között XXXVIII mp, holott tényleg körülbelül XXX mp. Mindezeknél fogva bizonyosnak tartom, hogy a Tab. Peut. adatai hibásak, és hogy *Antiana* helyett *Altino*, *Donatianis* helyett pedig *Antiana* olvasandó, tehát így: *Lugione* — XII — *Altino* — XII *Antiana* — XIII — *Ad Labores* — XIII — *Tittoburgo*.

E szerint *Antiana*-tól *Teutoburgium*-ig XVIII mp volna a távolság, a mi a valóságnak megfelel ugyan, de épen egyenes irányban, a merre római út soha sem ment. Nem akarjuk a combinatiókat tovább fűzni; annyi bizonyos, hogy Tab. Peutinger. segítségével sem találunk nevet Batina számára.

Hátra van még a Notitia dignitatum.

Azon vidék, melyen a kérdéses mértföldkö állott, *Valeria* és *Pannonia Secunda* határán volt.

Miután a Not. Dign. adatai között csakis azok vannak földrajzi sorrendben összeállítva, melyek az *Equites*-re vonatkoznak, mi is, a többi mellőzésével csak az *Equites* állomásait igtatjuk ide.

Valeria-ból a következőket említjük:

Equites Dalmatae, Ad Statuas.

Equites Dalmatae Florentiae.

Equites sagittarii, Altino nunc in burgo contra Florentiam.

Equites Flavianenses Ad Militare.*

Ehez csatoljuk még *Pannonia Secunda*-ból ezeket:

Equites Dalmatae Novas.

Equites Dalmatae Albano.

Equites promoti Tentibarcio.**

Hogy ezen állomások mind *dunaparti* állomások, az nemcsak abból tűnik ki, hogy *Mursa* és *Antiana* hiányzik, mely kettőről biztosan tudjuk, hogy nem voltak határszéli helységek, hanem abból is, hogy a többi összes helységek, melyekben lovasság volt elhelyezve, szintén *dunapartiak*.

E szerint az *Altinum* és *Teutoburgium* közti állomások egyike — *Militare*, *Novas* vagy *Albano* lehetett Kis-Köszeg ó-kori neve; a három közül azt fogjuk választani, mely legközelebb esik *Altinum* (Mohács)hoz) t. i. *Ad Militare* és aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy *Batinának* római neve ez volt.

De talán tovább is mehetünk. Ha *Batina* azonos *Ad Militare*-vel, akkor a következő állomás nem lehet más mint a *vörösmarti castrum*, melynek neve a Nat. Dign. szerint *Novas* vagy *Ad Novas*, mint az *Itin*.

* 193 l. ed. Seeck.

** 189 l. ed. Seeck.

Ant. nevezi, *Laskó* pedig, hol nemcsak római felirat van, hanem állítólag római castrum és biztosan római bélyeges téglák *Albano*-val azonosítható. Sőt az Itin. Ant.-ban említett *Aureus Mons* sem kereshető általában ama dombsorban, mely Monostortól Batináig húzódik, hanem az nem lehet más, mint *Keő* falu, hol nemcsak temérdek római sír és téglá, hanem terjedelmes római falazat is létezik, a miről magam győződtem meg a helyszínén.

Fröhlich Róbert.

A PERÉNYIEK KÖZÉPKORI SIREMLÉKEI.

I. PERÉNYI ISTVÁN SÍRKÖVE 1437.

Ez alkalommal a hazánk történetében nagy nevű s fényes szerepet játszott Perényi-család három tagjának sírkövét óhajtuk bemutatni.* A legrégibb köztük a rudnóbányai templomban van befalazva, töredék, alsó része hiányzik, miért felirata is csonkán maradt reánk. A fennmaradt minuskulás legenda a sírkő keretére vésve a következő:

✠ hic · obit · magnific · dñs · sthnus
 filius · emerici · de · peren · feru · sui · principis · domin
 dapiferoru · magister · anno domini MCCCCXXXVII.

A sírkő képes mezejét a Perényi család ősi címere tölti be: jobbra dőlt alul kerek paizsban, liliomos koronán két, karmokkal ellátott felfelé álló sasszárny között, hajfonatos emberfő látható, felfelé hajló hosszú hegyes szakállal. A nehézkes — csöbörsisakra emlékeztető — csörsisakon, liliomos koronából sisakdíszül a paizsalak ismétlődik. A négy ágra oszlott czafrangos takarók könnyed hajlásokban lebegik körül a sisakot, pusztán hagyva a paizs oldalait s alul a képes mezőt.

A sisakdísz mellett jobbra az arczczal egy magasságban egy edény alakja vehető ki, belőle kinőtt liliommal, egy másik kisebb s karcsúbb edényke a takaró bal felső hajlatánál látható. Ezek az aragoniai kanna rend jelvényei. E rendről úgy szintén a Perényi címerről, Perényi János sírkövének bővebben fogunk szólni, mely bár ennél ifjabb, de stílszerű s művészi kivitelét tekintve, sokkal érdekesebb.

* A családi összeköttetést köztük e kis táblázat mutatja:

II. IMRE

ISTVÁN, főasztalnok (a rudnóbányai sírkő) 1437.
 (Ujlaky Orsolya.)

JÁNOS, tárnok m.
 (a terebesi címeres sírkő) 1458.

IMRE, nádor (a terebesi alakos sírkő) 1519.

II. PERÉNYI JÁNOS SÍRKÖVE 1458.

A terebesi (Zemplénmegye) templom egyik nevezetessége egy vörös márvány sírkő (magassága 2 m. 14 cm., szélessége 1 m. 18 cm.), melynek keretén szokatlan minuskulákkal vésvé, — a legenda következő:

Hec est sepultura magnifici dñi
 Ioh̄nis filii emerici de peren, Illustris
 simi p̄ncipis dñi Sigismudi
 dei gr̄a. Rom̄or. Imperatoris hungarq̄. et
 boh̄eie etc. regis, dapiferor, ac sereniss
 si p̄ncipis dñi Alberti eade. gr̄a.
 Rom̄or, ac hungarie reg. taver̄ni
 ror. regalium magri Anno. dñi.
 M. CCCC LVIII obiit i. die Ioh̄. hapt̄e.

A felirat kezdetét, a sírkő felső bal sarkán, egy négylevelű rózsadísz jelöli s ugyanezen felső sort Krisztus lángnyelves dícskörrrel körített monogrammjá szakítja meg. A negyedik oldalon a felirat helyszűke miatt kisebb betűkkel, két soros, ez oldalára a keretnek, a sárkányrend jelvényei nyúlnak ki.

A sírkő képes mezejét az elhunyt Perényi János tárnokmester teljes címere tölti be, melynek leírása következő: (Kék) paizsban (arany) leveles koronán két (arany) karmú, felfelé álló (fekete) sasszárny között egy hajfonatos (természetes) emberfő, haránt lecsüggő (fekete) szakállal. Sisakdísz a paizsalak; (takarók: kék-veres).*

E címér s az egész sírkő, úgy technikájára, mint compositiójára és stylusára nézve, a legkitünőbb ilyenmű alkotások egyike hazánkban. A jobbra dőlt háromszögpaizs felett, lilomos koronával díszített csősisakon áll a sisakdísz a pompásan stylizált sasszárnyakkal, mely — valamint az egész címér — élénken emlékeztet azon nagyszerű heraldikai alkotásokra, melyek a híres «St.-Cristofori Bruderschafts-Buch»-ban (Wappen-codex [Mscr.] aus d. Mittelalter in k. k. Haus-, Hof- und Staats-Archiv, Wien, sub Tirol, Loc. 33/100) láthatók.

* A Perényi címér paizsalakját legtöbbször a heraldikai szörny- és fantasticus alakok egyikének: harpyának tartják. E címeralakhoz teljesen hasonló a «Prera Imland Märchern» családé (Grünenberg, Wappenbuch 115 tb.) s ezt Seyler (Geschichte der Heraldik, III. füz. 158. l.) szintén a harpyák közé sorolja, sőt úgy látszik, ennek tartá maga a család is, miként az Perényi Péter abauji főispán egyik körirat pecsétjén látható, hol a harpya felfelé álló szárnyakkal csaknem szemközt áll, teste, sőt farktollai is tisztán láthatók. Mi ezt nem czáfoljuk, de nem blazonáljuk annak, mert sírkövünkön teste nem látszik s a heraldikában csak az blazonálható, a mit látunk. A színeket a pozsonyi dóm szentélyében levő címér s egy a kassai dómban levő üvegfestmény után közöljük.

A levelesen czafrangozott takarók, a késő góth modornak megfelelőleg, négy ágazatra oszlanak, az alsók könnyed kanyarulatokban övedzik a paizst s az azt körítő nyaklánczot, minden egyes levél haj-

PERÉNYI ISTVÁN SÍRKÖVE 1437.

lásával, ügyesen töltve ki a képes mezőt, a felfelé irányuló közl a baloldali, kecsesen folyja körül a kanna rendszalagját. Mindezen részletnek, a paizs és sisak kifogástalan alakja, a paizsalak és sisakdísz helyes aránya, az egésznek remek plasticája oly mesterművé alkotják

e sírkövet, hogy ezt bátran elsőnek sorozhatjuk középkori címeres sírköveink között.

Érdekességét növelik a reá vésett lovagrendjelvények. A rendjelek sírkövekre leginkább a XV. század közepétől kezdve vésettek, fordulnak elő ugyan szórványosan előbb is, mint azt fenntebb Perényi István sírkövén láttuk 1437-ből. Sírkövünkön három lovagrend jelvényét különböztetjük meg.¹

1. *A cyprusi-rend.* Egyike a legrégebb lovagrendeknek,² mely 1195-ben a Lusignan-ház által a mohamedánok ellen alapított Cyprus szigetén s a XV. századig fennállott. Jelmondata volt: «pour loyauté maintenir», jelvénye egy kis pallos, egy szalagtól S alakban körítve, melyet egy S betűkből összeállított nyaklánczon hordtak. Néhol a nyakláncz egyes szemei az S alakú szalag által körített kis pallost mutatják.³ E rend jelvényéből sírkövünkön az S betűből összeállított nyakláncz látható, mely a címერpaizsot köríti.⁴

2. *A mértékletességi vagy arragoniai kannarend* (ordo temperantiae, ordre de la vase de la sainte Vierge) Arragoniai V. Alfonz által a szent szűz tiszteletére alapított 1410-ben. Jelvénye: apró kannából összeszerkesztett láncz, melynek mindenikéből három lilium nő ki, közepén egy medaillon, a félholdon álló szent szűzet ábrázolja, jobb karján a gyermek Jézust, bal kezében jogart tartva, erről egy kis lánczon szárnyas griff függ, mely egy, a rend jelmondatát (per bon amour) tartalmazó szalagot tart.

Rodenegg várkastélyban, a Wolkensteinok ősi fészkeében, néhány év előtt még egy miniatűr kép volt látható, mely Wolkenstein Oswald

¹ Az ú. n. lovagszövetségek jelvényei (Ritterbundzeichen) is ide tartoznak. Ilyeneket legtöbbször lánczokra függesztve a csúcsos sisakok alsó, kiugrótagjára erősítették; némelykor a sisak nyaka, vagy a paizs széle körül rakják, avagy a sisakra reá akasztják. A Sancti-Christofori-féle testvérkönyv («Bruderschafts-Buch») nagy számmal tartott fönn tanulságos példákat az ily lovagszövetségeknél használatban volt jelekről és azok használati módjáról a heraldikában. Sokféle ilyen jelt ismerünk, minők a konty, hattyú, páva, gyík, párducz, övcsat, égő kéve, koszorú, betűk stb., a melyek már a XV. század elejéről való címerekben jelentkeznek.

² Müller u. Mothes: Archäologisches Wörterbuch I. 310; Lind: Mittelalterliche Grabdenkmäler II. 50.

³ Friedrich v. Hohenberg sírkövén († 1459) a lilienfeldi ciszterci kolostor keresztfolyósóján.

⁴ Ezen S betűs nyakláncz eredetéről Hawkins angol író emlékszik meg «history of Musik» című munkájában, egy bizonyos Georgius Wiceliusra hivatkozva. Ezek szerint Diocletianus császár alatt két római senator, testvérek, Simplicius és Faustinus, mátyrhalált szenvedtek. Követ kötöttek nyakukba s a Tiberisbe vetették. Simplicius követői ezüst nyakperezet hordtak SS (Sanctus Simplicius) betűkkel, e betűk között 12 kis lemezre 12 hitczikkely s egy egyszerű lóherlevél volt vésvé. S. Simplicius képe a nyakperezről függött. Kudriaffsky E., Thomas Mowbray, Herzog v. Norfolk. Herald. Zeitschr. Adler III. 4. 74.

lovagot, a híres lantos költőt (1367—1445) ezen rend jelmezében ábrázolja. E képen a lovag mellét, a liliomos kannákból szerkesztett nyakláncz fődte, melyről kis lánczon a szárnyas griff függött, pantallérján (Bandelier) a sárkányrend/ jelvénye alatt, szintén ott volt a kanna a három liliommal. III. Frigyes császár szintén lovagja volt e rendnek s egy az ambrasi gyűjteményben levő képen e rend jelvényeivel, a kannákból alkotott nyaklánczczal s az arról lefüggő griffel ábrázoltatik.

Sírköveken e rend különbözőképen jeleztetik. Néhol a kannákból álló nyakláncz a paizst köríti,¹ másutt karikára fűzött kannák láthatók² s ismét másutt a jelmondatos szalagot tartó griff vésetett a sírkőre, reá illesztve a kanna három liliommal.³ E rend jelvényét, sírkövünkön a stola s a jelmondatos szalag képviseli, rajta kanna, három liliommal.

3. *A sárkányrend*, mely Zsigmond király által a XIV. század végső éveiben a hussziták ellen alapíttatott s hazai heraldikánkban is gyakran előfordúl.⁴ Jelvénye: a gyűrűalakba görbült, farkát nyaka körül csavaró négylábú sárkánykigyó (rendesen tűzokádó). A reá, vagy — mint sírkövünkön — mellé alkalmazott (vörös) kereszt, a magasabb lovagi rangot jelezte s reá a rend jelmondata vésetett.⁵

Perényi János, kinek emlékét a sírkő örökíti, Perényi Imre főpohárnok és kancellár legifjabb fia, zemplénmegyei főispán, Zsigmond király alatt királyi főasztalnokmester, Albert király alatt tárnokmester volt. Meghalt 1458-ban — Szirmay szerint — késő vénségben Terebesen, hol az akkor még Paulinus templomban temettetett el.

III. PERÉNYI IMRE SÍRKÖVE 1519.

Az elébb leírt sírkővel szemben egy másik vörös márvány sírkő áll befalazva a terebesi templomban. Magassága 2 m. 71 cm., szélessége 1 m. 34 cm.

A felirat nélküli keskeny keret által szegélyezett képes mező közepét — csúcsíves baldachin alatt — oroslánon álló pánczélos alak foglalja el. Fejét állvédővel ellátott alacsony, síma vassisak fődí, teljesen szabadon hagyva az arcot, mely azon kor szokása szerint síma, bajusz- és szakáltalan. Pikkelyes nyakvédője alatt mellvértje, felül díszes, drágakövekkel rakott szegélyzetű, közepén és alján liliomos motívumokkal ékesített, jobb oldalán félhold alakúan kidomborodó dárdatartóval.

¹ Reinpert v. Wallsee sírköve. † 1450. Säusensteinban.

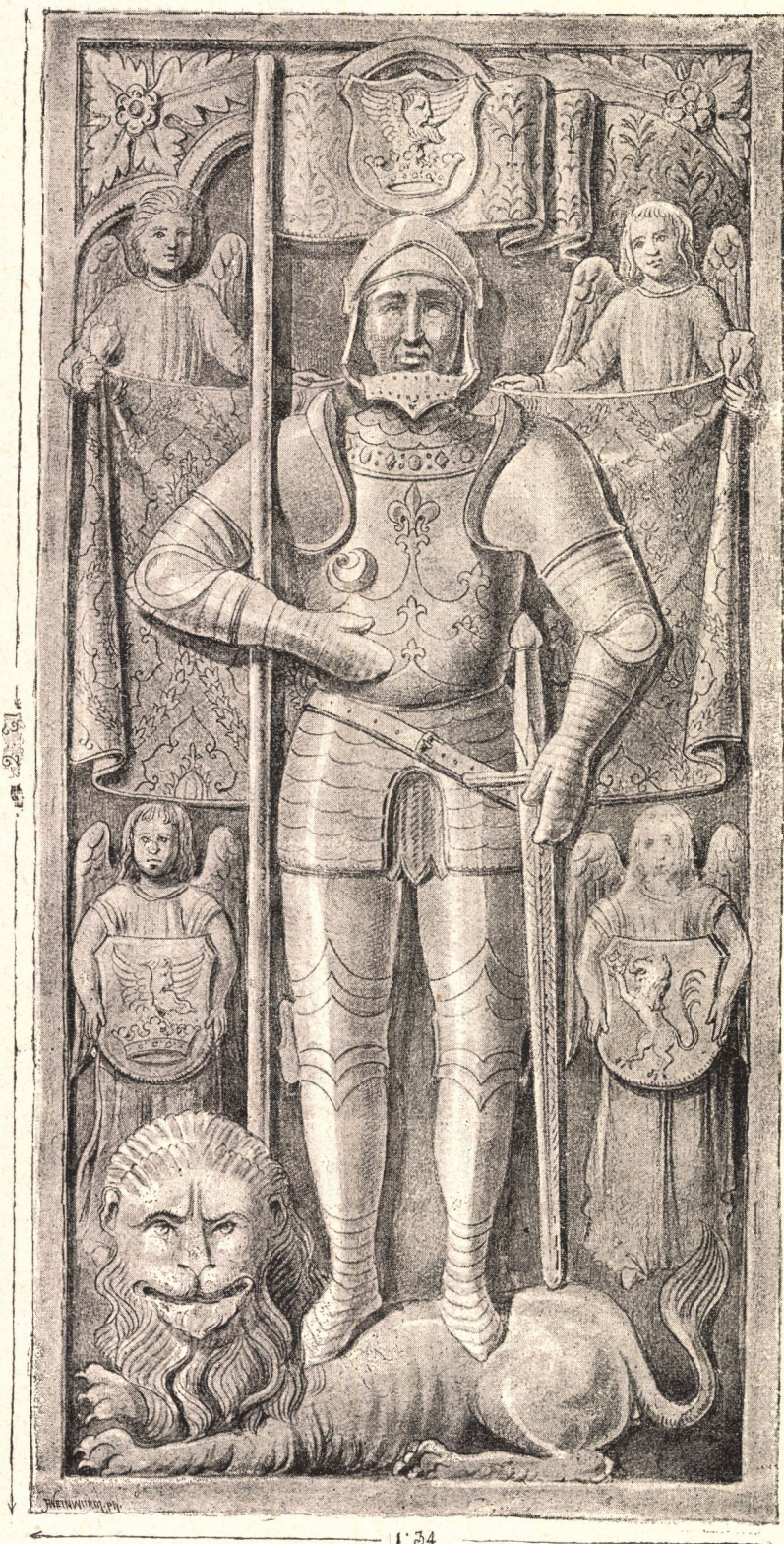
² Florian v. Losenstein, † 1452. Garstein.

³ Georg Perkhaimer † 1450. Schöndorf s egy olvashatlan legendájú Neubergen.

⁴ Részletesen leírva Fejérpataky: A Chapi címér és a sárkányrend. Turul. I. 117. stb.; Kubinyi és Vahot: Magyarország és Erdély képekben.

⁵ Reinpert v. Wallsee sírkövén a kereszt szárain következő jelmondatok olvashatók: O quam Misericors est Deus, — justus et pius.

PERÉNYI IMRE SÍRKÖVE 1519.

A síma vállvédő és könyökvasak között, a karvasak lemezesek, valamint a karimás vaskeztyűk is, a vértzet alsó részei, a lábszárvasak símák, a térdvédők és saruk lemezesek. Baljával a derekára csatolt egyenes pалlost érinti, jobb hóna alatt egy zászló nyelét tartja. A virágokkal ékített zászló háromszoros kecses hajlás után, a keret jobb felső sarkánál lefelé hajlik, elől rajta, közvetlen a lovag feje fölött, aljával annak sisakját érintve, egy renaissance címérpaizsban a Perényiek ősi címere látható: a leveles koronából balra fordult két — karmokkal ellátott — sasszárny között szakállas emberfő. A címeralak a paizsban, eltérőleg a régi szokástól, itt balra fordul, az ilynemű eltérések, különösen az élő heraldika korában, *teljesen lényegtelenek*.

Az ívezet által támadt hézagokat a sarkakon, virágmotivumok töltik be, ezek két oldalt két bő ruhába öltözött angyal gazdagon hímezett, szépen redőzött szőnyeget tart a lovag háta mögött. A szőnyeg alatt ismét, két sarkig, érő bő redős ruhába öltözött angyal lebeg, kezeikben egy-egy renaissance címérpaizsot tartanak. A (heraldice) jobboldali címérpaizs, a fent leírt Perényi címet ismétli, a baloldalon oroszlán, első emelt karmaiban leveles koronát tart. A sírkő alján végül, a lovagnak zsámolyúl szolgáló oroszlán fekszik, fejét magasra emeli s szembe néz, teste mögött a bal sarokban támadt hézagot farkának fölfelé hajlásával tölti be.

A sírkő compositiója, egész elrendezése renaissance, ilyen az ívezet, mely bár csúcsives, de ennek használata alakos sírköveknél renaissance-val kezdődik, ilyenek a köpenyt s címérpaizsokat tartó angyalok, sőt a címérpaizsok is, míg részletei: az ívezet, annak sarkain a virágmotivumok, a lovag teljes vértzete, a zászló és köpeny hímezései csúcsivesek. Egészben úgy, mint részleteiben, valódi mestermű, daczára a nemes egyszerűség rovására levő túltömöttségének, sehol sem a plastica ellen nem vét, sem az elrendezés rovására semmit fel nem áldoz, minden egyes kis részlet, legyen az bármily lényegtelen, ügyesen domborodik ki s a túltömött képes mezőn minden alak, minden részlet megtalálja a maga helyét.

E felirat nélküli sírkövön ábrázolt alak: Perényi Imre nádor. Ezt az eddigi tapogatódzásokkal szemben ma, a heraldika újjmutatása után, határozottan megállapíthatjuk. Ha egy sírkövön két címér van, az előkelőbb helyre helyezett *kivétel nélkül* az atyáé, a második helyen levő az anyáé. Hol több címér vésetett a sírkőre, a meghatározás nehezebb, mert ezek elhelyezésére nincsen feltétlenül meghatározott szabály, ezek családfát vagy ősi próbát képeznek s gyakran a meghatározás megkönnyítésére feliratokkal láttatnak el. Sírkövünkön a jobboldali címér a Perényiek ősi címere, tehát az atyáé, a baloldali, melyben oroszlán első emelt karmaiban lilomos koronát tart, az Ujlaky

czímer *egy részlete* az anyáé. Az Ujlakyak bővített négyelt czímerében, melyet Ujlaky Lőrincz bosnyák herczeg is használ,¹ az első mezőben két szembe ágaskodó oroszlán közösen lilomos koronát emel. E mezőt az Ujlakyak oly fontosnak tartották, hogy miatta a Héder nemzetség ősi pólyái a 2-ik és 3-ik mezőbe szorúlnak. Czímerünk kétségtelenül a bővített Ujlaky czímer első mezejéből *egy* részlet, de *jellemző* részlet, mely hogy miért nem egész? Oka a sírkövet véső művésznak heraldikai érzékhiányában keresendő, ki a sírkő teljes művészi kidolgozása mellett a címerekre semmi súlyt sem fektetett, azok alakjai nem plasticusak s heraldikátlanok. Legvalószínűbb, hogy a művész azért fordította balra a Perényi czímer-alakot s hagyta ki az egyik oroszlánt az Ujlaky czímerből, hogy így a két címerkép — házassági címerek módjára — szemben legyen egymással. Előbbi feltevésünkkel teljesen egyezik a Perényiek családfája is. Perényi István főasztalnok felesége Ujlaky Orsolya volt.² Egyetlen fiok, Imre, nádor volt. Ez alak a történelemé s nincs szüksége reá, hogy életrajzát e helyen bővebben részletezzük.

Csoma-Csergheő.

A PRÆHISTORIA AUSZTRIABAN.

(MÁSODIK KÖZLEMÉNY.)*

Múzeumok, tudományos egyesületek, folyóiratok és hasonló intézmények a tudomány szervei, melyek által az birtokba veszi a külvilág körébe vágó részét. E szerveket a tudományos kutatás vezérli és egyesíti és ennek értéke adja meg a külszerveknek is a maguk érvényét és fontosságát. Dolgozatunk első része magát a præhistoriai kutatást tárgyalta, ezúttal a külső szervezetet vesszük szemügyre, a hogy azt a tudományos szellem az osztrák birodalom nagyobb és kisebb központjaiban megteremtette.

Miként a præhistoria fejlődésében Ausztriában két szakaszt lehetett megkülönböztetni, úgy a tudományos intézetek áttekintése is kétféle áramlatot ismertet, mely néha egymás mellett, néha egymással ellentétben egyidejűleg a tudomány gyarapodására hat. E két áramlat egyike központosító, a másika szétfutó irányt tart. Egyik iránynak sincs korbéli elsősege. A központosítás már korán mutatkozik, de a másik

¹ Nagy I. Ujlaky Lőrincz pecsétje. Arch. Ért. II. 232. s köv. s Nagy I. Magy. csal. XI. «Ujlaky» rovat alatt.

² Franc. Csergheő: Tabulae, geneal. Nobil. Reg. Hung. Familiarum. Cent. I. 385. Kézirat a Nemz. Múzeumban; Nagy I. i. h.

* Az első közleményt lásd 221—227. ll.

iránynak is megvannak dicséretes előzményei a múltban. Hochstetter a tartományi központok kívánságaira és igényeire mindig lehető tettel volt, mert a széjjel szórt erőket az ő magasabb céljai számára igénybe akarta venni és belé akarta őket vonni az általa megindított újabb haladásba. A tartományi múzeumok már korábban gyűjtöttek őskori régiségeket és gyakran tekintélyes anyagot hoztak össze, habár nem mindig olyat, mely föltétlenül megbízható volt. E vidéki múzeumok is belévonattak a Hochstetter által alapított bécsi præhistoriai iskola tudományos mozgalmába, ők is tetemesen haladtak, habár gyarapodásuk nem nyújt a tudománynak mindig elég pontos anyagot.

Az áttekintést a központosító intézményeken kezdjük. Megelégszünk azzal, hogy tényeket állapítunk meg, egyik irány mellett sem foglalunk el föltétlen álláspontot. Kétségtelen, hogy a tudományos kutatásban, úgy mint minden egyéb emberi téren, az irányadás az egységes vezérlés a siker egyik főigénye. Mikor valahol régóta folyik a tudományos tevékenység, a közreműködők hason szellemű törekvése adja meg az egységet. Ellenben ott, a hol egy tudomány kezdő korát éli, ott hasznos, ha egy erős egyéniségnél folynak össze a kutatás szálai: így volt ez Bécsben, hol Hochstetter volt e gondviselészerű vezér. Ily esetben a vezér kimúlta után nagy fontosságú, hogy az ily szellem utóhatásai gondosan ápoltságosanak.

Szerencsére meg is történt, hogy Hochstetter nyomába néhány szakférfi lépett, a ki teljesen a mester szellemében működik és egyforma irányú működésükben megmaradt az egység. Az anthropologiai múzeum, az anthropologiai társulat, a cs. Akadémia præhistoriai bizottsága, a hol Hochstetter társai és tanítványai vezérlő szerepet visznek, így megőrizték a mester szellemi alkotásai irányelveit. Csak az akadémiai bizottság változott meg némileg azáltal, hogy már nem úgy, mint azelőtt, csupán az Akadémia természettudományi osztályának kifolyása, de közösen a történeti és természettudományi osztályból alakúl, a mi haladásnak tekinthető, mert így őskori leletek tudományos tárgyalásánál a természettudományi módszer mellett az archæologiai is érvényesül.

Ezeket előre küldve, legelőször az a kérdés merül föl, hogy Bécs mit nyújt az ősrégészeti kutatóknak a két jelzett irányban és mivel, mint első cikkünkben kifejtettük, az anyaggyűjtés Bécsben messze túlhaladta az irodalmi haladást, mindenekelőtt e gyűjtés eredményei veendő szemügyre. Figyelmünket tehát első sorban az udvari múzeum őskori osztálya veszi igénybe; ez jelenleg Heger Ferencz, az ember-tani és néprajzi szakosztály őrének van alárendelve és Szombathy József őrségére van bízva. Ez a két főnök legnagyobb előszeretettel és odaadással s az utóbbi valóságos lelkesedéssel gondolja, őrzi és fej-

leszti a gyűjteményt. Ezt a gyűjteményt eddig csak kevesen ismerik. Hogy ha majd be lesz fejezve a fölállítása és közhasználatra megnyitják, a szakemberek legnagyobb bámulatát fogja fölébreszteni.

E gyűjtemény zömét eleinte a cs. kir. régiségkabinet hallstatti gyűjteménye és a többi ottlévő præhistorikus lelet képezte, mely az udvari múzeumok számára 1876 május 4-ikéről kelt főtervezet szerint került mai helyére. E régiségeket már b. Sacken többnyire ismertette. Eredetük: Felső- és Alsó-Ausztria, Morvaország, Cseh- és Magyarország, az Atter és Mondsee czölöpépítményei, néhány svájci tó s a Garda-tó. Európa nyugati vidékét szép palæolith-gyűjtemény képviselte Franciaországból, az északi vidéket pedig Schleswig és Jütlandból származó nagyszámú neolith leletek. Azóta évről évre tetemesen gyarapodott a gyűjtemény és mivel itt a sok évi növedékről nem adhatunk teljes képet, legalább a fontosabb szerzeményeket emeljük ki.

1876. Alsóausztriai, morva- és magyarországi leletek az őskorból és a római uralom provinciális emlékeiből, gyűjtötte és ajándékozta P. Adalbert Dungel. — Őskori telep maradványai Rubinról, Schaab mellett, Csehország északi részén, ajándékozta Laube tanár. — Római sírleletek Inzersdorfról a Wienerberg mellett. — A sváb Jurahegységből származó bronzkori tárgyak és schleswigi kőszerszámok. — **1877-ben** a növedék több mint 4000 db volt, mert az anthropologiai társulat ez évben tetemes gyűjteményét az udvari múzeumnak ajándékozta s e gyűjteményben volt 200 külföldi és 3000 osztrák-magyar eredetű lelet. A magyar eredetűek közül kiemelendők a fertőtavi czölöpös telep leletei és a munkácsi bronzkardok. — **1878.** Újabb leletek Hallstattról hozzávetőleg 400 db Leletek a libochovani urnatemetőből Leitmeritz mellett Csehországban, 500 db. Laibachi tőzegről származó leletek. Saaz (Csehország) környékéről neolithikus telepek maradványai. Schweiczi és magyarföldi kőszerszámok, aranykarikák Magyarországból és Soprony környékéről római sírleletek. Ez év legfontosabb szerzeményei közé tartozott a Martin-féle múzeum megszerzése, melyben többnyire az Eger-völgyéből származó régiségek voltak. — Az **1879.** évi gyarapodás 3455 darab volt; többnyire azon ásatásokból, melyek nagyjából hivatalos költségen több érdekes ponton 1878-ban történtek. Ilyen pontok: Hallstatt, Karinthia, a pillichstorfi ősdomb, a zeiselbergi lőszrétegek leletei, a vypuszteki barlang, a joslowitz lősz, a hradistei lelhely Stradonice mellett Csehországban; a tőszegi lapos halom. **1880-tól** kezdve mindinkább az ásatásokból származó tudományos leletek képezik az évi szerzemények főzömét; ez évben a Szt.-Margarethen melletti halom-temetőből (Kraina) származó sírleletek, a glasinaci halmokból (Bosznia) származó érdekes tárgyak; őskori aranykarikák Magyarországból kőszerszámok ugyanonnan és Csehországból, Rügen-szigetéről és Schleswigból. **1881.** A hallstatti Salzbergen fönmaradt őskori bányából való leletek, a witterbergi régi elhagyott rézbánya leletei, a mokrai barlangleletek (Morvaország), Mendoláról (Déli Tirol) népvándorlási leletek. — **1882-ben** a növedék 3281 db-ra ment. Ezek közt kiváló hely illette a hradistyei (Stradonice mellett) régiségeket; úgyszintén a watschi és st.-margaretheni ásatások leleteit. Őskori és római kori temetőket ásatott föl Szombathi Közép-

Stájerország Wies nevű részén. A hallstatti Salzburg és Mendola leletei, a duxi leletek és vypusteki barlangban felásott régiségek. **1883.** Ez év legbecsebb szerzeménye volt a watschi sírok földerítése. Ezek után legfontosabb volt a roviscai dombok felásása, a pisinoi lelet és a birodalom északi részén a morvaországi Zitny-barlang ásatása; érdekesek az istriai és a saazi leletek (Csehország). — **1884.** Kisebb watschi leletek vétettek meg; P. Dungal ásatásából római sírok tartalma Kilb és Mank vidékéről St.-Pölten közelében, ugyancsak Dungaltól számos morvaországi és alsó-ausztriai őskori lelet gyarapította a gyűjteményt. — **1885-ben** csehországi és alsó-ausztriai ásatásokból származó őseleletek kerültek a múzeumba; **1886-ban** csehországi urnatemetőkből való leletek és az ismeretes gurinai leletek Karinthiából érkeztek. Az utóbbi két esztendő legjelentékenyebb szerzeményei közé tartozik a dr. Wankel-féle híres gyűjtemény, nevezetesen a Byciskája-barlang leletei Morvaországban; továbbá Brunn F. lőseleletei Willendorfból, Alsó-Ausztriában és belgiumi őskőkori leletek Spienneből. Hátra van még néhány érdekes ásatás eredményeinek feldolgozása, ilyen ásatások voltak Santa-Luciában Istriában, krainai Sanct-Michaelban, a karinthiai Frög és Gurinában, valamint az alsó-ausztriai Gemeinlebarnban. Ezek az újabb szerzemények még jó részt rekeszben elrakva várják a kellő elhelyezést.

Ez a gazdag gyűjtemény az új természetrajzi udvari múzeum három földszintes nagy termében (XI—XIII. számú termekben) fog fölállítatni és így csatlakozik az őslénytani gyűjteményhez és mintegy bevezetésül szolgál a néprajzi tárhoz. A három terem falait a legfontosabb lelőhelyeken fölött tájképek olajfestményei díszítik és mindegyik terem három kerek hajlású ablakból kapja nem egészen kedvező világítását.

A fölállított tárló szekrények külső kerülete 226 m. és a szekrények aljában 1266 fiókban őrzik azt a tanulmányi anyagot, mely nincs kiállítva.

A tárgyak fölállításában a földrajzi a művelődéstörténeti sorrenddel egyesül. Az első teremben (XI. szám) a nyugateurópai országokra jellemző palaeolith-eszközök kezdik a sort. Ezekhez az alsó-ausztriai, cseh- és morvaországi hasonló leletek csatlakoznak. Az őskőkor után következik az újabb kőkor és ezen közben ismét jellemző külföldi emlékek kezdik a sort, mely után a belföldi czölöptelepek leletei, az Attersee s a laibachi morotva leletei következnek. A terem utolsó részét az északi Duna vidékeiről származó leletek foglalják el, köztük Magyarország is képviselve van, de nem elég gazdagon.

A következő terem a hallstatti híres lelhelynek van szentelve, mely itt legelőször fog méltóképen és a mennyire az még lehetséges, sírok szerint fog fölállítatni. Kétségtelenül ez lesz a bécsi udvari gyűjtemény legvonzóbb központja. A harmadik (XIII. sz.) terem ismét számos lelhelyet fog feltüntetni, többnyire a birodalom déli vidékeiről. Watsch, Sanct-Margarethen, Sanct-Michael, Podsemel és egyéb krainai

sírmézők, Sancta Lucia, Idria, Vermo a tenger mellékéről és Istriából és sok egyéb a hallstatti műveltség korától a népvándorlás korszakáig lesznek itt a szaktársak rendelkezésére.

E gazdag ősrégészeti gyűjteményéhez a nélkülözhetetlen magyarázatot a *bécsi anthropologiai társulat* «Közleményeinek» eddig megjelent 17 kötete. Ausztriának ezen legtekintélyesebb ősrégészeti szakfolyóirata az embertan fejlődésének az idők folyamán váltakozó képét nyújtja, mely mutatja, hogy e széleskörű tudomány különböző szakaszai Ausztriában hogy érlelődtek. Már első cikkemben említettem, hogy a társulat nemcsak közlönye által mozdította elő a tudományt, de gyűjtései és ásatásai által, melyeknek eredményeivel az udvari múzeum gyűjteményeit gyarapította.

A múzeum és a társulat mellett a császári Akadémia præhistorikus bizottsága a főszólyt arra fekteti, hogy osztrák területen barlangokat kutasson, ősnéptani célokból egyéb kutatásokat és ásatásokat rendezzen és elősegítsen és arra örködjék, hogy fontos lelőhelyek ne zsákmányoltassanak ki magáncélokra szakszerűtlen módon. Kezdetben Hochstetter, Hauer, Schmarda és Suess voltak tagjai. Hochstetter halála után belépett Steindachner és Hauer lett az elnöke. 1886-ig a bizottság javadalmát az Akadémia mennyiségtani s természettudományi osztályától kapta és néha a tudomány nagynevű barátai, mint Lichtenstein János herczeg járultak pénzalapjaihoz. A bizottság új folyóiratában föl vannak sorolva az ő megbízásából átkutatott helyek és az ő számára végzett munkálatok. 1886 óta az akadémia történet-bölcsészeti osztálya is közvetlenül részt vesz a bizottság munkálataiban, a bizottságot újjá szervezték és most mindegyik osztályt három-három tag képviseli, a természettudományit Hauer, Steindachner és Suess, a történetit pedig Benndorf, Büdinger és Kenner. Kiadványainak első füzetét nem régtette közzé az új bizottság; abban Szombathy és Heger hallstatti, C. Moser pedig tengerpartvidéki és krajnai ásatásokról tesz jelentést.

A bécsi *ősrégészeti magángyűjtemények* közt első helyen áll a hg Windischgrätz Ernő-féle, remek leletekkel Krainából és Karinthiából; méltó hírre emelkedett dr. Much Mátyás gyűjteménye; dr. Woldrich tanár gyűjteménye Csehországra szorítkozik, míg Spöttl J. gyűjteményében sok érdekes magyarországi lelet található.

Hogyha megvalósulna az alsó-ausztriai múzeum alapításának terve, akkor Bécs gazdagodnék egy nyilvános gyűjteménnyel, melyben az emlékekben oly gazdag Enns alatti vidék ősrégészete is gazdagon volna képviselve.

Míg az itt felsorolt intézetek, társulatok és gyűjteményeknek az a rendeltetésök, vagy legalább mellékcéljuk, hogy a központba gyűjtessenek az őskori emlékek, egészen más természetű a «k. k. Central-Commission

zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale» hivatása. Ezen tiszteletre méltó bizottság első sorban építészeti emlékekre ügyel, melyek természetesen ott őrzendők meg, a hol állanak. Céljait a bizottság széleskörű szervezettel iparkodik keresztülvinni, melyben a központfutó elv van túlsúlyban. Működése, melyről közleményeiben számot ad, az egész birodalomra terjed. Első osztályának levelezői és conservatorai őskori emlékekkel is foglalkoznak és arra törekednek, hogy azok saját körükben fönmaradjanak. Ők e szűkebb hazájukban tudós egyletek és intézetek képviselői és mint ilyenek természetszerűen ellenségei annak, hogy a tudományos anyag a központban összegyűjtessék. Legtöbb hasznukat veszik tehát a tartományi múzeumok.

Majd minden tartományban találunk jelentékeny múzeumot; Prága, Grác, Laibach, Triest, Klagenfurt, Innsbruck, Salzburg, Linz mindannyi jeles múzeum székhelyei, melyek csak azért oly kevésbé ismertek, mert az utazók csak e városok környékét és természeti szépségeit nézik, a miben nincs igazuk.

E múzeumokban az ősrégészeti gyűjtemény néha, mint pl. Innsbruckban, kevésbé fontos, máskor előtérbe lép, mint pl. Laibachban, melynek gyűjteményét nem rég Virchow is méltán magasztalta.* Ha az osztrák vidéki múzeumokról kellő áttekintést akarunk nyerni, legcélszerűbben éjszaka kezdjük a fölsorolást és lemegyünk dél felé, mert így aránylag legrendszerezesebb képet kapunk róluk.

Csehország. Őskori régiségeket tartalmaznak a következő múzeumok: Prágában Kr. národni muzeum, őre Vrtatko, Caslau, őre Cermak; Quittenbergben őre Leininger; Budweisban őre Kneisl; Pilsenben és Pisekben. Nevezetesebb magángyűjtemények: a hg Schwarzenberg-féle múzeum Frauenbergben, őre Woldrich; a gróf Waldstein-féle gyűjtemény Stichlauban, őre Gärtner; dr. Berger gyűjteménye Prágában és a dr. Woldrich tanár csehországi eredetű gyűjteménye Bécsben. — Szakfolyóiratok: a prágai Památky archeologicke, a csehországi németek egyesületének kiadványai, valamint a nemzeti múzeum régészeti osztályának jelentései ugyanott; továbbá a «Včela» nevű egyletnek Caslauban és a quettenbergi «Vočel» nevű egylet évi jelentései. Az itt megjelenő cikkek kevés kivétellel cseh nyelven jelennek meg.

Morvaország. Brünnben országos múzeum; Olmützben nemzeti múzeum, dr. Križ és Maška tanár magán gyűjteményei. Azelőtt dr. Wankel bírt egy jeles gyűjteményt, mely most a bécsi udvari múzeumban van. Német kiadványai vannak a brünni múzeum-egyesületnek, míg az olmützi társulat cseh nyelven adja ki jelentéseit.

* Verhandlungen der berl. Anthr. Ges. 15. Okt. 1887.

Szilézia. A troppai országos múzeumban ősrégészeti gyűjtemény is van. R. Kulka jägerndorfi érdekes leletei a bécsi udvari múzeumba jutottak.

Galiczia. A főgyűjtemény Krakkóban van a kir. tudós társaság múzeumában; csekélyebb jelentőségű a lembergi gyűjtemény. A tudós társaság régészeti-embertani osztályának vannak terjedelmes és igen becses kiadványai lengyel nyelven.

Alsó Ausztriának még nincs országos múzeuma. Társulati iratok: az alsó-ausztriai országismei egyesület lapjai és a bécsi régészeti egyesület kiadványaiban is vannak néha ősrégészeti közlések.

Felső-Ausztria és *Salzburg.* A linzi Francisco-Carolinum gazdag római kor előtti leletekben, melyekről az «Adalékok Enns feletti Ausztria országisméjéhez» című folyóiratban jelennek meg értekezések. Hasonlóképp vannak ősrégi leletek a szép salzburgi múzeumban, és az országismei társálatnak ugyanott vannak kiadványai.

Stájerország. Az országos Joanneum Grácban válogatott ősrégi leleteket őriz; ezek közt híresek a strettwegi kocsi, a negai sisakok, a kleingbini és wiesi leletek. Pichler Frigyes az intézet igazgatójától nemrég jelent meg Stájerország régészeti térképe; közleményeit többnyire a bécsi folyóiratokban teszi közzé. Egy ideig embertani társulata is volt Grácznak, melynek közleményeiben gr. Wurmbrandt és Hoernes tanár tették közzé dolgozataikat. Vannak Stájerországban kisebb helyi gyűjtemények őskori leletekkel: ilyenek a gamlitz, az eisenerzi őskori bányaeszközökkel és a városi múzeum Cilliben. A gyűjtemények jó része a Joanneum kincseivel együtt közzé volt állítva Grácban az 1881-ik évi kiállítás alkalmából.

Kraina. A laibachi Rudolphinumban meglepő gazdag ősrégészeti gyűjteményt képeznek a laibachi tőzegbeli leletek, melyekhez újabban sok szárazföldi lelet is járult. E dúsgazdag tudományos anyagot a gyűjtemény igazgatója, dr. Deschmann, a bécsi folyóiratokban ismertette. Legutóbb az egész gyűjteményről fényképes fölvételek tétettek közzé.

Karinthia. A klagensfurti Rudolphinumban is bámolatba ejt a folyton gyarapodó gazdag őskori gyűjtemény, melyért legtöbbet tesz a történeti múzeum-egyesület titkára, Hauser Károly; a társulat évkönyve és «Carinthia» című heti lapja folyton ébren tartják a közérdeklődést.

Tirol. Az innsbrucki Ferdinandeumban ugyan túlnyomók az újabb idők emlékei, de azért itt sem hiányzanak őskori leletek. A múzeumnak van folyóirata, melyben dr. Wieser Ferencz tárgyalja az újabb szerzeményeket. A trieszti múzeum különösebben a városi területre szorítkozik, a múzeum «Archiv» című folyóiratában Campi, Orsi és Oberziner dolgozatai érdemelnek említést.

Vorarlbergnek is van Bregenzben múzeuma és múzeumi egyesülete, melynek jelentései azonban csak ügyviteli érdekűek.

Triestben a kutatóra nagy vonzerővel bír a Museo civico di storia naturale ősrégészeti osztálya, melynek vezetője dr. Carlo Marchesetti ásatásairól ez intézet közleményeiben értekezik.

Istria a bécsi és triesti múzeumoknak sok régészeti kincset szolgáltatott. Parenzoban van egy Società di archeologia e storia patria, mely 1886 óta «Atti e memorie» czímen kiadványokat tesz közzé.

Dalmácia. A spalatozi muzeumról egy társulati folyóirat «Bullettino di archeologia e storia dalmata» ad számot; ebben néha ősrégészeti leletekről is történik említés.

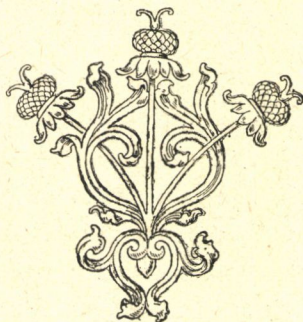
Boszniának (melyről itt megemlékezünk, bár államjogilag még nem tartozik hozzánk) van rövid idő óta Szerajevóban múzeuma. Tekintve, hogy a Balkán-félsziget ezen éjszaknyugati része még fölötté gazdag régészeti kincseket rejt magában, a szerajevói múzeumra fényes jövő vár. Az országban található tömérdek sírhalmok rendszeres föl kutatása már legközelebb várható, mi által az új múzeum ősrégészeti osztálya is csakhamar meg fog telni becses tudományos kincsekkel.

Hogyha az itt röviden felsorolt gyűjteményeken végigtekintünk és ha megfontoljuk, hogy mindegyik intézet a maga területét jellemzően képviseli, akkor kétségünk sem lehet aziránt, hogy a præhistoriai tudományra Ausztriában e rendkívüli gazdag kincsek összefoglalása és földolgozása által fényes eredmény vár.

Hogy minők azok a főkérdések, melyekre ilyformán megnyerjük majd a szükséges alapot, annak fejtegetése a harmadik közlemény földadata lesz.

Bécs, 1888 augusztus végén.

Dr. Hoernes Mór.

(25. SZ.) BEATRIX KIRÁLYNÉ ARCZKÉPE A BÉCSI AGATHIAS CORVIN-CODEXBEN.

MÁTYÁS ÉS BEATRIX ARCZKÉPEI CORVIN-CODEXEKBEN.

(HARMADIK BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.)*

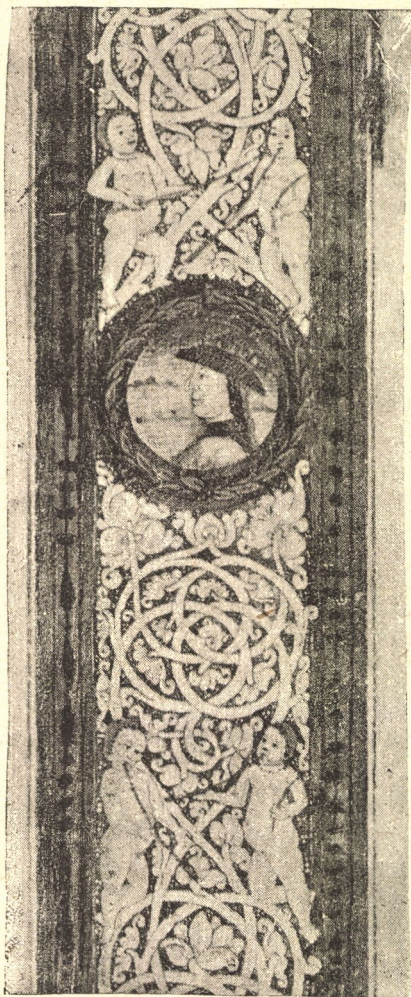
Mátyás király hadi dicsőségének hatása alatt készültek a müncheni királyi állami és a bécsi császári udvari könyvtárak: *Agathias de Bello Gothorum* című Corvin-codexei is (Cod. lat. Monacensis 294. és cod. lat. Vindobonensis 82.), melyekben Mátyásnak és Beatrixnak az eddigiektől egészen eltérő arczképét találjuk. Ezen munkát *Christophorus Persona* fordította görögből latinra, két példányban lemásoltatta s az egyiket (a münchenit) Mátyásnak, a másikat pedig (a bécsit) Beatrixnek ajánlotta.

A müncheni codex az egyszerűbb Vespasiano-codexek ízlésében van kiállítva, két címlappal bír, melyekből az első a fordítónak dízskeretben foglalt ajánló levelét, a második pedig ennek és Mátyás királynak miniatűr arczképét tartalmazza. Ez utóbbi a királyt mellképben ábrázolja, de az eddigiektől egészen eltérő formában. Az arc, mint Mátyás többi képein, itt is szakálltalan, de vonásai az általunk ismert egykorú arczképektől lényegesen eltérést mutatnak s arról tanúskodnak, hogy az ismeretlen miniator a képet nem természet vagy emlékérem után, hanem képzeletből festette. Érdekes azonban a kép fejdíszé, mely Mátyás király összes ismert arczképei közt egyedül áll. Míg ugyanis a reánk maradt festett emlékekben Mátyás király rendesen dús szőke, homlokára fésült s válláig érő hajjal, részint cser-, részint babérkoszorúval, részint pedig nyílt és zárt koronával van festve, addig a müncheni codex miniatűrjében Mátyás fejét fekete lehajtott karimájú kalap takarja, melyből két felől hosszú, szélesre font, czopfhoz hasonló, zsinór lóg le és simúl Mátyás füléhez, úgy hogy e miatt dús, szőke, vállára lefolyó hajából keveset látunk. A kalapon nyílt arany korona van díszül.

* A második közleményt lásd 209—220. l.

Ha a fordító harcziás ajánlóleveléből és a munka háborús tartalmából következtethetünk, az ismeretlen miniator Mátyás helyett egy barbár fejedelem mellképét festette a codex címlapjára s ezzel nem

(24. SZ.) MÁTYÁS KIRÁLY ARCZKÉPE
A MÜNCHENI AGATHIAS CORVIN-
CODEXBEN.

annyira az arczkép hűségére, mint a könyv ornamentikájára volt tekintettel.

Ezen miniatürnek eredeti nagyságú hasonmását a 24. számú mellékleten adjuk.

A müncheni codexnél sokkal fényesebb kiállítású a bécsi *Agathias Corvin-codex*, mely, mint említettük, Beatrixnak van ajánlva s a címlapon ennek arczképét tünteti fel. A kéziratot két művészi kivitelű címlap, lombozatos lapszéli díszítések és polychrom initialék díszítik. A 2-ik címlap felső szélében van Beatrix királyné koszorúba foglalt mellképe, arany sugaraktól környezve. Fején arany nyílt korona, arcza fiatal, csinos, arányos és kifejező s nem oly kövér, mint a minőnek őt későbbi képein, az ambrasi gyűjtemény reliefsjén, vagy a római vatikáni *breviarium* és a római *Didymus-codex* miniatürjeiben látjuk. A codex miniatorát nem ismerjük, de a könyvornamentika characteréből következtetjük, hogy a jobb művészekhez tartozott, ki Beatrixet valószínűleg fiatalabbkori arczképe után festette.

Még csak azt jegyzem meg, hogy a codex címlapján a Corvin-czímer mellett az arragoniai címer is fordul elő, miből következik, hogy a kézirat Beatrixnek személyes tulajdona volt, mint erre

a Corvina maradványai közt több analogiát találunk. Az arczkép megfelelő nagyságú hasonmását 25. számú mellékletünk tünteti fel.

Hasonlóképen Beatrix királynée volt a bécsi császári udvari könyvtár *Antonii Bonfini: Symposion Trimeron de virginitate et pudicitia conjugali* című Corvin-codexe (Cod. Vind. 2365.), melynek címlapját az arragoniai és a Hunyady-ház címere s Beatrix királyné arczképe díszíti. Ezen kézirat, mely valószínűleg Bonfin autograph kézírata s Beatrixnek van ajánlva, könyvornamentikájára nézve a Corvina maradványainak

ornamentikájától egészen eltér. Festése kezdetleges, durva munka, mely sehogy sincs összhangzásban a Beatrixnek ajánlott többi codexek fényes kiállításával s gyarló miniatürjeivel épen nem árulja el azt, hogy a királyné számára készült. S ha figyelembe vesszük, hogy Bonfin Mátyás király udvarában tartózkodott s a király könyvmásolóival és miniatoraival élénk érintkezésben volt, továbbá hogy az általa fordított s Mátyásnak ajánlott Philostratus- és Averulinus-codexek mily fényesen vannak kiállítva, úgy a Beatrixnek ajánlott codex könyvornamentikájának kezdetleges volta még inkább feltűnő lesz.

A királyné arczképe a codexben a címlap díszkeretében az initialében fordul elő s ifjabbkori képeihez hasonlít. A bal szélben vannak az arragoniai ház emblemáiból: a phönix madár és a fehér hölgyeményét.

Az arczkép eredeti nagyságú hasonmását a 26. számú mellékleten adjuk.

Mátyás király és Beatrix királynénak igen érdekes arczképe maradt fenn a múzeumi könyvtár: *Ransanus Epitome Rerum Hungaricarum* című codexében, mely a Corvina maradványaihoz, szorosan véve, ugyan nem tartozik, mert csak Mátyás halála után (1490) készült el s ezért ennek könyvtárába nem juthatott, de mint oly codex, melyet a szerző magyarországi tartózkodásának emlékére Mátyás számára írt, neki ajánlott, de ennek közbejött halála miatt át nem adhatott és melynek címlapján rajta van Mátyás és Beatrix királyné egykorú időben festett arczképe és rajta volt eredetileg mindkettőjüknek a címere, melyeket később átfestettek s Mátyás címeréből II. Ulászló, Beatrixéből pedig Bakocs-czímet csináltak, tehát a Corvina maradványaihoz legközelebb áll ezért méltán fogallhat helyet ezeknek sorozatában.

(26. SZ.) BEATRIX KIRÁLYNÉ
ARCZKÉPE A BÉCSI ANT. BONFINI
SYMPOSION CORVIN-CODEXEN.

Ransanus Péter lucerini püspök (Szicília) ugyanis mint Ferdinánd nápolyi király követe Mátyás király udvaránál két évig (1488—1490) tartózkodott s midőn hazájába visszatért, magyarországi tartózkodásának emlékéül megírta s Mátyás királynak ajánlotta Magyarország történetét. E történetet tartalmazza a múzeumi Ransanus-codex, mely igen fényesen van kiállítva, címlapját Mátyás, Beatrix és Ransanus arczképei díszítik, de mert teljesen csak Mátyás halála után készült el, ezért a Corvinába nem juthatott. Az ajánlás és a szöveg azonban véges-végig Mátyáshoz, mint élőhöz, van intézve, a szerző tehát azt még Mátyás

életében írta; de a codex leírásával és festésével a másoló és miniator csak 1490 után készült el teljesen s ez az oka, hogy a Corvinában helyet nem foglalhatott s általunk a Corvina maradványairól összeállított jegyzékben Corvin-codexnek ekkorig felsorolva nem lett.

Ransanusnak 1492-ben bekövetkezett halála után a codex egy János nevű, palermoi származású dominikanusra, mint Ransanus rokonára szállt, ki ezt aztán új címlappal és ajánlással Bakocs Tamás esztergomi érseknek (1497—1521) ajánlotta. Így került az eredeti Beatrix-czímer fölé Bakocs érsek címere. Hogy az ő birtokából a codex hova került, nem tudjuk, de tény, hogy Sambuccus 1558-ban Ransanus történetet ezen codexből adta ki, mely 1611-ben Thurzó György nádor birtokában volt s e század elején Jankovich Miklós gyűjteményébe s innét a Nemzeti Múzeum könyvtárába jutott.

Igy állván a codex provenientiája, kétségtelennek tartjuk, hogy a 2-ik címlap, mely a kézirat fénypontját képezi s egy fényes miniatűrben Mátyást, Beatrixot és Ransanust ábrázolja, még *Mátyás életében vagyis 1490 április 8-ika előtt* készült.

A címlap egy féllapot elfoglaló miniatűrből és 7 sor szövegből áll, melyeket lombozatos és virágos díszkeret foglal be. Alul II. Ulászló és Bakocs Tamás címere.

A miniatűr kép azon jelenetet örökíti meg, midőn Mátyás király Ransanus Pétert, a nápolyi király követét, 1488-ban ünnepélyesen fogadta. Mátyás és Beatrix mennyezetes trónon ülve fogadják Ransanust, ki előttük teljes főpapi ornatusban áll. Testükön királyi palást, fejükön nyílt arany korona. Mátyás jobb kezében arany jogart tart, balját pedig helybenhagyólag nyújtja ki. Beatrix jobb kezét Mátyás kinyuló karján pihenteti, míg bal kezével arany almát szorít melléhez. Előttük Ransanus püspök áll fehér infulában, beszélő állásban s jobb kezével feléjük mutat, baljában pedig nyitott könyvet tart, mintha üdvözlő beszédét ebből olvasná. Háta mögött kíséretének három tagja.

Ezen miniatűr Mátyás király arcát gömbölyűnek és fiatalnak mutatja. Haja ugyan inkább II. Ulászló hajviseletéhez hasonlít, de a dús szemöldök, a széles pofacsontok és az előnyuló áll Mátyás többi arczképeinek megfelelő. Orra azonban hegyes, bár széles tülök formájú de a király többi arczképeitől eltér. Beatrix arczképe annak fiatalabbkori arczképeihez hasonlít s a királynét idealizálva tűnteti fel. A codex miniatorát nem ismerjük, azon körülményből azonban, hogy Ransanus a nápolyi királyt képviselte, ki a könyvfestészetnek nagy barátja és maecenása volt, továbbá hogy Beatrix háttérében egy vánkos onpihenő fehér hölgyeményét fordul elő, melyet mint az arragoniai ház egyik emblemáját a nápolyi miniatorok szoktak használni, de a miniatürok jelleméből is következtetem, hogy szintén nápolyi származású.

(27. SZ.) MÁTYÁS ÉS BEATRIX ARCZKÉPE A MINT A TRÓNON ÜLVE RANSANUS PÜSPÖKÖT, FERDINÁND NÁPOLYI KIRÁLY KÖVETÉT, 1488-BAN FOGADJÁK. — A NEMZETI MUZEUM RANSANUS-CODEXÉBEN.

zású volt, ki miniatűrjében Mátyás király uralkodásának egy kimagasló epizódját: a külföldi követek fogadását, örökítette meg az utókor számára, mely az akkori királyi udvartatás történetéhez igen becses adalékot nyújt. A Corvina maradványai közt ez az egyedüli arczkép, mely Mátyást és Beatrixet egymás mellett királyi trónon ábrázolja s minden tekintetben megérdemli, hogy vele műtörténészeink és képiróink behatóan foglalkozzanak.

A miniatűr alatt Ransanus üdvözlő beszédjének kezdő szavai olvashatók, melyek kék majusculákkal következőleg hangzanak:

VENI AD TUAM PRAE | STANTISSIMAM MA | IESTATEM
MATHIA | HVNGARORVM POTENTIS | SIME REX ATQVE AD TE |
BEATRIX OMNIUM VIRTUTUM | GENERE ORNATISSI MARE-
GINA | .

A díszkeret alsó szélében jobbról van II. Ulászló király s balról Bakocs Tamás érsek címere. Ezekből eredetileg az első Mátyás királyé s a második Beatrixé volt, de az első címér szívpaizsában lévő hollót valószínűleg a későbbi birtokos átfestette fehér sassá, hogy II. Ulászló címere legyen belőle, ki akkor, mikor a codex Bakocshoz került, uralkodott. Beatrix címere fölé pedig Bakocs a maga címerét festette, a mint erről a címér alapos megvizsgálásánál meggyőződhetünk.

Ezen miniatűr hasonmása az ajánlás kezdő soraival, a díszkerettel és címerekkel együtt eredeti nagyságban a 27. számú mellékleten látható.

Sorozatunkban az utolsó Corvin-codex, mely Mátyás arczképét föntartotta: a volterrai Museo Guarnacci könyvtárának *Joannis Francisci Marliani Epithalamium* című codexe, mely a szakferfiak előtt a legújabb ideig ismeretlen volt, míg azt 1888 nyarán dr. Ábel Jenő tisztelt barátom fel nem kutatta. Ő ugyanis a magyarországi humanismus történetére a veronai, flórenczi, bolognai és más olaszországi könyvtárakban több heti kutatásokat tett. Itt értesült a volterrai Corvin-codexről, melynek érdekében Pisából több órai kociútát tett, azt megvizsgálta s a Magyar Könyvszemle 1888-iki folyamában ismertette (I—II. füzet), hol a codexnek három jellemző díszlapja is megjelent. Az ő leírásából ismeri irodalmunk ezen új Corvin-codexet, mely *Joannis Francisci Marliani humanista Epithalamiumát* tartalmazza, melyet az Corvin Jánosnak Sforza Blanca milanoi hercegnővel tervezett házassága alkalmából írt. Ismeretes, hogy ezen tervezett házasság az eljegyzésnél tovább nem haladt s ez utóbbi is, dacára hogy Mátyás a házasságot óhajtotta, felbomlott. De a humanista, ki alkalmi munkájával Corvin Jánosnak házassága napján kedveskedni akart, azt idő előtt elkészítette, a nélkül, hogy munkáját valamikor átnyújtani alkalma lehetett volna. A codex tehát nem jutott el rendeltetési helyére, de

mint teljesen kész munka, melynek szövege a tervezett házasságról mint befejezett dologról beszél, reánk maradt s mint irodalmi emlék bizonyosságot tesz oly dologról, mely, mint tudva van, soha sem jött létre. A kézirat különben a fényesebb kiállítású codexekhez tartozik, jellemző benne, hogy egyik díszlapján a Hunyady-ház és a Sforza-család címere egymás mellett szalaggal összefűzve fordul elő, melyeknek jelentőségét latin distychonok magyarázzák; érdekes továbbá, hogy az egyik címlapon rajta van az *1487-iki évszám*, a mi úgy a könyv iratásának, mint a tervezett házasságnak az éve, s reánk nézve több tekintetben bír fontossággal. A házasság napjának megjelölésére a szerző üres helyet hagyott a szövegben, hogy ezt, ha az egybekelés megtörtént, kitöltse. De ez nem történt meg s ezért az évszám mellől a nap megjelölése elmaradt.

A codexnek három címlapja van, melyek egytől egyig a Hunyady-ház címerét viselik.

Bennünket különösen az első címlap érdekel, mert ez őrizte meg az initialéban Mátyás király medaillon arczképét, melyet mi az általunk közölt összes arczképei közt minden körülményt tekintve legjobbnak és legsikerültebbnek tartunk, mely kifejezésre az ambrasi reliefhez és a bécsi könyvtár Hieronymus codexében levő arczképhez legközelebb áll.

A kép Mátyást medaillon formában ábrázolja, meztelen nyakkal, tógával, hosszú hajjal és babérkoszorúval. Arcza tipikus és jellemző, nyugalmat és méltóságot fejez ki s korára nézve Mátyásnak megfelelő. Arcz, szem, szemöldök, homlok, száj és áll mind érvényesülnek e képen, de legjellemzőbben az orr, mely a közepén kissé nyerges, aztán szélesbedik, húsosban végződik és Mátyás összes arczképei közt a legtypikusabb.

A medaillonkép alakja négyszögletes, szélein pedig maiuscula betűkkel a következő felírás olvasható: MATIAS REX HVNGARLÆ BOHEMLÆ DALMATIÆ.

Ha most Mátyásnak ezen arczképét az általunk közlött többi arczképeivel összehasonlítjuk, kitűnik, hogy ez a közleményünkben felsorolt arczképek legtöbbszörével bír valami közös tulajdonsággal, de egészben véve valamennyitől különbözik s mint ilyen valamennyi közt egyedül áll. Festőjét nem ismerjük, valamint az emlékérem eredetijét sem, melynek mintájára készülhetett volna; tekintve azonban, hogy festése, mint fönt említettük, *1487-re esik*, mikor a brüsszeli missale miniatürjei, Mátyás király emlékérmé* és az ambrasi márvány-reliefek már készen voltak, továbbá hogy Prais János váradi püspök, ki, midőn mint Mátyás

* Lásd ezen éremnek hasonmását első közleményünkben az Arch. Ért. 1888. évf. 115. l.

király bizalmi embere, ennek megbízásából Corvin János számára Sforza Blanca kezét megkérte, az ismeretlen miniaturnak a király legjobb arczképével szolgálhatott, fel kell tennünk azt, hogy a jelen miniatűr a legjobb minta után készült. Hogy ezen minta milyen volt: eredeti, emlékérem, miniatűr, avagy pedig relief? nem bírjuk ezúttal eldönteni.

Megjegyzem még, hogy a középkori bibliographia általános szokása szerint a könyv initialéjában rendszerint a munka szerzője s csak kivételesen a könyv birtokosa fordul elő. Ezen kivételt tapasztaljuk a Corvina maradványai közt: a római Andreas Pannonius, a wolfenbütteli Alexander Cortesius, a bécsi Philostratus és Ant. Bonfinii Symposion,

valamint a jelen Jo. Franciscus Marlianus codexekben, melyek az általános szokástól eltérve, a címnap initialéjában nem a szerző, hanem Mátyás és Beatrix arczképét ábrázolják.

A volterrai arczképnek kevésbbé sikerült hasonmását az eredetinek megfelelő kétszeres nagyságban lásd a 28. számú mellékleten.

Ezzel a Mátyás és Beatrix arczképét tartalmazó Corvin-codexek sorozatát kimerítettük. Van még egy fényes kiállítású Corvin-codexről tudomásunk, mely Mátyás király arczképét foglalja magában, de ennek közlésétől

28. SZ.) MÁTYÁS KIRÁLY ARCZKÉPE A VOLTERRAI JO. FRANC. MARLIANI EPITHALAMIUM CORVIN-CODEXBEN.

ezúttal azon okból tartózkodtam, mert a codexet ekkorig tüzetesen megvizsgálni nem volt alkalmam. Ha ezt megvizsgáltam, vagy pedig új, ekkorig ismeretlen Corvin-codex kerül napfényre, mely Mátyás vagy Beatrix arczképét tartalmazza, közleményemet újabb adalékokkal pótolni fogom.

A felsorolt Corvin-codexeken kívül még a következő egykorú kéziratokat ismerem, melyekben Mátyás király arczképe található. *Wolffenbüttelben*: a hercegi könyvtárban a *Joannes de Utino Chronica* című XV. századbeli latin kéziratban, mely a magyar királyok krónikáját és festett arczképeket tartalmazza, egy tallér nagyságú miniatűrben előfordul Mátyás arczképe is a Thuróczy-krónika fametszetű képe után festve. Ugyanezen szerzőnek a munkája német fordításban meg van a *heiligen-*

kreutzi (Austria) czisterciták könyvtárában is egy XV. századbéli kéziratban, mely Mátyást a wolfenbüttelihez hasonló miniatűrben ábrázolja. Mind a két codexet láttam és jegyzékbe vettem. A képeket alkalmilag közlöm.

Továbbá nikolsburgi herczeg Dietrichstein-féle könyvtárban meg van Thuróczy krónikájának egykorú német fordítása XV. századbéli kéziratban, a szövegben *Mátyás arczképével*. E kéziratot csak dr. Dudik leírásából ismerem.

Láttam azonban és megvizsgáltam a heidelbergi egyetemi könyvtár Thuróczy brünni krónikájának német fordítását, mely *Mátyás király lapnagyságú festett arczképét* egy 1490 körül készült kéziratban őrzi. Ezen arczképet a most említett nikolsburgival, wolfenbüttelivel és heiligenkreutzzel együtt alkalmilag ismertetni fogom, de leírásukat a jelen közleménybe, mely a Corvina maradványaiban levő Mátyás és Beatrix arczképek felsorolására szorítkozik, ezúttal fel nem vettem.

A Corvina írott emlékein kívül ide tartoznak még azon *ősnymtatványok is*, melyekben *Mátyás király arczképe egykorú fametszetben* fordul elő, mivel ezekről bizonyosnak tartjuk, hogy az ő könyvtárának alkotó részét képezték. Ilyenek: 1. *Thuróczy János krónikájának 1488-ik évi brünni kiadása*. 2. *Thuróczy János krónikájának 1488-ik évi augsburgi kiadása*. 3. *Constitutiones Incliti Regni Vngarie. Év és hely nélkül, de mindenestre 1490 előtt megjelent nyomtatvány*.

Ezen három ősnymtatványból az első kettőnek papírpéldányai nem ritkák. Meg vannak a fővárosi három nagy könyvtárban és másutt is. Ritkák azonban a hártypéldányok, melyek eredetileg Mátyásnak, Beatrixnak s az ország néhány főemberének voltak szánva s kevés példányban készültek. A brünni Thuróczy-kiadásból hártypéldányt nem ismerek. Az augsburgiból bír a múzeumi könyvtár *kettőt*, a British Múzeum *egyét*. Egyről egy magán gyűjteményben van tudomásom. A harmadik ősnymtatványból csak egy teljes és egy csonka papírpéldányt ismerek a Nemzeti Múzeum könyvtárában. Bármily anyagból legyenek azonban a példányok, a fametszet Mátyás király arczképével, mind a kétféle példányban ugyanaz volt s mivel kétségtelen, hogy azok három különböző helyen, de Mátyás uralkodása alatt az 1488—1490-iki időszakban készültek, méltán sorozhatjuk azokat közleményünkben azon egykorú adalékok közé, melyek Mátyás ikonographiáját gyarapítják. Ezen fametszetekből a legrégebb példány a brünni, mely Thuróczy krónikájának Brünmben 1488-ban márczius 20-án megjelent példányában a 3 jegyű levélen fordul elő s Mátyás királyt trónon ülve ábrázolja.

Mátyás hosszú királyi palástban, mely lábát egészen eltakarja, egy padszerű trónon ül s jobbában jogart, baljában pedig arany almát tart. Fején zárt korona. Haja homlokára van fésülve s hosszú redőkben palástjának gallérjára omlik. Arcza szakálltalan és fiatal, melyben

(29. SZ.) MÁTYÁS KIRÁLY FAMETSZETŰ ARCZKÉPE A THURÓCZY-KRÓNIKA 1488-IK ÉVI MÁRCZ. 20-ÁN KELT BRÜNNI KIADÁSÁBAN.

(30. SZ.) MÁTYÁS KIRÁLY FAMETSZETŰ, EGYKORUAN KIFESTETT ARCZKÉPE, A THURÓCZY-KRÓNICA 1488 JUN. 3-IKI. AUGSBURGI KIADÁSÁBAN. A MUZEUMI KÖNYVTÁR HÁRTYAPÉLDÁ-
NYÁBÓL.

semmi jellemző vonás nincsen. Az egész arczkép conventionalis s Mátyás többi arczképeihez csak hajdísze és szakálltalansága által hasonlít. Rajzolóját és metszőjét nem ismerjük, de a kép kiállítása a német iskola jellemére vall.

A kép bal oldalán a XVI. század első feléből származó írással a következő magyar feljegyzés olvasható: «*Oh Mathia ha te mosthan elnel gondunkrol gondolnal*».

Ezen kép hasonmását a 29. számú mellékleten eredeti nagyságban adjuk és pedig az érdekes magyar feljegyzés miatt a budapesti egyetemi könyvtár példánya után.

Ezen fametszetnél fényesebb és jellemzőbb a Thuróczy krónika augsburgi 1488 junius 3-iki kiadásának fametszete, mely a könyv t₄ jegyű levél után a következő levélen fordul elő s Mátyást trónon ülve ábrázolja.

Ezen arczkép a múzeumi könyvtár azon *hártyapéldányából* való, mely a Corvina maradványaihoz tartozik s közleményünkben eredeti nagyságban a 30-ik mellékleten van reprodukálva.

A krónika említett levelén van egy lapnagyságú fametszet, mely a következő felírással bír: *De electione dñi comitis Mathie in regem* s Mátyást egy támlás, de mennyezet nélküli trónon ábrázolja. A metszet egykorú kézzel igen díszesen van kifestve, mi által a király zöld bársony, hermelinnel szegélyezett palástja és hosszú szőke, rőtbe átmenő haja előnyösen kiemelkedik. Fejét zárt arany korona díszíti, jobbában jogar, baljában arany alma. Arcza fiatal és szakálltalan, dús haja elől homlokára van fésülve s hátul gazdag fürtökben palástja gallérjára foly le. Az arcz jellemző és kifejező, de Mátyást mint ifjú királyt ábrázolja, a milyen volt akkor, mikor a nemzet mint beszercei grófot királyának választotta. Arczvonásaiból a dús szemöldök, a hosszú, szélesen végződő orr, a nagy pofacsontok, a vastag ajkak és előre nyuló áll ez arczképen mind érvényesülnek, de nem oly mértékben, mint későbbi képein, mikor az arcza teltebb, kövérebb és öregebb lett. Szóval ez arczkép Mátyást fiatal korában ábrázolja s nagyon hasonlít azon arczképéhez, mely a bécsi jezsuiták Missaléjában maradt fenn s közleményünkben az 1. számú mellékleten látható.

Mátyás jobbjáról van a Corvin-czímer: a magyar kettős kereszt, polyák, a cseh oroslán és a gyűrűs hollóból megfordított sorrendben összeállítva, a mi a fametsző hibájából történt. A *kép* rajzolóját és metszőjét nem ismerjük.

Az utolsó fametszet, mely Mátyás királyról egykorú ösnyomtatványban fönmaradt, a *Constitutiones incliti regni vngarie* című ritka munkában fordul elő, mely hely és év nélkül, de 1490 előtt jelent meg. E munka Mohorai Vydffy Ambrus nográdi alispán költségén készült,

magában foglalja Mátyás király 1486-iki törvényeit, tehát mindenesetre ezen év után, de 1490 innen jelent meg. A nyomtatás helyét, évét és a nyomdász nevét azonban nem ismerjük. A könyv első levél első

(31. SZ.) MÁTYÁS ARCZKÉPE A MUZEUMI KÖNYVTÁR «CONSTITUTIONES INCLITI REGNI VNGARIE» 1490 ELŐTTI ŐSNYOMTATVÁNYÁBAN.

lapján van a könyv főt említett czíme, alatta pedig egy fametszet, mely Mátyást mennyezetes trónon ülve, nyílt koronával fején, jogarral és térdig érő palástban ábrázolja, a mint neki két talárba öltözött férfi barettel fején egy nyitott könyvet, valószínűleg a «Consitutiókat» be-

mutatja, melyre Mátyás a bal kezét pihenteti. A metszet baloldali sarkában van Mátyás hollós címere, a magyar, dalmát cseh jelvényekből összeállítva.

Mátyás király ezen arczképe conventionalis s többi arczképeihez csak a fejdíszben s az arcz szakálltalanságában hasonlít. Rajzolóját, metszőjét és nyomdászát nem ismerjük.

Hasonmását a Nemzeti Múzeum könyvtárának példánya után a 31. számú mellékleten adjuk.

Ezek azon arczképek, melyek a Corvina írott és nyomtatott emlékeiben Mátyás királyról és Beatrix királynéről, legjobb tudomásom szerint ránk maradtak. Hiszem, hogy számuk a jelen sorozatban még kimerítve nincsen s hogy a jövő kutatások ezt újabb adalékokkal gyarapíthatják. Addig azonban összeállítottam az ismert anyagot, melyet több évi kutatásaimban Mátyás és Beatrix egykorú arczképeiről összegyűjtöttem. S midőn azt e folyóirat tisztelt szerkesztőjének szíves felhívására itt közzé teszem, azt hiszem, hogy ezzel a szakférfiaknak teszek szolgálatot. Közleményem az első teljes jegyzék, mely Mátyás és Beatrix összes egykorú arczképeit egykorú írott és nyomtatott források alapján felöleli. Ezekből 30 arczkép e helyütt jelenik meg először az irodalomban. A műtörténész feladata lesz ezeket érdemök szerint méltányolni, én a Corvina maradványaiból igyekeztem lehetőleg teljesen összefoglalni azt, mi Mátyás és Beatrix ikonographiájára vonatkozik. Ott, hol különösen nem emlitem, az arczképeket autopsia után írtam le.

Végül Beatrixnak még egy fametszetű arczképéről kell megemlékeznem, mely Philippus Bergomensis: *De Claris et Scelestis mulieribus* című, Ferrarában 1493-ban megjelent ősnyomtatványban foglaltatik s Beatrixnak van ajánlva.

E nyomtatvány a Corvina maradványaihoz nem tartozik. Mátyás halála után három évvel látott napvilágot. De Beatrixnak van ajánlva, ki ekkor még életben volt s kinek arczképe az első címlap fametszetén maradt fönn. Ez a királynét olasz szabású ruhában renaissance stylű trónon ülve ábrázolja, a mint egy domonkos szerzetestől egy zárt könyvet átvész. Fején nyílt arany korona, arcza kissé ideálisálva van, nem oly telt és kövér, mint a minőnek azt az ambrasí gyűjtemény reliefjén és közleményünk 7. és 9. mellékletén látjuk, mindazáltal ez utóbbi képeihez legjobban hasonlít. A háttérben egy város látképe, a szerző háta mögött egy szerzetes alakja látható.

Ezen arczképnek másolatát eredeti nagyságban lásd 32. számú mellékletünkön, melyet a múzeumi könyvtár eredetije után csináltattunk.

1493-ból Mátyás királynak is maradt fönn egy fametszetű arczképe: a *Hartmann-Schedel*-féle nürnbergi krónikában (a CCLII. levélen), de ezt, miután Mátyást szakállosan ábrázolja és nemcsak képzeleti ha-

nem önkényes is, mert a szövegben ötször fordul elő és Serapist, Fannust, Berengart, Saladint, és Mátyás királyt ugyanazon fametszettel csak más felirással ábrázolja, a jelen közleménybe nem vettük fel.

(32. SZ.) BEATRIX KIRÁLYNÉ ARCZKÉPE A PHILIPPUS BERGOMENSIS DE CLARIO ET SCELESTIS MULIERIBVS FERRARÁBAN 1493-BAN MEGJELENT MUNKÁJÁBAN.

Ezzel Mátyás és Beatrix egykorú arczképeinek sorozatát befejeztük. Mily viszonyban állanak e képek Mátyás és Beatrix emlékérméivel, szobraival, domborműveivel, festett képeivel, és a reánk maradt

történeti emlékekkel, ezt most meg nem határozhatjuk, hanem a kérdés eldöntését akkorára bizzuk, ha ezeket tüzetesen tanulmányoztuk és az általunk nem látott arczképes Corvin-codexeket személyesen megvizsgáltuk. Addig szolgáljon az általunk összeállított jegyzék útmutatásul, melynek gyarapítására és tökéletesítésére felhívjuk ezennel a szakférfiak figyelmét.

Az általunk közlött jegyzékben van összesen 32 arczkép és pedig Mátyás királyé: 21, Beatrix királynéé 11, Mátyásé és Beatrixé együtt egy képen: 2. Ezekből Mátyás arczképe előfordúl: emlékéremben 6-szor, színes medaillonban 6-szor, miniatűrben 6-szor, fametszetben 3-szor. Beatrixé emlékéremben 2-szer, színes medaillonban 6-szor, miniatűrben 2-szer, fametszetben 1-szer. Mátyásé és Beatrixé együtt miniatűrben 2-szer.

Három arczképen Mátyás király homlokát cserkoszorú övezi és pedig: az Attavantes által festett brüsseli Missale címlapján, a Nemzeti Múzeum bronz érmén és az ambrasi gyűjtemény relief arczképén; hét arczképen azonban következetesen babérkoszorú fordul elő, a mint ezt közleményünk 10, 11, 15, 17, 19, 23 és 28 számú mellékletein láthatjuk. *Kilencz* képen Mátyás fejét *nyílt három zárt* korona díszíti. *Két* képen feje minden dísz nélkül s csak *dus szőke* haja által válik ki.

Ezen arczképek alapos egybevetéséből képet alkothatunk magunknak Mátyás és Beatrix valódi arczképeiről és összehasonlíthatjuk azokat a reánk maradt más műtörténeti és történeti emlékekkel.

Egyet azonban az eddigi anyagból is constatalhatunk és ez: hogy a közlött miniatűr és fametszetű arczképek közt egyetlen egy sincs mely a másikhöz *mindenben* hasonlítana, hanem minden kép más Mátyást és Beatrixet mutat.

Sőt még Mátyásnak azon három arczképe sem hasonlít egymáshoz, melyeket az Attavantes által festett brüsseli missaléban találunk.

Ebből következik, hogy az általunk felsorolt arczképek közt vannak képzeletiek és valódiak, idealisok és reálisok, idealizáltak és az eredetieknek megfelelők; a legjobbak azonban és a valódiakhoz legközelebb állók azok, melyek *emlékérmek után készültek*, a mint erről, ha a felsorolt képeket a Nemzeti Múzeum régiségtárában levő *kétféle Mátyás és egyféle Beatrix* bronzérmekkel* összehasonlítjuk, meggyőződhetünk.

Csonosi János.

* Ezen bronzérmek hasonmását lásd közleményünk 14. számú mellékletén és az Archæologiai Értesítő 1886 és 1888-iki folyamaiban.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

NYITRAMEGYEI ÁSATÁSAIM EREDMÉNYE.

(PRIVIGYEI JÁRÁS.)

A Nyitra-völgye a Garam-völgyétől hatalmas hegyláncz által választatik el, mely hegyláncz tövében, Privigyétől dél felé, körülbelől 7 kilométernyi távolságban fekszik Nagy-Lehota községe.

Egy sétalovaglás alkalmával, a községi réteken, csekély, alig észrevehető, dombalakú emelkedéseket vettem észre. Kezdetben régi határdombocskáknak tartottam, de az egymástóli csekély távolság csakhamar meggyőzött arról, hogy ezen véleményem helytelen, s hogy az esetleg egy őskori sírmező is lehetne, ámbár ezen vidéken, még nem észleltett s nem is találtatott semmi, a mi ezen véleményemet támogatta volna.

Minthogy évek óta nagy passióval foglalkozom a régészettel, s főkép a praehistoricus korszakkal, elhatároztam magamat, hogy ezen dombocskák czélját és tartalmát kutatni fogom.

Egy őszi napon Grznárik József mérnök úrral kis ásatást kíséreltünk, s rövid idő alatt néhány urna-maradványra akadtunk.

Most már meggyőződtem, hogy valóban sírmezőt leltem s erélyesen kezdtük folytatni az ásatást.

Körülbelől 50 cm. mélységben már rá akadtunk az egész urnára melyet nagy nehézséggel, kések segítségével sikerült is a földből kiásni. Magassága 90 cm., átmérője 47 cm., tartalma csak csontmaradványok és hamu volt, színe vörös agyag. Ezen sikerült ásatás után még hat dombocskát ástam fel, s az eredményt minden tekintetben sikerültnek mondhatom, mert minden egyes dombocskában eléggé érdekes dolgokra akadtam.

Mielőtt a talált tárgyak leírásához fognék, röviden, de lehetőleg híven akarom e dombocskákat t. olvasóimnak leírni.

E dombocskák magassága ma már alig 20—25 cm., mert e rét valaha szántóföld volt, s így nagyrészt leszántattak és vizek által lemosattak. Egymástóli távolságuk körülbelől 4—6 m., átmérőjük 1—3 m., s köralakban fejnagyságú kövekkel vannak bekerítve.

Az urna maga szintén egy kőfallal van körülvéve (6. ábra), de ezen kövek csak egymásra vannak rakva, minden összekötő anyag nélkül, úgy hogy már csak egyes helyeken lehet még észrevenni, hogy azok valaha falat képeztek. Az urna rendesen egy nagy lapos kővön áll, mely alatt számtalan apró, gömbalakú kövecskék vannak; fent egy hasonló lapos kővel van az urna betakarva. Minden dombnál még tisztán ki lehet venni a tűzhelyet. Ott a föld, majdnem téglakeményiséggé van égetve, s nagy számú faszéndarabok találhatók. Második ásatásom alkalmával szintén egy a formája miatt nagyon érdekes urnát találtam (3. ábra). Színe egészen fekete, s a hamu és csontdarabkák egészen felszínéig voltak láthatók.

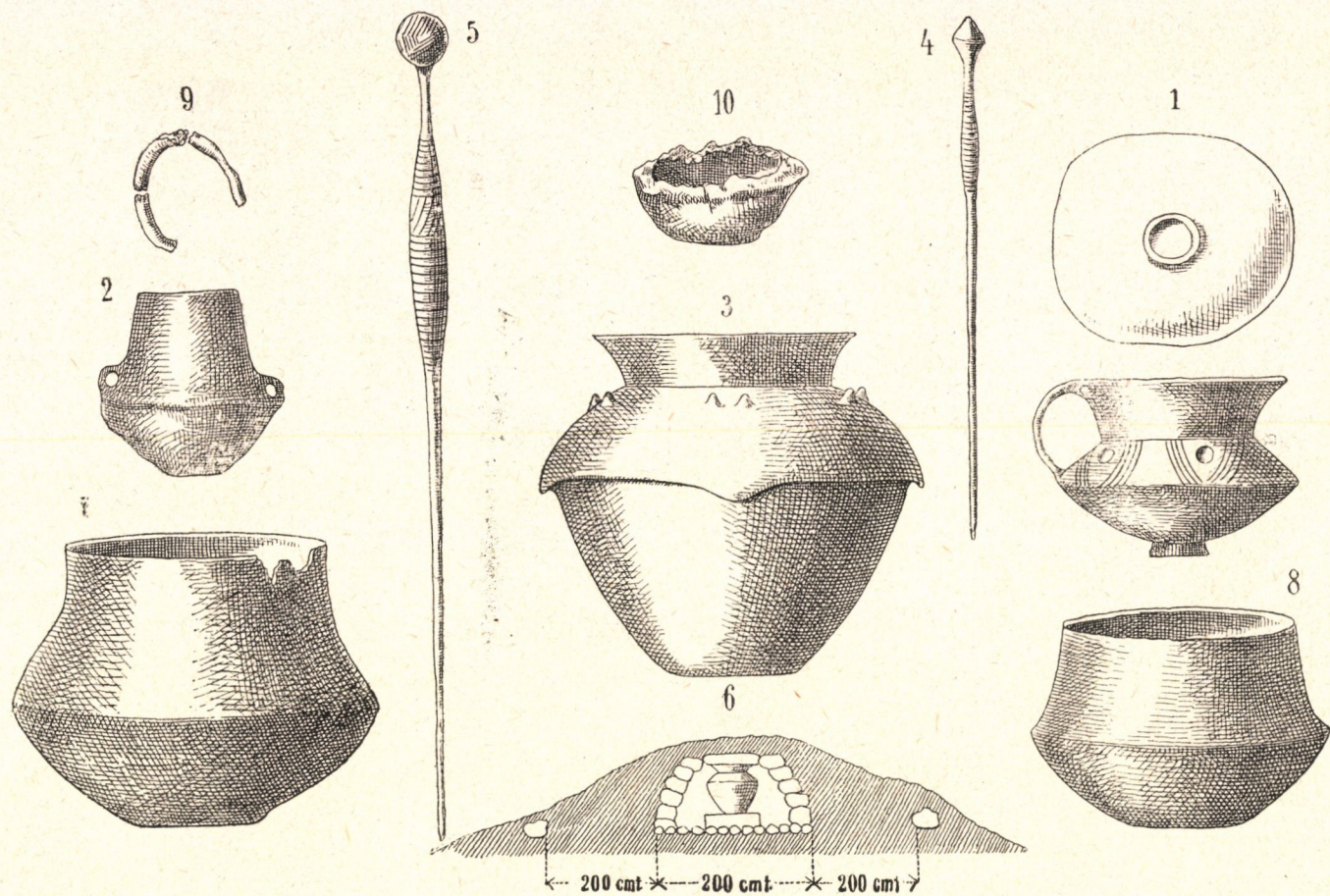
Az urnát szerencsésen kiásva, mindennek előtt annak kiürítéséhez fogtam, s nagy nehézségekkel, egy kis vörös agyagból készült, tökéletes jó karban sikerült kivennem (2. ábra), mely szintén hamut, csontdarabkákat s apró bronzgyöngyöket tartalmazott.

Ezen edényen kívül, még egy csinos edénykét találtam ugyanezen urnában, de sajnos sérült állapotban (1. ábra). Ezen edényke majdnem üveg vékonyságú fekete, csiszolt agyagból van készítve. Ezen ásatásom alkalmával ugyanezen urnában nagyon szép obsidian pengőcskét s egy pár apró kőfegyver-maradványt is találtam.

Ásatásaimat folytatva, nagyobb dombocskánál kezdtem, s itt is nagy és szép eredménnyel, t. i. két egymás mellé állított nagy urnára akadtam (7. és 8. ábra). Mindkét urnát egészben sikerült kiemelnem. Ezek is úgy, mint az előbbiek, nagy lapos kővön állottak, s egy lapos kővel valának befedve. Tartalmukra nézve hasonlóak az előbbiekhez, csak hogy sok apró bronzlemezskéket, egy bronzkarikát (9. ábra), egy bronztűt (4. ábra) s úgynevezett spirale-maradványokat is tartalmaztak. Minthogy kutatásaimat az egész vidékre akarom kiterjeszteni, a nagy-lehotai ásatásaimat egyelőre abba hagytam, s dél felé, Nyitra-Novák felé fordítottam figyelmemet. Nyitra-Novák körülbelül 3 km.-nyi távolságban van Nagy-Lehotától. Itt is a lehető legrövidebb idő alatt sikerült egy temetkezési helyet fölfedeznem, és pedig egy szántóföldön, a hol már szintén 3 urnát vettem ki, de sajnos, nagyobbbrészt összezúzva.

Mostanáig egész jó karban csak egy kis edénykét voltam képes kiásni, mely szintén egy nagy urnában volt elhelyezve. Tartalma csak néhány bronzlemezke volt. Ezen temetkezési hely tözsomszédságában számtalan kisebb edényre akadtam, de ezek is majdnem mind oly állapotban voltak, hogy mostanáig egyet sem nyerhettem teljes épségben; legnagyobb részt, nagyon hiányosak s tartalmuk csak tiszta föld. Ily kisebb edényeket nagy számban s szétszórva, különböző fekvésben találtam, ezek alkalmasint házi szükségletekre használtattak, s talán a helyen vagy legalább közelében fog sikerülni a nép lakóhelyét is föl-

NYITRA-NOVÁKI ÉS LEHOTAI LELETEK.

fedeznem. A vetések miatt kénytelen voltam a nagy-lehotai és nyitra-nováki ásatásaimat egyelőre beszüntetni.

Most a «Compte — Rendu, de la huitième Session» Budapest 1876. évi second volume I-re partie 157. lap (Les tumuli) Comté de Nyitra alatt említett Kóoson lévő nagy domb felásatásához fogok hozzálatni.

Mihelyt újabb eredményhez jutok, nem fogok késni azt is lehető kimerítően közölni.

A 7. és 8. ábra nagyon hasonlít a «Leletek a Lengyeli őskori telepről» (Wosinsky Mór) XVIII. tábla 205. számú ábrájához.

Nyitra-Novák, 1888 junius 30-án.

Rakovszky Ferencz.

MÁTYÁS KIRÁLY LÓHÁTON.

Eugène Müntz az ismeretes francia tudós legutóbb a magyar tudományos akadémiának kedveskedett egy értekezéssel,* melynek egyik fényképes mellékletén Mátyás király lovas képét látjuk. Az akadémiai főtitkár úr szives előzékenységből bemutathatjuk itt e fénykép horganyedzésű másolatát. A fénykép eredetije a Baberini könyvtárban őriztetik és a XVII. században készült egy fresco után, mely Rómában a Via del Pellegrino (a Campo de' Fiori mellett) egy ház homlokát díszítette.

Mátyás vaspánczélú fegyverzetben balra nyargal, fölemelt jobbja-ban hosszú egyenes kard van, melynek hüvelye baloldaláról csüng le. Lovának a feje is vértezett és szerszámát csüngős ékességek díszítik. A tájt, melyben a király nyargal, balra sziklák és fák, hátul és jobbra fák jelzik. Fönn a magasban két angyal lebeg, a középső sugárkoronát készül a király fejére tenni, a balfelöli szétterjeszti karjaival és mintegy beszédét kíséri, mely alatta négyszögű táblára sorban reá van írva és így szól: Deberis coelo, Matthia, invicte | sed, ipsa, religio, in, terris, usque | tuenda, tenet, hanc victor | defende div coeluq mereri | mortales, possint, qua, pietate | doce A kép felső jobb sarkában egy szétterjesztett szárnyú ördög utolsó nyomai maradtak, ezalatt is fölíratos tábla hirdeti, hogy az ördög mit kíván Mátyástól. E hétsoros fölírat így szól: Tar-tara te cupiunt, sed, te | sibi, vendicat, a(e)ther, diuq** | adeo, virtus, rex bone, cara, tua | est, dum, neq te, sperant, in, fa | regna, neq, astra exposeunt | inperio, terrus, inter, utrunq | rege.

* Les sources de l'archéologie chretienne dans les bibliothèques de Rome de Florence et de Milan. Extrait des Melanges d'archéologie et d'histoire T. VIII. Rome 1888.

** Egy régi kéz e szó mellé a kép szélére oda jegyezte: sic.

A kép alatt magyarázatul ezt írta valaki: Mathia Corvino dipinto in una casa a mano manca all' entrar della strada del Pellegrino, della qual pittura ne fa menzione il Giovio.

Müntz szerint itt Paulus Jovius művére czéloz az ismeretlen glos-

sator. A mű címe: *Elogia virorum bellica virtute illustrium* Basel 1561. (a 281. lapon). A Barberini kép facsimiléjét Müntz bemutatta a Société Nationale des Antiquaires de France ez évi februárius 15-ikén tartott ülésén és ugyanott értekezett is róla, de értekezése még nem jutott el ide, valószínűleg mert még nem jelent meg. A kép Mátyás korában

készült és Müntznek igen magas véleménye van iconographiai becséről. Egyetértünk vele abban, hogy ez valószínűleg az egyedüli al fresco kép, melyet (legalább másolatban) Mátyás királyról birunk. Abban is igazat adhatunk neki, hogy az emlékérmek, miniature képek és domborművek alapján néhány lényeges tekintetben összevág azzal a képpel, melyet magunknak Mátyás királyról alkottunk; mert itt is rövid széles az orra, erősnek látszik a homloka, szélesnek az álla, haja itt is hosszú fürtökben csüng a nyakába és a homlokán szallag fogja körül. Azonban sem szeme, sem szája, sem arcza vonásai nem állítják elé azt a Mátyást, melyet a legjobb arcképekből ismerünk. Teljes hűséget egyébiránt nem is várhatunk oly másolótól, a ki kicsiben utánoz egy nagy frescot és nem várhatjuk annál kevésbé, mert a két művész közül valószínűleg egyik sem látta soha Corvin Mátyást.

De hogyha iconographikus szempontból kevésbbé fontos is a Barberini rajz, fölötte érdekes átalános historiai tekintetben, mert újabb bizonyosság arra, hogy Mátyás Olaszországban minő népszerű hős volt, és nagy köszönettel tartozunk a kitünő francia tudósnek, a ki ez érdekes nemzeti ereklyére figyelmeztetett.

H.

DÉZS VÁROSA RÉGI EMLÉKEI.

Dézs egyike az erdélyi részek legrégibb és legnevezetesebb városainak, a melynek múltja történelmünk oly nevezetes eseményeivel függ össze, sőt azokban oly fontos tényezőként szerepelt, miszerint bizonynal megérdemelné azt, hogy vidékének történelem és régészettel foglalkozó fiai közül valaki vállalkozzék monografiájának megírására. Erre annyival inkább igényt tarthat, mert vasutja által a világforgalomba már be lévén vonva, s különben is az újabb időben rohamos fejlődésnek indulván, mind többen látogatják Erdély északi részének e szép fekvésű és nagy múltú metropolisát.

Jelen felolvasásom, mely csak egy átutazás alkalmával futólag tett feljegyzések szüleménye, alig érinti felületesen e város nevezetesebb régi épületeit s legfőlebb arra czéloz, hogy másokat a behatóbb és tüzetesebb kutatásra és ismertetésre serkentsen.

Már annyira bennem van a kutatási vágy; a régészeti szenvedélybe már annyira bele éltem magamat, hogy át nem utazhatom valamely városon avagy falun a nélkül, hogy annak templomát vagy más sejtethő régiségeit és nevezetességeit, bár futólag, meg ne tekintsem.

Így történt Dézs városán való átutazásom alkalmával is. A midőn megpillantám a reformátusoknak sűgár-magas tornyú templomát, egy a város fölé emelkedő magaslaton, azonnal oda sieték, mert egy ódon

egyházat sejte ottan régészeti előérzetem s valóban nem is csalódtam, mert az egyike kiválóbb csúcsíves épületeinknek, mely habár ki van eredeti alakjából vetköztetve, mégis egyike impozánsabb műemlékeinknek.

A régi műidomokból alig maradt meg egyéb épen, mint magas csúcsíves ablakainak díszművezete, a mi dús alakítása és a díszletezésnek sokfélesége által tűnik ki.

A templom eredetileg boltozva volt, a mint belülről a boltgerinczeket tartott lenyúló falszalagok és a külső oldaltámok is tanúsítják, az eredeti boltozatot azonban a szentélyben törpe donga boltozat, a hajóban kockás deszka-főlep helyettesíti, csakis a sekrestyének maradt meg eredeti, a késő góthkorból eredő, hálószövedékes boltozata, a melyet s így vele a templomot is a XV. század első felében épültnek tartom. E szerint az egyetlen, e templomban előforduló, 1580. évszám nem építését, hanem csak kiigazítását jelöli. Dézs ódon templomának őstornya, mely a medgyesi után a legmagasabb Erdélyben, (37 öl) nemcsak szép fellövelő sugár díszgula tetőzetével tűnik ki, hanem szerkezetileg is igen merész, a mennyiben mindenik oldalról széles csúcsíves kapuval van ellátva, úgy hogy a torony négy erős szögletpilléren nyugszik. A sugár-kaczér grádicház a torony egyik szögletéhez van támasztva, oly formán, a mint azt a kassai domnál észlelhetjük.

Igen érdekes az e toronyban levő egyik harang, melyen ezen köriratot találjuk:

1 t m t r t 1 ◊ { 2 A A t a b e t m a r i a t g r a r i a t p l e n a

J. n. r. j. (Jesus Nasareus Rex Judeorum) 1477. Ave Maria gracia plena.

Nagy megelégedésemre szolgál, hogy az érdekes köriratot a nyomtalan eltűnéstől sikerült megmentenem, mert a harang ma már nem létezik, a mennyiben a múlt évben elhasadván — újra öntetett.

A régi harang mellett a dézsi toronyban volt egy több százados régi kettős rézdob (pauke) is, a melyen egészen a 80-as évekig délelőtti 11 és délutáni 8 órakor dobolni szoktak volt. Mondják, hogy ez a szokás még azon régi századoknak a maradványa, a midőn a közel dézsaknai sóbányák Dézsről administráltattak, a dobolás jel volt a sóvágók munka kezdete és végezetére, illetőleg a két rendbeli sóvágók felváltására. Dézsakna már századok óta önállósíttatott, a sóhivatalok már régóta oda költöztek át, de azért a munka kezdetét jelző dobolás még két századon át fenntartotta magát Dézsen. Sőt e rézdob az alkotmányos munkakezdet jelzőjévé is lett, a mennyiben Urbán osztrák ezredes a dobolást 1849-ben eltiltotta, alig pirkadt fel azonban 1861-ben az alkot-

mányosság hajnala, hogy Bakó uram (a toronyör) azt dobolással üdvözölte s azt folytatta a múlt években bekövetkezett haláláig.

Ez egyház is az erődített templomokhoz tartozott, a mennyiben azt erős várkastély övezte körül, melynek falai most le vannak törpítve, sőt az újabb időben díszes árucsarnokká idomíttattak át.*

A templomtól északra egy a Szamos által mosott magaslatot *Óvár*nak neveznek, nem az az 1578-ban épült régi ház adta e helynek nevét, hanem egy régen e helyen feküdt erőd, a melynek sánczai és gátonya a dombozat két oldalán most is felismerhető. Szamosra néző oromszelén nagy lapos kövek vannak, melyeken ültek állítólag honfoglaló vezéreink s hálásan kiálták háromszor «*Deus*» nevét, a miből Dézs neve származott volna. No hát ez regének megjárja, mert a latin nyelvben járatlan honfoglaló őseink ha Istenhez hálásan fohászkodtak volna is, bizonyynyal nem «*Deust*», hanem «*Hadurt*» hangoztatták volna.

Az Óvár alján, közvetlen a Szamos partján fekszik azon díszes épület, melyet *Rákóczi-palotá*-nak és *fejedelmi-lak*-nak is neveznek, talán azért, mert a Dézsen megforduló nemzeti fejedelmeknek ez volt szokásos szállása. Úgy látszik, hogy egyenesen e célra lett Báthori Zsigmond által építve, következőleg az egyike szebb középületeinknek. Ez épületnek mindkét homlokzata igen díszes, a város felé néző déli főhomlokzaton egy ritka szépségű támszatos (balustrad) kettős grádics vezet azon jóniai oszlopokkal ékes tornáczozatra vagy erkélyre, honnan az épület emeleti részébe igen díszes kapuzaton lehet bejutni.

Szamosra néző északi oldalán egy szintén oszlopokon nyugvó díszes erkély tűnik fel. Közfoglalványos kapuja felett a sárkányfogas Báthori czimer s mellette S. B. betük, a mik Báthori Zsigmond nevének kezdőbetűit látszanak jelölni. Dézsen állítják, hogy e palotán látható volt Rákóczi Ferencz fejedelem neve és 1705. évszám s ettől eredett volna a széltében használt *Rákóczi-palota* elnevezés. Most e feliratot ok nélkül keressük, azonban ha az létezett is, nem az építés idejét, a mi jóval régibb, hanem Rákóczi Ferencz uralma alatti kiigazítását jelölhette csak.

A palotát más melléképületek környezték; az, a hol most az elemi iskola van elhelyezve, a hagyomány szerint fejedelmi konyha volt, ezt bizonyítja azon roppant alól kiszélesedő körkémény is, a mely az épület fölé emeli piramidális tömegét. A történelmileg emlékezetes fejedelmi lak ma eredetéhez méltó hivatást teljesít, mert az a műveltség csarnokává avatott fel, a minek az erdélyi fejedelmek amugy is ápolói és terjesztői voltak. Ott, hol egykor a fejedelmek harczerakész udvari

* Erre a gyűjtést Torma Károly főispán kezdette meg s a terveket is ő készítette el.

hadai tanyáztak, ma az új kor hódító fegyverei fénylenek, a mennyiben a város által megvásárolt fejedelmi lakba a (80-as években szervezett) polgári iskola helyeztetett el, míg kétfelé osztott tágas udvara egyik felében épült fel (1886-ban) az állandó dézsi színház díszes épülete.

Még Dézs régi épületei közé számíthatjuk a Casino épületének a fejedelmi palotára néző oldalát, vagy legalább annak alapfalait, melyek maradványai egy hajdan itten feküdt kolostornak és templomának. Az épületben levő bolthelyiségbe egy megcsonkított sírkő van beépítve, melynek majuskel betűkkel írt köriratából csakis az MCCCCXXIII évszám kivehető. A középén volt dombormű el van kopva és annyira megcsonkítván, hogy csak valamely madárnak (alkalmasint az erdélyi címér egyfejű sasának) két lába vehető ki. Mondják, hogy e sírkő a kolostor templomából került ide.

Dézs hadászatiilag igen fontos fekvéssel bír, elannyira, hogy az mintegy kulcsát képezi Erdély felső részének, mert akár északról törjön ellenség a naszói vagy borgóprundi szoroson Erdélybe, akár a Szamos völgyén Máramaros és Szatmárvármegyék felől, annak a dézsi szorulatnál kell áthatolnia, hogy Erdély szívébe juthasson, Dézs fekvése pedig olyan, hogy ha az kellőleg meg lenne erősítve és a szükséges védművekkel ellátva, az áthatolást nagyon megnehezítené, mert már magában az, hogy e várost az itt egyesülő két Szamos három oldalról folyja körül, nagyban emeli védképességét; de e mellett mind három oldalról hegyek keretelik be oly elhelyezésben, hogy ha azokra erődöket építenének, a várost valóban megközelíthetlenné lehetne tenni s a Nagy Szamos völgyén Szamosujvárig és Kolozsvár felé való hatolás útját el lehetne zárni.

Őseink sas-szeme fel is fogta Dézsnek hadászati fontosságát s a Dézst környező és az oda vezető utakat fedező hegyeket várakkal építették be. A fennebb említett Óvár egy ily redoute vagy inkább hidfő volt, a mely a Szamoson való átkelést fedezte. De a fő erőd a keleti oldalon önállólag kiemelkedő és a Szamos által külfelé fordított két oldalán (keleti és északi oldalán) körül kanyargott s meredeken leszelt oldalokkal bíró úgynevezett *Rózsahegyen* volt.

A Rózsahegyen most kápolna és temető, a halálban való megnyugvás e jelképei tűnnek fel; de hajdan az egész hegy fennlapját elfoglaló erőd állott, alkalmasint azon vár, mely már a XIII. században Dézsvár (Castrum Dézs) név alatt előfordul. Heltai (Kron. XXVI. R.) azt mondja, hogy ez volt azon hét földvár egyike, melyet honfoglaló őseink Erdélyben építettek. A várnak ma csekély maradványai maradtak, köveit kiszedték és lehordották a városba, melynek templomai és házaihoz az anyag igen nagy részben innen vétetett s így ma már csak

romtöredékeket tud legfőlebb a vizsgálódó felfedezni. Rendszeres ásatások alkalmasint kifizetnék magukat. Ez ásatások leginkább a *Vaskapunak* nevezett helyen lennének indicálva, hol a hagyomány szerint a várnak hatalmas bástyák és hármass vaskapu által fedezett bejárata volt. Állítólag a megye levéltárában egy 1236-beli rendelet van, a mely a megye tisztjeinek meghagyja, hogy a várba és ne a városba szállásolják el magukat.¹

A Rózsahegy elnevezést, a mesést kereső hagyományok valamely Rózsa királylyal hozzák kapcsolatba, a kinek Béla és Czicz nevű fiai a szomszédos *Béla-hegyen* és *Czicz-hegyen* emeltek erős várakat a maguk számára, honnan a Rózsa-király várából adott tűzjelre előre törtek, s az ellenséget három oldalról megszorítva, a Szamosba nyomták belé.

A Czicz-hegyen feküdt várról még most is látható falomladványok tanuskodnak. Béla várának alig vannak sejthető maradványai; de állítólag van róla a város levéltárában egy 1261-ből származó okmányi bizonyíték.²

Ez utóbbi két vár a Kővárvidék, Nagy-Bánya és Szatmár felé vezető utat uralogta és zárta el, mely régi időkben a hadaknak legjáratabb útja volt. Csiz vára túloldaltól a Sajó és Kis-Szamos völgye felől (Naszód és Besztercze felől) jövő ellenséget tartotta szemmel. A Rózsahegyen levő fő erőd és a Dézsen levő hídfő (Óvár) bármelyik úton jövő ellent feltartotta és visszavetette, míg a templom-erőd a citadellát vagy vég visszavonulási pontot képezte. Hogy őseink saszeme mily helyesen tudta felismerni és kiválasztani a hadászatiilag fontos pontokat, azt leginkább tanusítják a Dézsköri várak, mert még ha ma kellene is a Szamosvölgyét ellenséges invasio ellen biztosítani, annak más, alkalmasabb pontját feltalálni s az azt elzáró erődöket ezeknél czélszerűbb pontra elhelyezni alig lehetne.

Orbán Balázs.

DÉLVIDÉKI ÉS ERDÉLYI MUZEUMOK.

(MÁSODIK BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY*)

A *nagynyedi* Bethlen tanoda régiséggyűjteménye tagadhatatlanul a legérdekesebbek egyike volt, melyeket utamban látni alkalmam nyílt.

A collegium egyik termében összegyűjtött tárgyak kevés kivétellel a történelem előtti és a római korból valók. A túlnyomó résznél a lel-

¹ Lásd Kővári L. Erdély Régiségei 150. lap.

² Ugyanott. Ez nem leírás, hanem csak széttekintés lévén, Dézs régiségei közt nem volt alkalmam e romokra vonatkozó okmányi adatokat felkutatnom.

* Az első közleményt lásd 238—248. l.

hely legapróbb körülményei is ismereteseek, a mi első sorban Herepei Károly collegiumi tanár fáradhatatlan ügyszeretetének köszönhető, ki mindenütt, hol csak híret veszi, nyomban megjelen és ásatásokat eszközöltet, a melyeket rendszerint a legfényesebb siker is koronáz.

Bizonyára követésre méltó példa, annyival inkább, mert meggyőződése szerint hazánk őskori culturájáról csak ily úton szerezhetünk kielégítő képet magunknak. Nem lehet tehát eléggé sajnálni, hogy e tapasztalt férfit, tapasztalatait még mindez ideig nem foglalta írásba.

Az itt látható régiségtárgyak java része vagy telepeken vagy sírhelyeken került napvilágra s a legtöbbre nézve jellemző, hogy mind a három kor emlékeit őrizte meg. Ily helyek a *paczalkai*, *marosdécsei*, *kis-solymosi*, *petersdorfi*, *besenyői*, *sárvári*, *magyarlapádi*, *tordosi*, *enyedi*, *remetei*, *kákvai*, *csombordi*, *vajasdi*, *kapudi*, *czenegi* és *csáklyai* leletek, a melyek számos esetben cseréptöredékeknek egyebet nem szolgáltatottak ugyan, ezek azonban a díszítési mintáknak a képzelhető leggazdagabb és legváltozatosabb sorozatát teszik szemlélhetővé, úgy, hogy a hazai ősrégészet előhaladásának érdekében azoknak közzététele és feldolgozása bizonyára háladatos munka volna.

E muzeum egyik legújabb tekintélyesb szerzeménye, mindenekelőtt az *ispánlaki* bronzlelet, a melynek legtetemesebb részét¹ Reiner Zsigmond szerezte meg. Az enyedi gyűjteményben őrzött tárgyak sorában is, melyekről Téglás Gábor, az erdélyi muzeumegylet közlönye mult évi folyamában szól röviden, túlsúlyban vannak a töredékek és rögök — az egyik ily czipóalakú bronzrög átmérője 24 cm és 6½ kiló. Akad azonban néhány ép tárgy is, jelesen több tokos véső és kalapács, sarló és három karperecz, melyek közül egy érdekes vonaldiszítményt mutat,² a másiknak felületén pedig csavarszerűen alkalmazott szallagok szöknek ki (lásd az 1. ábrát).³ A legérdekesebb darabjai azonban néhány vonaldisztes bronzlemez, melyek bronzöv maradványai. Találkozunk e leletben egy darab kardhüvelylyel is, mely ugyancsak lemezből vágott keskeny szallaggal, mint valami czérnaszállal, úgy van összevarrva. A fönnebb érintett telepek közül első helyen a *csáklyai* telep érdemel említést. E helyről Torma Károly⁴ szivességéből az Erdélyi Muzeum is bir néhány emléket. A zöme azonban itt Enyeden őriztetik s a kimeríthetetlen változatos díszű cserepeken kívül kő-, csont-, réz-, bronz-, ón- és vastárgyakat foglal magában.

¹ L. Reiner Zsigmond: Az ispánlaki bronzlelet az Arch. Ért. 1888. Évf. 10—25. lapjain.

² V. ö. Arch. Ért. 1888. Évf. 23. lapján, 2. 5. és 6. ábrákat.

³ V. ö. Tröltsch, Fund-Statistik der vorrömischen Metallzeit im Rheingebiete. 22. l. 47. ábra.

⁴ A csáklyai őstelep, az Erdélyi Muzeum. VI. 1879. évfolyamában.

A kőkort számos csiszolt kőeszköz képviseli, jelesen kőbalták és buzogányok, melyek közül az egyik * a technika páratlan magas fokáról tanuskodik (l. 2. ábrát). A csonttöredékek központi körökből álló és a központi fúróval készített ornamentumokat mutatnak. Egy lapos véső és egy csákány fele, nemkülönben több rög rézből van. Legnagyobb számmal vannak a bronzok, melyek közül különösen három tokos véső, egy csavart sodronyú fülönfüggő és mindenekfölött két, teljesen megegyező fibulatöredék, hasonló a Nagyszebenben látott ezüst kanalas ruhakapocshoz, vonja magára a figyelmet. (l. 3. ábrát). Találtatt e telepben egy, nyilván bronzbalta öntésére szolgáló minta is.** A szép számmal látható vastárgyak, nevezetesen a négylapú nyílhegyek, dárdacsúcsok, vasütők minden valószínűség szerint a római korból valók, legalább a velők együtt talált római kulcs és számos consularis érem igen valószínűvé teszi. Az agyagcserepek különböző díszítő mintáiról készíttettem vázlatokat; egyes cserepeken barnás festésű hullámvonalas ékítmények találhatók.

Ha nem is oly gazdag és változatos, mint a csáklyai, jellegére nézve igen közel áll hozzá a *remetei* telep csoportja. A cserepeken túlnyomó részben fejlettebb díszítésű mintákkal találkozunk. E helyütt is fordulnak elő szarvasagancsból készült fejszék, csiszolt kőceltek és átfurt kőbalták. Bronzból egyebek közt két tokos czelt ragadta meg figyelmemet. A vastárgyak közül említést érdemel egy lándzsacsúcs egy tör és két baltaalakú csákány.

A *nagy-enyedi* sírmező emlékei jóval egyöntetűbb jelleget mutatnak és nyilván a római uralmat megelőző korból valók. Legkiválóbb darabjai egy visszahajtott lábú vasfibula, két vaskard és egy hüvely vége. A bronzok leginkább dísz tárgyak, a minőket bronzból tudvalevőleg még a későbbi korokban is szívesen készítettek.

A *czegei* lelet tárgyai főleg egy kisebb fajta négyszegletű edény érdekes, melynek oldalán függélyesen átfurt fül van alkalmazva. Érdekes darabja van az enyedi muzeumnak Csekelakról is: nevezetesen egy vörösrézből készült tör (csonka), a melynek hosszában ötszörös borda fut végig.

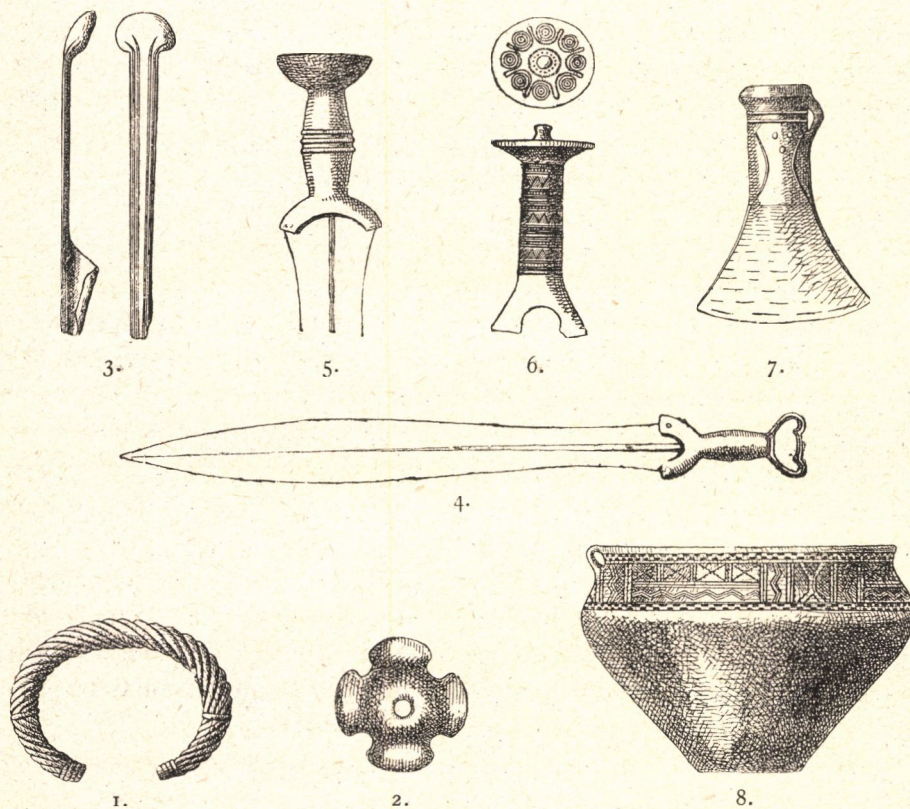
A *csáklyai* telep római kori barbár jellegű. Az itt lelt cserepek közt az egyiket a fenékhez közel mintával benyomkodott háromszögű levelek csoportozata díszíti. Ugyancsak római kori barbár jellegű tárgyak kerültek napvilágra a *tompaházi* leletben. Különös figyelmet érdemel köztük egy csonka agancs, melynek felülete körzővel véssett ékítményeket tüntet föl.

* V. ö. Reiner Zs. Vizaknai leletek az Arch. Ért. 1887. 158. lapján. (4. és 6. ábra.)

** Téglás Gábor, öntőminta a csáklyai telepről. Arch. Ért. 1888. 93. l.

A bronzkardok száma, melyeket látni alkalmam volt, négyre rúg: három a *mezőszilvási* leletből való, melyben 6 kard került napvilágra. Az egyik leginkább a markolat végső tagjának sajátos formája miatt érdekes (1. 4. ábrát); a második csészés markolatú kard, nincsen azonban gombja, se a csésze fala nincs átlyukasztva; a harmadik csak annyiban tér el ez utóbbtól, hogy a markolat testét középütt háromszoros kiszökő körszallag díszíti (1. 5. ábrát), holott az előbbinél a kard e része

síma. A negyedik kard lelhelye ismeretlen; markolatjának díszítése azonban mindenesetre kiváló becsűvé teszi. (1. 6. ábrát.)

Bámulatos, hogy e gyűjteményben, melynek súlypontja éppen a keramikus emlékekben rejlik, oly kevés ép edény található; azok is túlnyomó részben igénytelenek, úgy hogy e tekintetben az egyik *károztai* tumulusból előkerült urna a legtekintélyesebbek közé tartozik.

A római gyűjtemény zömét agyagkészítmények képezik, melyek közt azonban vajmi kevés figyelemreméltó emlék találtatik. Leginkább edények, mécsesek és mozaiktéglák. A bélyeges téglák legnagyobb része LEG XIII GEM feliratú. Egyéb feliratos emlékekben e muzeum nem mondható éppen gazdagnak. Sarkophagot itt sem találtam, bár sírkő

elég van; egyik másik igen érdekes domborművekkel van ellátva. Különben a legjelentékenyebb sculpturalis emlék egy fölül félköralakú *ædiculum* keretben álló u. n. daciai Diana.

A gyűjtemény két legbecsesebb darabja a székely-kocsárdi római sisak és a pókafalvai bronztükör, melyeknek rövid ismertetését Téglás Gábor adta.¹

Kolozsvárott az Erdélyi Muzeumot, mely az egyetem földszintjén négy kis szobát foglal el, Finály Henrik egyetemi tanár szives kalauzolása mellett nyílt alkalmam megismerlenni. Az első szobában elhelyezett őskori gyűjteményben úgy a kő-, mint a bronzkor emlékei egyaránt szép számmal vannak. A kőeszközök sorozatában számos lapos véső, átfúrt kőbalta és kőbuzogány, magkő, kovakés és őrlőkő vonja magára a néző figyelmét. Az 1. sz. alatt kiállított *nucleus* bizonyára egyike a legszebb példányoknak: mintegy 25—30 pengét pattinthatnak le róla.

Az őskori bronzok között a tokos vésők gazdag sorozata annyival is inkább érdemel figyelmet, minthogy köztük a legegyszerűbbtől a formailag úgy mint díszítés tekintetében a legfejlettebbig a fejlődés csaknem minden fokát jelző példányokat találhatunk. Az egyik tokos véső (A. 108.) a fülön kívül még felső lapján, egy másik pedig (D. 38.) a fül helyett annak helyén oldalt át van lyukasztva, nyilván hogy a nyélhez szeggel is lehessen odaerősíteni. Mint díszítő elemek a domború vonal és kiugró pont szerepelnek. Jellemző, hogy e kettő kombinációja kivétel nélkül a formailag is legfejlettebb darabokon észlelhető, a midőn ugyanis a pontok hármásával vagy több sorban is az ék vagy trapez alakban vont domborvonalak által körülzárt felületet töltik be.

Az egyik tokos véső, mely állítólag egy lapos rézvésővel együtt találtatott, meglepő széles éle által tűnik ki (l. 7. ábrát). Egy másik tokos véső pedig annyiban érdekes, hogy fülébe bronzkarikák láncza van fűzve. Ugyancsak szép számmal vannak a bronzsarlók is, melyek közt mind a három ismert típus képviselve van. A *mócsi* leletben a számos sarlóval egyetemben állítólag egy rézbalta és egy sajátos alakú (római?) bronzkanál is került napvilágra.

A hat bronzkard közül, melyeknek birtokában van e muzeum, főleg kettő érdemel különös figyelmet. Az egyik a jól ismert hosszú, csúcsa felé görbült sáromberki kard;² a másik pedig egészen külföldi típust³ mutat.

A rézbalták és rézcsákányok jórészt Pulszky F. a rézkorról írt művéből ismeretesek; hasonlóképp a gaurai kincsből származó díszcsákány (bronzból) is publicálva⁴ van.

¹ L. Arch. Ert. 1888. évf. 184. és 185. lapjain.

² L. Hampel: A bronzkor emlékei Magyarhonban XX. t. 5.

³ L. Hampel, u. o. XXI. t. 4.

⁴ L. Arch. Közlemények XIII. k. II. 41 l. és Hampel, id. m. LXXXIII. lapján.

Kevésbé ismereteseek azonban a kudui bronztorquesek s minde nekfelett a gazdag vonaldiszítésű gyulai bronzöv, mely nagyszámú csüngőivel s az ezek tartására szolgáló spiralisaival egész tárlót tölt meg. Tudtommal Torma Károly fogja ezen felette érdekes emléket publicálni; az ő szivességéből birja a muzeum e kincset.

Az itt felsoroltak távolról sem adják kimerítő képét az erdélyi muzeum gazdag őskori gyűjteményének.

A második szoba a római emlékeket foglalja magában. Ezek jellemzésénél is egyedül a fontosabb tárgyakra szorítkozva, a legfőbb figyelmet kétségkívül néhány bronzrelief érdemli, minő egy vert művű lábvert, két, egymásnak teljesen megfelelő s Torma Károly föltevése szerint valószínűleg öv gyanánt szolgáló lemez, melyekhez gazdagon aranyozott harcosok domboralakjai vannak odaerősítve, továbbá egy ajtófél burkolatául használt lemeztöredék s mindenekfölött a Szamosújvárt napvilágra jutott és Torma Károly által ajándékozott négy bronztábla, melyek közül kettő-kettő egészen azonos domborművű ábrázolásokat mutat. Wieseler¹ úgy a két nagyobb, mint a két kisebb lemezen ábrázolt főalakban Marsot véli felismerni s azt hiszi, hogy e táblák Marsnak szentelt kocsi díszéül szolgáltak. Az Erdélyi Muzeumra nézve a római emlékek egyik legdúsabb forrásaként, úgy látszik Portus² volt. Nem is szólva az innen előkerült üveg- és agyagtárgyak gazdag gyűjteményéről, a számos stuccoparkányzatról és egyéb a szobák belső decoratiójához tartozó részletekről, mindenekfelett az ugyancsak onnan való öntött ezüst csészére³ utalok, melyet halászati eszközök környezetében halak és egy gólya domboralakjai díszítenek. Szintén ott került napfényre két agyagminta, melyek egyike mellszobor, a másika pedig egy domborműves tál készítésére szolgált. Az utóbbiból kikerült tál egy töredékét szerencsésen sikerült meg is találni.

Portus után Alsó-Ilosva és Csicsó-Keresztúr szolgáltatta a legtöbb római emléket. Az ezen helyeken Torma Károly által eszközölt ásatások eredményeképpen egyrészt a római cserépedények, bélyeges téglák, agyagmécsesek és mozaikok, másrészt a legkülönbözőbb bronzdíszítárgyak, bronzmécsesek, csonttűk és fegyvertárgyak meglepő szép sorozatát szemlélhetjük. Az egyéb helyekről származó emlékek közül különösen két fénymázas és Strobilus feliratú mécses méltó figyelemre; továbbá egy egészen ép római sisak Marosújvárról s a számos bronzszobrocska és faragott kőemlék, mely utóbbiak közül öt Mithrast ábrázolja, egy domborműves tábla pedig Dianát.

¹ Bronzetafeln aus Szamos-Ujvár in Siebenbürgen. Gerhardt, Archæologische Zeitung. IX. Évf. 150. s. k. lapjain. (CXII. t.)

² A portusi régiségekről szól Finály a Századok I. 202—205. lapjain.

³ L. A magyar történeti ötvösműkiállítás lajstroma. 46. l. 48. sz.

A szép számmal meglevő feliratos kövek mind publicálva vannak. Jellemző azonban, hogy az Erdélyi Múzeum sem képes sarkophagot felmutatni.

Mint a római befolyás alatt készült barbár emlékek kiváló fontosságú azon négy ezüst fibula és több ezüst torques, melyek az első teremben vannak kiállítva.

A harmadik szobában őriztetnek a középkori egyházi és egyéb régiségek, nemkülönben az éremtár.

Útitervem utolsó pontja *Nagy-Várad* volt, hol a biharmegyei régészeti és történelmi egylet múzeumát óhajtottam megtekinteni. Rómer Flóris kanonok úr, hazai régészetünk e nagyérdemű mestere, volt oly kegyes a kellő útbaigazítást megadni, minek folytán a múzeumot Némethy J. joghallgató úr kíséretében tekinthettem meg.

A bérházban elhelyezett múzeum legjelentékenyebb részét az őskori tárgyak teszik. Különösen meglepő a csiszolatlan kőtárgyak, nevezetesen vésők, dárdahegyek, szilánkok és nucleusok gyűjteménye. A csiszolt kőtárgyak közt számos véső és átfúrt balta, mindenekfölött pedig egy nagy gömb tűnik ki, mely fúrású kísérletet mutat. Rézből két balta van, egy bronzbalta (?) pedig egészen réztypust tüntet föl, még a nyeltyuka is látszólag egészen a réztechnikának megfelelő eljárással, t. i. átverés után készült.

Az bronzeszközök csoportjából említést érdemel a számos tokos véső, egy ép, csészés markolatú kard, számtalan sarlótöredék, egy karspiralis, egy csákány s a karpereczek hosszú sora. Nagyobb bronzlelet kettő van: az egyik a *robogányi* (Bihar m.), mely 4 tuskés korongot és számos övrészletet foglal magában, jelesen 13 db. bronzlemezt — a legtöbb érdekes vonaldiszítványokat mutat —, 19 db. ép és számos csonka tölcseridomú, de áttört falú, továbbá néhány félholdalakú csüngődísz. Az u. n. *nagyvárad*i lelet, mely egyebek közt számos síma és rovátkos karpereczet és egy feltűnő szép, koncentrikus körökkel ékes tuskés korongot (ezüst keverékből) mutat föl, a *Compte-Rendu* 1876. II/2 p. 41. van részletesen lajstromozva.¹

A cserepek legtöbb darabja a Bronzkor Emlékei-ből² ismeretes. A még nem publicáltak közül főleg két füles edény érdemel figyelmet, az egyik leginkább czipő-alakjával, a másik pedig a karimája alatt elvonuló gazdag vonaldiszítványával tűnik ki (l. 8. ábrát).

A híres *nagyvárad*i római kori barbár ezüstkincset csavart torque-sével, számos csavart láncszemeivel és egy karspiralis töredékeivel tudvalevőleg Rómer³ publicálta.

¹ V. ö. Hampel, A bronzkor emlékei. XXXIV. 3.

² L. Hampel u. o. LXXIV. 2. 3. 5. és LXXIV.

³ Arch. Ért. új f. VI. p. 204 képes táblával.

Hasonlóképpen a népvándorlás korabeli, nagy rekeszekbe foglalt kövekkel ékes csat és fibula is Hampel József által ismertette van.*

Néhány etrúriai festett díszedényt Lónyai Tivadar szivességéből bír a múzeum.

Végül fölemlítendőnek tartom, hogy e múzeumnak a közönség használatára szánt nyomtatott kalauza is van: «A biharmegyei régészeti és történelmi egylet muzeumában levő tárgyaknak lajstroma. 1886 június 14.»

Budapest, 1888 júniusban.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

CSOMA JÓZSEF RÉGISÉG-GYŰJTEMÉNYE.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

A régészet tudományának fejlődésével s a régiségek iránt való érdeklődés terjedésével mindenütt hova tovább több magángyűjtemény keletkezik a nyilvános múzeumok mellett. Ezeknek azután meg van az a kétségtelen hasznuk, hogy egyes vidékek régiségeit, a melyek különben talán elkallódtak volna, megmentik, egybegyűjtik s másrészt szűkebb körökben, de állandóan terjesztik a régiségek ismeretét és becsének tudatát. Így van ez nálunk is. Nálunk is számos és figyelmet érdemlő magán régiség-gyűjtemény van az országban, a melyeknek tárgyai között számos nagybecsű régiség van s a melyeknek leletei a hazai régiségek tudományos osztályozásánál s a régiségleletek geographiai előfordulásának méltatásánál figyelmen kívül többé nem hagyhatók. Azért a vidéki nagyobb gyűjteményeket folyton figyelemmel kísérjük, nyilván tartjuk, a magán gyűjtemények nevezetesebb és fontosabb leleteit időközönként folyóiratunkban is ismertetjük. Egyike legkiválóbb magán régiség-gyűjteményeinknek a *Csoma József* uré Devecserben, Abaújmegyében. Különösen emeli e gyűjtemény becsét, hogy tulajdonosa azt a tudomány jelenlegi állásának megfelelően rendezte és részben már le is írta, másrészt, hogy a leletek főleg Abaúj vármegyéből, vagy csak a közel szomszédos megyékből gyűjtettek s így kicsiben Abaúj vármegye régészetének képét tárják elénk.

Már ez utóbbi szempontnál fogva is szükségesnek véljük, hogy e gyűjteményt behatóbban és rendszeresen ismertessük, hogy így a felsőmagyarországi múzeum kincsei mellett, az itteni leleteknek is kijelölve helyét Abaúj vármegye őstörténetének nyomait annál világosabban megjelölhessük Magyarország régészeti térképen, mit felette megkönnyítenek nekünk ez úttal, a *Csoma* úr által oly előzékenyen rendelkezésünkre bocsájtott adatok.

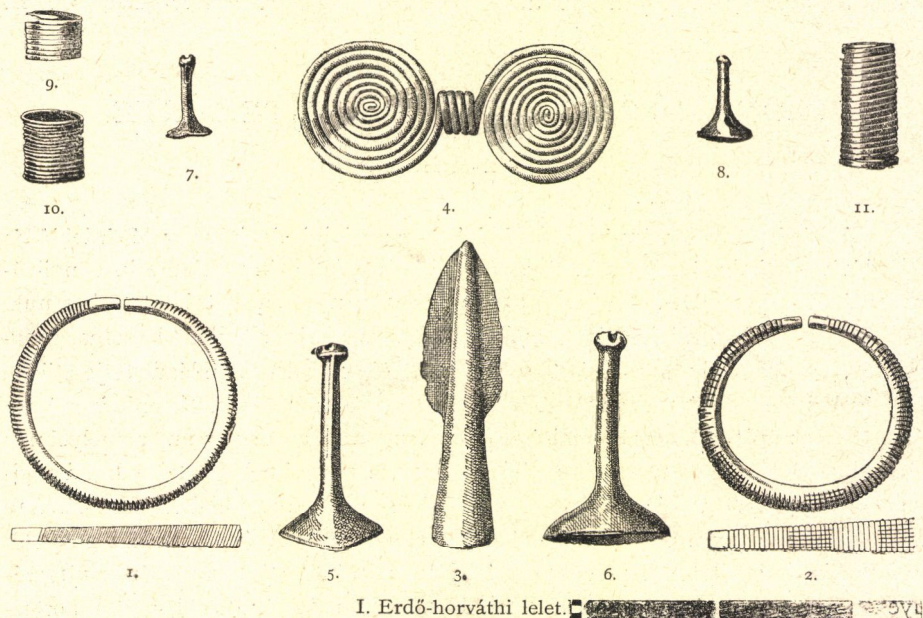
Geologiai tekintetben a megye területe három részre osztható: 1. A megye nagy részét képező dombos terület, egy negyedkori agyagképződmény; 2. az éjszaki s részben nyugati határt képező pala-hegység *Szepsi* és *Jászó* tájékán mésztömegekkel keverítve, s 3. a megyét keletre egész hosszában határoló trachyt-hegység több helyen vulcanicus képződményekkel. Az özönvízi agyagkép-

* L. Arch. Ért. r. f. XIV. p. 80.

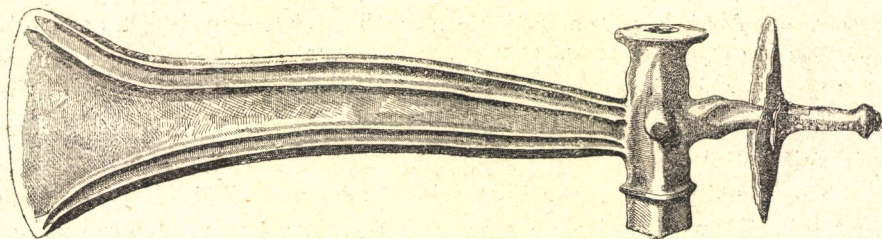

zödményekben gyakoriak az őszállatok megkövült maradványai. A mészkő-hegyek barlangokat rejtenek *Szepsi* és *Jászó* határában. Amaz még nincs megvizsgálva, erről már régebben írják,* hogy őscsontok vannak benne s újabban rendszeresen is megásatván, mindazon fajta cserepek találtattak benne, mint az aggteleki barlangban.**

Általában az őstörténelmi nyomozások már csak a *Csoma* gyűjteményében levő leletek és Abaúj vármegye azonkori nagy lakottságáról tanúskodnak. Szabály,

I. Erdő-horváthi lelet.

II.

BRONZKORI LELETEK. CSOMA JÓZSEF GYŰJTEMÉNYÉBEN.

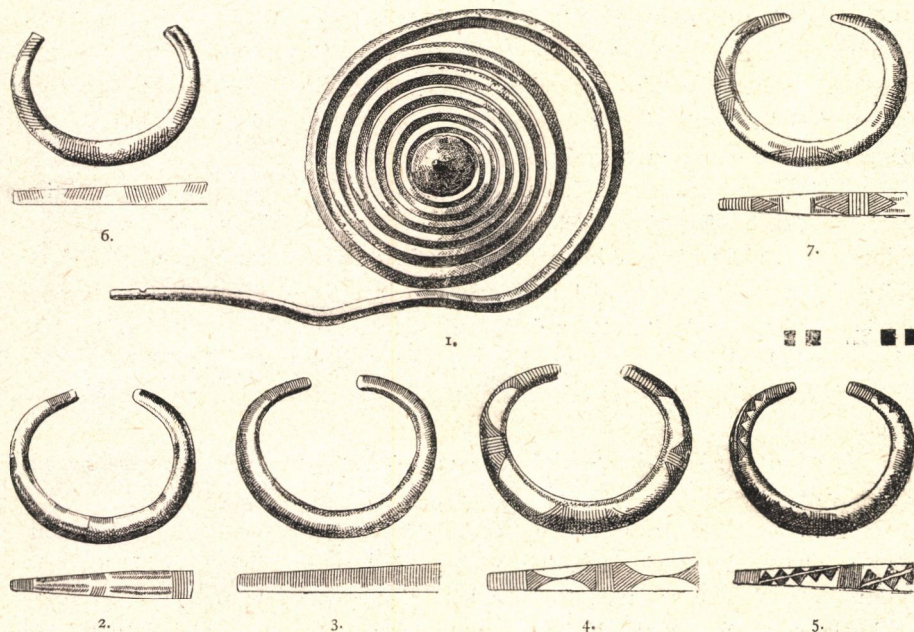
hogy az őstelepeket vagy vizek mentén, vagy oly helyeken kutassuk, hol az életfentartásukra szükséges eszközök anyagát találták. Ez alapon azon meggyőződésre jutunk, hogy a Hernád két pontja, hol vizet találtak s a hegyaljai trachit-hegyláncz tövei s nyújtványai voltak leglakottabbak, a honnan a kőeszközöknek alkalmas anyagot az obsidiánt, kovát és trachitot szereztek.

* *Korponay*. Abaújmegye monographiája. I. 139.

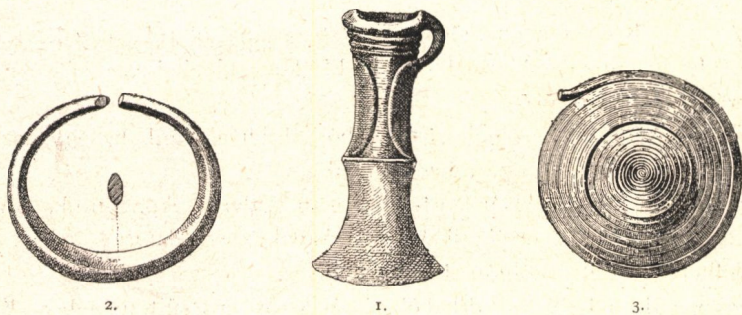
** *Nyáry Jenő br.* Aggteleki barlang. 128. l.

Ez őstelepek fogalmat nyújtanak a megye azonkori vízrajzi viszonyairól, találunk itt-ott kiszáradt vízmedencéket, különösen a cserehát negyedkori képződvényű dombjain és völgyein, melyet a neolith-korban gazdagon láttak el víz-

III. Szakácsi lelet.

IV. Szendrőládi lelet.

BRONZKORI LELETEK CSOMA JÓZSEF GYŰJTEMÉNYÉBEN.

zel a partjain letelepült lakosokat. A *Hernád* ma termékeny völgye szélétében egy posványos terület volt; csak a párkányzatát képező magasabb dombhátak lejtőin találunk az őskori kultúra nyomára. Hasonló jelenség mutatkozik Szántó környékén. A mai *Szántó* helyén is posvány terült el, talán még a *Sátor* tűzhányó sem végzé be teljesen működését, mert dr. *Óváry* a konyhahulladékok felett észlelt rapillusokat, melyekre ismét hulladékréteg következett. A posványok apránként fokozatosan száradtak, ily fokozatosan foglalták lefelé a völgyet a lakosok. Ezt mutatja azon körülmény, hogy a szántói völgykatlanban fölfedezett

18 telep közül a magasabban fekvők edényeik és eszközeik durvasága nagyobb korról tanúskodik, mint a mélyebben fekvő telepek finomabb készítményei.

Azon theoria, hogy a legrégebb települések magasabb helyeken keresendők, e megye területén is igaznak bizonyult, a legrégebb telepek itt is hegy- és dombhátaikon találhatók, mint *Korláth*, Feketepatak-völgy, Aranyos stb. Ezek egyzsersmind a legnépesebb telepek is. Így a korláti «*Ravaszyuk tető*» s az azzal egybekötött «Feketepatak» völgyének roppant kiterjedésű kőkori telepe volt, — egy valódi őskori gyártelep, hol a lakosok, mint a nagyszámú leletek igazolják, kőeszközeiket roppant mennyiségben gyártották.

Feltűnő, hogy az itteni leletekben általában kevés a csonteszköz. Míg a Tisza mentén, e kőszegény vidéken a csont pótolta a kő hiányát az eszközök tekintetében, addig itt a kődús vidéken a kőeszközök nagy száma feltűnő s az ősrétegekben csak elvétve találunk egy csont arra vagy türe. A tokajhegyaljai hegyláncz bőven szolgáltatott az őrlőköveknek andezitot vagy anphibol-trachitot, a kovagömböknek, hydro- vagy dymnoquarczot, a csiszolt kőeszközöknek dyoritot, késeknek és nyílhegyeknek obsidiánt, jaspist, chalcedont, carneolt, szarukövet.

Abaujmegye kőkori telepeiről *Csoma József* gyűjteményében a következő leletek vannak:

Aranyos. Az Aranyos-völgy torkolatának átellenében a földeken találtott, néhány durvaékitésnélküli vörös cserépdarab, egyiknek felső karimáján 17 mm.-nyire lyukak vannak, továbbá két kis edény, a lehető legkezdetlegesebb, egyiknek magassága egyik oldalán 45 mm., másikon 60 mm., ebből látható, hogy talpán, mely 15 mm. elhajlást mutat, meg nem áll. Végül innen került 3 obsidián és 7 kovaszilánk.

Árka. A «Köves» nevű szőlőhegy alatti szántóföldről; egy kovanucleus, hullámos ékítésű cserépdarab, trachit simítókö, kovaszilánkok és két nagy gömbölyű, középen átfúrt őrlőkő.

Bakta. A «Lese» völgyi vízmosásból obsidiánszilánkok, egy igen szép obsidiánnucleus 55 mm. és egy csiszolt kőbalta.

Bud (Hernád-). A földvár fensíkjáról agancskalapácsok, csontok, kőületek, obsidián- s kovaeszközök, orsókarikák, agyagkanál, cserépdarabok száma 60 drb. Érdekes lelhely még itt a *Gata* vízmosásaival.

Devecser. E helyről 300 drb kőkori tárgy van a gyűjteményben. Kiválóak az igen szép obsidián magkővek, a többek közt egy zöld obsidiánnucleus 8 lappal s egy picziny magkő, melyen a szilánklapok 16.5 mm. aprók; továbbá egy fogból készült amulett. Érdekesekek még az agyag nyakékek. Ezek hengerded testű, gyenge C alakban meghajlott 50—70 mm. hosszú, 7—15 mm. vastag pálczácskák, melyeket egyik végükön átlukasztva zsinorra fűzve hordtak a nyakon.

Dobsza (Felső-). Egy szép, teljesen ép agancscsákány, agancskalapács, csiszolt kővéső, bordakések és szenesedett ősbuza.

Füged (Felső-). A határ északi szélén levő «Várdomb»-ról átfúrt cserépdarabok, őrlőkő-töredékek, kova- és obsidiánszilánkok.

Kéres (Fuló-). A szebenyi út mentéről őrlőkő, obsidiánszilánkok és házfalul használt, égetett agyagdarabok.

Kéty. A vízmosás partjairól, őrlőkő, cserépdarabok, obsidiánnucleus, obsidián- és kova-nyílhegy.

Korlát. Egy csiszolt kőszerszám, agancsdarab, kovaszilánkok és cserépdarabok. A «Ravaszlyuk»-tól éjszakra eső hegy gerinczéről, két kovaszekercze, egyik 120 mm., a másik 125 mm. hosszú, kovakések 101, 82 és 62 mm. hosszúak, magkövek, dárda és nyílhegyek, vakarókések és szilánkok kova-, jászpis-, chalcidon- és obsidiánból 168 drb, továbbá 9 drb csiszolt kővéső s végre kezdetleges művű cserépdarabok.

Rásony. Két csiszolt kőbalta, egyiknek hossza 15 cm., szélessége pedig 6 cm., továbbá egy őrlőkő.

Regécz. A vár alatti dűlőről egy kis obsidiánnucleus 12 hasábbal.

Ruszka (Göncz-). Az egykori zárda forrása melletti területéről obsidián- és kovaszilánkok, cserépdarabok.

Szaláncz (Nagy-). Szenesedett buza.

Szántó. Egy feltűnően szép serpentin kőgyalú s durva ékítésű cserépdarabok.

Szemere. Őrlőkődarabok, cserepek, egy jászpis nyílhegy.

Vadász (Felső-). A «Földvár»-ról, serpentin kőgyalú és szekerczetöredék, ismeretlen rendeltetésű kis agyagtárgy, piczi hegedű alakú.

Visoly. Csiszolt serpentin kővéső, egy őrlőkő, obsidián- és kovaszilánkok s néhány ékített cserépdarab.

Az *apáti* halomból, hol egy csontváz találtatott, cserépdarabok, kova- és obsidiánszilánkok.

A bronzkor már sokkal fényesebb emlékeket hagyott maga után Abaúj-megye területén, úgy hogy egész múzeumot tenne ki az itt talált tárgyak összessége, épen azért, valamint a felsőmagyarországi múzeumban, úgy Csoma gyűjteményében is egyik legkiválóbb helyet a bronzok foglalják el.

Érdekes, hogy e megye területén oly hosszan lakott pont nem észleltetett, melyeknél a hulladékrétegben talált maradványoknál különböző korok műveire akadnánk, még pedig a mélyebbekben kezdetlegesebbre, a felsőbb rétegekben előhaladottabb technikájúakra (mint pl. Szihalom, Tószeg), s jellemző különösen az, hogy oly helyeken, melyek úgy a kő-, mint a bronzkorban lakottak voltak, a kőkori lakosok a magaslatokon tanyáztak, a bronzkoriak pedig a völgy felé húzódtak (Büd, Gibárt, Szántó, Árka, F.-Dobsza stb.). A leletek vagy letét, kincsleletek vagy szórványosak; úgynevezett kereskedelmi lelet egy sincs közte, s öntőműhely maradványainak csupán az egyik, felsődobszai lelet tekinthető. A tárgyak nagy változatossága mellett a szokott s ismert alakoktól alig mutatnak eltérést, a kardok, karvédek, fibulák, csákányok, szekerczék, tokos vésők mind a szokott magyarországi típusokat mutatják; — csupán három tárgy van, mely rendkívülisége által tűnik fel: egyik a zsujtán talált bronzkardok egyike, mely az e fajta kardok szokott korongos markolat végtagja helyett mandula idomot mutat, másik ugyanezen lelet kacsanyak idomú rúd vége, — mind a kettő ezen gyűjteményben, — a harmadik pedig a F.-Dobszán talált kalapács, mely szokatlan alakjában a vésőt és kalapácsot egyesíti.

Feltűnő s nagyon jellemző az abaújmegyei összes, úgy szórványosan nap-

fényre került, mint a kincsleletekre nézve a hengertekercsek nagy száma. E tárgy melynek rendeltetése iránt ez ideig tisztába nem igen jöhetünk, a kincsleletekben ritkán hiányzik, néha azok túlnyomó részét képezik s mint szórványos lelet is gyakoriak.

Abaújmegye bronzkori telepeiről a következő leletek vannak *Csoma József* gyűjteményében:

Bakta. Az «Ártányhát» nevű dűlön két szép korongos karövet találtak. A két karvéd egymásnak párja volt, nagyság és művészetre nézve teljesen hasonlóak egymáshoz. A korong négy oldalú huzalból kétszer csavarodik s e huzal, mely a központnál 3 mm. átmérőjű, a legszélső hajlatnál 12 mm.-re erősödik. A korong átmérője 168 mm.; központján egy kerek peczekkel ellátott 12 mm.-re emelkedő gombbal. Az egyik itt van, a másik *Egger D.* gyűjteményében.

Beret. A «Kenyérmező» dűlőről egy vörösréz keskeny véső, melynek hossza 162 mm., élének szélessége 57 mm., patinája világos zöld, rajta néhol sérülések és karczolások láthatók.

Büd (Hernád-). 1869-ben a *Gata* patak északi hídfőjének ásása közben bronzleletre s csontvázra akadtak, ebből való egy bronztű, melynek hossza 290 mm., feje lapos gomb 12 mm. átmérővel, lapján egymást keresztező vonalas ékítmények, valamint szárán is.

Csóbád. Egy vörösréz keskeny véső, világoszöld patinával.

Devecser. A «Murgicskert»-ről bronztű, melynek szélessége 119 mm., gombja hosszúkás, szára 11 mm.-nyire bevéssett vonaldíszszel ékes. Picziny bronzvéső, hossza 68 mm.

Horváthi (Erdő-). A hegyaljai trachyt-hegyláncz egyik szűk völgyében fekszik, szomszédos *Tolcsva* mezővárossal. Az újabb megyerendezés Zemplénhez csatolta, azelőtt Abaújhoz tartozott. Itt a «*Korsós*» nevű dűlön szántás alkalmával egy fazék került az eke alá s ebből tekintélyes lelet jött napfényre. A lelet tárgyai a következők:

Kilencz karperecz, nyolcz ép, a kilenczediket a találók az ércz megvizsgálása végett eltörték. Különböző mintákban öntöttek. Egy dárda, 13 darab tölcséres függő díszféle különböző nagyságban, két korongos sodrony, ú. n. pápaszemes fibula, egy harmadiknak töredéke, továbbá 7 drb sodronytekercs, ú. n. ujjvéd.

Mindezen felsorolt 33 drb tárgynak patinája feltűnően ép és szép élénkzöld. A leletből 5 drb a felsőmagyarországi múzeumban, 20 drb pedig *Csoma* gyűjteményében van. Ezt mutatjuk be ezuttal az I-ső táblán a jellemző formák rajzaiban.

A lelet itt levő része áll először is 5 drb karpereczből, melyek közül 4 ép, az ötödik ketté van törve s több helyt bevágva. Ezek közül az 1. sz. alattinak átmérője 8.02 cm., súlya 75 grm. A karika teste belől sima, kívül pedig bevágott rovátkákkal ékes. A karika záródásának mindkét végén 1 cm.-nyire síma.

A táblánkon 2. szám alatt látható karperecz a sorozat legdíszesebb darabja, nemcsak gyönyörű ép, zománcszerű patinájánál fogva, hanem a rajta levő díszítések miatt is. Ennek legnagyobb átmérője 7.08 cm. A karika testének legnagyobb átmérője 7 cm., súlya pedig 115 grm. Díszítésében az egymással változó rovátkolt s egymást keresztező vonalas diszek, az egésznek felületét 11 mezőre osztják.

A következő három darab díszítése olyan, mint az 1-ső szám alattié. A harmadik darabnak legnagyobb átmérője 7·08 cm., súlya 75 grm., a negyediknek átmérője 7·08 cm., súlya 60 grm., az ötödik eltörötté 8·02 cm., súlya pedig 72 grm. Az átméreteket s a súly szerinti pontos méretek, azt hiszem, e helyt is eléggé bizonyítják, hogy a készítőik arra bizonyos rendszerszerűtlen figyelmet nem fordítottak s hogy e szerint e karpereczek, mint karikák, sem anyaguk, sem alakjuk, sem súlyuknál fogva értékegységet nem képezhettek. Bizonyítják egyszersmind azt is, hogy különböző méretűek levén, különböző korú egyének ékszerűül használtattak, hogy tehát az egész lelet nem egy ember sírhagyományára, hanem összegyűjtött s elrejtett kincs lehetett. Hasonló karpereczek az erdélyi oláh-bogáti, a lipcsei,¹ beregmezei² és a borjasi³ leletekben.

A lelet további tárgyai egy dárda (3. sz.), melynek hossza 116 mm., ebből köpűjére 50 mm., szárnyára 65 mm. esik, a szárnyak a köpű folytonosan vékonyodó folytatását képező gerinczről egyszerű görbülettel kanyarodnak ki, legnagyobb szélességük 29 mm. Ékítés rajta nincs, a gerinczen egy jókora lyuk öntési hibából eredt. A köpűn a felszögezésre két lyuk. Élei töredezetten csorbák. Két darab sodronytekercs, ujjvéd (egyike 4. sz. a. lerajzolva). Az egyiknek hossza 11·07 cm., a tekercs átmérője 5·02 cm. kilencz csavarodással bír. A második épen olyan, csak középső tagja kisebb.

Hasonló példányok a felsődobozai leletben,⁴ ugyancsak Abaújmegyéből a nemzeti múzeumban vannak. Ezek itten is gyűrűnek mondanak. Ez elnevezésnek azonban ellene kell mondanunk, mert e tárgy gyűrűként való használata képzelhetetlen, hogy az ujjra húzassék, hanem maga a középső kis tekercs, a tulajdonképeni gyűrű, mely oly kicsiny, rendszerint 1 cm. átmérőjű, hogy abba még gyermek ujj is csak nehezen fért volna bele. Inkább mondjuk tehát azt, hogy e tárgy rendeltetését még nem tudjuk.

Nyolcz darab tölcser vagy inkább trombita alakú, függő dísznek tartott tárgy különböző nagyságban és fentartásban (5., 6., 7., 8. sz.). A legnagyobbak hossza 8·01 cm. Tölcserének átmérete pedig 4·09 cm., a második hossza 8 cm., tölcseré 4·07 cm., a harmadik hossza 7·09 cm., tölcseré 4·02 cm., a negyedik hossza 7·01 cm., tölcseré 4 cm., az ötödik hossza 5·05 cm., tölcseré 3·05 cm., a hatodik hossza 5·05 cm., tölcseré 3·07 cm., a hetedik hossza 3·01 cm., tölcseré 2 cm., a nyolczadik hossza 3·01 cm., tölcseré 2·01 cm. Azért állítottam itt egybe a méreteket, hogy annál inkább szembe tűnjék a nagyságban roppant különbség, a mely egyszersmind egy nagy általános használatot involvál. Függő dísznek nem vagyok hajlandó tartani, mert mi célból van akkor fent a kidudorodó száj s miért van mindegyik pontosan átfúrva? Hasonló példányok több hazai leletben.⁵ Végül négy kenyeres sodronytekercs különböző nagyságban (három, 9., 10., 11. az I. táblán). Ez már inkább tartható gyűrűnek. Az egyiknek hossza 4·05 cm., a másodiké 2·08 cm., a harmadiké 2·01 cm., a negyediké 2 cm., nyi-

¹ *Hampel*. Bronzkor. I. L. Tábla.

² *Arch. Ért.* Új f. VII. k. 176. l.

³ *Hampel*. Bronzkor. I. LXXXIX. Tábla.

⁴ *Hampel*. Bronzkor. XLIX. Tábla, 1. sz.

⁵ *Hampel*. Bronzkor. LIV. Tábla, 11. sz.

lásuk átmérője 2,02 cm. Ez utóbbi méret azért is érdekes, mert közel félezer ős- és ókori gyűrűn tett méreteim csaknem rendesen ezt az átmérőt eredményezték.

A most ismertetett leleten kívül még br. *Waldbotnál* van érdekes gyűjtemény az erdőhorváti határában talált bronzeszközökből.

Kércs. A «*Lángoldal*» nevű dűlön talált bronztöredékek, 10 drb, melyek egy pár hengertekercs- és karvégnek maradványai.

Korlát. A neolitikori leletekben gazdag község határában az 1886-ik év folyamán a «*Köves*» szőlőhegy éjszaki részén húzódó sziklák közt négy tokos vésőt és egy bronzcsákányt találtak. Egy tokos véső kivételével mindannyi a *Csoma* gyűjteményébe került.

Mindezen tárgyak a nagyobb példányokból valók. Az egyik tokos véső sima karimájú, hossza 120 mm., élének szélessége 44 mm., összes ékítése egy a karimával egyenközű horony, a másodiknak hosszasága 110 mm., a harmadik karimájának eleje szintén kimagaslik, ennek hossza 114 mm., ennek is van karimájával egyenközű horonyos díszítése, valamint hosszában és mindkét oldalán végig fut rajta két-két horony.

Mindannyi közt legérdekesebb azonban a *csákány-fokos*, melynek sikerült rajzát a II. táblán adjuk. Ennek hossza 320 mm., tehát az ismert legnagyobb példányok közül való. Pengéje mindkét szélén kettős horonynyal ékített, hajlott élénél erősen kiszélesedő, hossza 230 mm., szélessége tövébenél 24 mm., élénél 82 mm. Köpűjének hossza 72 mm., két oldalt 10 mm.-re kiülő dudorral. Foka korongos hegyes nyújtványban végződik s feltűnő, hogy az öntvényben a fok egy hegyes nyújtványt képezett, s a fokos korong, mely nem öntött, hanem vert bronz, csak azután lett a hegyes nyújtványra rányitva. A köpű egy helyt öntési hibából lyukas. Feltűnő ennek rendkívüli vékony és szűk volta, a mi csak úgy magyarázható meg, hogy abba nem fanyél, hanem szintén bronzból készült pálczatag vagy nagy szög, mely a csákányt a tulajdonképeni fanyélhoz erősítette. Formája általában igen szép nyulánk s éjszaki élőképekre emlékeztet. Hazai leleteink között legközelebb áll hozzá, a hajdumegyei poroslói őskori kincs egyik fokosa a n. múzeumban.*

Kéty. Két kis bronzkori díszítésű bögre.

Szemere. Gr. *Pallavicinitől* került egy kis agyag füles edény, magassága 42 mm., gyomra kerülete 200 mm., szája átmérője 34 mm. Benne 10 drb összekúszált kis sodrony tekercstöredék, mellette egy bronztű minden ékítés nélkül, kupakosan lehajló szélű fejjel. Hossza 192 mm.

Szikszo. A magyar hegyről egy csúcs alakú kis füles bögre. Kissé ferde formája mutatja, hogy még kézi munka. Magassága 51 mm., felső karimájának kerülete 180 mm. Karimája belső oldalán fűrész fries vonul végig, gyomrán csakos vonal fut végig. Mindeme díszítések, melyek az edényke szürkés falát ellepik, fehér mészszerű anyaggal (ú. n. *pannoniai* modor) vannak kitöltve.

Tomor. A szőlőkhöz vezető út mentén egy vízmosás oldalában egy díszítés nélküli agyagedényben, mely csak töredékekben került elő 219 drb bronzpityke, ruhadísz találatott. Az egész lelet érintetlenül *Csoma* gyűjteményébe

* *Hampel.* Bronzkor. I. XXX. Tábla. 5. sz.

került. A pitykék közül hat nagyobb, 18 mm.-re kidomborodó pipakupak alakúak, a kúp tetején mindeniknél kisebb-nagyobb lyuk van, alul a kúp tövében gyöngyös ékítés, rajtok két egymás átellenében álló lyuk, melynél fogva felvarrattak. E kúp alakú pitykék átmérője a 24—30 mm. közt váltakozik. A többi mind síma, nagyságuk 17—27 mm. között váltakozik. Patinájuk piszkosbarna, élegült, mi bronzuk rossz vegyi összetételének tulajdonítandó. Hasonló pitykék szintén gyakran fordulnak elő őskori leletekben, így a fehérmegyei ercsi kincsben* és a csabrendeki sírmezőn stb.

Újfalu (Boldogkő-). Csoma úr itt is egy dombot ásatott meg, melyben azonban csak egy ismeretlen rendeltetésű bronztöredéket talált, miután előtte a halmot már feldúlták.

Zsujta. Itt találtatott a megyében a legnagyobb bronzkincs, mely szintén Csoma gyűjteményébe került s 8 kard, 8 karperecz, 6 lándzsa és 1 madár (kacsa) fejet ábrázoló rúdvegből állott. Ezúttal ezt csak fölemlítjük, miután az egész leletet már szakszerűen maga Csoma úr írta le.**

Már említettük volt, hogy e gyűjtemény mintegy kiegészítésül kiterjeszkedik a szomszéd vármegyeek határos vidékeinek területére is. Így különösen Borsod vármegyéből vannak itt érdekes régészeti emlékek.

Ezek közül ezúttal két leletet mutatunk be rajzokban is. Az egyik a *szakácsi lelet*. Szakácsi községe agyagos talajú dombos vidéken azon ponton fekszik, hol Torna, Abauj és Borsod vármegyeek határa érintkezik. A pár év előtt ott talált ezen lelet minden valószínűség szerint szintén kevés leletnek tekintendő.

Áll két teljesen egyforma korongos tekeresből, nyolcz karpereczből és egy karikából.

A két korong (egyike a III. t. 1. sz. a.) nagyság és kivitelre nézve egymáshoz teljesen hasonló s szép világoszöld patinával fedett. A korong négy oldalú huzalból hétszer csavarodik s e huzal a központtól kifelé mindinkább astagodik. A korong átmérője 10 cm. Központján keresztpeczekkel ellátott hegyes csúcsú gombbal.

A karpereczek általános formájukra nézve mindannyian megegyeznek, mindannyi hengerded testű s végei felé vékonyodó nyitott karika, nagyság és díszítésre nézve azonban nagy változatosságot mutatnak.

A 2-ik szám alattinak átmérője 7 cm., súlya 98 grm., díszítése egyenes és haránt vonal rovátkákból áll, melyek szakaszonként váltakoznak. A 3-ik számúnak átmérője 7.04 cm., súlya 85 grm. Egész felületét rovátkoltan bevéssett vonal-dísz képezi. A 4-ik számú már valóban díszesnek mondható. Az egyenes és haránt vonaldíszek itt már szabályosan alkalmazott félkaréjokkal váltakoznak. Átmérője 7.05 cm., súlya 135 grm. Az 5-ik számú azután határozottan az egész sorozat legdíszesebb darabja. Rajta az egyenes vonalú bevéssett díszek, haránt vonalú fogazott vagy zig-zeges díszítménynyel váltakoznak. Átmérője 6.07 cm., súlya 85 grm. A 6-ik számú kis karperecz erősen meg van kopva, ezen felül

* *Arch. Ért.* XIV. k. 212. 1. *Hampel*. Bronzkor. XCIII. Tábla, 13. sz.

** *Arch. Ért.* Uj f. V. k. 9—16. 1. *Hampel*. Bronzkor. I. CI., CII. és LVII. Tábla. *Pulszky* Album. Szendrei cikke.

mindkét végéből egy-egy kis darab letörött, díszítése bevéssett egyenes és haránt vonalú. Átmérője 7 cm., súlya 54 grm. Végül a 7-ik számú szintén igen díszes rovátkolt ornamentikával s szép sötétzöld szíronnyal bír. Átmérője 6·08 cm., súlya 66 grm. A le nem rajzoltakon kívül van még két egyszerű rovátkolt díszű féldomború testű karperecz, melyek közül az egyiknek átmérője 7 cm., súlya 61 grm., a másiké 7·02 cm., súlya pedig 68 grm. A lelet utolsó darabja egy hengerded testű, egyszerű rovátkolt díszű, egymásra tolt végű zárt karika, melynek átmérője 5·02 cm., súlya pedig 40 grm.

Második Borsodmegye területéről került lelete a *Csoma* gyűjteménynek az általunk a IV-ik táblánkon bemutatott *szendröládi lelet*. A lelet sokkal több darabból állott, de ide csak 7 drb jutott belőlök. Ezek közül is 4 darab annyira más jelleggel bír, annyira más fentartású s különböző patinájú, hogy nem tartjuk e leletből valónak.

Az egésznek legbecsesebb darabja az 1. sz. a. tokos füles véső ritka kecses formájánál és díszes ornamentikájánál fogva. Hasonló formát a hazai leletek között nem ismerek, legközelebb áll néhány felsőausztriai formához, lehet, hogy kereskedelem útján külföldről került ide. A véső köpűjének szája alatt három kiütő vonal fut körül, oldalain két félkör irányú horony, azután egy vízszintes, mely mintegy két részre tagolja az egész eszközt, miután az él elhajlása is itt veszi kezdetét. Az él szárnya kikanyarodik. Az egésznek hossza 10·02 cm., a köpű átmérője 3·04 cm., a szélessége 5 cm.

A 2-ik szám alatti karperecz lapos testű, kissé nyitott síma karika, sötétzöld szíronnyal. Átmérője 7·04 cm. A karika teste 1·03 cm. széles, súlya 90 grm.

A 3-ik szám alatti korongos tekercs ritka szép, világoszöld patinával van fedve. Négy élű lapos huzalból 16 csavarodással, nagy pontossággal készült. Az egész nagyon lapos, úgy hogy egy nagy óra rugójához hasonlít. Átmérője 8 cm.

A lelettel összefüggésbe hozott többi négy tárgy a következő: egy bronzkés végének töredéke benne egy szög és a másinak lyuka, szép zöld szíronnyal, hossza 4·09 cm., egy összevert csillagos buzogányfej, 12 küllővel; legnagyobb átmérője 5·08 cm.; továbbá egy hengerded testű vastag sodronyból készült háromszor csavarodott gyűrű, teste rovátkolt díszű, átmérője 3·04 cm., súlya 40 grm. Végül vékony sodronyból készült fülbevaló, rajta fehéres pontokkal díszített sötétsárga üvegpastából készült gyöngy forog. Átmérője 2·05 cm.

Dr. Szendrei János.

LEVELEZÉS.

I. TÉGLÁS ISTVÁN. A KOLOZSVÁRI BRONZLELETRŐL *a besztercsei gymnasium gyűjteményében.* Az 1886. év nyarán, midőn Téglás Gábor bátyámat kísérve tanulmányi utat tettem, a besztercsei ág. ev. szász gymnasium régiséggyűjteményét is megtekintettem, ezen gyűjteményben számos vécsi római edénytöredék s a közeli Burghallból ide került római téglák s más római régiségeken kívül a gyűjtemény legtekintélyesebb részét a kolozsvári bronzleletnek nevezett 13 darab különféle bronztárgy képezi. Ezen tárgyak a következők:

I. 7 cm. átmérőjű karperecz, kívül domború, és belül lapos s minden czifrázatot nélkülöz.

II. Egy kétélű kardnak nagyobb és kisebb töredéke. A két töredék együtt 12 cm. hosszú, alsó részén 50 millimeter és felső részén 35 millimeter széles, közepén ormós és ott 6 mm. vastag; az élek közelében egy-egy bekarczott vonal húzódik az élekkel párhuzamosan végig.

III. Kés, vagy mint a gyűjteményben nevezve is van, borotva. Hossza 20 cm., ebből a nyélre 5 cm., az élre meg 15 cm. jut. Három darabra van törve s a foka felőli részen apró kis vonalakból alakított s szabályosan ismétlődő háromszög alakú diszitmények láthatók. Ezen diszítés a borotva hátrafelé görbült hegyéhez közeledve mind elmosódottabban s végül már nem is látható.

IV. Levél alakú lándzsa-csúcs. Ezen szép példány 17 cm. hosszú. Nyelén a szeghelye is megvan; éle több helyen kicsorbult.

V. Tömör lándzsa hegye. 18 cm. hosszú, alól kissé elgörbült, hegyes része letörött s hiányzik, a meglevőből is egy kis darab letörve külön hever.

VI. Lándzsa csúcs, belül üreges s az egész 13 cm. hosszú, alsó részéből egy kis darab le van hasadva; oldalán a szeglyuk látható.

VII. Egy kis és aláfelé keskenyedő tokos véső fül és diszítés. nélkül; hossza 9 cm., felső részén 25, alsó részén 15 m. széles.

VIII. Tokos kalapács vagy botvég. 42 m. magas; oldalán egy ormó vonul végig.

IX. Sarló, melynek nyele félkörbe görbül. Nyele 6, éle meg 12 cm.; szélessége 3 cm. El van törve.

X. Sarló-töredék. 8 cm. hosszú s lapján homorú diszítés látható.

XI. XII. és XIII. Tokos és füles vésők. A XI. szám alattinak éléből jókora darab hiányzik. Ezen véső függélyes, vízszintes, ferde és félkör irányú s domború vonalakkal feltűnő ékesen van zsinórozva. A XII. szám alatti (10 cm. hosszú)

teljesen ép, egyszerű magyarhoni fajta, csak teteje és egyik (fül nélküli) oldala van pár domború vonallal díszítve. A XIII. szám alatti szintén díszes szép véső, oldalán a szeglyük látható.

Ezen bronztárgyak történetéről csak annyit sikerült megtudnom, hogy a vasútépítés alkalmával Kolozsvár közelében találtattak és a besztercei iskola gyűjteményébe egy mérnök útján jutottak.

Téglás István.

II. BELLA LAJOS A SOPRON MELLETTI PURGSTALL PRAEHISTORIKUS FÖLDTVÁRA ÉS SÍRHALMAIRÓL. Sopron városától 5 km.-re majdnem egyenesen Dny-ra emelkedik a keleti Alpok végső kiágazó előhegységében a 478 meter magas Purgstall. Tövét és derekát ÉK-re a soproni medencze felé elsőben a Häuslerberg («Redoutenberg» a katonai térképen Zone 15 Col. XV.), odább az «Eisenberg» és «Ferdinandshöhe» takarják el; de kúpja büszkén mered hegyibe az előző gerinczeknek és jó darabon vonja magára a Bécsbe utazó tekintetét.

A történelemmel foglalkozónál már maga a tető neve, mely különben gyakori Sopron megyében, fölkelte az érdeklődést, és figyelmünk nagyban fókuszódik, ha D-ről menve az út mindkét oldalán egész csoportokban látjuk domborodni a buczkókat, melyeket a bánfalvi sváb nép «Pfennigshügeln»-nek nevez.

A 65 halmon túl az útról K-felé egy mély szoros a «Teufelsgraben» szakad le a tatuhi árokba, melyen túl a rövid, de fölötté meredek «Teufelsbrücke» nevű hegyhát emelkedik, mely Ny-on az út felé mesterséges árokba megy át. Ezen áthaladva az utat két sánczalakú töltés szorítja össze, olyformán, hogy önkénytelenül eszünkbe jut a Wosinski leírta Lengyelvári sánczolat vaskapuja.

E kapun túl egy kis térre jutunk, melyet a tető felé csapó két töltés olyképen zár el, hogy az út közöttük mintegy elrejtve vezet tovább a főszánczhoz, mely a 374 kat. holdnyi tetőt vagy 1800 ölnyi hosszúságban körülfutja. A kaput alkotó töltések az erősség külső gyűrűjét képezik, melynek folytonossága azonban meg-megszakad, kivált ott, hol vagy a lejtő igen meredek, vagy hol a vízmosások természetes gátat foglalnak közbe. Ott, hol a belső vízvezető árok keresztül tör a gáton, befelé töltést találunk, mely a támadt rés fölött uralkodik. Bizonyos, hogy a külső gyűrű derekára esvén a lejtőknek, többet szenvedett a csapadékok kimosó hatása alatt, semmint a meneteles tetőt bekerítő belső töltés. Ennek magassága is igen változó. Ott hol az escarpe a hegy alkotásánál fogva igen meredek, belső emelkedése nagyon csekély; a hol pedig laposan vezet, átlagos magassága 2—3 méter közt váltakozik.

Az említett munkálatok meglehetősen biztonságot adtak a hegynek, melyet különben a természet is megerősített, mert három oldalon ú. m. K-en a tatuhi árok, É-en a bánfalvi patak, Ny-on meg a Fuchs- és Diebmans-árkok felé meredeken csap alá; ha ehhez hozzágondoljuk az ék. lejtőjén a soproni medenczét eltakaró fent említett gerinczeket, nemkülönbén magának a tetőnek az egész vidék fölött uralkodó helyzetét, oly erősséggel állunk szemben, mely meglepetések ellen biztos menedéket nyújtván, maroknyi népnek is lehetővé tette, hogy magát ostrom esetére sikerrel védhesse. Egyedüli gyöngye oldala a déli lejtő volt, mely nagy terjedelmes hegylaposba megyen át, de ez oldalon legjobbak és leg-

erősbek is a védő művek, mint a fentebb közlöttekől látható. A hegylapon találjuk kisebb-nagyobb csoportokban elszórva, minden rendszer nélkül a sírhalmokat, melyek nagyságra nézve a legkülönbözőbb méreteket tüntetik föl. Legnagyobb az 54. számú, melynek átmérője az alapon 34 m., magassága pedig 6 m. A nagyobbak száma 136-ra rúg, ezekhez járul vagy 60 kisebb, melyeket azonban csak gyakorlott szem bír olyanokul fölsismerni, a mennyiben 4—6 m.-nyi átmérő mellett alig 30 cm.-re emelkednek a talaj fölé. De nincs kizárva még ama lehetőség sem, hogy terjedelmesb ásatások e számot tetemesen fogják szaporítani teljesen nivellált halmok feltárásával.

Látnivaló, hogy itt egyikével azon történetelőtti földváraknak van dolgunk, melyekkel hazánk, különösen pedig Sopron megye bővelkedik.

A halmok feltárása a múlt évben a 3. számúval vette kezdetét; mert ezen állott aránylag a legkevesebb fa, másfelől határozott alakja biztos sikerrel kecsegtetett. Alapátmérője 17 m., magassága 2·5 m. Munkások nem állván rendelkezésre, csak kutató árokkal lehetett kikezdeni, mely az alappal egy szinten 1 m. szélességben vezetett be. Tizennégy napi verejtékes munka után a halom közepén 1·75 m. mélységben az első cseréptöredékek kerültek napfényre, melyeket csakhamar több nagyobb, de sajnos száz meg száz darabra törött edény föltárása követett.

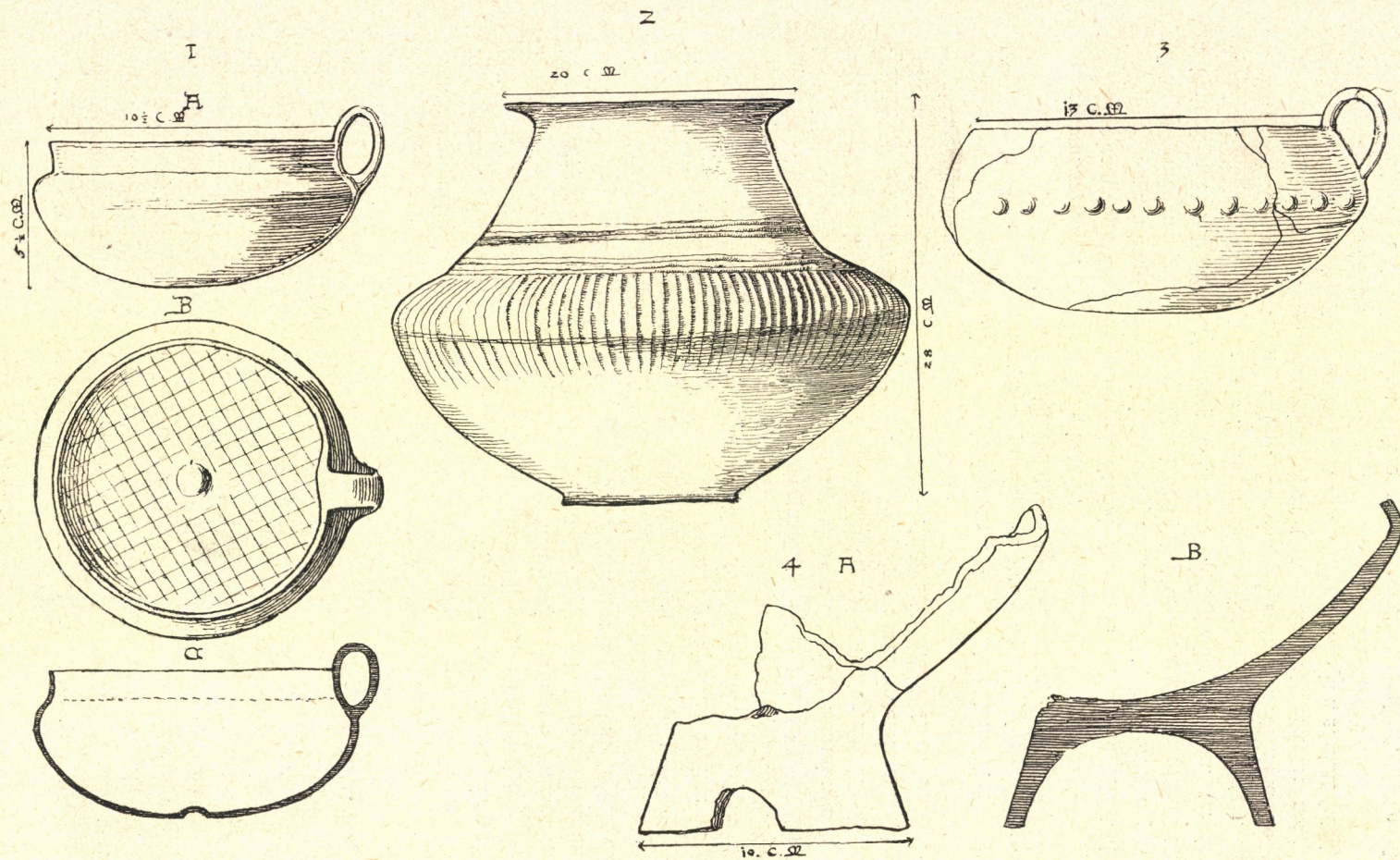
Sopron városa tek. tanácsa a tett jelentés után két munkást adott rendelkezésre, kikkel a halom közepén 4·40 m. hosszú, 3·20 m. széles és 2 m. mély gödröt ástam; ennek fenekén vagy 40 töröttnél töröttebb, nagyságra nézve különböző edény volt sűrűen egymás mellett háromszög alakjában elhelyezve, melynek csúcsa DK-felé mutatott; a háromszög oldalait terméskövekből rakott keret jelölte. Fegyvernek, eszköznek, hamunak sem csontnak semmi nyoma sem volt. Még azon kísérlet sem, hogy az edények földestől emeltettek ki azon reményben, hogy majd összerakhatók lesznek, még az sem vezetett eredményre; annyira el voltak porlódva, töredezve, gyökerektől átjárva. Diszítést sem lehetett rajtuk megállapítani.

Jóval kedvezőbb volt az eredmény az első számú halomnál. Az ennek közepét föltáró verem hossza 4·30 m.; szélessége 3·40 m.; mélysége pedig 2·10 m. volt. Itt egy roppant sírkamrát tártunk föl, melynek oldalait 70—80 cm. magas, 30—40 cm. széles terméskölapok kerítették.

A kamrát kisebb nagyságú kövek fedték be, de ezen földél beroskadván, izzé porrá törte a kamarában felállított edényeket. Mindazáltal sikerült egy rendkívülig finoman sankolt agyagból csillogó feketére égetett füles csészét összeállítanom, melynek átmérője 10·5 cm., magassága pedig 5·5 cm. (I. ábra). A csésze alakja igen formás; füle a szélének jóval fölébe emelkedik (A). Belső feneke hálózatos diszítést mutat (B). Feneke közepén alulról újjal be van nyomva, úgy hogy bent dudorodást képez (C). Azonkívül sikerült még két nagyobb edényt úgy ahogy összeragasztanom, melyeknek alakja a 2. alatt közlöttével tökéletesen megegyez.

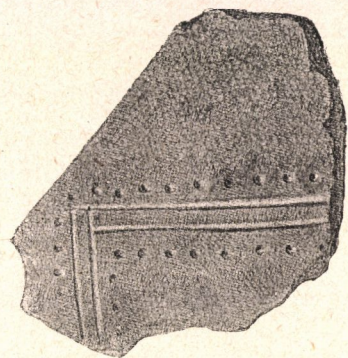
A nagyobb edények alakra nézve megegyeznek egymással. Jellemző az aránylag keskeny rövid nyak, szája széle szélesebb vagy keskenyebb derékszög alatt meghajtott peremet képez; hasa felé az edény hirtelenül kidomborodik és

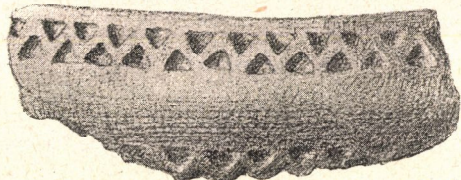

A PURGSTALLI LELETEK. (Soprony mellett.)

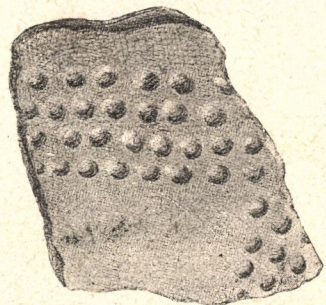

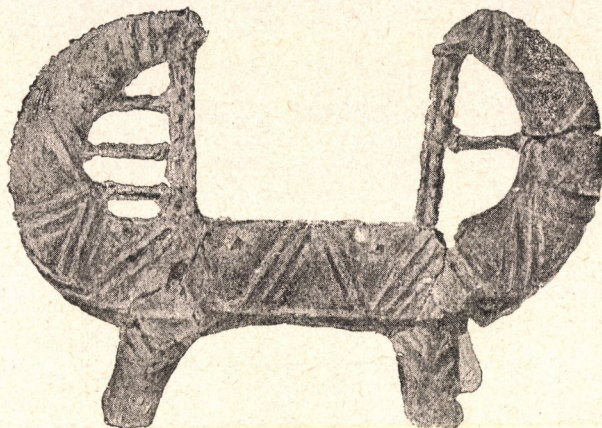
5.

8.

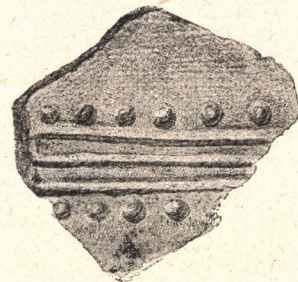
9.

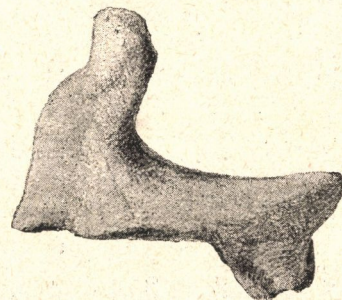
11.

6.

7.

10.

12.

A PURGSTALLI LELETEK. (Soprony mellett.)

keskenyül az alap felé, melynek átmérője többnyire összevág a szájnnyílásával. Valamennyije korong nélkül készült, de formás alakjuk ügyes kézre vall. Az említett két edény feketén égetett átlag 5 mm. vastag agyagból készült, magasságuk 30 cm.; legnagyobb átmérőjük 42 cm. Diszítés nincsen rajtuk.

Az egyiknek a széle 12 cm. hosszúságban betörött, min a prähistorikus gerencsér, röstelvén újat csinálni, olyképen segített, hogy a törést fekete gyan-tával kifoltozta, úgy hogy fölületes néző észre sem veszi a hibát. De e körülmény arra mutat, hogy az edény rendeltetése nem volt az, hogy tűz mellé tétessék. A sírkamarában nem is sikerült tűz nyomait fölfedezni. A kamara közepén 2'05 m. mélységben szappankőből való ritka ép vésőt találtunk, odább egy csillámos szappankőből való véső felső töredéke került elő, melynél tisztán kivehető, hogy csak élt csiszoltak rajta. Ezen kő gyakori a soproni hegyekben, tehát a közönséges szerszámokat ebből faragták a legdurvább módon; holott a szappankő Soprontól D-re, Vasban a Borostyánkő-hegységben kerül elő.

Az első véső körül parányi csonttöredécskék voltak elszórva, melyekről csak azt lehetett megállapítani, hogy elkorhadtak. Augusztus hó 17-én Szombathy József úr, a bécsi csász. kir. prähistorikus gyűjtemény őrének jelenlétében, kit Dr. Müller Ottó barátilag értesített az ásatásokról, és ki erre mint vendég megjelent, 12 munkással kikezdettük a 44. sz. halmot, melyet 3'4 m. szélességben 6'2 m. hosszúságban és 1'20 m. mélységben tártunk föl. A halom tövében ennek szélével csaknem egyenlő hosszú árok már 40 cm. mélységben erős hamu és faszén réteget kezdett ki, mely rézsutosan fölfelé vezetett a halomban. E réteg alatt, mely sok cserép- és csonttöredéket tartalmazott, a halom közepe táján az áldozó edények voltak elhelyezve, de szörnyen összetörött állapotban. Számuk igen nagy lehetett, mert a diszító mintákból 29 fajt sikerült összeállítani; a legérdekesebbek rajzait idezárjuk (5. számú ábrák) s a vonalos és rovásos diszítésnek egész skáláját tüntetik föl. Az agyag, melyből készültek, színre és vastagságra is igen különböző. Hogy a rovások ki voltak-e tölve festő anyaggal, nem lehetett megállapítani. Egy orsógomb és egy rozsdáette vastű egészítették ki a leleteket. A hamuréteg fölül került ki a 3. számú füles csésze, melynek fenekén állatcsontocskák voltak. Feltűnő e csészén a gyöngysorféle diszítés alkalmazása ott, hol az edény fala átmegy a fenékbe.

A legérdekeseb tárgyat nyújtotta a 40. számú halom. Ez igen csekélyke kis buczka volt, alig 30 cm.-re dudorodott a talaj fölé. A gödör, mely föltárta, 3'6 m. széles és 4 m. hosszú volt; a legnagyobb mélység, mely eléretett, 1'36 m. Ennek közepén valóságos körekesz állott terméskövekből rakva, mely a négyszögalakban rakott edényeket vette körül.

Az edények feltűnnek nagyságuk, az agyag finomsága, ornamentikájuk és alakjuk változatosságánál fogva. Innen került egy 2. számú edény, egy hatalmas veder vörösre égetett agyagból. Ez szépen tünteti föl a tipikus alakot. Szája bősége 20 cm., legnagyobb átmérője 42 cm., magassága 28 cm. Nyaka három párhuzamos rovatból álló két párhuzamosan futó szalaggal van diszítve, az alsóhoz épen az edény kidudorodó részén át ujjal huzott homorú stráfok csatlakoznak. A legérdekesebb edény fekete fényes mázzal bevontnak tűnik föl, belül fala vörösre mázolt. A purgstalli edények főtypusa (keskeny száj, öblös

has, keskeny fenék) kitűnő képviselője. Magassága 37 cm., legnagyobb átmérője 56 cm., szája nyílása 18 cm., fenekének átmérője 16 cm. Az edény az elegánsnak a benyomását teszi. Szája széle csinosan görbül; a nyaktól kezdve hirtelen fejlődik, közepétajt ujjnyi széles báb* fut körül, melyből ujjnyi széles homorú csíkok tömötten indulnak a fenék felé.

A bábról fölfelé symmetrikusan elhelyezve négy egyenlőszárú háromszög emelkedik. Magasságuk 14 cm., alapvonaluk 17 cm. Az alapvonal, valamint az oldalszárak végei csigaalakulag hajolnak be a háromszög felé; hajlásukat kívülről 12, 13, 14 pont kíséri. A háromszög területe kilencz egybevágó kisebb háromszögre van osztva, ezek közül a három belső síma felületű és csúcsával lefelé mutat; míg a többi párhuzamosan rovatolt hat háromszög csúcsával fölfelé irányul. A háromszögek alatt, de már túl a bábon három zsinór domborodik ki, melyek elhelyezésével művészi gerencsérünk eleintén zavarban lehetett. Csak miután az elsővel készült el, villanhatott meg benne a gondolat, hogy e zsinórokat abban az irányban folytassa, melyet a háromszögek alsó csúcspontja kijelöl. Három alaknál jól összevág, míg a negyediknél a zsinórok elhelyezése semmi symmetriát sem mutat. A homorú csíkok a zsinóroktól jobbra ferdén vezetnek, míg balra egyenesen futnak alá. Az edény finoman sankolt agyagból készült. Korongnak vagy más forgókészüléknek rajta semmi nyoma. Ugyancsak innen került ki néhány csészésaljú tálféle edény, valamint egy kis magastalpú pohárka. Azonkívül öt ép és egy törött orsógomb, nagyságra s diszítésre nézve elütők egymástól; egy vas késpenge töredéke (felét elsikkasztotta az egyik munkás), egy vastorques és vasfibula, ennek csak a nyerge ismerhető meg, annyira megette a rozsdá. Legérdekesebb azonban valamennyi tárgy közül egy sajátos agyagból égetett figura. (11. számú ábra.)

A hold szarva akar lenni, mely négy lábon áll. Hossza 24 cm., legnagyobb magassága 17 cm., lapult, hengerded derekának vastagsága 5 cm., mely a szarvak csúcsa felé mindinkább fogy. Dereka, valamint a lábak felső része is haránt találkozó, de maguk közt párhuzamos rovatokkal háromszögű lapokra van osztva; a derekán levők közepéből (gúlaalakulag) egy-egy csúcocska dudorodik ki; ilyen csúcocskákat lehet a szarvak behajlított oldalán észlelni, számuk azonban pontosan nem állapítható meg.

Legsajátosabb az, hogy a szarvak concav oldalán előálló íveket dudorványos pálczikák zárják el, melyekből jobbfelől három haránt ág szakad ki, míg balfelől csak egy támasztja az agyaghúrt. Megjegyzendő, hogy egyik fele fekete gyantával csillogólag be volt vonva, míg a másik (1. rajz) az agyag természetes színét mutatja.

Még egy igen érdekes, rovatos pitykés, füles fődő (12. sz. ábra) került ki a halomból.

Már a tanév elején szeptember 3-án kezdtük a 28. számtól K-re esőt, melyen ösvény vezetett át, úgy hogy alig lehetett már észrevenni. Itt már 42 cm. mélységben rábukkantunk az edényekre, melyek keményre összevert

* báb = léncz, rábaközi kifejezés, a szoknya azon része, melyre a ránczok vannak varrva; ide a kifejezés kitűnően illik.

alapon köralakulag föl voltak állítva; számuk mintegy hét. Sajnos, hogy a feltárásnál nem lehettem végig jelen, mert a munkások gondatlansága folytán nem sikerült egy edényt sem teljesen összeraknom. Annnyira-mennyire, hogy az alakot meg lehet különböztetni, össze is állítottam. Diszítésök primitív, durva levelekből vagy derekuk táján párhuzamosan húzott, síma szalagokból áll, melyeket vagy bütykök vagy pedig bordaalakú dudorodások szakasztanak félbe, még pedig symmetrikus sorban vagy négy vagy hat ponton. Itt került ki egy bronz-törredék is, mely valószínűleg fibulától ered.

Dr. Müller Ottó úr, kit mint volt iskolatársát, és Sopron multja iránt fölötté érdeklődőt városunk polgármestere az ásátásokról értesített, és ki több ízben jelent meg azoknál, följegyzéseim alapján közrebocsájtott egy cikket a bécsi «Zeitschrift für Anthropologie und Urgeschichte» deczemberi füzetében. Azonban az anyag akkor nem volt még földolgozva, sok állítást koczkáztatott, mely nem állja meg a kritikát.

De Dr. Müller urat menti a jó szándék; ő ugyanis nézetem szerint föl akarta híni a régész világ figyelmét érdekes telepünkre.

Nem így áll azonban a dolog Récsey Victor tisztelt barátommal. Tőle az «Arch. Értesítő» aprilisi füzetében megjelent egy kis cikkecske a purgstalli ásátásokról, mely csak úgy hemzseg a tévedésektől. Csak a főbbeket igazítom helyre. Első, hogy nem áll az, miszerint augusztus 17-től Szombathy J. úr vette volna át az ásátások további vezetését. Nevezett úr csak mint *vendég* volt jelen és másnap már vissza is utazott Bécsbe. Hogy pedig én az illető napra, neki, a hirneves prähistorikus kutatónak átengedtem az általam kijelölt és felásandó halom munkálatainak vezetését, azt mindenki természetesnek fogja találni. Epen úgy nem áll az, a mit Récsey barátom az állítólag Dr. Müller Ottó fölásta halomról mond, melyből a *bécsi* tudós által «várt bronz» napfényre került. Mert azt bármikor be fogja maga Dr. Müller Ottó úr is igazolni, hogy ő az ő jelenlétében fölásott halomban olyat nem is keresett, lévén ez előtte, de bárki előtt is, nem halom; mert a talajszín fölötti magassága 4-6 m. átmérő mellett csak 28 cm., hozzá meg ösvény is vezetett rajta keresztül, úgy hogy maga Dr. Müller is fejcsóválva kérdezé tőlem, mit keresek e helyen. «Bronzot» volt válaszom, és a kedvetlenül folytatott ásátás be is igazolta véleményemet. A bronz meglett.

Engedje meg a t. szerkesztőség, hogy e helyen is köszönetemet nyilvánítsam első sorban Soprony sz. kir. városa tek. köztörvh. bizottságának, mely az ásátások folytatására három éven át 300 frtnyi segílyt ígért; továbbá Kosch Béla és Hauser Károly tanároknak, nemkülönben ifj. Storno Ferencz és Steiner A. F. festő uraknak, kik szíveségből elkészítették a tudomány érdekében szükséges rajzokat.

Soprony, 1888 májusban.

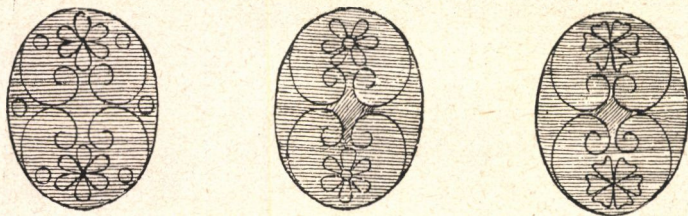
Bella Lajos.

III. BESZTERCZEBÁNYÁRA menet, szíves figyelmeztetésed folytán útközben Zólyomban is megállottam, hogy ott egy állítólagos sodronyzománczos kelyhet megtekintsek. Sodronyzománczos kelyhet nem találtam, legalább nem olyat, a milyent gondoltam. Az ott őrzött kehely — ha jól emlékszem csak egy van — a XVIII. századból származik, eléggé gyarló s első pillanatra érdek nélküli munka.

Széles talpán trébelt díszítmények között három medaillon-féle foglal helyet ; mindannyi egyforma s két síma sodrony kacsakaringó közé foglalt, emberi ábrázáthoz hasonló domborművet tüntet fel áttetsző kék zománcz alapon. E három, a talpra forrasztott plaquette emlékeztet ugyan valamennyire a sodronyzománczos ékességhez, a mennyiben abban is, zománczczal körülvett sodrony alkotja az ornamentáció elemét, de korántsem sorolható művészeti iparunk azon emlékeihez, melyeket a sodronyzománczos jelzővel szoktunk ellátni. Véleményem az volt, (azt hittem ugyanis akkor) hogy ezen 3 plaquette egy valamivel régibb ékszer újra felhasznált töredéke, hogy köztük s a szorosán vett sodronyzománcz között semmi összefüggés sincsen. Pedig van, a mint arról másnap Kőrmöczbányán meggyőződtem.

Megnéztem a vártemplom sekrestyéjében levő egyházi szerelvényeket s nagy meglepetésemre nem kevesebb mint három kelyhet és egy úrmutatót találtam, a XVIII. századból, a zólyomi kehely módjára, azon apró zománczos plaquettekkel, melyekben sodrony alkotja a rajzot, díszítve. Élénk érdeklődéssel

vizsgáltam meg a darabokat. Mindannyi, kétségkívül a múlt században keletkezett s a dátumok: 1729, 1726 és 1728, melyek rajtuk láthatók, okvetlen elfogadandók s készítésök idejét jelzik. Hát a zománcz? Ugyanakkor jött létre s a tárgyak lényeges kiegészítő részeit alkotja, sőt mi több, ezeknél az eredet: a XV. századbeli magyar sodronyzománcz azonnal felötlik. Itt közlöm veled, vázlatom nyomán, az egyes plaquettek rajzát ; ítélj magad.

Az első kelyhen, a talpon három, a cuppa kosarán is három e fajta (1. sz.) medaillon foglal helyet. Szegélyét vastagabb, síma sodrony veszi körül. Belül két, ugyancsak síma sodrony, mely kacsakaringóban végződik két nyitott kör-félét von a medaillonban, hat szirmú, szintén sodronyból készült virágot rejtve belsejében. Az alap a körökön belül áttetsző kék zománcz, azokon kívül áttetsző zöld zománcz. Kérdem: ki ne ismerne reá e motívumban a középkori kelyheken gyakran előforduló virágra? Ehhez hasonló s csak a részletekben eltérő a két másik kehely (2. és 3. sz.) s az úrmutatón látható medaillonok, mely utóbbiak annál sajátosabban hatnak, hogy mellettük rózsaszín camaïen festett zománcz-lemezek is előfordulnak. A kivétel nélkül áttetsző zománcz színei mindenkor a zöld és a sötétkék együttesen.

A leglényegesebb s a döntő momentum az, hogy az egyik kehely, megszokott formájú, tagolt hosszú vékony szárán, a nodus helyén cikkes gallér veszi körül áttetsző, a plaquetteken látható zománczczal, azonos zománczczal díszítve, bizonyítva azt, hogy e zománczos díszítés a kehelylyel egykorú azaz a XVIII. század-

ból való. Ily bizonyítékokkal szemben kénytelen voltam elismerni, hogy a zománcz úgy itt, mint Zólyomban egykorú a többivel.

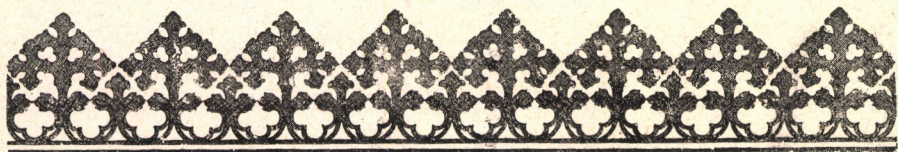
A véletlennek köszönhetem tehát, hogy módomban van oly tényt konstatálhatni, mely eddig, ha jól tudom, figyelmünket teljesen elkerülte, s ez az : hogy a középkori sodronyzománcz elkényszeredve bár, fentartotta magát hazánkban a múlt század elejéig, még pedig a maga eredeti minőségében, azzal az egy különbséggel, hogy a csavart sodronyt — legalább e néhány darabnál — síma szál helyettesíti s lényeges decoratív elem helyett másodrangú accessoriummá süllyedt le, de eredeti jellegét — s ezt hangsúlyozandónak vélem — nem vesztette el, nem alakult át az ú. n. erdélyi zománczczá. Itt is, mint sok más esetben, bizonyára az ötvösműhelyekben megmaradt tradíció, esetleg egy-egy régibb apáról fiúra átszármazott töredék képezi a kapcsot s hidalja át a századokat.

R. J.

ORPHEUS AZ ÁLLATOK KÖZÖTT, RÓMAIKORI CSERÉPMINTA DOMBORMŰ SZÁMÁRA, LELHELYE ÁLLÍTÓLAG TÉTÉNY; MAGÁNTULAJDON;
($\frac{1}{2}$ nagys.)

IRODALOM.

«L'ARCHEOLOGIE PRÉHISTORIQUE.» Par le Baron J. de Baye Paris, 1888. De Baye-nek jelen munkáját azon meghagyással vettem ismertetésre, hogy dolgozatom terjedelme egy lapot túl ne haladjon. Nehéz feladatnak tartottam ezt az elég bő (340 lapra terjedő) munkánál, de csakis addig, míg át nem olvastam; megkönnyebbült azonban feladatom, midőn végig olvasva a munkát, egyáltalán semmi újat sem találtam abban.

Az előszóban 26 lapon adja a szerző a præhistoricumnak fejlődési történetét, a különféle rendszereket s azok hiányait. Kárhoztatja is Mortilletnek a kőeszközök alakja után megállapított kőkorszaki subdivisióit s még inkább a korszakoknak hely szerinti elnevezését.

Munkáját mindjárt a neolith-kornál kezdi, s a sokkal fejletlenebb s nagyon ingadozó paleolith-korról csak futólagosan tesz említést. Helytelennek tartja itt azt, hogy némely szerző a neolith-kort a csiszolt kő korszakának nevezi. Azon korszakot, melyben még mindig túlnyomó számban használtatnak a hasogatott kőeszközök — az egyetlen csiszolt kőbalta után, csiszolt kő korszakának nevezni, bizonyára jogtalan. Ép oly szerencsétlen gondolatnak tartja Mortilletől azt, hogy e korszakot robenhauseninek nevezi, mert a robenhauseni leletek a neolith-korszaknak csak legparányibb oldalát jellemzik.

Elősorolva néhány franciaországi neolith-kori telepet s barlangot, általános tájékozást ad a csiszolt és hasogatott kőeszközökről, a csont és agancsból készült tárgyak-, az ékszerek- és ceramikáról.

Külön fejezetet szentel a trapezalakú vésőkhöz hasonló keresztelű igénytelen sílexekre, melyek általában vágóeszközöknek (tranchets) tartattak. Nilsson volt az első, ki e sílexeket keresztelű nyilaknak (flèches à tranchant transversal) keresztelte, de véleményét nem fogadták el a régészek. De Baye barlangleletei között egy anatomicus összefüggésben maradt emberi csontvázat talált, melynek hátgerinczébe egy ugyanilyen nyíl volt ékelve. Éles megfigyelés és egyéb alapos bizonyíték után szerző csatlakozik Nilsson véleményéhez, mely csak most keltett élénk vitát a régészek között. Ezen, különösen Mortillet ellen felvett polemia képezi a munka legérdekesebb részét, miután De Bayet e nyilak tanulmányozásában alapos specialistának kell tartanunk.

A neolith-kori temetkezésről szólva, legfőbb súlyt fektet az általa feltárt præhistoricus telepek s a marnekerületi mesterséges krétabarlangok nyújtott

helyzetű temetkezéseire. Említi az átmeneti bizonyító eseteket a hullaégetésre, midőn még csak igen tökéletlenül égették a nyújtott helyzetű csontvázat. Hogy mily hiányos a kép, melyet a neolith-kori temetkezésről nyújt, mutatja az, hogy e korszak oly tipikus temetkezéséről, a zsugorítva fekvő helyzetben a pusztá földbe fektetett halottakról, tudomást sem vesz, pedig Franciaországban is előfordultak ezek már két helyen.

Az egész munka csak nagyon általánosságban foglalkozik a prähistoricus korszak s a neolith-kori népekkel. Könnyebb áttekintés végett nem ereszkedik a temérdek részletes leletekbe, hanem leginkább saját ásatásainak különben már többször publikált eredményével illusztrálja munkáját, úgy hogy annak csak a laikus nagyközönség veheti hasznát, a prähistoricummal tüzetesebben foglalkozó szakember pedig, ki csak specialis részleteket keres — e munkában egyáltalán nem talál semmi újat.

W. M.

GESCHICHTE DER TECHNISCHEN KÜNSTE. Im Vereine mit Justus Brinkmann, Albert Ilg. Julius Lessing, Fr. Lippmann, Hermann Rollett, Ferd. Luthmer, Artur Pabst, Georg Stockbauer, herausgegeben von Bruno Bucher. Stuttgart, Verlag von W. Spemann 1875 és 1886. Két nagy 8-rét kötet, összesen 872 lap, 181 ábrával.

Bucher, a bécsi osztrák iparművészeti múzeum aligazgatója, dícséretére legyen mondvá, azon kevés osztrák tudósok egyike, a kik, ha nem is mindig, de legalább néha, tudomásul szokták venni Magyarországot s annak régészetét. Azok közé tartozik, kik nem elvből zárkoznak el Lajtán innen élő szaktársaiktól s nem azonnal vonnak vállat, mihelyt hazánkról van szó. Ez ugyan magában véve érdemet még alig képez, kivált olyat, melyet megemlíteni kellene; csakhogy tekintve azon sajátos álláspontot, melyet velünk szemben Bécsben elfoglalnak, s az odavaló tudósok magaviseletét, a rokonszenv bizonyos mérve ébred fel bennünk a kivétel iránt. Bucher ezenfelül a német irodalom egyik legszorgalmasabb munkatársa; nevével lépten-nyomon találkozunk, a gondjára bízott gyűjteményt alaposan ismeri, annak tanulmányozását minden tőle kitelhető eszközzel megkönnyíteni igyekszik, s liberalisabb szellemtől van áthatva, mint az osztrák múzeum igazgatósága.

Több évi személyes érintkezés alapján ismerve őt, előlidézett, nagyobbszabú munkáját, melynek legutolsó füzete nemrég hagyta el a sajtót, s a melyet, ha nem is egészen maga írt meg, főbb vonásaiban mégis saját szerzeménye gyanánt kell tekintenünk, jóakarattal párosult kíváncsisággal vettük kezünkbe.

A feladat, melyet a szerző magának kitűzött: a művészeti ipar általános kézikönyvét megírni, nagy s nehéz, s oly kiterjedt ismereteket feltételez, ha valaki megfelelően akarja megoldani, a milyenekkel egy ember a legritkább esetekben rendelkezik. Nagyon is érthető tehát, hogy Bucher kartársai közül néhányat közreműködésre felszólított. Ámde ezen eljárás a munkához kötött igényeket csak növeli. A ki kizárólag egy szakmával foglalkozik és arról ír, köteles azt alaposan ismerni. Daczára annak tehát, hogy a mint mondók a feladat végtelen fáradsággal volt összekötve, Bucher, a munkafelosztás elvét érvényre emelve, ezt csakis oly czélból tehette, hogy annak segélyével könyve színvonalát a lehető

legmagasabbra emelje. Bírálatusunk is ehhez képest fog alkalmazkodni s ha, mint hiszszük, szerző intencióit helyesen ismertük fel, ő maga jelölte meg az álláspontot, melyre vele szemben helyezkednünk kell.

Egy cím van olyan jó mint egy másik. A cím utóvégre is takaró, a czéger, mely a tartalomért semmiféle felelősséget nem vállal el. Jobb, ha jól van megválasztva, de az sem baj, ha helyette jobbat lehetett volna találni. Tegyük fel, hogy a művészeti ipar számára a német nyelv a «Technische Kunst»-nál nem rendelkezik szabatosabb kifejezéssel s nézzük meg munkánk beosztását és tartalmát.

I. kötet. VII. Előszó, melyet azonban meg nem találtunk. VIII—XIII, a szöveg közé illesztett ábrák jegyzéke, XV, a táblák tartalma.

Az első fejezet a zománczról szól; 55 lapra terjed és 12 szakaszra oszlik. A második az üvegfestéssel, 36 lapon és 6 szakaszban; a harmadik 62 lapon keresztül 9 szakaszban a mozaikkal, a negyedik 11 lapon a lakkfestéssel, az ötödik 101 lapon, 9 szakaszban a minatureökökkel foglalkozik. Ezen öt fejezet Bucher tollából ered. A hatodik fejezetet, 271—355. oldal 17 szakasszal, Rollet írta a a glyptikáról illetőleg a metszett kövekről; a hetedik fejezetet, e kötetben az utolsót pedig, Lippmann írta a nyomtatásra szolgáló faformákról; 91 lapra terjed ki s 11 szakaszt foglal magában.

II. kötet. VI. a metszetek jegyzéke. Nyolczadik fejezet, a rézmetszet, 1—103. lap, 9 szakasz, írta Bucher. Kilenczedik fejezet, az ötvösművesség. 107—409 lap. Az 1—5. szakaszt Ilg, a 6—8. szakaszt Bucher írta. E kötet végén mintegy 460 városi ötvösmű-bélyeget találunk. Minden fejezet végén az arra vonatkozó s forrásul szolgáló irodalom jegyzéke van.

Nem tudtunk magunknak számot adni arról, hogy miért a zománcz történetén kezdődik a munka és miért fejezi be 800 és néhány lap után az ötvösművesség, melynél egyrészt egyik legnemesebb s vele kapcsolatos díszítő elemének fejlődését nélkülözzük, másrészt miután attól a dolog természeténél fogva eltekinteni nem lehet, szüntelen előzőleg tárgyalt fejezetekre való hivatkozásokkal kell beérnünk. Ugy látszik, hogy e fejezetek sorrendjét a véletlen szabta meg, a mi mindenesetre kár.

A zománczozás művészetének Európaszerte meghonosulása, azaz a fejlődésének legelső korszaka körül kifejtett nézetek azonosak a könyv ezen részének keletkezése idejében vallottakkal; a legújabb keletű forrásmunka, melyet Bucher idéz, Kuglernak 1872-ben megjelent «Handb. der Kunstgeschichte» című munkája. Mind arról, a mi tizenhat év óta a zománcz irodalmához tartozik, a szerző önkényt értetik, tudomást nem vett, illetőleg könyve füzetes vállalat lévén, tudomást nem vehetett. Mi sem természetesebb, minthogy e fejezet sok tekintetben meghaladott álláspontokat képvisel. «A kelet», «Byzancz», a két érték, melylyel az ismeretlen x-et helyettesíteni s egyik-másik kérdés megoldása céljából oly sokszor emlegetni szokás, e fejezetben is nagy szerepet játszik. Másrészt azt bizonyos kizárólagos álláspont jellemzi; folytonos polemia a francia szerzőkkel, kiket Bucher igen jól ismer, a német nemzetnek akarván tulajdonítani, a mit a francia írók hazájuk számára szeretnek igénybe venni.

Elavult nézetek, ha azokat a körülmények indokolják, menthetők, de hatá-

rozottan elitélendő, ha valaki, a ki a zománcz történetét írja, a következőket nem restelli kimondani: «In neuester Zeit (30. lap utolsó kikezdés) wird auch von ungarischer Emailindustrie aus demselben Jahrhundert (XVI.) gesprochen; die betreffenden Stücke rühren aber ohne Zweifel aus dem deutschen Siebenbürgen her, wo, vorzüglich in Hermannstadt, bis gegen Ende des siebzehnten Jahrhunderts die Goldschmiedekunst in Blüthe stand und nachweislich die Nachbarländer mit kostbaren Arbeiten versorgte». Mit szóljunk ehhez? Eltekintve attól, hogy rólunk magyarokról fel sem tételezi, miszerint művészi alkotásokra képesek lettünk volna s sietve hozzá teszi, hogy az a zománczféle a miről hallott, «bizonyára» németektől ered, a mi által még sértve sem érezzük magunkat — megszoktuk, hallottunk mi már ennél különbet is és mégis csak megvagyunk, — mégis szinte hihetetlennek látszik, hogy egy jó hírnévnek örvendő író, ki több ízben járt hazánkban, könyvet írjon, 1875-ben (a munka első kötete u. i. ekkor jelent meg) tehát a párisi és bécsi világkiállítások után s a magyar sodrony-zománczot, mert csak erre vonatkozhatnak a fennebbi idézet, «azt mondják»-ból ismerje csupán. Nem állítjuk, hogy a magyar sodrony-zománcz korszakot alkotó találmány lett volna, mely hatását az ország határain túl a messze külföldre is kiterjesztette, avagy forradalmat idézett elő a zománczolás művészetében a XV. és XVI. században, de bizonyára azt a művészeti ipar történetében mint egy nemzet szellemének egyik legnemzetiesebb nyilvánulását, mellőzni nem szabad, kivált osztrák írónak. Ép azért, mert egy nemzet izlését és felfogását tünteti fel a maga tisztaságában s elűt attól a mit szomszédai akkortájt készítettek, ugyanazon elbírálás alá kell hogy vétéssék mint más egyéb faja a zománcznak. Okvetlen azt kérjük, ha ily alaposságot eláruló helyre akadunk: mennyire megbízható a szöveg többi része? Ha valaki, laikus vagy amateur hozzánk fordul s tájékozást keresve Bucher munkáját óhajtja s azt kérdi mi a véleményünk róla, mit feleljünk neki? Azt-e: olvassa el előbb minden a szerző által idézett munkát s győződjék meg önmaga, helyesen dolgozta-e fel szerző az azokban foglalt adatokat, mert mi bizony semmiféle felelősséget érette el nem vállalunk?

Bucher egyébiránt úgylátszik az esztergomi kalváriát sem látta. Azt állítja, hogy Olaszországban a XV. században épen nem készítettek festett zománczot s a legrégebb festett zománczczal díszített tárgy gyanánt az 1479-ből, való St. Sulpice-les-Feuillesben őrzött, ereklyetartót idézi.

Az ötvösségről szóló fejezetben, melyet jobb szeretünk ezúttal tárgyalni, a zománcz többé elő nem fordul. Az első öt szakasz Ilg tollából a legtöbb ügyességgel s írói iskolázottsággal írt részek egyike. Ha a stylus könnyedségéhez és a tagadhatlanul széleskörű olvasottsághoz jellemző képesség, szerény hang is járulna, e rész bizonyára igen tanulságos lenne.

Már sokszor megvan írva, hogy Keletázsia, t. i. China, Japan és India befolyása, melyet az a legrégebb idők óta Ázsia nyugoti részére s ennek közvetítésével Európára is gyakorolt, a megoldandó kérdések sorába tartozik. A megoldás annál több nehézséget okoz, mennél kevésbé vagyunk hajlandók a nemzetek sajátosságos alkotásait saját szempontjukból, részrehajlatlan szemmel nézni s szellemüket megérteni, mert ekként a kifejezéseket, melyeket nem ismerünk vagy félreismerünk, átalakulásaiban sem leszünk képesek kísérni, pedig ki tudja hány

u. n. sötét pont tűnnék el hirtelen a műtörténelemből, ha az általunk jelzett befolyásokat megállapítani és tisztázni lehetne! Vagy talán még messzebb kellene menni, Amerika aranyban kifogyhatlan vidékein keresni számos rejtély végső forrását, hol egy hajdan nagy műveltségű nép alkotta romokat bámulunk ma anélkül, hogy sokkal többet tudnánk róluk, mint hogy voltak? A Cuenca-i lelet csodálatos filigránjával, avagy a Kensington Museum birtokába nemrég jutott mexikói, hieroglyphokkal borított kőemlékek, melyeket megfejtteni semmikép sem sikerül, fognak-e egykoron megszólalni? A Cernuschi-féle gyűjtemény néhány megmondhatatlan régiségű bronz edénye s a British Museum japáni praehistorikus agyagművészete majdnem arra indítják a szemlélőt, hogy Amerikában sok oly titok rejlik, melyről ez időszerint még fogalmunk sincs s Ilg is gondolhatott volna erre, mikor Keletázsia ötvösművességét ismertette; de ő, mondhatni lenézéssel illeti azt a hol csak lehet, híven azon iskolához, melynek ő is tagja, s melynek minden a mi Kisázsian túl, Keleten készül, mint maga mondja, «ein ewiges Räthsel bleiben dürfte». Ezért e fejezetben ne is keressen senki egyebet, mint néhány régibb utasok által tett, többé-kevésbé kétes értékű feljegyzésein alapuló s a gyűjteményekben elszórt hézagosságból levont felvilágosításokat.

A görög ötvösművészetről írt tanulmány bizonyos tekintetben igen értékes munka, a mennyiben benne szerző gazdag ismereteinek segélyével ha nem is teljes, de igen kimerítő repertoriumot állított össze mindazon feljegyzésekből, melyek az antik írók munkáiban az ötvösségre vonatkozólag előfordulnak. Megtudjuk belőle kézikönyvnek eléggé bő kivonatban, mily hatalmas lendületnek örvendett az arany és ezüst feldolgozásával elfoglalt ipar az ó-korban. A mit ellenben sajnosan nélkülözünk, az itt is a jellemzés a történeti fejlődés keretén belül. A fennmaradt emlékek nyelvét Ilg nem igyekszik a közönséggel megértetni, azaz tehetségét csak felerészben érvényesítette gyümölcsözőleg. Egy helyt a filigránról szólva, magyarázza annak sajátságait, hogy az bizonyos mustrákban elrendezve mezők betöltésére szolgál, de sohasem tüntet fel alakokat (nie figural!). Igaz, de kivétel mégis van: a pozsonyi társas káptalan kelyhe, melyen püspöksüveget s három gyíkfélét látunk apró szemcsékből (l. Ötvösm, k. lajstroma II. t. 73. l. 36. sz. rajzzal).

Kiemeljük e helyt a hazánkat érdeklő adatokat. A leletek között felsorolja az osztropatakait (167. l.), a szilágy somlyóit s a nagy szent miklósi leletet, minden részletesebb méltatás nélkül. Azt hiszi, hogy keletkezésének kora Valens császár uralkodása idejére lehet. A petrossai aranylelet leírásánál pedig, mint annak feltűnő analogiáját, a bakodi pusztán talált arany tárgyakat idézi.

A népvándorláskori ötvösművészet s a byzantin, mely közvetlen utána következik, az előző fejezethez minden tekintetben megfelelő. Itt is bámulni fogunk a régi írók által felsorolt emlékek tömegén; mit és milyen csodálatos dolgokat hozott létre e korszak, de ismét hiába keressük milyen volt a szellem, mely azokat inspirálta s annak nyilvánulásait hogyan kell megbírálnunk s értelmeznünk. Az esztergomi lypsanothéka, a magyar szent korona s a nemzeti múzeumban őrzött két arany karperecz egyike, az első és az utolsó rajzok kíséretében, szolgáltatják a magyar földön levő adatokat a byzantin korszakból. A nyitrai ivánkai korona az előző kötetben, a rekesz-zománcz ismertetésénél, van felsorolva.

A következő fejezetben — a románkori styl kora — ismét Bucher veszi át a tollat s igyekszik kipótolni, a mit könyve elején mulasztott. Alapossága, természetszerűleg annál kirívóbbá teszi a régebbi részek hiányait s a míg egyrészt iránta való ítéletünkben előnyös fordulatot idéz elő, addig másrészt teljesen érthetlenné marad, miért nem igyekszik szerző egyúttal az általa teremtett ellentétet ezúttal kiegyenlíteni.

Mielőtt azonban tovább mennénk, lehetetlen ki nem emelnünk a 205. lapon ábrázolt felette érdekes arany kancsót, melyet állítólag Nagy-Károly, ki azt viszont egy arabs kalifától kapta volna ajándékba, adott a St. Maurice-i apátságnak Svajczban. Bucher azt hiszi, hogy a rekesz-zománczos részek keleti eredetűek, az edény maga pedig byzantin mester kezétől származhatik. Nehéz rajz után, melyről azt sem tudjuk pontos-e, véleményét mondani. Annyi azonban valószínűnek látszik, hogy e kancsó a nagy szent miklósi aranylelettel jár együtt. Aligha egykorú, ámbár erre nézve sem lehet nyilatkozni, de mindenesetre oly meglepő hasonlatosságokat mutat, a milyent az ismeretes, s analógiáknak vehető emlékek egyike sem. A három karéjú gyöngysorral szegélyezett szájon kezdve, a nyak, rajta a kis keskeny szegély a fül, a lapos has és az akanthus-levelek mindannyi jellemző motívumok, melyek közös eredetre s közös művészi központra utalnak. Csak a kövek, melyekkel ékesítve van, képeznek ellentétet a szentmiklósi edényekkel, a melyeken sem efféle cifraság, sem ezeknek tudunkkal nyoma nincs. Lehetetlen, de nem is czélunk, akár ezen fejezetnek akár egy másiknak tartalmát e helyt kimeríteni. Megelégszünk s gondoljuk velünk együtt az olvasó is, ha szemlét tartunk arról, a mi minket közelebből érdekel.

A 329. lapon találjuk a gr. Zichy Livia-féle serlegnek sikerült rajzát. Nevezetes, hogy rajta Bucher Jamnitzernek «minden jellemző sajátosságát» megtalálja. Természetesen annak tulajdonítja, azon ismeretes felfogásnak hódolva, hogy a Römer-féle érembe véssett jegy W. J., azaz a mester monogrammjá, melyről az oroszlányfő hiányzik. Sokan tévedtek már az efféle meghatározásokban, miért ne tévedhetne szerző is; csak az a kérdés, milyen körülmények között történik a tévedés, illetőleg nem léteznek-e előző munkálatok, melyeket ismerve, a hiba elkerülhető lett volna. Jelen esetben van. 1881-ben volt kiállítva az Eltz-féle serleg, a Zichy-félének párja, melyen egy kos fej fordul elő bélyeg gyanánt. E bélyeget Bergau még 1876-ban határozta meg. Ezt egyébiránt Bucher is tudja, miután a következő oldalon Petzold mesterről megemlékezve, az idézett bélyeget leírja. Ezen felül Hampel a «Pester Lloyd»-ban már 1884-ben kimutatta, hogy a Zichy-féle serleg is Petzold műve. Egyáltalán nem egészen világos előttünk, miként lehetséges az, hogy valaki egy anyagot ismer, de annak consequentiáit csak részben vonja le; felhasználja pl. a budapesti tört. ötvösműkiállítást, de csak hiányosan. Bécsi munkának tulajdonítja a Pálffy-féle serleget, valamint az Eszterházy hercegek egy zománczos arany serlegét (Ötvösm. kiáll. lajstrom IV. k. 1. l., 1. sz.) anélkül, hogy ez utóbbinál állításának legerősebb érvét, az ötvöst, ki nevét a tárgyra zománczolta, megemlítené: Ferdinandt Khunhardt: Ir: König: Mäges: Hoffgoltschmit: Ao 1655.

«Die Wiener Goldschmiede hatten, wie selbstverständlich, Einfluss auf die östlichen Nachbarländer . . . Auf jeden Fall war in Siebenbürgen das Gewerbe

gänzlich deutsch . . . .» s ezzel majdnem öt oldalt hazánknak, jobban mondva Erdélynek szentel.

Forrásai: Fr. Müller, Teutsch és Reissenberger. Csoda-e ha német szemüvegen keresztül lát mindent s úgy tünteti fel a dolgot, mintha Magyarországon, Erdélyen, illetőleg az ott lakó százszokon, tehát németeken kívül ötvösök nem is léteztek volna. Itt a sodronyzománczról is tud és azt «charakteristisches Moment»-nak mondja. A zománcznak sodronynyal való összeköttetése «ist offenbar uralt orientalisch». Igazolásul, hogy az t. i. igen régi keleti eljárás átalakulása, az 1830-ban Kertsch közelében talált halántékfüggőt idézi. Erre Hampel «Das Drahtemail» című értekezésében már megfelelt; mi is kifejtettük nézetünket a sodronyzománczot illetőleg, midőn ama cikket a Kunstgewerbeblattban ismertettük, felesleges tehát újabb czáfolatokba bocsátkozni. Az u. n. erdélyi zománcz és a persa styl között szoros rokonságot lát; talán nem tévedünk, ha azt hiszszük, hogy nézetét nem annyira saját meggyőződése, mint inkább Darcel befolyásolta. Felsorolja ezután azon tárgyakat, melyeket Reissenberger publikált.

Érdekes a következő megjegyzés: «A XVI. században — úgymond — a jóléttel együtt az ötvösművesség is végét járta Erdélyben. Idegen divatok és viseletek (*magyar*, török és franczia stb.) ép úgy mint Németországban rombolólag hatottak a XVII. század ipartevékenységre». Lám! meg kellett érnünk, hogy a magyar viselet Erdélyben idegen jövevény sorába igtattassék bécsi collegánk által s mi több, romboló hatás tulajdoníttassék neki az ötvösművességre. Az a ruha, melyhez a boglár, a kerecseny, öv, mentekötő stb. tartozik, megbénította volna az ötvösök tevékenységét? . . . .

Azon is mulattunk, midőn a borzasztó harcokról olvastunk, melyeket a százsz ötvösöknek a magyarok uralma alatt el kellett tűrniök, míg végül Erdély osztrák lett, s ezzel a «Plackerei mit Ehrenbechern» megszűnt.

Még egy helyt történik magyar emberről említés, ez Georg Stöcklin vagy Zeggein, bizonyára Szegény, «a magyar» ki Szegeden született, mesterségét Tulában tanulta, 1558-ban Münchenben mester lett, 1560-tól fogva az ottani udvar számára sokat dolgozott. Meghalt 1584-ben. Ő vitte ki Hans Mielich számos tervezetét. Szegény fiai Ábrahám (1586—1617), Izsák és Jakab (1593—1629) szintén nyertek megbízatásokat a müncheni udvar részéről. Egyik unokája Pál 1630—1666 körül munkálkodott.

Mondtuk jelen soraink elején, hogy a munkát nagy érdeklődéssel vettük kezünkbe; tartozunk tehát azzal most, midőn letecszszük hogy véleményünket összegezzük azon részeket illetőleg is, melyekről nem szólottunk. A laikus, az amateur, ki futólag akar a művészeti iparral megismerkedni, tájékozást óhajt szerezni egyes idevágó dolgokról, melyekről beszélni hallott, annak Bucher könyve megfelelő forrás — másnak nem; szóval eléggé jó, de sokkal jobb lehetne. *Rj.*

RÉGÉSZETI ÉS MŰTÖRTÉNETI CZIKKEK ISKOLAI PROGRAM-MOKBAN. Az idén végződött 1887/88. iskolai év végén megjelent évi értesítők közt, mint máskor, most is találkozunk olyanokkal, melyekben a szokásos értekezés tárgyát valamely régészeti avagy műtörténeti kérdés képezi. A cikkek száma azonban aránylag igen csekély, mert bár Magyarország középiskoláinak

összes programjait átnéztük, e szakba vágó dolgozattal mindössze véve négy helyen találkoztunk. Első azok között a *dévai* állami főreáliskola értesítője, melyben az intézet igazgatója s e téren ismert nevű szakember, *Téglás Gábor*: «*A kisbányai (boiczai) sziklaszoros és barlangjai Hunyadmegyében*», czímen írt értekezést, a tanuló ifjúság prähistoriai ismereteinek gyarapítását tartva szem előtt. A rövid, mindössze 15 lapra terjedő cikk nem lép fel nagy igényekkel már a tanuló ifjúságra való tekintetből sem, de mint autoptikus megfigyeléseket tartalmazó közlemény, az erdélyrészi archæológiához adalékul szolgál. A másik cikket a *körmöczbányai* állami főreáliskola programjában *Schröder Károly* igazgató-tanár írta «*Három várrom felvétele*» czímmel. E három várrom minden tekintetben azon honi műemlékeink közé tartozik, melyek műrégészeti és történeti tekintetben egyaránt megérdemlenék a gondozást. A barcsmegyei Saskő, Revistye és Blatnicza várainak könyomatú felvételeit közli cikkíró 31 lapra terjedő történelmi és régészeti magyarázat kíséretében. Jó tollal s kellő szakavatottsággal találjuk leírva e várromokat, s az értekezésnek nemcsak az azon vidéken járó turisták, de a szakemberek is jó hasznát vehetik. A harmadik cikket a *pécsi* állami főreáliskola értesítőjében olvastuk. Dr. *Gerecze Péter* tanár ebben a pécsi székesegyházról értekezik s értekezését több fametszetű ábra egészíti ki. A 42 lapra terjedő dolgozatban foglalkozik szerző a templom általános történetével, aztán a restauratio munkáját írja le, majd pedig az épület egyes részeinek műtörténeti és építészeti fejtegetésébe bocsátkozik. Cikkíró az épület jelenlegi állapotának hű lefestése és a műtörténeti részletek kiemelése által hasznos munkát végzett. A szent-benedekrend *győri* főgymnásiumának értesítőjében *Börzsönyi Arnold* tanár közöl egy hosszabb cikket az intézet által 1884—1888-ig szerzett régészeti tárgyakról és azok lelőhelyeiről. E dolgozat tulajdonkép a győri főgymnásium múzeumának ismertetése, mely múzeum, mint e közleményből látszik, úgy gazdagsága, mint berendezése tekintetében a hazai középiskolák között a legelső helyen áll. Börzsönyi sorban részletezi rövid bevezetés után a kő- és bronzkori, továbbá a római népvándorláskori és ősmagyar eredetű tárgyakat és szakszerű pontossággal ügyel azok lelőhelyére és provenientiájára is. E közlemény sok tekintetben érdekes és hasznos és más tanintézeteink múzeumaik berendezésében és az érdeklődés felkeltése tekintetében irányadóul tekinthetnék.

Dudás Gy.

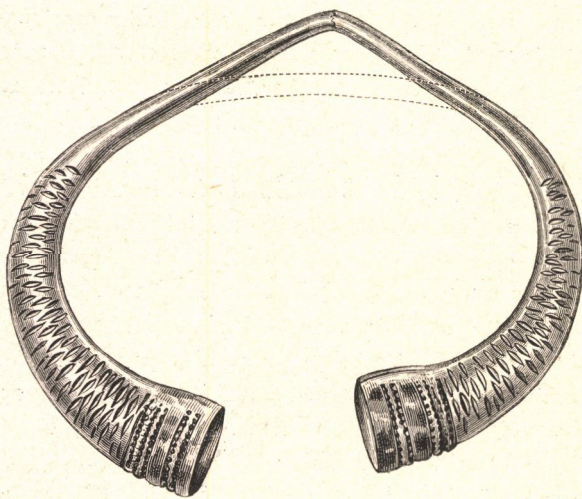
MAGYARHONI ARCHÆOLOGIA A KÜLFÖLDÖN. A «Revue d'Anthropologie» ez idei füzetében *Hørnes Mór* «a palæothnológiáról Ausztria-Magyarországban» czímen áttekintést kíván nyújtani az őskori irodalomról a monarchia két országában. Természetes, hogy behatóbban ismerteti az ausztriai kutatásokat, mint a magyarhoniakat, mert hazánkról csak azon dolgozatokat ismeri, melyek nem magyar nyelven jelentek meg. A 336. lapon idézi *Hildebrandt* ismeretes szavait hazánk gazdag bronzkori leleteiről és hozzá teszi «le musée national de Budapest ne conserve pas seulement ces trésors dans le meilleur ordre, ses fonctionnaires font aussi des efforts infatigables pour les publier et les présenter sous leur vrai jour». A czölöpös telepek között említi a fertőtavi leletet (339. l.). A rézkorról értekezvén, adja *Pulszky* a rézkorról írt művének rövid tartalmát

(340. l.), említi Undset és Hampel műveit a magyarhoni bronzkorról és kívánja, hogy a bronzkori leleteket tartalmazó ismert képes atlaszhoz jelenjék meg a tudományos leírás és értekezés a bronzkori műveltség kezdetéről, terjedéséről és sajátosságairól Magyarországon (341. l.). A bronzkor időtartamáról hazánkban Hoernesnek az a nézete, hogy a római civilizatiót sokkal inkább megközelíti, semhogy hosszan tartó időszak maradt volna hazánkban a hallstatti és Latène műveltség fejlődésére. Ezután említi Pulszky értekezését a celta leletekről és Gooss Chronikáját az erdélyi őskori leletekről (345. l.). A római és népvándorlási kort nem vonja belé ismertetése körébe.

Hampel német nyelven közzétett értekezését a magyar középkori sodrony-zománczról behatóan ismerteti a «Bayrische Gewerbezeitung» f. évi 10. számában «Das mittelalterliche Drahtemal» című cikkben (217—224. l.) Hasonlókép találunk ugyanazon tárgyról cikket E. Radisics von Kutas tollából a «West-deutsches Gewerbeblatt» f. évi 7. számában (123—128. l.); végül megjelent róla «N—nn»-től egy beható ismertetés a bécsi cs. k. osztrák múzeum közleményeinek (idei folyam) 157—159. lapjain.

y.

EZÜSTKARPERECZ A RÓMAI KORBÓL, REPCZI LELET.

A n. múzeumban. $\frac{1}{1}$ nagys. (Lásd 380. lap.)

KÜLÖNFÉLÉK.

TRÉFORT ÁGOSTON † Magyarország nagynevű közoktatási minisztere ez évi augusztus 22-ikén hunyta be örökre szemét.

Mennyit tett a széles látkörű, kora és hivatása magaslatán álló férfi sok éven át a közpályán hazai műveltségünk emeléseért, nálunknál hivatottabbak fogják megírni. Szűkebb, szerényebb körünkben reánk is hatott mindenre terjedő, termékeny hatású figyelme. Szívén hordta a honi műemlékek ügyét, gondoskodása maradandó gyümölcse a törvény, mely oltalmába veszi őket és az országos állami bizottság, mely őrökdi fölöttük.

A nemzeti múzeum fölvirágzását előmozdította, céljain mindig szívesen lendített, a mennyiben pénzügyi helyzetünk engedte. Az országszerte keletkezett vidéki múzeumok és régészeti társulatok ügye is élvezte pártfogását.

Azért nagy neve a mi tudományunk chronikájában is fönmarad és bizonyára késő nemzedékek is meg fogják őrizni emlékét.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi szeptember hó 25-én tartotta a nyári szünidők után első nyilvános ülését Pulszky Ferencz elnökle alatt. Jelen voltak: Torma Károly, gróf Hunyady László, Dr. Czobor Béla, Dr. Fröhlich Róbert, Zsigmondy Gusztáv, Dr. Fejérpataky László és Dr. Boncz Ödön választmányi tagok, továbbá Czanyuga József pénztárnok, Gaál Ernő társ. ügyész, Reiner Zsigmond, Dr. Szombathi Ignác, Milecz János tanár, Dr. Ziehen Gyula, Dr. Márki Sándor és 25 más hallgató.

Pulszky Ferencz elnök üdvözlőlvén a megjelenteket az új munka cyclus kezdetén — megkezdte előadását a tóti pusztai arany leletről. Bevezetésül hangsúlyozta, hogy hazánk története iránt való érdeklődésünket a magyarok bejövetele előtti korra s viszonyokra is ki kellene terjesztenünk, mert semmi nép nem vész el tökéletesen, összeolvad a hódítókkal, nemcsak nemzetünk de hazánk történelmét is kell tanulmányoznunk.

Ha ezen elődökről, azok műveltségi állapotaikról felvilágosítást akarunk nyerni, akkor sírjaikat kell felkeresnünk. Sírmellékletekből tudhatjuk meg miképen éltek, mert a régieknél mindent, a mi a halottal érintkezett, melléje temették a halottnak. Jellemző e tekintetben, hogy némely római sírban a nők mellé még a kendőző szereket, pirosítót és a szemöldök festésére használt fekete festéket és ecsetet is beletették. A sír szentsége sokáig megőriztetett, még Honorius császár is, midőn a keresztények a pogány sírokat ki kezdték rabolni,

szigorú rendeletet bocsátott ki, hogy a sírokban levő tárgyakat, kincseket elvinni nem szabad. Teodorik osztrogóth király azonban már másképen gondolkozott, hogy nem látja be, ezek miért vonassanak el az élőkétől. Manapság is megbolygatjuk a régi sírokat, de nem kincsszombjából, hanem hogy hírt adjanak nekünk a letűnt korszakokról. Az ősmagyarok bejövetele előtti korszakra nézve egyik legkiválóbb régészeti leletünk az ozorai arany kincs, mely 17 évvel ezelőtt került a múzeumba s a melynek most hiányzó része is megkerült, melyet ezuttal fényképben mutatunk be. E lelet hosszadalmas pörlekedés tárgyát képezte s jellemző, hogy ez ügy csak most 17 év után intéztetett el s a lelet maga a kincstári jogügyek igazgatósága, illetőleg a miniszterium útján jutott a múzeumba.

A lelet egy férfi és egy nő csontváza mellett feküdt s felette lókoponyára bukkantak. Valószínűleg valamelyik avar főnök sírja volt. Az egész lelet II. Constantinus ideje előtti időből nem származhatik, mert a sírban II. Constantinus által (ki 680-ban halt meg) veretett pénzt is találtak. De még a karolingi kor bekövetkezése előtti időből kell lennie, mert ekkor a régi temetkezési hagyományok megváltoztak. Ruházatnak a leletben semmi nyoma sem volt, de annál több az ékszer. A női ékszerek közül különösen feltűnő a szépen kidolgozott kereszt, van hat fülbevaló, nyakperecz és lábperecz. Az ékszerek feldolgozása egyezik a nyugot-európai e korbéli leleteken látható munkával, a mi könnyen megmagyarázható, mert az avarok, mint harczias nép, mindenfelé zsákmányoltak.

A második felolvasó Dr. *Kuzsinszky Bálint* volt, ki őskori bronzeszközeink ornamentikájáról értekezett:

Már, úgymond, az emberiség őskorában tapasztaljuk, hogy az ember, házai s egyéb eszközei készítésénél nemcsak arra törekedett, hogy azok céljuknak minél inkább megfeleljenek, hanem egyúttal bennök némi örömet is leljen. Ezen eszközök díszítésmódja annyival inkább figyelemre méltó, mert e korban a mai nagy művészetek, jelesen a festészet és szobrászat úgyszólván ismeretlenek voltak.

Midőn az ember eszközeit még kizárólag csontból, fából vagy kőből csinálta, a díszítmények egyes agyag cserepek tanúsága szerint az egyenes vonalra és pontra szorítkoztak, melyeknek előképeit a szövő ipar nyújtotta, hol a szálak változása folytán önként bizonyos egyenes vonalú minták állottak elő.

A bronzeszközöket a görbe vonaldísz jellemzi, nevezetesen a spirális, mely a fémtechnikával egykorúan lép föl s előképeül a tekercscsés kalapált sodrony szolgált. Különös stíljük van a bronzkor végéről való emlékek díszítményeinek. A bronzöveken a trébelt dudorok s egyéb eszközökön a pontozott vonalak, nemkülönben a koncentrikus körök és félkörök jellemzik. Ez utóbbi formák az esztergályos technikából állottak elő s az egyenes vonalú díszítményekkel egyetemben az a sajátságuk, hogy geometriai eszközökkel megszerkeszthetők, holott a spiralist s egyéb görbe vonalú dísz csak szabadkézzel lehetett előállítani.

Szóval a bronzkor ornamentikájához a formákat az ember egyes technikai foglalkozásai szolgáltatták. A külvilág tárgyainak utánzásához még nem volt az emberi elme fogékony. Ez oknál fogva ékítményeink között állati motivumokra csak szórványosan s tulajdonképpen a vaskor elejéről való tárgyakon akadunk.

Ellenben a növényi mintáknak, melyeknek legelső hivatott művelői tudvalevőleg a keleti és classicus népek voltak, sehol semmi nyoma.

Ezután a titkár a mult nyáron eszközölt régészeti kutatásairól és ásásairól tesz jelentést a leletek bemutatása mellett. Ezek során különösen kiemeli gróf *Szirma Alfréd szirma-besenyői* (Borsod-m.) őskori leleteit, melyeket a hazai legfontosabb őskori leletek közé sorol s a besenyők vagy az ősmagyarok emlékeinek tart. A besenyők e vidéken már a X. században szerepelnek, nemcsak Anonymusban, hanem okmányi adatokban is. A Szihalom melletti Besenyő közelében adományoztatik egy birtok a zászti apátságnak; az erről szóló XI. századbeli alapító levél a birtok határai között egy helyt a besenyők sírjait említi. E határjáró okirat alapján kereste e sírokat *Foltin* és egy halomban meg is találta. Az itt kiásott dolgok s részben a szihalmi leletek is sokban meg egyeznek a szirma-besenyői leletekkel. Miután e leletet se bemutatásra, se lerajzolásra, fájdalom, nem sikerült megnyerni, csak így szóval tesz arról jelentést. Az agyag edények és tárgyak között sok feltűnő és szokatlan forma van. Érdekesekek az apró bronzcsatok, melyeknek végei vert ezüst lemezzel vannak borítva, szokatlan még hazai őskori leleteinkben a keleti formákra emlékeztető kurta cinquedeas vashalványból, melyből szintén több példány van e leletben. A temetkezés, úgy látszik, nem elégetés által történt, mert a csontok épségben találtak. Különösen érdekes egy nagy tál, melyben eltemetve egy koponya találtatott; úgy ez, mint a leletben szintén előforduló apró bronz nyílak a Csoma által folyóiratunkban leírt monaji halomsír leleteire emlékeztet. Sz.-Besenyőn még XIII. századbeli okmányok adatai szerint is besenyők laktak. Valószínűnek látszik, hogy e lelet is tőlük származik s épen azért kiváló figyelmünkre méltó. Ugyanez alkalommal *Csoma József* devecseri régiséggyűjteményét is újból fölkereste, a honnan egy érdekes formájú bronz karpereczet és egy XIII. századbeli bronz sarkantyút — mind a kettő a borsod-megyei *Bodván* találtatott, — hozott magával bemutatásra.

Július hó végén Pozsony-megyébe utazott, hol Spitzer Mór a herczeg Pálffy uradalom ottani bérlője és Weisz Mór kíséretében a *detrekő-szt.-miklósi Csertova* területén fekvő barlangot ásatta meg. A trachit- és mészkőzetbe zárt igen érdekes barlang a turisták s néhány geologus előtt is már régóta ismeretes azonban az ősember nyomainak kutatása czéljából még rendszeresen megásatva nem volt. A barlang mintegy 4 □ méternyi előcsarnokából, 10 méter hosszú oly szűk folyosó nyúlik be, hogy azon csak hason csúszva lehet átjutni. A nagy terem 12 méter átmérőjű s boltozati magasságát 20 méternyire becsülhetni. Talaja a víz romboló hatásától feltört nagy tengeri kavicsokból áll keverve tiszta fekete humus és guanóval. A stalactit által egyberagasztott nagy tengeri kavics között már az oldalakban látni az állatok rendetlenül szétszórt csontjait. Az egész barlang talaját néhol méter mélyen fölasatván, abban tömegesen jöttek elő a különböző s többnyire rendkívüli épen megtartott fogak és agyarak, láb- és ujjcsontok, koponyadarabok. Mindannyi az ősmadár (ursus speleus) csontja volt. Hogy egész csontvázát együtt nem találhattunk; annak tulajdonítom, hogy a barlangot bizonyára sokszor elborította azóta a víz s ez hánnya össze s mosta szét a vázakat. Az ősember nyomaira itt nem akadtunk. Az előcsarnokban

azonban ősrégi cserepek, hamurétegzet s széthasogatott csontok már az őskori népek tanyázásáról bizonykodnak. Ugyanitt az ompitali völgyben s a pozsony-széleskúti völgyben is vannak még föl nem kutatott őskori barlangok.

Ezúttal tanulmánya tárgyává tette még a Spitzer Mór úr birtokában levő s habaner művekből álló gazdag paraszt majolikagyűjteményt. S miután azokról *Bleha János* esztergomi papnövendék aquarell rajzokat készített, azokat is bemutatja. Majd elmondja, hogy a *Habanok* a reformatió utolsó szakában alakult morva testvér-egyesület, mint vallási sectió utódai voltak s utóbb a XVII. század elején Csehországból vándoroltak ki Pozsony-, Trencsén- sőt Nyitra megyébe is. Itt azután az ellenreformáció a katolikus egyház kebelébe térítette őket vissza. Csaknem kizárólag mindannyian agyagművességgel, kályhák s edények gyártásával foglalkoztak s ez ipart sok helyt műiparilag is fontos tökélyre emelték. Az egyes községekben egész utcákat és városrészeket neveztek róluk, így *Nagy-Lévárd* pozsonymegyei helység egyik része ma is a Haban, vagy Haban-udvar nevet viseli. Több mint egy századon át szorgalmasan dolgozva, ma már nem szerepelnek, beolvadtak a tótságba, de műveik fenmaradtak a nép között s ma érdekes tanulmányul kínálkoznak. Igyekeztek a nép ízlésének megfelelni s míg egyrészt az akkori szláv ornamentikákat használják, különösen első műveiken a magyar motivumokat is szépen alkalmazták. Utóbb a magyar motivum mind ritkább lett. Jellemző, hogy edényeiken a virágokat nem stylizálják, természetesen festik a rózsát, százszorszépet, tulipánt stb., csakhogy a színeket már rendszerint stylizálják, vagyis olyan színeket festenek, a minővel a virágok a természetben nem bírnak, így sárga rózsát, kék tulipánt stb. Általában három főszín uralkodik náluk, főképen a sárga, azután a kék és a zöld. Érdekét emeli műveiknek, hogy nagyon sok alakot festenek rajtok, a melyek néha costümtani szempontból is érdekesek, s hogy az évszámokat is előszeretettel örökítik meg. E gyűjteményben 1706-tól 1820-ig fordulnak elő datált darabok. A holicai gyár megkezdvén működését, ennek iránya rájuk is lényeges befolyással volt s úgy látszik, egy részök ide is ment át. A mellett, hogy a népies hímzéseken levő motivumokat is felhasználták, mit épen ezen gyűjtemény is igazol, néhány feltűnő szép renaissance modorban festett tálat is találunk itt tőlük, a mi azt látszik bizonyítani, hogy magukkal hozott vagy külföldről kapott régi mintakönyv után is dolgoztak.

Majd áttér második és harmadik borsodi útja eredményeinek vázolására. Legelőször is a Miskolcztól félóránnyira fekvő görömbályi *Tapolczai* fürdőhelyet kereste fel, honnan igen érdekes bronz csattot látott egy miskolczi magángyűjtőnél. Itt mindjárt, a fürdő bejáratától jobbra eső kis völgy mély vízmosásában nagy darab égetetlen s durván díszített őskori cserepeket talált, melyeket a víz hordhatott ide valahonnan. A folyton előforduló cserepek nyomait követve, a fürdő derék igazgatója, Nádpataky László úr kíséretében, mintegy negyedórai menet után a hegy oldalára jutottak, hol egy több katasztrális holdra terjedő kerületű *földvár*ra akadtak, melynek rendszeres formája még ma is tisztán megvan, csakhogy az egész — kivéve tetejét — ős bükkerdő borítja már. Ennek oldalában nagy mennyiségben fordulnak elő az őskori cserepek. Innen mosta el azokat a víz a nagy árkon át a fürdőig. Érdekes, hogy e különben

egészen félreeső s hajdan rengeteg erdők között levő helynek mily ősi s magas culturája volt a legrégebb időktől kezdve, s hogy ezt mind fürdőjének, kristálytiszta hévvizének köszönheté. A hely szláv «*Tapolcza*» nevét is ettől vette, mely meleg vizet jelent, ennek fordítása gyanánt tekintendő a helyről eredő folyócska magyar neve a *Hejő* = *Hő-jo*, hő vagy meleg folyó. E télen át is forróvízű forrásnak és soha be nem fagyó folyócskának ügylátszik már az őskor népei is nagy fontosságot tulajdonítottak s azért közvetlen a forrás fölött álló hegyre, szemben az ahhoz vezető völgyel, annak megvédésére emelték földvárukat.

Ugyanitt még egy nagyérdekű kérdés volt eldöntendő. Már XIII. századbeli okmányaink említik e helyt egy apátság, a XIV. században pedig egy iskola létezését s noha az apátság fennállásáról még a XV. század végén is kétségtelen okmányi adataink vannak, jóllehet a tapolczai címzetes apátság folyton szerepelt ezután is s maga a terület folyton papi birtok maradt s jelenleg is az ungvári görög püspökség tulajdona; magának az apátságnak, épületeknek romjai vagy helye sehol nem volt föltalálható. Valószínű, hogy ezt is, mint minden culturát e vidéken az egri török pusztította el, kik ide egy erdei közel úton veszedelmes közelségben voltak. — Ezúttal ennek megállapítása is sikerült. A fürdő bejáratánál balra, ott a hol most az «*Anna*»-lak áll, volt egy L alakú nagyobb épület, alapfalai ma is megvannak, bár az újabb építkezések által jó részben megszaggatva. Ez iskola s lakóhely lehetett, maga az apátsági épület pedig templomával együtt jóval a fürdő előtt az országút jobb oldalán elterülő harmadik szőlőnek dombhátán állott. Fájdalom, hogy néhány évvel ezelőtt az ide épített borház és nyaraló készítése alkalmával a földmunkálatok, bizonyára a hajdani templom szentélye alatt volt kriptán mentek keresztül, hol is számos koporsó és csontváz találtatott, mik természetesen tönkre mentek.

Ugyanez alkalommal rándult ki a *Muhi* pusztára is, hol a mostani tulajdonos Freund testvérek a legszívesebben fogadták. Az ezúttal öt helyt megejtett ásatások inkább negativ eredményűek voltak. Constatálta ugyanis, hogy a «*Csüllő*» domb nevű s több hold kiterjedésű őskori hamvveder temető, melyből közel negyven év óta ássák a hamvvedreket, — végképen ki van merítve. Mindamellet egy másik itteni telepen talált hamvvederből egy bronz karperecz-féle került elő, mely kigyófejbe végződik. Érdekes azért is, mert a bronzkorszak utolsó szakát jelzi s római vagy talán inkább etrusk, befolyásra vall s más részt azért mert e helyt már több karperecz találtatott, kigyófejjel, így Kapeller kir. tanácsos is ilyet ásatott itt ki a negyvenes években. A szórványos leletek közül még egy ismeretlen rendeltetésű bronz tárgyat s két őskori agyag gyöngyöt, végül egy újabbkori kardot mutat be. Ez utóbbi a régi *Muhi* város romjai közelében találtatott és XIV. századbeli magyar forma penge. Megemlíti ezuttal, hogy épen tíz éve annak, hogy e helyen a régi *Muhi város* felfedeztetéséről jelentést tett, hogy e helyt nemcsak a tatárjárás idejében, de később is jelentékeny város állott, melyet Nagy Lajos és Mátyás király is privilégiumokkal látott el, hogy még 1555-ben is 150 porta után 44 aranyforint adót fizet, plébániája s malmai voltak, de már 1596-ban úgy van bejegyezve az országos levéltárban levő megyei adólajstromokba, mint a mely teljesen elpusztulván, semmit sem fizet. Ezt is az egri török tette a földdel egyenlővé. A most kiásott kard is bizonyára e szomorú kor egyik emléke.

Már Budapesten értesült ezután, hogy az ugyancsak Borsodmegyében fekvő *Szent-István* határában őskori temetőre bukkantak. Azonnal a helyszínére utazott. A szent-istváni határhoz tartozik a fehéregyházi puszta. Fehéregyháza hajdan szintén népes község volt, melyet Muhival egyidőben törölt el a földszínéről a török. E pusztán fut keresztül a *Csincse* pataka, melynek közelében Keresztesnél történt 1596 okt. 23-án a híres ütközet Mohamed és Miksa főherceg között. E patak hévvíz idején áradásaival sok kárt okozván a közbirtokosság szabályoztatta, illetőleg egy új medret ásatott. Ez új meder épen derékon vágta keresztül az őskori temetőt, melynek temetkezési módja ismét a legkiválóbban megérdemli figyelmünket. Dr. Kardos m. csáthi orvos és Orosz János fővárosi mérnök barátom társaságában látogattuk meg ugymond a telepet. Az árok másfél méter magas falában, mintegy négy méter távolságban egymástól, tizenegy sír teljes keresztmetszete volt látható, mindannyinak rajza félkörű volt, mélységök egy méter. Azonnal messziről szembetűntek, mert a homokos és sárga agyagos talajban koromfekete humus tartalmukkal feltűnően elütöttek. Már az árok két partján a felhányt földben nagy mennyiségben fordult elő az emberi csont és durva cserépdarab. Minden egyes sír egy csontvázát s egy vagy két edényt tartalmazott. A csontok azonban a legtöbb esetben teljesen szét voltak málva úgy hogy csak egyetlen esetben volt a koponya felső része épen kiemelhető. Ez érdekes kerek típusu koponyát itt be is mutatom. Felette érdekes volt, hogy két sírban lócsontmaradványok s fogak is találtattak. Az edények annyira össze voltak roppanva, hogy egészben egyet sem lehetett kiemelni. Mindannyi durva, gyengén égetett fekete cserép minden dísz nélkül, legfeljebb egy kisebb dudorral. A temetkezés módja tehát a katlansírok sorába tartozik. A katlanszerű gödör, vagy másunnan hozott humussal, vagy a mi még valószínűbb, folyami iszappal részben megtöltetett, a hulla azután ebbe ülőhelyzetbe behelyeztetett s mellé bizonyára ételekkel telve, egy vagy több edény helyeztetett. Némelyek ezenkívül lovaiknak legalább fejét is mellékletül kapták. A temetkezés egész módja s különösen a lócsontvázak jelenléte is ősmagyar (?) temetkezésre emlékeztet. Mit még valószínűbbé tesz az a körülmény, hogy e hely Miskolcztól kezdve, Szihalmon át s visszakanyarodva a Hejő s mellékvizeinek egész mente Anonymus szerint is beleesett a magyarok hadi útjába. Valóban figyelemreméltó Foltinnak fölvetett elmélete, hogy miután őskori telepeink leginkább azon helyeken fordulnak elő, a hol Anonymus szerint az ősmagyarok hosszabb vagy rövidebb ideig pihentek; vajjon ezen őstelepek mind nem magyarok-e.

Innen a vasúti állomásra hajtatra, értesültem, hogy *Mezőkeresztesen* arany karpereczt találtak. Utánna járván a dolognak, a keresztes-nyárádi állomáson csakugyan elő is mutatták. Négyszegletű vastag arany húzalból torques módra csavarva készült. Súlya 14 arany. Kútásás alkalmával találták minden melléklet nélkül a puszta földben.

Legutolsó utam *Sümeg* volt, Zalavármegye közönsége itt megyei közmunkát rendelt ki a régészeti ásatásokra. Az ásatás három napon át folyt, mi közben *Darvay Kálmán* úr, ottani régész és gyűjtő támogatott minden tekintetben. Az első napon a sümegi akasztó dombot ásattuk meg, benne két csontváz

találtatott ülohelyzetben eltemetve minden melléklet nélkül, valószínű, hogy csakugyan akasztások színhelye volt a domb, szokás lévén az akasztottat az akasztófa tövében eltemetni. A csontvázak így is száz évesnél régiebbek lehetnek. Másnap a szomszédos *Csabrendek* határába mentünk, az ottani urnatemetőt megásatni, honnan már több érdekes leletet ösmertetett folyóiratunk is. Az urnatemető szintén rendkívüli kiterjedésű területen fekszik, a lankás hegyoldal egész területén, hol most szőlők vannak, mindenütt találtak ilyenre. Különösen sok került felszínre a talaj forgatása alkalmával. Itt is a negyvenes években kezdték meg a szőlőültetést s azóta folytonosan pusztúl a temető. Az egyik még meg nem forgatott földön kezdtük meg 30 emberrel az ásatást. A felületen nagyobb lapos kövek s cserépdarabok voltak elszórva. Az első sír 50 cm. mélységben találtatott. Kisebb szabású, sötét sárgásbarna, talpas fazék, fedő gyanánt egy kisebb edénnyel volt befedve. Benne az elégetett hulla hamva és csontmaradványai s ezek között húsz darab apró bronzpityke, melyek mindenike két helyen át volt fúrva, hogy fölvarrható legyen. Volt egy hamvvederből s volt három hamvvederből álló sír is, hol bizonyára egy család több tagjának hamvai pihentek. Minden egyes sír gondosan volt körülállítgatva és betakarva nagy lapos kövekkel, hogy a reá nehezedő föld az edényeket össze ne nyomja. E kövek a közelből valók s kivétel nélkül azonosak a sümegi kőület gazdag nummulit mészkővel. Az ásatás folyamán még nyolcz hamvveder ásatott ki, mindannyi egyszerű minden díszítés nélküli edény, néhány ezek közül az égetett csontmaradványokon és hamvakon kívül mitsem tartalmazott, egyikben az elsőhöz hasonló pitykék, egy másikban két hajtű s két vékony karperecz, ismét egy másikban egy négyélű huzalból csavartan készült tű és az előbbiekhez hasonló két karperecz találtatott. Az ásatások iránt a közel Sümeg intelligentiája folyton érdeklődött, állandóan volt a munkálatoknál néző közönség, köztük számos úrhölgy is. Az érdeklődés általános lévén, az ásatások befejezése utáni estén a polgári kör nagytermében a leletek s Darvay Kálmán úr régiségeinek bemutatása mellett előadást tartottam az őskori emlékekről. Sümegen még a régi vár szép romjait s a ferenczrendi atyák zárdájának könyvtárát tekintettem meg és vizsgáltam át, mely utóbbi számos ősnymtatvánnyal dicsekedhetik.

Az ásatások és kutatásokból származó összes leletek a m. n. múzeumnak adatnak át.

Végül titkári rendes jelentés következett. Ennek folyamán, jelenti a titkár, hogy állandó igazgató választmányunk tagja *Deák Farkas* a folyó év június hó 4-én meghalt. Egyike volt a társulat alapítóinak, buzgó régész és történész. Elvesztése feletti részvétét a társulat jegyzőkönyvileg határozza megörökíttetni.

Ezután a tagválasztások ejtettek meg, melynek folyamán Dr. *Márki Sándor* tanár és *Széll István* úr Budapestről (ajánlja a titkár), és *Budintsián János* ügyvéd (ajánlja Halaváts) Német-Bogsánban, tagokul választatnak. A társulat ezúttal köszönetet szavaz mindazoknak, a kik titkárt a folyó évben kiküldetési és kutatásai közben támogatták s ezek között különösen a hazai közlekedési vállalatoknak, a melyek mérsékelt jegyeket bocsátván a társulat rendelkezésére, lehetővé tették, hogy aránylag oly csekély kiadásai merültek fel ily révén a társulatnak.

A június—szeptember havi pénztári kimutatások betérjesztetvén, melyeket e füzet borítékán közlünk, válaszmányi zárt ülés következett, melynek folyamán új taggyűjtőívek kibocsájtása és a tagdíj-hátralékok szigorú behajtása határozottatott.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A NEMZETI MÚZEUM RÉGISÉGTÁRÁNAK GYARAPODÁSA 1888 májustól augusztus végéig. — A második évharmadban az osztály növedéke túlhaladta a 300 darabot, melyek közt ezúttal a szerzemények fontossága tekintetében kivált az antik gyűjteményt illeti az oroszlánrész. Az őskori tár kivált két helyről gyarapodott, mely a tudomány történetében jó hangzású; egyik a tószegi Lapos-halom, a másik Szentés. Tószegről ismét csont- és kőtárgyakat, gyöngyöket és agyagkészítményeket kaptunk; ez utóbbiak közt ki kell emelni a hálósúlyokat s egy durva agyagkanalat, melyeket Márton Ferencz és Máté József uraknak köszönünk. A szentesi leleteket Farkas Sándor úr küldte ajándékba, voltak köztük obsidian-eszközök és csiszolt kőszerszámok, cseréptárgyak, tokos véső, tekercs, hajtű és karika, az utóbbi négy bronzból. A harmadik nagyobb szállítmányt őskori tárgyakból dr. Fröhlich Róbert tanár úr közvetítése mellett Kovács Sándor úrnak Mező-Komáromban köszönjük. Hozzájárult még mint jelentékenyebb szerzemény az őskor cseréptárgyaihoz 33 darab kisebb-nagyobb csupor, bögre, tálca az ismeretes zsitvatői urnatemetőből, mely az osztályban már eddig is érdekes példányokkal volt képviselve. Az edények közt van sok olyan, mely bütykökkel és körbe helyezett pontozott ornamentekkel van díszítve, mely nálunk a bronzkori időszakra oly jellemző.

Sporadikus leletekből említendő három őskori rézeszköz, egy tokos véső bronzból és Endrődről (Békésmegyében) származó bronzkard, melyet Steinecker Gábor ajándékozott.

Az úgynevezett vaskort, azt a körülbelől másfél ezer évig tartott izlést, melyet Hallstatt és Laténe után szokás elnevezni, ez évharmadban mindössze néhány búbos karperecz, kések, egy bronzláncznak néhány zománczos szeme s egy vasláncz képviseli, mely mind Tolnamegyéből származik.

Római gyűjteményünk növedékében kiváló fontossággal bír tizenkét föliratos emlékkő, melyet nagyobbára a régi Pannoniát átkutató dr. Fröhlich tanár közbenjárása következtében szereztünk. Doroghról származik két mérföldjelző és ugyanonnan két áldozati oltár, az egyiket Priscus a cohors prima miliaria nova serveriana sigrorum signifere, a másikat M. Aur. Celerinus a II. legio adj. hadastyána állította. Ugyancsak Doroghról küldött a községi jegyző két római mérföldkövet. A budavári Rohrer ház építése alkalmával a tulajdonos a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta a régi házba beépítve volt római emlékköveket. Fontos emlékkoltárt leltek a Gellért-hegy déli lejtőjén; Tóth József úr ajándékozta, egy más föliratos kőlap töredékével együtt. Az oltár tanúsága szerint a harmadik században Kr. u. az araviscusok törzsének a Gellért-hegyen központi szállása volt. Baracs-káról Dienes Ferencz és Hollósy Ernő, Kajászó Szent-Péterről ifj. Pátkay Dániel küldött római emlékkövet; Tordasról Dreher Antal ajándéka gyanánt domborműves római emlékeket kaptunk.

A kisebb emlékek sorában első helyre kell tennünk azon figurális bronz díszítményeket, melyeket egy dunántúli érdekes sírleletből szereztünk. A bacchikus idomok, mellképek, állatok, oszlopok és karikák mind bronzból kocsi díszítésére szolgáltak és ezekkel együtt jár egy római bronzháromláb, mely ugyan több tekintetben sérült, de van rajta két jó fejdísz és a lábain a művész OCTAVIVS bélyege is fönmaradt. A buda-szentendrei közúti vasút építésénél több sír került elé. A sírleletekből egy aranyfüggöcskét Dumtsa Jenő szentendrei polgármester ajándékozott, egy más apró arany fülbevalót egy vasúti alkalmazotttól pénzen vettünk és római cserépméceszt Braun Adolf építési fölügyelő ajándékozott.

Marossy János buzgó szaktársunk Tatáról antik carneolt küldött ajándékba, melybe ifjú arckép van belevésve. Antik gúla alakú fülbevalót aranyost, finom gömböcsökkel Tószegről szereztünk, a Lapos-halomból való. Három római kori ezüst karpereczet ajándékozott Herglocz Antal; antik borostyán, gyöngyöt, érme- ket és zománczos bronzpántot vétel útján szereztünk. E csoport legbecsesebb szerzeménye három bélyeges aranyrudacska a híres krásznai kincsleletből, mely a bélyegek tanúsága szerint a sirmiumi pénzverőből és valószínűleg a harmadik Kr. u. század második feléből való.

Római cseréptárgyaink közt legékesebb, egy terra sigillata tál a készítő és tervező bélyegével. Szabó Károly tiszaföldvári birtokos ajándékozta, lelhelye a tiszahajlati csárda tája. A domborművek tervezője úgy jelezte: CONSTA IN a mi valószínűleg Consta(ns) in(venit)-et jelent a készítő pedig az ismeretes czéget rakta oda: CERALIS F(ecit). Szintén a dunáninneni vidékről, Irsáról való egy terra sigillata edény, melyben 70 üveggyöngyöt találtak; idoma virágcserep formájú, fölületén lapos domborművek, munkája nélkülözi azt a csint s ízlést mint a tiszahajlati tál.

Aligha nem római kori de barbár készítmény két vízvezető cső szürkés grafittal kevert agyagból, az óbudai Viktoria téglavető telkéről, a hol a középkori barátok közvetlenül beléültek a római örökségbe, annyira hogy a klastrom szentélye közvetlen közelében római sírládák és bélyeges téglafalak tárultak föl. Az agyagcsöveken bélyegek látszanak, melyeknek jellege könnyen támaszthatna kételyt antik korbéli származásuk iránt, hogyha nem kerültek volna elé hasonló bélyegek a nádorkert vidékéről és egyéb helyekről, a hol a rómaiak egykori otlléte biztosra vehető.

A római kor legvégéről való egy pár ezüst karperecz, melynek egyik épebb példányát rajzban is bemutatjuk (371. lap). Ezüsből készültek és a síma huzal végei felé vastagodik, fölületét bevert vonaldíszek ékítik. Lelhelye Repcz, Erdélyben.

A népvándorlási kor elejéről valónak látszik egy félhold idomú aranyfülbevaló és egy pár aranyfüggő Tisza-Várkonyról, ez utóbbiak Szücs nővérek ajándéka.

Ellenben a korszak végéről látszik származni Kosztka Károly úr küldeménye Szentesről: vaskengyel és zabla, szijcsat, nyilcsúcs, vaspánt és öt jellemző pitykés dísz, minőket a pilini és verebi leletekből ismerünk. Miként ez ismeretes sírok úgy az újonnan földerített szentesi temető is a magyar pogánykor szakából való.

Középkori zománczainkhoz egy szerény, de nem érdek nélküli darab járult, egy kis apostoli alak, talán Pál, rézből és vésett aljú zománcz maradványaival.

Az orthodox egyház érdekes emlékét szereztük Bölönyről (Udvarhely sz.), egy kehelyről való patena, ó-szláv fölirattal, mely szerint azt Bessaraba Máté vajda és neje a vrančai Dobromirna kolostor számára készítette.

A XVII. századba tartozó szerzemények közül kiemelendő: egy kétágú löportartó agancs 1602-ből, Kún Miklós hasonló löportartója 1655-ből, özv. Kún Györgyné ajándéka és egy sárgaréz löportartó a trencsényi várból, Rajnai Ger-gely ajándéka.

Néhány gyűrű, kapocs és hajtű hozzájárult az ékszertárhoz, míg a pecsét-lők gyűjteménye öt darabbal gyarapodott.

Rákóczi Parchetich Hugóné egy üvegedénykét ajándékozott, melyre Rákóczy-czímer van festve, dr. Róth Mór Londonból Mészáros Lázár hasonszenvi gyógy-szertárát ajándékozta és Ghiczy Kálmán végrendelkezése alapján a Múzeum azon diszes ezüst téntatartót kapta, melylyel 1844 nov. 8-án tartott beszéde alkal-mából a híres hazafit alsó táblai követtársai megajándékozták, az emlék az akkoriban virágzó Szentpétery, hazai ötvös műve. *Hampel.*

A M. N. MÚZEUM ÉREMTÁRA az 1888 május—augusztusi évharmad folyamán a következő ajándékok és vételekkel gyarapodott: Ajándék útján *Marossy János* tatatóvárosi gyógyszerésztől 6 római és egy bizanci ezüst érmet, *Máthé József* abonyi jegyzőtől 5, *Erdősi Lipóttól* (Lóczy Lajos műegyetemi tanár közvetítésével) 7, *Baróthy Lajos* tanártól 6 db. római ezüst- és rézérmet kaptunk. Egyéb római pénzdarabokat ajándékoztak: *Mack* Eduárd gazdasági intéző (Pusztasomodor), *Jeney Szabó Árpád*, *Schwanfelder A.* tanító (Brestovác, Pancsova mellett), *Csuka István* (Balatonfőkajár) *Dukai Takács Zoltán* (Adács).

Magyar éremgyűjteményünk gyarapításához járultak: *Hantken* Miksa egyetemi tanár, ki egy ausztriai leletből származó Szent István-féle denárt küldött be; továbbá *Máthé József* IV. Béla-féle rézérmeivel, *Marossy János* Szent László denárával, *Tarisch Hugó* (Arma) Hunyady Mátyás kispénzével, *Mildschütz Mátyás* (Baja) egy Zsigmond-féle magyar denár egykorú utánzatával; végre *Rákóczy-Parcsetch Hugóné* szül. Ottlyk Erzsébettől az Attila-féle emlékérmek egy szép ezüst példányát kaptuk.

Múzeumunk egy külföldi barátja, *John Jaffé* (Nizzából) a Kossuth-féle amerikai papírpénzek egyik ritkább fajtáját, az 1 dollárost, küldte be ajándékkul.

Újabbkori vegyes érmeiket ajándékoztak: *Gyémánt Jakab*, *Schwanfelder A.*, *Papp István* (Győr-Szent-Márton), *Szedoglavits Vilmos*, *Schvarcz Lipót*, *Stirling Kálmán* (Győr), *Braun Adolf* vasúti munkavezető, *Zsukowszky József*, *Vizner Pál* nyug. tanfelügyelő, *Piller János*.

Vételek útján 18 db. barbár ezüst éremmel, 14 magyar, osztrák és külföldi arany pénzzel, II. István egy kiadatlan éremfajával, néhány tallér s 15 emlékéremmel gyarapodott éremgyűjteményünk.

Csere útján szereztünk egy IV. Béla-féle rézpénzt, az előlapon megfordított körirattal és előállítással.

Hivatalos úton a *nagyotfalusi* leletből 30 db. lengyel és svéd kispénzt, a *csitáriból* 65 magyar és lengyel denárt s garast, a *bajóthiból* 23 bécsi fillért, a *héreghiből* 55 magyar denárt váltottunk be; ezeken kívül a főfémjelző hivatal

60 db. ezüst és néhány arany érmet mutatott be, melyeket a fémbecsáron szereztünk meg.

r—γ.

A SOPRONMEGYEI régészeti társulat f. évi rendes közgyűlése. Egy évi szünetelés után ismét életjelt adott magáról a sopronmegyei régészeti társulat az által, hogy f. é. október 4-ére második rendes közgyűlést hirdetett.

Bubics Zsigmond püspök elnök úr mult évi közgyűlésünkön hangsúlyozott óhaja a társulat kebelében való irodalmi működésre s ily formán a régészeti ismereteknek közkinccsá tételére nézve mint a pusztában kiáltónak szava elhangozván olyannyira, hogy az idén még a legegyszerűbb évkönyv kiadásától is elállottak: székségesnek tartotta a tengődő társulatot lethargiájából új életre ébreszteni. Kedvezőnek nyilvánítja azt a körülményt, hogy mind a tagok tekintélyes száma (307), mind a vagyoni állapot szép reményekre jogosítja. Kiemelendő, hogy alapító tagokként gróf Széchenyi Béla és gróf Zichy Henrik, rendes tagokul gróf Széchenyi Kálmán és Augustinetz Antal léptek be. De jóllehet, úgymond, tagjaink száma elég tekintélyes, sokan vannak még, a kiknek érdeklődésére ügyünk *joggal számíthatna*. Ezekhez tartoznak első sorban az «alsó és felső processusbeli» nemesség utódai. Apellál a szakemberekre, a két főgymnasium, főreáliskola, kereskedelmi akadémia, felsőbb leányiskola, a két tanítóképző, a magángymnasiumok tanári karaira. Mert habár társulatunk eddigelé kizárólag archaeologiai, idővel általában történelmi, ethnographiai, anthropologiai s geologiai múzeum-egyesületté nőheti ki magát. Ha megyénk nagyjai (Széchenyi stb.) által létesülhetett egy az egész művelt világ figyelmét oly méltán kiérdemült nemz. múzeum és orsz. képtár (Eszterházy): akkor nincs lehetetlenség abban, hogy az Eszterházyak és Széchenyiek vármegyéje magának is teremtsen egy oly helyi érdekű vidéki múzeumot.

A gyűjtő hatású megnyitó beszédet egész terjedelmében fölvettk a jegyzőkönyvbe és a legközelebbi évkönyvben közzé fog tétetni.

Ezután dr. *Raditz Zoltán* megyei főjegyző s társ. főtítkár fölolvasta dr. *Merényi Lajos* másodtitkár jelentését a társulat mult évi működéséről. A választmány iparkodott a tavalyi közgyűlés határozatai administratív részének érvényt szerezni. Legnagyobb gondja volt a múzeum látogatásainak szabályozása. E sorok írója szerint azonban a társulat szellemi tespedésének az az oka, hogy tisztviselői között oly kevés a szakember.

A múzeum első örénék évi jelentéséből kiemelhetem, hogy a gyűjtemény öröndetesen gyarapodott. Es pedig. *Somfalván* (Soprontól Bécs felé második vasúti állomás) a patak medrének szabályozásánál egy 37 cm. hosszú, 25 cm. magas hordó alakú, vörösre égetett cserépedényre bukkantak; teteje közepén kerek szájnnyílás, körülötte pedig a vízmosás által gömbölyűre koptatott büttykök láthatók, melyek két széles emelő-fogantyúnak illetőleg fülnek maradványai. Ezek a nyílás két oldalán félkör alakban emelkedtek az edény hosszában. E lelet felébresztette a társulat figyelmét a további kutatásra, de ez azon a ponton meddő maradt. Nem úgy a közeli erdőben folytatott kutatás, a melynél *Storno Ferencz* mint a társulat kiküldöttje sírdombokra s azokban apróbb *kovács csonteszközökre* s ilyenekül szolgáló fogakra, apró fibula, gyűrű, nagy fokban oxidált pénz és vasékszerekre akadt. Ugyanott került napvilágra egy patinával szépen díszeskedő bronz lándzsahegy.

Nyékéről való a csizmadia-czéh ládája német köriratos pecséttel és német iratokkal; továbbá egy 1672. évi nagy billikom önből.

Gróf Széchenyi Béla zalamegyei, *peleskei* birtokán talált tárgyakból, melyek jó részét annak idején tudvalevőleg a m. nemzeti múzeumnak adományozta, a sopronmegyei régiségtárnak is juttatott. A többi peleskei leletek közt van igen érdekes törtök, gyönyörű kivitelű ornamentikával. Szélesebb végének egyik oldalán igen tiszta kivitelű dombormű látható, melyen egy férfi három fiatal vivó elé koszorút tart. A másikon e felirat:

VTERE
FELI
CITER.

A többi részén végig gyönyörű szép arabeskek díszítik a sárgarézből való tokot. Ugyanonnan való egy körte alakú s oldalt hornyolt, fekete agyagból égetett cserépedény, egy *koromfekete koponya* búbja s több kisebb barbárkorbéli nem orsón készített cserépedény, valamint egy kőkorbéli csésze. *Scheffer Ákos* kapuvári ügyvéd küldeményei: egy hengeralakú fületlen, fekete agyagedény Osliról, fekete agyagkorsó alakú edényke Babotról, két sárga agyagorsógomb a baboti kavicsveremből, végre 200 db friesachi pénz. *Zettl* választm. tag beküldött egy f. évi tavasszal Sopronban a bécsi kapun túl talált hamvvedret. A tárgyak összes száma 38. A beadott pénztári számadások szerint a *bevétel* a 236 frt 27 kr. pénzmaradvánnyal együtt 941 frt 27 kr., a *kiadás* csak 273 frt 32 kr. Mint másodtitkár úr találóan jellemzi, hogy aggodó takarékosagra vall a társulat vagyoni állapota, mely 2469 frt 11 kr.-ból áll. A kiküldött fölülvizsgálók nevében *Lóskay Fidélf* benczés házfőnök jelenti, hogy *Vaniss Adolf* megyei főpénztárnok s társ. pénztárnok számadásait rendben találták. Ezért a közgyűlés felmentvényt ad neki s köszönetének ad kifejezést. Titkár-választásnál főtitkárnak kikiáltatott dr. *Raditz Zoltán* megyei főjegyző. Dr. *Merényi Lajos* másodtitkár lemondott ugyan betegség miatt; újra felkérte, hogy a szegény társulat jó ügyének érdekében tartaná meg tiszttségét, mert egyedül ő benne találjuk fel azt a szakértelmet, a mely képes a társulat szellemi, tudományos és irodalmi dolgait elintézni. Az indítvány egyhangú tetszéssel fogadtatott. Az indítványok tárgyalását az elnöklő püspök úr egy feszült figyelemmel végig hallgatott, szabad előadással vezette be, a melyen a régészeti s történelmi ismeretek népszerűsítésének gondolata, mint egy vörös fonal vonult végig. Ez által új lelket iparkodott a társulat jelenlevő tagjaiba önteni. A hatás el nem maradt, mert elismerte mindenki, hogy csak állvetett munkássággal tud a társulat zöld ágra vergődni.

Az indítványokat dr. *Baán Endre* m. tiszti ügyész nyitotta meg azon óhajával, hogy az elnöklő főpap beszéde jegyzőkönyvileg megörökíttessék. Általános helyeslés.

E sorok írójának két indítványa szintén viszhangra talált. A nagylelkű múzeum-alapító *Paur Iván* adománylevelének megszerkesztésére dr. *Baán Endre* ügyész úr kéretett fel, az okmány hitelesítésénél egy kiküldött három tagból álló bizottság fog szerepelni. Másrészt a választmány megbízást kap köriratos pecsét készíttetésére.

Elfogadtatott egy vidéki tag ajánlata, hogy a múzeum *sopronmegyei társulati régiségár* feliratú czimtablával láttassék el.

Vége miután a távolból idefáradt elnöklő főpapnak köszönet szavaztatott, a gyűlés szétoszlott.

E sorok írójának óhaja pedig, hogy a legtevékenyebb s legtudományosabb tisztviselőinek személyeiben sokat betegeskedő társulat minél előbb fölépüljön s új életre izmosodjék.

Sopron, 1888 október 1-én.

Récsey Viktor.

A BÉKÉSMEGYEI régészeti és művelődéstörténelmi társulat kiadta XIII. évkönyvét és ebben 1886/87-ik évi működéséről számol be. Az egyletnek jelenleg 341 tagja van, kiknek jó része azonban ú. l. csak névleg az, mert legtöbben nem fizetnek tagdíjt s így csak a tagdíj-hátralékok összege ez idő szerint 3253 forintra rúg. Ez az egyébként buzgón működő egyesület egyik baja. A másikat évről-évre a múzeum igazgatója tárja föl az egylet előtt a nélkül, hogy javulás állana be s ez «a múzeum jelenlegi tárlata egyrészt szűk, másrészt nedves volta miatt a czélnek megfelelő helyiségül többé alig szolgálhat». A múzeum gyarapodása a jelzett időben hét pénzdarab és nyolcz darab könyv volt. XX.

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT közzétette 1885- és 1886-ról szóló évkönyvét. A rendkívüli csínnal kiállított kötetben két archæologiai érdekű czikket találunk, mindkettő Téglás Gábor

múzeumi igazgató tollából való. Egyik a kerzeczi és keresztény-almási prae historikus és római maradványokról szól, a másik a Maros jobbparti ősbárlangokat ismerteti röviden. A hivatalos részben a társulat tisztségviselőinek két évi hathatós tevékenységéről kapunk jelentést és a kötetet befejezi a társulati tagok névlajstroma. A társulatnak van 25 tiszteleti, 75 alapító, 152 rendes, 100 pártoló tehát egészben 352 tagja a mi igen jelentékeny szám. Kún Róbert, társulati titkár ügyesen szerkesztette a kötetet, melyben csak két dolgot nélkülözünk: nincs benne jelentés a társulati múzeum állapotáról és nincs a kötetnek tartalomjegyzéke.

a.

RÓMAI SÍR A SVÁBHEGYEN. A budai svábhegyen az új rendőri laktanya építésénél f. évi október hó 6-ikán római sírra akadtak. A sír csekély mélységben földő cserepekből volt rakva. A csontváz mellett egy kis üvegedényke s egy bronzfibula feküdt, melynek idoma a II. vagy III. századra Kr. u. vall. Egyebet állítólag nem találtak. A téglákon csak újjal bemélyített kör s egyéb jelek, de bélyegek nem láthatók.

H.

SZENTESI LELET. Évtizedek óta fontos régiségi lelőhely a Szentese határában lévő «bökényi csárda» környéke és különösen annak Körös folyó parti része s nem múlik esztendő a nélkül, hogy a Körös hullámai ne hoznának napfényre valamit a folyó partjain különböző időben létezett telepekből. Így volt ez 1875-ben is, mikor a víz-szaggatott partoldalban, méternyi mélységben lerakva, bronzkori kincs találtatott. Volt benne hét darab különböző idomú tokos véső, egy bronzlándzsza s egy hajlott liliumlevelű bronzkard. A kincs nagyrésze 1876-ban az ősrégészeti congressus alkalmával Budapesten ki is volt állítva és jelenleg a szentesi múzeum őrzi. Egyet én voltam szerencsés az elkallódástól megmenteni és igazi helyére, a N. Múzeumba terelni.

Farkas Sándor.

MAGYAR POGÁNYKORI LELET. A szentesi szőlők Nagyhegy nevű részén, a Veker holt folyó partján, a homokgödrök ásói a vasútvonal kiépítésénél ősmagyar korabeli temetőre akadtak. A sírok azt a jellemző temetkezési módot tüntették föl, hogy a lovas vitézek lovastúl tétettek sírba.

A leletek, melyeknek eddig nyomára akadtam, a következők: Egy darab lózabla, két db kengyelvas; két db rossz ezüsből készült kapocs és ugyanilyen fajta nyolcz kisebb kapocs, a nagyobbak madárfőtt ábrázolnak; végül hasonló ezüsből készült karperecz és néhány koponya.

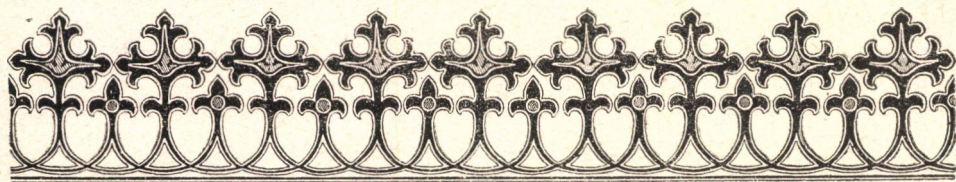
Szentese, 1888 június 27-én.

Farkas Sándor.

BARCSAY DRUZIÁNNA hozományának jegyzéke 1643-ból* tizenegy tétel alatt sorol föl különböző aranymíveket. Van közte aranybogláros gyöngyös koronka, zománczos virágos aranyboglár, két «bécsi főköttő», egy «publikános» függő, zománczos remekes aranyláncz, dióbeles forma aranyláncz s egy pártá «melyen vagyon kilencz paraszt aranyboglár».

* Közli Pettkó Béla a M. Tört. Tár 1887. 791—794. II.

AZ AQUINCUMI MITHRÆUM.

Az idei papföldi ásatások, melyeket a főváros áldozatkészsége folytán Havas Sándor úrnak, a főv. régészeti szakbizottság elnökének felügyelete alatt én voltam oly szerencsés vezethetni, nem egy érdekes adatot szolgáltatottak Aquincum történelméhez. A kutatás színhelyül a szent-endrei országút keleti oldalán elterülő canabák szolgáltak, a hol már tavaly egy kisebb közfürdő és egy nagyobb terjedelmű lakóház maradványait sikerült napfényre hozni.* E két épület még nem ismert részeinek földerítését tekintettem az idén első feladatomnak.

A munkálatok a fürdő északi részén indultak meg: legelőször is egy nagy, ferde négyszögű helyiségre, a fürdő váró-termére (apodyterium) bukkantunk, melynek mozaik padlózata legnagyobb részben még épen maradt fenn napjainkra. Nagyszemű fehér kövecskék alkotják. A középütt látható négyszögű szalagmintán kívül egyéb ékítménye nem igen volt. A mozaik azonban helyenként már a római korban megsérült s jó részt téglaburkolattal s terrazzo-val javították ki. Északra keskeny utca határolja, melyen túl több észak-déli irányban futó falazat borult ki a földből; nyilván egy lakóház maradványai. Az utca kövezete alatt körülbelül egy méter mély csatorna fut; oldalfalai azonban nincsenek az utca szintjéig kiépítve; hogy tehát az összefolyó vizeket bevezethessék, egy az utca magasságáig érő hengeralakú tölcserű alkalmaztak rá, melyet még in situ találtunk. Egyébként e tölcserű nyílásnak egyéb rendeltetése is lehetett.

Kelet felé fordulva egy a fürdő szobáival keskeny folyosó által összeköttetésben álló hosszúkas négyszögű terem került napvilágra. Magában véve kevés figyelemre méltó részletet mutat fel. Padlózata egykoron trachytoszlopokon pihent; keleti végén megvan még a kemence, a honnan a fölhevített lég a padlózat s innen a falak mentén felfutó üres téglacsöveken (tubi) a boltozatig elhatott. A törmelék túlnyomó részét ily téglacsövek töredékei képezték. A legtöbb darabon

* L. Arch. Értesítő: 1887. évf. 320—331. l. és 1888. évf. 25—39. l.

még rajta volt a vakolat, helyenként igen érdekes falkarczolatokkal. Sajnos, hogy e vakolatrészletek a kézben azonnal darabokra váltak. A túlságos hőség korhasztotta el annyira. Hasonlóképen a trachyt-oszlopok is igen korhadtt állapotban maradtak fenn. Mindez csak a mellett bizonyít, hogy e helyiség egykoron a fürdő többi szobáinál fokozottabb mérvben volt fűtve. S e körülmény, nemkülönben az egésznek félreeső fekvése egyaránt arra látszik mutatni, hogy ez nem lehetett egyéb, mint a tulajdonképeni száraz izzasztó terem, melyet Vitruvius

AZ AQUINCUMI MITHRAEUM.

Weinwurm Antal photographiai felvétele után.

lakonicumnak nevez. Fürdő-medence nem volt benne, hanem azok, a kik jórészt csak azért keresték fel, hogy a túlterhelt gyomor következményeitől szabaduljanak meg, befejezésül legfőlebb a nagy uszodában vehettek hideg fürdőt.

E felette érdekes osztálytól délre és kelet felé meglettük a lakóház kiegészítő részeit; így egyebek között a nagy kapút, melyen négyszögű mészkőlapokkal fedett udvarra juthatni, a honnan ismét széles ajtó vezet egy valamivel mélyebben fekvő, meglepő nagyságú terembe. Mély fekvésének köszönhető, hogy falai mintegy 2 m. magasságban

maradtak fenn. Középuött még eredeti helyén áll a két pillér alja, melyek egykoron minden valószínűség szerint a keresztboltozatok tartására szolgáltak. Rendeltetését illetőleg nehéz tisztába jönni. Annyi bizonyos, hogy a lakóház legdíszesebb osztálya volt; a törmelékben szebbnél-szebb falfestményrészleteket és márványlemezeket leltünk. Lehetséges tehát, hogy talán az atrium szerepével bírt.

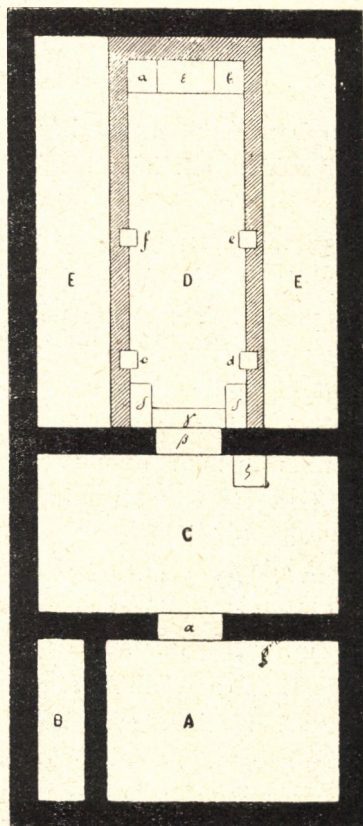
Odább északra, e két épülettől keskeny utca által elválasztva egy második lakóház maradványai jöttek napfényre. Kelet-nyugoti irányban fekvő hosszukás négyszög, mely számos apró szobából van összetéve. A legtöbbből az alapfalazatokon és a terrazzo-ból álló padlózatán kívül alig maradt fenn egyéb. A keletnek eső helyiségek egy része al-fűtéssel van ellátva.

Már-már be akartuk e ponton a munkálatokat szüntetni, midőn váratlanul előbb egy Mithrasnak emelt fogadalmi oltárkö felső részére s nem messze tőle magának, Mithrasnak bálványszobrára bukkantunk. Mindkét emlék még eredeti helyén, mozdulatlanul állva találtatott; nem lehetett tehát az iránt kétség, hogy e helyütt mit takar a föld leple. S csakugyan néhány napi munka után már a maga egészében szemlélhettük... a mithraeumot.

Mithras e temploma egykoron Aquincumnak különben is szerény épületei sorában bizonyára kevés feltűnést keltett. Mithras hívei nem igen szerették a nyilvánosságot és külső fényt. Legszívesebben barlangokban (spelæa) imádták istenüket, hol a sziklaboltozatban az ég boltozatának természetes jelképét vélték felismerhetni. A rákosi* (Sopronmegyében) és a Zweibrücken mellett fekvő schwarzerdi** mithraeumok részben a természetes sziklából vannak kivájva. Mindkét helyen a szentély háttérében levő főképet a sziklában faragták ki. Ha városokban, más épületek szomszédságában

* L. Das Mithraeum von Kroisbach, von Dr. Friedrich Kenner, Mittheilungen der k. k. Central-Commission 1867.

** U. o. p. 121.

AZ AQUINCUMI MITHRAEUM ALAP-
RAJZA.

Kuzsinszky B. felvétele szerint.

emeltek templomot, rendesen a félreeső helyeket keresték fel s a mennyire a földalakulási viszonyok megengedték, a templomnak barlangszerű jelleget igyekeztek adni. Emlékünk is oly helyen épült, hol a canabák építményei, legalább egy darabra megszakadnak. S hogy az épület minél inkább a barlang hatásával legyen a hívőkre, egy kelet felé enyhén aláhajló domborulat oldalába építették oly formán, hogy a templom nyugotra eső szentélye a szomszédos lakóház szobáinak padlózatánál mintegy másfél méterrel mélyebben fekszik.

Templomunk a kisebb mithraeumok közé tartozik. Kelet-nyugoti irányban épült hosszukás négyszöget képez, melyet a tőle délre eső szomszédos lakóháztól mintegy 65 cm. köz választ el s úgy látszik, hogy a másik három irány felé is magában álló egésszet alkot. Hossza 15.3 m., szélessége pedig 7.75 m. Határfalai, nemkülönben az egyes főbb helyiségeket elválasztó keresztfalak átlag 50 cm. szélességűek és sárral elegyített mészszel egymáshoz erősített termőkövekből gondatlanul vannak szerkesztve. Építésmódjuk inkább arra vall, hogy valamely magánmint középülettel van dolgunk.

A bejárat a templom keleti keskeny oldalán volt. A küszöbkőnek azonban semmi nyoma. Az épület e részén a mészkőből szabályosan megfaragott küszöb mindenesetre elég közel feküdt a föld színéhez, hogy a középkor emberei könnyen kiemelhették és elvitték. Ezen ajtón átlépve, egy 5 m. széles helyiségbe jutunk (*A*). Két helyütt még fennmaradtak a padlózat maradványai: egy-egy mészkő-lemez. Déli részében 42 cm. széles keresztfal fut, mely 85 cm. széles tért (*B*) zár el.

E fal az *A* helyiség padlózatánál jóval magasabban maradt fenn egész hosszában, sem hogy föltehetnők, hogy egykor bármely pontján ajtó törte meg, a mi megnehezíti magyarázatát. Sem itt, sem a templom más részében, sehol semminemű csontmaradványokra nem akadtunk. Aligha szolgálhatott tehát e helyiség konyhával, hol az áldozati lakomához az előkészületeket tették. Az sem lehet, hogy e helyütt volt a templomőr (*antistes loci*) lakása. Még legvalószínűbb Torma Károly úr föltevése, mely szerint itt végezték a vérkereszteléseket.

A hossz tengely vonalában α -nál még eredeti helyén van az 1.25 m. széles küszöbkő, melyen át a templom második osztályába, a 3 m. széles vestibulumba vagy pronaosba jutunk. A küszöb szerkezete arra mutat, hogy az ajtó két, csapokon forgó szárnynyal volt elzárható. A szárnyak befelé nyitak. Az előszoba keleti falából ζ -nál alacsony falpillér ugrik ki. Nyilván egykoron valamely szobor vagy dombormű talapzatául szolgálhatott.

Szemben a vestibulum bejáratával nyílt az ajtó a templom harmadik részébe, a tulajdonképeni szentélybe, mely az épület nyugati felét foglalja el. A küszöbkő (β) szintén még in situ van s két sarká-

ban a kerek nyílások láthatók, melyekbe a befelé nyíló ajtószárnyak sarkai voltak beeresztve.

Maga a szentély, melynek hossza 7·3 m., szélessége pedig 5·6 m., ugyanazt a hármas felosztást tünteti fel, melyet az eddig ismert mithræumok valamennyiénél feltalálunk. Úgy látszik, hogy e beosztás a cultusszal szorosan összefüggő követelmény volt. Középütt van ugyanis a cella, hol a papok s a kevés számú beavatott állott, holott az oldalfolyosókban tán a beavatandók foglaltak helyet.¹

Templomunk legmélyebben fekvő része a 2·18 m. széles cella (*D*). Két lépcsőfokkal (β , γ) fekszik alantabb, mint a vestibulum. Két felől 34 cm. széles falazatok zárják be, a melyek azonban csak 60 cm. magasságot érnek. Ebben a magasságban voltak ugyanis az 1·36 m. széles oldalfolyosók s mint széles padok futottak a középrész mellett. A cella bejáratánál két oldalt egy-egy kölépcső (δ) van, melyek a feljárást megkönnyítették. — Az oldalfolyosókban a falak mentén egykoron minden valószínűség szerint padok voltak alkalmazva; legalább másképp meg nem magyarázhatjuk, miért szűnik meg köröskörül a vakolat alul mintegy 15 cm. magasságban.

A mi a cellát illeti, annak nincs úgy mint a két heddernheimi s a néhány évvel felásott sarmisegetusai mithræumnak,² kiugró sacruma. Nyugat felé egyenes vonalban záródik s az oldalfolyosókat határoló béletfal folytatódik a nyugati záró fal előtt. A legközelebbi analógiát e berendezéshez a mult év telén feltakart oberflorstadti mithræum nyújtja.³ Ily formán azt a mindenütt tapasztalt tényt nálunk is beigazolván látjuk, hogy a vestibulum, az oldalfolyosók és a cella hátsó része egy magasságban fekszenek a cella szintje fölött.

A templom legérdekesebb része azonban kétségtől magá a cella. Belső fölszerelésének legnagyobb része még a maga eredeti helyén állva maradt fenn napjainkra. A belépő a háttérben még ott látja a helyén a sziklaszülött Mithras (Mithras petrogenitus) bálványát. Az ϵ -nál jelölt alacsony köpad déli végén α -nál állították fel. A köpad tulsó végén δ -nél alighanem szintén Mithrasnak valamely szobra vagy egyéb tábla állhatott egykoron. Napjainkra azonban már csak az alapzatául szolgáló négyszögű kölap maradt meg.

Szobrunk egy darabot képez talapzatával, mely 55 cm. széles és 8 cm. magas négyszögű abacus. Maga a szobor 80 cm.-nél magasabb s alsó része, melyen egyes bemetszések jelzik a sziklát és a basis között

¹ V. ö. Das Mithræum von Kroisbach id. h. p. 120.

² Lásd, A sarmisegetusai mithræum, írta Király Pál, Archæol. Közlemények XV. k. p. 12.

³ L. Correspondenzblatt der Westdeutschen Zeitschrift für Geschichte u. Kunst. Jahrgang VII. (1888). Nr. 4.

egyszerűen profilozott párkányzat szolgál közvetítésül. A sziklák körül jobbra kigyó tekerődzik. Fejét a tömb mellső részén a sziklából kiemelkedő Mithras felé emeli. Az istenalak reliefben domborodik ki, de már leválva lertük az alapjául szolgáló tömbből. Csak a mésztuff szilárdságának köszönhető, hogy sehol meg nem sérült. Meztelen ifjú alakjában van ábrázolva, mindkét karját fölemelve tartja s jobbában gyilkot, baljában égő fáklyát fog. Fejéről vastag fürtökben omlik alá haja vállaira. A kivitel elég ügyes kézre vall.

Az őskori ember az eget kezdetben sziklának, majd várnak, aczél-nak képzelte. E gyermeki fölfogást tükrözi vissza a sziklaszülött Mithras. Tulajdonképen a természet ama magasztos jelensége nyer benne kifejezést, midőn a nap fölkelését megelőző hajnalpír a hegyek mögül, a tiszta égből előtör.¹

A cella két hosszoldalába félig beépítve van négy fogadalmi oltárkő (ara votiva). Mindegyik oldalon kettő. Három ép, a negyedik csonka. Mind a négyet M. Ant. Victorinus, Aquincum városi tanácsosa és a közrend felügyelője emelte. A bejárat szomszédságában egymással szemben álló két kő Mithrasnak szól, a ki Cautes, illetve Cautus Pates-nek van nevezve. Mithras e mellékneve egyértelmű a θεοφιής-szel, a mint-hogy Mithrast a hagyomány szerint Ahura-mazda csakugyan összes jazitái között legjobban szerette.² A Cautus Pates-re vonatkozó feliratok sorozatát Torma Károly állította össze ama közleményében, hol egyebek közt a sarmisegetusai mithraeum feliratait tette közzé.³

A harmadik kő az örök forrásnak van szentelve. Ezen oltárkövek egy-egy négyszögű téglalapra vannak állítva; alul körülbelül 30 cm. szélesek, magasságuk pedig 65 cm. körül van, úgy hogy tetejük a béletfalból még néhány cm.-nyivel kimagaslik. Valamennyien alakra nézve egymással megegyeznek. Az alapot az oltár középrészével vályuszerű párkányzat köti egybe; ugyanezt találjuk a kő felső részén. A keskeny abacus oldalait zik-zak vonalba helyezve, stilizált babér levelek sora díszíti. De nemcsak a kövek egyforma stilistikus és technikai kivitele, hanem a feliratok betűinek egyöntetűsége és correct kidolgozása is a mellett szól, hogy egy műhelyből kerültek ki s egy időben állítottak föl, a mi annál kevésbé meglepő, mivel Mithrasnak egy és ugyanazon híve készítette mind a négyet. Érdekes tudnunk, hogy a sarmisegetusai, nemkülönben a rákosi mithraeumok egy-egy oltárát is decuriók emelték Mithrasnak. E szerint a Mithras-cultus egykoron Daciában és Pannoniá-

¹ V. ö. E. Majonica, Mithras Felsengeburt, Archæologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich, Jahrg. II. (1878) p. 35.

² L. Király Pál, A sarmisegetusai mithraeum, id. h. p. 71.

³ Inschriften aus Dacia, Moesia superior und Pannonia inferior, Arch. — epigr. Mitth. VI. p. 106.

ban is ép úgy a magasabb társadalmi körök vallásául tekintetett, mint a III. században Rómában. Az egyes kövek feliratai a következők:

e) DEOCA/	d) DEOCA/†	e) FON TI	f)
TOPATI	M▲ANT▲VIC	PERENN	
M▲ANT	TORINVS	M▲ANT	
VICTOR	DEC▲COL▲	VICTORI	
NVS DEC	AQ▼ÆDILS	NVS DEC	
COL▼AQ		COL AQ AED	
AEDILIS		COL AQ AED	

A szabályosan metszett betűrésekben a legtöbb helyütt még tisztán kivehető a vörös festék (minium) nyoma. Ennyiből áll a szentély belső felszerelése. Nyilvánvaló azonban, hogy annak idején, ha nem is sok, még egy-két dombormű vagy egyéb műemlék bizonyára foglalt benne helyet. Találtunk is a törmelékben számos párkányos kötőredéket; az egyiken még a felirat e része olvasható:

OCOS

Hasonlóképen a vestibulumot és az *A* helyiséget is díszíthették egyes kisebb mithriatikus emlékek. Az utóbbiban *g*-nél a falhoz támasztva egy durva szemcséjű márványból igazi művészettel készült, mintegy 30 cm. magas szobrocska került napfényre. Lábai és karjai hiányzanak. A testtől letörött fej ifjúi arcot állít elénk, fürtökben alá omló hajjal, melyet phrygiai süveg fed. Testét egyedül a jobb vállán összekapcsolt és hátul pompás redőkben alá hulló köpeny (χλαμύς) takarja. E szobrocskától néhány araszra egy, még csak nagyolva készített oltárköre akadunk. Felirat nincs rajta.

Sem a szentélyben, sem pedig az előszobában a szilárd padlózat semmi nyomát se lertük. Úgy látszik, hogy egyszerűen keményre dönggetett agyag pótolta. Fölül a templomot, minden valószínűség szerint boltozat fődte, a nélkül azonban, hogy a világosság bebocsátására szolgáló ablakokat alkalmaztak volna rajta. A titokzatos homályt, melyet a túlnyomó részben vörösre festett falak még növeltek, egyedül a mécsesek derengő világa oszlathatta el némileg.

Templomunk aligha állott száz évnél tovább az istentisztelet szolgálatában. Egyébként magának Aquincumnak, mint római telepnek sem volt valami hosszú élete. Tulajdonképen csak Septimius Severus idejében (193—211) indul virágzásnak, midőn colonia rangra emeltetik. Mithras e temploma is körülbelül ekkor épülhetett; a fogadalmi oltárköveken Aquincum már mint colonia említetik. Lehetséges, hogy talán még Septimius Severus uralkodásának utolsó éveiben épült. Legalább annyi bizonyos, hogy e katonás szellemű császár a katonasággal amúgy is szorosan összefüggő Mithrascultusnak nagy pártfogója és terjesztője volt.

Aquincum minden valószínűség szerint már a IV. század végén a gótok betöréseinek esett áldozatul. A Mithræum azonban már ekkor régóta romban hevert. Még a rómaiak ittléte alatt pusztult el. S jórészt ennek köszönhető, hogy egyes részei ily jó karban maradtak napjainkra.

Nem volt a kereszténységnek egy vallás sem oly hatalmas versenytársa, mint Mithras tana. A keresztény apologeták annál hevesebben kelnek ki ellene, mert a keresztény felfogáshoz nem egy hasonló vonást fedeznek fel benne. Már pedig a pogányság uralma a IV. század első tizedében kezd szűnni. 313-ban emancipálják hivatalosan Nagy Constantinus és Licinius császárok a kereszténységet. Ezen évet nem sokáig élhette túl templomunk sem. Tűzvész hamvasztotta el, melynek fönmaradt nyomait alkalmunk volt látni a szentély padlózatán. A bedőlt tetőzet és a falak romjai maguk alá temették a templom mélyebben fekvő részeit egész berendezésével. I. Valentinianus és Valens császárok idejében (364—378), tehát még a rómaiak itt tartózkodásakor, a törmelék már egy méterre emelkedett fölötte. Ebben a magasságban lelünk ugyanis egy csomóban körülbelől 80 darab e császároktól való rézpénzt.

A rómaiak elvonulása után Aquincum épületei évszázadokig elhagyatva állottak. S úgy látszik, hogy a középkor emberei elég építőanyagot találtak még a felszínen maradt romokban. A föld alá temetett maradványok felásatását napjainkra hagyták.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

EZÜST SISAK A M. N. MÚZEUMBAN.*

Az itt közölt képek a nemzeti múzeumnak egy ezüst sisakját ábrázolják. Nem azért tesszük közzé, mert teljes megállapodásra jutott véleményt adhatunk róla, ellenkezőleg azért hozzuk a szakemberek elé, mert reméljük, hogy egyik-másik társunk megadja nekünk azt a fölvilágosítást, melyet mi ez időszerint még nem bírunk megadni: talán sikerül itt vagy ott hasonló sisak nyomára jönni és találó analogia hozzájárulhat a most magára álló emlék magyarázatához; e nélkül a sisak biztosan meg nem állapítható. A kérdés, melyről itt szó van, az, vajjon helyén van-e ez a sisak a régiségtár harmadik termében az antik emlékek végén? Antik eredetű-e az vagy sem. A lelhely, mely

* A jelen értekezést a mi kérdésünkre írta szerző, ki a régi fegyverzet történetét speciális tanulmánya tárgyául választotta.

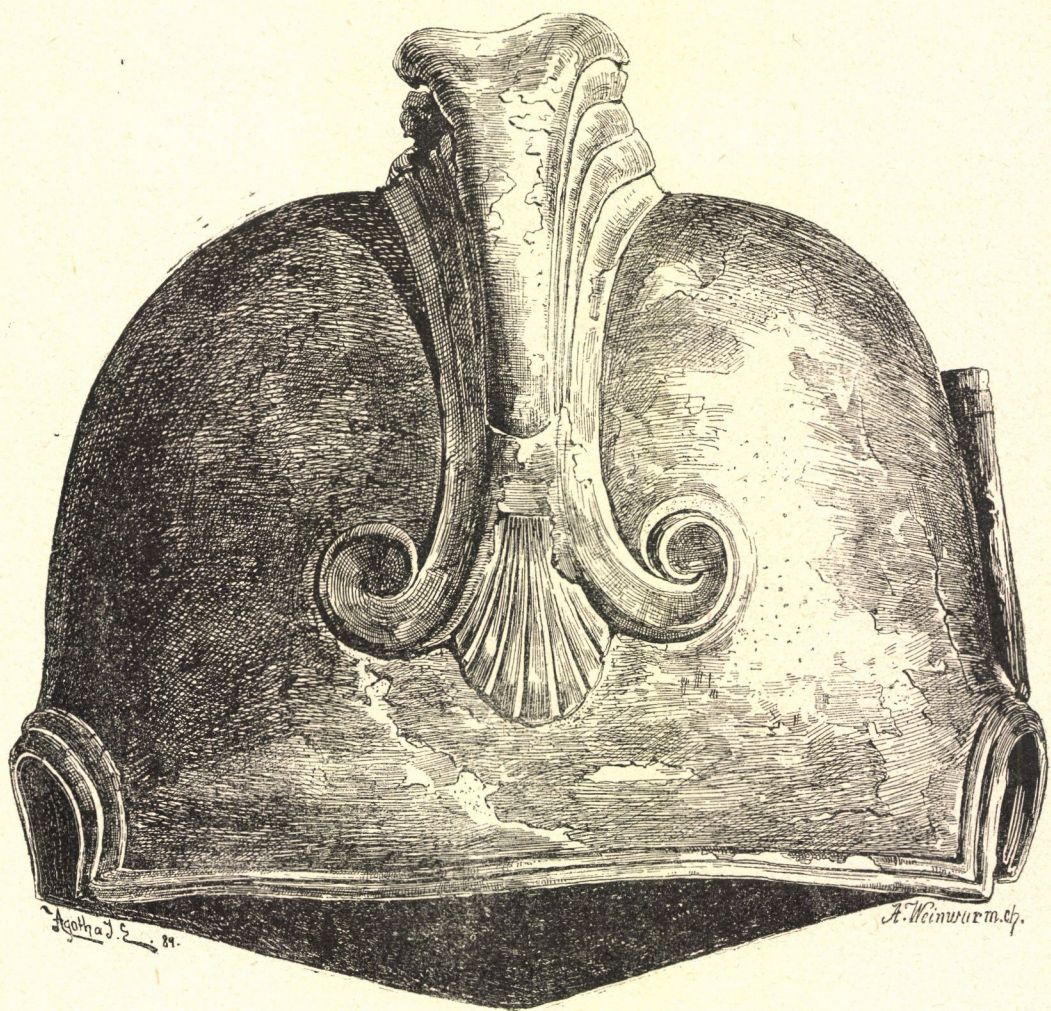
Szerkesztő.

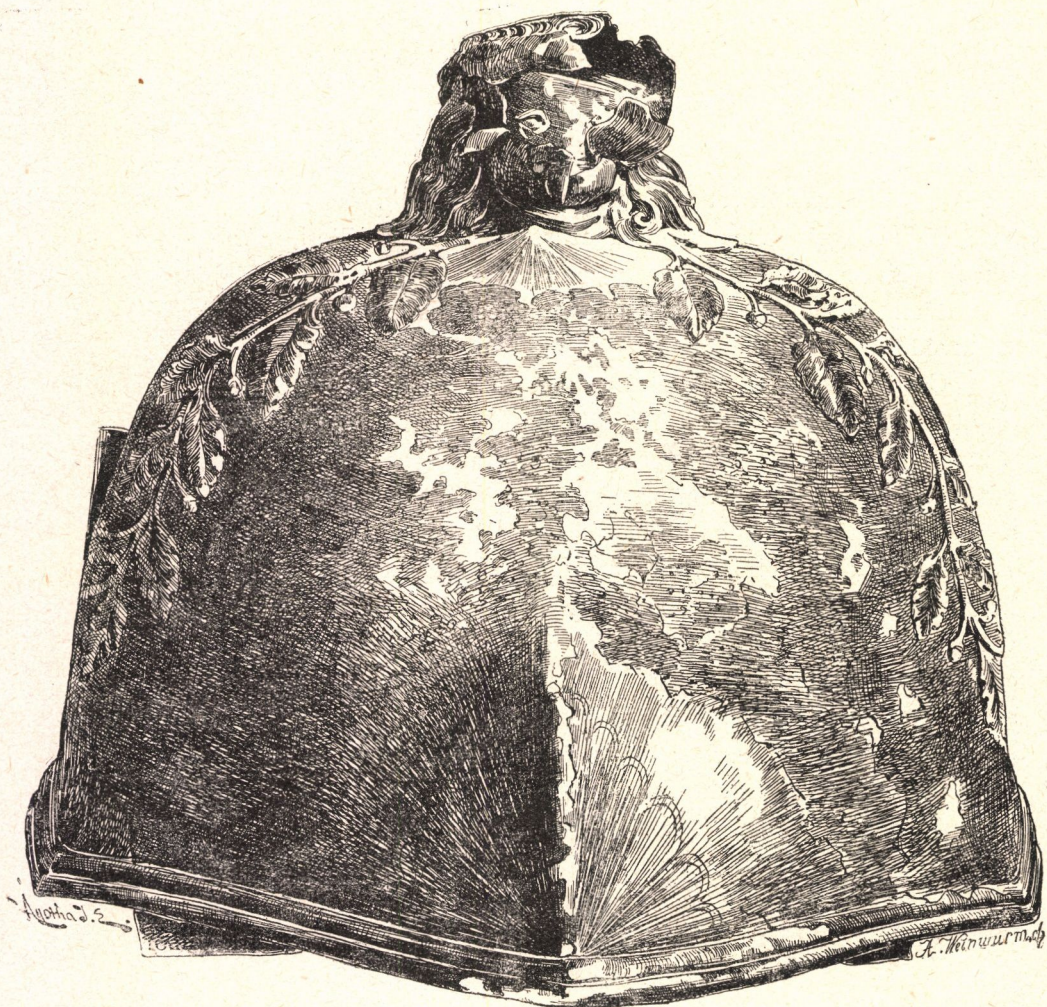
EZÜST SISAK A N. MUZEUM RÉGISÉGTÁRÁBAN. OLDALNÉZET.

EZÜST SISAK A N. MUZEUM RÉGISÉGTÁRÁBAN, HÁTSÓ NÉZET ÉS A TARÉJ LEGELEJÉT ÉKÍTŐ
OROSZLÁN OLDALNÉZETE.

EZÜST SISAK A N. MUZEUM RÉGISÉGTÁRÁBAN, AZ EGÉSZ SISAK ÉS A TARÉJI ÉKITŐ
OROSZLÁN ELŐLRŐL TEKINTVE.

máskor oly becses támpontokat nyújt, ezúttal sincs segítségünkre. A sisák budapesti régiségkereskedőtől való és ezen kereskedő csak annyit bírt az eredetéről mondani, hogy Feistritzból (Karinthiában) származik; hogy ott minő körülmények közt találták, azt nem lehetett megtudni. Anyaga ezüst, tehát nem volt arra rendelve, hogy harczra szolgáljon, de díszfegyver volt. Ilyfajta fegyverek épúgy az ókorban, mint az újabb időkben divatoztak. Az ókorban különösen halottas szertartásoknál volt a díszfegyvereknek nagy szerepök. A legtöbb antik fegyver, melyet múzeumainkban őrzünk, arra készültek, hogy a tetem «collocatio»-jánál használják, hogy mint adományt a sírba rakják. De azonkívül naiv örömmel élvezte a délvidéki nép a méltóságteljes, ünnepélyes megjelenést nyilvános alkalmakkal, a mi az ókorban csakúgy mint a renaissanceban díszes fegyverzetek használatát mozdította elé. Az ókorban a vallásos processióknál, az újabb korban az annyira kedvelt világi ünnepélyek és fölvonulásoknál a nehéz fegyverzetet könnyebb, úgyszólván színi fegyverzetekkel pótolták; ilyenkor az ily fegyverkészlet állandó szükségletet képezett. Az ilyfajta díszfegyvereknél nem is az erő és ellentállási képesség, de inkább a szép idom, a gazdag díszítés és az anyag becsé voltak első rendű követelmények.

A mi legelőbb a múzeumi ezüst sisák idomát illeti, már első tekintetre az a benyomásunk, hogy hanyatlási korból való. Alakja lapos, idomtalan és nélkülözi a kecsességet és részletei, ú. m. gerincze és nyakvédője elkorcsosodott durványok benyomását teszik.

Csak két korszak jöhet itt szóba, az ókor vagy a renaissance és az attól innen eső időszak. A következőkben röviden felsorolom azokat a mozzanatokat, melyek a sisák antik eredete mellett fölhozhatók. Erre mindenekelőtt a sisák föntartási állapota látszik utalni, melyre nézve a n. múzeumi régiségosztály örétől a következő nyilatkozatot vettem: «A sisák fölülete több helyütt annyira oxydált, hogy valószínűnek tűnik, hogy nedves talajban feküdt. Nem hiszem, hogy levegőn annyira megváltozott volna a fölülete; ennélfogva tehát nincs kizárva a sisák antik eredete, bár másrészt az ezüst könnyű oxydatiójánál fogva két-háromszáz esztendő is elégnek látszik, hogyha nedves földben volt a sisák.»

E szavak is a mellett tanuskodnak, hogy a sisák ásatag lelet volt, a mi valószínűbb, hogyha antiknak képzeljük, mintha modern volna.

A mi az alakot illeti, első tekintetre, kivált a hegyes csúcsa nem látszik antiknak. Pedig az ókorból ismeretesek ilyformájú sisakok. Edényfestményekben a Kr. e. V. századból látunk magas sisakokat, fülíg érő kerék, kiugró szemfödővel.* Már ezek is mutatnak bizonyos rokonságot a feistritzi sisakkal, de még közelebb járnak hozzá más

* Comptes-Rendus 1874, v. — Momunenti inediti XI. köt. XIV. és XV. tábla.

példányok, melyek mind későbbi korból valók. Ezüstamphorán, melyen a földísztés egy amazon-harcz,¹ a görög harcosok fején époly alacsony sisakok vannak, melyeknek csúcsba futó elejök van, míg a nyak époly rövid; a főkülömbőség csak abban áll, hogy e görög sisakok alsó vonala egyenes, a feistritzi sisak alsó széle pedig a fül táján hajlított, más-különben épúgy hordják a fejükön a sisakot a görögök, mint a hogy a budapesti sisakot kell föltenni, t. i. úgy, hogy a sisak alsó része vízszintesen álljon. Más példát nyújt a katakombákból származó késő római üvegen² egy Minervafej; itt is megvan a fül táján a sisak-karima kihajlása. A legtalálhatóbb rokonságot Maximinus püspök ravennai trónusán lévő elefántcsont dombormű mutatja. A kép az ótestamentomból való jelenetet ábrázol: József helytartót, a mint fivéreivel találkozik. József kísérete a VI. századbéli harcosok módjára van öltözve és a fejükön lévő sisakok teljesen összevágának a budapesti sisakkal, mikép a jelzett dombormű idezárt képe mutatja. (399. lap.)

Az idom általános körvonalain kívül még egyes részletekre s különösen a díszítésekre kell figyelemmel lennünk. A sisak taréján végig vonuló hornyolatokra az ó-kor ugyan nem nyújt analógiát, de a modern korban sem tudok erre példát. Máskülönben a taréj idoma, alacsony-volta, lejtős lapulása és megszűnése hátrafelé teljesen megfelel az ó-kor későbbi izlésének. Antik fölfogásra vall, hogy a taréj hátul ketté válik és kétfelé tekercsben végződik, melyek közt egy palmett emelkedik. Már Kr. előtti V. századbéli edényfestményeken³ észlelhető a taréj átmenetele volutákba, csak hogy akkor a tekercs élénkebb és szabadabb, erősebben emelkedik ki és a sisak fölületéből is ágazik el indákban. Az ó-kor későbbi szakaszából idézni lehet Athene márványfejét a nápolyi múzeumban,⁴ melynek sisakján a taréj hátrafelé szintén lapul.

A taréj a budapesti sisakon oroszlánfőben végződik. Egészen összevágó példát erre nem bírok a régi emlékek köréből idézni. De az ily szerves összeköttetés élő és élettelen díszítmény között teljesen megfelel az antik képzőművészet szellemének és különösen sisakon, tehát védőfegyveren igen érthető az oroszlánfő alkalmazása, mint apotropeion. Egy pompeji festményen oroszlán tartja a sisak bokrétáját.⁵

Az oroszlánfő szája tájkáról kiindulva, a sisak elején laposan trébelt két cserág vonul naturalistikus hajlásban hátrafelé. Ez orna-mentre is nyújtanak a régi emlékek példákat. Már egy V. századi Kr. e.

¹ Antiquités du Bosphore Cimmerien XI. tábla.

² Garucci, Storia dell'arte christiana 202. l. — Daremberg Saglio Dictionnaire : cœlatura 990. ábra.

³ P. o. Monumenti inediti XI. k. XIV. táblán a harcos.

⁴ Museo borbonico IV. k. XXXVIII. tábla.

⁵ Museo borb. III. k. XXXVI. tábla.

festett edényen¹ Memnon vagy Sarpedon fején sisak van, melynek taréjából indák vonulnak hátrafelé. Későbbi időből valók a gladiatori sisakok Pompejiben, melyeken hasonló, bár merevebben stylizált díszítések látszanak.²

Hogyha a feistritzi sisak az ó-korban készült, akkor a cserágnak valószínűleg nem pusztán ornamentális jelentősége van, de akkor valószínűleg a cserfa-koszorú a corona civica-t jelzi, melylyel oly római katonákat jutalmaztak, kik római polgár életét a csata hevében megmentették. Az ily kitüntetéseknek maradandó megörökítése közel fekvő és gyakori szokás volt.³ Másrészt azonban nem lehet tagadni, hogy a növényágnak kiindulása az állat szájából renaissance sisakon is előfordul.⁴

A sisak csúcsait ékítő palmett-díszre nem bírok ugyan más példát idézni, azonban nem meglepő, hogy a kicsided idomú analógiákban, melyeket fölhozhattam, csak a lényeges körvonalak vannak föltüntetve. Azonban figyelembe veendő jelenség, hogy épen Kr. előtti V. századi edényképeken gyakori a szemfödőkön a palmett-dísz.⁵

A sisak jobb oldalán függélyesen álló tölcserded csövet látunk, mely a tollbokréta beillesztésére szolgált. Ily díszítések alkalmazása sisakokon a régi korban gyakori szokás volt, mire fölös számú példákat lehetne idézni. Az analógiák nagy számából elég lesz egyre, a pompeji gladiatori sisakokra hivatkozni, melyeken ép oly forma cső van a sisakra erősítve.⁶ Azonban meg kell említenem azt is, hogy az ó-korban szokás volt mindkét oldalon alkalmazni sisakbokkrétát. A renaissanceban a bokréta rendesen hátul a taréj alatt van.⁷

A sisak fül felőli behajlásán, a szélen néhány apró lyuk látszik, mely arczfödők oda erősítésére szolgált. Ily lecsüngő lemezek láthatók a fönidézett amphorán s a ravennai domborművön. De miképen voltak e lemezek oda erősítve? Az ókori és renaissance-kori sisakokon e lemezek csuklóban járnak. Ilyenek ezuttal aligha lehettek, mert az apró lyukak nagyon széjjel vannak. Tehát bőrből lehettek a lemezek, vagy sodronynyal voltak oda erősítve, mi az eredeti emlék gondos megvizsgálása nélkül nem dönthető el.

¹ Gerhard A. Vasenbilder 221 és 222.

² Nicolini Pompeji Caserma dei gladiatori 2 és 5.

³ V. ö. Benndorf Antike Gesichtshelme und Sepulcralmasken, a IV. és V. táblán a corona muralis a richesteri sisakon, a stuttgarti sisakon a corona graminea a VII. táblán.

⁴ V. ö. l'Art pour tous 10-e Année N. 2. 258, 2317.

⁵ V. ö. Monumenti inediti XI. k. XIII. tábla Neoptolemos sisakján; Comptes rendus 1874. V. Museo Gregoriano II. k. XI. tábla 2. a.

⁶ Nicolini Pompeji i. b. 2, 4, 5, 7.

⁷ V. ö. Demmin Waffenkunde 1869. 290, 298. ll. 152. sz.; 299. l. 154, 155. sz.

JÓZSEF EGYPTOMI HELYTARTÓ FEGYVERES KISÉRETTTEL FOGADJA TESTVÉREIT.
ELEFÁNTCSONT-DOBORMŰ A VI. SZÁZADBÓL KR. U. MAXIMINUS PÜSPÖK TRÓNUSÁN RAVENNÁBAN.

Hogyha a sisak ékítményeit formai szempontból tekintetbe vesszük, még inkább győződünk meg arról, hogy a sisak valószínűleg antik eredetű.

Az a néhány ékítmény, melyet rajta észlelünk, egyrészt szigorúan van stilizálva (palmett, tekercsek), másrészt naturalistikus modorban készült (cserág). Bármilyen durva ez ékítmények munkája, mégis átérezni rajtuk bizonyos formaérzékét. A tekercsek s a palmett helyesen vannak alkalmazva, a cserágak nem nélkülözik a könnyedséget. Az ornamentek ily fajta kezelése s az ingatagság, úgy látszik, a római császári kor jellemző sajátja. A renaissance s az utána következő idő az ornament naturalistikus kezelését kizárja és csak stylizál.

A sisak aránylag szegényesen van díszítve; ilyesmi meglepő volna a renaissance-korban, annál meglepőbb, mert anyaga nem egyszerű vas, de becses fém, mely mintegy csábítja a renaissance-mester termékeny képzelmet. Ellenben az ókorban természetesnek tűnik az ily önmérséklet.

Végül azonban nem tagadhatjuk, hogy az idézett ókorbéli analógiák csak a sisak formájára és egyes elemeire vonatkoztak: de nem idézhettünk egy példát sem, melyen az analógiák mind együttesen találkoznak; a míg ily példát nem tudunk, addig a sisak magára fog állani. Azért nincs kizárva a lehetőség, hogy majd egyszer valaki több sikerrel az új kornak fogja vindikálhatni.

A sisaknak az ókorban és a középkor óta sok tekintetben párhuzamos története van. Hasonlók a kezdemények és hasonló a fejlődés. Az újkor is többször talál föl oly formákat, melyek már megvoltak az ókorban és mindkét időszak oly határozatlan jellemű alkotásokkal végződik, minő a feistritzi ezüst sisak. XVI. századbéli olasz festményeken és rézmetszeteken folyton kísértének rokon idomok, melyek valószínűleg a burgundi sisakra mennek vissza, à l'antique szokták őket nevezni.¹ Idomuk, a hegyes kiugrás elől, a nyakvéd s a taréj, mind hasonlít a feistritzi sisakra, csak hogy valamennyi idom sokkal erőteljesebb, határozottabb. Ezek szerint tehát az ezüst sisak jóval fiatalabb is lehet.*

Bécs, 1888 szeptemberben.

Masner Károly.

* V. ö. Demmin Waffenkunde p. 299, 156 és 157. — L'Art pour tous II Année N. 10. 2554.

GARA-FÉLE SÍREMLÉK A ZÁGRÁBI MUZEUMBAN.

I.

Az érseki árvaházban a híres Gara-család egyik tagjának síremléke állott, melynek hű rajzát az Arch. Értesítő rendelkezésére bocsájtom. A Gara-család ugyan régi horvát eredetű (de genere Druzsina), de hatalmának és fényének tetőpontját a XIV. és XV. században Magyarországon érte el és azért ez emlék az A. É. olvasóit alighanem ép annyira érdekelteti, mint bennünket horvátokat. Az említett követ még nem tették eddig közzé, csak Rómer említette az Arch. Ért. III. évf. 200. lapján. A tábla fehér márványból való s a templom belsejében a jobboldali falba van befalazva; magassága 1.55 cm., szélessége 0.485 m.; közepett ketté van hasadva. A betűk s az ábrák laposan kidomborodnak.

A körirat így szól + HIC EST SE PVLTVRA · D · RADO SLAVO · [FILIO · D ·] CRESTOHNA · D · GARA · ET · ARQ · D · V ·; a tábla felső felét három lépcsőn álló góthikus kereszt foglalja el, a kereszt ágai között van a fölírat befejező szava + SV (balra) ORV (jobbra) és fölötte OL. A fölírat olvasása tehát így szól: Hic est sepultura domini Radoslavo filio domini Crestohna de Gara et eredum suorum.

A tábla első felében a háromszögű góthikus pajzsot látjuk, melynek felső szélén a nyolczas idom csomóba kötött szalagot, vagy horgas kampót ábrázol, melyen a paizs mintegy függ. A címér lépcsőzetesen és ferdén ketté osztott pajzs, melynek felső mezejében góthikus R betű van. Ez a címeres jelvény több tekintetben érdekes. Mindenekelőtt azért, mert különbözik a Garák jól ismert kígyós címérétől. Az R betű is föltűnő; vajjon a Radoslavo név kezdőbetűje-e, avagy nem is betű, csak sajátyszerűen stylizált, (mikép Rómer mondja), «szegfű alakú» virág?

A kő eredeti lelhelye ismeretlen. Talán a közeleső székestemplom tájékáról vitték be a század elején épült árvaházi templomba? Avagy, a mi még valószínűbb, a domonkosok klastromából került, mely IV. Béla korától Corvin Mátyásig ott állott, a hol most az árvaház temploma, a Garák családi sírboltja e szerint a domonkosiaknál létezett volna. Meg nem oldott kérdés, hogy ki volt Radoslavo de Gara. Okmányainkban sem ő, sem apja Crestohna neve nem található. Ép oly kevésbé található meg a név a közkézen forgó genealogiai könyvekben (vsd ö. Nagy Iván Magyarország családai IV. köt. 327. l.). A fölírat jellege s a címér idoma a XIV. század elejére utal, tehát arra az időre, mikor a Gara nemzedék okmányilag 1269-ben említett első tagja fiatal korát élte. Radoslav és Crestohna tiszta szláv nevek. Crestohna (Krstenja)

megfelel a latin Christophorusnak. Rómer, nyilván félreértésből, helynévnek tartotta és Keresztineczre (Zágráb m.) magyarázta. Végül arra kell utalnom, hogy a Gara-család ismeretes címerei közül egy sem megyen túl a XV. századon; ezen jóval régibb sírkő tehát a genus Druzsina ősi törzsczímerét tartotta fenn.*

Zágráb, 1888. november 3-ikán.

Dr. Bojničič.

II.

A sírkőn említett Garai Radoszláv a Crestohna fia teljesen ismeretlen a Garaiak nemzedékrendében. Itt az Országos Levéltárban a Garaiakra vonatkozó minden fontosabb oklevél megvan (Neo registrata Anspachiana fasc. 1501—1530.) az Árpádkortól kezdve a család kihaltáig, de ilyen nevű Garaira nem akadtam. A sírkő tulajdonosa semmiképen sem származhatott ezen Garai családból, mert a Garaiaknak egészen más volt a címerük.

Ez egy más Garai család, melynek semmi köze ama nagyhírű Garaiakhoz. (Báthory, Nádasdy stb. család is volt többféle s más-más eredetű.) Sőt — azt hiszem — ez valami tehetős Gara városi polgár sírköve, és akkor a «de Gara» kitétel inkább illetőséget és nem családnevet jelent. Igen polgári színezetű az a kifejezés is «et (h)eredum suorum»!

Budavár, 1888. november 11-ikén.

Tagányi Károly.

III.

Hosszúsága 155 cm., szélessége 48 mm. Felirata — keretnélküli — mind négy oldalán a kő párkányzatát követi, csupán az utolsó szó, mely nem fért a sorba, nyúlik be a képes mezőbe. — A betűk alakja majuskula, a legenda, melynek kezdetét a címertanilag jobb felső sarkon, egy szára vége felé szélesedő egyenszárú (ú. n. maltai = Tatzenkreuz) kereszt jelöli: következő.

* hic est
Sepultura d̄ Radoslavo
Filio d̄
Crestohna d̄ Gara et eredu^o
* suorum.

Minden szó, a betűk félmagasságánál négyszegletű ponttal van

* A sírkő rajzát (403. lap) dr. Bojničič úr szíveségének köszönjük. *Szerk.*

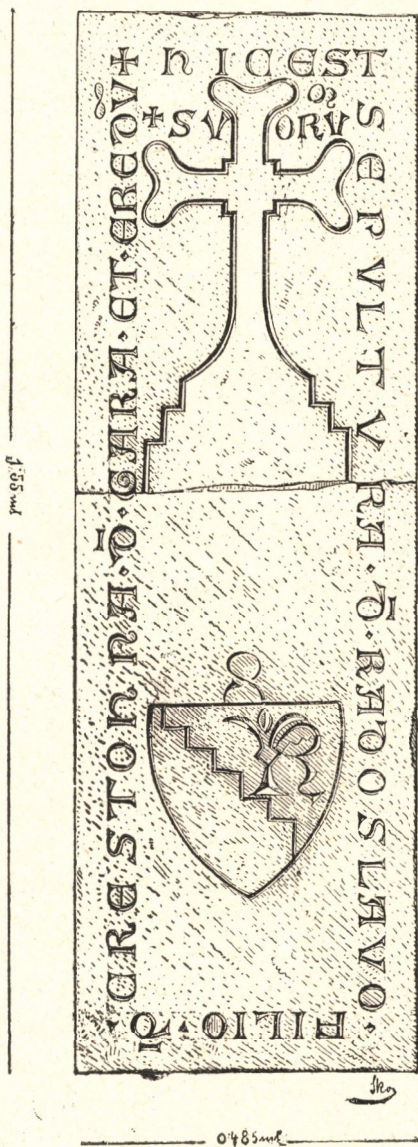
elválasztva, a képes mezőbe rendetlenül vésett utolsó szót, «suorum», a legenda kezdetét jelölő kereszthez hasonló előzi meg.

A sírkő üres lapjára, felül egy kereszt vésetett, mely hármass lépcsőzetes talapzaton áll, a harmadik lépcső tetejéből homorú hajlással növekszik a kereszt hosszú szára, felül a rövidebb szárak keresztezésénél a sarkakon könyökökkel ellátva a rövidebb szárak szívalakú kettős kör alakban végződnek. — E kereszttel egy irányban, a sírkő alsó részét címerpajzs tölti ki, melynek felső szélén egy 8-as számhoz hasonló metszet, a felakasztásra szolgáló szíjat jelképezi.

A legenda szerint a sírkövet Garay Radoslav állíttatta, a maga s utódjai (heredum suorum) sírja felé. — Hogy mikor? Erre évszám nem felel, ezt talán a sírkő jellemzetesebb részleteiből határozhatjuk meg, legalább megközelítőleg.

Tekintsük először a sírkő alakját. — Ennek hosszúsága 155 cm., szélessége 48 cm. tehát hosszúsága szélességéhez úgy áll, mint 3:1. — Ezen arány sírkövek alakjánál a XIII. század utolsó felére utal. — E kort véve fel alapúl, ha a legendájában használt majuskulákat, azok alakját s modorát tekintjük, ezek is elég jellemzők e korra nézve, különösen a gyakran használt **Đ**, d-betű, melynek ily alakban való használata sírkövek-nél szintén a XIII. század utófelében dívott.

A legenda a legrégebb sírkövek-nél nagyon szűk szavú volt. — Kicsiny volt a kő, kevés fért rá, legtöbbnyire csak az elhunyt nevét tartalmazta. Később nagyobbodván a sírkövek, bővült a legenda tartalma is, bár ez még mindig csak a legszükségesebbre szorítkozott, és csak a későbbi századokban bővültek, elébb egy-egy kegyes fohászszal: «requiescat in pace». Majd az elhunyt címeinek («Generosus et Magnificus»

vagy «Venerabilis in xpo dominus») s hivatalának («dapifer» «eppus» etc.) elősorolásával. — A XVI. századtól kezdve egyes distychonok magasztalták az elhunyt érdemeit, míg e distychonok idők múltával, a sírkő síma lapjának nagyrésztét betöltve, hosszadalmas, gyakran émelygős dicsbeszédékké fejlődtek ki.

A szüksézsavúság sírkövünk feliratánál is jellemzetes, mely csakis a legszükségesebbre szorítkozik, még pedig rossz latinsággal s e szüksézsavúság is az általunk felvett kor mellett bizonyít.

A képes ábrázolat felül keresztet, alul címerpajzsot mutat. — A kereszt, sírköveken már a XI., XII. századtól kezdve mutatkozik, e korból nekünk is vannak sírköveink: Tihanyban, Bártfán, Jekelfalván. — A címerpajzs, üresen vagy címerképpel, a keresztet nemsokára követte s azzal együtt, legtöbbször mintegy arra felfüggesztve nálunk egész a XV. század végeig előjönnek, mint azt a kassai dom restaurálása alkalmával napfényre került sírköveken láthatjuk. — Sírkövünkhöz teljesen hasonlót ez ideig kettőt ösmernünk. — Egyik legenda nélkül a wilteni (Tyrol) premontrei apátság keresztfolyosóján,¹ másik Ulrich von Lichtenstein troubadour sírköve Frauenburgban 1275-ből.² — Ez egyszersmind az eddig ösmert legrégibb német feliratú sírkő.

Végül állításunk mellett bizonyít a címerpajzs, melynek alakja szinte a XIII. században használtaknak felel meg. — E pajzs keskeny pálcza tagozattal lépcsőzetesen jobb haránt osztott (tehát kétszínű) felül *R* betű, díszes majuskula.

E címer tehát egy tökéletes, még pedig ritkább heroldkép. — Az osztáson felül levő *R* betű, melynek hátulsó tagozata, dülénnyből kiemelkedő két sáslevél alakú díszítmény között egy hosszúkás kör, valószínűleg nem jogszerű, hanem csak önkényes tartozéka az eredeti címernek s itt bizonyosan az elhunyt Garay Radoslav személyére vonatkozik.

Betűk a címerekben szórványosan rég időktől fordulnak elő, még a heraldika hanyatló korszakában is, kiváltképen az olasz heraldikában. — E betűk többször a címerek önálló alkatrészei. — Néha egyes nemzetségi ágak, vagy egyes személyek megkülönböztetése, fejedelmi jóváhagyással, vagy önként vétettek fel a címerbe.

Hogy sírkövünk címere melyik nemzetséget illeti, ezt egyelőre még nem határozhatjuk, annyival is inkább, mert gyanítások s összehasonlítások után sírkövünk korát a XIII. század utolsó felébe, oly korba helyeztük, midőn a tulajdonnevek még nem voltak általános s állandó használatban.

A Drusina nemből származott fényes múltú Garay (de Gara) csa-

¹ Petenegg: Zur Epitaphik von Tyrol. 31. l. VIII. tábla.

² Beck-Widmannstatter: Studien an den Grabstätten alter Geschlechter der Steyermark und Kärnten. 8. l.

Divald K. fénynyomata Eperjesen.

SIROKAY LÁSZLÓ SÍRKÖVE.

láddal ez idő szerint alig hozható összeköttetésbe, ennek címere pecséteken nagy számban maradt reánk, sőt eredeti címerlevelekben is. — Ennek leírása következő: Kék pajzsban czölöpösen állított, többször csavarodó koronás arany kígyó szájában ország almáját tartva, melyre arany kereszt van illesztve. Ugyanezen nemzedéknek még egy címeralakját ismerjük, mely *két* egymásbafont kígyót ábrázol. Eddig azonban csak egy példányban ismerjük ezt azon függő pecséten, mely az országos levéltárban őriztetik.

Igaz, hogy mindazon sphragistikai és heraldikai emlékek, melyek ezen Garay családról reánk maradtak, későbbi keletűek mint sírkövünk, csakis a XIV. század végeig vihetők vissza, s az is gyakori eset a heraldikában, hogy előkelő nemzetségek is gyökeresen megváltoztatják címereiket, mint ezt sok, oklevelileg bebizonyíthatólag *«genus»*-ból származó családainknál tapasztaljuk, az is megtörténhetett, hogy a Garay család fényes polczra a király közvetlen közelébe jutva, ősi címerüket, az egyszerű heroldképet elhagyva (*mely ez esetben a Drusina nemzetség ősi címerének lenne tekintendő*), a leírt tetszetősebbet vette fel.

De mielőtt ezekre kétségtelen bizonyítékaink nem lesznek, addig bizonytalanságban maradunk, vajjon megtartotta-e később is Garay nevét a sírkő alatt nyugvó nemzetség? S ha igen, melyik Garay család őseiül tekintendők?

Csergheő-Csoma.

SIROKAY LÁSZLÓ SÍRKÖVE.

(KÉP MELLÉKLETTEL.)

I.

Sirokán, Sáros vármegyében, a nagyon is átépített, hajdan csúcsíves templom nyugati oldalán, egy külön álló fülkében, vörös márvány sírkő van álló helyzetben befalazva. Magassága 2'28, szélessége 1'26 m. A kő már romladozott, jobb felső sarka hiányzik, bal alsó sarka szintén letört s a letört részek, a mennyire a hiányos részleteknél lehető volt, régi helyökre illesztettek.

A széles keretnek csupán három oldala van meg, az alsó, részben letöredezett, részben vakolat által van fedve. A megmaradt három oldalon a hézagos legenda minuskulákkal vésve következő:

(hic i) acet reverēdus in xpo
pater dñs Ladislaus de Syroka
epi(scopus Neap) olien. suffr. . .
(Az alsó sor nem olvasható).
(obi)it XXIIII die mensis januari
ano dni IŹ. .

A képes mezőt a püspök teljes papi díszbe öltözött, zömök, erőteljes alakja tölti be, mely szemben ábrázolva, hatalmasan domborodik ki a mező síkjából. Fején XV. századbeli kifejlett alakú, feltűnő széles mitrát visel, melynek kelméje virágcserepekből kiinduló rosettákat s akanthus-indákat ábrázoló olasz renaissance ornamentikával bír, szegélyét facettirozott drágakő-mustra képezi, gazdag díszítésű s rojtokban végződő fasciái (pendilia) az alak vállaira omlanak. A homlokszalag (circulus) a mitra alsó szélein tűnik elő.

Az arcz, valószínűleg hű képmása az egykor élőnek, nyugodt s méltóságteljes. Szemei hunyvák. Zavarja hatását az, hogy az idők viszontagságai folytán orra megcsonkult s letöredezett. — A szintén nagyon szép renaissance motívumokkal díszített tunicella felett egy bő redőzetű, díszítmény nélküli casulát visel, melynek feltűnően magas és bő gallérját akanthus-levelek ékesítik. Kezeit leveles díszítményt mutató, rojtban végződő szegélyzetű püspöki keztyűk (manicularia) fedik, jobbójával a mellére bocsátott könyvét támasztja, melynek sarok-s közép díszítései még csúcsívesek, kissé felemelt baljában püspöki botot (pastorale) tart.¹ E pastorale csiga-alakú görbületei (crossillon) akanthus-levelekből állanak, melyek annak hajlását kecsesen követik. A csiga szemét egy renaissance stylű rosetta képezi. — A görbület alatti pomellumot a pastorale rúdja körül csavart fátyol (velum, sudarium) takarja.

A püspök feje, terjedelmes, sarkain bojtokkal ékített párnán nyugszik, ennek felületét szintén a renaissance legvirágzóbb korszakára utaló ornamentatio lepi el, melynél a csiga-alakú indák szebbnél-szebb rosettákat és félig nyílt bimbókat mutatnak. — Előnyére szolgál sírkövünk-nél mindezen díszítésnek az, hogy a háttér szemcsés (körnig), a díszítés sima, s ezen modor következtében a sima s csak kevés domborodású díszítmény előnyösen válik ki a sötétebb, szemcsés alapból.

E sírkő, egészben úgy, mint részleteiben erőteljes, plastikus, művészi kivitele folytán, messze túlszárnyalja ilyzerű sírköveinket és műremek számba megy, de fő érdekességét műtörténelmi jelentősége képezi.

Rómer leírásában² az évszám harmadik számjegyét Δ -nek olvasta, Myskovszky, a töredezett maradványokon egy nyolczas szám alját véli felfedezni,³ Pray «Hyerarchia etc.»⁴ című művében Sirokay László neapoli püspök halála idejét, e sírkő legendája után 1487 január 24-ére

¹ Sírköveken ábrázolt főpapok, bezárólag a XV. század végeig csekély kivétellel, a könyvet jobbjukban s a pásztorbotot baljukban tartják, a XVI. század első éveitől a pásztorbotot tartják jobb- s a könyvet balkezükben.

² Arch. közl. Uj foly. VI. 209.

³ Ez évben tett felvételeinél a helyszínén.

⁴ Tom. I. p. 213.

teszi. — Feltehető, hogy akkor, midőn Pray e sírkő feliratát kútfül felhasználta, az évszám rajta nem volt oly töredezett mint most, hanem könnyen olvasható s így annak hitelességében nincs okunk kételkedni.

Midőn Mátyás királyunk a XV. század végső tizedeiben udvarába telepítette Olaszországból az ott már fénykorát élő renaissance apostolait, szobrászokat, festőket, építészeket, ezek Budán s az alsóbb vidékeken, hol a csúcsíves styl nem vert mély gyökeret, — a gothikus reminiscenciáktól menten — átmenet nélkül a kifejlett renaissance műveit alkotják, — Felső-Magyarországon azonban, hol az építészeti műizlést teljesen a gothika uralta, csak lassan hódított a renaissance, s mintegy átmeneti kort létesítve, előbb az ornamentikában lép fel s csak idő multával hat ki hatása a constructióra is.¹

Ez átmeneti kor képviselője sírkövünk s fejlődése is, melynek szerkezete, alak, ruházat, annak redőzete csúcsíves, ornamentikája általában renaissance. — Itt a felvidéken a legkorábbi keletű műemlék az eddig ösmertek között, mely az olasz renaissance befolyásának kétségtelen jeleit viseli magán.

A sírkő feliratos keretének (cízmertanilag) jobb alsó sarkát egy renaissance, de alakjában még a tárcsára emlékeztető címerpajzs takarja. — Benne a címerkép: liliomos koronából növekvő sas, jobb oldalt fordított csőrében gyűrűt tart.

E címerkép — a heraldikának ezen már hanyatlásnak indult korszakából, elég szerencsés kivétel. — A sas, alakításánál (Darstellung) e korban, már kezdi veszteni testének, a heraldika virágzó korszakában dívott merev, egyenes tartását, feje laposabb lesz, tátott szájából hosszú nyelv nyúlik ki, nyaka elvékonyul, meggörbül s szárnytollai kerek küllők módjára terjeszkednek ki kétoldalt. — A hanyatlásnak ezen jelei sírkövünk pajzsalakjánál — kivéve talán az ellapult fejet — nem mutatkoznak, a nyak erőteljes és egyenes, a nyak és testtollak stylizáltak, a szárnytollak — híven a virágzó heraldika modorához — lecsüngők s egyedüli hibául azok kissé naturalistikus, tömött alakítása róható fel.

E címer az Aba nemzetségből származó, kihalt, Sirokay családé. Hogy miként hagyták el a nemzetség Sáros vármegyébe költözött ágazatai az ősi címer pólyáit s osztásait? S mikép vették fel ezek címerpajzsukba az ősi címer sisakdíszét, a csőrükben koszorút tartó sast? Ezekről más helyen bővebben szólottunk,² itt csupán annyit jegyzünk meg, hogy a sírkő címerpajzsa liliomos koronából *növekvő* sast mutat,³

¹ Myskovszky: A renaissance kezdete s fejlődése.

² Turul, 1887. III. füz. Gagy L. sírköve.

³ Ugyanezt látjuk Somosi Pál zempléni alispán 1377. évi pecsétjén is. Gr. Sztáray oklevéltár I. 440. l.

holott e sárosmegyei Aba-családok czímerpajzsában a sas a (gyakran dombra illesztett) liliomos koronán áll. — Ez eltérés — különösen az élő heraldika korában — a mily gyakori, épen oly lényegtelen. — Fel-tűnőbb az, hogy a koszorú az ősi sisakdísz sasának csőrében, idők multával gyűrűvé változott.

A Sirokay családnév eredete az 1330-ik évre vihető vissza, midőn az Aba nemzetségből származó Péter comes és hat fia elcseréli Drugeth Vilmos nádorral Szaláncz várát és tartozékait: Pertolalt, Hedrychfalva, Iferich és Syroka sárosvármegyei falvakért.* E hat fiú közül kettőnek maradékai a Syrokay nevet vették fel. — A család rövid életű volt, s mindkét ága, — az idősb, ötödik, az ifjabbb, negyedik izében, talán ugyanazon időben, a xv. század végső éveiben halt ki. — Sirokay László, a sírkövünkön ábrázolt alak neapoli püspök, az egri püspök suffraganeusa, családjának egyik végső ivadéka volt.

Csoma-Csergheő.

II.

A püspök ravatalon kiterítve ábrázoltatik, teljes főpapi ornatusban (*in pontificalibus*). Feje alatt díszes párna van, mely gyengéden hajlított szárú virágokkal mustrázott szövetből készült. E virágok közt vannak Mátyáskori sodronyzománczaink mustráihoz hasonló szírmű virágok is, a mi műtörténeti szempontból figyelmet érdemlő jelenség. A párna végeit erőteljes fonatú bojtok ékítik. A főpap öltönye: dús redőzetű alba, mely alól csak (bal) sarujának (*sandalia*) hegye látszik ki; virágokkal mustrázott *tunicella*, e fölött a harang alakú miseruha (*casula*), mely — a meny-nyire kopott állapota sejtetni engedi — szintén mustrázott szövetből készült. A casula nyílása körül fölálló magas gallérhoz hasonlóan a humerale hímzett szegélye (*parura*) látható, míg a késő csúcsíves és kora-renaissance ízlés szerint metszett püspöksüveg (*mitra*) szalagjai (*vitta*) a párnán a humerale mellé vannak kiterítve. A püspöksüveg lomboza-tokkal hímzett szövetet ábrázol, sorba szedett kövekkel és gyöngyökkel kirakott szegélylyel, mely a süveg közepét is függélyesen ketté szeli; a mitra alól *camaura* látszik ki, a süveg csúcsát pedig gomb ékesíti. — A főpapi öltönyt a bojtos keztyűk (*chirothecae*) egészítik ki, melyek-hez járulnak méltóságának jelvényeiül jobbában a vert sarkokkal ékes evangeliumos könyv és baljában a püspöki pálcza (*pastorale*) renaissance ízü görbületével és a kapocsról (*Metallzwinge*) lecsüngő suda-riummal.

* Wagner: Diplomatarium Sarosiense 331.

A sírkő felirata (a mennyire a fényképről kibetűzhetem):

(hic · iac)et · Reuerendus · in xpo · pater · dñs · ladislaus · de ·
Syroka · Eps · (Nap)oliet · Suffra gno . . . . . xx (címer)
iii · die · mensis · ianuari · ano · dni · 12(81)

az az Hic · iacet · Reverendus · in Christo · pater dominus · Ladislaus ·
de · Syroka · Episcopus Napolietanus · Suffraganeus (episcopi Agriensis
obiit) vigesima quarta die mensis Januarii Anno Domini 1487.

A címer a püspök jobbján, lába mellé helyezve részben megszakítja a feliratot. A pajzs kora renaissance metszésű; benne ötágú nyílt koronából leeresztett szárnyakkal emelkedő jobbra tekintő sas félteste nő ki.

Nagy Iván szerint* László püspök az egri püspöknek suffraganeusa volt, megemlíti e vörös márvány sírkövét is, címerét azonban nem közli.

Budapest, 1888. november 14.

Dr. Czobor Béla.

FELSŐVIDÉKI MŰEMLÉKEK.

Az idei szünidők Borsod-, Abauj- és Sárosmegye régészeti tekintetben még ösmeretlen építészeti műemlékeinek felvételére használtam fel, és pedig mondhatom sikerrel és örömdetes eredménnyel.

Miután szándékom ezen és az előbbi években gyűjtött számos műemlékek felvételeit — megyék szerint — tudományos Akadémiánk kiadványaiban részletesen, — s a mennyire a költség megengedi — rajzokkal illusztrálva közölni, — jelen alkalommal — mintegy a látottak friss benyomásának hatása alatt, — sietek a felvett műemlékeket legelőbb nagyjából, az azok iránt érdeklődő szaktársaimmal megösmertetni.

Csoma József barátom és szaktársunk — kinek különösen heraldikai tartalmú jeles cikkeivel, Archæologiai Értesítőnk hasábjain gyakran találkozunk — szíves volt engem az abaujmegyei *hernádbüdi* és a már Borsodmegyében fekvő *bodvai még románkori* templomokra figyelmeztetni. — S valóban, az említett barátom társaságában tett régészeti kirándulás eredménye, — tekintve a vidékünkön úgy is nagyon ritkán előforduló románstíliú műemlékeinket — kiváló fontosságúnak nevezhető; — annál is inkább, mert a románstíliú felvidéki basilikáink építészeti typusa jellemzően van különösen a *bodvai* templomnál képviselve.

Bodva mezőváros a hasonló folyó bal partján — Miskolcztól észak felé mintegy egy mérföld távolságban, Borsodmegye keleti

* Magyarország családai, X. köt. 233. lap.

határszélén fekszik. — A város főterén szabadon álló — jelenleg református — templomának az alakja, — félköríves apsisával, félköríves ablaknyílásaival, hegyes sisakú tornyával, de különösen imponáló s valóban monumentális nagy arányaival — rögtön elárulja nagy régiségét.

Tekintve alaprajzát, az áll egy kelet felé félkörívben kiszökő apsisból, továbbá félhenger tövű oszlopokkal ellátott, s négyoldalú hatalmas pillérek által elválasztott, egy *magasabb fő- és két alacsonyabb mellékhajóból*.

Az apsis mind a két oldalán, — a mellékhajók keleti végén, négyoldalú tornyok emelkednek, melyek közt jelenleg csak a déli torony létezik a maga épségében, az északi torony falazata azonban csak a főhajó koronázó párkányzatáig ér. — A boltozott apsist egy hatalmas félkörívű diadalív választja el a gerenda födénnyel bíró fő- és mellékhajóktól. — Az apsis külső felületét falszalagok — lisénák — és díszes gyámkövek — consolék — sorozata díszíti és élénkíti, melyek közt a félköríves nyúlánk és keskeny béletű románstílusú ablakok az apsis megvilágítására szolgálnak.

A templom eredeti félköríves főkapuzata eredetiben a nyugati oldalon lehetett, a jelenlegi kapuzat már csúcsíves s meglehetősen gazdag tagozatú, a templom déli oldalán van. — Igen jellemző ezen románkori basilikára, hogy a mellékhajók félköríves ablakai egyszersmind a főhajó megvilágítására is szolgálnak, valamint azon jelenség is, — mely a felvidéki románstílusú műemlékeinket oly találóan jellemzi, — hogy a déli toronyba vezető lépcsőzet, a templom déli hosszfalában van elhelyezve, mely lépcsőzet megvilágítására, a déli mellékhajóba nyíló, csinos alakítású, egy közép oszlopocskával ellátott, félköríves kettős ablaknyílások — itt biforiumok — szolgálnak.

Ezen románkori templomnak nemcsak a külseje, de minden egyszerűségénél fogva a belseje is valóban monumentális. — Tizenharmadik századbéli okmányaink már említést tesznek a *bodvai apátsági templomról*, — s valóban, tekintve ezen templom alakját és két tornyú elrendezését, de különösen kora románkori stíljét, *ezen templomban egy oly románstílusú basilikát btrunk, melynek építése Árpád-házi királyaink uralkodási korszakának még első századába esik*, — s mely tanúja vala a tatárok beütésének s pusztításainak. — Ezen műemlékünk jelenleg még meglehetősen jó karban van, a faragott kövekből álló erős falazata az elmúlt hét század pusztító hatásának derekasan ellentállott, csak — a mint említém — a déli tornyának felső része — valószínűleg még a tatárpusztítás romboló hatásának esett áldozatul.

Magától értetődik, hogy ezen kiváló régiségű és műbecsű műemlékünköről a legpontosabb rajzokat vettem fel a műemlékek országos bizottsága számára.

A bodvai templom tehát a maga eredetiségében és alakjában még

fenmaradt reánk, mert a XV-dik századból származó részletei, mint az apsis falába vágott csúcsíves ablak, továbbá az említett csúcsíves déli kapuzata, valamint az apsis északi oldalán állott csúcsíves szentség-ház — 129A — 1497-dik évszámmal jelölt gyámköve, a templom román-stilű jellegét és hatását csak elenyésző mértékben alterálja, annál is inkább, mert ezen gótstilű műrészek csak alárendelt jelentőségűek.

Az ez alkalommal megvizsgált és felvett második műemlék a Bodvától nem messze fekvő *vamosi gótstilű — jelenleg szintén református templom — volt.*

Alaprajzának pilygonal alakítású szentélye, osztatlan hajója és csúcsíves ablakai valamint kapuzata már a XV-dik századra utal. — Eredetileg gót boltozattal volt ellátva, jelenleg már csak egyenes fafödénnyel bír; — finomabb műrészei már hiányoznak, csak az orgona karzatának, valószínűleg már a múlt században készült faoszlopai faragása valóban művészi kivitelű.

A harmadik felvett műemlék a már Abaujmegyében a Hernád bal partján egy magaslaton álló *hernád-büdi románstilű — jelenleg református templom — volt.*

Ezen műemlékünk — kis méretei dacára is — monumentális kinézésű és jellegű, mert falazata egészen faragott kövekből épült, ablakai félköríves római korúak. — Alaprajza egyszerű, a kelet felé kiugró félköríves apsis egy egyszerű diadalívezettel közvetlenül közlekedik a hajóval, mely utóbbi úgy mint az apsis is, egyenes gerenda-födénnyel bír. A déli oldalon levő kapuzata még félköríves, de a mint, a még most is észrevehető, alapfalazatokból kivehető, eredetileg e templom egy nyugati oldalon álló négyszögletű toronynyal bírt, mely alatt a már most befalazott nyugati kapuzat vezetett a templom belsejébe. — Fő méretei a következők: a szentély szélessége 3'85 m. a hajó hossza 11'25 m., szélessége pedig 5'06 m. Román stíljéről ítélve a *hernád-büdi templom is még a XIII-dik század elején épülhetett* s mintául szolgálhat a régi románkori kis falusi templomok építésére s alakjára nézve.

A hajó mennyezetén olvasható:

«Emlékezzél meg a te Teremtődről a te ifjuságodnak idejében, míg a veszedelemnek napjai el nem jönnek és míg eljönnek az esztendők, melyekről azt mondjad: nem szeretem ezeket. Préd 19. R. 3. vers.

A szószéken pedig:

TUSAKODJATOK A FUTÁSBAN, HOGY A RODHATATLAN
KORONÁT ELNYERJÉTEK. I. KOR. R. 9. vers 25.
SVMPTIBVS C. D. ALB. NAGY. INDVST. NOB. IOH. SEBŐ
ET AND. LENCSEI. ANNO. 1753.

A Sárosmegyének műrégészeti szempontból eddig még ismeret-

len nyugati részét beutazván, műtörténetünkre nézve nem csekély jelentőségű műemlékeket találtam és vettem fel.

Az Eperjesnél a Szepességbe nyugati irányban vezető országúton haladva, legelőször az egy dombon álló, s az egész vidéket mintegy domináló *szinyei plébánia-templomot* vettem fel.

Polygonal alakítású szentélye, csúcsíves boltozata, szép mérművekkel díszeskedő ablakai és jó kapuzata a XV-dik századra utalnak. Régi középkori belberendezése azonban már hiányzik.

Megemlítésre méltó azonban a Szinyey Merse Bertalan, volt szinyei plébános jelenleg címzetes szobranci prépost és kassai kanonok úr költségén készült új gót főoltár, gótstilű szószék és még két gótstilű mellékoltár, mely stilszerű belberendezés a templom belsejének nem csekély díszére válik.

Nevezetes azonban ezen templom nyugati tornyának renaissance stilű és 1628-dik évben történt renovatio alkalmával készült felső koronázó párkányzata, valamint az oszlopos fülkék felületét díszítő sgraffito ornamentek, melyeknek nem csak kivitele de formai változatossága is mesteri kezekre utal. — A szinyei torony felső részén lévő sgraffitók többnyire növény arabeskeket és motivumokat mutatnak, alapszínük sötétbarna, az ornament maga pedig világosabb barna. — A mi ezen tornyok architektúráját illeti, az azon sajátos renaissance stilben van tartva, mely a XVI-dik században, midőn a szepesi városok — még Zsigmond király által elzálogosítva — Lengyelországhoz tartoztak, s így a Lengyelhonban, nevezetesen Krakóban divó renaissance stil, melyet a felső koronázó párkányzat felett emelkedő rovátkok (Zinnen) és félkörívek által összekötött pilléres colonnádok, valamint a sarokkövek (bossage) képezik és oly annyira jellemzik. Ezen sajátos — s másutt hazánkban elő nem forduló — renaissance stil észlelhető tehát a XVI- és XVII-dik századbeli szepesmegyei templomok tornyain és profán házakon, mely sajátos műirány átcsapott Sárosmegye — Szepesmegyével határos — nyugati részére is.

Igy találjuk például az eperjesi régi házakon, valamint több vidéki várkastélyon — mint a fricsin — és sárosi templomok tornyain ezen jellemző renaissance stilt alkalmazva, melynek kiegészítő részét a — néha kiváló szépségű és stilszerű — sgraffito díszítési modor képezi.

A szinyei torony sgraffitos galleriája alatt e következő felirat olvasható:

ANNO. 1628.

CHRISTOPHORVS ZINIEY IVVAVIT OPEM FERENDO
MERZEI DV PATRI. SORSV. ODIRE VICES.
QVANDO OPVS EXTRVCTVM FVNDAMINE TOTO
LADISLAVS DE ZINIE NOMEN DECVS. FVIT.

Ezen felirat alatt — mely már nehezen olvasható — a toronyablak mind a két oldalán körfémerekbe (medaillonokba) foglalt címerek vehetők észre sgraffito modorban kidolgozva, — a jobb oldalon a Szinyey-család — hármás dombon lévő koronán álló s kezeiben egy halat tartó szárnyas angyalt ábrázoló címereképet mutat. — Ellenben a bal oldalon lévő címerekép már egészen kivehetetlen.

A templom szentélye alatt létezik a Szinyey-család sírboltja, melynek egyik lapján olvasható:

HIC IACET GEN. D. NICOLAVS MERSE DE SZINYE

QVI OBIIT DIE 9. 7. BRIS ANNO. 1645. AETATIS 43.

A torony négy sarka faragott köveket utánzó sgraffito díszítménnyel van szegélyezve. — Ezen templom tehát gót stílú s a XV-dik század második feléből való, tornya mostani alakját az 1628-dik évben történt renovációnál nyerte.

Nunc venio ad fortissimum virum, t. i. a *fricsi várkastély* leírásához, mely profán célú építmény, díszes renaissance stílú homlokzata, de különösen a 71 allegorikus és történeti alakot ábrázoló művészies kivitelű sgraffitói által *hazánkban a maga nemében unicum*, s magában érdemelne meg egy külön monographiát. — Az egy emeletes várkastély — mely jelenleg báró Ghillányi Imre tulajdona — egy park közepén áll, alaprajza egy hosszúkás négyszög; déli — legdíszesebb — homlokzatát két négyoldalú, kiugró torony szegélyezi; felső koronázó párkányzatát renaissance alakítású rovátkok foglalják el; a merészen kiugró s egy simából álló párkányzata alatt lévő félköríves és pilléres fölkék hosszú sorozata egy felette *díszes galleriát* képez, melynek nemcsak a fölkék háttére (fondja) *jélvies s embernagyságú alakokkal van díszítve*, de a pillérek és az ívezetek is a legváltozatosabb sgraffito decoratiót mutatják.

A sgraffitók alakjainak körrajzai (conturjai) a friss vakolatba vannak karczolva; a háttér sötét, az alak pedig világosabb barna színű. A rovátkok és pillérek mind más meg más, szebbnél szebb motivumokat, akanthus-leveleket, gyümölcsfüzéreket, futó állatokat, szarvasokat, repülő papagályokat s egyéb madarakat mutatnak; a fölkéket elválasztó pillérek hasonlóképen változatos arabeszkekkel díszeskednek. Látszik, hogy e sgraffitók mestere — kinek neve szerencsésen reánk maradt — a mennyire lehetett, kerülte az unalmas egyformaságot, mindazonáltal a motivumok ezen sokfélesége sehol sem zavarja az összhatást.

A mi pedig az alakokat illeti, azok részint allegorikus jelentőségűek, részint pedig a történelemből vett híres császárok, királyok, vezérek, országok s világrészeket személyesítenek s ábrázolnak; sőt magyar királyaink, vezéreink sorából vett néhány alak akkori díszes costümben van itt ábrázolva, mely utóbbiak közt legérdekesebb Hunyady János,

Mátyás királyunk és egy lovas kurucz alakja. Messze vezetne itt mind e 71 alakot rajzban és szóban közölni, azok ismertetése egy díszes monographiát képezhetne, azért itt egyelőre csak az alakok feliratát közlöm. — A déli homlokzat alakjai:

FIDES, SPES, CHARITAS, IVSTITIA, Patiencia, Prudencia, Fortitudo, Temperantia, Tar, Assiria, Grecia, Persia, Roma, Julius Cæsar, Agustus, Titus, Caligula, Claudius, Nero, Galba, Salustius, Alexander Magnus, Otho, Vitellius, Vespasianus, Titus, Flavius, Domitianus, Trajanus, Philippus Maced., Darius, Cyrus, Jugurtha, *Hunyades*, Amuret, *Ladislaus*, *R. M. Rex Mathias*, Rex David, Jonathan, Rex Salamon. A keleti oldalon *négy magyar főúr díszruhában, két kurucz lovas* csákánynyal hadakozva, Hipolita Thesei, név nélküli, Eutherpia, Candia, Aeneas, Paris, Medea, Dido, Jason, Helena, Leon, Eva, Sapho, Germanus, Geometria, Venus.

Az északi oldalon nincsenek alakos sgraffitók. Végre a nyugati oldalon:

Herodias, Lucrecia, Hester, Helena, Virgilius.

Ezen sgraffitókön kívül a homlokzat középső része is díszítve van; itt két kettős farkú oroszlán által tartott babérlevelű koszorúban látjuk a Berthóty-család czímerét, melynek mezején egy koronán álló, balra néző sas vehető ki. A czímer feletti 1630-dik évszám és V. B. betűk Valentinus Berthóty vagyis Berthóty Bálint nevére vonatkoznak, ki 1630-dik évben építő ura volt e kastélynak. — Ezen czímeres sgraffito mindkét oldalán a következőket olvashatni:

VNICA · DIVITIAS · DOMINI · BENEDICTIO · DONAT.

SIS · PIVS · ET · VICTVS · COPIA · LARGA · FLVET.

Ezen felirat és az említett czímer mintegy a várkastély frizét képezi, mely utóbbi felső és alsó szélein gyémánt mustrájú facettákkal és félköríves díszítményekkel van szegélyezve.

Legérdekesebb azonban itt azon, másutt csak ritkán előforduló körülmény, hogy e várkastély építőjének és a jeles sgraffitók mesterének a neve is még fentartatott az utókor számára; ugyanis a déli homlokzat felső emeletén, mindjárt a félköríves díszítmény alatt egy renaissance-stilű s díszes szegélyű pajzsos olvasható:

MICHAEL · SORGER · AEDIFICAVIT · 1630.

S valóban nemcsak a kastély ura, Berthóty Bálint, de a várkastély építő-mestere, Sorger Mihály is, nem emelhetett volna magának ennél szebb és maradandóbb emléket. — Ily renaissance-stilű sgraffitók az eperjesi házakon is előfordulnak, s tekintve, hogy azok stilje feltűnően hasonlít a fricsiekhez, biztosan állítható, hogy nemcsak az eperjesi, de a színyei sgraffitók is Sorger Mihály műveinek tekinthetők. — Ime műtörténetünk egy fontos adattal ismét gyarapodott!

E kastély felső emeletének nagyobb részét egy — eredetileg gerendázatos mennyezetű — nagy terem foglalja el, hol a zenekarzat, festett tánczó alakokkal, még látható. Az ajtók festése is stilszerű s mintegy utánozza az akkori időben divott — de drágább kivitelű — intarsiákat. A kastély felső párkányzata alatt levő lőrészek és ablakok a kastély védelmére használtattak, mely lőrészek a kastélynak várszerű jelleget kölcsönöznek. — A várkastély földszinti helyiségei, újabb időben stilszerűen restaurálva, jelenleg a kastély említett ura és családjának lakásul szolgálnak.

A *fricsi várkastélyban* tehát bírunk egy oly nevezetes renaissance-stilű műemléket, mely nem csak díszes homlokzata, beosztása, de különösen sgraffitóinak szépsége és czélszerűsége által a XVII-diik század profán építészetének mintaképéül vehető, s ezen század építészeti modorát díszes példányban tünteti fel.

*

Csoma József barátom által tudomásomra jutván, hogy Sirokán egy felette érdekes alakos síremlék létezik, Fricsről a szomszédos *Sirokára* rándultam, hol a már későbbben renovált s eredeti alakjából meglehetősen kivetköztetett plébánia-templom mellett egy fülkében befalazva találtam — nem csekély örömömre — a keresett síremléket, mely művészi kivitelére nézve valódi mesterműnek nevezhető.

Miután említett barátom és szaktársam rövid idő múlva e szaklap hasábjain közölni fogja ezen érdekes síremlék nem csak részletes leírását, de fénykép utáni hű rajzát is, azért ez alkalommal csak röviden említem meg, hogy ezen — vörös márványból készült — sírkő *Sirokay László cztmzetes püspök* emlékének van szentelve. — Az alak infulával s casulában van ábrázolva, jobbában egy csattos könyvet tart, míg baljával egy díszes renaissance-stilű püspöki botra támaszkodik. A vánkos infula casula a legszebb olasz renaissance-stilű díszítményekkel ékeskedik. A már megrongált körirata — a mennyre még kivehető — a következő:

(hic) iaref · Reverendus · in x · pater · dns · Iadislaus · de ·

Syroka · Ep · .... olien · suffraganeus · ... f · xi ·

in · die · mensis · ianuarii · anno domini ·

19. (80.)

Tekintve ezen nevezetes műemlék határozott olasz-renaissance jellegű ornamentatióját, nagyon valószínű, hogy itt egy Mátyás királyunk által behívott olasz mester művével van dolgunk. — Az alak alsó sarkán egy tárcsa alakú pajzs mezején egy koronán álló, jobbra néző koronás sas vehető ki, s bizonyságul szolgál, hogy miután a Berthóty, Hedry és Sirokayak ugyan ily alakítású czímerrel bírnak — ezen három család egy törzsből vevé eredetét.

A *szinye-lipóczi* templom — bár több és stilszerűtlen ujításon

ment keresztül — még XV-dik századból származik. Az egykor sokszögű apsisa későbbben kerek szentélylyel váltatott fel. — Torna hasonlóképen rovátkos s renaissance-stilű sgraffitókkal díszeskedik, mely újítás a következő felirat szerint:

ISTA · TVRRIS · ALTIOR · ET · SVBLIMIOR ·

ERRECTA · EST · ANNO · DNI · 1645.

1645-dik évben történt. — Van e templom sekrestyájében egy érdekes régi kehely, mely nem csak régi alakjánál, — a cuppája még tölcsér alakú lévén, — hanem a mester megnevezése által is nevezetes. — Nodusa és lábazata gótstilű, cuppáján lévő s bevéssett szalagon olvasható:

+ nicolaus + skop. + calice + salufai +.

mely felirat szerint egy bizonyos Skop Miklós ötvösmester készíté e kelyhet, és pedig a kehely stiljéről ítélve, még a XIV-dik század második felében.

A *mochnyai templom* sokszögű szentélyével, mely még csúcsíves boltozattal bír, még a XV-dik századból való. — Rovátkos torna szép architecturájával hasonlít szintén a többi renaissance-stilű tornyokhoz; — fülkéi azonban minden díszítmény nélküliek, bár föltehető, hogy az eredeti itt létezett sgraffitók újabb időben bemeszeltettek.

A *töltsiéri plébánia-templom* szentélyének kövezetében létezik még egy síremlék, mely különösen heraldikai tekintetben némi érdekkal bír, a mennyiben azon egy már kihalt, Vas de Gyalú-család három agyaras címerével találkozunk, mely címerkép tudvalevőleg a Báthory-családé is. — A másik címerpajzson látjuk a Kappyak daruját. — A már nagyon kopott felirat — a mennyire még olvasható e következő:

SEPVLTURA · GENEROSI · DOMINI · IOANNIS · KAPI · DE ·

EADEM · — HIC IACET CVM CHARISSIMA CONIUGE SVA

HELENA VAS DE GIALV · AC SVAVISSIMVS · · LIBERIS ·

FRANCISCO · IOANNE AC SAARA · GENEROSVS · DOMINVS

IOANNES DE KAPI · VIR PIVS ET CATHOLICVS · BONVS · ·

.....

Az *alsó-sebesi várkastély* gróf Haller-család által a múlt század végén épült. — Stilje francia renaissance. Különösen művészi kivitelű és festői hatású a fő kapuzata, felső gallériával és a csigalépcső tornyocskájával.

A várkastély jelenleg gróf Wengerszky tulajdona, s csak magtárul használtatik. A körfala négy sarkát nyolczoldalú bástyák képezik, melyek e kastélynak várszerű jelleget kölcsönöznek. — Részletei mint portáléi, kandallói, ablakai kőből faragottak, s nem annyira régészeti mint inkább műtörténeti fontossággal bírnak.

Kassa, 1888 szeptember hóban.

Myskovszky Viktor.

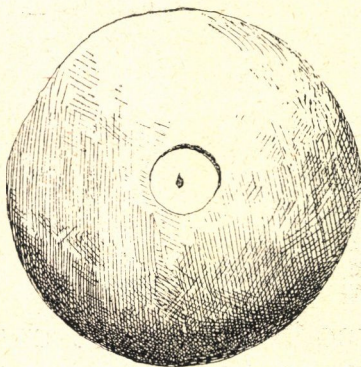
LEVELEZÉS.

I. TÉGLÁS GÁBOR KÖBÜZOGÁNYOKRÓL AZ ERDÉLYI MEDENCZE TERÜLETÉN. Azon kiváló érdeknél fogva, melylyel a budapesti országos kiállítás alkalmával rendezett régészeti gyűlés a köbüzogányoknak ott szóba jött kérdése iránt viseltetett: nyári utazásim közben Téglás István öcsémmel kiváló figyelmet fordítánk ezekre s legyen szabad egy kis collectiót bemutatnom.

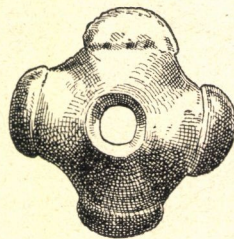
I. Csáklya, Alsófehérmegye. A csáklyai őstelep gazdag leletei közül kiváló figyelmet érdemel három köbüzogány, melyeket rajzban is bemutatok. 1. Az első lencsealakú; anyaga quarczit, felülete szépen ki van csiszolva, közepén gondosan át van lyukasztva. Alakja az orsó-gyűrűkre emlékeztet. Legszokottabb forma. Ugyanilyen alakút csakhogy jóval kisebbet rézből is szolgáltatott Csáklya. 2. Csillagos buzogány mészanyagból, mely kőzet a telep helyén található. E szerint helyi készítmény. Sugarai oldalt le vannak kerekítve, de fejük lapos és nem gömbös mint a következőnél. Átmérője 5.5 cm. Közepén nyéllyukat visel; felülete gondosan le van csiszolva. 3. Csillagos buzogány syenitből. A sugarak feje gömbded. Az egész gondos szép munka s családásig hasonlít a Kaukazusból *Kubanról* a bécsi anthropologiai társulat által megvásárlott gyűjtemény serpentin buzogányához. Átmérője 6 cm. Egészen hasonlót gyűjtött szentkatolnai Bakk Endre vizaknai róm. kath. plébánus és történetíró a Vizaknát áthatító Viza medréből, melyet Reiner Zsigmond rajzban is bemutatott már.* II. Nyárad-Gálfalva, Maros-Tordamegye. 4. A közép Nyárad mellékének eme helységét egy nagy bronzlelet érdemesíti a régészeti írók figyelmére. Kovács Ferencz marosvásárhelyi apátplébánus és buzgó régész gyűjteményében több bronz- és réztárgy mellett egy szépen csiszolt nyéllyukkal bíró buzogányt is láttam. E buzogány alakra, nagyságra és kidolgozásra szakasztott párja a csáklyai 3. számú és vizaknai példányoknak. A magyarországi régészek 1885-iki budapesti gyűlésén Kovács F. úr e buzogány említésbe

* Archæologiai Értesítő 1887. évf. 157—9, vizaknai leletek.

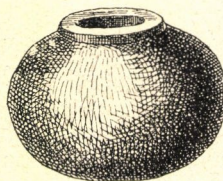

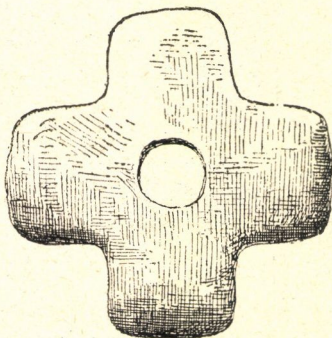
A csáklyai őstelepről.

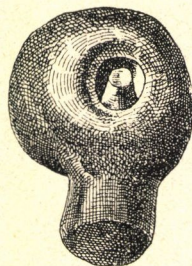
Nyárád Gálfalváról.

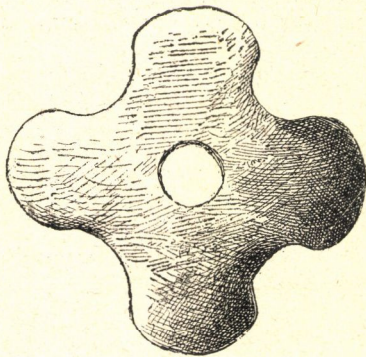
Gyertyámosról.

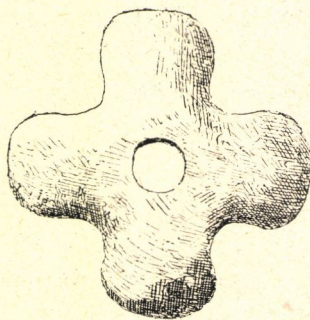
A csáklyai őstelepről.

Magyar-Berettyéről.

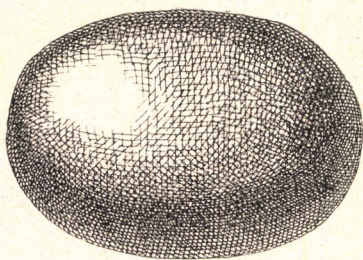
A csáklyai őstelepről.

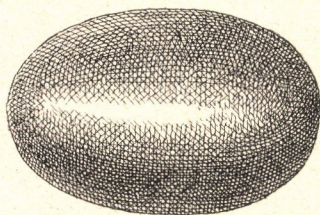
Meleg-Földváról
(Szolnok-Dobokam.).

ŐSKORI KŐBUZOGÁNYOK AZ ERDÉLYI MEDENCZE TERÜLETÉRŐL.

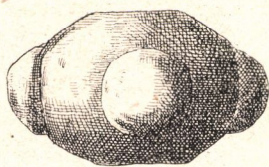

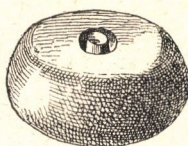
Reáról (Hunyadm.).

Dálnokról.

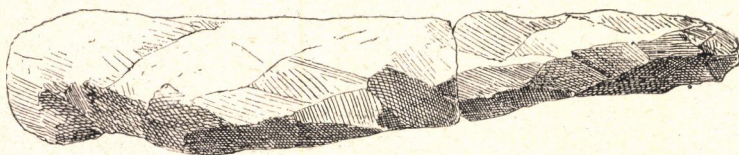
Meleg-Földvállról.

Reáról (Hunyadm.).

Meleg-Földvállról.

Meleg-Földvállról.

Meleg-Földvállról.

ŐSKORI KÖBUZOGÁNYOK AZ ERDÉLYI MEDENCZE TERÜLETÉRŐL.

hozatalával nagy figyelmet keltett volt. III. Rea, Hunyadmegye (Hátszegvidék). 5. Buda Ádám ismert ornithologusunk reai kertjét rigoliroztatva, egy szépen csiszolt egészen gömbded buzogányra akadt. A dioritból készült és 15 cm. kerületű tárgy annyival érdekesebb, mert az átlukasztás módszerét is illusztrálja, miután egykori tulajdonosa alig kezdé meg a nyéllyuk fúrását, abba is hagyá azt. De az 5 mm. átmérőjű nyéllyuk rövid csapocskája (nucleus) azért világosan észrevehető. 6. Ugyancsak Reán találtak egy alma nagyságban a legnagyobb szabattossággal kialakított quarczgömböt. Szépen lecsiszolt felületén az átfúrásig nem jutottak. E két példányt azért is fel kívántam említeni, mert a gömbölyű kőtárgyakat legtöbbször parittyának minősítik, holott a reai példány tanúsága szerint: azok egy része buzogányul vala szánva s vagy nyéllyukba helyezett nyéllal, vagy nyélre erősítés útján, használtatott. Megkívánom még jegyezni, miszerint Hátszegvidék kőkori emlékekben felette szegény s a legszorgosabb nyomozásaim daczára, idáig csupán Brina, Valye Reu, Felső-Szálláspatak Ponor-Ohábáról említhetnek fel jellemző kőszerszámokat.* IV. Magyar-Bretteye, Hunyadmegye. 7. Az Alsó-Sztrigyvölgy eme helységénél Buda Károly szolgabíró fürdés közben találta ezt a sajátságos alakú félig kész, de azért világosan meghatározható buzogányt. Nyéllyuka félbe maradt és teljes átmérője 7 mm. Nucleusa 2 mm. vastag. Átmérője 22 cm. Figyelmet érdemel a csapos rész, melyet valamely éles eszközzel mindkét oldalon beróttak, de teljesen még el nem távolítottak. A készítés technikájára épen ezért igen becses adalék, mert tisztán mutatja az eljárás mikéntjét. Buda Ádám reai gyűjteményében van. V. Gyertyámos, Alsófejérmegye. 8. A N.-Enyedről Toroczónak vezető völgyoszoros keleti nyílásánál fekszik *Gyertyámos* (oláhul Valisora) helység, melynek környékén Herepey Károly eredményes ásatásokat rendezett. Az idevaló barlangok egyikében 1881 nyarán én is megkísértém szerencsémét s egy ritka szép díszítésű edényrészlethez jutottam, melynek tovább folytatását utóbb Herepey Károly ásta ki. E nevezetes lelőhelyről Reiner Zsigmond gyulafehérvári gyűjteményében egy szépen legömbölyített buzogányt láttam, mely csak abban tér el a reai és alább bemutatandó dálnoki példánytól, hogy a lehető legszabatosabban alakított és szép párkánynyal ellátott nyéllyukat visel. A nyéllyuk azonban nem fúrja teljesen át s csak 2 cm.-nyire hatol bele. Kerülete 23 cm. VI. Dálnok, Háromszékmegye. 9. A reai gömbded buzogány párját Seps-Szentgyörgyön a székel Mikó-tanoda gyűjteményében láttam, hova azt Bartha László odavaló birtokostól dr. Szász István polgári iskolai igazgató egy hatalmas kőfejszével együtt szerezte. Mindkettő anyaga andesit. A mesterséges lekerekítés és csiszolás e

* Az erdélyi medencze őstörténelméhez Téglás Gábor Kolozsvár 1887. 18—19. lapjain.

buzogánynál ép oly szembetűnő, mint a reainál s teljesen ki van zárva az a feltevés, mintha a vizáradat hömpölyögtette volna kerekre. VII. Meleg-Földvár (Szolnok-Dobokamegye). 10. Pataky Victor tagosító mérnök Kolozsváron hivatalos utazásai közben szép kis gyűjteményt hordott össze kolozsvári lakására. Præhistoricus tárgyaiból különös figyelmet érdemel a 10. és 11. rajzon szemlélhető csillagos buzogány, melyet egy katlansírnak üllő helyzetben talált csontváza mellől három meglepőleg hosszú s füstquarczból hantolt késpengével ástak ki. A csillagos buzogány sugarai gömbded fejűek, miként a 3-ik csáklyai, a nyárádgálfalvi és vizaknai példányok, s ezt a 12. rajz külön is illusztrálja. A kőkéspengék elsejének hossza 15.5 cm.; talpán 2 cm. széles, de végén kihegyesedik. Utolsó harmadában eltörött (12. rajz). A második 15 cm. hosszú és szintén eltört (13. r.). Végén tompa. A harmadik 13 cm. hosszú egészen ki van hegyezve (14. rajz). Minthogy éppen kőszegény vidékről származnak, hova nagy távolságból kelle szállítani a buzogány gránitját s a késpengék füstquarczát, azért az egész leletet be kívánom mutatni. VIII. Vizakna. A csoportosítás teljessége kedvéért ide veszem az innen Bakk Endre plébáncs által gyűjtött s Reiner Zsigmond részéről az Arch. Ért. 1887. évfolyamában bemutatott szép buzogányt.

Végül megjegyzem: hogy a csillagos buzogányok nagysági méretei annyira megegyeznek: hogy alig 5 mm. eltérés mutatkozik ezeknél, úgy hogy a forma és megmunkáltatás teljes azonossága erre a véleményre indítanak: hogy itt is, mint a kézi őrlőköveknel a nagy termelés, valamely vidék irányadó tevékenysége volna feltételezendő. Ez a vidék első sorban a Hidegszamos gránit vidéke lehet és csak másodszorban gondolhatunk a déli Kárpátok hatalmas kristályos palavonalára.

Déva, 1888. szeptember.

Téglás Gábor.

II. B. MEDNYÁNSZKY DÉNES ŐSKORI TELEPEKRŐL A VÁGMENTÉN. Múlt évi tudósításom* következtében joggal lenne követelhető, hogy az ott kijelölt helyiségeket meglátogattam és felkutattam volna, behatóbban tájékozó jelentés előterjesztése végett. Sajnálatomra vajmi hiányos mérvben lehetett eljárnom e vonzó feladatomban, melynek jóval nagyobb része jövőre kedvezőbb alkalmakra elmaradt, és így jelentésem helyiségi terjedelem és anyagi tartalom tekintetében csekélyre leszorult.

Csejthe vár. A vár le van írva s rajzban leltárilag fel van véve, de legújabb ideig elkerülte volt a figyelmet úgy közvetlen mint távolabb környezetében azon számosabb nyoma és maradványa őskori emberi tartózkodásnak, mely hozzávéve néhány töredékes helyi néphagyomány-adatot mindössze valószínűvé tesz az: egyrészt hogy a mai várrom egy azt megelőző őskori telep helyén épült,

* Arch. Ért. 1887. októberi füzet, 352. l.

másrészt hogy a mai kis mezőváros jelen helyén csak újabban alakult meg, emlékezetet meghaladó hajdani ősidőben pedig, mint a lakosok állítják, az eredeti régi helység a védtemplom és síri kastélyok magaslata alatt kinyomuló patak mentében az itt nyíló szűk völgy torkolatán és abba befelé nyulva állott volna. A vár egy hosszúkás dombgerincznek csak kevésbé emelkedett sziklás végfokán épült, védve meredek, részben köves, lejték által, az egyetlen oldalon, hol ilyen hiányzik, a dombgerincz irányában, mely tehát természet szerint mutatta a felvezető utat és a kapubejárás helyét, mesterséges erődítés történt sziklamunkával, mely egy jókora széles elég mély hornyolatot eredményezett sánczárók minőségben és vonóhid alkalmazását engedte. Ezen a várral összefüggő dombgerincz keskeny fensíkja mainap kövecses és többhelyütt különösen a vár közelében fel van túrva kövecs-szedési gödrökkel, az ötvenes évekből, midőn kísérlet történt a városból fel, és a vár alatti szoroson átvezető utat kiépíteni. Ezen kövecsturkálás semmi felfedezésre nem vezetett. Ellenben az egész hosszú oldalajt le a völgy aljáig majdnem mindenütt be van hintve őscserép-töredékekkel, melyeknek két felülete majd világosabb majd sötétebb színt mutat, belső tömege azonban majdnem kivétel nélkül a törésen durva sötét szemcsés gyurmány olykor borsónyi nagyságú fehér, szögletes behintett kődarabkákkal. Látni a darabokból, letört fülek bütykeiből, karimarészekből, hogy felette nagyméretű vaskos edények is lehettek közöttök. E tájban néhány próbagödröt ásattam, a televény alatt két helyen mutatkozott hamuréteg, széndarabok, fazékalja-részek, és barnult állatcsontok. Tovább a domb mentén, a vártól tán két puska lövésnyire van egy szabálytalan kis lapos terület, mintegy lépcsőfok, hol vezetők (pedig competens, mert a helybeli sírásó volt) állítá, hogy monda szerint itt temetkező hely lett volna — természetesen mohón ásattam, de minden siker nélkül, mert a talaj, 2—3 helyen megütve, azonnal kövecsesnek jelentkezett, úgy hogy ásásra nem alkalmas, sőt ezért nem is igen gyaníttatja itten sírok létezését. Innét még távolabb azonban, és a dombmagaslat túloldalán állítólag kevés év előtt valamely földmunka közben egy valóságos sír s benne egy teljes emberi csontváz találtatott volna. Nyugot felé, tán 1—1½ kilom. légtávban és a várbeli csoporttól elválasztva még két közbeeső völgymélyedés által, van egy dombnyúlvány, nagyobbára megművelt felülettel, melynek alján kis patak ered, ennek medre melletti földoldalon mult évben találtatott egy hamvveder, fedő lapjával együtt, bár nem egészen ép állapotban, de elég teljesen, hogy ragasszal nagyobbbrészt összeállítani lehetett. Leírás szerint a hely, patak oldalán, egészen hasonló lehet ahhoz, melyet néhány év előtt Kubinyi Miklós sikeresen felfedett Felső- és Alsó-Kubin közt, s akkor épen az ásás kezdetén magam is láttam.

Mindössze tehát nem sok anyagi eredmény, de elég nyom és mutatóvagy azon következtetésre, hogy itt nagyobb kiterjedésben a kőépítkezés előtti őskorban állandó emberi telep létezett, mert első pár órányi kísérlettel habár nem sikerült megtalálni az állított temetőhelyet, annak valahol ama tájon mégis kell léteznie: minthogy a várdomb alatt a völgy mélyében tovavezető út szélén a légköri elemek által fehérített csontok — leginkább bordák — találkoznak elszórva a felszínen, melyek kétségenkívül nyughelyeikből kivájva, idővel hó és eső által lesepertettek oda legmélyebbre, honnét a súlyerő tovább nem mozgatta.

Nemes-Podhragy. Tudvalevő, hogy pod-hradj = vár-alját jelent. Minthogy ily elnevezés nem keletkezhetett indító okának létezése nélkül, helyrajzi kutatás szempontjából mindig figyelembe veendő oly helynév, melyben a «hrad» szó mint alapképző mutatkozik, mert kiindulási fogalma az elzárás, bekerítés (ἔρκος, Hürde, stb.), tehát megvédés, a mi eredettől kezdve a «vár»-nak vagy erődnek feladata s célja volt. Azért némely oly helyen is, hol mainap várnak romja vagy adatolható nyoma nincs, maga az ily név elegendő jelenség, hogy annak vonatkozását vagy származását keressük; minek egyik szembeötlő példája az előlnevezett trencsénmegyei faluhelység. Bohuszlavicz vágvölgyi vasutállomásnál a Vág felé nyílik ÉNy—DK irányban egy hosszabb harántvölgye a kiskárpáti határhegyláncznak, melynek patak által jelzett talpszintjén helységek fekszenek, harmadika Nemes-Podhragy, hajdan a beczkói váruodalom tartozéka, s mint ilyen Stibor birtoka, de általa már 1396. Semphthén kelt okmányon pro Jakussio de Nassilow castellano suo in Bolondócz eladományozva. A völgy két oldalát hajdan folytonosságban borító szálas lomberdőnek dísz, haszna s védelme, fájdalom, elpusztult, rossz művelés vagy irtó legelés még maiglan is terjeszkedik, a magasabb vagy kövesebb kúpokon birka és kecske gondoskodik, hogy csak bokros cserje tengjen, csenevész hajtással. Sem frott kútfő, sem szóhagyomány soha nem adott hírt valamely épített várról e tájon, de fennmaradtak a nagyszerű sánczozási műveletek nyomai, és a helyrajzi elnevezések «bástya», «várhegy», «hamvasztó», melyek manapig fenntartják az itt tanyázó és harczoló embercsoport életének, majd temetkezésének emlékezetét. Valóban meglepő e táborhelynek látogatása, mert nagy kiterjedése és egész erődítési rendszerre kifejlett kombinációja több uraló védponttal s nagyszerű sánczmunkálatokkal arra mutatnak, hogy itt nem valamely csekély vándorcsapat tartotta egyszerű tanyáját, hanem egy sok harczost számláló tetemes nép alakította e magaslatokon táborát hosszabb időre, nem sajnálván sokféle munkát annak tartós biztosítására. A völgy főirányának bal (déli) oldalán nagyobbára meredek lejtkekkel emelkednek kúpos magaslatok, melyek befelé terjedelmesb hegyháti fensíkká tömörülnek, s ennek partjától túloldalon (DNy) ereszkednek a lejtkek a szomszéd párhuzamos harántvölgybe, melynek aljában ama tájon Morva-Lieszkó helység fekszik azon összekötő országúton, mely a Vágtól a Sztrány hegyhágón át Morvaországba vezet. — A podhragyi völgy felé álló kúpokon és közöttök még láthatók erődítési munkálatok: a nyeregben az átjárást védő, nem nagy átmérőjű, de tetemes gyűrűsáncz bejáró résszel; egy nyíllövésnyire tőle valamely beomlott mélyedés, a nép állítása szerint hajdankori kút (?) Ezen előrstől jobbra-balra a kúpok egy kisebb része a kemény meredekség által elég biztosnak tartathatott, körületeknek azonban nagyobb, tán háromnegyed részén övezvék szintesre egyengetett lépcsőfokok által, egymás felett három emeletgyűrűben, még mintegy 2—3 méter vízszintes szélességű profilban. Voltak-e e lépcsőgyűrűkön holmi faerődítések? sem a felszínen sem annak csekély felkarczolásából többé fel nem ismerhetni, valószínűleg tűz által elpusztultak, mert legtöbb helyen a talaj tűz nyomait mutatja. Az első kúpnak mai neve Martyákova Szkala (= szikla, mert legfelső kis része csakugyan sziklás). Érdekes, hogy ennek lejtjén, a nyeregbeli gyűrűsáncztól felfelé, a lépcsőfokok területén nagyszámú nyílhegy találtatott, valamennyi csúcsaikkal

hegy irányában felfelé fekvő a földben, jelöl, hogy az alulról támadóknak a védőkre fellőtt nyílzáporának maradványai. A nyílhegyek vasból vannak szokott formában 3—4-élű dudorodott csúccsal, szigony nélkül. Ezen Martyákova Szkalán némely egyéb, de már újabb korbeli vastárgyak is találtak (egy csavareszköz, egy kulcs stb.). Tovább befelé egy szélesebb, hasonlóan különvált kúp mainap «bástya» nevet visel. Ezen is, mint az előbbin, még észlelhető a három egymásfeletti lépcsőfok, és rajtok, de még inkább az egész legfelső részen, mindenütt tűznek nyomai, égett föld úgy a szabad felszínen mint azon át a kövecses talajba hatva. Állítólag itt is némely vastárgy találtak. Ezen előretolt, már magukban is jelentékeny mintegy kül-erődöktől beljebb az említett hegyháti fensíkon terjeszkedik a telepnek zöme, a körülsánczolt táborozási hely, mely nagyjában hosszudad négyzetet képvisel, roppant földhányásokkal körülövezve. A hegyhát téralkata ügyesen lett felhasználva, sőt belseje valószínűleg egyengetve az elhelyezkedésre, melynek homloka, a négyzet keskeny oldala, fent a hegy párkányát követi, egyik sarkában bejáró réssel. Derékszögben két végétől párhuzamosan ereszkedik a két hossz-szárnýtöltés, 4—5 sőt a bejáróknál még több méternyi magasságban. E töltések néhány egymástól távolosó helyen ásóval megpróbáltattak, meggyőződésül, hogy ez csakugyan mindenütt feltöltött, felhordott föld, a körülfogott tér oltalmára az ereszkedő lejték felé. A keskeny átmérő legalább harmadfél-száz lépésre tehető, a hosszúság a természetes lejt gyenge esése következtében két táblára tagozva, mely egymástól el volt választva, vajjon sáncz? vagy csupán terrasse-párkány által? többé nem láthatni, mert a profil szántás miatt elenyészett. — A második alsóbb tábla éjszaki hosszoldalába be van foglalva egy természetes hosszudad dombemelkedés, melynek nem csupán oldalai vannak megművelve és sánczolva, de felső háta láthatólag laposra színtezve, hozzá felkanyarodó külön út az ugyanott levő mélyen bevágott bejáróktól. — A második tábla alsó keskeny oldala harántsánczczal van zárva, s így kiegészítve még ma is áll szemünk előtt az erődített táborhely vagy pogányvár, több érdekes sánczmű-részlettel, melyek vázolása azonban messze vezetne. Megemlítené ellenben, hogy mindenütt tűzhelyek nyomai láthatók, hogy töménytelen mennyiség a mindenütt elszórt legkülönbözőbb őscserép, végül pedig hogy ezen Hradiska területen kizárólag bronz-tárgyak találtak, vas eddigelő elő nem fordult. Továbbá néhány szűkebben határolt helyen sok apró salak mutatkozik, rendkívül könnyű és likacsos, de színe és éles érdessége fémsalakra vall. A mi a leleteket illeti, melyek ezen őskori telepből előkerültek: azoknak értelmesen összeállított szemelvényei láthatók helyben, részint a tudós ev. hitszónoknál, részint általa a népiskola szerény tanszerei közé elhelyezve oly célból, hogy a tanuló gyermekeknek megmagyaráztattván, figyelmök ébresztessék ily tárgyak iránt akkép, miszerint ha ilyesmit találnak, bizonyos kis jutalom mellett beszolgáltatassák. A tudós lelkész úr szakjára nézve ugyan nem régész, hanem jeles és irodalmilag külföldön is ösmeretes fűvész, de mint tudományos férfi állomásának régészeti érdekességeit is méltatja, névszerint bő anyagot gyűjtött helybeli mythologiai népmese, babona, bűvszerek, kincsörző szellemek, szokások s efféle őshagyományok felől. A gyűjtött tárgyak mintegy mutatóanyag-összetételét képviselnek, néhány válogatott példányban ismertetve mindazon holmifélét, mi ama területen talál-

kozik. Fájdalom minden igyekezet és ígért díjazás dacára mindekkoráig nem sikerült valamely teljesebb edényt szerezni, de vannak többnemű szép cserépdarabok bútýkökkel és karczdiszítványokkal, egy gyönyörű, rendkívül ép selyemfényű vékony ék alakú serpentinbalta, tojásdad nyéllyukkal, melynek fúrása bársonylágy tapintatu, továbbá sodronygyűrűk, és mint legnagyobb darab egy edényfödő kerekű bronzlemez, közepén karikácskával felemelésére. Azonfelül nagyobb számu különféle nyílhegyek vasból, csupán a Martyákova Szkaláról, többnyire hasonlók egymáshoz. Magam is oly szerencsés voltam sétámban a tudós lelkésztől kísérve a Hradiskán három bronztárgy zsákmányában részesülni: egy körülbelül 6 cmnyi tű kettősen hornyolt fejecskével, egy finom metszőeszköznek éles hegye, vagy $1\frac{1}{2}$ cm. hosszú, és egy finoman dolgozott cseppforma függő fűzőlyukacskával, mely valami ruházati vagy szerszámdiszítésnek része lehetett. A Hradiska táborhely tulsó lejtjén, már Morva-Lieszkó határában, egy dűlőnek maiglan megmaradt neve: Popelnica = hamvasztó, mit halottégetési és hajdani temetkezőhelynek állítanak, sőt helyi népszólam egy reménytelenül haldokló betegről: Ezen már nem segíthetni, ez csak a «Popelnicára» való. Távolabb levén, oda nem terjeszthettem kutató szemlémet ezúttal. A táborhely magaslatáról mutattatik a podhragyi völgy túloldalán egy ÉK-felé irányuló nyereghorpadás, melyet a lakosok «Óriások útjának» hívnak, mert szerintők hajdan, midőn az «óriások» Hradiskán laktak, ők arra szoktak volt közlekedni át.

Chocholna-Podhragya, mely elnevezés ismét várhelyre utal. A mai Chocholna helység a vágújhely-trencsényi országút mentén fekszik, helyismerő szomszéd birtokostól merített értesítés szerint az egész területen semmi nyoma váromnak. Minthogy a néphagyomány összeköttetésbe hozza a nemespodhragyi östeleppel, igen valószínű, hogy behatóbb vizsgálatnál a chocholnai is olyanféleképpen fog nyilvánulni. Addig is maradjon kérdőjel. Math. Bel, Not. Hung. tom. V. Cott. Trenchin. (kiadatlan MSC.) Nemes-Podragynál említi, egy végsorban röviden odavetve: «Per colles auri grana inveniri accepimus». Minthogy sem kincsekről, sem arról nem lehet szó, hogy szántóföldön vagy legelőn elszórva terméssarany heverne? másrészt a szorgalmas adatgyűjtő tán még sem légből kapva jegyezze ezen állítást: kockázható volna a gyanítás, hogy e hírben tükrözik nyoma valamely őskori aranyleleteknek, milyenek a bronzok között nem oly ritkák?

Skalka. Nem az annyira ösmeretes zárdarom volt látogatásom célja, hanem felette a hegyhátán levő azon hely, hol az írott kútfők olim fanum Veneris fuisse, az újabb szóhagyomány pedig Szkalka eredeti első temploma létezését állítják. A helyszín megtekintése fejcsóváló kétkedést kelt mindkét variáns ellen, mert jóformán nincs tér, hol valamirevaló akár pogány, akár keresztyén cultus-épület állhatott volna. A Vág partjától meredeken emelkedő hegyoldal felső párkánya D—É tengelyirányban lankán lejtés éjszaki vége felé kissé szélesedő fensíkot képez, melynek déli legemelkedettebb kezdőpontján egy 5—6 méter magas odahordott földből szabályos gömbölyűen feltöltött és csúcsba végződő tumulus áll; melyet kincskeresők már egy-két gödrös kaparással megbolygattak. Ezen előzmény bepillantást enged a halom belsejébe, melyben a laza földben összefüggés nélkül szórva bekevert csekélyebb töréskövek is mutatkoznak, de többé meg nem ítéhető a halom-basis vizsgálatánál, vajjon létezett-e valaha

némi rakott alapzat a karimának csuszamlás elleni biztosítására? Az éjszaki az ott kezdő lejtés fensík felé néző oldalon egy már előtalált tágabb vermet a halom alján kezdém kitakarítani és lejjebb mélybe ásatni. Most már igen szépen láthatóvá lett, hogy itt ismételt tüzeléseknek rétegei fekszenek egymásfelett; hamu szénmaradványokkal, alatta égett föld, azután ismét hamuréteg és alatta égett föld, s így lefelé közvetlen felváltásban. A halomtól néhány lépésnyire már a fensík talaján nyitattam közel egymáshoz két próbagödrt. A silány televény alatti kövecses földtalajban találtam hamut és barnult állatsontokat. A fensík nyugati párkányát, honnét a nagyobbára felszántott oldal a völgyben fekvő falu felé ereszkedik, tán egy puskalövés hosszúságaig szegélyzi egy a felszínből egy-két arasznyira kiálló begyepesült kerítésvonal, szélessége alig egy méter. Volt-e ez körfalnak alapja mint némelyek vitadják, vagy pusztán földsáncz, a mint én hinném, nem döntöm el. Két helyen mély átmetszeteket eszközöltem, a felszín alá jó egy méterig, de sehol rakott falnak nyomát nem találtam, hanem legmélyén pár töréskövet, melyek talán a párkánysáncz talpaljának erősítésére szolgálhattak? — Az ásásra szerzett helybeli parasztok megkérdezettvén: minek tartják ők e helyet? minő hagyomány öröklött felőle közöttük? világosan és röviden ezt válaszolák: «Ez ősidőben áldozó hely volt, hol a pogány papok vallási szertartást végeztek, és ehhez az «óhitűek» (sic) az egész Vágvidékről fel Puchóig ide összesereglettek». — Ime a találó magyarázat, melyet bizvást helyesnek lehet elfogadni, mert a hely gyönyörű, messze távolba ható kilátást nyújt, és úgy helyrajzi mint földirati fekvése alkalmas. Még megemlítem mellesleg, hogy a tumulus táján szórványosan látni vágbeli idegen hőmpölyköveket, melyek bizonyára nem modern korszakban kerültek oda. Nemes-Podhragyon figyelmeztettem, miszerint a tót matica némely tudósai állítják: hogy ott, hol a «háj» név (=erdő) mint dülő-elnevezés fentartotta magát, ez jelenen, hogy ott ős természetisztelet színhelye lett legyen (Hain, Hag, Gehägr), melyhez ritualis források is tartoztak. Nemes-Podhragy táján három ilyen állítólagos szentelt «háj» találtatik, a hozzávaló forrásokkal. — Szkalkánál sem hiányoztak bizonyára a ritualis források akkoriban, mikor a szálas őserdőség mindenütt vízbőséget szült. Nem látok ellenvetést azon történeti okmányos adatban, hogy a szkalkai szerzetes-zárda II. András alatt alapított? mert az ott vértanúságot szenvedett Benedek legendája a honfoglalás idejében szerepel, és tekintve azon a dolgok természetéből fejlődő körülményt, hogy a keresztény térítők az előtalált pogány alaphoz fűződtek, annak istenségeit és vallásgyakorlatát keresztény formákba átváltoztatták, tudjuk vagy indokolva következtetjük, hogy számos későbbi keresztény szentély és búcsújáró hely ily ős cultus hagyománya gyökereiből keletkezett, illetőleg átváltozott, a mi Szkalkánál is épen Benedek legendája által tétetik valószínűvé, mely visszavezet a marohán birodalom állapotaihoz.

Trencsén. A vársziklához fűződő hegytömbnek — melynek aljához a mai város támaszkodik, — déli lejtjén a kath. temető és városi téglakemencze felett, ma már legnagyobbbrészt felszántott területen tág, de felismerhetően körülhatárolt területen sok a tűznek nyoma, a nagy foltokban megégett föld, és szerteszét (most már csak a szántáson kívül) található salak, nagy 20—25 cm. darabokban, leginkább vasolvastásból folyt üvegsfényű zöldes zárványokkal. A város törté-

netében semmi említés, hogy valaha olvasztó műhelyei voltak; csupán egy adat mondja, hogy Csák Máté háborús idejében fegyvereket készítettek Hámri faluban, mely nevét (= hámorok) attól nyerte volna. Ámde ezen falu jó messzire esik a várostól, a hegyentúli járásba átvezető szoros közelében. A salakos lejtő alján szőlők voltak, azok egyikében valamely mélyebb földásás alkalmával előkerült egy igen csinos kis olvasztócsésze tiszta graphitból, mely multévi lelet ez idén ajándék útján birtokomba került.

Alsó-Szúcs. A Kraszina várhegyen közelebb megvizsgáltam a fellegvárt és számosabb próbagödröt ásattam a sánczolt táborhely különféle pontjain. A fellegvár sziklaormának meredélyes külső végoldalán felfedeztem egy nyílást, melyet bepillantás végett kissé kitakarítva, egy durván boltozott csekély üreg szelelőjének bizonyult, és constatáltam, hogy ott köépület volt. De az egész sziklafej oly szűk terjedelmű és púpos, minden térség nélkül, hogy az úgynevezett vár valóban igen kis fészek lehetett. Az ásások mindenütt egyaránt a szép gyephant alatt találtak hamut széndarabokkal és barnult állatsontokat. Itt is ismétlődött a monda, hogy egy bizonyos horpadás hajdan kútakna volt, melynek forrása lenn a völgyben oldalt kijut a napvilágra, úgy hogy egy ezen kútba lebocsátott kácsa alul kijött a szabadba. Ezen kacsakisérlet, úgy látszik, közös tulajdona a mély várkútaknak, mert e hagyományos kacsát azonos szavakkal feltálták nekem Trencsén, Lublyó, Murány, Lietava és Lykava várain.

Dohnán és Puchó közt Vieszka apró falu közelében dombos helyen borókabokor alatt pár év előtt találtatott két gyönyörű bronzkard rendkívül ép állapotban, melyek egyikét a nemeslelkű birtokos felajánlotta a Nemzeti Múzeumnak, másikat ritka díszként magánál őrzi.

Rajecz völgye. A turoi barlangot, melyből vagy 25 év előtt néhai Khádé úr által Zsolnáról kőbalták s őskori eszközök jutottak a Nemz. Múzeumba, meglátogattam ugyan, azonban sajnálva tapasztaltam, hogy annyira beomlott, s különösen felülről leszakadt kötörmelék oly roppant halmazai borítják öbleinek azon részeit, hol állítólag kutatások történtek és a helyiség szerint eredmény feltehető lenne: miszerint számtalan fuvar és napszám hosszas munkája nélkül talaja újabban hozzáférhetővé nem tehető. A Kő-Poruba területén magasan egy erdei szakadékból kiváló mészsíkla-tömszben ösmeretes barlang hasonlólag hozzáférhetlennek mutatkozott, segédeszközök, hágcsók s takarítási műveletek nélkül — mire elkészülve nem lévén, belseje nem volt megvizsgálható. Azonban egy vén helybeli paraszt kíséretünkben a helyszínén magyarázá, hogy valamikor két morva ember jött ide kincset keresni, s őt felfogadták a munkára, melyhez bűvös könyvet hoztak magukkal, és ráolvastak is belőle. De minthogy tanu ismételve élő kigyókra talált, megijedt, s a kísérlet eredménytelen maradt.

A rajeczi fürdő feletti sziklataréjok is több úgynevezett barlanggal birnak, de ezek úgy látszik nem fogják jutalmazni őskori lelettel a régészt, azon oknál fogva, mert ezek mind csupán függélyes irányban rengési tünetek által származott hasadékok, összevissza zuhant vagy beékelt sziklatöredékekkel, hol még egyes ember is nehezen fér vagy mászhat, lapos tér épen nincs bennök, hogy akár egyes személy is lakóhajlékul használhatná.

A rajeczi országút azon pontján, hol elágazik mellékút a turoi völgybe,

áll hasonlólag egy «várhegy». Ez egy külön álló, környöskörül szabad hosszúkás magaslat, az országút illetőleg fővölgy felé sziklás talajból meredeken emelkedve, feje és Turo felé ereszkedő háta gyepes. Felülete temérdek őskori cseréptöredékekkel be van hintve, szín, vastagság és belalkat különféle minőségében, helybeli értesítés szerint pedig több ízben fémtárgyak találtattak, névszerint «kések és villák» (?), továbbá hogy a cigányok «kardvasakat» (?) szedtek szegre és egyéb kovácsolási feldolgozásra. A helyi hagyomány szerint nem csupán ezen (külömben teljesen arra termett) magaslaton állott várkastély, hanem szemben vele a feléje kiszökő bizarr alakdús sziklafokon is hasonlólag, a kettő pedig egymással össze volt kötve lebegő «bőrhíd» által! Meggyőződésül megmásztam és részletesen megvizsgáltam ezen sziklacsoporthoz is, mely a rajeczi patak és völgy balpartjából kiszögell: de nem csak nyomát nem találhattam erősítésnek, de lehető helyét sem, mert a felette keskeny élű szirtfok és meredek falai semminemű tért nem nyújtanak ilyesmire. Meglehet hogy tovább befelé a hegység cserjés oldalán sánczott őstelep volt, mert alig félóránnyira délnek, a rajeczi fürdő felett, hol ugyanazon regényes alkotású szirtképletek ismétlődnek — azon többbizbeli megjárások közt, midőn az előbb említett rajeczi barlangokat — helyesebben hasadékokat — vizsgáltam, a lejtőrmelék között felismerhettem apró darab őskori cserépmaradványt, de csak mint ritkaságot, egyes pár példányban szórványosan.

Knyazki Stul (= pap asztala). Különvált hegycsoport a Zay-Ugróczi urodalomban, állítólag az ó-szláv naptisztelet áldozóhelye. Az elnevezést tüzetesen képviselő csúcs megjárása azon negatív eredményre vezetett, hogy ott merő lehetetlenség ráfogni, mintha ez ilyenemű hagyománynak színhelyét képezhetne volna, ellenben egy más, de még e csoporthoz számítható erdős hegykúp Ny-felé, régészileg kecsegtető localis nevével «na sancách» (= a sánczokon) kedvezőbb eredményt enged gyanítani, melynek előleges nyomozására az engem kísérő gróf Zay vadászcsalád barátim szívesen ígérkeztek.

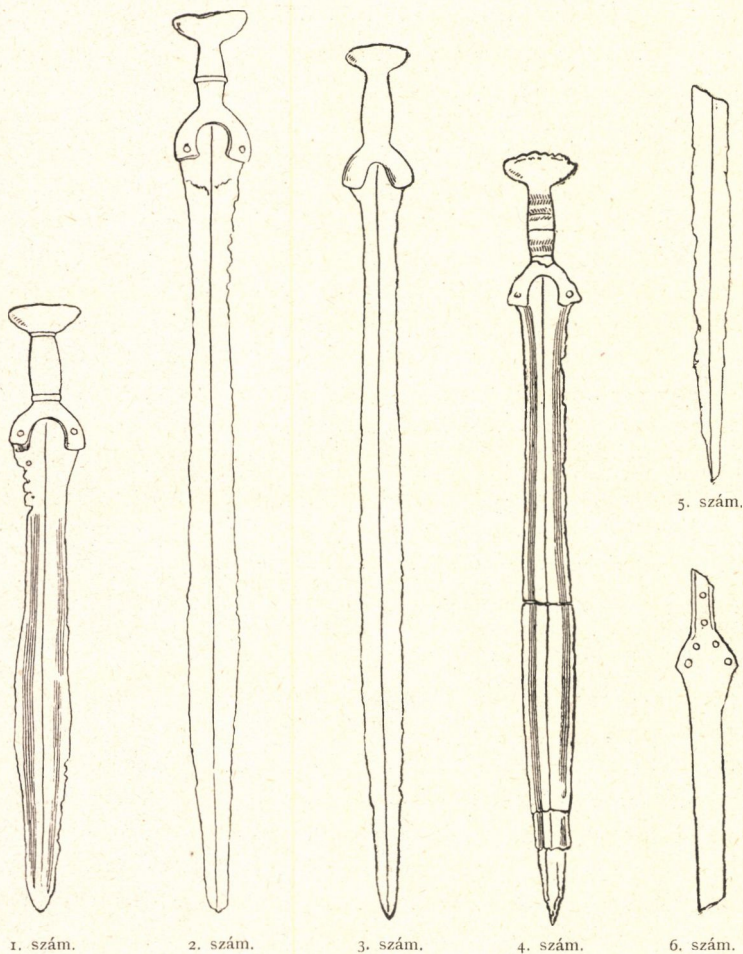
Ezekkel berekesztem jelentésemet, szorítkozván vele csupán a tényleg végzett bejárások eredményeire: melyek között feltűnedeztek nyomok vagy adatok újabb eddig ismeretlen régészeti helyrajzi feladatok vizsgálására, — így első sorban azon nagyszámú «névtelen vár» vagy várhely kutatása, melynek emlékezete elmosódott, de vagy romja vagy hagyománya fennáll, és méltán lenne megismertetendő legalább is mint statisztikai tételszám a vidék régészeti helyismeretének bővítésére azok mellé, melyeket nyomtatott művek eddig leírtak vagy jeleztek. Ilyen ismeretes Trencsénmegye területén van 17; ezekhez szereztem eddig még 12 ismeretlent, részint Bél Mátyás már idézett kéziratából és egy valamivel későbbi, hasonlólag múlt századi ívrényi MSC. Descriptio etc. Cott-Trenchin., részint tájlakók szóbeli értesítéséből. — De a tél szünet ideje peripateticus szemlékre nézve; — adjon Isten jövő évben egészséget, időt és módot a munka folytatására, és sikert, hogy további ismertető jelentésekkel szolgálhassak a régészeti helyrajz ügyének.

B. Mednyánszky Dénes.

III. LEHÓCZKY TIVADAR SZTÁNFALVAI ÉS ÁRDÁNHÁZAI BRONZKARDOKRÓL. Úgy látszik, hogy az őskorban hazánk térein mindenhol, a Kárpátoktól le az Adriai tengerig, a magas hegyek sötét

völgyeiben épen úgy mint a síkföld szabad mezőin sűrűn lakott azon nép, mely bronzból készült eszközöket használt, és mely hogy a kéziipar és gazdaságon kívül a hadászathoz is értett és kedvelé, igazolják az ezen érdekes korból fenmaradt díszes és czélszerű fegyverek, melyek nagy mennyiségben találhatók és gyűjteményeink legszebb tárgyait képezik. E fegyverekhez tartoznak a kisebb-nagyobb dárdák és főleg a

SZTÁNFALVAI KARDOK $\frac{1}{6}$ NAGYSÁGBAN.

hajító apró lándzsák, melyekből azonban vadász és harcfi kétségtelenül nagyobb készletet, ötöt-hatot is hordott magával, mennyiben majd minden leletben azok tömegesen fordulnak elő. A fegyverzethez tartoztak továbbá a különféle kisebb-nagyobb kések, török, csákányok, balták, csücskös fokosok, fejszék, görbe nyélbe illesztett különféle nagyságú és díszítésű füles, tokos vésők és szekerczék; különböző alakú szöges, gerzdes buzogányok, nyíllak és különösen a szúrásra és vágásra egyaránt

alkalmas egyenes, kétélű kardok, melyek hazánkban szintén minden vidéken, nagy számban s igen díszes példányokban találhatók. E kardokat bőr- vagy fatokokban viselték, mennyiben csupán egyes hüvely-lemezek maradtak fenn, a tokok pedig teljesen elkorhadván, azokat eddig teljesen találni nem igen sikerült. Hogy a kardok gyártása különböző mesterek által és külön vidékeken történt, arra a kardok különböző idomai és díszítései engednek következtetni. Ugyan is a hazánkban lelt kardok igazolják, hogy azok a vidékek szerint eltérnek egymástól, jóllehet alapidomuk, t. i. az, hogy minden pengéjük kétélű, mindenütt egyenlő. Például felhozom, hogy az ifjabb Kubinyi Miklós által közelebb az Arch. Értesítőben közzétett komjáthnai 15 kard, valamint a Csoma József által közölt zsujtai, abaujmegyei, 8 kard, nemkülönben a rimaszombati, buzitai, németlipcsei, hajduböszörményi, sajógömöri, orczii, domahídi, felkai, edelényi és kéri kardok többnyire hasonlítanak egymáshoz, lévén ezeknek markolatjai olyanok, melyek csücskös koronggal záródnak. Igaz, hogy ezek közt helyenként oly kardok is találhattak, melyeknek keskeny markolatuk lapos, melyekhez eredetileg domború fa- vagy csontnyél boríték volt illesztve, szögecskékkel odaerősítve. Ámde azon kardok, melyek a Kárpátok északkeleti nyúlványain, például Beregmegyében találhatók, eltérnek a fönnebb említettek-től, mert ezek, mint több alkalommal tapasztalám, leginkább oly markolattal bírnak, melyek üres csészéhez hasonlítható félgömbben végződnek és ezek közt csak elvétve fordul elő olyan, melynek nyele egykor fa- vagy csontlapokkal volt beborítva. Így, hogy mást ne említsek, felhozom például az 1880. évben Podheringen talált s a Nemzeti Múzeumba került tizennégy szép bronzkardot, melyek közül 9 volt csészés markolatú és csak öt lapos nyelű. Ezek kétségtelenül, ha e tájon nem öntettek, más vidékről s más mester keze alól kerültek ki, mint azok, melyek Liptó- és Szepesmegyében s azon tájékon találhatók, jóllehet nem valószínűtlen, hogy az északi Kárpátok vidékéről más déli vagy nyugati megyéinkbe elhordathattak. Az is feltűnő jelenség, hogy bronzkardok tömegesen leginkább oly vidékeken találhatók, hol régi erődítvények, úgynevezett pogányvárak vannak. Így Kubinyi Miklós szerint Komjáthnán is Majláth Béla tudósunk egy őskori földvárt constatált. E hely pedig éppen oly hegyektől köryezett félre eső elszigetelt rejtekben fekszik, mely hajdan alkalmas volt az azon tájakon lakott családoknak és csoportoknak szükség esetében biztos menhelyet nyújtani, hol magokat és vagyonukat a támadástól sikeresen megvédehették. E szerint a komjáthnai állapotokhoz teljesen hasonló lehetett a beregmegyei; itt ugyanis azon hegymagaslatokon, melyek a déli síkságot az északkeleti hegy-csoportozatoktól elválasztják, hosszú, több mérföldnyi vonalon régi erődítés nyoma, láncolata, helyenkint, mint Ilosván, Árdánháza és Selesztó

helységek felett, még eléggé jó állapotban látszik. E pogánykori erődítés, földtöltés nyúlik keletről Ilosvától a borsai völgytől fel északra a vizniczei völgyig legalább 50 kilométernyi hosszúságban. E vonalon különösen három helyen, t. i. Ilosva felett egy magaslaton *Sztremtura* nevű, tovább Árdánháza felett a *Bogoszláv* nevű és északi végén Selesztó felett az *Óvár* néven ismert kő-erősségek még mai nap is meglehetősen állapotban levő sánczokkal s földtöltésekkel ellátott menhelyül fennállanak, hová egykor szükség esetében a környékbeli népség biztosan bevonulhatott s melynek környékén az sokáig élt s kétségtelenül baromtenyészéssel, gazdászattal, vadászattal és halászattal foglalkozott.

S valóban ezen érdekes egész vonalon, de különösen a három főhelyen nemcsak különféle agyag- és bronzműszerek, kések, sarlók, vésők és karikák s egyéb tárgyak s apróságok sűrűn találatnak, hanem lándzsák és *bronzkardok* is. Így e tájon már 1832. évben *Egereske* nevű helység felett emelkedő Derenova nevű hegy oldaláról kimosott az esővíz hat *bronzkardot*, melyek Bécsbe vitettek; az Óvár alatti lejtőn, mint szemtanúktól, uradalmi vasgyári tiszteltől értesültem, 1848-ban egy réz- (talán bronz-) *kardot* s az átellenes *Vinohorod* nevű hegyoldalban bronzcsákányt és lándzsákat találtak; 1880. évben napfényre jött az Óvár alatt a podheringi határban fekvő völgyben a fönnebb említettem 14 bronzkard s azóta szintén az erődítés vonalán fekvő *sztánfalvai* határon Kuczova felől a *Kamenihorb* nevű hegy keleti oldalán *találatott* öt *bronzkard*, melyek a jelen cikk megírására adtak alkalmat.

Ugyanis esőzés következtében a községi meredek legelőn árok képződván, a pásztorok a gyepe alatt ráakadtak az egy csomóban vízszintesen feküdt öt *bronzkardra*, melyeket a lakosok széthordtak s mint értéktelen tárgyat hevertettek. Én erről később értesülvén, utána jártam a dolognak és csakugyan sikerült a kardokból hármát ép állapotban, egyet a végén megcsonkítva s az ötödiknek csupán hegyes végét megszerezni; sőt kettő már távolabbi helységbe volt elszállítva. Ezen ekép gyűjteményembe került kardok teljesen hasonlítanak a podheringi csészés markolatú s liliumlevél alakú kétélű kardokhoz, melyek kétségtelenül egy korban készültek, de külön-külön mintákban öntettek. E kardok, melyeknek rajzát is ide melléklek, következők: 1. szám. Egész hosszában a markolattal együtt 48 centiméternyi, pengéje 3—4½ cm. széles, nyele 7 cm. hosszú és 2½ cm. vastag, kerületes, félgömbölyű csészéje 6 cm. átmérőjű és 1½ cm. mély; pengéje négy-négy vonallal díszített. 2. szám. 71 cm. hosszú, 3—4 cm. széles, *nyele* 7 cm. hosszú, 2½ cm. vastag, közepén gyűrűszerűleg díszített, végén 5 cm. átmérőjű csészével, mely szintén 1½ cm. mély. 3—4 cm. széles pengéjén 3—3 vonal van bekarczolva végig. 3. Legnagyobb kard nyelével együtt 72½ cm. hosszú; pengéje 3—4½ cm. széles és két szeggel van a 7½ cm. hosszú és 2½ cm.

vastag síma és 6 cm.-nyi átmérőjű csészében végződő nyélhez erősítve. Pengéje 4—4 vonallal díszített. 4. Kard, melynek vége csonka, 55 cm. hosszú, gyűrűvel ékített nyele 8 cm. hosszú és 5½ cm. átmérőjű csészében végződik. Nyele 3—5 cm.-nyi széles, 6—6 vonallal ékített és nyele apró vonalakkal ékített. 5. Töredék 38 cm. hosszú vége egy, úgy látszik, legnagyobb kardnak, mert szélessége 5½ cm. Pengéje 4 vonallal volt díszítve s a közepén vastag kiálló borda vonul végig, a minthogy a többi négy kard is kidomborodó középbordával van ellátva.

Megnéztem a lelet helyét, sőt a meredek hegyoldalban itt-ott kutattam is, azonban legcsekélyebb nyomra sem akadhaték s így sajátos jelenségül tűnt fel az, hogy valamint itt, úgy Podheringen és Komjáthnán a kardok a pusztta földbe minden egyéb melléklet nélkül elrejtettek. Mégis úgy tetszett nekem, hogy a *Kamenihorb* azon helyén, hol a kardok napfényre jöttek, a terület néhány méternyire, mintha kissé egyengetett lenne oly módon, mint hol út szakítja meg a meredek lejtőt, csakhogy itt e megszakítás 8 m.-nyire terjed.

Nem messze e helytől a Kuczovától Bábafalva felé terjedő hegy-ormon s Háthegey táján néhány őskori halom emelkedik, melyeket a talaj aljáig kissé metszetvén, azokban durva cserepeket s néhány obsidian és kovakő szilánkot találtam. Az innen nem messze eső *bábafalvai* határon gyakran találatnak bronztárgyak; úgy gyűjteményembe került néhány év előtt egy 25 decagramm súlyú, 8 cm. átmérőjű rendetlen alakú, lepényszerű bronzrög, melyben szén- és kősalak-maradékok is láthatók; ugyanott találatott egy birtokomban levő három és fél cm. magas hegyes körtealakú 2 cm. átmérőjű aljjal bíró bronzöntvény, míg a szomszéd *Sztánfalva* határában találatott a többi közt egy apró, három és fél cm. széles és 3 mm. vastag átfurt fekete, lapos, szépen csiszolt *kőamulett*, úgyszintén egy három és fél cm. magas és 3 cm. átmérőjű átfurt trachit kőgolyó, melynek kétharmad cm.-nyi szépen fúrt lyuka kétségtelenül nyéltartónak szolgált.

A pogányvár környékén *Árdánháznál* találatott néhány év előtt egy jelenleg birtokomban levő *bronzkard* töredéke, mely a nyéllal együtt egyöntésű; e töredék 23 cm. hosszú, pengéje 3 cm. széles és kétélű, minden díszítmény nélkül; lapos nyele a nyújtványnál 5 cm. széles s a fogantyuja 2 cm. széles, lapos s rajta öt és fél cm.-nyi lyuk látszik, melyen át a csont- vagy faboríték volt a nyélhez szegezve. Ily nyelű kardok e tájon ritkán találatnak; mert az eddig megyénkben talált és ismert 27 kard közül csupán hat darab volt ilyen, a többi mind csészében végződött.

1886-ban találatott az árdánházai határon egy igen érdekes őskori ékszer, t. i. egy 3 cm. átmérőjű, egy és egy negyed cm. vastag, egyik oldalán homorú, a másikon domború, igen keményre égetett gyöngy-

szem, melynek közepén egy három negyed centim. lyuk van átfúrva. Ennek alapszíne fekete, míg oldalain fehér hullámszerű vonalak díszlenek. Igaz, hogy ily szórványosan talált apróságokban véve kevés jelentőséggel bírnak; azonban összegyűjtve s nagyobb s jellegzetesebb tárgyakhoz mellékelve, az őskor emlékeit kiegészítik s a hajdani ismeretlen emberek ethnographiájához nem csekély adatokul járulnak.

Munkács, 1888 márcziusban.

Lehoczky Tivadar.

IV. LEUSTÁCH LAJOS ZÓLYOMMEGYEI ŐSTELEPEKRŐL. Zólyom és Besztercebánya között a Garam jobb partján húzódó hegylánczolatból Szélnye (Szjelincz) községétől északnyugatra körülbelül félóra járásnyira egy magas s meredeksége által nehezen megközelíthető hegycsúcs válik ki. E hegycsúcs a köznép által «zámok»-nak (várnak) nevezetik. Az elnevezés által kíváncsivá téve nem régiben e hegycsúcsot megmásztam, kutatva annak eredete iránt. Felérve a hegycsúcsra, fáradozásomat az ott talált őskori kőszáncz-gyűrű jutalmazta. A hegycsúcson ugyanis egy hosszúkás alakú, 60 lépés hosszú és 50 lépés széles, terméskőből összerakott és salakkal összeforrasztott szánczgyűrűt találtam. A szánczgyűrű nagyobb része a kincskeresők által jócskán széthányva van, de helyenkint még most is két méternél magasabb és két-három méternyi széles falazatot találni, melynek különböző nagyságú kővei salakkal összekötve, összeforrasztva vannak. Nézetem szerint e szánczgyűrű megfelel azon őskori szánczoknak, melyeket a németek Schlacken- vagy Glasburgnak neveznek. A száncz által bekerített területen próbaásatásokat nem eszközöltem, mert attól tartottam, hogy ez által a környékbeli nép kincskeresési vágyát még jobban felizgatom s ez által ezen nézetem szerint érdekes száncz elpusztítását — mielőtt azt szakértők megtekinthetnék — előidézem.

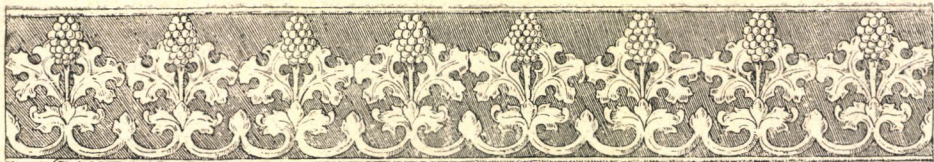
Ez alkalommal a közfigyelmet még egy a járásombeli Horhát község erdőségeiben levő sziklára és Ocsova község erdőségeiben látható kőrákásokra felhívom.

A Horhát község erdőségeiben levő szikla jókora nagyságú és három üreggel bír. A legelső üreg egy közép nagyságú templom terjedelmével bír, és csekély fáradsággal hozzá férhető. A két felső üreg nyílásai — melyek körülbelül 12—14 méternyi magasságban vannak — alulról becsülve vagy 2 méternyi átmérőjűek. Mindkét üreg nyílásán vízirányosan egy-egy fa van beékelve s ezeken ismét több fakamó lóg. Hogy e két kisebb üreg mennyire hatol be a sziklába, azt alólról a nagy magasság miatt megítélni nem lehet, mert az üregek úgy fekszenek, hogy azokba sem alulról, sem felülről tetemes költség nélkül behatolni nem lehet. En azt hiszem, hogy ez üregek az embereknek lak- és búvóhelyül szolgáltak s a két kisebb üregen levő kamók az azokba való fel- és bemászásra használtattak. Előfordulnak-e másutt is ily kamókkal ellátott sziklaüregek, valószínű-e, hogy ez üregek lakhelyül szolgáltak s érdemes volna-e kísérletet tenni e kamós üregek hozzáférhetőségéhez? E sziklától körülbelül s a gyetvai ősteleptől mintegy két óra járásnyira fekvő s Ocsova község határához tartozó nagy erdőben körülbelül 4—5 méter hosszú, 1 méter széles és 1 méter magas síralakú, egymástól kisebb-nagyobb távolságban elszórtan fekvő, terméskőből összerakott számtalan kőrákás találtatik. E kőrákások egyikét több év előtt egy paraszt vadász az oda bujt hölgyemenyét után kutatva széthányta és abban különféle bronzeszközöket talált. Fájdalom, ezek legnagyobb részét a parasztnaknál most itt divatozó kapcsokra dolgozta fel és csak két darab mentetett meg, mely Platthy György itteni földbirtokos birtokába jutott. A találó időközben elhalálozott s így most már megállapítani nem lehet, hogy az általa talált bronz tárgyak a kőrákás mely részében és mily módon voltak elhelyezve. Kérdés már most, hogy e kőrákások hogy keletkeztek és miként kerültek ezek egyikébe a bronz eszközök. Azt hiszem, hogy ha e kőrákások egyikében bronz ékszerek találtattak, úgy még egyik vagy másik kőrákás szintén rejthet magában őskori és talán becses tárgyakat.

Nagy Szalatna (Zólyom megye), 1888 szeptember.

Leustách Lajos.

IRODALOM.

«LES PREMIERS AGES DU MÉTAL DANS LE SUDEST DE L'ESPAGNE.» Par Henri et Louis Siret ingénieurs. Bruxelles, 1888. Siret testvéreknek munkája mindenesetre epochális a régészeti irodalomban. Évek során át folytatott kutatásaikkal oly meglepő és változatos eredményre jutottak, hogy érthető a régészeti köröknek azon kiváló érdeklődése, melyet e munka iránt általánosan tanúsítanak. A prähistoricum iránt érdeklődők bizonyára nálunk is szívesen veszik e munka érdekes leleteinek dióhéjba foglalt alantabbi ismertetését. A Siret testvérek által átkutatott számos prähistoricus telep Spanyolország délkeleti részén fekszik és pedig legnagyobb része a tenger közelében, körülbelöl 75 kilométer hosszúságban. A leletek három különböző korszakból erednek, a neolith-, az átmeneti s a bronz-korszakból, mely utóbbiban rezet és bronzot vegyest használt egy már eléggé művelt nép, daczára, hogy az eszközök még mindig nagyon kezdetlegesek.

I. A neolith-korszak. A neolith-korbeli telepekből tizenötöt találtak, melyek általában kevésbé emelkedett fennsíkokon vannak. Ezeket két részre osztják: a régebbi és a tisztán neolith-kori telepekre. *A)* A régebbi telepeken a felszínen vagy csekély mélységben, sok apró penge és nyílhegyek között, csiszolt kőbalták és kőkarikák fordulnak elő, melyek közül a balták majdnem kivétel nélkül apró darabokra törtek. Ezen eszközök tulajdonosainak sem lakását, sem temetkezési helyeit nem találták meg, habár a közelben, csekély mélységben akadtak ugyan mumiákhoz hasonló tetemekre, melyek azonban a kormeghatározásra semmiféle támpontot nem nyújtottak, miután mellékletök nem volt. *B)* Több felvilágosítást nyújtanak a tisztán neolith-kori telepek. Ezeken, közel egymáshoz, csoportokban találtak lakásokat, melyek körülbelöl egy fél méter mélyen vannak a földbe ásva s kezdetlegesen kövekkel körül rakva. Tetőzetük valószínűleg fából, galyakból vagy állati bőrből készült. A lakások átmérője néhány métert tesz. E lakásokban, fekete iszapföld között, számos eszközre akadtak, melyek általánosságban ugyanazon képet szolgáltatják, melyet Európa neolith-kori népénél majd minden országban szemlélhetünk. Kőpengék, pengehasogató kövek, csiszolt kőbalták, őrlő-kövek, sílexből hasogatott vagy csontból csiszolt tűk, durva szemcsékkel kevert agyagedények s piperetárgyak képezik itt is, mint mindenütt, e leletek inventariumát. Az edények henger- vagy gömbalakúak. Az átfúrt nyújtványok s tökéletes füleken kívül tömör, függélyes csúcsban végződő nyujtványokat is találtak az edé-

nyeken. Előfordulnak azonban a Lengyelen oly kiválóan characteristicus, függőlegesen átfúrt, csúcsos szarvalakú fülek is. Sokszor pedig csak az edény széle van felakasztás céljából átlukasztva. Az agyagtárgyak közt tojásdad alakú nagy agyagpogácsákat találunk, melyek két oldalon két-két lyukkal vannak átfúrva s valószínűleg a szövés mesterségénél használtattak. Ezek, úgy látszik, különösen e tájnak specialitásai. A hiuságot már meglehetősen fejlett fokában találjuk e nép-nél s a piperetárgyak készítésére sok időt pazaroltak. Ezen ékszerek csiszolt kőkarikák, kagylóból faragott karpereczek, puhább kő- és kagylóból készült gyöngyökből állanak. A kagylóból készült ékszerek a lengyeli neolith-kori telepen talált példányokkal teljesen azonosak. Egyik fazék tartalma kiválóan érdekes, a mennyiben körülbelül 500 kagylóbélből faragott gyöngyöt s az ékszerésznek egész műhelyét tartalmazta. Nucleusok voltak benne, melyekből a szerszámokat, t. i. pengét, fúrót, fűrészt készítettek s a kagylók, melyeket ugyanazon eszközökkel dolgoztak ki ékszereknek. A megkezdett, félig kész s tökéletesen befejezett példányok szépen szemléltetik azok készítési módját. Halottaik nyújtva temették el kővel kerített helyekre s nagyjából több csontváz fekszik együtt, úgy, hogy hosszabb időn át constatálható a hozzátemetkezés. A halottak melléklete apró edénykék-, sílexpengék-, nyílhegyek-, csonttűk-, kagylóbélből faragott függő dísz-, karpereczek- s olajbogyó alakú gyöngyökből, valamint ugyanolyan dentalium csővecskékből áll, melyek a neolith-kori ékszerek között nem nagy ritkaságnak mondhatók s a lengyeli telep zsugorítva fekvő helyzetben eltemetett népének kiválóan kedves ékszere volt.

II. Az átmeneti korszak. Az átmeneti korszakból hét telepet fedeztek fel, melyek a következőkben térnek el a neolith-kori telepektől: *a)* Kőfalakkal és sártapaszzsal körülvett valóságos házakkal bírnak. *b)* Importált, tökéletes kivitelű bronzékszerek s helyi metallurgia jelentkezik rézeszközök készítésében, melyek a kőeszközök utánzatai, habár ez utóbbiak túlnyomó számban maradnak. *c)* Részben történt hullaégetés mutatkozik. A házak falai agyaggal kevert apró kövek- és patak-kavicsokból készültek s 30—60 ctm. vastagok. A háztetőt keresztbe fektetett gerendák s vesszőfonások alkották, melyek vastagon voltak lesározva. Érdekes, hogy e házak egyikénél a kettős rétegből és közben talált hamuból következtetve, emeletes alkotmányt sejtenek a szerzők. A neolith-kori túlnyomó számban előforduló hasogatott és csiszolt kőeszközök és agyagtárgyakon kívül csonteszközök is találtak, melyek között a tűk némelyike már fején, a fonal átfűzésére, át van lyukasztva. Az imént említett s tulajdonkép a neolith-kort jellemző tárgyakkal nagy mennyiségű ércsalakot, ércből készült s mindkét végén hegyes árákat, háromszögű s lapos nyilakat, kést, vésőket s a vésőkhöz hasonló hossznegyszögalakú baltákat találtak. Ha az érczkezelésnek e primitív voltát s a rézeszközök alakját tekintjük, melyek a kőeszközöknek egyszerű utánzatai, úgy azt lehetne hinni, hogy a metallurgia fölfedezését s a réz-korszaknak kezdetét mutatják e telepek. Azonban az újabban nagytekintélyű szakférfiak által felvetett réz-korszaknak teoriáját, legalább Spanyolország e részére vonatkozólag — hol különben temérdek réztárgy találtatott — határozottan tagadásba veszik a szerzők, miután majd mindig vegyesen fordulnak elő a réz- és bronztárgyak egy ugyanazon helyeken. *Temetkezési* helyök vagy a telepek közepén van, vagy pedig

oly helyeken, hol a lakásoknak nyoma sincs. Mind a hullatemetkezésnél, mind a hullaégetésnél kövel kerítették be a temetkezési helyet. A hullatemetkezésnél szép bronz ékszerek találhatók, a szerszámok vagy fegyverek pedig teljesen hiányoznak. E körülmény után a szerzők azon kérdést vetik fel: vajjon a hullaégetés nem szorítkozott pusztán a férfiakra s csak a nők hulláit temették égetés nélkül el?

III. Az ércz-korszak. E harmadik korszak népe telepeit skarpirozott sziklákra vagy jól védett fennsíkokra építé, s ha a természetalkotta védművek nem voltak kielégítők, 2—3 méter magas sánczfalakkal vették azokat körül. A választásban lehetőleg figyelemmel voltak arra, hogy — habár kedvelték a távoli kilátást — a hely még se legyen fárasztóan magas és élvezhető víz közelében feküdjék az. Legtöbb esetben az erődítményen belül vannak a lakások. A lakások általában picinyek s ugyanúgy készültek, mint az előző korszakokban. Halottaikat a lakás aljába temették, mely tény leginkább abban leli magyarázatát, hogy e kisebb területen nagyon összeszorulva laktak s külön temetőre nem jutott helyök. A telepen kívül temetkezni a kegyelet tiltá s másrészt ott halottaik könnyen ki lettek téve az ellenség profanációjának. Így azonban állandóan örködtek halottaik pora fölött. *A) A lakásokból* előkerült leletek a következő tárgyakra szorítkoznak: Sílexből készült s egy vagy mindkét oldalán kicsorbitott fűrészek. Egy vagy többszörösen átlukasztott kőszőrűkövek, melyeket könnyen lehet függő dísz- vagy ékszereknek tartani, de miután csakis az érczczel jelentkeznek egyidejűleg, valószínűbb, hogy kőszőrülésre használtattak. Számos őrlő-kő, szenesedett búza, árpa s egyéb magneműek. Még a neolith-korból használatban maradt csiszolt kőbalták, valamint nagy kavicsok, melyek kalapács, nehezék, simító s őrlő-kövek gyanánt használtattak. Csontból készült s nagyobbbrészt átlukasztott tűk, simítók és vésők. Az agyagtárgyak közül legtöbb az edénytöredék, de ép edényt egyet sem találtak. Gyakoriak — mint a lengyeli telepen is — az edénycserepekből tördelt korongok, melyek többnyire át vannak lyukasztva, és a különféle nehezékek. Találtak azonfelül néhány agyagból készült s tehenet ábrázoló igen kezdetleges szobrocskát. Bronzból készült fűrészek, nyilak, vésők, tűk, balták és török nagy számban fordultak elő. *B) A hullaégetés* e korszakban teljesen megszűnt s ismét visszatért a *temetkezésre*. Több mint 1300 sírt bontottak fel, a melyekből gazdag leleteket nyertek. A temetkezést nagyon eltérő módon gyakorolták. Vagy egyszerű kört raktak rendesen hat kőből a földbe temetett halott körül, vagy kőből igen ügyesen rakott sírládába helyezték, vagy pedig — a mi leggyakrabban fordul elő — egy, a felső végén levágott tojáshoz hasonló s pereme alatt bütökkel díszített nagy agyagedénybe szoritották a tetemet úgy, hogy *guggoló helyzetben térde és tenyere állkapczáját érinti*. Ezen urnák kövel vagy más edénnyel elég jól vannak lezárva. E különös helyzetnek nem tulajdonítanak a szerzők semmi szertartásos jelentőséget, hanem azt hiszik, hogy egyszerűen térkimélési szempont okozta e szokást. Nehéz volt, szerintük, a lakásokban mély üreget ásni a nyújtott halottak számára, valamint bajos volt oly urnákat készíteni, melyekbe a nyújtott tetemek befértek volna. Ebben a szerzők véleményét egyáltalában nem osztom, valamint azt is kétségbe vonom, hogy e különös temetkezést követők az előbbeni korszakok néptörzséhez tartoznának. Ezen erősen összezsugorított

guggoló helyzet oly természet- és kegyeletellenes, hogy nem tudom azt elhinni, hogy a pusztá térhiány juttatta volna őket azon gondolatra: hogy ily kegyetlenül bánjanak el kedves halottaik hulláival. Annál kevésbbé tudom ezt elhinni ezen népnél, mely a halottaik iránti tisztelet és ragaszkodásnak szinte megható példáját adta azzal, hogy saját lakóhelyeikbe rejtették azokat. Ha mégis itt e lakásokban a kegyeletellenes helyzetet s a kegyeletet egyesítve találjuk, az csak úgy érthető, hogy e zsugorított helyzet, mely bizonyára kegyeletellenes, ha kicsinyes és kevésbbé indokolható körülmények okozzák — megszűnik kegyeletellenes lenni, a mint azt magasabb vallási szertartásos fogalmak parancsolják. Sokkal valószínűbb tehát, hogy nem a térfogat előnye, hanem ennél sokkal fontosabb szertartásos szokás okozta e helyzetet. Hisz ott találjuk a neolith-korbeli nagy lengyeli telepet, melyen volt elég terük s mégis ugyanily zsugorított helyzetbe kötözték össze a halottakat. A halottak összezsugorításának e szertartását megtaláljuk egész Közép-Európában egy neolith-kori specialis népnél, s ugyanehez tartozik valószínűleg a spanyolországi is, azon egy különbséggel, hogy a tetem burkolatában már némi gyakorlati módosítást vettek fel. De ha áll e nézetem, úgy nem tartozhatott ugyanazon törzshöz, mely már azelőtt két korszak alatt ott lakott. A szerzők azonban oly nézetet vannak, hogy mind a három korszak egy ugyanazon nép culturájának helyi s önálló fejlődését mutatja, csak hogy az átmeneti korszakban békés érintkezésbe lépett egy idegen néppel, melytől az érczművességet (bronz) tanulták s a hullaégetés szokását átvették. Szerzők véleménye szerint ez összeköttetésnek megszűntével önállóan folytatták az érczművességet és pedig az ön hiányában, a tiszta réz feldolgozásában, s felhagytak egyszersmind a hullaégetés új szokásával is, visszatérve a régi temetkezésre. De ha visszatértek a régi temetkezési szertartásra, úgy nem az egészen különös zsugorított, hanem ismét a nyújtott helyzetű hullatemetkezést kellett volna felvenniök. Kiválóan érdekes, hogy a családbeli hozzátemetkezést kétséget kizáró módon constatálhatták, a mennyiben gyermek csontvázát tartalmazó kis urnát egy másik nagy csontvázát (valószínűleg anyja tetemét) tartalmazó urnában találták, s azonfelül körülbelől 60 nagy urna kettős csontvázat rejtett, és pedig mindenkor — midőn ugyanis a biztos megállapítás lehető volt — mindkét nembeli csontvázat. A csontvázak nagy urnáiba állati csontvázdarabokat tartalmazó edényeket, ékszereket, szerszámokat és fegyvereket helyeztek. A halotti edények közül leggyakoribb s legjellemzőbbek *a tömör talpcsővel bíró öblös és igen csinos poharak*, melyek a legtöbb esetben nem az urnában, hanem mellette fekszenek. Körülbelől 50 ép és 170 törött példányt bírnak e typicus edényekből. A férfi csontvázak mellékletei a következők: *a)* Legtöbbnyire hosszánégyszög alakú, vagy pedig élénél félköralakúan kiszélesedő lapos rézbalták. (Körülbelől 80 darabot gyűjtöttek.) Az úgynevezett tokos balták egészen hiányoznak. *b)* Igen gyakoriak s nagyobbbrészt rézből készültek a lapos penge s kikerekített hegygyel bíró török. *c)* A kardok igen ritkák s összesen csak három találatott. Bronzból készültek, laposak s alakra hosszúra nyújtott török. A női csontvázak legcharactericusabb melléklete: *a)* Az egyik felén kerek s másik felén négyszögletű s hegyes ár. (Körülbelől 400 rézből s egy ezüsből készült.) Az egyik még csontnyelében van, három pedig fanyéllal bír. *b)* Habár ékszerek a férfiak

csontvázai mellett is találatnak, a függő, karperecz, nyakék és diadém kizárólagosan csak a női csontvázak mellett fordulnak elő. A gyűrűk és karpereczek réz-, bronz-, ezüst- és aranyból készült spirálisokból állanak. A gyöngyök anyaga igen változatos, miután csont-, vadkan agyar-, állati fogak-, halgerincz-, kagylóbél-, dentaliumok-, kő-, gypsz-, agyag-, réz-, bronz-, ezüst-, arany-, fa-, gyümölcs-mag- s igen ritkán kezdetleges zöldeskék színű üvegből készültek. Egy ugyanazon fűzerbe különböző színű s agyagú gyöngyök vették össze. Ez ércz-korszaknak népe, mely aránylag csak csekély területen létezett, sokkal fejlettebb culturát mutat, s ez a következőkben foglalható egybe: *a)* Kedvező helyen választott védműveket építettek a dombok scarpírozásával s néhol sárral kevert kőfalaknak emelésével. *b)* Rézet és bronzot használnak a fegyverek, szerszámok és ékszerek készítésénél, daczára, hogy a silex specialis használatra még mindig alkalmazásban marad. *c)* Iserik az ezüstöt és felhasználják azt piperetárgyakra, sőt a szerszámok s fegyverek készítésére is. *d)* A keramikában jellemzők a túlnyomólag előforduló talpcsöves poharak. *e)* A halottak általában nagy urnákba szorítatnak s a lakások aljába temettetnek. — A leleteknek elősorolása után egy külön fejezetet szentelnek a szerzők az érczművességnek, melynek nagyrésze elég érvgazdag polemiát képez Dr. Muchnak a rézkorszakot védő érvelései ellen. A szerzők véleménye oda terjed ki: hogy Spanyolország neolith-kori népénél egy sokkal fejlettebb művelődési fokon álló nép jelentkezik, mely a bronzékszerekkel együtt egyéb új szokásokat is terjeszt. Ezekről tanulják meg a benszülöttek az érczművességet, s miután ez ország önt nem termel, e primitív érczművesség csak arra szorítkozik, hogy tiszta rézből készít fegyvereket. Az ezüst tárgyak jelentkezése a bronz-korszak kezdetén csak úgy érthető, hogy az ezüst Spanyolország e táján tisztán, termő ezüst alakjában fordul elő, és pedig csak csekély mélységben, melyre a termő réznek keresése alkalmával okvetlenül rá kellett akadni. Egy harmadik fejezetben ethnographiai szempontból elősoroltatnak a félsziget többi részén talált præhistoricus leletek s szerzők összehasonlítják azokat saját ásatásaik eredményével. Ez összehasonlításból az tűnik ki, hogy Spanyolország többi lelhelyei nagyjában ugyanazon culturális képet nyújtják, mint a melyet a szerzők által feltakart neolith-, átmeneti és ércz-korszak telepein láttunk. Azt az egy ténnyt megfeythetlennék tartják a szerzők, hogy a félsziget egy bizonyos vonalán a dolmenek és megálithicus emlékek sűrűen mutatkoznak, míg az ország többi részein teljesen hiányoznak, pedig általában a dolmenek is az átmeneti korszakba esnek. Részemről nagy hasonlatosságot találok — eltekintve e két népnek ugyanazon kulturájától — a dolmenek s e partvidéki telepeken szokásos temetkezés között. Amott szűk kamrákba juttatták guggoló helyzetben a halottakat; itt pedig a kő-kamrák helyett urnákba szorították, szintén guggoló helyzetben, halottaikat. Sőt szoros összefüggést találok a dolmenekbe rejtett s urnákba szorított nép, valamint a zsugorított helyzetben pusztán a földbe fektetett nép között is, a mit a lengyeli telepről írt munkám folytatólagos füzeteiben bőven ki fogok mutatni. Egy negyedik értekezésben a spanyol telepek chronologicus meghatározására általános analog leleteket keresnek a szerzők. Elősorolják a hason temetkezést Afrika-, Kis-Ázsia- s Amerikából. Különösen hangsúlyozzák néhány symbolicus tárgy s főleg a talpcsöves poharak előfordulásából következtetve, a spanyol præ-

historicus culturának azonosságát az ősi Troja népével. Mindenesetre characteristicus a talpcsöves poharaknak előfordulása, de feltaláljuk ezeket egész Közép-Európában, és pedig egyidejűleg az ércnek első jelentkezésével. Számos változatát találtam ez edényeknek, különösen a berlini, drezdai, boroszlói s prágai múzeumokban, de Magyarországon talán még gyakoribbak ezek. Azon talpcsöves edények pedig, melyek analogiájára a szerzők Schliemannnak trojai és tyrinsi leleteiből hivatkoznak, egészen mások. Engem különösen érdekelnek e talpcsöves edények, mert ezek a lengyeli neolith-kori sírmezők oly tipikus tárgyát képezik, melyek megfejtését valószínűleg a lengyeli telep fogja véglegesen eldönteni s saját munkám folytatólagos füzeiben behatóan foglalkozom is ezekkel. Tüzetesen szemügyre vettem tehát Athenben Schliemann magángyűjteményében ez edények töredékeit s itt csak annyit említhetek, hogy ezek nem kezelésre használt talpcsöves poharak, mint a spanyolországiak, hanem hordozhatlan, úgyszólván állvány gyanánt áldozati edények, melyek Troja, Tyrins, Lengyel s néhány Magyarországon elszórta talált példányon kívül eddig legalább egész Európában még nem fordultak elő s csak ábrázolva láttam azokat legnagyobb bámulatomra a tavaly ősszel tett keleti útam alkalmával az ó-egyptomi emlékeken. A kormeghatározásra csak vajmi csekély kapaszkodó pontra találtak a szerzők s telepeik zömét, az átmeneti korszakot hozzávetőleg Kr. sz. előtti 2000 évre teszik. Az ötödik fejezet az anthropologiai részt tartalmazza, hol Dr. Jacques Victor hasonlítja össze az ortheologiai leleteket a hírnevessé vált őskori koponyákkal. Siret testvérek régészeti kutatásai mindenesetre meglepő eredményt mutattak fel s Spanyolország eddig oly kevésbé ismert prähistoricumán egyszerre nagyot lendítettek. Miután azonban munkájuk néhány száz frankba kerül, a mennyit ritka privat ember képes egyes munkára áldozni — nagy szolgálatot tettek az érdeklődő nagy közönségnek azzal, hogy kivonatossan is kiadták munkájukat, mely contourban rajzolt ábráival teljesen elegendő tájékozást ad az olvasónak.

Wosinszky Mór.

AZ INGÓ MŰEMLEKEK-ről Dr. Forster Gyulától kézirat gyanánt megjelent egy 79 lapra terjedő füzet, melynek hivatása előkészíteni egy törvényjavaslatot a régészeti leletekről azáltal, hogy összegyűjtötte benne «azon törvényes intézkedéseket, melyek ezen ügy szabályozására vonatkoznak». Szerző adja a régi magyar jogászok nyomán a kincs fogalmát és az 1776 januárius 23-ától 1885. évig a kincseletek dolgában közzétett kir. elhatározásokat, a kanczellária és helytartótanács, valamint utóbb a miniszteriumok ez ügyekre vonatkozó hivatalos iratait ismerteti. Szóba jönnek a polgári törvénykönyv idevágó határozatai, a műemlékek országos bizottságának keletkezését megelőző ügyiratok és tárgyalások. A jelenleg is főnálló törvényes állapot jellemzését szerző a füzet végén 11 pont alá foglalja, melyet gyakorlati fontossága miatt ide iktatunk.

1. A legfelsőbb elhatározások azon három jogi elvből indultak ki, hogy 1-ször az uratlan dolog az első elfoglalót illeti, 2-szor a növedék a földolgot követi és 3-szor a fiskus a magvaszakadtak örököse. Ezen egymással ellentétes jogi elvek alapján ugyanazon kincstre a találó, továbbá a föld tulajdonosa és a kincstár tartván igényt, a legfelsőbb elhatározásokban azon alapelv mondatott ki, hogy a kincs a találó, a föld tulajdonosa és a kincstár között osztassék meg.

2. Ha a kincs 150 forint értékkel bír, az egyenlő harmadrészekben a találó, azon tulajdonos, kinek földjében a kincs találtatott és a kincstár között osztatik meg.

3. Ha a kincs nem bír 150 forint értékkel, akkor az két egyenlő részben a találót és a föld tulajdonosát illeti.

4. Ha a találó a kincset rossz szándékkal titkolja el, az ő része a feladót illeti, ha azonban a találó nem rossz szándékból, hanem a szabályok ismeretének hiányából vagy neki be nem számítható indokokból mulasztja el a kincs feljelentését, az őt illető részből egy harmadot megtarthat, de a másik két harmad ezen esetben is a feladót illeti.

5. Minden kincs és lelet — tekintet nélkül az értékre — a törvényhatóságok által a pénzügyi közegeknek bejelentendő s átadandó és ezek által a pénzügyminiszteriumhoz felterjesztendő, mivel a pénzügyminiszterium illetékességi körébe tartozik, a lelet értékét megállapítani s ezzel kapcsolatban azon kérdést, vajjon a kincstárt a harmadrész megilleti-e vagy sem, eldönteni, végre a kincsnek felosztása iránt intézkedni.

6. A kincs a részes felek között a megállapított arány szerint természetben osztandó fel. A mennyiben azonban

7. a kincs tudományos vagy művészeti beccsel bír, annak megszerzésére első sorban a magyar nemzeti muzeum, másodsorban a pesti, harmadsorban a kolozsvári egyetemmel kapcsolatos erdélyi muzeum, negyedsorban a hazai vidéki intézetek előjoggal bírnak és a kincsnek a pénzügyminiszterium által megállapított teljes becsértéke készpénzben osztandó fel a részes felek között.

8. Ha a kincs s jelesen az éremleletek részben rendelkezésre maradnának, a fennmaradó rész a főfémjelző hivatal által nyilvános árverésen adandó el s csak a fennmaradó rész olvasztandó be.

9. A ki régi kincset talál és azt a hatóságnak 8 nap alatt be nem jelenti: a talált kincs jogtalan elsajátításának vétségét követi el és ezer forintig terjedhető pénzbírsággal büntetendő.

A hatóságnál előre bejelentett kutatás esetében a büntetésnek csak akkor lesz helye, ha a talált tárgyak harmincz nap alatt nem jelentetnek be.

A talált kincs ezen esetekben elkoboztatik. (Büntető törvény 366. §.)

10. Régebb legfelsőbb elhatározások és kormányszéki rendeletek szerint nemcsak arany és ezüst, hanem a kincs fogalma alá nem tartozó rézpénzek és érmek is a találók által feljelentendők és megfelelő kártalanítás mellett átengedendők.

Ezen intézkedés azonban gyakorlati eredményt ép oly kevésbé mutathatott fel, mint a pesti és kolozsvári muzeum igazgatóságának és a magyar tudományos Akadémiának a leletekről leendő értesítése végett a közlekedési miniszter által a vasuti építési közegekhez és a belügyminiszter által a törvényhatóságokhoz kibocsátott körrendelet s még kevésbé azon jogi alappal nem bíró közlekedésügyi miniszteri rendelet, mely a talált tárgyat — ha a hazai intézetek értesítettésük után négy hét alatt nem nyilatkoztak — a találónak ítélte oda.

11. Az ország azon részeiben, hol az osztrák általános polgári törvénykönyv van hatályban, a kincs találására nézve ezen törvénykönyv szabványai az irányadók. Ezen törvénykönyv szerint kincs alatt pénzből, ékszerekből, vagy más drágaságokból álló oly felfedezett dolgok értetnek, melyek oly soká voltak elrejtve, hogy előbbi tulajdonosukat kitudni már nem lehet.

Az államot a kincsből illető harmadrész s így a régészeti leletek igénybevételeire és a kincseknek a nyilvános gyűjtemények számára való beküldésére és elővásárlására vonatkozó jog megszüntetése iránt 1846 június 16-án kiadott udvari rendelet kibocsátása óta a kincs két egyenlő részben a találót és a földtulajdonost illeti.

A törvénykönyv egyéb fent már ismertetett szabványai érvényben maradtak s a most idézett rendelet érvényben tartotta azon rendelkezést is, mely szerint a politikai hatóságok kötelességében áll a tudományra és művészetre nézve fontos numismatikai vagy régészeti leletekről a kormányshoz jelentést tenni, hogy az ily tárgyakra nézve fennálló nyilvános intézetek vagy egyletek értesítését eszközölje. (398. §.)

Jelesen, ha a talált tárgy egy forint értéket meghalad, a találó tartozik

8 nap alatt ezt közhirrre tenni s ha a tárgy 12 frtot meghaladó értékkel bír, az esetet a helybeli előljárásnak bejelenteni. (389., 395. §§.)

Ha a tulajdonos ki nem tudható s a tárgy értéke a 25 frtot meghaladja, a nyilvános hirdapok útján a lelet az előljárátság által háromszor közzéteendő. Ha a talált dolog veszély nélkül a találó kezei közt nem hagyható, azt, vagy ha kár nélkül nem tartható, annak közárverés útján bejött árát birói kézbe vagy egy harmadiknak őrizet végett kell átadni. (390., 397. §§.)

A találónak, ha a birláló vagy tulajdonos a kihirdetéstől számítva egy év alatt jelentkezik, a tárgy, vagy az eladásból bejött pénz visszaadatik, de tartozik a találónak a közönséges érték tiz százalékát leldijkép fizetni, de ha e számítás szerint a jutalom már 1000 forintot tenne, a fölözettől csak 5 százalék számítható. (391., 396. §§.)

Ha a talált dolog egy év alatt joggal nem igényeltetik — a találónak joga lesz a dolgot vagy annak bejött árát használhatni. Ha az előbbi birtokos később jelentkezik, a költségek és leldij levonása után a dolog, vagy annak ára a netán hozott kamatokkal együtt neki visszaadandó és csak az elévülési idő után nyeri meg a találó — jóhiszemű birtokosként — a tulajdon-jogot. (392. §.)

Ha a találó tiltott cselekvény bűnébe esett, ha a kincset a haszonélvező tulajdonos tudta és akarata nélkül kereste fel, vagy a leletet eltitkolta, annak része a feladónak, vagy ha feladó nincs, az álladalomnak jár. (400. §.)

Mint tehát látjuk az erdélyi megyékben, a volt határörvidéken és a társországokban az államnak mi sem jár, hanem az a találót és a földtulajdonost illeti. Ez nevezetes és mélyreható különbség, mely a jogi fogalmak megzavarására vezethet, mert miként lehet egyik megyében jog, mi a másikban jogtalanság, mely kérdés felvetését aaptalannak már azért sem lehet tekinteni, mert a kincstár által igénybe vett jogot maguk a kormánysszékek kétségbe vonták, sőt az 1846. évi legfelsőbb elhatározás megszüntettetvén, a polgári törvénykönyv uralma alatt a kincstár által de jure többé Magyarországon sem igényeltethetett.

Szerző azon kérdésre nézve, vajjon a mai gyakorlat elégséges jogi alapon nyugszik-e és megfelel-e az a tudomány igényeinek, a jelen dolgozat második részében fogja észrevételeit megtenni és ugyanakkorra igéri a régészeti leletekre nézve külföldön érvényben álló eljárást.

A mint ez első füzetért is köszönettel tartozunk szerzőnek, úgy még inkább fogja szakunk barátait a második dolgozatával megörvendeztetni

y.

Dr HENSZLMANN IMRE.

1812—1888.

A magyar műtörténelem megalapítója nincs többé! Deczember ötödikén ragadta ki a halál tudományos munkássága köréből, melyet hetvenhat éves kora daczára majdnem utolsó lehelletéig fáradhatlan kitartással folytatott.

Több mint négy évtizede, hogy a kassai dómról írt epochális művével a magyarhoni műtörténeti kutatásokat megindította s azóta hosszú sorozatban követték egymást műtörténeti dolgozatai.

Utolsó műve a kassai dómnak volt szentelve.

Élte alkonyatán ismét visszatért szülővárosa híres remekéhez és oly fényes munkában kívánta lerakni élete összes tanulmányainak érett eredményeit, mely, a midőn dicsőítette volna az ország legszebb műkincsét, egyúttal közel félszázados írói pályájának legékesebb zárköve lett volna.

A sors megtagadta tőle ez utolsó óhaja teljesültét; de hosszú és sikerdús pályája végén azzal az öntudattal térhetett örök nyugalomra, hogy neve halhatatlan.

KÜLÖNFÉLÉK.

Dr. LENHOSSEK JÓZSEF, az európai hírű természettudós, folyó decemberhó 2-ikán munkás élete 71. évében kiszenvedett. A kitűnő anatomus az utóbbi évtizedben nagy előszeretettel foglalkozván anthropológiával, az orsz. rég. és embertani társulatban főnállása óta mint egyik osztályelnök a társulat működésében élénken részt vett. Gondos figyelemmel kísérte az ősrégiségtani kutatásokat és utóbbi dolgozataiban fölhasználta, legterjedelmesebben a szeged-őthalmi ásatásokról közzétett művében, mely európai hírre emelkedett. Ezért az ernyedetlen természettudós emléke az archæologia mivelői sorában is sokáig fog fennmaradni. — Béke poraira ! *Hpl.*

AZ ORSZÁGOS REGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi október hó 30-án tartotta ez évben hatodik nyilvános ülését Pulszky Ferencz elnöklete alatt. Jelen voltak : Csontosy János, Dr. Fröhlich Róbert társ. előadó, Hunfalvy Pál, Dr. Hampel József, Báró Radvánszky Béla, Dr. Réthy László, Dr. Szádeczky Lajos, Torma Károly, Zsigmondy Vilmos választmányi tagok ; továbbá Milecz János, Kunvári Fülöp, Leövey Sándor közokt. miniszt. tanácsos, Szumrák Pál, Halaváts Gyula, Dr. Ziechen Gyula, Dr. Márki Sándor s 20 más hallgató.

Az első fölolvasást Dr. Boncz Ödön tartotta «A középkori várépítésről hazánkban» cím alatt, bemutatván Dévény, Szanda, Somoskő, Hollókő, Buják, Csesznek, Füleket s még néhány várnak érdekes fényképi fölvételeit, melyeket a múlt nyáron Somogy, Zala, Veszprém és Nógrád megyékben tett kirándulásai alkalmával maga készített. Feltűnteti ezután, miként fejlődtek a kezdetleges föld- és favárakból a római castrum stativumok és praetoriumok mintájára a középkori várak. Sikra kelt azon, eddig tudósaink körében meggyökeresedett nézet ellen, mintha hazánkban a tatárjárás előtt falazott várak nem lettek volna. A középkori lovagvárak fénykora azonban hazánkban kétségtelenül az utolsó Árpádok és az Anjouk idejére esik. A korábbi várakat ekkor legtöbbször újjáépíték, utóbb pedig ezen korszak várain legfeljebb kisebb változásokat eszközölnek. Innen van, hogy ezen korból maradt reánk a legtöbb vár. A xv. században a védelmi szempont már teljesen feledve lőn ; a tornyok inkább díszül szolgáltak, vagy magas palotákba lettek beépítve. Végre széles nagy ablakokat törtek a falakba, miáltal az ostromnak ellentállani képtelenek lettek. Hozzájárult ehhez a löfegyverek feltalálása, mely a lovagvárakat és a romanticismust egyaránt porba dönté. Végül kíváncsnak jelzi, vajha az akadémia a magyarországi várak monographiájának ügyét kezébe venné. Megjegyzi egyuttal, hogy a várakról eddigelé készült fölvételek sok tekintetben nem igen megbízhatók.

Torma Károly a műemlékek országos bizottságának nevében tesz megjegyzéseket s nyújt fölvilágosításokat.

A második fölolvasó Dr. Kuzsinszky Bálint volt, ki a leletek bemutatása mellett az aquincumi legújabb ásatások eredményeiről értekezett. Jelentését e lapok hasábjain fogják venni olvasóink.

Ezután a társulati titkár, *Dr. Jósa András* szabolcsmegyei főorvos gazdag régiséggyűjteményét mutatja be. Hosszú idők során át gyűjtötte ezeket egybe s gyűjteményének kiváló becsét kölcsönöz, hogy csaknem teljesen Szabolcsmegye területéről vannak annak tárgyai összegyűjtve. A kőkorszak emlékei ép oly gazdagon vannak itt képviselve, mint a bronzkoréi. Különösen érdekes ez utóbbiak között egy apró, agyagból készült őskori edényke, mely kis csizmát ábrázol. Úgy formája, mint ornamentikájánál fogva bizonyosnak látszik, hogy őskori népeink costumjének egyik részéről nyerünk biztos képet e leletben. Azon világosan ábrázolva van az ősnépek bocskorszerű viselete, a mennyiben a bekarczott díszítések a talpnak a lábra a szíjakkal való fölkötését ábrázolják. Hasonló alakú csizmákkal láttunk ábrázolva dákokat több régi falképen; ilyenmel ábrázoltatnak régi görög vázákon a trák nők, s a velencei Sant-Marco-ban levő mozaik képen, mely a scitháknak a keresztény vallásra való térését ábrázolja, a scithák ilyeneket hordanak. A bronztárgyak között igen érdekes két kard és egy pálcza végtagszerű tárgy, rajta egy kacsza domború alakjával, valamint ugyane korból egy csolnakalakú öntőcsésze. Ugyanez alkalommal bemutatja még a titkár a sopronmegyei lajtaiújfalusi leletet, melyet *Szabó Károly* soproni kir. tanfelügyelő ástott ki és küldött be. Több hamvveder, igen érdekes bronztűk s különösen két érdekes ezüst tű tűnnek ki a leletben. Úgy ezen lelet, mint a fentebb érintett gyűjtemény tárgyai már is rajzoltatva vannak és folyóiratunk jövő számaiban fognak megjelenni. A tagválasztás folyamán *Rakovszky Ferencz* úr Nyitra-Novákról (ajánlja Hampel József) tagul választatik. Végül az október havi pénztári kimutatás fölolvastatván, melyet e füzet borítékán közlünk, az ülés véget ért

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZAGOS REGESZETI ES EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi november hó 27-én ülést tartott. Pulszky Ferencz elnökle alatt jelen voltak: Melczer István, dr. Fröhlich Róbert, Zsigmondy Gusztáv, Radisics Jenő, dr. Réthy László, dr. Kammerer Ernő választmányi tagok, dr. Kuzsinszky Bálint társ. előadó, Czanyuga József pénztárnok, Szumrák Pál mérnök, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, Milecz János tanár és 40 más hallgató. Az első fölolvás dr. *Pösta Béla* volt, ki a tószegi őstelep legújabb leleteiről értekezett: A nemzetközi régészet szempontjából — úgy mond — egyik legfontosabb őstelepe hazánknak Tószeg, mely 1876-ban a nemzeti muzeum által rendezett őstörténelmi congressuson tünt fel legelőször azon rendkívüli hasonlóságnál fogva, melyet az onnan került régiségek és a felső-italiai úgynevezett «terra marék»-ban előfordulók között az akkor egybegyűlt szaktudósok felismertek. Azóta hazai régészeink folyton figyelemmel kísérték e telepet s minthogy a tavaszi áradások ismét leszakították ez őstelepet takaró domb egy részét, fölolvásó újból megvizsgálta annak szerkezetét és az ott talált tárgyak, nem különben a réteg szerkezetének gondosabb vizsgálata után sikerült megállapítani, hogy Tószeg történetében két korszak különböztethető meg, t. i. a terra marék kora és a népvándorlási kor. Tószeg azon nép, mely kőkori lakosságát képezte, (s ezek úgy látszik a rómaiak és görögök ősei voltak) minden valószínűség szerint önként elhagyta, a telep aztán pusztulásnak indult és a Tisza árja iszappal fődte be, azután hosszú időn át lakatlan

volt, míg a népvándorlásnak egyik népe s úgy látszik az avar, újra be nem népesítette.

A második értekező dr. *Hampel József* volt, ki Aquincum temetőiről tartott előadást, melyet is e lapok hasábjain fognak venni olvasóink.

Ezután leletek bemutatására került a sor. *Pulszky Ferencz* elnök bemutatja a Luiza gözmalom előtt a Dunából kiemelt s a kavicscsal az új országház építkezési anyagai közé került római bronz fejet, vagy talán jobban mondva maszkot. Az érdekes tárgy művészi kivitele szempontjából is igen figyelemre méltó, nagyságára nézve pedig a Budapest környékén talált ó-kori bronztárgyak legnagyobbika. Ennek rajzát szintén folyóiratunk fogja közölni.

Ezután a társ. titkár rövid jellemző ismertetés kíséretében két római csontgyűrűt mutat be, melyek Szt.-Endrén egy sírból ásattak ki Csanády István járásbíró úr által.

Jelenti továbbá a titkár, hogy a tagdíj-behajtás a választmány által tett intézkedés alapján teljes erélyvel és szép eredménnyel folyik. Ezután a tagválasztás ejtetik meg, melynek folyamán Leövey Sándor közokt. miniszter. osztálytanácsos (ajánlja a titkár) és Grünwald Béla orsz. gy. képviselő (ajánlja Tarnóczy Gusztáv) Budapestről s végül Csanády István kir. járásbíró Szt.-Endrén (ajánlja Kunváry Fülöp) tagokká választatnak.

Végül a november havi pénztári kimutatás olvastatik fel, melyet e füzet borítékán közlünk.

Dr. Szendrei János
titkár.

A BIHARMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET kiadta az utóbbi három társulati évről szóló jelentését. A 152 lapra terjedő kötet első felében vannak archæologiai és történeti érdekű czikkek, a másik felét hivatalos közlésekre szánták. A két régészeti cikk az egyesület nagyérdemű elnöke, Rómer F. Ferencz tollából való. Egyik a nagyváradi római kori barbár ezüstleletet tárgyalja. Olvasóink ismerik az érdekes leletet, mert Rómer rajzok kíséretében bemutatta azt folyóiratunk VI. kötetében (1886. III. füzet). Másik cikkében Rómer a biharmegyei múzeum két ostyasütő vasát írja le az 1564. és 1500. (?) évekből és két polgári használatú sütővasat, melyen évszám nincs. Az egyesületi múzeum körül ifj. Bölöni Sándor úrnak vannak jelentékeny érdemei; jelentéseiből kitűnik, hogy a múzeum 1885-ben, az utóbbi három évi hivatalos folyam elején 4737 darabból állott, melyek közt régiségek, érmek, okmányok és könyvek vannak, ennyire szaporodott föl a szám 1875 óta, a mikor körülbelül csak félannyi volt; 1886/7-ben 794 db., 1887/8-ban pedig 675 darab volt az összes szerzemények száma. A gyűjteményről áttekintő lajstromot közöl az ör, mely különnyomatban is megjelent. A pénztári kimutatás szerint a társulat vagyona 2172 frt 92 kr.-nyi összegre emelkedett, a tagok száma az 1888. év közepén volt 135. Az évkönyvet szerkesztette a társulat titkára, Hegyesi Márton.

a.

AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT kiadta első évkönyvét, szerkesztette a társulat első titkára, Dr. Temesváry János. A csinosan kiállított füzetnek csak

első része tartozik reánk, az, mely a társulat keletkezéséről és működéséről számol be. Az egyletnek 1888. évi június hó végén már volt 109 tagja, közte három örökös alapító és nyolcz alapító. Az egylet pénztárában volt 85 frt 85 kr., s remélhető évi jövedelme 400 frtra tehető. A társulatnak múzeumi helyisége is van már és gyűlnek benne önkéntes adakozásokból a régiségek, melyeknek kimutatása a következő évkönyvben kívánatos. Kívánunk a társulatnak lelkes egyetértést és oly sikert, mely a megye fontosságával és archæologiai kincsekben való gazdagságával arányos.

x.

AZ ERDÉLYI HONISMERTETŐ TÁRSULAT Nagyszebenben kiadta rövid jelentését az 1888. évi július végéig folyt társulati év eseményeiről. A társulatnak ez év végén volt 777 tagja. A társulat vagyona 12096 frt és 78½ kr. o. é. Kiadványaira nézve csereviszonyban állott több mint száz kül- és belföldi társulattal és intézettel; van alapja a Királyföldön fönmaradt egyházi műemlékek közzétételére, tudományos ásatásokra, útaztatja egyik tagját az erdélyi magyar vidékeken létező német ajkú helységeken műemlékek fölvételére, adakozott a nürnbergi germán múzeum és a németországi történeti egyesületek központi szövetkezetének föntartására. A Királyföldön fölváltva minden évben más helyütt tartja a társulat közgyűléseit s így fokozza a céljai iránti közérdeklődést; 1887-ben Nagy-Szebenben, a folyó évben Mühlbachban volt az ünnepélyes közgyűlés. A tagok tudományos munkásságából legérdekesebb reánk nézve Reissenberger Lajos műve a nagyszebeni góthikus renaissance világi épületekről* és Wenrich W. dolgozata, melynek eddig csak címét ismerjük: «Műtörténeti nevek és művek Erdély múltjából.»

y.

RÉGISÉGEK FÖLKUTATÁSÁRA ÉS MEGŐRZÉSÉRE tanító kis kalauzt adott ki a porosz közoktatásügyi miniszterium; szerzője Dr. Voss, a berlini ősrégészeti gyűjtemény igazgatója.** A kis füzetke hat részre oszlik; fejtegeti I. a régiségi gyűjtemények célját és rendeltetését, II. korrendi áttekintést nyújt a történetelőtti korszakokról, III. az őskori leletek különböző fajtáiról értekezik és útastást ad arra, hogy a leletek fölkutatásánál és bírásánál miféle körülményeket kell ügyelni; IV. értekezik arról, hogy mikép kell régészeti ásatásoknál eljárni és V. mikép kell szerves és szervetlen anyagú régiségeket az enyészettől megóvni és föntartani, s VI. függelékben röviden összefoglalja a főbb szabályokat, közöl recipéket a régiségek megóvásánál szükséges anyagok és vegyi összetételek előállítására. — A kis könyvecskét minden kezdő kutatónak ajánlani lehet. Sok tekintetben kiegészíti Römernek húsz évvel ezelőtt megjelent jeles műrégészeti kalauzát, melynek a hazai szaktudomány előmozdításában oly fontos szerepe volt. A «Műrégészeti Kalauz» rég letűnt a könyvpiacról és azért újabb

* Az érdekes mű ismertetését lásd Arch. Ért. 1888. 271—272. II.

** Merkbuch, Alterthümer aufzugraben und aufzubewahren. Eine Anleitung für das Verfahren bei Aufgrabungen, sowie zum Konserviren vor- und frühgeschichtlicher Alterthümer. Herausgegeben auf Veranlassung des Herrn Ministers der geistlichen, Unterrichts- und Medizinal-Angelegenheiten. Berlin, 1888. Mittler und Sohn. 12° 70 l. Van két kiadás, egyik 40 Pfg, a másik 60 Pfg.

közzététele előbb-utóbb szükséges lesz. Majd az új kiadás készítésénél a német «Merkbuch» utasításai is, a mennyiben hazánk viszonyai között is megállanak, figyelembe veendő. Addig is ajánljuk társainknak a Merkbuch-ot. x

A HUSZTI REF. TEMPLOM megújítása alkalmával falfestmények kerültek napfényre, melyekre Nagy Frigyes ev. ref. lelkész a műemlékek orsz. bizottságát figyelmeztette. A bizottsági alelnök, dr. Forster Gyula, megbízásából f. évi-julius elején Sztéhlo Ferencz építész járt a helyszínén és kiküldetéséről szakszerű jelentést adott be. Szerinte a huszti ev. ref. templom kőfallal kerített, erősített templom; a bekerítő fal két helyén, a főútról és a paplak felé, egyszerű xvi. századi kis négyszögű boltíves csarnokok vannak, melyek bejáról szolgálnak a templom udvarába. A templom kis szentélye bordás boltozattal bír, hajója vízszintes mennyezetű, mely Mária Terézia korában lett befestve. Tornya négyszögű. A szentélyhez tapadó kis sekrestye dongás boltozatú és nem egykorú a szentélyvel. A templom egyszerű csücsíves stílusú; egész hossza 21·8 m., a hajó szélessége 7·9 m., a szentély szélessége 5·3 m. és hossza ugyanannyi. A kis szentély boltozatán, a boltot hordó kis faloszlopokon, a diadalíven s a két bejáron megmaradt a góthikus tagozás; a hajdani csücsíves ablakok keménykővű rézsutos bélései most a templom udvarán elszórvák.

Hajdan az egész templom lehetett falfestményekkel borítva, sőt még a templom külső homlokán is voltak ilyenek, mint azt Sztéhlo abból a festett felirásból következteti, a mely a szentély déli oldalán még ma is látható, és melyet a későbbi meszelések alkalmával szándékkal kihagytak. Ez a barátbetűs fölírat hazai középkori műtörténetünket egy új mesterrel gazdagítja, mert Sztéhlo panzája szerint, Czobor Béla így olvassa: fecit · pater · elias · arci par(ochus) h(ustiensis) anno d(omi)ni 1455.

A templom belsejében csak a szentély déli falán, a diadalíven és az egyik falpilléren maradtak számbavehető falfestmények; mindannyi sokat szenvedett a beszivárgott nedvességtől, különösen az arcz tája. A szentély déli falán öt ótestamentomi próféta teljes képe látható; architecturái keretben állanak, egymás mellett Johel, Nicheas, Malachias, Daniel és Ezechiél; mindegyik hosszú mondat-szalagot tart két kezében és feje fölé vöröses alapra fekete festékkel oda van festve mindegyiknek a neve. Sztéhlo szerint a színezés és technika azonos a kassai Szent-Mihály kápolna falfestményein tapasztalható sajátosságokkal; itt is a ruhák vörös, fehér, zöld, sárga és lilaszínűek. Legépebb az Ezechiél próféta alakja a legelső jobbon. A diadalíven egymás alatt három koronás női szent, kik közül a középső jobbában égő szurokfáklyát fog, baljában pedig virágot; ez legjobban van föntartva. A koronának olyan a formája, a minőnek a tizenötödik században szokták a koronákat festeni, fölül elülről hátra hajlított s a korona széleit összekötő pánttal.

A hajó éjszaki falán a reformáció utáni időkből származó emelvény fapadolata alatt három vértezett vitéz alsó teste van ábrázolva; térdükön rózsza jelzi a lemezes térdszalagokat, lábukon karikákból alkotott hegyes vascipő s a két első alak szárai között diszített hüvelyű egyenes kard csüng le; míg jobbról tőlük zászló darabja látszik, melyen egyenszerű kereszt; a harmadik alak kevésbé határozott, mellette tűznyomokat jelez Sztéhlo, és lábai alatt egyenszerű kereszt tűnik föl. A faltér, melyen az alak áll, függélyes szegélylyel van a mellette lévő faltértől elkülönítve, s a háttér a térd tájáig sötétvörös, följebb világosvörös. Az elkülönítő vonaltól balra két alakú jelenet maradványát látjuk, jobbra angyal térdepel álló nő előtt; a diadalívtől balra, a keleti falrészleten szintén két alakú jelenet nyoma maradt meg, jobbra térdeplő diaconus csönget, előtte balra álló vagy lépő alak nyoma.

E jeleneteket alul festett párkány különíti el a föltöven végig vonuló festett díszítményektől, melyek egymás mellett lévő fülkéket ábrázolnak.

Van a templomnak egy érdekes bútora, a szószék hangvetője, mely xvi. századi. A templomi szerekből Sztéhlo kettőt említ. Az egyik középkori idomú egyházi kehely, melynek kuppája a xvii. századból való. A kupa áttört művű kosárban ül, melynek idomai gyümölcsöket és madarakat példáznak. A kupa felső síma részén pedig Iktari Bethlen István gróf czimere van bevésve az 1640-ik

évszámmal A másik magas falú lábas és fődeles díszserleg, olyan, a minők a xvii. század elején divatoztak; fődelét legfőlülnő női alak díszíti, talpát, nodusát, falát és fődelét gazdag domborművek ékítik: városok, emberi, állati idomok, festonok, maskeronok, guirlandeok, a minőket az azon időbeli ötvösök szerettek. A serleg történetére két fölírat ad fölvilágosítást, az egyik a billikom aljában azt mondja: Nemzetes Dobozi Sára aszonnak a Debreczeni nemes Tanács ajándékozta a 1708 15 Aug., a másik fölírat a billikom felső szélén van és így szól: Iffiu horváth Gábor adta isten dicsőségére az Huszti Ecclesiahhoz A^{no} 1710 dic 3. Aug.

x. x.

ÁSATÁS A CZEGLÉDI HALMON. Czeglédttől keletnek mintegy háromnegyed órai járásra, az abonyi határ felé, egy messzelátó magas domb emelkedik. Alakja hosszúkás s északnyugat-délkeleti irányban húzódik gerince. Értésülvén, hogy e halom tele van épülettörmelékekkel, s hogy a földmives ekéje minden esztendőben hány ki csontmaradványokat, edénytöredékeket és régi pénzeket, Hartyányi Imre barátommal, kinek e domb épen bérletébe esik, kirándultunk a nevezett helyre, próbaásatásokat eszközlendők. Mindjárt első tekintetre szemünkbe ötlöttek a halom tetején és menedékein szerte-szélylyel heverő tégladarabok, melyek úgyszólván teljesen elborították a lejtőket és a csücsöt, élénken bizonyítva, hogy e helyen valaha épületnek kellett állania. A tégladarabok közt csakhamar agyagból égetett, erős falú urnatöredékekre bukkantunk, melyeknek egyszerű technikája nagy régiségre vall. E töredékek sima falú edények maradványai, mindössze is egyetlen cserepen lehetett némi czirádát észrevenni; egyébként oly kis darabokra voltak összetörölve, hogy belőlük megközelítőleg sem lehetett az edények idomára következtetést vonni. A csontdarabok is régen elporlott tetemek emlékei. Az apró darabokra tördelődött koponyacsontok már szinte porhanyós állapotban kerültek elő; mindamelllett a varrányok úgyszólván teljes épségben látszottak rajtuk. Egy nagyobb darab koponyacsont még elég épen mutatta, hogy a fejnek bal fül felőli részét képezte. Egy porladozó csigolyacsont első tekintetre elárulta, hogy gyermek holttestéből való; egy más csontbüttyön pedig már csak a mész-sejtekből álló csontszövetnek elkorhadt részei maradtak fenn. Előkerült egy darab szárcsont is; erről azonban mintegy maguktól foszlottak le a csontretek. A domb aljában lakó tanyás elbeszélése szerint a sírok a domb tetején és lejtőin észak-déli irányban vonulnak egymás mellett egy sorjában, állítása szerint szántás alkalmával már egész koponyát is kivetett az eke, sőt ilyen úton tavaly egy karsont is került napfényre, melyen karperecz lógott; azonban az együgyű szántóvető annak semmi becsét sem tulajdonítván, visszahelezte a föld kebelébe. Hartyányi állítása szerint római pénzek is többször kerültek innen napfényre; de hogy mely korból, azt nem lehetett constátálni. Próbaásatásunk jó mélyen lehatolt a földbe, s bár igen sok helyen kezdtük ki a dombot, egyes tégladarabokon, apró csontokon és kiégetett televényen kívül mit sem találhattunk. Annyi mégis kétségtelenné vált, hogy a halom anyaga jó részben hányt föld, melynek legalsó rétegét homok képezi. Azt hittem, hogy a téglák alakjából és esetleg anyagából lehet némi következtetést vonni ezen temetőhely régiségére. Azonban bármennyire kutattunk is, egész darab téglát nem sikerült találnunk. A felszínre került téglatöredékek anyaga mégis annyit látszik elárulni, hogy a hozzá használt anyagot Czegléd Kámán nevezetű határrésze szolgáltatta.

Budapest, 1888 szeptember 6.

Dr. Borovszky Samu.

